س. بیکبولاط.

دورت خلیفه

جزء ۱.

ابوبکر وعمر دوری.

КАЗАНЬ.
Типографія Т-ва „Умидъ.“
1918.

عبد الرؤف یدر الدین
اوغلنك میلکنده

ص. بیکبولاط.

دورت خلیفه

جزء ۱

ابوبکر وعمر دوری

КАЗАНЬ.
Лито-Типографія Т-во „Умидъ“.
1918

بیوك استاذ رضاءالدین حضرت!

وانّ صخراً لتأتّم الهداة به كأنّه علَم فی رأسه نار

سز بزگه الوغ مرشد وبیوك استاذسز. مین ومینم کبك حسابسز کوب شاگردلرکز، سزنك کوب یللردن بیرلی آغوب طورمقده بولغان علم چیشمه‌گزدن استفاده ایتدیکمزدن سزگه فوق‌العاده منتدار وبورچلیمز. مین، اوز اوستمه توشکان بورچنی قسما بولسه‌ده ادا ایتو نیتی برله سزگه اوشبو عاجز اثرمنی تقدیم ایته‌م. سزنك الوغ شأنکزگه نسبتا بو البته بیك کچکنه بر بوله‌کدره اگرده اوشبو جرأتم ایچون سزنك طرفدن مؤاخذه قیلنماسه‌م اوزمنی بختیار صانار ایدم.

ص. بیکبولاط.

۲۵ ایون، ۱۹۱۵ یل، اورنبورغ.

مدخل

بوندن يل يارم قدر الوك ميدانغه قويلغان «حضرت محمد» اسمنده‌گی رسالم، تاريخ اسلام حقنده كوبدن يازارغه اويلانوب يورلگان اثرمنك برنچی جزئن تشكيل ايته‌در. فقط اول وقت تيز آراده بونك ايكنچی جزئن يازارغه نيتم بولماغانغه، اثرگه برنچی جزء ديب قويميچه مستقل بر رساله ايتكان ايدم. اسلام تاريخنده «خلفاء راشدون دوری» ديه معروف بولغان دور حقنده قلمگه آلنغان اوشبو رسالم ايسه، بو اثرنك ايكنچی جزئن تشكيل ايته‌در. بونك‌ده كيله‌چك جزئلرن يازوغه تيزدن فرصت كيلووينه كوزم يتمه‌گانگه، بونی‌ده علی حده بر رساله ايتوب «دورت خليفه» ديب اسم قويدم.

ظنمه كوره خلفاء راشدون دوری اسلام تاريخنده ايك مهم بر دور بولووی برله برابر مؤرخلر طرفندن ايك اهمال قيلنغان وايك اشله‌نمه‌گان بردوردر. اهمال قيلنغان ديگان سوزگه بو حقده اسلام مؤرخلری طرفندن بيك اجمالی معلومات برله كيچلگان ديگان معنا بيرلمه‌سون. بالعكس بوحقده ايسكی اسلام مؤرخلری بيك كوب معلومات بيرگانلر. مبالغه‌برله‌نره‌ك‌ئه‌يتكانده بر ناسيلشچيك‌نك بيلن صفاراق جزئلردن عبارت ابن‌جريرنك تاريخی، برآت يوگی بولورلق جزئلر تشكيل ايتكان ابن‌عساكرنك تاريخی وبونلردن باشقه ابن‌الاثير مسعودی وابن‌خلدون كبك‌لرنك تاريخلرنده بو حقده مفصل معلومات بار. فقط بو معلوماتلر بربرينه مختلف روايتلردن وكوبسنچه عقل قبول ايتمه‌سلك اوهام وخرافاتدن عبارتدر. قدماء مؤرخين طرفندن تورلی روايتلرگه تايانوب يازلغان اوشبو اثرلردن تاريخی حقيقتلر چغارو واسلام ملتينك شول وقتلغی اجتماعی واقتصادی حاللرن تشريح قيلو صوگيلر اوستينه يوكله‌تلگان علمی بر بورج بولديغی حالده بو وظيفه ادا قيلنمادی. بالعكس بونلر، سلفلر وعموما اوزلرندن الوك كيلوب كيچكان كشيلرحقنده عصمت‌اعتقاد ايتو مصيبتی برله مبتلا بولديقلرندن خلفاءراشدون واصحاب كرام زمانينده بولغان بيك كوب واقعه‌لرنی سكوت برله ياخود بيك شوماغنه كيچوب، ايسكی مؤرخلر طرفندن بيان قيلنغان حقيقتلرنی بزگه ياشروب قالدرغانلر وشولای ايتوب تاريخقه جنايت ايتكانلر.

بزنك بلووومزگه كوره خلفاء راشدون حقنده چن وحاضرگی معناسی برله تاريخ يازو شرفی حاضرگی عصرنك ايك محقق‌اسلام مؤرخلرندن واجتماعی عالملردن رفيق بك العظم حضرتلرينه نصيب بولمشدر. آنك «اشهر مشاهير الاسلام» اسمنده‌گی بيوك اثری حقيقتا شايان استفاده بر اثردر. اول اوشبو اثرنده ياخشوق بی طرف وحر قلم برله مذكور دوره‌گی احوال اجتماعيه، اقتصاديه وسياسيه‌نی تحليل ايته وبوكاچه هيچ كم طرفندن يورتلمه‌گان محاكمه‌لرنی يورته‌در. فقط تأسف كه فارشی بو اثر يالگز اوّلگی اوچ خليفه دورينه عائد بولوب، خلفاء راشدون دوری‌نك ايك مهم قسمن تشكيل ايتكان علی بن ابی طالب زمانی بوگا كرمه‌مشدر. هر حالده بو، اوز بابنده نظيرسز بر اثردر. گيورگی زيدان حضرتلرينك «تاريخ التمدن الاسلامی»ی هم‌فوق‌العاده مهم براثر بولسه‌ده، آنده كوبره‌ك مدنيت‌جهتينه‌اهميت بيرلگانلكدن خلفاء راشدون دوری بيك اجمالی صورتده كيچلمشدر. بونلردن باشقه نه عربچه‌ده ونه‌ده تورك ـ تاتارچه‌ده اسلام تاريخينه‌عائد مهم براثر بلميمز. صوك زمانلرده‌غنه «الجامعة المصريه»ده تاريخ‌اسلام معلمی محمد الخضری حضرتلری طرفندن اوقولغان ليكسيه‌لردورت جزءدن عبارت اولاره‌ق كتاب شكلنده باصلوب چقدی. بر اونيۋيرسيتيده اوقولغان ليكسيه‌لر بولووندن قطع نظر قيله‌مانك بوده گوزه‌لگنه براثردر. شولايده بز، اسلام اونيۋيرسيتينك اسلام پروفيسوری

طرفندن اوقولغان ليكسيه‌لرنڭ طاغی‌ده بيطرفراق، طاغی‌ده اطرافليراق، طاغی‌ده مكمله‌ڭ بولوون تله‌ر ايدڭ.

ايندی اوز ادبياتمزغه كيلسه‌ڭ، مڭلرچه تأسف، كه اسلام تاريخی حقنده بيك مشهور ومعروف واقعه‌لرنی‌غنه اچينه آلغان غايت مجمل مكتب كتابلرندن باشقه ميدانده هيچ بر اثر كورميه‌ز. بونلرنڭ‌ده كوبيسی اشانچلی ايسكی اسلام اثرلرندن آلنميچه، آرتق تفتيش زحمتن كوتره‌سی كيلمه‌گان وواقعه‌لرنی سرد برله‌گنه كفايه‌له‌نه‌طورغان بعض تورك تاريخلرندن‌غنه آلنغانلقدن وعموما هيچ برباش واتدرلميچه بربرندن كوچرلگان نسخه‌لربولغانلقدن بايطاق‌غنه تاريخی خطالر وقصورلرنی حاويدرلر. مكتب كتابلرينڭ احتمال شولای بيك مجمل بولووی مطلوبدر. شولايده بونلرنڭ درست، اولدقچه‌عبرتلی وفائده‌لی طرزده يازلووی، شخص وموقع اسملرينڭ درست ضبط ايتلوب كيتووی البته لازم ايدی.

مونه شول ادبياتمزنڭ بتونله‌ی مفصل تاريخ اسلام كتابلرندن محروم‌بولوون ومكتبلرمزده مذكور فننی اوقوته طورغان معلملرگه مراجعت ايچون ميدانده هيچ برنرسه‌نڭ يوقلغن نظر اعتبارغه آلوب مبن مفصل تاريخ اسلام يازوصددينه توشكان ايدم. شول فكرگه مبنی «حضرت محمد»نی ميدانغه قويدم. ايندی اوشبو «دورت خليفه» اسمنده‌گی رساله‌منی نشر ايتدم. اسلام تاريخی، خصوصا مفصلراق تاريخ يازوبزنڭ كبيك معلوماتی ناقص، تجربه‌سی آز كشيلرگه‌طبيعی بيك آور بر اشدر. شولايده «همة الرجال تقلع الجبال» ديدكلرنچه سعی وغيرت نتيجه‌سنده بره‌ر اش چغارا آلسه‌ق كيره‌ڭ.

يوقاروده ئه‌يتلگانچه خلفاء راشدون دوری اسلام تاريخنده ايڭ مهم وبناء عليه يازووی ايڭ آور بر دوردر. بودوره‌گی دهشتلی واقعه‌لر وقانلی فاجعه‌لر رسول‌الله‌نڭ الوغ صحابه‌لری طرفندن، ياخود آنلرنڭ حضورنده اجرا قيلنووی مسئله‌نی طاغی‌ده مشكله‌شدره‌در. فقط بزنڭ الله‌دن باشقه هيچ كمده عصمت اعتقادنده بولماوميز اشنی برآز يينگله‌شدرسه كيره‌ڭ. بز شول اعتقادمزغه وتاريخ طرفندن يوكله‌تلگان بورچقه قاراب، بو محترم ذاتلرنڭ اوز آرا نزاع ومخاصمه‌لری واشله‌گان اشلری حقنده محاكمه يورتودن طارتنمادق. بو ذاتلر بزنڭ قاشه‌بيك محترم وبيك الوغ ذاتلر بولديقلری حالده هيچ برسی معصوم توگلدر.

اوشبو اثرمنی ترتيب ايتوده مبن، بريا خود برنيچه كتابقه‌غنه ايه‌رميچه‌شول حقده‌يازلغان اثرلرنڭ قولغه توشرو ممكن بولغانلرينڭ بتونسندن استفاده ايتدم. مثلا: ابن جرير الطبری‌نڭ «تاريخ الامم والملوك»ی، ابن قُتَيْبَة‌نڭ «الامامة والسياسة»نی، بلاذری‌نڭ «فتوح البلدان»ی، ابن الاثيرنڭ «الكامل»ی، مسعودی‌نڭ «خروج الذهب»ی، ابن خلدون‌نڭ «غنوان الصبر»ی ابوالفدانڭ «المختصر فی احوال البشر»ی هر وقت كوز آلدمزده بولدی. بونڭ اوستينه صوڭ عصر مؤرخلرندن رفيق بك العظم‌نڭ «اشهر مشاهير الاسلام»ی، گيورگی زيدان‌نڭ «تاريخ التمدن الاسلامی»ی، محمد الخضری‌نڭ «تاريخ الامم الاسلاميه»سی، اشلوسسيرنڭ «تاريخ عمومی»سی، (روسچه‌غه ترجمه) موللير نڭ «تاريخ اسلام»ی، (روسچه‌غه ترجمه) سيديونڭ خلاصة تاريخ العرب»ی، (عربچه‌گه ترجمه) احمد رفيق بك‌نڭ «بيوك تاريخ عمومی»سی (تاريخ اسلام قسمی) پروفيسسور شيستاقوف‌نڭ «شرقی روما تاريخی حقنده‌غی ليكسيه‌لر»ی مطالعه‌مزدن كيچدی. اوشبو صوڭغی اثرلر اچنده ايڭ كوب استفاده ايتلگانی رفيق بك العظم برله موللير اثرلری بولدی. رفيق بك اثری بزگه بردن محاكمه يورتوگه يول آچدی. ايكنچيدن اول اثربوكونگه‌چه مطبوعات ميدانينه چقماغان ياخود چغوب ده‌بزنڭ قوللرغه‌توشمه‌گان بعض مهم وعزيز اثرلردن استفاده ايتلگانلكدن بزگه اشانچلی بر مرجع خدمتن ادا ايتدی. موللير ايسه بزگه كتابنی ترتيب ايتوده، خصوصا تاريخی واقعه‌لر وفتوحاتلرنی عصری راق قالبقه صالوده‌ده رهبرلك قيلدی.

اثرنی ترتیب ایتکانده اوشبو ذکر ایتلگان تاریخ کتابلرندن باشقه صحیح البخاری، صحیح مسلم، جامع الترمذی، سنن ابی داود، سنن النسائی، سنن ابن ماجه‌لرنی دقت برله مطالعه‌مزدن کیچردك. بونك اوستینه کتاب الخراج، احکام القرآن، اسد الغابة، الاصابة فی تمییز الصحابة، کنز العمال، میزان الاعتدال، منهاج السنة، الملل والنحل، معجم البلدان، قاموس الاعلام وباشقه معتبر کتابلردن‌ده استفاده قیلدق. خلاصه بز، رساله‌نی ترتیب ایتوده بایطاق‌قنه کوچ ومشقت صرف ایتدك. استفاده قیلنورغه‌تیوش بعض اثرلردن استفاده قیلماغان بولسه‌ق اول‌ده سعی وغیرتده قصوردن بولمیچه، علم یورتندن بیك یراق طوروومزدن کیله‌شدر.

اثرمزنك هر جهتدن مکمل، قصور وخطاسز بولوون هیچ بر وقت دعوا ایته آلمیه‌ز. نقصانلری البته بولور. رساله اوقوچیلرنك التفات وتقدیرلرینه مظهر بولا قالسه اوزمزنی مسعود وبختیار صانایه‌چقمز. ایندی هیچ بولماغانده سبق وتقدم شرفینه نائل بولوبرله افتخار ایته‌رمز.

فلو قبل مَبْکاها بکیتُ صَبابَةً ... لِسُعدی شفیتُ النفس قبل التَندُّمِ

ولکن بکت قبلی فهاج لِیَ البُکا ... بکاها فقلت الفضل للمتقدِّمِ

صنعة الله بیکبولاط.

۲۵ ایلون، ۱۹۱۵ یل، اورنبورغ.

اعتذار

اوشبو اثرمز، ۹۱۵نچی یلنك کوزنده اوك مطبعه‌گه بیررگه حاضرله‌نگان بولسه‌ده، کینه‌تدن‌گنه کاغد بهاسی چامادن طش کوته‌رلووی، ماشینه‌غه قصلووینه کیرته بولدی. کاغد هامان‌ده کوته‌رله‌گنه بیردی. شونلقدن ناشرلر بله‌ن سویله‌شوب صوغشدن صوك باصدرغه بولدق. فقط اوچسز قریسز صوغش صبرمزنی توکه‌تدی. بایتاق کوچ صرف ایتلگان بر اثر مزنك طوزان آستنده یاتووینه کوکلمز راضی بولمادی. صوغش بتکاندن صوك‌ده معیشتنك تیزگنه طبیعی آغومینه توشه آلمایه‌چغی، کوکلنك رضاسزلغینه تاغی‌ده قوت بولدی. شولای ایتوب اثرنی باصدرغه بولدق. فقط اوّلده اویلانغانچه بوتون کوله‌می بله‌ن باصدرمیچه، ایکیگه بولوب باصاچقه‌مز. برنچی جزءن تشکیل ایته‌چك اوشبو کتاب ابوبکر وعمر دورینه‌عائد بولوب، ایکنچی جزئی عثمان وعلی دورلرندن عبارت بولاچق. ایکنچی جزء برنچی جزءدن صوك اوق مطبعه‌گه بیرلسه کیره‌ك.

ص. بیکبولاط.

۱۰ نویه‌بر، ۹۱۷ یل، اورنبورغ.

بسم الله الرحمن الرحيم

خليفه صايلاو وخلافت مسئله‌سی.

عربستانده دولت تأسیس ایتلو. اسلام تعلیمینه بناءً خلیفه قویو ودولت اداره‌سی شورا اساسینه مبنی‌در. رسول الله‌دن صوڭ خلافت منصبینه کوز تگوچیلر. علی ابن ابی طالب. سعد بن عباده. ابوبکر الصدیق. عمر بن الخطاب. حباب بن المنذر. سقیفه بیعتی. ابوبکرنڭ خلیفه‌لکه صایلانووی. ابوبکرگه بیعتدن باش طارتوچیلر. سعد بن‌عباده‌نڭ بیعت بیرمی‌قالووی. علی‌بن‌ابی‌طالب‌نڭ‌بیعت‌کوچله‌نووی. برنچی‌خلیفه‌صایلاو ده اصحابنڭ‌قصوری. صایلاو نظاملرن وانتخاب‌اصوللرن بیلگوله‌مه‌ولرینڭ ناچار نتیجه‌لری. ابوبکرنڭ تخت خطبه‌سی. خلافت وامامت مسئله‌سی.

حضرت محمد یکرمی یل دوام ایتکان دعوتی اثناسنده جزیرة العرب ده گی بتون عربلرنی طوغری یولغه سوق ایتکان وآنلرنی اسلامیت فلاغی آستینه جیوغه موفق بولغان ایدی. اول بر پیغمبر بولغانلقدن توب وظیفه‌سی خلقنی باطل اعتقادلردن طازارتوب درست اعتقاد وحق دین‌گه سوق ایتمك، آنلرنڭ کوڭللرینه فضیلت ومکارم اخلاق اورلوقلری چه‌چمك یعنی آنلرنڭ نفسلرن تزکیه ایتمك، روحلرن تربیه ایتمك ایدی. ملك ودولت تأسیس ایتو ایسه پیغمبرلرنڭ وظیفه‌لرندن خارج نرسه‌در. فقط حضرت محمد هیچ شبهه‌سز، اصل وظیفه‌سی بولغان دینگه دعوت ایتو واسلامیتنی نشر ایتو اوستینه عربستان ده بر دولت ده تأسیس ایتمش ایدی. بو ایسه آنڭ دعوتینه لازم بولوب کیلگان ومقصود بالعرض اولاره‌ق وجودکه کیلگان نرسه ایدی. شویله که: اول عربلرنی درست اعتقاد وحق دین‌گه دعوت ایتدیکی وقت مکه خلقی، صوڭندن بتون عربستان خلقی آڭا فوق‌العاده فاطی دشمان کیلوب آنڭ دعوت وتعالیمن نشر ایته‌رگه ایرك بیرمه‌دیلر. بونڭ برله‌گنه قالمیچه آنلر آڭا وایبده‌شلرینه فوق‌العاده بیوك جبر وظلملر قیلدیلر، آخرده آڭا سوء قصد حاضرلی باشلادیلر. بونڭ‌اوزرینه اول وطنندن آیریلورغه وچیت قوم‌حمایه‌سینه کررگه مجبور بولدی. فقط عربلر. همان آنی وایبده‌شلرن

بیر یوزندن قالدرو وآنك دعوتن سوندرو بولنده ایدیلر. شونلقدن اول اوزن ودعوتن حمایه ایتو ایچون آنلرغه قارشی طورمرغه مجبور بولدی. بونك نتیجه‌سنده آنك برله دشمانلری آراسنده معلوم وافعه‌لر میدانغه کیلوب، آخرده اول بونلرغه اوستون چقدی. بوکا لازم بولوب عربستان‌ده بر دولت توسلی نرسه تأسیس ایتلدی. واول شول دولتنك رئیسی، تعبیرگه اعتراض ایتلمه‌سه حکمداری بولدی. مونه عربستان‌ده ملك ودولت تأسیس ایتلو اوشبو طریقه میدانغه کیلدی. بو، یوقاروده سویلدکمز چه نبوتکه‌لازم بولوب قنه کیلگان نرسه‌در. اگرده حضرت محمد مکه خلقی وعموم عربلردن مقاومت کورمه‌گان بولسه ایدی، عموما باشقه پیغمبرلر کبك اصل مأموریتی بولغان دین نشر ایتو برله اکتفا ایته‌ر، ملك تأسیس ایته‌رگه کرشمه‌س ایدی. فقط بوصوکغیسی بالضرورة میدانغه کیلوب چقدی.

حضرت محمد اهل اسلام نك هم دینی هم دنیاوی رئیسی ایدی. اول بر جهتدن جناب الله طرفندن یبه‌رلگان رسول بولوب مشرع بولسه، ایکنچی جهتدن امت اسلامیه‌نك دنیاوی اشلرن اداره قیلوچی حکمداری ایدی. اول آنلرنك نمازده اماملری، نزاع وخصومتلوده قاضیلری، محاربه‌لرده قوماندانلری، مملکت اشلرن اداره‌خصوصنده حکمدارلری ایدی. اول وفات ایتوبرله وحی کیسلوب تشریع مسئله‌سی طوقتالدی. بوندن صوکغیلرغه شارع طرفندن وضع قیلنغان اساسی قانونلرغه بنا قیلوب احکام استنباط ایته‌رگه قالدی. فقط دولتنی اداره ایتو وشریعت حکملرن اجرا ایتو ایچون آکاردن صوك بر رئیس صایلانووی ضرور ایدی. بناء علیه رسول الله وفات ایتو برله امت اسلامیه اوستینه توشکان برنچی وظیفه آکا بر خلف صایلاو مسئله‌سی ایدی.

اسلام تعالیمینه بناء دولت اداره سی مشورت برله بولورغه تیوشلر.

اسلام تعالیمینه بناء اسلام دولتن اداره ایتو «شوری» اساسینه مبنی بولوب، حکومت، حکومت مطلقه بولمیچه حکومت مقیده، حکمدارده مستقل ومطلق بولمیچه مقید حکمدار بولورغه تیوشدر. اسلام دولتنده اداره، مقید ومشروطی بولورغه تیوشلگی «وامرهم شوری بینهم» (س. شوری آیت ۳۸) همده «وشاورهم فی الامر» (س آل عمران آیت ۱۵۹) آیتلری برله ثابتدر. بو آیتلرده‌گی «امر»دن حکومت ودولت اشلری مراد بولوب، اوّلگی آیتده اهل اسلامنك اشلری اوز آرا کیکاش برله حل قیلنورغه تیوشلگی بیان ایتلمش، صوکغیسنده رسول الله‌غه بوخصوصده اصحاب کرام برله کیکاشوب اش قیلورغه امر ایتلمشدر. واقعا رسول الله دولت اشلرنده وعموما دنیاوی اشلرده اصحاب کرام برله مشاوره قیلا، آنلرنك طوغری وموافق فکرلرن هروقت قبول ایته ایدی. اول، اکثریت طرفندن قبول ایتلگان فکر هر نه قدر اوزنچه خطا بولسه‌ده آکا ایه‌ره طورغان ایدی. بوکا مثال اولاره‌ق احد واقعه‌سی آلدنده‌غی عسکری کیکاشنی آلورغه ممکن. معلوم، که: اوشبو کیکاشده کوبچیلك خصوصا قهرمانره‌ق عسکرلر ویاش بیلکنچه‌کلر مدینه‌دن چقوب صوغشو طرفنده بولدیلر. الکانره‌کلر، عقل، فکر وتجربه ایه‌لری وشول جمله‌دن باش

قوماندان رسول‌الله ایسه، مدینه‌ده طوروب مدافعه اصولن طوتو فکرنده‌ایدیلر. اوّلگی فرقه‌نك فکری اساسا خطا بولسه ده کوبچیلك فکری بولغانلقدن رسول الله آکا باش ایه‌رگه مجبور بولدی. اکثریت فکرینه ایه‌رو سببلی احد محاربه‌سنده اهل اسلام زور موفقیتسزلکه‌ومصیبتکه‌اوچرادیلر. اوشبو ذکر ایتدکمز «وشاورهم فی الامر» آیتی احد واقعه‌سندن صوك، احد واقعه‌سن ذکر ایتو واهل اسلامنی تسلیه ایتو مناسبتیله نازل بولمش ایدی. اکثریتنك کیکاشینه ایه‌روب خطاغه مرتکب بولغانلرنك صوکنده کینه رسول الله‌غه الله طرفندن کیکاش برله اش قیلورغه قطعی امر صادر بولووی، اسلامیتده دولت اداره‌سینك مطلقا شوری اساسینه مبنی بولورغه تیوشلکن قطعی صورتده بلدره‌در. خلاصه اسلام حکومتی حکومت مستبده بولمیچه، حکومت مقیده بولورغه تیوشلکی قرآن کریم برله ثابت بولغان کبك رسول‌الله‌نك سنتی برله‌ده تأکیدایتلمشدر. اول اوزندن صوك‌ده اصحاب کرام‌غه کیکاش برله اش قیلورغه قوشه و «اذا کانت امراؤکم خیارکم واغنیاؤکم سمحاؤکم وامرکم شوری بینکم فظهر الارض خیر من بطنها» دیه ایدی. (۱)

شولایوق اسلام تعلیمینه بناءً حکومت ارثی، یعنی آتادن بالاغه یاخود یافنلرغه انتقال اینه طورغان بولمیچه، حکمدار اهل اسلام طرفندن انتخاب برله قویلورغه تیوشدر. بوکاده دلیل بایاغی «وامرهم شوری بینهم» آیتی‌در. بونده امردن اداره اشلری مراد بولغان کبك اصل خلافت مسئله‌سی وحکمدار صایلاواشی‌ده مراد در. ذاتا صدر اسلام‌ده عربلر خلافت، دولت عباره‌لرن عموما «امر» سوزی برله تعبیر ایته‌لر و

ما کنتُ احسب انّ (الامر) منصرف عن هاشم ثم منقهم عن ابی الحَسَنِ، (۲)

«فاذهب الی رسول‌الله فسَلْه فیمن یکون هذا الامر» (۳)، لتنتهینّ قریش اولیجعلن الله هذا الامر فی جمهور من العرب غیرهم»، (٤) «ان هذا الامر فی قریش لایعادیهم احد الاکبّه‌الله علی وجهه ماقاموا الدین»، (۵) کبك عباره‌لر قوللانه‌لر ایدی. خلیفه قویو مسئله‌سی قرآن کریم تعلیمنچه امتنك اوز اختیارینه ومشورت طریقنچه صایلاولرینه

اسلامیتده حکمدار انتخاب برله قویلورغه تیوشلدر.

---

(۱) «اگرده سزنك امیرلرکز ایك یاخیشلرکز، بایلرکز یومارتلرکز بولوب، اشنی مشورت برله یوروتسه‌کز، یبرنك اوستی آستندن آرتغراقدر» معناسنده‌در. ترمذی ص. ۵۱ ج. ۲

(۲) ابوبکر خلافتکه کیچوب علی محروم قالغاچ، عتبه بن ابی لهب طرفندن ثه‌یتلمش شعردر.

(۳) تاریخ‌الامم ۱۹۳ج. ۳ بوسوز رسول‌الله‌نك مرض موتنده عباس طرفندن علیگه ثه‌یتلگان سوزدر. «رسول‌الله‌غه باروب خلافت کم حقی ایکانلگن صورا» دیمکدر.

(٤) ترمذی ۳۶ج. ۲ بو، بکر بن‌وائل قبیله‌سندن بر کشینك عمرو بن العاص حضورنده قریش‌نك اداره‌سینه آچووی کیلوب ثه‌یتکان سوزیدر: «قریش عربلری بوندی معامله‌لرندن یا طییلاچقلر، یاخود الله خلافتنی آنلردن آلوب باشقه‌لرغه بیره‌چك» معناسنده‌در.

(۵) بخاری ۱۷۹ ج. ۴ بو، عبدالله بن عمرو بن العاص‌نك قحطان عربلرندن پادشاه بولاچق دیگان سوزن ایشتوب معاویه طرفندن روایت قیلنغان حدیثدر. «خلافت، دینی اقامت ایتدیکلری مدتك قریش حقی‌در. بو خصوصده آنلرغه تجاوز ایتکان کشینی الله یوز توبه‌ن یببه‌ره‌چکدر، دیمکدر.

طابشر لغانلقدن، رسول الله اوزندن صوڭ هيچ بره‌ونى تعيين ايتوب قالدرمادى. بلكه «لو كنت مستخلفا احدا عن غير مشورة لاستخلفت ابن ام عبد» (١) كبك سوزلر برله اوزينڭ خليفه تعيين ايتوب قالدروندن مانع نرسه، بومسئله خلقڭ كيڭاشى برله بولو تيوشلگى ايكانلگن بيان ايتدى. شولايوق حجة الوداع‌ده يوز مڭلب خلق حضورنده «اسمعوا واطيعوا وان استعمل عليكم عبد حبشى كأن رأسه زبيبته» (٢) حديثى برله خليفه تلەسه نيندى قومدن وتلەسه نيندى كشى بولسه‌ده مطلقا اطاعت ايتو تيوشلگن سويله‌دى. اول مرض موتنده‌ده اوشبو توصيه‌سن تكرار ايتوب مدينه‌ده‌گى بتون اصحاب كرام حضورنده نمازدن صوڭ سويله‌گان بليغ خطبه‌سنده «اوصيكم بتقوى الله واسمع والطاعة وان عبد حبشى الخ» (٣) ديه‌رەك خليفه تلەسه كم بولسون، حتى اصل حبشه‌لك قول بولسه‌ده مطلقا اطاعت ايته‌رگه تيوشلگن بيان ايتدى. رسول الله اوزن نق حمايه ايتكان، اسلاميتكه فوق العاده كوب خدمتلرى تيگان ابوبكر الصديق نڭ اوزندن صوڭ خليفه بولوون تلەسه‌ده، هم بومكافاتكه اول ايڭ اهل وايڭ مستحق ذات بولسه‌ده تعيين اينمه‌دى. حتى مجمع ناسلرده بو خصوصده سوز بيله آچمادى. شول قدرسى بار، كه اوزندن صوڭ آنڭ اش باشينه كيچوينه تلەك بيان ايتدى. مثلا رسول الله‌غه بر يموش برله كيلگان خاتونغه يا ڭادن كيلورگه قوشوب‌ده خاتون طرفندن «صوڭ كيلوب‌ده سينى طابماسەم (يعنى وفات بولغان بولسه‌ڭ) نى اشله‌رمن؟» ديگان سؤالينه فارشى «مينى طابماسه‌ڭ ابوبكرگه كيل!» ديبووى، (٤) مرض موتنده‌گى خطبه‌سينده ابوبكرگه امتياز اولاره‌ق مسجده يالگز آنڭ اوينه چغيلاطورغان ايشكنى (ياخود تيشكنى) قالدروى، شول خطبه‌سنده آڭا فوق العاده اهميت بيروب «ابوبكرنڭ مالى قدر ميڭا فائده بيرگان هيچ بر مال بولمادى، ابوبكردن باشقه بتون كشينڭ قيلغان خدمتلرينه مكافات قيلدق، فقط ابوبكرنڭ بزگه شوندى خدمتلرى بار، كه آنڭ ايچون الله آڭا قيامت كونده مكافات قيلاچقدر» ديبووى، (٥) مرض موتنده آنى خلقه امام تعيين ايتووى، «لاينبغى لقوم فيهم ابوبكر ان يؤمهم غيره (٦)» كبك سوزلر سويله‌وى هم عائشه‌گه مرض موتنده «أدعى لى ابابكر اباك واخاك حتى اكتب كتابا فانى اخاف

---

(١) ابن ماجه ٣٢ ج ١ ترمذى ٢٢٢ ج ٢ ترمذى عبارەسى «لوكنت مؤمرا احدا من غير مشورة لامرت ابن ام عبد»در.

(٢) بخارى ٦٢ ج ٩ مسلم ١١٦ ج ٢ ترمذى ٢٠٣ ج ١ نسائى ١٨٥ ج٢ ابن ماجه ١٠٤ ج ٢ حديث عباره‌ده بيك جزئى باشقه‌لق برله صحاح‌ده روايت ايتلمشدر. مونده لفظ بخارى برله ابن ماجه‌نكيدر. «سزگه كيبكان يوزم كبك كچكنه باشلى حبشه‌لك قول امير صايلانسه‌ده آڭا اطاعت ايتگز وسوزن طڭلا گز» مضونده‌در.

٣) ترمذى ٩٢ ج ٢

(٤) مسلم ٣١٦ ج ٢ ترمذى ٢٠٨ ج٢.

(٥) ترمذى ٢٠٧ ج ٢ كنز العمال ١٣٨ ج ٦.

(٦) ترمذى ٢٠٨ ج٢ اچلرنده ابوبكر بولغان قومگه باشقه كشى امام بولو لائق توگلدر» معناسنده‌در.

ان یتمنی متمن ویقول قائل انا اولی ویأبی الله والمؤمنون الا ابابکر»(۱) دییوی اوزندن صوڭ ابوبکرنڭ اش باشینه کیچوون تله گانلگن بلدره‌در. فقط یوقاروده ذکر ایتدکمز چه شوری قاعده‌سینه مخالفت بولماسون ایچون بوخصوصده خلقفه توصیه قیلمادی وقطعی تشبثده بولونمادی.

خلافت وقریش

رسول‌الله اوزندن صوڭ خلیفه‌لکه مخصوص برکشی تعیین ایتوب قالدرماغانلغی کبك، خلیفه‌نڭ نیندی اروغ ونیندی قبیله‌دن بولاچقلغی حقنده‌ده قطعی صورتده بیانده بولونمادی. بالعکس حجة الوداع‌ده خلقنی اوزینه جیوب یوزمڭ قدر کشی حضورنده «اسمعوا واطیعوا وان استعمل علیکم عبد حبشی کأنّ رأسه زبیبة» حدیثی برله خلیفه‌لك مخصوص اروغ وقبیله حقی بولماغانلغن، علمی، اداره‌گه اقتداری بلنوب خلق طرفندن انتخاب ایتلگان حکمدار استه‌رسه اصلانسب وحسب ایه‌سی بولماسه‌ده، الوغ وشریف اروغ وقبیله‌لرگه منسوب بولماسه‌ده مطلق اطاعت ایته‌رگه‌تیوشلگن بیان ایتدی. عربدن باشقه قومدن یاخود قریش وباشقه قبیله‌دن بولماوی آنڭ خلافتکه کیچوویته مانع بولماسقه تیوشلگن سویله‌دی. ذاتا قرآن کریم‌ده «ان اکرمکم عندالله اتقاکم» (حجرات آیت۱۳) آیتی برله الله قاشنده حرمت واعتبارگه نائل بولو نسب وحسب برله بولمیچه تقوالق برله بولوون، رسول‌الله‌ده حجة الوداع‌ده «ایها الناس ان ربکم واحد وان اباکم واحد کلکم لادم وآدم من تراب ان اکرمکم عندالله اتقاکم لیس لعربی فضل علی عجمی الا بالتقوی الا هل بلغت اللهم اشهد فلیبلغ الشاهد منکم الغائب» (۲) سوزی برله بتون خلقنڭ اصلی بربولغانلغن، حرمت واعتبار یالگز تقوالق برله گنه بولاچغن، عرب جنسینه منسوب کشینڭ عربدن بولماغان کشیگه آرتقلغی یالگز تقوالق برله بولاچغن آچق بیان ایتدی وبونی حاضر بولغان کشیلر حاضر بولماغان کشیلرگه ایرشدررگه قوشدی. رسول الله‌دن «الناس تبع لقریش فی هذا الشان الخ» کبك حدیثلر روایت ایتلسه‌ده، بوده قطعی امر بولمیچه بعض آرزو وتله کلردن گنه عبارتدر. واقعا اول وقت بتون مملکتده‌گی قبیله‌لر اچنده قریش عربلری ایڭ کوچلی، ایڭ اعتبارلی، ایڭ نفوذلی، ایڭ شریف، ایڭ بلکملی، ایڭ عصبیتلی قبیله‌بولوب، آنلردن اوستون وآنلر برله اوزشاچق هیچ بر قبیله یوق ایدی. بناءعلیه مملکتنڭ بتونلگی، الفت واتحادنڭ دوامی، جامعهٔ اسلامیه‌نڭ طارالماوی ایچون رسول الله دن صوڭ اش باشینه کیچه‌چك

(۱) مسلم ۳۱٦ ج ۲ «میکا آتاڭ ابوبکر برله قرداشگنی (عبدالرحمن) چاقر، بازو یازوب بیریم. چونکه مین خلافتنی بعضلرنڭ امید ایتولرندن‌هم مین آشکا مستحقراق دیب ڤهیتولرندن تورقام. حالبوکه الله هم مؤمنلر ابوبکردن باشقانی تله‌میلر مضمونندر. بعض روایتلرده «ادعی» اورنینه «لقد همت ان ادعو» کیلمشدر. بو وقت «چاقرماقچی بولدم» یاخود «چاقررغه نیت ایتدم» معناسنده بولادر.

(۲) «ای خلق، سزنڭ ربگز بر، آتاگزده بردر. سز بتونگز آدم‌گه منسوبسز، آدم ایسه طوفراقدن یاراتلمشدر. الله قاشنده سزنڭ ایڭ حرمتلیگز ایڭ تقواگزدر. عربی نڭ عجمی‌گه آرتقلقی یالگز تقوالق برله بولاچق. ایرشدرمدمی؟ ای خدایم بوگا شاهد بول. حاضر کشیلر بونی حاضر بولماغانلرغه ایرشدرسون» .

ذاتنك مذكور قبيله‌دن صايلانووى لازم، بلكه ضرور ايدى. حالبوكه بونده انصار ديب آتالفان برآوچ خزرج واوس عربلرى بار ايدى، كه حكومت ودولت اوزيورطلرنده، اوز بيرلرنده، اوز ياردملرى برله تأسيس ايتلكانلكدن آكا هر قبيله‌دن الوك اوزلرن مستحق صانيلر ورسول‌الله‌دن صوڭ اش باشينه اوزلرى كيچه‌سى كيله ايدى. فقط عموم عربلرنك ايسه بونلرنك قول آستلرنده بولورغه كونمه‌يه‌چكلرى، بونلردن صايلانغان خليفه‌گه باش ايه‌سيلرى كيلميه‌چكلرى كوتيله ايدى. عربلرنك احوال روحيه‌لرينه بيك ياخشى مطلع بولغان حضرت محمد، اوزندن صوڭ شوندى واقعه‌ارنك طواچغن سيزنگانلكدن، آرا تيره خليفه بولاچق ذات‌قريش عربلرندن بولووى مناسب ايكانلگن بعض برافرادگه سوز مناسبتى برله ئه‌يتكه‌لب طاشلى ايدى. شولايوق اول صوڭغى خطبه سنده انصار حضرتلرينه اوزندن صوڭ بعض بر اوڭايسزلقلر وكوڭلسز اشلر كوره‌چكلرن سويله‌ب صبر ايته‌رگه قوشه‌مش، مهاجرلرگه‌ده آنلرغه ياخشى معامله ايته‌رگه، آنلرغه قدر وحرمت ايته‌رگه، آنلرنك خدمتلرن تقدير ايته‌رگه قوشه‌مش ايدى. مونه بو اشلرنك بارسى ده آنك طرفندن اوزندن صوڭ اش باشينه كيچه‌چك ذاتنك قريش قبيله‌سندن بولورغه تيوشليگنه تـلك بيان ايتو وامتكه اداره وسياست اشلرنده بعض بر تنبيهلر ياصاودن عبارت ايدى. شونك ايچون‌ده اول خلافت قريش‌گه تيوشلگن مجمع‌ناسلرده سويله‌مى، بعض برمناسبت برله بعض افرادكه‌گنه آڭلاتوب كيته‌ايدى. بونك‌ده سببى بايا ذكر ايتدكمزچه بردن «شورى» قاعده‌سينه مخالفت‌ايتمه‌و، ايكنچيدن امتنك سياسى‌واداره اشلرن اوزلرينه طابشرو ايچون ايدى. اگرده رسول‌الله اوزندن‌صوڭ خليفه‌نك قريش قبيله‌سندن بولوون قطعى صورتده طلب ايتسه بولاى‌غنه قالدرماس، بلكه مجمع‌ناسلرده، حجة الوداع خطبه‌لرنده ذكر ايته‌ر و «ليبلغ الشاهد منكم الغائب» كبك تنبيهلرده ياصار ايدى. بتون امت طرفندن قبول ايتلووى وشونك برله عمل قيلنووى مطلوب بولغان اشلرده ولو صرف دينى بولماسون آنك آيروچه اهميت بيرووى وآنى باشقه خلقلرغه‌ده ايرشدررگه قوشووى بزگه بيك معلوم نرسه‌در. حجة‌الوداع‌ده يوز مڭلب خلق حضورنده رسول‌الله اميرلرگه اطاعت ايته‌رگه قوشقانده قريش سوزن اصلا تلينه آلمادى. اگرده بو حقده امر ايته‌رگه بولسه بر ايكى آوز سوزن مطلقا قزغانماس ايدى. شولايوق مرض موتنده‌ده مهاجرلرگه انصارغه ياخشى معامله قيلو برله توصيه‌ايتو برله اكتفاايتدى. خلافت قريش‌كه بولو حقنده ايسه برگنه سوز سويله‌مه‌دى. بونلر بارسى‌ده آنك خلافت قريش‌كه بولو حقنده توصيه وامرلرده بولماغانلغن، بلكه بعض برتلك بيان ايتكانلگن گنه كورسه‌ته‌در. خلاصه اسلام‌تعاليمينه بناء خليفه تعيين‌ايتو بتون‌امتنك مشورتى‌واشتراكى برله بولورغه، حاضرگى عصر تعبيرى برله ئه‌يتكانده جمهوريت‌اساسينه مبنى‌بولو تيوشدر.

خليفه صايلاو مسئله‌سى امت اسلاميه‌نك اوز اختيارينه طابشرلغان برمسئله بولغان كبك، انتخاب كيفيتى وصايلاو نظاملرن توزوده امتنك اوزينه تفويض قيلنمشدر. بو

حقده قرآن کریم‌ده هیچ بر سوز بولماغان کبك، رسول الله طرفندن ده بو خصوصده بر قانون لائحه‌سی توزیلوب قالدرلماغانلغی معلوم. شول قدرسی بار، که اول اوزندن صوك اصحاب کرام‌غه بر برندن آیرلماسقه، اختلاف ونزاع قیلشماسقه، دائما اتفاق واتحاد برله یاشارگه، امت طرفندن صایلانوب قویولغان خلیفه نیندی گنه کشی بولسه‌ده دین وقانون خارجنده اش قیلماغانده اطاعت ایته‌رگه امر ایتدی. رسول الله مرض موتنده بو حقده بر تشبثده بولورغه نیتله‌نسه‌ده اصحاب کرام‌دن بعضلری آورو وقت رسول‌الله‌نی بورچو تیوش توگللگن، آ کاردن صوك «کتاب الله» نك فالووی کافی ایکانلگن بیان ایتدیلر. بو طریقه اصحاب آراسنده طاوش کوته‌رلگانلکدن اول بو اشدن واز کیچدی. بو اش طبیعی آنك، امتنك اوز اشن اوزینه طابشروب قالدرو هر حالده آرتق ایکانلگی فکرنده بولغانلغندندر. اگرده اول بونی اوزی اشلهب کیتو تیوش دیب بلسه آندی سوزلرگه قولاق صالماس، نیتله گان اشن اورنینه یتکرر ایدی. بزنکچه رسول الله نك بو اشنی امتنك اوزینه طابشروب کیتووی فوق العاده گوزه‌ل ومناسب بر اش ایدی. چونکه اگرده بو حقده آنك طرفندن برلائحه توزیلوب قالدرسه، اسلام ملتینك بتون سیاسی، اداری واجتماعی اشلری‌ده بر دینی اش کبك تلقی ایتلوب عالم اسلامگه بر مصیبت بولغان بولور ایدی. آنسزده سیاست دین برله قاتشوب اسلام عالمی چغلماسلق باطاقلغه کردی.

رسول‌الله وفات بولغانده خلافت منصبینه اهل کشیلر بایطاق‌قنه بولسه‌ده، بو منصبقه کوز تکمکان ذاتلر کوب توگل ایدی. بونلر، رسول‌الله وفات بولغانچه اوزلرینه طرفدار جیغانلرمی یوقمی، آنیسی بزگه معلوم توگل. فقط شول قدرسی بار، که بونلردن هر قایسینك طرفدارلری بار ایدی. ظنمزغه کوره رسول‌الله وفات ایتکانده خلافت منصبینه کوز تکمکان واوزلرن ایك اهل کشیلر دیه ظن ایتکان ذاتلر اوشبولر ایدی: علی بن ابی طالب، سعد بن عباده، ابوبکر الصدیق، عمر بن الخطاب. بونلر اچنده خلافتنی ایك نق طمع ایتوچی واوز حقی دیه ظن ایتوچی کشی شبهه‌سز علی بن ابی‌طالب ایدی. ذاتا آ کا بولای اویلارغه بایطاق سببلرده بار ایدی. اول صبی چاغنده‌اوق اسلامیتنی قبول ایتوب رسول‌الله اوینده تربیه ایتلگان، بتون غزوه‌لرده دیرلك رسول‌الله برله برابر حاضر بولوب زور قهرمانلقلر وخدمتلر کورسه‌تکان، علمی، فهمی، فقهی، شجاعتی، صلابت دنیه‌سی، طلاقت لسانی وبلاغتی برله خلق آراسنده طانلغان بر ذات بولو اوستینه، هاشم نسلندن، رسول‌الله‌نك سیوکلی عمی وحمایه‌چیسی ابوطالب‌نك اوغلی، ایك سیوکلی قزی فاطمه‌نك ایری، ایك سیوکلی طورونلری حسن وحسین‌نك آتاسی ایدی. رسول الله‌نك عمی عباس برله ابن عمی عقیل بووقت سلامت بولسه‌لرده بردن آنلر سابقین اولین‌دن بولماغانلقدن، ایکنچیدن علی قدر امتیازلرنی حائز بولماغانلقلرندن هم قرابت جهتی‌ده علی‌ده‌گی کبك مختلف بولماغانلقدن آ کاردن اوزوب خلافتنی امید ایتو حتماللری یوق ایدی. رسول‌الله‌نك مرض موتنده عباس‌نك علی‌گه «انت بعد ثلاث

رسول‌الله دن صوك خلافت‌که کوز تکمکان ذاتلر

عبدالعصا» (۱) دیگان سوزی علی‌نی اوزندن آرتق کورگانلگن، هم علی بار وقت خلافتنی طمع ایتمه‌گانلگن آچق کورسه‌ته‌در. مونه اوشبو ذکر ایتلگان سببلرگه بناء علی بن ابی‌طالب خلافتنی اوز مالی دیه ظن ایته وآکاردن اوتوب هیچ کم بو منصبقه قول صوزماس امیدنده ایدی. رسول‌الله وفات بولو برله عباس آکا «صوز قولکنی بیعت بیریم. رسول‌الله‌نك عمی ابن عمینه بیعت بیردی دیب باشقه‌لرده سیکا بیعت بیررلر!» دیمو وینه‌فارشی آنك «ومن یطلب هذا الامر غیرنا؟» (۲) دیبوی مذکور فکرده بولغانلغن بیك آچق کورسه‌ته‌در. طنمزغه کوره کوبچیلك خصوصا عوام اوشبو فکرده بولغان بولسه‌لر کیره‌ك. فقط علی بن ابی طالب‌نك اوزنده‌گی شخصی کمالاتینه طایانوب خلافتنی طمع ایته‌رگه حقی بولسه‌ده، قرابت جهتینه طایانوب طمع ایته‌رگه حقی یوق ایدی. چونکه رسول‌الله‌دن خلافتنك بنی هاشم نسلینه بولاچغی حقنده قطعیا هیچ ابرسوز یوق ایدی. بالعکس آنك اهل بیت‌که هیچ بر مأموریت بیرمه‌وی، عمی عباس بربر بیرگه والی نصب ایتلونی تلهگانده رد قیلووی اوزندن صوك خلافتنك بنی هاشم نسلنده بولورغه تیوشلگی شبهه‌سن یبه‌رو ایچون بولسه کیره‌ك. حالبوکه علی‌نك رسول‌الله وفات ایتو برله خلافتکه استحقاقده ایك نق استناد ایتکان نرسه‌سی رسول‌الله‌نك یاقینی بولووی بولمشدر.

سعد بن عباده

سعد بن عباده ایسه انصاردن خزرج قبیله‌سینك رئیسی وبتون انصار قاشنده محترم، معتبر وفوق‌العاده نفوذلی بر قارت ایدی. سعد بن معاذنك وفاتندن صوك اوسیلر آراسنده زور رئیسلر قالماغانلقدن اول بتون انصارغه رئیس طانیلا ایدی. اول اوزی «عقبه» بیعتینه حاضر بولوب شول وقت رسول‌الله طرفندن «نقیب» (رئیس)ده تعیین ایتلگان ایدی. اول فوق العاده یومارت بولوب هجرت ایتکان فقراء مهاجرین‌گه کوب یاردملر ایتکان ذات ایدی. بدر وخندق محاربه‌لرنده آنك برله سعد بن‌معاذنك رسول‌الله‌غه الوغ خدمتلری تیگان ایدی. حتی بدر محاربه‌سینه رسول الله‌نك جرأت ایتووی اوشبو ایکی ذاتقه طایانوب وآنلرنك قطعی فکرلرن آلغان صوکنده‌غنه بولدی. رسول‌الله ومهاجرلرنی یورطلرینه قبول ایتوب آنلر برله مال وملکلرن اورتاقلاشقان، آنلرنی حمایه ایتکان، رسول الله واسلامیت ایچون جان وملکلرن قربان ایتکان، اسلامیتنك انتشارینه ایك زور سبب بولغان، رسول‌الله‌نك محبت ورضاسینه مظهر بولغان بر قبیله‌نك باشنده طوروچی بر ذاتنك، رسول‌الله‌دن صوك خلیفه بولورغه طرشووی آرتق یات اش‌ده توگل ایدی. فقط بونك فعلینکه چغووی بایطاق مشکلاتکه اوغرایه‌چق ایدی. چونکه انصار (خزرج واوس قبیله‌لری) هرنه قدر مهاجرلر قاشنده بیك محترم وبیك قدرلی کشیلر بولسه‌لرده، باشقه عرب قبیله‌لرینك بونلرغه آرتق اعتبار ایتمیه‌چکلری،

(۱) بخاری ۱٤ج ٦ تاریخ الناس ۱۲۲ج ۳.
(۲) الامامة والسیاسة ٦ج ۱«بو اشنی (خلافتنی) بزدن باشقه کم طلب ایته‌ر؟» معناسنده‌در.

بناء علیه بونلردن صایلانغان خلیفه‌گه باش ایه‌سیلری کیلمیه‌چگی کوتیله ایدی. چونکه عصبیت قومیه حکم سورگان بر ملتده حکمدارنك ایك قوتلی وایك نفوذلی واعتبارلی بر قومگه منسوب بولووی لازم ایکانلگنده شبهه یوقدر. شونلقدن سعد بن عباده‌نك خلافت منصبینه کیچووی یراق ایدی.

ابو بکر

ابوبکر الصدیق رسول‌الله‌نی ایك، باشلاب تصدیق ایتکان، اسلامیت ورسول الله ایچون کوب اذا وجفالر کورگان، هجرتده رسول‌الله‌غه ایبده‌ش بولغان، رسول‌الله برله برگه «غار»ده یاتقان، بتون غزوه‌لرده رسول‌الله برله برگه حاضر بولغان، رسول‌الله‌نك مرض موتنده آنك قوشوونچه اصحاب‌قه امام طورغان بر ذات ایدی. رسول‌الله مرض موتنده‌گی خطبه‌سنده آکا امتیازلر بیرگان وآکا زور التفات کورسه‌تکان ایدی. آنك اوستینه اول رسول‌الله‌نك ایك سیوکلی باباسی‌ده ایدی. بونك یانینه آنك خلق آراسنده‌غی اعتباری، علمی، تجربه‌سی، اصابت رأیی قوشلسه، خلافت منصبینه ایك اهل کشی هم آنی امید ایته‌رگه ایك حقلی کشی‌ده اول ایدی. کبار اصحابدن بایطاق کشیلر وشول جمله‌دن عمر وابو عبیده بن الجراح‌لر بوخصوصده ابوبکرگه طرفدار ایدیلر.

عمر بن الخطاب

عمر بن الخطاب‌ده ابوبکر قبیلندن اسلامیتکه ایك نق خدمت ایتکان بر ذات ایدی. اول بتون وجودن رسول‌الله‌نی حمایه ایتوگه صرف ایتدی، دشمانلرغه فوق العاده قاطیلقلر کورسه‌تدی. اول مسلمان بولغاچ اسلامیت یاخشوق کوچ آلدی. اول رسول الله برله بتون غزوه‌لرگه حاضر بولوب الوغ خدمتلر کورسه‌تدی. آنك اوستینه اول رسول الله‌غه یاباده ایدی. اول فوق العاده غیرتلی، ثبات ومتانتلی، قاطی قوللی، اداره‌لی وسیاسی برکشی بولوب طارقاو وباشباشداق عربلرنی بر قولغه جیارغه، آنلرغه نظام وقانونغه اطاعت حسن اورونلاشدررغه، شولای ایتوب اسلام دولتن قوتله‌ندرو وشوکتله‌ندروگه ایك مقتدر ذات ایدی. شونلقدن خلافت منصبینه کیچونی امید ایته‌رگه ایك حقلی کشی ایدی. فقط اول ذکر ایتدکمز قاندیداتلردن بعضلرن اوزندن اهلره‌ك کوردیکندن یاخود بونلرغه رقابت ایته آلمایه‌چغندن بو نوبتده خلافتکه اومله‌ایه‌چق ایدی. مثلا اول ابوبکرنی اوزندن آرتق کوره وآکا قارشی زور احترام طوتا ایدی. شونلقدن آکاردن اوزوب خلافت منصبینه قول سوزارغه بازمی ایدی. آنك صوکنده آکا بو وقت علی کبك ذاتلرغه رقابت ایتو فوق العاده مشکل بولاچق ایدی. حالبوکه اول علی وعمومًا بنی هاشم‌نی خلافت منصبینه کیچروگه قارشی ایدی. بونك سببی اوز سوزینه کوره نبوت وخلافت شرفلرن جیغان بنی‌هاشم‌نك آرتق بورونلرن کوته‌روب خلقنك جیلکه‌لرینه آطلانولرندن قورقو ایدی. (١) بونده بوکا طاغی ایکنچی بیك طبیعی بر سبب بار، که اول‌ده خلافت بنی هاشم‌گه بیربلسه علی بن ابی‌طالب‌نك اش باشینه

---

(١) بو حقده عمر بن‌الخطاب برله ابن عباس آراسنده برنیچه مرتبه سوزلر ومناظره‌لر بولغان ایدی. قارا «تاریخ الامم» نی ٣٠-٣٢ ج ٥

کیچوب عمرنك بتونله‌ی خلیفه‌لکدن محروم قالو احتمالی ایدی. چونکه بنی هاشم‌گه خلافت تیسه مطلقا علی خلیفه‌لکنکه کیچه‌چك ایدی. حالبوکه اول بیك یاش بولغانلقدن عمرگه خلیفه بولو امیدی بتونله‌ی بته‌چك ایدی. مونه شونك ایچون‌ده آنك بتون اشی بو نوبتده نیچکده علی‌نی اوتکارمه‌سکه طریشو ایدی. بومقصدقه ایریشو ایچون مطلقا ابوبکر الصدیق‌نی آلغا سورو وآنی خلیفه قویدرو تیوش ایدی. ابوبکر باشقه صحابه‌لرغه قاراغانده بایا ذکر ایتدکمز امتیازلرغه مالك بولدیغندن باشقه مرشحلرگه (کاندیداتلرغه) قاراغانده موفقیت فازانووی مأمولرمك ایدی. بووقت عمر، علی‌نی توشروب قالدروغه‌ده، اوزی خلافتکه کیچوگه‌ده موفق بولاچق ایدی. واقعا شولای بولدی‌ده.

خزرج رؤساسندن فکر ورأیی برله ممتاز بولغان حُباب بن المُنذِر نك‌ده خلافتکه کیچوگه اویی بولسه‌ده، اول ده بو نوبتده فاندیداتوراسن قویمایه‌چق ایدی. آنك ده بتون مقصدی بو نوبتده سعد بن عباده‌نی اوتکاروب آکاردن صوك اوزی خلافتکه کیچو ایدی. شونك ایچون ده سعد بن عباده‌نی قویارغه ایك نق طریشقان ذات اول ایدی. آنك «بزدن بر امیر، سزدن بر امیر بولسون!» فکرنده بولووی بونی بیگره‌گه آچق کورسه‌ته‌در. انصاردن بر امیر، مهاجرلردن بر امیر بولغانده سعددن صوك حباب‌نك کیچووی قطعی دیرلك ایدی. چونکه انصار آراسنده سعددن قالا رئیسلرنك زور راقلری حباب بن المنذر برله اُسَید بن حُضَیر ایدی، اسید ایسه بردن سعد برله آراسی یاخشوق صالقون بولغانلقدن، ایکنچیدن صان جهتنچه آز بولغان اوس قبیله‌سندن بولغانلقدن آنك کیچووی بایطاق آور بولاچق ایدی.

رسول الله وفات بولو برله انصار، مدینه بازارنده سعد بن عباده‌نك یورطی یانده «سَقیفة بنی ساعده» دیه معروف کوله گه‌لکنکه جییلوب خلیفه صایلاو مسئله‌سینه کرشدیلر. فارت وآورو بولغان رئیسلری سعد بن عباده‌نی مذکور بیرگه آلوب چقدیلر. اوشبو وقت سعد بونلرغه اوشبو مضمونده نطق سویله‌دی: «ای انصار، سزده هیچ بر عرب قبیله‌لرنده بولماغان فضیلت واسلامیتکه الوك کیلو بار. محمد اوز قومی آراسنده اون یلدن آرتق دینگه دعوت ایتوب طوردیغی حالده آکا ایمان ایتکان کشیلر آز ایدی. آنلر رسول‌الله واوزارن مدافعه قیلورغه، اسلامیتنی قوتله‌وگه مقتدر توگللر ایدی. الله‌نك سزگه بیوك فضلی واکرامی اولاره‌ق آنك رسولینه ایمان ایتدکز، آنی وایبده‌شلرن حمایه قیلدکز، دین دشمانلرینه قارشی جهاد قیلدکز. دین دشمانلرینه ایك فاطی کشیلر سز ایدکز. سزنك سببلی اسلامیت کوچ وقوّت آلدی. بتون عرب قبیله‌لری طوعاً وکرهاً رسول الله غه باش ایدیلر. رسول الله سزدن راضی وممنون بولوب وفات ایتدی. بناءعلیه خلافتکه ایك مستحق قوم سزسکز. بونی اوزکزدن باشقه قومگه بیرمه‌کز!» سعد

حباب بن المنذر

انصارلق سقیفه‌گه جییلووی

آورو بولغانلقدن نطقن خلقفه ایشتدررلك توگل ایدی. شونلقدن اوغلی «قَیس» آگاردن آلوب خلقفه قچقروب سویلی ایدی. سعدنك مذکور نطقینه بتون انصار «طوغری سویلهدك، گوزهل سویلهدك!» دیبشوب خلافتکه آنك اوزن اختیار ایتهچکلرن بیان ایتدیلر. اوشبو وقت بعضلر مهاجرلرنی خاطرغه آلوب: «صوك مهاجرلر بوگا راضی بولماسهلر، بز مهاجرلرمز، رسول الله نك ایك برنچی اصحابی، آنك یافنلریمز، خلیفه بزدن بولورغه نیوش دیسهلر، نی اشلهرمز؟» دیگانلر ایدی. بوگا قارشی بعضلری «آلای آنلر راضی بولماسهلر، بز اوزمزگه، آنلر اوزلرینه امیر صایلارلر، شونسز راضی بولامامز» دیدیلر. سعد بونی ایشتکاچ «بو، موفقیتسزلسکنك برنچی آدومی ایندی» دیدی. (۱)

عمر بر الخطاب مذکور خبرنی ایشتو برله ابوبکر الصدیق غه باروب عائشه اویندن چاقروب چغاردی ومسئلهنی سویلهدی. ابو بکر مسئله گه فوق العاده اهمیت بیروب عمر وابو عبیدهنی آلوب اوچهولاب سقیفه گه باروب یتو برله عمر سوزگه کرشمکچی بولسهده، ابوبکر آنی طوقناتوب اوزی سوزگه کرشدی. اول، ایك باشلاب حضرت محمد (ص) نك پیغمبر بولوب کیلوب خلقنی توحیدکه دعوت ایتوون، طاش وآغاچلرغه عبادت ایتمکده بولغان عربلرگه بو اش فوق العاده یات طویولدیغی حالده مهاجرین اوّلین نك آنی تصدیق ایتولرن، مهاجرلرنك رسول الله برله برابر مشرکلرنك ئهلهنی قدر اذا وجفالرینه صبر ایتولرن، مهاجرلرنك الله غه ایك باشلاب عبادت ایتکان ورسولینه ایمان ایتکان کشیلر بولدیغن، آنلر رسول الله نك اوز قومی ویاقنلری بولدیغن، بناءعلیه رسول الله دن صوك خلافت آنلرغه تیوش، بوگا آنلر مستحق بولدیغن، بو حقده آنلرغه قارشی توشوچیلر ظالم بولاچقلرن سویلهدی. صوگره انصارغه سوزنی بوروب دین بولنده آنلرنك فضلن واسلامیتکه سبقتلرن هیچ کم انکار ایتمیچگن، آنلر رسول الله ودین نك یاردمچیلری بولدیقلرن، رسول الله نك هجرتی شرفینه آنلر نائل بولدیقلرن، مهاجرین اوّلین دن صوك شرف ودرجه آنلرغه عائد بولدیغن، بناءعلیه مهاجرلر امیرلر، آنلر وزیرلر (یاردمچیلر) بولورغه تیوشلگن، آنلرنك کیکاشدن اصلا قالدرامایهچقلرن، آنلردن باشقه اشلر باشقارلمایهچغن سربلهدی. (۲) هم قریش عربلرینك بورط هم نسب جهتندن بتون قبیلهلردن آرتق بولولرن، خلافت قریش دن باشقهغه کیتوویته باشقه قبیلهلر راضی بولمایهچغن بیان ایتدی. (۳)

بوگا قارشی حُباب بن المُنذِر طوروب: «ای انصار، سوزگزده نق طوروگز. چونکه خلق سزنك کول گه گزده طورالر. سز گه هیچ کم مخالفت ایته آلماس وسزنك فکرگزدن هیچ کم چغا آلماس. سز بای، صان جهتندن کوب، نوّتلی وصوغشچان نوم سز. خلق

(۱) طبری ۲۰۸ ج ۳. الامامة والسیاسة ۷ ج ۱ تاریخ الکامل ۱۲۵ ج ۲.
(۲) الامامة والسیاسة ۱۱ ج ۱. طبری ۲۰۸ ج ۳. ابن الاثیر ۱۲۵ ج ۲.
(۳) بخاری ۱۶۹ ج ۸.

ابوبکر، عمر وابو عبیدهنك سقیفه گه باروری

سزگه قاراب طورا. اوز آرا اختلاف قیلشوب اشکزنی بوزماکز. (۱) سز، رسول الله وایبده‌شلرن یورتلرکزغه قبول ایتکان کشیلرسز. آنلر الله‌غه اشکاره اولاره‌ق یالگز سزنك بیرکزده عبادت ایته‌آلدیلر. باشلاب جماعت نمازلری سزنك مسجدلرکزده اوقولدی. سزنك قلچلرکز تأثیری برله عربلر اسلامیتکه باش ایدی. بناءعلیه خلافت مسئله‌سنده سزنك الوشکز بتون خلقنقندن آرتقدر. (۲) اگرده خلیفه‌نی بزدن قویاسیلری کیلمه‌سه آنلر اوزلرینه امیر صایلاسونلر، بز اوزمزگه صایلارمز!» دیدی. (۲) بوکا قارشی عمر بن الخطاب: «یوق ایکی قلچ بر قنیغه صیمی. عربلر پیغمبرلری باشقه قبیله‌دن بولا طوروب سزنی امیر ایته‌رگه اصلا راضی بولماسلر. بالعکس خلافت منصبینه نبوت آنلردن بولغان قوم کیچه‌رگه تیوش. بو، بزنك ایچون بزگه قارشی کیلمگان قبیله‌لرگه اقامت ایته‌چك ایك بیوك وآچق دلیل وبرهانمزدر. بزمحمدنك یاقنلریمز. شولای بولغاچ بوحقه بزگه مخالفت ایته‌رگه وبزنك برله نزاعلاشورغه کمنك حقی بواسون. (٤) اگر خلافت سزنك حقکز بولسه، رسول الله سزگه یاخشی معامله قیلورغه بزگه توصیه قیلماس، بلکه بزگه گوزه‌ل معامله قیلورغه سزگه توصیه قیلغان بولور ایدی» (۵) مضمونده سوز سویله‌دی. بونك اوزرینه حباب بن المنذر ایکنچی مرتبه طوروب «ای انصار، سوزکزده نق طوروکز. بونك هم ایبده‌شلرینك سوزلرینه قولاق صالوب الوشکزدن محروم قالماکز. اگرده سزنك طلبلرکزغه کونمه‌سه‌لر آنلرنی یورت وییرلرکزدن سوروکزده، تله‌گان کشیکزنی امیر قویکز. خلافتکه آنلرغه قاراغانده سز حقلیره‌نسز. چونکه بو دین‌گه خلق سزنك قلچلرکز سببلی باش ایدیلر. مین شوندی کشیمن، موندی کشیمن، مین اویاسنده‌غی آرسلانمن، اگر تله‌سه‌کز اشنی اوّلگی حالینه قایتارمن. مینم بوسوزیمه قارشی توشه‌چك کشینك بورنن قلچ برله کیسه‌چکمن» (٦) دیدی. بوندن صوك عمر برله حباب آراسنده بایطاق‌غنه طارتشو وته‌مسزله‌شولرده بولدی. اوشبووقت ابوعبیده بونلرنك آرالرینه کروب نزاعنی باصارغه، اشنی ممکن‌قدر زورغه یبه‌رمه‌سکه طریشه‌ایدی. (۷)

بوندن صوك ابو عبیده طوروب: «ای انصار، سز ایلك باشلاب دین‌گه نصرت بیرگان کشیلر ایدکز، ایندی باشلاب اشنی بوزوچی بولماکز» دیدی. ابو عبیده‌نك اوشبو سوزی‌ده بایطاق‌تأثیر اجرا قیلدی. فقط انصارنك طبیعی بوقدر برله‌گنه مهاجرلرگه بیریله‌سیلری کیلمه‌دی. بوندن صوك‌ده ایکی آراده بایطاق‌غنه قچقریشو ومنازعه‌لر بولدی. اوشبو وقت ابوبکر، خلیفه مهاجرلردن بولورغه تیوشلك حقنده تورلی سوزلر سویله‌دی وتورلی یوللر برله تنگیلرنی الزام قیلورغه طرشدی: اول آنلرغه «رسول الله میندن صوك بر آز اوکمایسزلقلر وکوکلسز واقعه‌لر کوره‌چکسز، میکا یاقفانچی صبر

(۱) تاریخ الکامل ۱۲۵ ج ۲ الامامة والسیاسة ۱۲ ج ۱ (۲) الامامة والسیاسة ۱۲ ج ۲ (۳) تاریخ الکامل ۱۲۵ ج ۲ الامامة والسیاسة ۱۲ ج ۲ (٤) تاریخ الکامل ۱۲۵ ج ۲ الامامة والسیاسة ۱۲ ج ۱ (۵) تاریخ ابن خلدون ٦٤ ج ۲. (٦) ابن‌الاثیر ۱۵ ج۲ الامامة والسیاسة ۱۳ ج ۱ (۷) ابن‌خلدون. ٦٤ ج ۲.

ایتکز، دیه سزنك حقده سویله‌دی. صوکڭی خطبه‌سنده بزگه سزگه یاخشی معامله ایته‌رگه توصیه‌لر قیلدی، سزنك یاخشیلقلرکزنی قبول ایته‌رگه، بعض برقصورلرکزدن کوز یومارغه قوشدی. اگرده خلافت سزنك حق بولسه ایدی، اوکڭایسزلقلر وکوکلسز اشلر کورماس ایدکز. هم سزنك حقده بزگه توصیه قیلماس ایدی» دیدی. (۱) ابوبکر اوشبو وقت قرآن کریم‌دن‌ده دلیل کیتروب ماتاشدی: اول حشر سوره‌سنده‌گی ۸و۹ آیتلرگه توبه سوره‌سنده‌گی ۱۱۹ نچی آیتنی قوشوب خلافت انصار حقی بولمیچه مهاجرلر حقی بولورغه تیوشلیگن چغارمقچی بولدی: الله کتابنده بزنی «صادقون» دیب سزنی «مفلحون» دیب آتادی. هم «یاایهاالذین آمنوا اتقوا الله وکونوا مع الصادقین» آیتی برله سزگه هروقت وهر یبرده بزنك برله بولورغه قوشدی، دیدی. (۲) فقط بو استدلال غایت ضعیف استدلال بولوب انصارنك آکا قولاق صالمایه‌چقلری بیلگولی ایدی. چونکه بوصوکڭی آیتده‌گی «الصادقین» عام بولوب استه‌ر مهاجری، استه‌ر انصاری، استه‌ر باشقه کشی بولسون هربرسوز وفعلنده صادق بولغان کشیلرنی شامل بولوونده شبهه یوقدر. مسئله یاخشوق مشکل ایدی. اوچ خطیب اوچیسی‌ده تورلی یوللر برله انصارنی خلافت دعواسندن واز کیچدررگه طرشدیلر. کتاب وحدیثلردن دلیللر آراو طبیعی بیهوده‌گه مشقتلی‌نو ایدی. چونکه «وامرهم شوری بینهم» آیتی هرکمنك ایسنده ایدی. آخرده عمر بن الخطاب تکیلرگه باشقه یول برله تأثیر ایتمکچی بولدی. اول خلافتنی ایکی قبیله آراسینه صالوب طارتقالاودن واز کیچوب ایك باشلاب اسلامیتکه کیلگان، دین ورسول‌الله‌غه ایك کوب خدمتی تیگان، هرکمدن آرتق رسول‌الله‌نك محبت ورضاسینه مظهر بولغان ابوبکرنك شخصی برله تأثیر ایته‌رگه وآنی قالقان یاصارغه طرشدی. اول آنلرغه «الله حقی ایچون صوریم، رسول‌الله ابوبکرگه خلقنه امام طوررغه قوشدیمی؟» دیدی. تکیلر «ایبو قوشدی» دیدیلر. «آلای بولغاچ رسول الله اوطورتقان اورندن آنی تیبه‌روب توشوررگه فایسیکزنك کوکلی بارا؟!» دیدی عمر. شول وقت انصار آراسنده «رسول الله اوطورتقان اورندن آنی تیبه‌ررگه الله صافلاسون!» دیگان طاوشلر ایشتلدی. (۳) عمرنك اوشبو سوزی هم ابو عبیده‌نك بایا سویله‌گان سوزلری خلقنه یاخشوق تأثیر ایتدی، هم آنلرنی بایطاق غنه اویغه توشوردی. آنلرنك بردن بر الوغ رئیساری وخلافتکه مرشح بولغان سعد بن عباده‌نك تورونوب اوطورغان ییرندن قوزغالا آلماسلق درجه‌ده قاطی آورو بولووی

---

(۱) احکام القرآن ۳۵۷ ج۱ (۲) احکام القرآن ۱۸۹؛ ۳۵۷؛ ۴۲۰ ج ۱ ابوبکرنك استدلالی اوشبو طریقه ایدی: «الله، للفقراء المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم - اولئك هم الصادقون دیه بزنی «صادقون» دیب آتادی. والذین تبوؤوا الدار والایمان من قبلهم - واولئك هم المفلحون دیه سزنی «مفلحون» دیب آتادی. یاایها الذین آمنوا اتقوالله وکونوا مع الصادقین قولی برله سزگه بزنك برله بولورغه قوشدی».

(۳) اسدالغابه ۲۲۲ ج ۳ عن عبد الله (بن مسعود) قال کان رجوع الانصار یوم سقیفة بنی ساعدة بکلام قاله عمر قال انشدکم بالله امر ابوبکر ان یصلی بالناس؟ قالوا اللهم نعم. قال فایکم تطیب نفسه ان یزیله عن مقام الذی اقامه فیه رسول الله؟ قالوا کلنا لا تطیب انفسنا نستغفرالله اسدالغابه ۲۲۲ ج ۳

بو طرفنك بيزمه‌نن باصا باشلادى. حباب بن المنذر، ابوبكرلرگه فوق العاده نق فارشى طورسه‌ده اول شول همان‌ده بركشى ايدى. حالبوكه اوس قبيله‌سينك رئيسى بولغان اسيد بن حضير سعددن‌ده بيگره‌ك ابوبكرنك قويلوون آرتق كوره ايدى. شولابوق خزرج‌لرنك حباب بن المنذر قاطارندن رئيسلرى بولغان بشير بن سعده، سعد بن عباده‌نك اش باشينه كيچوون اول قدر خوشسنمى ايدى. شونلقدن اول مهاجرلر طرفينه آويشوب اوشبو مضمونده نطق سويلەب طاشلادى: «اى جماعت، بزنك دين‌گه سبقتمز، جهاد حقنده‌غى فضيلتمز انكار ايتلماس. فقط بزنك بو اشلرمز دنياوى عرض ايچون بولميچه، الله ورسولينك رضاسى ايچون ايدى. محمد قريشدن بولغانلقدن آنك اورنن طوتارغه قريش حقليراقدر. شولاى بولغاچ بزگه مهاجرلردن اوزارغه اورن يوقدر. الله‌دن قورقوكز، آنلرغه قارشى كيلمه‌كز!» ديدى. شول آراده ابوبكر فرصتنى غنيمت بلوب، عمر برله ابو عبيده‌نك برسن خليفه‌لككه تقديم ايتدى. بونلر ايسه «يوق، بز سيندن اوزوب اش باشينه كيچه‌چك توگلمز. سبن مهاجرلرنك ايك افضليسك، رسول الله‌نك «غار» شريگيسك، دين‌نك ايك‌بيوك ركنى بولغان نمازده رسول الله‌نك خليفه‌سيسك. شولاى بولغاچ سيندن اوزوب بو اشنى كم اوستينه آلسون. صوز قولكنى، سيكا بيعت ايتيك!» ديديلر، شول آراده بشير بن سعد كيلوب ابوبكرگه بيعت بيروب‌ده طاشلادى. آندان صوك عمر برله ابوعبيده بيعت بيردىلر. حباب، بشير بن سعدنك ابوبكرگه بيعت بيرگانن كورگاچ: «اى بشير، بو اشكه سينى نرسه مجبور ايتدى؟ ياقينكنك امير بولوينه حسد قيلدكمى؟» ديدى. بوكا قارشى بشير «يوق، الله آنلرغه بيرگان حق طوغروسنده آنلر برله نزاعلاشونى موافق كورمه‌دم» ديدى. (١)

اوسيلر، خزرج رؤساسندن بشير بن سعدنك ابوبكرگه بيعت بيروون وبونك سببلى مسئله مهاجرلر فائده‌سينه آويشا باشلاغانلغن كورگاچ بر برينه: «اگر خلافت خزرجيلرگه تيبه قالسه آنلرنك بزدن آرتقلغى بولاچق، بزگه آگاردن مه‌نگو الوش چغارمايه‌چقلر. بزنك ايچون ابوبكرگه بيعت بيرودن‌ده آرتق يول يوق» ديبشديلر. اوسيلرنك رئيسى وعقبه كيچه‌سنده نقيب تعيين ايتلگان كشيلردن برسى بولغان «اُسَيد بن حضير» ده اوشبو فكرنى قوتله‌دى. شولاى ايتوب بونلر ابوبكرگه كيلوب بيعت بيره باشلادىلر. (٢) اوشبو وقت حباب بن المنذرنك فوق العاده كيفى كيتوب، قلچن چغارا باشلادى. درحال آگا كيلوب يتوب قلچن طارتوب آلديلر. اول اوسيلر بيعت بيروب بتكانچه غايت چه‌بله‌نه، تگيلرنك يوزلرينه كيومى برله صوقمالى ايدى. اوسيلر بيعت بيروب بتكاچ اول «اى انصار، سزنك بالالركز بر وقت آنلرنك بالالرينك ايشكلرينه كيلوب صوراناچقلرى، تگيلرنك صو بولسون اچرميه‌چكلرى مينم كوز آلدمده كبك»

(١) طبرى ٢٠٩ ج٣ ابن الاثير ١٢٦ ج٢ الامامة والسياسة ١٣، ١٤ ج١.
(١) طبرى ٢٠٩ ج٣ ابن الاثير ١٢٦ ج ٢ الامامة والسياسة ١٥ ج ١

ابوبكرگه بيعت بيرو

دیدی. بوکا قارشی ابوبکر «ای حباب، بزدن می قورقاسك؟» دیدی. حباب «یوق، سیندن توگل، سیندن صوك کیله‌چك کشیدن قورقام» دیدی. «اش آلای بولا قالسه، سزنك اوز اختیارگز اوزگزده بولاچق، بزگه اطاعت اینو مجبوریتنده بولمایه‌چقسز» دیدی ابوبکر. بوکا قارشی حباب «ای ابوبکر، سین مین اولسه‌ك، سیندن صوك بزگه ظلم چیکدره‌چك کشیلر کیله‌چك» دیدی. (۱) حباب‌نك اوشبو سوزلری عمر بن الخطاب‌قه توبه‌ب ئه‌یتلگان سوزلر ایدی. اول ابوبکردن صوك آنك خلافتکه کیچه‌چکن سیزنگان بولورغه کیره‌ك. عمر برله حباب آراسنده ایسه اوّلدن یاخشوق صالقونلق بار ایدی. اوشبو وقت اسلم قبیله‌سی اوراملرنی طوتروب سقیفه‌گه کیلوب یتوب ابوبکرگه بیعت بیروب طاشلادیلر. بواش مهاجرلرگه طاغی‌ده نق قوت بولوب توشدی. (۲)

اوسیلرنك اوزلرندن آیرلغانن کورگاچ خزرجیلرده اوزلری برله گنه اش پشمیه‌چکن سیزوب، ابوبکرگه یابریلوب کیلوب بیعت بیره باشلادیلر. آورولق سببلی اورنندن قوزغالماسقه مجبور بولغان سعد بن عباده بونلر طرفندن چاق‌غنه طابتالمیچه قالدی. شول وقت خزرجیلردن برسی «سعدنی اوتره‌سز بیت!» دیب قچقرغان ایدی. بوکا قارشی عمر «اوترگز، الله دوموکترگرینی!» دیدی. هم سعد یانینه کیلوب «اوزگنی طابتاب سویه‌کارگنی ایزه‌رگه نیتله‌گان ایدم» دیدی. اوشبو وقت سعد عمرنك صاقالینه یابشکاچ اول آگا «اگرده بربر جونن یولقسه‌ك، آوزگده هیچ برتشك قالمیچه فایتوب کیتارسك» دیگان ایدی. بونك اوزرینه ابوبکر آنی بوندی وقت یموشاقلق قیلو موافق دیب طوقتاندی. سقیفه بیعتی هجرتنك اون‌برنچی یلنده ربیع‌الاول‌نك ۱۲ نده رسول‌الله وفات بولغان کونده بولمشدر. بو بیعت طبیعی عمومی بیعت توگل ایدی ئه‌لی. اوشبو وقت مهاجرلردن ذکر ایتدکمز اوچ کشیگه باشقه کشینك حاضر بولغانلغن بلمیمز. هرحالده آز بولسه‌ده بونلرغه باشقه کشیلرده بولورغه تیوش. فقط الوغ رئیسلر شبهه‌سز یوق ایدی.

مهاجرلر، انصارنك وشونلر برله عمر وابو عبیده‌لرنك ابوبکرگه بیعتلرن ایشتکاچ بعضلر علی‌گه طرفدارلق قیلوب آنك یانینه، بعضلر اوز رئیسلری برله برگه حرکت ایتو ایچون رئیسلری یانینه مسجدکه جیبلغانلر ایدی. مثلا بنی امیه عثمان بن عفان‌غه، بنی زهره سعد بن ابی وقاص برله عبدالرحمن بن عوف‌که، بنی هاشم وشونلر برله زبیر بن العوام، طلحة بن عبیدالله، مقداد بن عمرو، سلمان الفارسی، ابوذر الغفاری، عمار بن یاسر، براء بن عازب، اُبَیّ بن کعب، ابو سفیان بن حرب، خالد بن سعید بن العاص علی بن ابی طالب‌که طرفدارلق قیلدیلر. ابوبکر خلافت منصبینه کیچوب علی وعباس‌لر محروم قالغاچ، ابو سفیان‌نك بونلرغه قاراب «المتلمس»نك اوشبو شعرن تمثیل ایتوب نشاد اینکانلگن روایت ایتمکده‌لردر. (۳)

---

(۱) الامامة والسیاسة ۱۵، ۱۶ ج۱ (۲) طبری ۲۰۹ ج۳ (۳) طبری ۲۰۳ ج۳ ۱) خورلق وظلمغه یالگز ایکی تو یه‌ن، خور وحقیر نرسه‌لرگنه توزه‌در. محله ایشه‌گی برله چوی. ۲) بوسی (ایشك) بتونلای خورلق اوزرینه باشی طارتیلوب قوبولغان. تگیسی (چوی) باشی یارلدیغی حالده. آنك ایچون هیچ بریغلاوچی یوق.

ولایُقیم علی ضَیْم یراد به الا الاَذَلّان غَیْر الحی والوَتِدُ
هذا علی الخسف معکوس برُمّته وذا یُشَجّ فلا یبکی له احد

عُتْبه بن ابی لهب نك علی خلافتدن محروم قالغاچ اوشبو شعرنی سویل گانلگی روایت اینله در.(۱)

ما کنت احسب ان الامر منصرف عن هاشم ثم منهم عن ابی الحَسَنِ
عن اول الناس ایمانا وسابقة واعلم الناس بالقرآن والسُّنَنِ
وآخر الناس عهدا بالنبی ومَن جبریل عَوْن له فی الغَسْل والکَفَنِ

بنی هاشمنی بیعتکه کوچلاو

بوندن صوك ابوبکر برله عمرنك اشلری خلقنی بیعتکه دعوت ایتو بولدی. عمر سقیفه بیعتندن قایتقاچ رئیسلری یانینه جییلوب طورغان قریش بطنلرینه: «نی اشلهب بولای تورلی تورلی فرقه گه بولینوب جییلشوب طوراسز. بز وانصار ابوبکرگه بیعت ایتدك، طوروب سزده بیعت ایتکز!» دیدی. بونك اوزرینه عثمان بن عفان وبنی امیه (ابو سفیان وخالد بن سعید مستثنی) سعد، عبدالرحمن بن عوف وبنی زهره بتونیسی کینوب ابوبکرگه بیعت ایتدیلر. بتون بنی هاشم وعلی بن ابی طالب که طرفدارلق قیلغان کشیلر ایسه، بیعت بیرمیچه حضرت فاطمه اویینه جییلدیلر. ابوبکر، عمر، اسید بن حضیر وباشقه برنیچه کشینی بونلرنی چافرو ایچون یبه‌ردی. اوشبو وقت زبیر بونلرغه قلچ برله قارشی چقفان ایدی. عمرنك قوشووی بویچه «سلمة بن اشیم» بونك قاچن طارتوب آلوب بیرگه طاشلادی. هم اوزن ابوبکرگه آلوب کیتوب بیعت ایتدردیلر. (۲) علی طرفدارلری یاخشیلق برله اویدن چقماغاچ عمر اوینی یاندرو برله تهدید ایتدی. شول وقت حاضر وندن بعضلری «آنده فاطمه بار بیت!» دیگانلر ایدی. بوکا قارشی عمر: «بولا بیرسون!» دیدی. علی طرفدارلری قارشوده معنا چقمایه‌چغن بلگاچ ابوبکرگه باروب بیعت ایتوگه مجبور بولدیلر. (۲) علی بن ابی طالب ایسه قرآن جیمیچه اویمدن چقماسقه یمین ایتکان ایدم، دیب بو نوبتده بارمی قالدی. اوشبو وقت حضرت فاطمه ایشك آلدینه چغوب «یوندی ناچار حالده اوبیمه کیلگان کشیلر کورگانم بوق ایدی. رسول الله نك جنازه‌سن بزده قالدردکزده، بزدن کیکاش آلمیچه وبزنك حقمزنی بیرمیچه اوز آرا اشکزنی اوزدکز» دیدی. (۳) بوندن صوك ده علی بن ابی طالب نی بر ایکی دفعه چافرتسه‌لرده، همان بارمادی، ایلچیلرگه قاطی صورتده مقابله قیلدی. نهایت عمر باروب بونی کوچله‌ب آلوب کیلدی.

---

(۱) ابو الفداص ۱۵۶ ج۱ ۱) خلافت بنی هاشم دن، آثار آراسندن‌ده ابوالحسن (علی)دن کیتهر دیب اویلامی ایدم. ۲) شوندی کشیدن. که اول ایمان ودین گه سبقت جهتندن خلقنك ایسك اوّلگیسی ورسول الله نك سنتلرن ایاك بلوچیسیدر. ۳) اول رسول الله دن ایاك صوك آیرلوچی هم رسول الله نی یووو وکفنله‌وده جبرائیل آکسا یاردم ایتکان ذاتدر.

(۲) طبری ۱۹۸، ۱۹۹ ج ۳ الامامة والسیاسة ۱۸ ج ۳ (۲) الامامة والسیاسة ۲۱ ج۱ تاریخ الامم ۱۹۸، ۱۹ ج ۳ (۳) الامامة والسیاسة ۲۱ ج۱

فقط علی همانده بیعت ایتمه‌دی. عمر ابوبکرگه بونی کوچله‌رگه نق کیکاش بیرسه‌ده اول آرتق کوچله‌مه‌دی. بناءً علیه مدینه‌ده یالگز ایکی کشی مستثنی اولدیغی حالده ابوبکرگه بتون اصحاب بیعت ایتدیلر. یالگز ایکی کشینك بیعتدن قالووی طبیعی بیعتنك عمومیتینه منافی توگلدر. اوشبو عمومی بیعت رسول‌الله‌نك وفاتی‌نك ایکنچی کونیده ربیع‌الاول‌نك ۱۳نده سه‌شنبه کون بولمشدر. سقیفه بیعتنده‌گی کبك اوشبو عمومی بیعتده‌ده عمر بن الخطاب فوق العاده جیتزلك برله طاوراندی. ابوبکرگه ایك نق خدمت ایتکان وآنك بیعتن اتمام قیلورغه طرشقان کشی شبهه‌سز اول ایدی. اوشبو عمومی بیعتده اول بتزنله‌ی خوجه‌لق قیلدی. حتی ابوبکرنی اوزی منبرگه مندروب خلقنی بیعتکه نق دعوت ایتدی. (۱) یوقاروده ذکر ایتلدکچه بنی هاشم وباشقه علی‌گه طرفدارلق قیلغان کشیلرگه کوچ استعمال ایتودن‌ده کیری طورمادی.

یوقاروده سویلندکچه ابوبکرگه بیعت ایتمی ماناشوچیلر بایطاق بولسه‌لرده، سعد بن عباده برله علی‌دن باشقه‌سی قارشوده فائده کورمه‌گاچ بیعت ایتوگه مجبور بولدیلر. بونلر ایسه بیعت ایتمه‌دیلر. ابوبکر سعد بن عباده‌نی بیعتکه چاقروب یبه‌رسه‌ده، اول کیلمه‌دی. اگر کوچلی باشلاسه‌لر فاطی صورتده قارشی طوراچغن، بتون اهل بیتی واوزینه ایه‌رچك کشیلر برله برابر محاربه آچاچغن، اصلا بیعت ایتمیه‌چکن سویله‌دی. عمر، ابوبکرگه بونی کوچله‌رگه کیکاش بیرسه‌ده بشیر بن‌سعد، اشنك زورغه کیته‌چکن، سعد قارشی طورسه آکا بتون یاقنلری، صوکره خزرج وادس قبیله‌لری طرفدارلق کورسه‌ته‌چکلرن، بناءً علیه اشنك بتونله‌ی بوزیلاچغن بیان‌ایتوب کوچله‌مه‌سکه دیه‌له‌دی. شونلقدن ابوبکر سعدنی اوز حالینه قالدردی. سعدنك خلافتدن محروم قالووینه شول قدر کیفی کیتدی، که حتی جماعت نمازلرینه وجمعه‌لرغه حاضر بولمی، حجده بونلر برله برگه افاضه قیلمی، جمعیت ومجلسلرگه حاضر بولمی، جماعتدن آیریلوب یالگز باشینه حیات کیچره ایدی. (۲) ابوبکر وفات‌ایتوب عمرخلافت منصبینه منگاچ، سعد شام‌طرفینه کیتدی وعمرگه بیعت ایتماسدن شونده وفات بولدی.

ابوبکرگه بیعتدن ایك نق باش طارتقان وشونك برله برابر آنك طرفدن ایك نق کوچله‌نگان کشی علی بن ابی طالب ایدی. اول رسول‌الله‌نك ایك یاقینی آنك اوستینه خلافتکه بحق اهل ده بولغانلقدن خلافتنك بنی هاشم دن چقمایه‌چغن، بیگره‌کده درستی اوزندن باشقه‌غه کیتمیه‌چکن ظن ایته ایدی. رسول الله وفات بولو برله عباس، ابوبکر وعمرلرگه باروب رسول الله طرفندن آنلرغه وصیت بولوب بولماغانلغن صوراب رد جوابی آلغاچ علی گه کیلوب: «صوز قولکنی، بیعت بیریم. بونی کوروب خلق، رسول الله نك عمی ابن عمینه بیعت بیردی دیبورلرده سیکا بیعت ببررلر» دیگان ایدی. شول وقت علی «خلافتنی بزدن باشقه کم طلب قیلسون؟!» (۳) دیدی. بوندن آکلاشیلا، که علی

(۱) بخاری ۸۱ ج ۹ (۲) تاریخ الامم ۲۱۰ج ۳ الامامة والسیاسة ۱۷ ج ۱ ابن خلدون ٦٤ ج ۱
(۳) الامامة والسیاسة ٦ ج۱

سعدنك بیعتدن طارتووی

علینك بیعتدن باش طارتووی

خلافتنی آنلردن اوزوب هیچ کم طلب ایتماس اوینده ایدی. هیچ برخلقك کیکاشندن باشقه عمی عباس‌دن بیعت آلوب باشقه‌لرنی امر واقع قارشنده قالدرغه‌ده آنك عالیجنابلغی مساعده ایتمی ایدی. علی هرنه قدر آنلردن اوزوب خلافتکه قول صوزوچی بولماس فکرنده بولسه‌ده، اش بتونلی‌ی اول کوتمه‌گانچه بولوب چقدی. انصارنك اوزلکلرندن گنه خلیفه صایلاوغه طوتونولری، علی، یافنلری وطرفدارلرینك قاتناشوولرندن باشقه خلیفه صایلاونی وخلیفه‌لکه‌ده شول اشنك باشنده یوروچیلردن ابوبکرنك صایلانوون موجب بولدی. شولایده بولسه علی، همان ده امیدن اوزمی، ابوبکر خلافتنی اوزینه طابشرر اوینده ایدی. ابوبکر، بیعت ایچون علی‌نی اوزینه کیترتکاچ، اول آکا اوشبو سوزلر برله مقابله قیلدی: «خلافتکه مین سزدن حقلیره‌قمن. سز اوزکز میکا بیعت ایته‌رگه تیوش. انصاردن خلافتنی رسول الله غه یافناق بهانه‌سی برله طارتوب آلدکزده، حاضر بزدن، اهل بیت‌دن غصب ایتوب آلاسز. انصار سزگه خلافتنی رسول الله غه یافنلغکز ایچون تسلیم ایتمشلر ایدی. ایندی بز سزگه اوزکز انصارغه مقابله قیلغان سوزلر برله مقابله قیلاچقمز. انصاف ایتوب خلافتنی بزگه طابشرکز!» شول وقت عمر «سینی بو کوینچه قالدرمایه‌چقمز. مطلق بیعت ایته‌چکسك» دیدی. بوکا قارشی علی «اعلب علیا لك شطره واشدد له الیوم یردده علیك غدا» دیدی. هم‌قطعیا بیعت ایتمیه‌چکن سویله‌دی. (۱) شول وقت ابوعبیده بن الجراح علی گه: «ای علی، سین ثه‌لی یاش کشیسك، بونلر قارتلر. سینك آنلر قدر اش بلووك وتجربه‌ك یوق. مینم فکرمچه ابوبکر سیکا قاراغانده خلافتکه اهلره‌کدر. بناءعلیه آکا قارشمه، اشنی آکلا تسلیم ایت. عمرك بولسه سین‌ده خلیفه بولورسك ثه‌لی. سین نسبك، رسول الله‌غه کیه‌ولکك، فضلك، دینك، علمك، فهمك، اسلامیتکه سبقتك جهتندن خلافتکه مستحق کشیسك» دیدی. بوکا قارشی علی «ای مهاجرین، محمدنك ملکن اوزیورتندن چغاروب اوزیورتلرکزغه کرتمه‌کز. آنك ملکینه بزحقلیره‌قمز. چونکه بز اهل بیت‌مز بزنك اچمزده کتاب الله وسنت رسول الله‌نی بلطورغان، دین‌نی حقنچه آکلی وبله طورغان، خلقنك مصلحتن کوزه‌ته، آنلرنی مدافعه وحمایه قیلا آلا طورغان، آنلر آراسنده عدالت اجرا قیلا طورغان کشیلر بار مدتده خلافتکه بز حقلیره‌قدر. بوندی صفتلرنی حائز کشی شبهه‌سز بزنك آرامزده بار. شولای بولغاچ هوا کزغه ایه‌روب حقلقدن یازما کز!» دیدی. شول وقت بشیر بن سعد علی گه: «ای علی، اگرده اوشبو سوزکنی انصار، ابوبکر گه بیعت ایتماسدن الوك ایشتکان بولسه‌لر ایدی، اصلا اختلاف قیلماسدن سیکا بیعت ایتکان بولورلر ایدی» دیدی. علی بن ابی طالب بوقدر برله گنه قالمیچه بر کیچ فاطمه (رض)نی دوبه‌گه آتلاندروب انصار محله‌سینه باردی وآنلردن یاردم صورادی. شول وقت انصار: «ای رسول الله‌نك قزی، بز ایندی بوکشیگه

(۱) الامامة والسیاسة ۱۸، ۱۹ ج ۱ معناسی: «سوتنی صاو، یاطیسی سیکا بولور. بوگون آنك ایچون اشنی نغیلت، ایرته‌ن سیکا قایتارر!».

(ابوبكر) بيعت ايتوب طاشلادق. اگرده سينك ايرك ابوبكردن الوك بزگه كيلگان بولسه آگا هيچ كمنى تيكلهمه‌گان بولور ايدك» ديديلر. شول وقت على «رسول الله‌نى دفن قيلنماغان كوينچه فالدروب، آنك ملكى حقنده خلق برله نزاعلاشو ايچون چفوبه كيتيمى ايندى؟» ديدى. حضرت فاطمه‌ده اوشبووقت «ابوالحسن (على) اصلاتيوشمز اش قيلمادى. اما آنلر ايسه، شوندى اشلر قيلديلر، كه الله آنلردن اول حقده حساب آلاچقدر» ديدى. (١)

على‌نك بيعت بيرويى

يوقاروده ذكر ايتلگانچه على گه طرفدارلق قيلغان كشيلر نوّتسكه باش ايوب ابوبكرگه بيعت ايتوگه مجبور بولسه‌لرده، على اوزينك خلق آراسنده‌غى اعتبار ودرجه سينه، خصوصا حضرت فاطمه‌غه طايانوب بيعت ايتمه‌دى. عمر، على نى كوچله‌وگه ابوبكرگه قات قات كيكاش بيروب فاراسه‌ده، اول قبول ايتمه‌دى. حضرت فاطمه سلامت چاقده على گه خلقنك فاراشى اورننده ايدى. اول وفات ايتكاچ آگا خلقنك فاراشى باشقاردى. بناءً عليه على‌ده ابوبكرگه كيلوب بيعت بيرگه مجبور بولدى. باشده على هرنه‌قدر ابوبكرگه بيعت بيرمه‌سه‌ده، دولت اشلرنده آگا ياردم ايته، كيكاشلر بيره‌ايدى. ردت وافعه‌سنلاغى طورلرى مونى بيك آچق كورسه‌ته‌در. على‌نك بيعتدن طارتنووى على الصحيح حضرت فاطمه‌نك وفاتينه چه يعنى آلتى آيغه‌چه صوزلمشدر. (٢) على نك بيعت ايتووى خلقده فوق العاده گوزه‌ل تأثير ايتدى. هركم بوگا فوق العاده شادلاندى.

ابوبكرنك گيره‌ك عزم، ثبات، اصابت رأى وتجربه كبك شخصى فضيلتلرى وگيره‌ك رسول الله طرفندن بيرلگان بعض امتيازلرى سببلى رسول الله‌دن صوك خليفه بولورغه ايك اهل وايك كفو بر ذات ايكانلگنده اصلا شبهه يوقدر. مذكور منصبقه آنى مندروب اصحاب كرام فوق العاده اصابت ايتمشلردر. خلافت منصبينه كيچكاچ آنك طوتقان سياستى، اسلاميت فائده‌سينه اشله‌گان ببوك اشلرى آنك مذكور منصبقه ايك اهل كشى ايكانلگن اثبات‌ده ايتدى. صوگندن بتون اصحاب كرام، حتى آگا فارشى گيلوچيلرده بونى اعتراف ايته‌رگه، صوگندن گيلگان خليفه‌لرگه آنك يولن اورنه‌ك ايته‌رگه مجبور بولديلر. فقط شونك برله برابر اصحاب كرامنك برنچى خليفه‌نى صايلاوده طوتقان بوالمرى حقنده بر ايكى سوز سويله‌ودن اوزمزنى طيا آلميمز.

---

(١) الامامة والسياسة ٢٠ ج ١.

(٢) مسلم ٧٢ ج٢، تاريخ الكامل ١٢٤ ج ٢ وباشقه‌لر. زهرى‌دن زبير وبنى هاشم‌نك‌ده على كبك‌اوك آلتى آى يعنى فاطمه‌نك وفاتينه قدر بيعت ايتمه‌گانلكارى روايت ايتلسه‌ده، باشقه روايتلر بوگا مخالف بولغانلقدن اهميتك آلنمايه‌چقدر. شونك برله برابر على بن ابى طالب نك بيعتدن طارتنووينك آلتى آيغه صوزيلوى بخارى، مسلم وباشقه معتبر اصولمرنك روايتى بولغانلقدن، رفيق بك العظم حضرتارى كبك حضرت فاطمه‌دن صوك على‌نك ابوبكرگه بيعتن رسول الله نك ميراثى حقنده آنك برله مصالحه ايتووينه حمل ايته‌رگه، صريح بيعت عباره‌سى برله ذكر ايتلگان سوزلرنى راويلرنك وهمينه حمل ايته‌رگه‌ده لزوم كورميمز. قارا «اشهر مشاهير الاسلام»نى ص ١٩، ٢٢، ٢٣ ج ١.

تکرار ذکر ایدکمزگه بناء رسول‌الله اوزندن صوڭ خلیفه‌نك کم بولاچغن تعیین ایتمه‌گان، حتی خلیفه‌نك نیندی اروغ ونیندی قبیله‌دن بولووی حقنده حجة ودلیل ایتوب طونارلق قطعی بربیانده بولونماغان، بالعکس بوسیاسی مسئله‌نی امتنڭ اوزینه طابشروب قالدرغان ایدی. ذانا قرآن کریم‌نڭ‌ده حکمی شولای بولغانلقدن رسول‌الله‌غه شوندن باشقه اش قیلو ممکن‌ده توگل ایدی. بوندن آڭلاشیلا، که خلیفه صایلاو جمهوریت اساسینه بنا قیلنه‌چق وبتون اهل اسلامنڭ قاتناشووی ورضالغی برله بولاچقدر. فقط اول وقتلرده حکمدار صایلاوغه بتون افرادنڭ طوغریدن طوغری قاتناشووی ممکن توگل، هم آڭا حاجت‌ده یوق ایدی. چونکه اول وقتلرده بر قبیله‌نڭ بتون مقدراتی شول قبیله‌نڭ رئیس ویاخود رئیسلرینه باغلی ایدی. بناء علیه رئیس (سید، شیخ)نڭ سوزی قبیله‌نڭ سوزی، رئیس‌نڭ فکری‌ده قبیله‌نڭ فکری ایدی. شونلقدن اول وقت خلیفه انتخابینه کبار اصحاب، عسکر باشلغلری، والیلر وقبیله رئیسلرینڭ قاتناشولری لازم ایدی، که بونلر ملتنڭ اولوالامرلری یاخود اهل الحل والعقدلری‌در. حالبوکه ابوبکرنی صایلاوده توگل بتون اهل الحل والعقدنڭ قاتناشووی، حتی مدینه‌ده حاضر بولغان کبار اصحاب‌نڭ‌ده بتونیسی اشتراك ایته آلمادیلر. بو صایلاوغه یالگز مهاجرلردن برنیچه کشی برله انصارغنه قاتناشدیلر. بتون مهاجرین دیرلك وشونلر جمله‌سندن اهل الحل والعقدلرنڭ ایڭ پیرلری بولغان علی، عباس، زبیر بن العوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص، طلحة بن عبیدالله، خالد بن الولید، ابوسفیان بن حرب، عثمان بن عفان، اسامة بن زید، معاذ بن جبل، عمرو بن العاص، سالم عبدالله بن مسعود وباشقه‌لرنڭ بواشده قاتناشولری بولمادی وفکرلری آلنمادی. بالعکس بونلرنڭ بعضلری بیعتدن باش طارتا باشلاغاچ، اتفاقدن چقو، اهل اسلام آراسینه تفرقه صالو برله تهمت ایتلدیلر وبیعتکه کوچ برله مجبور ایتلدیلر. شولای بولغاچ مذکور انتخابنده قصور ونقصان بولدی دیمی نی دیه‌چکمز. ذانا بو انتخابده قصور ونقصان بارلیغی اصحاب آراسنده سویله‌نه، انتخاب‌نڭ اوشبو شکلن حل قیلنووینه ایڭ برنچی سببچی بولغان عمر بن الخطاب اوزی‌ده صوڭندن «کانت بیعة ابی‌بکر فلتة وقی‌الله المسلمین شرها» (۱) دیه‌رك مذکور بیعتده قصور وخطالق بارلغن سویله‌مشدر.

---

(۱) عمر بن الخطاب‌نڭ صوڭغی خجنده عبدالرحمن بن عوف، برکشینڭ «لوقد مات عمر لقد بایعت فلانا فوالله ما کانت بیعة ابی بکر الافلتةً «فتمت» (اگرده عمراولسه فلان کشیگه بیعت بیرر ایدم. ابوبکرنڭ بیعتی‌ده بیت هیچ براویلامیچه نیتمیچه آڭسزدن وکینه‌تدن‌گنه بولدی‌ده صوڭندن تمام بولدی) دیگان سوزن یشتوب عمرگه ڤیتکان ایدی. عمرنڭ بوڭا غایت آچووی کیلدی. شوندوق بوحقده خطبه سویله‌مك بولسه‌ده عبدالرحمن‌نڭ کیڭاشی برله مدینه‌گه قایتقانچه صبر ایتدی. مدینه‌گه قایتقاچ برنچی جمعه‌ده اوق بوحقده سوز آچوب «ثم انه بلغنی ان قائلا منکم یقول والله لومات عمر بایعت فلانا فلا یغترن امرؤ ان یقول انما کانت بیعة ابی بکر فلتة وتمت الا وانها قد کانت کذلك ولکن الله وقی شرها ولیس منکم من تقطع الاعناق الیه مثل ابی‌بکر من بایع اجلا عن غیر مشورة من المسلمین فلا یُبایَع هو ولاالذی بایعه تَغِرَّة ان یُقتَلا الخ بخاری ۱۶۹ ج ۸

درست، انصار واقعه‌سی سببلی برنچی خلیفه‌نی صایلاوده مسئله‌نی تیزره‌ك حل قیلو تیوش ایدی. فقط بونده مدینه‌ده‌گی کبار اصحابنی جیبوب آنلرنك فاتناشی برله حل ایتودن منع ایته‌رلك اوك مجبوریت‌ده بوق ایدی. چونکه ابوبکر وعمرلر کیلماس بورون «منا امیر ومنکم امیر» دیبه‌رمز دیگان انصارنك اوزلربنك موفقیت قازانولرینه آرتق ایمانلری بولماووی معلومدر. شونلقدن آنلر طرفندن قبول ایتیلمك ایچون زور فورقنچ بوق ایدی. ابوبکر، عمر وابوعبیده‌لرگه انصارنی اشغال ایته طوروب، مهاجرلرنی شول اورونغه جیو برده مشکل توگل ایدی. احتمال بونك نتیجه‌سنده ابوبکر اورنینه علی کیچکان بولور ایدی. فقط بوطریقه ابوبکرنك صایلانوویته قاراغانده بتون اصحابنك فاتناشووی برله ایکنچی بره‌ونك صایلانووی نتیجه اعتباری برله بلکه آرتغراق بولور ایدی. ابوبکرنی صایلاوغه فاتناشی بولماغان کشیلرنك بایطاغینك بوگا کیفلری کیتدی. هم بوگا حقلری‌ده بار ایدی. چونکه شوندی بیوك اصحابنك شوندی بیوك مسئله‌نك اوزلرندن باشقه حل قیلنوویته نیك کیفلری کیتمه‌سون. بونلرنك بیعتدن باش طارتولرینك برنچی سببی خلافتنك اهل بیتکه تیوشلکی فکرنده بولولری بولسه، ایکنچی سببی‌ده اوزلربنك کیگاشدن محروم قالولری بولمشدر. زبیر بن العوام وعلی بن ابی‌طالب‌لرنك یافالانوب بیعتکه کیتربلولری غلقه آز تأثیر ایتمه‌گان بولسه کیره‌ك. فاطمه‌نك ایری، حسن وحسین‌نك آتاسی، رسول‌الله‌نك ابن عمی واسلامیتنك برنچی ایرلرندن بولغان علی‌نك بولای کوچله‌نووی کوگللرده، خصوصا ساده‌ره‌ك کوگللرده آزمی جراحت قالدرغاندر دیسك؟ ذاتا شیعه‌لك فکری اوشبو وقتدن اعتبارا طووب قالدی. ابوبکرنك نفوذ واعتباری، حسن سیاستی، عمر بن الخطاب‌نك قاطی قوللیق وعدالتی سایه‌سنده بوفکر بتونله‌ی میدان آلا آلماسه‌ده، اش باشینه یه‌وشاق حکمدار کیچکاچ پسقوب‌قنه یاتقان بو اوت غایت نق قابنوب کیتدی.

بو اورنده سویله‌گان سوزلرمزگه ابوبکر الصدیق‌نك خلافتینه طعن ایتو کبك معنالر بیرلمه‌سون. آنك انتخابی شبهه‌سز، تام وصحیح ایدی. چونکه بیعتنك صحتی ایچون بتون افرادنك بتون کوگللدن راضی بولوب بیعت اینولری لازم توگلدر، ذاتا بو اش ممکن‌ده توگلدر. کوبچیلکنك رضالغی بولسه شول البته بینه‌در. عصرمزده صایلاولرده‌ده بتون پارتیه‌لرنك رضالغی شرط قیلنمیچه طاوش کوبلگی برله حل قیلنه‌در. ابوبکرنی انتخابده ایسه راضی بولماغان کشیلر راضی بولغانلرغه نسبة بیك آز ایدی. شونلقدن آگا بیعت صحیح بولوونده اصلا شبهه یوقدر. ذاتا بتون خلق صوگندن ابوبکرگه رضالق کورسه‌تدیلر وآگا فوق العاده منتدار قالدیلر. علی بن ابی‌طالب اوزی‌ده آنی فوق العاده تقدیر ایته واوزندن آنی آرتق کوره ایدی. بزنك سوزلرمز ایسه، یالگز صایلاو کیفیتنه گنه عائددر.

سوزنك قسمه‌سی اصحاب کرام‌غه برنچی خلیفه‌نی صایلاغانده، خلافت مسئله‌سن بر تورلی نظام وقاعده تحتینه آلورغه، خلافت اهل بیت‌نك حقی بولمیچه بوخصوصنده بتون

اروغ وقبیله‌لر مساوی ایکانلگن قطعی صورتده حل قیلوب، شوکا طرفدار بولغان ذاتلرنك شبهه‌لرن تورلی دلیللر برله دفع ایته‌رگه، مسئله‌نی شول کشیلرنك اوزلری برله حل قیلورغه، اوزلرندن صوك کیله‌چك بعض بوونلرنك خلافتنی اوزلرینك مال مغصوبلری دیه اعتقاد ایتولرینه سدچیگه‌رگه تیوش ایدی. حالبوکه بو مسئله اول وقت حل قیلنمادی. بونك نتیجه‌سی اولاره‌ق شیعه‌لك فکرلری میدان آلوب شول یولده اوچنچی خلیفه‌نك قربان بولووینه سبب بولدی وشوکا یالغانوب اسلام تاریخینك صحیفه‌لرن قارالتقان مشهور فتنه‌لر، معروف واقعه‌لر وتورلی مذهبلر کیلوب چقدی. اگر شول وقت اوق مسئله قطعی صورتده حل قیلنغان بولسه ایدی، احتمال بوندی کوکلسز واقعه‌لر کیلوب چقماغان بولور ایدی.

خلافتنك ارثی برمسئله توگللگن شول وقت قطعی صورتده حل قیلو تیوش بولغان کبك، صایلاو نظاملرن بیلگولاب، آکا بتون امت اشتراك ایته‌می، دلیل اهل الحل والعقد دیب یورتلگان کشیلرنك اشترا کلری یته‌می! اهل الحل والعقدلر اوزلری کملر ایکانلگن اوزوب قالدرو تیوش ایدی. برنچی خلیفه صایلاغانده احتمال احوال بوکا مساعد بولماغاندر، فقط نیچکده بولسه بونی بر وقت حل قیلوب کیتو مطلقا لازم ایدی. حالبوکه بو مسئله‌ده اولگیسی کبك آچقده قالدی. چونکه ابوبکر اوز اجتهادی واوز فکری برله عمر بن الخطاب‌نی ولی عهد تعیین ایتدی. عمر بن الخطاب ایسه کبار اصحابدن خلافتکه مرشح بولغان آلتی کشینی قالدروب اوز آرالرندن برسن کیکاش برله انتخاب ایته‌رگه قوشدی. ابوبکر طوتقان یول عمر بن الخطاب کبك مقتدر وفوق العاده عادل بر ذاتنی تعیین ایتو جهتندن بیك گوزه‌ل وموقت بیك فائده‌لی یول بولسه‌ده، صوکندن استبداد یولینك آچلووینه سبب بولدی. نته‌کم امویه دولتی‌نك حکمدارلری اوشبو یولنی طوتوب اسلام حکومتن حکومت مستبده ایتوب یبه‌ردیلر. عمر بن الخطاب‌نك طوتقان یولی شبهه‌سز ابوبکرنکینه قاراغانده قیاس ایتمه‌سلك درجه‌ده اوستون ایدی. فقط بو یولده خلافت مسئله‌سن مطلوب ره‌وشده حل قیلا طورغان یول بولوب چقمادی. چونکه بو یولده یالگز خلافتکه مرشح ذاتلرنك فکرلری گنه اعتبار قیلندی. باشقه حل وعقد اهللری ایسه بوکا قاتناشمادیلر. شونك ایچون‌ده عثمان بن عفان فاجعه‌سی صوکنده مصر قاهره وکوفه‌دن کیلگان اختلالچیلر ومدینه اهلی طرفندن علی بن ابی طالب خلیفه صایلانغاچ اهل الحل والعقددن بعضلری مذکور بیعتکه راضی بولمادیلر. بالعکس بونك درست بیعت بولماغانلغن دعوی قیلدیلر. مثلا شام والیسی معاویه بن ابی سفیان علی‌نك بیعتی درست توگللگن دعوی قیلدی وآکا قارشی قیام ایتدی. علی ایسه ابوبکر بولن طوتوب بونی بیعتکه مجبور ایته‌رگه طرشدی. فقط شاعرنك:

وما الناس بالناس الذین عهدتهم ... وما الدار بالدار التی کنت أعهد

سوزینه مثال قبیلندن علی زمانده‌غی کشیلر برله ابوبکر زمانده‌غی کشیلر

مایلاو نظاملرنی بیلگولاه‌ونك سوء نتیجه‌سی

آراسنده بابطاق آیرما بولغانلقدن علی ابو بکر شیکللی موفقیت قازانا آلمادی. شولای ایتوب مشهور «صفّین» واقعه‌سی وشوکا یالغانوب خوارج فتنه‌لری والخ‌لر کیلوب چقدی. بز بو حقده‌غی مجا کمه‌لرمزنی اوز اورنینه قالدروب حاضر گه شول واقعه‌لرگه باشلیچه سبب، خلافت مسئله‌سینك باشدن بر نظام وقانون تحتینه آلنماغانلغی وقطعی صورتده حل قیلنماغانلغی ایکانچیلگن گنه ایسکه توشروب کیته‌مز.

ابو بکر مدینه ده گی بتون اصحاب کرام‌دن بیعت آلوب خلیفه‌لك منصبینه منگاچ منبرگه منوب اوزینك نیندی یول طوتاچغن بلدروب اوشبو نطقنی سویله‌دی: « ایها الناس قد ولیتُ علیکم ولستُ بخیرکم فان احسنت فاعینونی وان اسأت فقوّمونی الصدق امانة والکذب خیانة والضعیف فیکم قوی عندی حتی آخذ له حقه والقوی فیکم ضعیف عندی حتی آخذ منه الحق ان شاء الله تعالی لایدع احد منکم الجهاد فانه لایدعه قوم الا ضربهم الله بالذل اطیعونی ما اطعت الله ورسوله فاذا عصیت الله ورسوله فلا طاعة لی علیکم قوموا الی صلاتکم رحمکم الله»(۱) مونه برنچی خلیفه‌لك تخت خطبه‌سی اوشبو کلماردن عبارتدر. اول مذکور خطبه‌سنده اوزینك مملکتنی اداره ایتوده‌طوتاچق یولن بیك قسقه فقط بیك آچق ایتوب بیان ایته. اول ایك باشلاب خلقنك یاردمینه احتیاجن بیان ایته. خلقفه اوزن تنقید ایته‌رگه حریت بیره. خلق آراسنده مساوات وعدالت اجرا ایته‌رگه وعده ایته. اسلامیتنی قوتلاو ایچون خلقنی جهادقه دعوت ایته. شریعت اشلرنده الله ورسولینه اطاعت ایتمه‌سه آکارغه اطاعت ساقط بولاچغن سویلی. طاغرده قسقارتوب قه‌یتکانده اول اوزینك مشروطی ومقید حکمدار بولوون بیك آچق صورتده بیان ایته. واقعا اول اوزینك خلافتی دورنده اوشبو اساسلرغه نق رعایت ایتدی. آکاردن صوك کیلگان خلیفه‌لرده بو خصوصده آنك یولی برله باردیلر. اسلام دولتی امویلر قولینه کیچوب، نا اهل کشیلر حکمدارلقفه منه باشلاغاچ مذکور اساسلر اونوتلدی، خلفاء راشدین یولی طاشلاندی، اسلام حکومتی حکومت مستبده بولوب کیتدی.

مونده تخت خطبه‌سی عباره‌سی قوللانو ومزدن خالی نیندی مزبن سرایلر، قیمتلی تختلر، اصل طاشلر برله زینه‌تلنگان تاجلر، فخفخه ودبدبه‌لر خاطرگزغه کیلمه‌سون طاغی. ابوبکرنك تاجی شولوق کیوب بوری طورغان چالماسی، تختی‌ده مسجده‌گی منبری،

(۱) «ای خلق، مین سزگه امیر تعیین قیلندم. حالبوکه سزنك اچگزده آرتقگز توگلمن. اگرده اشمنی یاخشی یورو‌سه‌م میکا یاردم بیرگز. اگرده ناچار یورو‌تسه‌م میکا تنبیه قیلمگز. طوغری سویله‌مك انسانلك اوستینه یوکله‌تلگان امانتدر. یالغان سویله‌مك ایسه خیانتدر. بره‌ونلك کوچلیلگی یاهود کوچسزلیگی آنلر حقنده عدالت اجرا ایتودن مینی منع ایتمیه‌چکدر. کوچلیدن حقنی آلغانغه قدر اول مینم نظرمده کوچسزدر. کوچسزنك حقن آلوب بیرگانگه قدر اول مینم نظرمده کوچلیدر. هیچ برگز جهادنی قویماسون. چونکه جهادنی طاشلاغان قومنی الله خوارلقفه توشوره‌چکدر. الله ورسولینه اطاعت ایتکان مدتده میکا اطاعت ایتکز. اگرده الله ورسولینه عصیان ایتسه‌م میکا اطاعت مجبوریتنده بولمایه‌چقسز. نمازگزغه طوروگز رحمت توشکورلری» «مضمونده‌در. ابن الاثیر ۱۲۶ ج ۲

ابو بکرنك تخت خطبه‌سی

سرابی‌ده اوزینك بیك عادی‌گنه اویی ایدی. آنلرنك پارلامنتو بنالری‌ده شولوق عبادت اورونی بولغان مسجد بولوب، شوندەغی جماعت‌ده پارلامنتو اعضالری ایدی. خلیفه طرفندن بر مسئله مذاکره‌گه صالنسه، تله‌گان کشینك، شول جمله‌دن خاتونلرنك‌ده فکر بیان ایته‌رگه حقلری بار ایدی. بونی ابوبکر تخت خطبه‌سنده آچق وعده اینکان کبك، کیله‌چکده بو حقده بایطاق مثاللر کیلسه کیره‌ك. یوقاروده سویله‌نکانچه ابوبکر «خلیفة رسول الله» دیب یورتیله‌ایدی. آندن صوکغی خلیفه‌لر ایسه «امیر المؤمنین» دیب یورتلدیلر.

رسول الله‌غه نیابت طریقی برله اهل اسلام‌غه دینی ریاست ایته‌چك واسلام حکومتن اداره قیلا چق ذات خلیفه، امام وامیر المؤمنین اسملری برله آتالادر. عرب تلنده خلیفه دیب بره‌ونك اورنینه قالغان کشیگه ئه‌یتله‌در. بونده اولگی ذاتنك ایکنچی ذاتنی تعیین ایتوب قالدرووی شرط بولمیچه، واقع‌ده آنك اورنینه قالوب آکا نائب بولسه آکا خلیفه بولادر. اسلامده ایك باشلاب خلیفه آتالغان حکمدار ابوبکر الصدیق‌در. چونکه اول رسول الله اورنینه قالوب اهل اسلامغه دینی رئیسلك ایتدی هم آنلرنك سیاسی واجتماعی مصلحتلرن توزه‌توب دولتنی اداره ایتدی. اول رسول الله اورنینه قالغان کشی بولغاملقدن « خلیفة رسول الله » دیب یورتلدی. امام، عرب تلنده قدوه ومقتدی به معناسنده بولوب خلیفه معناسنده یورتیله‌در. نمازده‌غی امامغه امام دیب ئه‌یتلووی‌ده نمازده قدوه بولووی ایچون‌در. شونك ایچون‌ده خلافت‌که «امانت کبری» دییورلر. امیر المؤمنین دیه ایك باشلاب آتالغان ذات عمر بن الخطاب‌در. آکا اوّلده «خلیفة خلیفة رسول الله» دیب ئه‌یتله‌لر ایدی. اضافه‌لر کوبه‌یوب صوکندن سوز بیك اوزایوب کیته‌چکندن اول «امیر المؤمنین » دیب آتالونی مناسب کوردی. عمردن صوك کیلگان حکمدارلر بتونیسی امیر المؤمنین دیب آتالدیلر.

خلافت یاخود امامت اسلام دنیاسنده بردن بر ایك زور ریاست ومنصبدر. بو دینی ریاست بولودن بیگرەك دنیاوی ریاستدر. رسول الله نك دنیاوی ریاستی، تعبیر کیلوشسز بولماسه، حکمدار یاخود رئیس‌جمهورلکی نبوتکه فرع ولازم بولوب کیلگان‌گنه ریاست بولوب، آکا نائب بولوب، قالغان ذاتنك دینی ریاستی‌ده فرع‌گنه بولوب حکمدارلغی اصل‌در. بالفرض رسول الله‌دن صوك اهل اسلام، آنك طرفندن مرض موتنده تعیین قیلنغان ابوبکرنی دینی رئیس طانوب باشقه بره‌ونی حکمدار صایلاسه بوکاردن مانع بر نرسه‌ده یوق ایدی. فقط آنلر رسول الله دینمز ایچون راضی بولغان کشیگه دنیامز ایچون راضیمز دیب حکمدارلغه‌ده آنی صایلادیلر. شولای ایتوب ابوبکر، هر جهتدن رسول الله‌غه خلف بولمق اوزره امت اسلامیه‌گه هم دینی هم دنیاوی رئیس طانلدی. خرستیان عالمنده آیرم اعتبار ایتلگان ایکی ریاست اسلام‌عالمنده بر بولوب کیتدی. خلیفه اهل اسلامك نمازده امامله‌ری، نزاع وخصومتلرده قاضیلری، حکومت اشلرن اداره ایتو خصوصنده حکمدارلری ایدی. ابوبکر بتون‌اشنی شول جمله‌دن عدایه

مسئله‌سن (قضا)ده بالذات اوزی باشقارا، ولایتلرده‌گی غوبیرناطورلری‌ده هم قوماندان، هم والی، هم قاضی، هم رئیس روحانی ایدی. عمر بن الخطاب ایسه اوزندن نیابةً هر ولایتلرده وشول جمله‌دن پایتخته‌ده آیرم قاضیلر قویدی. امویه دولتی حکمدارلری ایسه دینی ریاستك ایك مهم رکنی بولغان نمازده امام طورونی‌ده باشقه‌لرغه طابشردیلر.

خلافت مسئله‌سی اسلام دنیاسنده ایك زور اورون طوتقان برمسئله‌در. بومسئله کبك اسلام دنیاسینه بولگونلك کیترگان، آنی بلا ومصیبتکه اوسترەگان، امتنی تورلی مذهب وفرقه‌لرگه بولوب طاشلاغان بر مسئله بولدیمی ایکان؟ بو بولده قرلغان جانلر، توگلگان قانلر، علما آراسنده‌غی جك وجدالمر، صرف قیلنغان قاره وکاغدلرنك حسابن بالگز الله بیلور. سقیفه بیعتنده مهاجرلر برله انصار آراسنده باشلانغان خلافت‌نزاعسی، شول کون‌اوك مهاجرلر یعنی قریش فائده‌سینه حل قیلنسه‌ده، شولوق کون قریش‌نك اوز آراسنده بو خصوصده نزاع چغوب بنی‌هاشم بوحقنی اوزلرینه دعوا قیلدیلر. فقط بو دعواغه قارامیچه خلافت اوّلا «تیم» نسلینه، آندان صوك «عدی» نسلینه آندن صوك «بنی‌امیه» نسلینه تیدی. ابوبکر وعمرنك اوستا اداره‌لری، امتنی راضی ایتولری سایه‌سنده مذکور فکرگه میدان آلورغه یول بولماسه‌ده، عثمان بن عفان نك یموشاق اداره‌سی واوز یاقنلرینه آرتق میل ایتووی سایه‌سنده بو فکر قابنوب کیتوب شول بولده اول قربان بولدی. بوندن صوك شوکا یالغانوب مدهش صفین واقعه‌لری، خوارج فتنه‌لری، نهروان واقعه‌لری میدانغه‌چقدی. کربلا فاجعه‌سی، عبدالله بن الزبیر واقعه‌لری کینه شول خلافت یولنده میدانغه کیلگان واقعه‌لر ایدی. بنی‌امیه حکمدارلری خلافت دعواسینه قالقوب هاشمیلر برله هروقت کوره‌شده دوام ایتکان کبك، خلافت عباسیلرغه کوچکاچده بو نزاع کینه طوقتالمادی. اول وقت علی بالالری خلافتنی اوزلرینه دعوا قیلوب کینه فتنه‌لر چغاروب تورلی وقتلرده تورلی یرلرده عباسیه حکمدارلری برله کوره‌شده دوام ایتدیلر. نهایت عباسیه دولتینك انقراضینه ده خلافت نزاعسی‌نك دخلی بولدی. المستعصم‌نك وزیری ابن العلقمی افراطچی شیعی بولوب خلافتنك عباسیلرده بولوینه اچی پوشا ایدی. شونلقدن اول، عباسیه دولتینك سقوطینه خدمت ایتدی.

خلافت مسئله‌سنده قلچ کوره‌شی نی‌درجه‌ده دوام ایتسه قلم کوره‌شی‌ده شول درجه‌ده بلکه آندان‌ده فوّقلی صورتده دوام ایتدی. عباسیلر دورنده بو مسئله کلام وعقیده کتابلرینه کروب دینی مسئله‌لرجمله‌سندن صانالوب کیتدی. بوحقده علما تورلی مذهبلرگه بولینوب آراده نزاع وجدال باشلیچه آلتی مسئله حقنده دوران ایته ایدی:

۱) خلیفه نصب قیلو واجب‌می، توگلمی؟ واجب بولغانده الله‌غه واجب‌می امتکه‌می؟ امتکه واجب بولغانده عقلاًمی، شرعاًمی، ئه‌لل عقلاًده شرعاًده‌می؟ خوارج امام نصب قیلو واجب توگل، دیلر. امامیه برله اسماعیلیه امام نصب قیلو امتکه واجب توگل الله‌غه

واجب والله وظيفه‌سى، ديلر. معتزله برله زيديه عقلا واجب، ديلر. معتزله‌لردن بعضلرى مثلا جاحظ، الكعبى، ابو الحسين كبكلر عقلًاده سمعًاده واجب، ديلر. جمهور ايسه سمعاً يعنى شرعا واجب، ديلر. ٢) امامت شرطلرى. مذكور شرطلر اچنده متفق عليه بولغان شرطلر بولغان كبك قريش‌لك، ماشميلك كبى مختلف فيه بولغان شرطلرده باردر. مثلا جمهور خليفه‌نك قريش‌دن بولوون شرط ايتديكلرى حالده، خوارج ومعتزله‌لردن بعضلرى بونى شرط ايتميلر. شيعه‌لر ايسه خليفه‌نك بنى هاشم دن بولوون شرط ايته‌لر. بونلردن اماميه افراطقه كيتوب خليفه‌نك بتون مسائل دينيه‌نى عالم بولوون شرط ايته‌لر. شيعه‌لرنك افراطچيلرى (غلاة الشيعة) بيگره كده افراطقه كيتوب خليفه قولنده معجزه ظهورن‌ده شرط ايته‌لر. ٣) امامنك امامتى رسول‌الله دن نص برله ثابتمى، امام سابق‌دن نص برله‌مى، ئه‌اله اهل الحل والعقدنك بيعتى برله‌مى؟ جمهور قاشنده صوكغى ايكى يولنك هر ايكيسى برله ثابت بولديغى حالده، شيعه‌لرنك كوبره‌گى قاشنده يالگز رسول الله دن نص برله ثابتدر. ٤) رسول‌الله‌دن صوك حق امام كم؟ ابوبكرمى، على مى؟ اهل السنة والجماعة اوّلگى فكرده بولوب شيعه‌لر صوكغى فكرده‌درلر. ٥) رسول الله‌دن صوك افضل الناس كم؟ ابوبكرمى، على‌مى؟ ٦) فاضل بار وقت مفضول‌نك امامتى درستمى، توگلمى؟ (١) مونه كلام اهلى آراسنده نزاع كوبره‌ك اوشبو دائره‌ده ئه‌يله‌نه ايدى. فقط بو نزاعلرنك عملى جهتدن ايكى تينلك فائده‌سى بولميچه، قورى جك وجدالدن وسوز كوره‌شدرودن گنه عبارت ايدى. شول قدرسى بار، كه باشقه كلام مسئله‌لرى كبك بو مسئله‌نك‌ده اسلام دنياسن فائده‌سز وبيهوده نرسه‌لر برله اشغال ايتو، امت آراسنده تفرقه صالو كبك مهلك نتيجه‌لرى بولدى. عملى جهتدن مسئله‌نى قطعى صورتده حل قيلا طورغان نرسه ايسه هر وقتده كوچ وقوتدر. اوّللرى قريش عربلرى عصبيتلى، نفوذلى، شوكت وقوتلى بر قبيله بولغانلقدن، خلافت قريش قولنده بولدى وآنلر حقى اولاره‌ق تلقى ايتلدى. صوكندن آنلر نفوذ واعتبارلرن يوغالتقاچ، قوت وشوكت قوللرندن كيتكاچ، خلافت توگل قريش‌دن گنه، بالكل عربلردن اچقنوب باشقه‌لر قولينه كيچدى وباشقه‌لر حقى اولاره‌ق تلقى ايتلدى. شولايوق بنى اميه‌نك فلچى اوتكون چاقده خلافت آنلرنك قولنده وآنلر حقى ايدى. فلچلر طوپاسلانه توشكاچ عباسيلرغه كوچوب آنلر حقى اولاره‌ق تلقى ايتلدى. بو صوكغيلرده ورثات حقينه صلاحيتلرن يوغالتقاچ خلافت عثمانليلرغه كوچوب آنلر حقى بولدى. سنة الله فى الذين خلوا من قبل ولن تجد لسنة الله تبديلا. (احزاب آيت ٦٢) اهل كلام‌نك خليفه صلايلاو واجب‌مى، توگلمى؟ عقلا واجب‌مى، شرعا مى بلمه‌م ئه‌اله نرسه‌لرمى كبك نزاعلرى ايك مناسز، ايك كولكى نزاعلردن در. خليفه نصب ايتو واجب ديبك ديمه، امتنك خليفه‌سز طوروو ى ممكن توگلدر. هر وقت خليفه بولوب كيلدى، امت چن امت بولوب طورغان مدتده هر وقت بولاچقدر. رسول‌الله‌دن صوك حق امام كم؟ آگاردن

(١) شرح المواقف‌دن آلندى ٦٠٣-٦١٨.

خلافت قریش حقی؟

صوك افضل الناس كم؟ كبك نزاعلرده ايك معناسز ايك گولكی نزاعلردر.

اوشبو ذكر ايتديكمز مسئلهلردن بعضلری مثلا خلافت قريش حقی بولو بولماو، شولايوق رسول الله طرفندن خليفهلكه مخصوص كشی بيلگوله‌نو، بيلگوله‌نمه‌و مسئله‌سی تاريخفه تعلق ايتكان وظيفه بولغانلقدن خليفه صايلاو مناسبتی برله يازديقمز سوزلر اوستينه طاغی‌ده برقدر قلم يورتونی مناسب كوردك. خلافت قريش حقی ديگان فكر شبهه‌سز اسلام دنياسنده ايك نق ميدان آلغان فكردر. صدر اسلامدن آلوب تا خلافت عربيه منقرض بولغانچه بوفكر بتون عالم اسلامده سيادت ايتدی. بو فكرنك نی درجه كيك ميدان آلغانلغن بلو ايچون، خلافت عربيه بتونلی‌ی ضعيفله‌نوب خليفه‌لر، سلجوقيلر، ايوبيلر، آل بويه الخ سلطانلزی قولنده اوينچق بولوب قالوب توب سلطه تكيلر قولنه بولديغی حالده، اوزلرن خليفه آتاوغه جرأت ايتمه‌ولرن، بالعكس تكيلرنی خليفه تانوب آنلر اسمندن اداره ايتولرن ايسكه توشورو يتسه كيره‌ك. كلام كتابلرنده ايسه‌مذكور فكر صوك زمانغه قدر جمهور فكری اولاره‌ق تلقی ايتلدی وايتلمكده‌در. اوشبو فكر سببلی حاضرگه قدر بعض جاهل عرب شيخلرينك خلافت دعوا قيلديقلری كورلدی وكوريلوب طورمقده‌در. اوشبو فكر ايك نق ميدان آلغان فكر بولووی برله بوابر حقيقتدن ايك يراق فكردر. جمهورنك خلافت قريش حقی بولووينه كورسه‌تكان دليللری سقيفه كونده ابوبكر الصديق طرفندن بو حقده حديث روايت قيلنوب انصار طرفندن شونك قبول قيلنووی وشوكا اجماع بولووی‌در. آنلر «اسمعوا واطيعوا وان امر عليكم عبد حبشی الخ» حديثن قريش‌دن قويلغان خليفه طرفندن نصب قيلنغان واليلرگه اطاعت ايتو، ياخود مبالغه‌گه حمل قيلالر. نيك؟ ديب سؤال بيرسه‌ك، چونكه «الائمة من قريش» ديلر. حديث امامللرندن سقيفه كونده ابوبكر طرفندن «الائمة من قريش» عباره‌سی برله حديث روايت ايتلوون ذكر ايتكان هيچ كمنی بلميمز. ظنمزغه كوره كلام اهللری بونی نقل بالمعنی قيلوب يورو تسه‌لركيره‌ك. سقيفه كونده ابوبكر طرفندن خلافت قريش حقی بولو طوغروسنده حديث روايت قيلنو امام احمدنك «المسند»نده(١) وابن جريرنك « تاريخ الامم » (٢)نده ذكر ايتلمشدر. حديث اوشبو كاردن عبارتدر: ولقد علمت يا سعد ان رسول الله قال وانت قاعد قريش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع برهم «وفاجرهم تبع لفاجرهم فقال له سعد صدقت فنحن الوزراء وانتم الامراء» بوحديث هر ايكيسنده حميد بن عبدالرحمن الحميری طرفندن مرسل اولاره‌ق روايت اينلمشدر. حديثنك سندنده حميد آلدنده «داود بن عبدالله الاودی» بولوب بونك

---

(١) امام احمدنك «المسند»نی قدر طريشوب قاراسه‌فده بو وقتقه قدر قولغه توشوره آلمادق. بواورنده مذكور حديثنی ابن تيميه‌نك «منهاج‌السنه»سی (١٤٢ ج ١)، استاذ موسی بيگيفنك «اوفاق فكرلر»ی (ص٣٢) واسطه‌سيله كوچردك. اوفاق فكرلرده مقصودفه تعلقلی بولماغاندن بولورغه كيره‌ك «قال سعد صدقت» قدرسی‌گنه آلينوب «فنحن الوزراء وانتم الامراء» ديگان سوز قالدرلغان.

(٢) تاريخ الامم ١٩٩ ج ٣

حقنده میزان الاعتدال‌ده «وروی عباس عن یحیی لیس بشیء» دیيوله‌در. (۱) شولایوق ابن جریر ذکر ایتکان سنده «زکریا بن یحیی الضریر» بولوب آنك حقنده‌ده شولوق میزان الاعتدال‌ده «قال یحیی لیس بشیء» دیيوله‌در. (۲) دیمك حدیث سند جهتندن بایطاق یموشاق ایکان. متن جهتینه کیلسه‌ك کینه سوز سویله‌رگه اورون بار. بونده ابوبکرنك سوزینه قارشی سعد طرفندن «فنحن الوزراء وانتم الامرأ» دیه جواب بیرلگانلگی ذکر ایتله. بولای بولغانده سعد ابوبکرنك خلافتن تصدیق ایتکان وآکا بیعت ایتکان بولادر. حالبوکه سعد، بتون مؤرخین قاشنده بالاتفاق بیعت ایتمه‌مشدر. ابن تیمیه امام احمدنك اوشبو حدیثن ذکر ایته طوروب وسعدنـك ابوبکرگه بیعتینه حریص بولا طوروب «منهاج السنه»سنده تورلی اورونلرده سعدنك بیعتدن قالغانلغن ذکر ایته. ابن تیمیه‌نك اوشبو اثری رافضیلرنك شیخی جمال‌الدین ابو منصور حسن بن یوسف الحلی‌نك «منهاج الکرامة» اسمنده‌گی اثرینه قارشی یازلغان اثردر. اول بو اثرنده رافضیلرنك ابوبکر وعمرگه طعنلرینه قارشی غایت قوتلی جوابلر بیره. حدیثلرنك قلن قرق‌غه یارا. اگر اول بوسوزگه اشانسه مطلقا سعدنك بیعت بیروون دعوا قیلور ایدی. چونکه سعدنك ابوبکرگه بیعت بیروی آنك ایچون زور غنیمتدر. سوزنك قسقه‌سی سقیفه حدیثی متن جهتندن قاراغانده ثابت بولماسقه تیوشدر. مونه اوشبو بز ذکر ایتکان سببلرگه مبنی بولورغه کیره‌ك، که بخاری ومسلم کبك ایك معتبر کتابلرده حتی کتب ستة‌ده سقیفه حدیثی روایت ایتلمه‌مشدر. (۳) شولایوق طبری‌ده‌غی بر روایت که باشقه معتبر تاریخ کتابلرینك هیچ برسنده، سقیفه بیعتی ذکر ایتلگانده ابوبکرنك اوشبو حدیثی ذکر ایتلمی. ابن الاثیرنك «الکامل»ی، طبری‌نك مختصر وملخص بر توپه‌سی بولدیغی حالده آنده‌ده مذکور حدیث‌نی کورمیمز. اول، «اسد الغابه» سنده‌ده بو خصوصده بر نرسه‌ده سویله‌می. دیمك بوبیوك مؤرخ متن جهتینه قاراب بولسه کیره‌ك، مذکور حدیث‌که اهمیت بیرمه‌گان بولا. الامامة والسیاسة، تاریخ ابی الفدا‌لرده‌ده بو خصوصده بر سوز کورمه‌دك. ابن خلدون‌ده سقیفه بیعتن ذکر ایتکانده بونی ذکر ایتمی اوته. مقدمه‌سنده اهل کلام تأثیرنده قالوب بولسه کیره‌ك بوخصوصده بر قدر سوز سویلیدر. مونه بوذکر ایتدیکمز نرسه‌لرده بزگه قوت بولادر.

سقیفه کوننده خلافت قریش حقی بولووینه اجماع واقع بولووون دعوا قیلوده اورونلی بولماسه کیره‌ك. درست اول وقت قریش، خصوصا مهاجرین سوزلری کوب تکرار قیلندی. خلافت مهاجرلر وقریش حقی بولووینه تورلی دلیللرده کیترلدی. فقط انصار بوکا قناعت حاصل ایتمه‌دیلر. آنلرنك خلافت دعواسندن واز کیچولری ابوبکرنك شخصینه احترامدن

(۱) میزان الاعتدال ۳۱۹ ج۱

(۲) میزان الاعتدال ۳۵۰ ج ۱

(۳) بخاری ومسلم کبك صحاح، اشنی متن‌گه تاراب یوروتمیلر، بلکه سندکه تاراب یوروته‌لر. شونلقدن بوکتابلرده‌ده سند جهتندن صحیح بولا طوروب متن جهتندن صحیح بولماغان حدیثلر کوبدر.

وآكا فارشى كيله‌سيلرى كيلمه‌گانلكدن ايدى. يوقاروده اسدالغابه‌دن آلوب ذكر ايتديكمز ابن‌مسعود حديثى بونى بيك آچق كورسه‌تەدر. سقيفه كونده ابوبكرنك «الست اول من اسلم الست احق بهذا الامر الست كذا الست كذا (١)» ديب ئەيتووى قريش خطيبلرينك قريش‌لك ومهاجرلك جهتندن خلافت دعواسن طاشلاب ابو بكرنك شخصى برله مقابله قيلغانلقلرن آكلاتادر. بو حاله اجماع خلافت قريش حقى بولووينه بولمپچه، ابوبكرنك خلافتينه بولمشدر. واقعا سقيفه كونده ابوبكرنك خلافتينه اجماع واقع بولووندە شبهه يوقدر. خلافت قريش حقى بولووينه ايسه اجماع واقع بولمادى هم بولوويده ممكن توگلدر. چونكه خليفه قويو شورى اساسينه مبنى ايكانچيلكى اصحاب كرامنك هر قايوسينه معلوم نرسه‌در. اول وقت رسول الله‌دن بو حقده حديث روايت ايتوده بايا ذكر ايتدكمزچه ثابت توگلدر.

سقيفه حديثن انكار ايتودن بو حقده هيچ بر حديث يوق دعواسنده بولووسز آكلاشلماسون. بو حقده بخارى ومسلم كبك صحاح‌ده بايطاق حديثلر بار:

١) الناس تبع لقريش فى هذا الشان مسلمهم تبع لمسلمهم وكافرهم تبع لكافرهم. بو حديث‌نى ابو هريره‌دن بخارى ومسلم‌لر روايت ايتمشلردر. (٢)

٢) لايزال امر الناس ماضيا وهذا الدين عزيز اما وليهم اثنى عشر خليفة كلهم من قريش. بوحديث جابر بن سمره طرفندن بخارى ومسلم‌ده تورلى عباره‌لر برله ذكر اينلمشدر. (٣)

٣) ان هذا الامر فى قريش لايعاديهم احد الا كبّه الله على وجهه ما اقاموالدين. معاويه حديثى بولوب بخارى‌ده مذكوردر. (٤)

٤) قريش ولاة الناس فى الخير والشر الى يوم القيامة. عمر وبن العاص حديثى بولوب ترمذى‌ده مذكوردر. (٥)

٥) الائمة من قريش ماعملوا فيكم بثلاث ما رحموا اذا استرحموا وقسطوا اذ اقسموا وعدلوا اذا حكموا. بوحديث‌نى انس‌دن حاكم وبيهقى‌لر سنن‌ده روايت ايتمشلردر. (٦) مونه خلافت قريش‌كه بولووينه كيتريله‌چك حديثلر اوشبولردن عبارتدر. بو حديثلرنك ايك صوكفيسى ايك شهرت آلغان حديث بولووى برله برابر ايك يواش حديث‌در. بوحديث كتب‌ستة‌نك هيچ برنده يوقدر. حاكم برله بيهقى‌نك حديث علمن بلگان كشيلر قاشنده درجه‌لرى معلومدر. ميزان الاعتدال‌ده بوحديث‌نك سندنده‌گى ابراهيم بن سعدنى يحيى بن سعيدنك تضعيف قيلغانلغى ذكر ايتله. همده اوشبو حديث حقنده امام

---

(١) الاصابة ١٠٣ ج ٤ ترمذى ٢٠٧ ج ٢

(٢) بخارى ١٧٨ ج ٤ مسلم ١٠٧ ج ٢ بخارى‌ده بوحديث‌نك ثقه‌سى بولوب اوشبوكاردن عبارتدر: والناس معادن خيارهم فى الجاهلية خيارهم فى الاسلام اذا فقهوا تجدون من خير الناس اشد الناس كراهية لهذا الشان حتى يقع فيه (٣) بخارى ٨١ ج ٩ مسلم ١٠٧-١٠٨ ج ٢ (٤) ١٧٩ ج ٤ بخارى (٥) ترمذى ٣٦ ج ٢ (٦) الجامع الصغير ١٢٨ ج ٢ اوفاق فكرلر ص ٣٤

احمددن نقل ایتلوب « لیس هذا فی کتب ابراهیم بن سعد لاینبغی ان یکون له اصل رواه غیر واحد عن ابراهیم» سوزی ذکر ایتلدر. بولای بولغاچ بوحدیث غایت یموشاق حدیث بولادر. قالغان دورت حدیث خصوصا اولگی اوچیسی بخاری ومسلم لرده مذکور بولغانلقدن سند جهتندن درست بولورغه تیوش. بوحدیثلر نیندی معنا گه حمل قیلنورغه تیوشلکی اوزافلامی ذکر ایتلور.

خلافت قریش که خاص بولمیچه بتون اهل اسلام آراسنده مشترك حق ایکانلگینه دلیللر اوشبودر:

۱) وامرهم شوری بینهم آیتی. یوقاروده ذکر ایتلدکچه بونده امردن مراد دولت وحکومت اشلری همده حکمدار صایلاو مسئله‌سی‌در. بوآیتکه بناءً اسلام دولتنده اداره واسلام حکمدارلرن نصب ایتو شوری اساسینه بنا قیلنورغه وامت اسلامیه‌نك انتخابی برله بولورغهٔ تیوشدر. خلافت قریش حقی وقریش که خاص دیمك شوری اساسینه مخالفت واوشبو آیتنك حکمن هدم ایتو بولاچقدر. اسلام دولتنده اداره وحکمدار انتخابی شورا اساسینه مبنی دیگان فکر هیچ بر وقت خلافت قریش حقی دیگان فکر برله جمع لمایه‌چقدر. خلافت قریش حقی‌دیه اجماع بولوشورا اساسینه مخالف توگل دیگان سوز اصلا آکلاشلمی طورغان بر سوزدر.

۲) اسمعوا واطیعوا وان استعمل علیکم عبد حبشی الخ حدیثی. کتب ستهٔ نك بتونیسنده مذکور بولغان شبهه‌سز درست اوشبو حدیث، رسول الله نك وداع حجنده یوز مکدن آرتق اصحاب کرام حضورنده ئه‌یتلمش حدیث ایدی. اوشبوحدیثده امت طرفندن اقتداری اهلیت وکفائتی بلنوب خلافت منصبینه مندرلگان ذاتقه ولو اصل حبشه لك فارا قول بولسه‌ده اطاعت ایته‌رگه قوشیلادر. دیمك خلافت منصبینه کیچو ایچون نسب اعتبار ایتلمیچه اقتدار وکفائت اعتبار ایتل ایمش. شارع کبیر رسول الله حضرتلری یوزمکدن زیاده مختلف قبیله‌لردن عبارت اهل اسلام حضورنده خلیفه‌لك مخصوص اروغ وقبیله حقی توگلگن، بو خصوصده بتون قبیله لر وبتون جنسلر مساوی ایکانلگن بیان ایتمش. بیگره‌کده درستن ئه‌یتکانده شارع حضرتلری بو سوزی برله « وامرهم شوری بینهم » آیتن شرح وایضاح ایتمش وتأکید ایتمشدر. نته‌کم فتح مکه گونده کعبه وربا حقنده قرآن کریم حکملرن تأکیدایتمش شولایوق حجة الوداع‌ده «لیس لعربی فضل علی عجمی الا بالتقوی الخ» برله ان اکرمکم عندالله اتقاکم آیت کریمه‌سن تأکیدایتمش ایدی. رسول الله‌نك بونك برله گنه قالمیچه مرض موتی آلدنده مدینه مسجدنده ایرته نمازندن صوك مدینه‌ده‌گی بتون اصحاب کرام حضورنده بونی تکرار سویله‌دی. حجة الوداع حدیثلری ورسول الله نك مسجد ده خطبه‌ده سویله گان حدیثلری شبهه‌سز بعض بر مناسبت برله بعض بر افرادگه سویله گان حدیثلری برله تیك صانالماسقه تیوشدر. امت طرفندن قبول ایتلوب عمل قیلنووی مطلوب بولغان اشلرده رسول الله‌نك عموم حضورنده سویله‌وی

وایشتکانلرگه ایشتمه‌گانلرگه ایرشدررگه قوشووی معلومدر. شولای بولغاچ بو حدیث که قریش‌دن قویولغان خلیفه بر بر قولن بر بیرگه امیر تعیین ایتسه اطاعت ایتکز دیب معنا بیرو، یاخود بوکاردن مبالغه مقصود، خلافت قریش حقی بولووینه منافی توگل دیب ئه‌یتو فوق العاده کیلوشسز ومناسبتسز تأویللردر. اگرده خلافت قریش حقی بولسه رسول الله اوشبو وقت بر ایکی آوز سوزن زه‌للمه‌س، قریش سوزن البته قصدروب کیته‌ر ایدی. آندی امت طرفندن قبول ایتلووی مطلوب اورونلرده آنك آلای مجمل سویله‌ووی مناسب توگل هم اول آنك عادتندن ده توگلدر. ذانا« وامرهم شوری بینهم» آیتی قچقروب طورغان مدته آنك بوندی توصیه‌ده بولووی معقول‌ده توگلدر. مونه خلافت یالگز قریش حقی بولمی، بتون امت آراسنده مشترك بولووینه گیتریله‌چك دلیللر اوشبولردر. بونلرنك برسی آیت شریفه بولوب ایکنچیسی حجة الوداع ده هم مدینه منبرنده سویله‌نگان حدیث‌در. بودلیللر اوستینه ایکنچی دلیللر ازله‌و زمتینه مجبور بولماسه‌قده قوت ایچون طاغی بر ایکی نرسه ذکر ایتوب کیتیك:

۳) لوکنت مستخلفا احدا عن غیر مشورة لاستخلفت ابن ام عبد. بوحدیث ترمذی وابن ماجه‌ده تأمیر واستخلاف عباره‌لری برله ذکر ایتلمشدر. بوده خلیفه صایلاو مسئله‌سی شورا اساسینه مبنی بولغانلغن وخلیفه‌تعیین ایتوب قالدرودن مانع نرسه‌شول ایکانلگن بیاندر.

٤) ابوبکر الصدیق‌نك، وفاتی آلدندن «لیتنی کنت سألت رسول الله هل للانصار فیها من حق» (۱) دیگان سوزی. بو سوز خلیفه ابوبکرنك خلافت قریش حقی بولوون جزم قیلماغانلغن بلدرگان کبك سقیفه کونده بو حقده حدیث روایت ایتمه‌گانلگن ده بلدره‌در. چونکه اول رسول‌الله‌دن بو حقده سوز ایشتکان بولسه آلای شکده بولماس وصوراماغانینه اوکنماس ایدی. ابوبکرنك، رسول‌الله‌نك میراثن حضرت فاطمه‌غه بیرمه‌وی «لانورث ماترکنا صدقة» (۲) حدیثینه طایانوب ایدی. اوشبوسببلی آنك برله حضرت فاطمه آراسی فوق العاده صالقنلاشوب فاطمه آنی بتونله‌ی طاشلاغان ایدی. اول آنك جنازه‌سینه‌ده حاضر بولا آلمادی. حضرت فاطمه برله آرالری بوزوق بولودن ابوبکرنك فایغرووی ئه‌یتوب بترگیسز ایدی. شولای بولا طوروب اول «آی بو حقده رسول‌الله‌دن صوراغان بولسامچی» دیمه‌گان ایدی ایچ. چونکه بوحدیثنی رسول‌الله‌دن اوزی ایشتکانلکدن آلای ئه‌یتورگه بول یوق ایدی.

---

(۱) طبری ۵۳ ج ۴ الامامة والسیاسة ۳۱ ج ۱. (۲) بخاری ۷۹ ج ۴ مسلم ۷۲ ج ۲. وباشقه‌لر.
رسول‌الله وفات بولغاچ حضرت فاطمه‌برله عباس خیبر، فدك ومدینه‌ده‌گی رسول‌الله قالدرغان بیرلرنی دعوا قیلغانلر ایدی. ابوبکر رسول‌الله‌دن «لانورث ماترکناه صدقة» حدیثن روایت‌ایتوب بونلرغه آنك میراثن بیرمه‌دی. حضرت فاطمه‌نك بوکا فوق العاده کیفی کیتوب ابوبکر برله آراده مناسبتنی کیسدی وآنك برله سویله‌شمی طورغان بولدی. حتی فاطمه‌نك وصیتی بوینچه اول کیچ برله کوملوب ابوبکر جنازه‌سینه‌ده حاضر بولودن محروم قالدی. فاطمه‌نك ابوبکرگه نق کیفی کیتوو‌ینه برسبب اوشبو میراثدن محروم ایتلو مسئله‌سی بولسه، ایکنچی جهتدن علی‌نك خلافتدن محروم قالووی وبونلردن اصلا کیکاش آلماسدن ابوبکرنك خلافت منصبینه کیچووی ایدی.

٥) عمر بن الخطاب‌نك اولەر آلدنده «لو كان سالم مولى ابى حذيفة حيا لاستخلفته الخ» (١) ديگان سوزى. بو سوز بو الوغ صحابى والوغ خليفه‌نك خلافت قريش حقى ديگان فكرده بولماووون كورسه‌تەدر. چونكه سالم فارسى ايدى. ديمك خليفه عمر، خليفه‌نك توگل قريش‌دن، حتى عربدن باشقه قومدن بولوونده درست كورمشدر.

٦) شولوق عمر بن الخطاب‌نك اولەر آلدندن «ولو ادركت معاذ بن جبل لاستخلفته الخ» (٢) ديگان سوزى بوده بايا غى كبك آنك خلافت حقى قريش حقى بولو فكرنده بولماغانلغن بلدره‌در. چونكه معاذ بن جبل انصارى ايدى.

ذاتا اسلاميته صنفى امتياز ونسب‌نك اصلا اهميتى بولميچه الوغ كچوك، شريف وضيع، رئيس مرؤوس بتونيسى شرع وقانون نظرنده مساويدر. قرآن كريم «ان اكرمكم عندالله اتقاكم» آيت كريمه‌سى برله صنفى امتياز ونسب‌كه رعايت ايتونى پيمرگان كبك، رسول‌الله اوزى‌ده بونى هم سوزى هم فعلى برله مدم قيلدى. شرع نظرنده جزاغه مستحق بولغان كشينك الوغ نسبلى بولووى آنكا حد اجرا قيلودن آنى منع ايتمه‌دى. قريش خاتونلرندن برسى بروقت جزاغه مستحق بولغانده ياقنلرى آكاردن جزانى اسقاط قيلدرو ايچون اسامه بن زيدنى رسول‌الله‌غه واسطه قيلغانلر ايدى. بوكا آنك فوق‌العاده كيفى كيتوب «سزدن اولگى قوملرنك هلاك بولولرى شريف كشيلرگه جزا بيرميچه توبه‌ن كشيلرگه‌گنه جزا بيرو ايچون ايدى. فاطمة بنت رسول‌الله شوندى اش قيلسه، مطلق جزا قيلور ايدم» ديب تكينك واسطه‌لغن رد قيلدى. رسول‌الله‌نك خصوصى شاعرى حسان بن ثابت، بالدزى حمنة بنت جحش، ابوبكرنك ياقينى مسطح، آنك واقعه‌سى سببلى حد قيلنديلر. بونلردن برسينك اسلاميتنى نق مدافعه قيلغان بيوك شاعر بولووى، ايكنچيسينك رسول‌الله‌غه بالدز وياقن بولووى، اوچنچيسينك ابوبكرگه ياقن بولووى حد اجرا قيلودن مانع بولمادى. رسول‌الله هر وقت جاهليت عادتى بولغان نسب‌كه رعايت، آنا بابا برله افتخار ايتو وعصبيت‌لرنى هدم ايته‌رگه طرشدى وايتدى. فتح مكه كونده اون مكدن آرتق عسكر ومكه خلقى حضورنده سويله‌گان خطبه‌سنده هر كمنك اصلى بربولديغن، جاهليت غرورلرى، آنا بابا برله ماقتانو والوغلانولر اسلاميته محو اينلديكن، شولايوق وداع حجنده‌ده بتون خلقنك اصلى بربولغانلقدن بربرينه مساوى بولغانلقلرن، بر بريته آرتقلقلرى يالگز علم وتقوالق برله بولغانلغن، عربى‌نك عجمى‌گه آرتقلغى يالگز شول تقوالق برله بولاچغن سويله‌ب، سويله‌گان سوزلرن حاضر بولغان كشيلر، بولماغانلرغه ايرشدرگه قوشدى. هم شول بورچن ادا قيلووينه الله‌نى شاهد قيلوب «اللهم اشهد» ديدى. ايندى شولاى بولغاچ قريش‌كه امتياز بيريلوب خلافت آنلرنك حقى قيلنووى متصور توگلدر. بو اش حقوقده تيگزلكه مخالف واسلاميت روحينه منافيدر. بناء عليه يوقاروده ذكر ايتلگان حديثلرنى‌ده اوشبو اصللرغه مخالف

(١) طبرى ٣٤ ج ١٥ كنزالعمال ٣٥٨ ج ٦ (٢) الامامة والسياسة ٣٩ ج ١ كنزالعمال ٣٥٨ ج ٦.

بولماغان وجهگه حمل قیلو لازم، بلکه ضروردر. بز بوخصوصده یوقاروده بسایطاق سوزلر سویلهگان ایدك. حاضرده باری شونی‌غنه تکرار ایتهمز. «لا یزال امر الناس ماضیا الخ» حدیثی برله «ان هذا الامر فی قریش لایعادیهم احد الا کبه الله علی وجهه الخ» حدیثن، «ویح عمار تقتله الفئة الباغیة» (۱)، یاخود، «ان ابنی هذا سید ولعل الله ان یصلح به بین فئتین عظیمتین من المسلمین» (۲) وباشقه شوندی حدیثلر کبك غیب‌دن خبر بیروگه حمل قیلو تیوشدر. «الناس تبع لقریش فی هذا الشان الخ»، «قریش ولاة الناس فی الخیر والشر الخ» حدیثلری ایسه بر جهتدن قریش عربلری شول وقت ایك نفوذلی، ایك اعتبارلی، ایك علملی، ایك شوکتلی بر قبیله بولغانلقدن خلیفه‌لك انصاردن صایلانمیچه قریش‌دن صایلانوونه تلك بیان ایتوگه وسیاسی درس بیروگه، ایکنچی جهتدن قریش عربلرینه جاهلیت عصرنده‌غی کبك بتون قبیله‌لر آراسنده‌غی نفوذ واعتبارلرن، قوت وشوکتلرن، شان وشرفلرن یوغالتماسقه، صافلارغه، شولای ایتوب خلیفه هر وقت آنلردن صایلانورلق درجه‌نی حائز بولورغه طریشورغه تیوشلکلرن بیانغه حمل قیلو مناسبدر. بعض بر افرادکه‌گنه مُهیتلگان اوشبو حدیثلرنی اصل طوتوب، شورا قاعده‌سن بیمرو ووداع حجن تأویل ایتوگه قاراغانده بزنك اوشبو تأویلمز هم عقل هم شرع نظرنده مقبولرهك بولسه کیرهك. والله اعلم.

رسول الله طرفندن مخصوص بر کشینك خلیفه تعیین قیلنوب قالدرلو، قالدرلماوی حقنده اهل اسلام آراسنده اختلاف باردر. کوبچیلك مخصوص بر کشینك تعیین قیلنوب قالدرلماغانلغن دعوا ایتدیکلری حالده، بعضلر، مثلا راوندیه عباس بن عبدالمطلب‌نك، شیعه‌لر علی بن ابی طالب‌نك، اهل السنة والجماعة دیب آتالغانلردن بعضلری ابوبکرنك تعیین قیلنغانلغن دعوا ایتهلر. راوندیه بو حقده ایکی طائفه بولوب برسی عباس‌قه نص جلی برله نص واقع بولوون وامتکه بو حقده تصریح قیلنوون، ایکنچیسی نص خفی برله‌نص قیلنوون دعوا قیلالر. ایك توبسز، ایك اصلسز، ایك دلیلسز دعواده اوشبولرنك دعوالری‌در. شیعیلردن «امامیه» دیب آتالغان طائفه‌ده راوندیه‌نك اولگی طائفه‌سی کبك علی‌نك خلافتینه نص جلی واقع بولدیغن، رسول الله‌نك آکا اوزندن صوك خلیفه بولاچغن ذکر ایتدیگن وامتکه‌ده آکا اطاعت ایته‌رگه قوشدیغن دعوا قیلالر. فقط بو دعوا قوری دعوا گنه بولوب بوکا کتاب وسنت‌دن اصلا دلیل یوقدر. شیعیلرنك کوبچیلگی ایسه «من کنت مولاه فعلی مولاه»، (۳) «انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لانبی بعدی(٤)» حدیثلری برله استدلال ایتمکده‌لردر. مذکور حدیثلردن اولگیسی حقنده حدیث اماملرندن بایطاغی مثلا ابن ابی داود جستانی وابو حاتم الرازی وباشقه‌لر طعن ایتمشلر. مذکور حدیث صحیح بولغان تقدیرده‌ده علی‌نك امامتینه دلیل بولا آلمیدر.

رسول الله طرفندن خلیفه تعیین قیلنمه‌یمی؟

(۱) ترمذی ۲۲۱ ج ۲ (۲) بخاری ۱۸٦ ج ۲ ابوداود ۲۸۵ ج ۲
(۳) کنز العمال ۱۵۲ ج ٦ کتب ستده بولماسه کیرك. (٤) مسلم ۳۲۳ ج ۲.

چونکه بونده «مولی» سوزینه آنلر بیرگانچه «اولی بالتصرف» دیب معنا بیروار ونسزدر. آلای معنا بیرگاندهده کینه علی‌نك خلافتینه دلالت قیلمیدر. چونکه رسول الله هیچ بروقت خلقه متصرف ومسیطر توگل ایدی. ایکنچی حدیث، علی بن ابی طالب تبوك غزوهسنده مدینهده قالوب منافقلر « آور بولغانغه کوره محمد آنی آلوب چقمادی » دیب سوز ایشتدرگاچ رسول الله‌نك آرتندن بارغان وشول وقت آکا رسول الله طرفندن تسلیة ئه‌یتلگان سوز ایدی. واقعا اول رسول الله تبوك‌که کیتکانده، موسی (ع م) میقاتقه کیتکان چاغده هارون نیندی اورونده ونیندی وظیفهده بولسه شول وظیفهده ایدی. بوندن نیچك علی‌نك خلافتی چغارلسون؟ شیعیلرنك علی‌نك خلافتینه، ابوبکر آرتندن براءة سوره‌سن تبلیغ ایته‌رگه بارووی، همده «واولوالارحام بعضهم اولی ببعض فی کتاب الله » آیتی وباشقه بعض بر آیتلر وشبهه‌سز موضوع بولغان بعض بر حدیثلر برله استدلال ایتولری‌ده بار.(۱) فقط بونلرنك هیچ‌قایوسی توبلی دلیللر بولماغانلقدن سویله‌ب طوروغه وکاغد قارا ئه‌رهم ایته‌رگه‌ده لزوم کورلمیدر.

اهل السنه‌دن بعضلرنك ابو بکرنك خلیفه تعیین قیلنوب قالوون دعوا قیلولری‌ده بونلرنقی قدروك توبسز بولماسه‌ده کینه درست توگلدر. بونلرنك ایك قوتلی دلیللری یوقاروده ذکر ایتلگان «ان لم تجدینی فأتی ابابکر»، «ادعی اباك واخاك الخ» حدیثلری همده آنك رسول الله طرفندن نمازغه امام تعیین قیلنوب قالدرلووی‌در. ابن حزم حضرتلری‌ده اوشبو فکرده بولوب ابوبکرنك خلیفه تعیین قیلنووینه نص جلی دعوا قیلمقه‌در. نمازده امام تعیین قیلنودن ابوبکرنك خلیفه‌بولوچیلغینه استدلال ایتونص جلی دعوا قیلوغه مخالف بولغانلقدن اول بو یول برله استدلال باطل دی. چونکه نمازده امامتکه مستحق بولغان هر کشی خلافتکه مستحق توگل، نمازده امامتکه تله‌سه عربی تله‌سه عجمی بولسون قرائتکه اوستاره‌ق کشی مستحق، خلافتکه ایسه قریشی گنه مستحق دی. اول اوزطرفندن بو خصوصده اوچنچی بر دلیل کیتروب ابوبکرنك نص جلی برله خلیفه تعیین قیلنووینه مونه اوشبو طریقه استدلال ایته: (۲)

۱) « للفقراء المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم واموالهم یبتغون فضلا من الله ورضوانا وینصرون الله ورسوله اولئك هم الصادقون حشر ۸» دیه الله آنلر حقنده طوغری سویله‌وبرله شهادت بیرگان مهاجرلر برله آنلرنك دین قرداشلری انصار، بتونیسی ابوبکرنك خلیفه لگینه اجماع قیلدیلر. عرب تلنده خلیفه دیب بره‌ونك تعیین قیلووی برله آنك اورنینه قالغان کشیگه ئه‌یتله‌در. تعیین قیلنمیچه بره‌ونك اورنینه قالغان کشیگه ایسه خلیفه اطلاقی قطعیا درست توگلدر. آکا لغتده «خالف» دیلر. بونده استخلافدن نمازغه استخلاف مراد بولووی بالضرورة محالدر. چونکه ابوبکر، رسول الله سلامت چاغده اوق آنك نمازده خلیفه‌سی بولا طوروب، اول وقت اول اسمگه مستحق توگل ایدی. بناء علیه آنك خلیفه

(۱) قارا کنز العمال گه ۱۵۲ ج ٦. (۲) الملل والنحل ۱۰۷ - ۱۰۹ ج ٤

دیب آتالووی نمازده خلافتی بولمیچه آکا باشقه نرسه‌در. آنك صوکنده رسول الله ترك چاقده اورنینه قالدردیغی کشیلر (استخلاف قیلغان کشیلر) مثلا تبوك غزوه سنده علی، خندق ده ابن ام ایمن، ذات الرقاع ده عثمان و باشقه وقتده باشقه لردن هیچ بر یسی، هیچ بر وقتده هیچ بر کشی فاشنده خلیفه اطلاقینه مستحق توگللردر. ایندی شولای بولا طورغان بولسه آنك خلیفه آتالووی رسول الله دن صوك امتکه خلافتی ایچون ایکانلگی بالضرورة معلوم بولادر. رسول الله طرفندن نص برله استخلاف بولماغان تقدیرده اصحاب کرامنك بوکا اجماعلری ممکن توگلدر. اگرده بونده استخلافدن نمازده استخلاف کنه مراد بولسه، خلیفه اسمینه بایا ذکر ایتدیکمز کشیلردن اول احق بولماسقه تیوشدر. بوندن صوك ابن حزم «وهذا برهان ضروری تعارض به جمیع الخصوم» دیب قویا.

۲) «ان لم تجدینی فأتی ابابکر» دیب رسول الله نك برخاتونغه ئه یتکان یوقاروده‌غی سوزن ده اول «وهذا نص جلی علی استخلاف ابی بکر» دی.

۳) شولایوق یوقاروده ذکر ایتلگان «ادعی اباك واخاك الخ» حدیثن ده ابوبکرنی استخلاف قه نص جلی، دی.

نقط ابن حزم حضرتلرینك ابوبکرنك نص جلی برله خلیفه تعیین قیلنووینه کیترگان دلیللری بارسی ده ضعیفدر. آنك ایك قوتلی دیب دعوا قیلدیغی لغوی جهتدن استدلالی ایك ضعیف دلیلیدر. چونکه عرب تلنده «خلیفه» دیب بره ونك اورنینه قالغان کشیگه ئه ینله‌در. بونده اولگی کشینك استخلافی یعنی تعیین قیلوب قالدروی لازم توگلدر. « وهو الذی جعلکم خلائف الارض ورفع بعضکم فوق بعض درجات انعام آیت ١٦٤». «ثم جعلناکم خلائف فی الارض من بعدهم لننظر کیف تعلمون یونس آیت ١٤»، « واذ قال ربك للملائکة انی جاعل فی الارض خلیفة بقره آیت ٣٠ »، « یا داود انا جعلناك خلیفةً فی الارض فاحکم بین الناس بالحق ص ٢٦» آیتلری برله « اللهم انت الصاحب فی السفر والخلیفة فی الاهل اللهم اصحبنا فی سفرنا واخلفنا فی اهلنا » حدیثی خلیفه‌نك اوشبو معناده بولووینه ایك آچق دلیلدر. مذکور آیتلرده «خلائف» و «خلیفه» لرنی اولگی قوملر طرفندن تعیین قیلدروب قالدرلغان دیب ئه یتو ممکن بولماغان شیکللی حدیث ده‌ده رسول الله‌نك الله‌نی اورنینه تعیین قیلوب قالدروی دییو محالدر. بالعکس «واخلفنا فی اهلنا» دیگان سوز بونده‌غی خلیفه‌نك ده «خالف» معناسنده یعنی بره‌و اورنینه قالغان معناسنده بولوون آکلاتادر. شولایوق مذکور آیتلرده الله اورنینه خلیفه دیب معنا بیروده ممکن توگلدر. چونکه بره‌و اورنینه خلیفه بولو آنك غائب بولووینه فرع‌در. حالبوکه الله عزوجل هیچ بر وقت غائب توگل هر وقت حاضردر. (١)

ابن حزم‌نك ایکنچی دلیلی ده ضعیفدر. چونکه بونده بردن ابوبکرنك اوزندن صوك خلیفه بولاچغی تصریح قیلتمی. ایکنچیدن بو سوز کم ایکانلگی جوانب معلوم

(١) منهاج السنة لابن تیمیه ١٣٧ ج ١ آرغنه تصرف برله آلندی.

بولماغان بر «بدویه» گه ئەیتل. اول بدویه امتنی تشکیل قیلمی، که آکا آندی سوز ئەیتو ابوبکرنی خلیفه تعیین قیلوب قالدرو بولسون. درست اول مجلسده جبرین مطعم حاضر بولغان. احتمال باشقه بر ایکی کشی ده بولغاندر. فقط آنلرده امتنك لسان حالی توگللردر. اگرده رسول الله اولوا الامرلرنی جیوب، یاخود عمومی خطبه سنده شوندی سوز سویلهسه بوکا اهمیت بیریلور ایدی. فقط بوندی اش بولماغانلغی معلومدر. ابن حزم نك اوچنچی دلیلی ده ضعیفدر. چونکه مذکور حدیثنی روایت اینکان ام المؤمنین عائشه اوزی ده بو سوزدن ابوبکرنك خلیفه تعیین قیلنغانلغن آکلاماغان. اول، «رسول الله خلیفه تعیین قیلوب قالدرسه کمنی قالدرر ایدی؟» دیگان سؤالگه «ابوبکرنی» ـ آندان صوك کمنی؟» دیگانگه ـ «عمرنی» ـ «آندان صوك کمنی؟» دیگانگه ـ «ابو عبیده نی» دیب جواب بیرگان. (۱) عائشه نك اوشبو سوزی ابن حزم نك مخالفلرینه شوندی قوتلی دلیل، که آنلرغه «وهذا برهان ضروری نعارض به جمیع الخصوم کابن حزم وغیره» دییه رگه غایت زور حق بیره در. اگرده عائشه اوشبو سوزدن ابوبکرنك خلیفه تعیین قیلنغانلغن آکلاسه بوندی سوز اصلا سویلهماس ایدی. آتاسینك خلیفه تعیین ایتلوون بلهطوروب آنك بوندی جواب بیرووی اصلا معقول توگلدر. اول بیت توبللی، حجه لی، سیاسی مسئللرگه ده بایطاق فنه فاتشقان ذات ایدی.

سوزنك قسقه سی رسول الله طرفندن خلیفه لکنکه هیچ بر تعیین قیلنوب قالدرلغان کشی بوق ایدی. خلافت مسئله سی حقنده کیرهك سقیفه کونده مهاجرلر برله انصار آراسنده وکیرهك آندن صوك ابوبکر برله علی آراسنده دهشتلی نزاعلر بولدیغی حالده بونلردن هیچ بریسی بوندی دعواده بولونمادیلر. کیرهك عباس، کیرهك علی وکیرهك ابوبکر هیچ بر وقتده اوزلرینه رسول الله طرفندن نص بولووون سویلهمهدیلر ودعوا قیلمادیلر. شولایوق اول وقت بونلرغه طرفدارلق قیلوب آنلر حقنده آندی سوزلر سویلهوچیلرده بولونمادی. بالعکس اول وقت رسول الله طرفندن هیچ کمگه استخلاف بولماوی بتون اصحاب کرامغه معلوم ایدی. عائشه گه خلق طرفندن ئەلیگی سؤالنك بیریلووی بونی بیك آچق کورسه تەدر. شولایوق رسول الله وفات بولو برله عباس نك ابوبکر وعمرلردن اوزلرینك خلیفه لکنکه تعیین قیلنو قیلنماولری حقنده صوراب «یوق» جوابی آلغاچ علی گه کیلوب «صوز قولکنی، بیعت بیریم. رسول الله نك عمی ابن عمینه بیعت بیرگان دیب باشقه لرده کیلوب سیکا بیعت بیررلر» (۲) دیگان سوزی ابوبکرنك تعیین قیلنماغانلغن بلدرگان کبك تیگی ایکاونك تعیین قیلنماغانلغن ده بلدره در. عائشه نك بایاغی جوابی ده رسول الله طرفندن ابوبکرنك یاخود باشقه بره ونك تعیین قیلنوب قالدرلماغانلغینه ایك قوتلی دلیلدر. عمر بن الخطاب نك اولر آلدندن «فان استخلف فقد استخلف من هو خیرمنی وان اترککم فقد ترککم من هو خیر منی» (۳) دیگان

(۱) مسلم ۳۱٦ ج ۲ (۲) الامامة والسیاسة ٦ ج ۱ (۳) مسلم ۱۰۸ ج ۲

سوزی‌ده بوگا ایك کوچلی دلیلدر. ابن حزم ئه‌ینه‌کانچه عمر بن الخطاب‌قه استئذان (۱) وباشقه مسئله‌لر کبك بو مسئله‌نك یاشرون قالوون احتمال طوتو فوق العاده بعید بلکه محالدر. خلافت حقنده شول قدر نزاعلر بولا طوروب، هم اول ابوبکرنك ایـك نق طرفداری بولاطوروب آکا بو مسئله‌نك یاشرون قالووی هیچ برعقل‌غه صیبا طورغـان فرسه توگلدر. شولایوق عائشه وعمرنك «رسول‌الله استخلاف قیلمادی» دیگان سوزلرندن یازو برله استخلاف قیلمادی دیگان سوز مراد دییوده اصلا قولافغه آلناچق سوز توگلدر.

اسامه عسکرن ییبه‌رو وردّت واقعه‌سی

اسامه‌عسکرن ییبه‌رو. عربلرنك ردتی نیدن‌عبارت. اختلالچیلردن بعضلرینك مدینه‌گه هجومی. ابوبکرنك بونلرغه قارشی چغووی. ابوبکرنك اختلالنی باصو ایچون تورلی طرفقه اون کشی قوماندا‌سنده عسکر ییبه‌رووی. اهل ردت که چغارلغان‌مانیفیست. طلیحه بن‌خویلد. سجاح. مالك بن نویره وخالد بن الولید. مسیلمه. بحرین وحطم، عمان ولقیط ابن مالك. مهره ومصبح. یمن وقیس بن عبد یغوث. کنده واشعث. عامر، سلیم وهوازن عربلری.

اسامه عسکرن ییبه‌رو.

اون برنجی یل صفر آخرلرنده رسول الله، اسامه بن زید قوماندسنده عسکر ترتیب ایتوب زید بن حارثه وایبده‌شلرن شهید ایتکان رومللر برله محاربه ایتو ایچون ییبه‌رگه بولغان ایدی. فقط شول وقتلرده اول اوزی آوروب کیتکانلکدن، آنك سلامتلی‌نگانن کوتوب عسکر سفر ایتمی طوردی. عسکرنك لاگیری مدینه‌نك شمالنده «جُرُف» دیگان اورون ایدی. بو عسکرده کبار مهاجرین وانصاردن بیك کوب کشی بولوب، آرالرنده ابو عبید، عمر وابوبکرلرده بار ایدی. رسول الله وفات ایتوب ابوبکر خلافت منصبینه کیچو برله، « اسامه عسکرنده‌گی کشیلر اوزلرینك لاگیرلرینه چقسونلر » دیه اعلان قیلدردی. فقط بو وقتلرده مسیلمه، طلیحه کبك پیغمبرلك دعوا قیلوچیلرنك اشلری زورایوب بارغانلغی وتورلی بیردن عربلرنك زکات بیرماس ایچون قیام ایته‌رگه اوبلاغانلقلری ایشتلگانلکدن، اصحاب کرام ابوبکرگه مذکور عسکرنی ییبه‌رمه‌سکه کیکاش بیردیلر. فی الواقع اسامه عسکری مدینه‌نك بتون کوچی دیرلك ایدی. فقط ابوبکر، احوالنك مشکللگینه قارامیچه بونلرنك کیکاشلرن قبول ایتمه‌دی: «رسول الله توشقانچه اسامه عسکرن ییبه‌ره‌چکمز. اوزمنی یرتقچلر اوزگاله‌یه‌چك دیب بلسه‌مده مطلقا یبه‌ره‌چکمن» دیدی. ابوبکر اوشبو فکرنده فوق العاده اصابت ایتدی. چونکه اول مذکور اشی برله بر طرفدن رسول الله‌نك امرینه احترامنی، آنك بیوروغی هر نرسه‌دن آلله طوتیلوغه وهر

---

(۱) بو، عمرنك ترجمهٔ حالنده ذکر ایتلور.

حالده اورنینه کیتریلورکه تیوشلیکنی کورسه‌تکان کبك، عربلرنك کوته‌رلولرینه کوب اهمیت بیرمه‌گانلیگن، آنلر برله حسابلاشو خلق اویلاغانچه اوق آرتق چیتن مسئله بولمایه‌چغن آکلاتدی. اگرده ابوبکر اوزی اش باشنده بولا طوروب‌ده تردد وقورقاقلق کورسه‌تکان بولسه ایدی، اهل اسلام باشینه بایطاق مشکلاتلر طوغان بولور ایدی. فقط اول اوزینك جسارتی، ثبات وعزیمتی برله باشقه‌لرغه اورنه‌ك بولوب اسلامیت اوستینه کیلگان فارا بولوطلرنی بیك تیز آراده طارانوب طاشلادی. اگرده اوشبو واقعه‌لر فارشنده ابوبکر بولماغان بولسه ایدی، اسلام تاریخینك باشقه یول برله کیتوی‌ده بیك احتمال ایدی.

ابوبکرنك امری بوینچه عسکر «جرف» که جیبلوب بتکاچ قوماندان اسامه، احوالنك مشکللیگن اعتبارغه آلوب عسکرنی قالدرو خصوصنده ابوبکرگه مراجعت ایتوب فارامافچی بولوب عمر بن الخطاب‌نی بیبه‌ردی. عمرنك سوزینه فارشی ابوبکر: «رسول‌الله توشقان براشنی اورنینه یتکرمیچه قالدرمایه‌چغمن. اوزمنی انلر، بوریلر یولققالاب بترسه‌لرده عسکرنی بیبه‌ره‌چکمن. اگرده شیرده یالگز اوزمگنه قالسه‌مده یبه‌ره‌چکمن. مدینه خاتونلرینك خلخال‌لری (آیاق بله‌زیگی) برله انلر اویناسه‌ده یبه‌ره‌چکمز» دیب فکرنده اصرار ایتدی. اصحابدن بعضلری «صوك دشمانلرغه قارشی کم برله صوغشماقچی بولاسکز؟» دیگانلر ایدی. «اوزم یالغز صوغشاچغمن. مویتم گه‌وده‌مدن اوزولوب توشکانچه صوغشاچغمن» دیدی. (۱) عمر، ابوبکرگه کیتکانده انصار، اسامه اورنینه باشقه بر الکانره‌ك کشینی قوماندان تعیین ایتوون خلیفه‌دن صورارغه قوشقانلر ایدی. عمر، ابوبکرگه بونلرنك مذکور اوتنچلرن سویله‌گاچ اول بوکا فوق‌العاده آچولاندی. اوطورغان یبرندن سیکروب طوروب عمرنك صاقالینه یابشدی‌ده: «ای خطاب اوغلی، آناك سینی یوق قیلسون. رسول‌الله تعیین قیلغان قوماندانی میکاعزل ایتمرگه قوشاسکمی؟!» دیدی. ذاتارسول‌اللهنك اوز وقتنده‌ده بعض بر خلق اسامه اورنینه الکانره‌ك کشینی تعیین قیلووون تله‌گانلر وبو خصوصده رسول‌الله، اسامه‌نی کوته‌روب خلقغه نطق‌ده سویله‌گان ایدی. بو دفعه‌ده‌ده شولوق نرسه یاکادن تکرار قیلندی. شونلقدن ابوبکر بونلرنك جاهلیت عادتلرندن بوغان یاشده الکانلیکه ونسبکه آرتق اعتبار قیلولرن بالفعل بترمك بولدی. اول «جرف» که باروب عسکرنی بالذات اوزی قوزغاتوب یبه‌ردی هم آنلرنی بایطاق بیرگه قدر اوزاتاده باردی. اوشبو وقت اسامه آنقه آطلانغان ابوبکر ایسه تویه‌سن ایکنچی کشیدن یته‌کله‌توب اوزی جه‌یه‌و بارا ایدی. اسامه، خلیفه جه‌یه‌و بارا طوروب اوزینك آت اوستنده بارووینه اوکغایسزلانوب: «ای رسول الله‌نك خلیفه‌سی، یاسین تویه‌گا آتلان، یاخود مین آتمدن توشیم» دیدی. بوکا فارشی ابوبکر: «یوق، سین‌ده آتکدن توشمیه‌چکسك، مین‌ده آتلانمایه‌چغمن. الله یولنده بر ساعت آیاقلرمنی طوزانلاتوده میکا

(۱) احکام القرآن ۳۵٦ ج ۱

نی ضرر بار؟» دیدی. خلیفه‌نك اوشبو معامله‌سن کورگان عسکرگه طبیعی، اسامه حقنده «لم میم» دییورگه‌ده اورون قالمادی.

یوقاروده بیان ایتلگانچه عمر بن الخطاب بر نفر صفتی برله اسامه عسکرنه ایدی. ابوبکر، فکرندن استفاده ایتو ایچون آنی اوزیانده قالدرمق بولسه‌ده، اوزلگندن گنه آلوب قالمیچه قوماندادن رخصت صورادی. اول، اسامه عسکرندن آیریلور وقتده قوماندانغه خطاب ایتوب: «موافق کورسه‌نك عمرنی میکا یاردمگه قالدر!» دیدی. اسامه‌ده طبیعی رخصت بیردی. ابوبکرنك مذکور معامله‌سی طبیعی، اسامه‌نك قوماندانلغینه اچلری پوشقان کشیلرگه درس بیرمك وقوماندانغه اطاعت ایتوده آنلرغه نمونه بولمق ایچون ایدی. خلیفه، خلیفه بولا طوروب عسکردن بر کشینی اوزلگندن گنه آلوب قالمیچه، قوماندادن رخصت صوراسه باشقه کشیگه آنك امرندن چغارغه یول قالورمی؟ البته یوق. ابوبکرنك مذکور اشن بر طرفدن آداب اسلامیه اثری، توبه‌نچیلك وتواضعلق دیه تلقی ایتسه‌ك ایکنچی طرفدن بیوك بر سیاست دیه تلقی اینه‌چکمز. ابوبکر شبهه‌سز الوغ بر سیاسی ایدی. درست، ابوبکر بیك یموشاق ونچکه قلبلی کشی ایدی. فقط اورنینه کوره شوندی ثبات، متانت وعزیمت کورسه‌ته ایدی، که الك مستقل فکرلی، الك متانتلی عمر وعلی‌لرده آکا تز چوگه‌رگه مجبور بولالر ایدی. ابوبکرنك اهل ردت که قارشی طوتقان یولی بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. ذاتا اسلام تاریخینك ایك الوغ کشیسی بولغان عمر اوزی‌ده آکا منتدارلق اینه ایدی. شولای بولغاچ «ئه‌رنه‌ست ره‌نان» کبك ذاتلرنك: «ابوبکر، عمر قولنده اوینچق ایدی. محمد (ص) دن صوك خلیفه ابوبکر بولسه‌ده، فی الحقیقه مملکتنی اداره ایتوچی عمر ایدی. اول، یموشاق (Слáбый) ابوبکر اسمنه عربستانی اداره ایتدی. اول شوندی مشکل وقتلرده اسلامیتنی تیلمکه‌دن قوتقاردی. ردت واقعه‌سن باصوب اسلامیتنی اوّلگی ازینه صالوب یبه‌روچی‌ده اول ایدی» (١) کبك سوزلرینه نی معنا بیرگه کیره‌ك؟ بو، اسلام تاریخندن غفلت، بیگره‌ك ده درستی تغافل ایتو توگلمی؟.

ابوبکر اسامه عسکرن اوزاتقانده اوشبو مضمونده توصیه قیلدی: «خیانت قیلماکز. عهدارکزنی بوزماکز. مُثْله قیلماکز. بالاچاغالرنی، قارت قوریلرنی، خاتون قزلرنی اوترمه‌کز. خرمالرنی ویمه‌ش بیره طورغان آغاچلرنی کیسمه‌کز ویاندرماکز. قوی، صیر ودویه کبك حیوانلرنی یالگز آشاو ایچون گنه بوغازلاکز. عبادتکه بیریلوب «صومعه» لرده یاتقان خلقلرغه اوچراسه‌کز آنلرغه طوقونماکز، اوز حاللرنچه قالدرکز. باشلرینه شیطان منوب اوطورغان یاوز کشیلرگه اوچراسه‌کز قلچ برله چابکز». صوکره اسامه‌گه اشنده اصلا قصورلق قیلماسقه، رسول الله‌نك امرندن چقماسقه، رسول الله قوشقانچه قضاعه عربلرندن باشلاب روم حدودینه هجوم قیلورغه قوشدی. اسامه‌ده ابوبکرنك توصیه‌لرن تمام اورنینه کیتروب قضاعه عربلرینه وروم حدودینه هجوملر یاصادی. اسامه اوشبو سفرنده ایکی

(١) Историческ. и религіозн. этюди Эрнесто ренанд. ст. 233.

آیدن آرتغراق یوروب بایطاق غنیمتلر آلوب مدینه‌گه قایتدی. اسامه عسکرن یبه‌رو اهل اسلامغه معنوی جهتدن بیك فائده‌لی بولدی. چونکه عرب قبیله‌لری بونی ایشتوب اهل اسلامده کوچ وقوّت بارلغن بلدیلر. اگر بونلرده کوچ بولماسه چیت قوملر برله محاربه ایتو ایچون بو قدر عسکر یبه‌رمه‌سلر ایدی، دیدیلر.

عربلرنك ردتی نیدن عبارت؟

رسول الله دنیادن کیچکانده جزیرة العرب ده‌گی بتون عربلر دیرلك اسلامیت فلاغی آستینه کرگان بولسه‌لرده، بونلرنك بیك کوبیسنده، خصوصا نجد ویمن ده‌گی صحرا عربلرنك اسلامیت بیك اوك نق اورونلاشوب یتمه‌گان ایدی. شونلقدن بونلرنك تکالیف اسلامیه‌نی اجرا ایتولری ظاهری کورنشدن‌گنه عبارت بولوب، بیك اوك چن کوکلدن واخلاص برله توگل ایدی. عربلرنك بیگره‌ك اچلرن پوشورغان نرسه زکات مسئله‌سی ایدی. آنلر کوبدن اوك آکا اوکفایسزلانه‌لر، آنی خراج (نالوغ) دیه تلقی ایته‌لر وبیك صقرانوب قنه بیره‌لر ایدی. عربلرنك زکاتکه آرتق اچلری پوشقانلغن وانی خراج دیه تلقی ایتولرن اوشبو واقعه بیك آچق کورسه‌ته‌در: عمرو بن العاص رسول الله نك وفاتن ایشتو برله «عمان» دن مدینه‌گه قایتقان ایدی. اول، عمان دن قایتشلی بنی عامر بیرندن اوتوب، مذکور قبیله‌نك رؤساسندن «قرّه بن هبیره» گه قونافغه توشدی. قره بوکا صی حرمت کورسه‌تکاندن صوك کیته‌ر آلدندن اوشبو سوزلرنی سویله‌دی: «ای عمرو، عربلر سزنك بو «اتاوه» (خراج) کزغه اصلا راضی توگللر. اگر سز آنلرنك مالللرن آلودن واز کیچسه‌کز سزگه اطاعت ایته‌رلر. اگرده بوکا کونمه‌سه‌کز آنلرنی قول آستکزده طوتا آلماسسز» قره‌ده زکاتدن قوتولو ایچون قیام ایته‌رگه حاضرلك علامتلری‌ده کورینه ایدی. اول اوز قومندن بایطاق عسکرده جیغان ایدی. فقط اهل اسلامنك داهیلرندن بولغان عمرو بن العاص، قره‌نك بو سوزینه قاوشاب کیتمه‌دی. اول فوق العاده جسارت کورسه‌توب: «ای قره، سین کافرمی بولدك؟ بزنی عربلر برله قورقوتماقچی بولاسکمی؟ سیکا شوندی عسکر برله کیلورمن، که اویك حتی خاتونلرك طورا طورغان بوله‌لرك آت آیاق آستلرنده قالور!» دیدی. بوندن بیك آچق آکلاشیلا، که عربلرگه ایك آور نرسه زکات بولوب آنی برخراج توسلی تلقی ایتولری ایدی. رسول الله وفات بولو برله بونلرغه مذکور یوکنی جیلکه‌لرندن تورشورگه فرصت آچلغان کبك طویولدی. طُلَیحة الاسدی، مسیلمة الکذاب کبك رسول الله زمانده‌اوق پیغمبرلك دعوا قیلوب ایه‌رچنلر جیغان بعض رئیسلرنك، رسول الله وفات ایتو برله ایه‌رچنلری آرتوب کیتووی، بونلرغه خیلی قوّت بولوب توشدی. بناء علیه هر بیرده مسئله‌نی نق قویورتا باشلادیلر. بعض بیرلرده رسول الله‌نك عاملرن (زکات مأمورلرن) قووب یبه‌ره باشلادیلر. قای بر بیرلرده ایسه بونك برله قالمیچه اهل اسلامغه قارشی قیام ایتو ایچون حاضرلکلر کوره باشلادیلر.

مذکور خبر ابوبکرگه ایشتلو برله اصحاب کرامنی جیبوب مسئله‌نی مذاکره‌گه صالدی. کوبچیلك احوالنك اوکفایسزلغن اعتبارغه آلوب محاربه ایتمه‌و طرفن فوّنله‌دیلر.

عمر بن الخطاب‌ده اوشبو فکرده ایدی(۱). بعض‌لر ایسه مسئله‌نك اوکی آلنماغانده ئه‌لله نیندی مطلوب بولماغان نتیجه‌لر کیلوب چقاچقن توشونوب محاربه ایتو یاغن طوتدیلر. ابوبکر اوزی‌ده اوشبو فکرده بولوب محاربه ایته‌چگن قطعی صورتده بیان ایتدی. اول خلقغه: «اگرده رسول‌الله‌غه بیروب کیله‌طورغان طشاولرنی(۲) غنه بیرمه‌سه‌لرده

(۱) اوشبو وقت عمر ابوبکرگه: «کیف تقاتل الناس وقد قال رسول‌الله امرت ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم منی ماله ونفسه الابحقه وحسابه علی الله» (نیچك خلق برله صوغشماقچی بولاسك؟ حالبوکه رسول‌الله خلق برله صوغشورغه مأمور بولام، «لا اله الا الله» دیب ئه‌یتکانچه. اوشبو سوزنی ئه‌یتکان کشی مینندن مالن‌ده اوزن‌ده صافلیدر. یالگز اسلام حقی آکا توشه‌گنه (مثلا قصاص) مالنی آلمایه‌چق. آندان صرك آنك حسابی الله‌غه عائددر.) دیدی. بوکا قارشی ابوبکر «والله لاقاتلن من فرق بین الصلاة والزکاة کان الزکاة حق المال والله لو منعونی عناقا کانوا یؤدونها الی رسول‌الله لقاتلتهم علی منعها» (الله برله یمین ایتوب ئه‌یتم، که البته نماز برله زکات آراسن آیرغان کشیلر برله صوغشه‌چقمن. چونکه زکات مال حقیدر. الله برله یمین ایتوب ئه‌یتم، که رسول‌الله‌غه بیروب کیله طورغان که‌جه بالاسن‌غنه بیرمه‌سه‌لرده، شونی بیرمگانلکلری ایچون صوغشه‌چقمن) دیدی. ص ۱۰۶ ج ۲ بخاری. بو حدیث ابوهریره‌دن روایت ایتلمشدر. ابن عمردن ایسه «امرت ان اقاتل الناس حتی یشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسول‌الله ویقیموا الصلاة ویؤتوا الزکاة فاذا فعلوا ذلك عصموا منی دماءهم واموالهم الا بحق الاسلام وحسابهم علی الله» عباره‌سی برله روایت ایتلمشدر. ص ۱۶ ج۱ بخاری. ابوبکر برله عمرگه حدیث اوّلگی عباره برله ایرشمش بولسه کیره‌ك.

اسلامیت روحندن خبراری آز بیك کوب کشیلر اوشبو حدیثلردن اسلامیتده کوچله‌و بارلغن آکلیلر. جمهور مفسرین‌ده مشرکلر برله محاربه‌گه تشویق ایتکان آیتلرنی اوشبو حدیثلرگه حمل ایتوب، اسلامیتده کوچله‌و یوقلغن قچقروب طورغان آیتلردن غفلت ایتمشلر. حالبوکه کیره‌ك «واقتلوهم حیث ثقفتموهم کبك آیتلر وکیره‌ك اوشبو حدیث مخصوص وقتلرغه ومحاربه حالینه قاراب ئه‌یتلنگان سوزلردر. ایکی دولت آراسنده محاربه باشلاندیسه کوچلی دولت کوچسزنی اوزینه باش ایدرمیچه واوز تلکلرن میدانغه ذریمیچه طوقتامانلغی معلوم. اول وقت اسلام دولتی، دشمانلرنك اوزینه بیریلو وباش ایولرینه علامت اولاره‌ق «لا اله الا الله» کلمه‌سن تلفظ ایتولرن یاخود جزیه بیرولرن اتخاذ ایتمش ایدی. حاضرگی زمانغه قیاس قیلوب ئه‌یتسه‌ك اول وقت «لا اله الا الله» کلمه‌سن ئه‌یتو حاضرگی کونده آنی فلاق کوته‌روگه مقابل ایدی. اوشبو کلمه‌نی ئه‌یتکان کشی اچدن تلاسه ایلك باطنی مشرك بولسون اول اسلام دولتینه باش ایگان واسلام تبعه‌سی اعتبار ایتله آکا هیچ کمنك تعرض قیلورغه حقی یوق ایدی. جمهورنك عرب مشرکارندن جزیه آلنمی، یالگز اسلام مقبول دیگان سوزلری‌ده بزنگچه درست توگلدر. بو حقده عمر بن الخطاب دورنده جزیه وخراج مناسبتیله بر آز سوز بولسه کیره‌ك. اسلامیتده اکراه یوقلغی حقنده «حضرت محمد» نام اثرمزده برقدر سوز سویلگان‌ایدك. شونلقدن بونده تکرارغه لزوم کورمیمز. بواورونده عمر برله ابوبکر آراسنده‌غی مناظره‌لرده سیاسی نقطهٔ نظردن ایدی. عمر ابوبکرنی فکرندن دوندرو ایچون آکا اوشبو حدیثنی روایت ایتوب قارادی. ابوبکر ایسه آکا یوقاروده‌غیچه جواب بیردی. ابوبکرنك تگیلرگه محاربه آچووی غایت حقلی‌ایدی. چونکه تگیلر دولت که بیره‌طورغان نالوغلرن بیرمه‌س ایچون اختلال چغاردیلر. ابوبکر ایسه دولتنك بتونلگن صافلاو ایچون بونلرغه فوق‌العاده قاطی معامله قیلدی: اختلالچیلرنی اورتردی، خاتون وبالاچاغالرن «سبی» قیلدی. عمر بن‌الخطاب وباشقه اصحاب‌ده صوکندن ابوبکرنك اداره وسیاست کشیسی ایکانلگن نق تقدیر ایتدیلر. حاضرگی عصرده بوندی احواله اوشبو طریقه معامله قیلولر کوز آلدمزده‌در.

(۲) کوبرك روایتلرده عقال (طشاو) عباره‌سی ذکر ایتلمشدر. زکانکه آلنغان دویه، طشاوی برله آلینا طورغان ایدی. بو حاله «دویه‌نی زکانکه بیروب‌ده طشاون‌غنه بیرمه‌سه‌لرده محاربه ایته‌چکمز» دیگان سوز بولادر. بخاری‌ده عقال اورنینه عناق (باشی طولماغان دیشی که‌جه) روایتی‌ده بار. بووقت «زکاتکه بیروب کیلگان که‌جه بالاسن‌غنه بیرمه‌سه‌لرده محاربه ایته‌چکمز» دیگان سوز بولادر.

محاربه ایته‌چکمن» دیدی. هم اوزی بالذات بونلر برله محاربه‌گه‌ده چقدی. باشقه اصحاب کرام‌ده طبیعی ابوبکرنك فکرینه موافقت کورستدیلر. عربلرنك مذکور قیاملری بالکل اسلامیتدن چغو بولماسه‌ده، ناچار نتیجه‌لرگه باروب تره‌له‌چگی کوز آلدنده ایدی. ابوبکر اوزینك یراقدن کوروی برله بونی بیك یاخشی آکلادی‌ده، محاربه ایتونی لازم طابوب بونلرغه قارشی محاربه آچدی. هم اول بو اشی برله فوق‌العاده اصابت‌ده ایتدی. صوکندن بتون اصحاب کرام آکا منتدار قالدیلر. آکا قارشی فکرده بولوب آنك برله مناظره قیلغان عمر بن‌الخطاب‌ده آنك مذکور اشن تقدیر ایتوب، آنك فکری طوغری بولغانلغن سویلی طورغان ایدی (١). ابن مسعود: «رسول الله‌دن صوك موقعمز شول قدر مشکله‌شکان ایدی، که ابوبکر براماسه هلاك بولاچق ایدك. ابنة مخاض وابنة لبون‌لر ایچون محاربه ایتماسکه، اوّلگی حالمزگه راضی بولوب، الله‌غه عبادت ایتوبکنه یاطورغه قرار بیرگان ایدك. فقط ابوبکر بوکا راضی بولمادی. اول بونلرغه قارشی محاربه آچدی» مضموننده سوز سویلیدز (٢).

مونه اسلام تاریخنده ردت واقعه‌سی دیه یورتیله‌طورغان واقعه اوشبوکاردن عبارتدر. بو یوقاروده بیان ایتلگانچه بتونله‌ی اسلامیتدن چغو بولمیچه، باری زکاتنی بیرماس ایچون اسلام حکومتینه قارشی قیامدن عبارت ایدی. درست، پیغمبرلك دعوا ایتکان مسیلمة، طلیحه، سَجاح ولَقیطلرگه ایه‌رگان خلق بتونله‌ی اوك اسلامیتدن چقمشلر ایدی. فقط عموم عربلر ایسه یالگز زکاتکه قارشی قیام ایتکانلر ایدی. بونك‌ده ایك زور سببی عصرلردن بیرلی حریت وباشباشدا فلق برله تربیه‌له‌نوب کیلگان عربلرنك زکاتنی «اناوه» دیه تلقی ایتولری واوزلرنچه موندی عارلکنی کوته‌ره‌سیلری کیلماوی ایدی. حتی پیغمبرلك دعوا ایتوچیلرگه ایه‌رگان کشیلرنك‌ده بیك کوبیسی یالگز شول زکاتدن قوتولو ایچون ایه‌رگانلر ایدی. عَبْس، ذُبْیان ثَعْلبه، مُرّة وباشقه قبیله‌لرنك مدینه‌گه هجوم قیلغانده «نمازکزنی اوقیمز، فقط زکاتکزنی بیره آلمیمز!» دییولری بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. حالبوکه بونلر مسیلمة الکذاب‌نك ایه‌رچنلری ایدی. بونلرغه باشلق ایتوب اول اوزینك برادری «حبال»نی یبه‌رگان ایدی.

خلاصه اسلام حکومتینه قارشی قیام ایتکان مذکور عربلرنی اهل ردت دیب آتاو، بونلرنك بتونله‌ی دیندن چقغانلقلری ایچون توگل، بلکه ابوبکرنك آنلرغه قارشی محاربه آچقانلغی ایچوندر. ابوبکرنك‌ده بونلر برله محاربه ایتووی شول وقتنك مصلحت ومنفعتی اقتضاسندن، ایکنچی تورلی ئه‌یتکانده سیاسی نقطهٔ نظردن ایدی. شونك ایچون‌ده عمر بن الخطاب، اوزینك خلافتی دورنده مذکور محاربه‌لرده آلنغان غنیمتلر وسبیلرنی

(١) تاریخ الکامل ١٣٣ ج ٢. (٢) ابنة مخاض ایکنچی یاشده دیشی دویه‌بالاسی‌بولوب ابنة لبون اوچنچی یاشدگی دویه بالاسیدر. بونده زکاتکه بیریله طورغان دویه‌لر مرادر.

اوزلرینه قایتاردی. ردت واقعه‌سینه قوشلمیچه اسلام حکومتینه صادق قالغان خلق، یالگز قریش وثقیف عربلری برله بعض قبیله‌لرده‌گی خواص‌غنه ایدی. عموم عربلر ایسه، مذکور اختلالگه قاتشقانلر ایدی.

اختلال علامتلری کورینو

اسامه عسکری مدینه‌دن سفر ایتکاچ تورلی طرفدن مدینه‌گه کوکلسز خبرلر کیله باشلادی. بعض عاملرنك اوزلری اوك زکاتکه فارشی قیام ایتولری ایشتله باشلادی. بعض عاملرنی خلق قووب یبه‌ره باشلادی. تورلی قبیله‌لردن زکاتنی رد قیلوب مکتوب وایلچیلر کیلدی. رسول الله‌نك والیلری‌ده ابوبکرگه مسئله‌نی بلدروب ایلچی ومکتوبلر یبه‌ردیلر. یوقاروده ئه‌یتلگانچه ابوبکر بونلر برله محاربه ایتوگه قطعی صورتده قرار ایتکان بولسه‌ده، حاضرگه بونلر برله محاربه ایته‌رلك قوت بولماغاناقدن اسامه عسکرن کوتمه‌کچی بولدی، مسئله‌نی ممکن قدر صوزو ایچون مکتوبلرگه فارشی مکتوبلر وایلچیلر یبه‌روب خلقنی اطاعتکه تشویق ایته طوردی. اوشبو وقت عَبس، ذُبیان، ثَعلَبه، مُرّة عربلرندن مدینه‌گه ایلچیلر کیلوب، نمازنی اوقویه‌چقلرن، فقط زکات بیره آلمایه‌چقلر ابوبکرگه بلدردیلر. مذکور عربلر طلیحه‌نك ایه‌رچنلری بولوب بر قسمی ذوالقَصّه‌غه، بر قسمی «اَبرَق»(۱)غه اورونلاشقانلر ایدی. ذوالقصه‌ده‌غیلرنك باشلغی طلیحه‌نك قرداشی «حبال» ایدی. یوقاروده بیان ایتلگانچه ابوبکر، اصحاب کرامنك کیکاشینه قارامیچه بونلرغه رد جوابی بیردی.

اختلالچیلرنك مدینه‌گه هجومی

مذکور عربلرنك مدینه‌گه‌هجوم ایتو احتمالرینه بناء ابوبکر صافلق تدبیرلری قیلا باشلادی. مدینه خلقن مسجده طوررغه قوشدی. مدینه‌نك آچق بیرلرینه علی، طلحه، زبیر بن العوام وابن مسعودلر قول آستنده بر قدر عسکر قویدی. واقعا ابوبکرنك اویلاغانی طرغری چقدی. ایلچیلر مدینه‌ده‌گی خلقنك آزلغن سیزوب، قایتقاچ قوملرن مدینه‌گه هجوم ایته‌رگه تشویق ایتدیلر. بناء علیه اوچ کون دیگانده دشمان مدینه‌گه کیلوب یتوب، برقسمی آرتلرن اسلام عسکرندن صافلاو ایچون «ذوحُسی»ده قالدی. برقسمی ایسه کیچله‌توب مدینه‌نك آچق بیرلرینه هجوم ایتدی. بو بیرلرده‌گی صافلق عسکر بونلرنك هجوملرن دفع ایته طوروب، ابوبکرگه خبر بیه‌ردیلر. ابوبکر شوندوق اصحاب کرام برله دویه‌لرگه آتلانوب دشمانغه قارشی چقدی. شولای ایتوب دشمانني «ذوحسی»(۲)غه قدر چیگه‌رگه مجبور ایتدیلر. شول وقت ذوحسی‌ده‌غی صافلق دشمان عسکری، اسلام عسکرینك دویه‌لرن اورکورتو ایچون اولدن حاضرله‌ب قویلغان، قابارتلغان طورسقلرنی بیرگه به‌روب قاطی قورقنچلی طاوشلر چغارا باشلادیلر. اسلام عسکرینك دویه‌لری مذکور طاوشدن اورکوب بوریلوب مدینه‌گه قاچدیلر. بختکه قارشی آتلانغان

(۱) «ابرق الربذة» دیب‌ده یورتیلر. ذوالقصه‌غه یاقن اورونلر. بو اثرمزده عربستان ایچون مخصوص خریطه قویولمایه‌چغندن «حضرت محمد» ده‌گی خریطه‌غه مراجعت ایتونی توصیه قیلامز.

(۲) ربذة یولنده مدینه‌گه یاقن بر اویصو یردر.

کشیلردن یغیلوب ایمگه‌نوچیلر بولمادی. شولوق کیچ ابوبکر طاغی جدیره‌ك حاضرله‌نوب، دشمانفه قارشی چقدی. اولك قاناتقه نعمان بن مُقَرِّن نی، صول قاناتقه عبدالله بن مُقَرِّن‌نی، آرتقه سُوید بن مُقَرِّن نی قویدی. عسکر طاك آلدندن دشمانفه باروب یتوب هجوم ایتدی. دشمان عسکری کینه‌تدن هجومنی کوروب شاشوب قالدی واوزافلامی قاچارغه مجبور بولدی. اوشبو وقت «مبال» اوترلدی. ابو بکر قاچقان دشمانئی ذوالقصه‌غه‌چه تعقیب ایتدی. فقط طاغی اچکه کیروب کینه‌ر ایچون قولنده یته‌رلك عسکر بولماغانلقدن، ذوالقصه‌ده‌نعمان بن مقرن قول آستنده‌برقدر عسکر قالدروب‌مدینه‌گه قایتدی. ابوبکرنك اوشبو موفقیتینك تیره یاقده‌غی عربلرگه بایطاق تأثیری بولدی. بعض بیرده‌گی عربلر قیلفان اشلرینه اوکنوب ابوبکرگه زکاتلرن یبه‌ردیلر. عبس وذبیان عربلری ایسه بالعکس دشمانلقلرن آرتدروب آرالرنده اهل اسلامگه صادق قالفان کشیلرنی قلچدن کیچروب بتردیلر. اوشبو واقعه ابوبکرنك آچوون تاغی‌ده قابارتدی. اول‌بونلرنی‌مطلقا تربیه ایته‌رگه اوزینه سوز بیردی. اوشبو وقتلرده اسامه عسکری‌ده قایتوب کیلدی.

اسامه عسکری قایتو برله ابوبکر آنلرنی استراحت ایتو ایچون مدینه‌ده قالدروب دشمان برله محاربه ایته‌ر ایچون یا کادن چقدی. اصحاب کرامدن بعضلری ابوبکرنك اوزینك چقماون اوتنسه‌لرده، اول آنلرنك اوتنچلرن قبول ایتمه‌دی، بالذات اوزی قوماندان بولدی. شولای ایتوب ذوحسی وذوالقصه‌لردن اوتوب «ابرق» غه باردی. آنده یوقاروده ذکر ایتلگان ثعلبه، مره، عبس وذبیان عربلری جیبلغانلر ایدی. ایکی آراده بولغان محاربه نتیجه‌سنده دشمان عسکری بتونله‌ی مغلوب بولوب، قاچارغه مجبور بولدی. اوشبو محاربه‌ده مشهور شاعر الحطیئة اسیر آلندی. ابوبکر «ابرق» ده بر نیچه کون طورغاندن صوك مدینه‌گه قایتدی. ضبط ایتکان بیرلرنی‌ده اهل اسلامنك کتولری ایچون تعیین ایتوب، دشمانئی یا کادن اول بیرلرگه اورونلاشدرماسقه بولدی. ابوبکر مدینه‌گه قایتوغه طاغی‌ده بایطاق بیردن زکات مالللری کیلگان ایدی.

بوندن صوك ابوبکر، کیره‌ك یالغانچی پیغمبرلرگه ایه‌رگان وکیره‌ك زکات بیرمه‌س ایچون قیام ایتکان بتون عربلرنی تحت اطاعتکه آلو ایچون عسکر جیبو برله مشغول بولدی. عسکر جیبلوب بتکاچ ذوالقصه‌غه باروب عسکرنی اون فرقه‌گه بولوب، هر فرقه‌گه مخصوص قلاق تکدی وقوماندان تعیین ایتدی. اوشبو وقت اهل ردت برله محاربه ایتو ایچون یبه‌رلگان قوماندانلر اوشبو ذاتلر ایدی: ۱) خالدبن الولید. بوکا «بزاخة» (۱) غه باروب طلیحة بن خویلد برله محاربه ایته‌رگه، آنك اشن بترسه «بطاح (۲)» قه باروب مالك بن نویرةنی تأدیب ایته‌رگه امر ایتلدی. ۲) عکرمة بن ابی جهل. بوکا مسیلمه الکذاب برله محاربه ایته‌رگه قوشلدی. ۳) المهاجر بن ابی امیّه. بوکا یمن‌ده‌گی اسود

(۱) بنی اسد وطی یرنده بر صو اسمیدر. (۲) بنی یربوع یرنده بر اورون اسمیدر.

العَنسی ایه‌رچنلری برله محاربه ایته‌رگه وقَیس بن عبد یَغوث برله محاربه‌ده بولونغان اسلامیتکه صادق قالغان کشیلرگه یاردم ایته‌رگه، آندان بوشانغاچ حضرموت‌ده‌گی کِنده عربلری برله محاربه ایته‌رگه قوشلدی. ٤) خالد بن سعید بن العاص، بوکا مشارف الشام‌غه بارغه قوشلدی. ٥) عمرو بن العاص. بوکا قضاعه عربلرن طنچلاندرغه قوشلدی. ٦) حُذَیفة بن مِحصَن. بو عمان‌ده‌غی «دبا» خلقینه یبه‌رلدی. ٧) عرفجة بن هرثمة. بوکا مَهره خلقینه بارغه امر ایتلدی. ٨) سُوَید بن مُقَرِّن. بو، یمن تِهامه‌سینه یبه‌رلدی. ٩) العلاء بن الحضرمی. بوکا بحرین‌گه بارغه امر ایتلدی. ١٠) شُرَحبیل بن حَسَنة. بوکا عکرمه عسکرینه یاردم ایته‌رگه، آندان بوشانسه قضاعه عربلرینه بارغه قوشلدی. اوشبو قوماندانلرغه یولده اوچراغان قبیله‌لرنی اوزلری برله محاربه‌گه آلوب کیتوگه تشویق ایته‌رگه قوشلدی. فقط مذکور فرقه‌لرده‌گی عسکرنك صانی کوبه‌ولیگی حقنده قولمزده هیچ بر معلومات یوقدر(١).

اوشبو وقت ابوبکر طرفندن بتون اهل ردت که عمومی بر مانیفیست چغاریلوب، عسکر آلدندن ایلچیلر برله یبه‌رلدی وآنلرغه اوقورغه قوشلدی. ابوبکر اوشبو مانیفیستن بسم الله الرحمن الرحیم. رسول الله‌نك خلیفه‌سی ابوبکردن اوشبو مکتوب ایرشکان کشیلرگه دیب باشلاغاندن صوك حق یولده یولغانلرغه سلام سویلی. الله‌نی توحید قیلا وآکا حمد ئه‌یته. رسول الله‌نك رسالتی برله شهادت بیرگاندن صوك آنك خلقغه‌نی ایچون یبه‌رلگانلگن ذکر ایته. آندان صوك آنك وفات بولغانلغن ذکر ایتوب، آنك منگو قالمایه‌چقلغینه، باشقه کشیلر واولگی پیغمبرلر کبك اوك آنك‌ده بر وقت اوله‌رگه تیوشلگینه قرآن‌دن دلیللر کیتره. رسول الله وفات ایتسه‌ده الله هر وقت «حی» بولغانلقدن آنك وفاتی الله‌غه عبادتدن مانع بولماسقه واول کیترگان دیننی طاشلارغه سبب بولماسقه تیوشلکن سویلی. صوکره اوشبو سوزلرگه کرشه: «میکا، برمرتبه اسلامیتنی قبول ایتوب آنك بوینچه عمل قیلغاندن صوك نادانلق وشیطان‌نك وسوسه‌سینه ایه‌روب دیندن چقغان کشیلرنك خبری ایشتلدی. حالبوکه الله شیطان حقنده (واذ قلنا للملائکة اسجدوا لادم فسجدوا الا ابلیس کان من الجن ففسق عن امر ربه افتتخذونه وذریته اولیاء من دونی وهم لکم

(١) طبری‌غه ایه‌روب ابن خلدون کبك متأخرین ورفیق بك العظم وخضری‌لر کبك حاضرگی عصر مؤرخلری اوشبو وقت اون‌بر قوماندانغه اون‌بر فلاق تکه‌کانلگن سویلیلر. اوشبو اون‌برنچی قوماندانی رفیق بك «مَعن بن حاجزه» دیب کورسه‌ته. باشقه‌لر «طُرَیفه بن حاجز» دیب کورسه‌ته‌لر. فقط بزنگچه اوشبو وقت اون فلاق‌غنه تگلدی. اون‌برنچی قوماندان، طریفه بن حاجز بولوب بنی سلیم بیرلندن «معن» کیتکاندن صوك اول قوماندانلق قیلوب اهل ردت برله محاربه ایتدی. بو، طبری وابن خلدون‌لرنك باشقه بیرده سویله‌گانلرندن آچق آنگلاشلادر. طریفه بن حاجز حقنده بنی سلیم عربلری حقنده سویله‌دانده آزراق معلومات بیریلور. بز، طبری وابن خلدون‌لرنك تورلی بیرلرندن آلوب اوشبو درست نتیجه‌گه کیلدك. قارا تاریخ الامم ٢٢٥، ٢٣٤، ٢٣٥ ج ٣ تاریخ ابن خلدون ٦٩، ٧٢ ج ٢.

اختلالچیلرغه چغارلغان مانیفیست

عدو بئس للظالمین بدلا کهف ایت ۵ (۱)) و(ان الشیطان لکم عدو فاتخذوه عدوا انما یدعو حربه لیکونوا من اصحاب السعیر) (۲) دیه‌در. مین سزگه مهاجرلر، انصار هم آنلرغه ایه‌رگان کشیلردن عبارت عسکر برله فلان کشی (مثلا خالد بن الولید) نی یبه‌ردم. آکا سزنی اسلامیتکه دعوت ایتماسدن بورون محاربه آچماسقه قوشدم. آنك تکلیفن قبول ایتوب اولگیچه اسلامیتده ثابت قالغان، آکا قارشی طوردن واز کیچکان واینگو عمل قیلغان کشیلر گه تیمه‌سکه، بالعکس آنلرغه یاخشی معامله ایته‌رگه ویاردم ایته‌رگه امر ایتدم. قارشی طورغان کشیلرگه ایسه صوغش آچارغه، امکان طابسه هیچ ژه‌للمه‌سدن قلچدن کیچرگه، تله‌گان کیفیتده اوترگه، اوت برله یاندرغه، خاتون وبالالرن سبی قیلورغه، آنلردن اسلامیتدن باشقه هیچ نرسه‌نی قبول ایتمه‌سکه قوشدم. ایمان ایتکان کشی شبهه‌سز اوکاچقدر. قارشقان کشی ایسه الله‌نی هیچ بر وقت عاجز اینه آلماس وآکا غالب کیلمه‌س. مین ایلچیمه هر مجلسده مکتوبمنی اوقورغه امر ایتدم. اسلام عسکری سزنی کورو برله اذان ئه‌یته‌چکلر. اوشبو اذان سزنی بیریلوگه دعوت ایتو علامتی بولاچق. اگر شول وقت سز اذان ئه‌یتمه‌سه‌کز، آراده مناسبت کیسلگان اعتبار ایتله‌چك وسزنك برله محاربه‌گه کریشه‌چکلر. اگر آنلر اذان ئه‌یتکانده سزده اذان ئه‌یتسه‌کز صوغش آچمایه‌چقلر. صوکره سزدن تکالیف اسلامیه‌نی بتمامه اجرا ایتوب ایتمه‌وکزنی صورایه‌چقلر. قناعتله‌نورلك جواب آلسه‌لر محاربه ایتمیه‌چکلر. یوقسه محاربه ایته‌چکلر». ایلچیلر تیوشلی اورونلرغه مکتوبلرنی آلوب کینکاندن صوك عسکرلرده بیلگوله‌نگان اورونلارینه کیتدیلر. ابوبکر قوماندانلرنك هرقایوسینه اهل ردت وقول آستنده‌غی عسکر برله نی طریقه معامله ایتو خصوصنده تعلیماتلر یازوب بیردی. اهل ردت که بازلغان مانیفیستلر کبك مذکور تعلیماتلرنك صورتلری‌ده بر ایدی. اوشبو تعلیماتده قوماندانغه هر خصوصده وهر وقت الله‌نی ایسده طوتارغه وآکاردن قورقارغه، دشمانلرنی اولا اسلامیتکه دعوت ایته‌رگه، اگر قبول ایتماسه‌لر هیچ قزغانماسدن آنلر برله صوغشورغه، اصلا اوستوپقه‌غه کیتماسکه، آنلردن اسلامیتدن باشقه هیچ نرسه‌نی قبول ایتماسکه (مثلا جزیه) دشمانلرنك مالارن غنیمت آلورغه، غنیمتنك بیشدن برن مدینه‌گه یبه‌رگه قوشیلا. هر وقت صاق حرکت ایته‌رگه، عسکر گه آورلق یوکله‌تمه‌سکه آنلر برله گوزه‌ل ویموشاق معامله ایته‌رگه امر ایتله‌در.

طُلَیحة بن خُوَیلِد بنی اسد قبیله‌سینك رئیسلرندن ایدی. اول کوره‌زه‌لك برله

طلیحه بن خویلد

---

(۱) «شول وقتنی ایسکزگه توشورکز، که بزفرشته‌لرگه آدم‌گه باش ایه‌رگه وحرمت کورسه‌تورگه قوشدق. آنار بتونیسی سجده قیلدیلر، یالکز ابلیس کنه باش ایمه‌دی. اول جنلردن ایدی. اول ربّ سینك امرندن چقدی. اول سزگه دشمان بولا طوروب مینی قالدروب آنی‌هم اعوانن دوست طوتاسزمی؟! ظالملر ایچون نبندی ناچار بدل اول شیطان» مضمونده‌در.

(۲) «شیطان سزگه دشماندر. بناء علیه آنی دشمان طوتکز. اول اوز پارتیه‌سن باری جهنملك بولو ایچون دعوت ایته‌در» معناسنده‌در.

ماناشوب بعض عوام خلقینك نظر دقتن جلب ایتكالی ایدی. حجة الوداع دن صوك اول رسول الله‌نك آورغانلغن ایشتوب، پیغمبرلك دعوا ایتوب ایبه‌رچنلر جیبارغه كرشدی. رسول الله بونك خبرن ایشتكاچ «ضرار بن الأزور»نی یبه‌روب آنده‌غی عاملری برله برگه‌لشوب آنی تأدیب ایته‌رگه قوشدی. ضرار بنی اسدكه بارغاچ رسول الله‌نك عاملری برله برله‌شوب اسلامیتكه صادق قالغان كشیلرنی جیدیلر وطلیحه برله محاربه ایته‌رگه قرار بیردیلر. بو وقت طلیحه‌نك ایه‌رچنلری آزایغان، ضرار طرفدارلری ایسه بالعكس بونلرنك نصیحت ووعظلری سببلی كوبه‌یگان ایدی. ضرار، طلیحه‌نی اوترمك بولوب بر فرصت كیتروب قلچ برله آكا صوقغان‌ده ایدی. فقط نی سببدندر قلچ بوكا اصلا ضرر كیترمه‌دی. شونلقدن خلق آراسینه طلیحه‌غه قلچ اوتمی دیگان خبر طارالدی(١). اول آراده رسول الله‌نك وفات خبری‌ده كیلوب یتدی. شولای ایتوب كوبكه‌می آزغامی طلیحه‌نك بخت قیوسی آچلدی. اوز قومی بولغان بتون بنی اسد بوكا ایه‌ردیلر. بونی كوروب متفقلری بولغان طَیّ وغَطَفان قبیله‌لری بونلرغه قوشلدیلر. مشهور عُیَیْنة بن حِصْن اوز قومی «فزاره»دن یدی یوز كشی برله بوكا قوشلدی. اول طلیحه‌نك پیغمبرلك دَعوا قیلوب اسد وطی قبیله‌لرن اوزینه ایه‌رتكانلگن ایشتكاچ: « متفقلرمزدن چقغان پیغمبرگه ایه‌رو، قریش‌دن چقغان پیغمبرگه قاراغانده بزنك ایچون آرتغرافدر. محمد وفات ایتدی ایندی. ئه طلیحه ئه‌لده سلامت(٢) دیوب آكا ایه‌ردی. طلیحه‌غه ایه‌رگان كشیلرنك ایه‌رولری بیگره‌ك آكا تعصبدن ایدی. شونلقدن آنك ایه‌رچنلری كوبره‌ك شول ذكر ایتدیكمز اسد، طی وغطفان قبیله‌لرندن ایدی. بونلر قریش عربلرندن پیغمبر بولغان كبك اوزلرندن‌ده پیغمبر بولون تله‌دیلر. باشقه‌لرنك ایه‌رولری بیگره‌ك شول اوز آرا «اتاوه» دیب بورته طورغان زكاتدن قوتولو ایچون ایدی.

طلیحه‌نك لاگیری (معسكری) طی قبیله‌سی بیرنده «بزاخه» دیگان صویانده ایدی. آنك ایه‌رچنلرندن بر قسمینك ذوالقصه وابرق‌قه توشوب، آخرده زكات بیرمه‌و حقنده سویله‌شو ایچون ابوبكرگه دیپوتاتسیه یبه‌رولرن، رد جوابی آلو سببلی مدینه‌گه هجوم ایتولرن وآخرده ابوبكر عسكرینه مغلوب بولوب قاچقانلقلرن یوقاروده یازغان ایدك. مغلوب بولوب‌قاچقان مذكور قبیله‌لر طلیحه‌غه التجا ایتوب بزاخه‌غه اورونلاشقانلر ایدی.

خالد عسكری طلیحه‌غه قارشی چقماس بورون طی رئیسلرندن بولغان مشهور خاتم‌نك اوغلی «عَدی»، اوز قومینه باروب آنلرنی طلیحه‌نی طاشلارغه واسلامیتكه كیری قایتورغه دعوت ایتو ایچون ابوبكردن رخصت آلدی. شولای ایتوب اول، خالد عسكری بارغانچه قومن ردت‌دن كیری سوروگه موفق بولدی. ابوبكر، خالدكه ایك باشلاب طی

---

(١) تاریخ الامم ٢٣٠ ج ٣

(٢) تاریخ الامم ٢٣٠ ج ٣.

قبیله‌سینه، آندان صوڭ بزاخه‌غه، آندان صوڭ بطاح‌ته بارغه امر ایتکان ایدی. خالد عسکری طی قبیله‌سینه بارغه چقغانده عدی بن خاتم فارشی چغوب خالدکه اوز قومینڭ اسلامیتکه فایتقانلقلرن سویله‌دی. هم طلیحه یانده بولغان قرداشلرن کیری قایتارر ایچون اوچ کونگه قدر بزاخه‌غه یورمه‌ون اوتندی. خالدده بونی مع‌المونیت قبول ایتدی. عدی‌نڭ همتی سایه‌سنده طلیحه یانده‌غی طی خلقی‌ده باشقه‌لر کبك اختلال فکرندن واز کیچوب، حیله برله طلیحه‌دن آیرلوغه موفق بولدیلر هم خالد عسکرینه کیلوب قوشلدیلر. بوندن صوڭ عدی طاغی‌ده خالدنی بر آز کوندروب طی اروغلرندن بولغان «جدیله» عربلرینه باروب آنلرنی‌ده خالد عسکرینه قوشوغه موفق بولدی. شولای ایتوب عدی‌نڭ همتی سایه‌سنده بتون طی قبیله‌سی هیچ صوغشماسدن اختلال فکرندن واز کیچدیلر. بو واقعه طلیحه‌نڭ ایه‌رچنلرینڭ آڭا ایه‌رولری آڭا اعتقاددن بولمیچه تیڭ بولایغنه ایکانلگن بیك آچق کورسه‌ته‌در. چونکه اگرده طلیحه‌نڭ پیغمبرلگینه اعتقادلری بولسه ایدی، بولای بر کشینڭ کیری سوروی برله‌گنه آڭاردن آیرلماسلر ایدی. رسول‌الله‌غه ایه‌رگان کشیلر مخالفلرندن نی‌قدر اذا وجفا کوردیکلری حالده آڭاردن قل‌قدرده آیرلمادیلر توگلمی؟ بو واقعه بر یاقدن طلیحه‌نڭ نبوتینڭ باطللگن کورسه‌تسه، ایکنچی یاقدن حضرت محمدنڭ نبوتن اثبات ایته‌در.

خالد، طلیحه‌غه فارشی چقغاچ، رازویدکا ایچون آلدان «عُطاشه بن محصن» برله «ثابت بن الاقرم»نی یبه‌رگان ایدی. طلیحه بونی ایشتوب، قرداشی «سلمه» برله بونلرغه فارشی چقدی هم هر ایکیسن اوتردیلر. خالد عسکری بونلرنڭ اولك حالده یاتولرن کوروب فوق‌العاده متأثر بولدیلر. صوڭره غایت نق حاضرلك برله بزاخه‌غه باروب طلیحه عسکری برله محاربه‌گه کرشدیلر. محاربه فوق‌العاده قزوب طلیحه عسکری مشکل حالگه توشه باشلاغاچ، عیینة بن حصن طلیحه‌غه باروب، وحی کیلوب کیلمه‌ون صورادی. «یوق!» جوابن آلغاچ طاغی کیلوب: «آناسز، جبرائیلڭ همان کیلمه‌دیمی ئه‌لی!» دیدی. بوڭاده جواب شولوق «یوق!» بولدی. اوچنچی دفعه کیلگاچ طلیحه، جبرائیل کیلوب میڭا: «ان لك رحاً کرحاهُ وحدیثا لاتنساه(۱)» سوزن سویله‌دی، دیدی. بونی ایشتو برله عیینة قومی بنی‌فزاره‌غه باروب: «ئه‌یده کز، تیزره‌ك صزبق بویالغانچیدن. بونڭ اونوتلماسلق واقعه‌سی بولاچق» دیدی هم آنلرنی آلوب طلیحه‌دن صزدی. بوندن صوڭ اوزاق اوتمیچه طلیحه عسکری مغلوب بولا باشلادی. طلیحه مونی کورگاچ اوّلدن حاضرلاب قویغان آتینه آتلانوب خاتونن آلوب قاچدی. کیتکان چاغده ایه‌رچنلرینه‌ده قاچارغه کیکاش بیردی. شولای ایتوب بیك تیز وقت اچنده طلیحه‌نڭ مسئله‌سی حل‌ده قیلندی. آنڭ ایه‌رچنلری بتونیسی کیری اسلامیتکه قایتدیلر. طلیحه اوزی شام یبرنه‌گی کلب قبیله‌سینه باروب

(۱) تاریخ الامم ۲۲۹ ج ۳. «سینڭ آنڭ (خالدنڭ) غلبه‌سی کبك غلبه‌ڭ بولاچق. هم سینڭ اونوتیاسلق واقعه‌ڭ بولاچق» مضمونندر.

توشدی. اسد وغطفان قبیله‌لرینك یاكادن اسلامیتكه كیلگانلكلرن ایشتكاچ اولده اسلامیتكه كیلدی. حضرت عمر خلیفه بولغاچ، آكا كیلوب بیعت ایتدی. طلیحه الوغ بهادرلردن ایدی. ایرانلیلر برله بولغان محاربه‌لرده خصوصا «نهاوند»نی فتح ایتوده اول فوق‌العاده بیوك شجاعتلر كورسه‌تدی.

طلیحه عسكری مغلوب بولغاچ فاچقان عسكرلر بنی فزاره‌دن «ام زِمْل سَلْمی بنت مالك» اسمنده برخاتون‌یانینه جیبلدیلر. مذكور خاتون رسول‌الله زمانده سبی قیلنوب عائشه حصه‌سینه توشكان هم آنك طرفندن آزاد ایتلگان ایدی. اول مذكور عسكرلرنی محاربه‌گه تشویق ایتدی. خالد بونی ایشتكاچ كیلوب بونلرغه محاربه آچدی وغالب كیلدی. «ام زمل» اوشبو محاربه‌ده قلچدن كیچرلدی. اوشبو محاربه‌ده طلیحه عسكری كوبمو بولغانلغی حقنده قولمزده معلومات یوقدر. خالد عسكری ایسه طی قبیله‌سندن قوشلغان عسكر برله برابر ایكی مكدن كیم توگل ایدی.

بنی تَمیم بیك كوب اروغلردن عبارت بولوب، رسول الله وفات ایتكانده آنده‌غی عاملر اوشبو كشیلر ایدی: زِبرِقان بن بدر، صفوان بن صفوان، قیس بن عالم، سَبرة بن عمرو، وَكیع بن مالك، مالك بن نُوَیرة. رسول الله وفات ایتكاچ مذكور عاملردن صفوان برله زبرقان، اسلامیتكه صادق قالوب ابوبكرگه قول آستلرنده‌غی خلقلرنك زكات مالرن بیه‌رسه‌لرده، قالغانلرینك بعضلری بتونله‌ی زكاتنی بیرمه‌سكه بولدیلر، بعضلری ایسه تردده قالدیلر. شونلقدن تمیم اروغلرندن اسلامیتكه صادق قالغانلر برله مخالفلر اوزآرا نزاع ومحاربه‌گه باشلادیلر. شول وقتلرده بونلرغه الجزیره‌دن سَجاح بنت‌الحارث دیگان بر خاتون كیلوب توشدی. سجاح، مالك بن نویره‌نك قومی بولغان بنی یربوع اروغندن بولسه ده، بنی تغلب عربلری اچنده طورا ایدی. اول تغلب عربلرندن نصرانیتنی قبول ایتكان ایدی. اول رسول‌الله وفات ایتكاچ پیغمبرلك دعوا قیلوب تَغْلِب، نَمِر، شَیْبان عربلرندن كوب ایه‌رچنلر جیغان ایدی. (١) سجاح، مذكور ایه‌رچنلری برله ابوبكر برله محاربه ایتو ایچون مدینه‌گه قاراب یولغه چقدی. بنی تمیم بیرینه كیلوب یتكاچ ئه‌لیگی مالك بن‌نویره بونك برله مصالحه یاصاب، ابوبكرگه یورودن كبری سوردی واسلامیتكه صادق قالغان تمیم اروغلری برله محاربه ایته‌رگه تشویق ایتدی. سجاح مالك بن نویره برله كیلشكاچ، وكیع بن مالك‌نی اوزینه جلب ایته‌رگه موفق بولدی. شولای‌اینوب سجاح، مالك، وكیع اوچه‌ولاب تمیم اروغلری برله محاربه ایته‌رگه بولدیلر. فقط الوك قابسی اروغدن باشلاو حقنده آراده اختلاف چقدی. شول وقت سجاح اوزنچه «اَعِدُّوا الركاب، واستعدُّوا للنّهاب، ثم اَغیروا علی الرّباب، فلیس دونهم حجاب» (٢)

(١) تاریخ‌ابن‌خلدون ٧٢ج ٢. (٢) تاریخ ١ لاهم ٢٣٨ ج ٣ «آت ودویه‌لرگزنی حاضرلاب طالاوغه حاضرلانگزده آتدن صوك «رباب» عربلرینه هجوم ایتكز. چونكه آنلرغه هجوم‌دن هیچ بر مانع نرسه یوقدر» مضمونده‌در.

آیتلَرن(؟) سویلهب «رَباب» آروغی برلَه محاربه باشلاَرغه توشدی. فقط رِباب اروغینه غَبه عربلری‌ده قاتشقانلقدن، سجاح عسکری بونلرغه غالب کیلهآلمادی بالعکس اوزلرندن تگیلرگه بایطاق اسیرلر توشدی. شونلقدن سجاح بونلربرله مصالحه ایتوگه مجبور بولدی. آندان صوڭ سجاح ابوبکر برله محاربه‌ایچون مدینه‌گه قاراب یورسه‌ده، «نباج» دیگان یبرگه کیلوب یتکانده قارشولرینه «اَوْس بن خُزَیْمَة» عسکربرله چغوب بونلر برله محاربه ایتدی، محاربه‌نتیجه‌سنده هر ایکی یاق آلغان اسبرلرن آلشورغه هم‌سجاح کیری قایتوب کیته‌رگه بولدی. بناءً علیه موندەده خاتون پیغمبرنڭ اشی‌اوڭمادی. موندن صوڭ سجاح، بنی حنیفه‌گه یورومك بولدی. ایه‌رچنلری بنی حنیفه عربلرینڭ قوتلی بولولرن ایسکه توشرسه‌لرده، بو، طاغی آیتلر (؟) ماناشدروب تگیلرنی اوز فکرینه آودارادی (۱)

مسیلمه، سجاح‌نڭ عسکر برله کیلوون ایشتکاچ آبدراب قالدی. چونکه اول بر یاقدن «ثُمامه بن اُثال» کبك اسلامیتکه صادق قالغان عاملربرله محاربه ایته، ایکنچی یاقدن مدینه‌دن کیله طورغان عسکرگه قارشی حاضرلانه ایدی. شونلقدن نیچکده مونڭ برله کیلشورگه بولدی. ایڭ اوّل سجاح‌گه مکتوب یازوب، آنڭ برله سویله‌شو ایچون آڭا باراچغن بلدردی. سجاح‌ده بونی خوش قبول ایتدی. ایکی پیغمبر برگه کیلوب بر برینه وحی‌قیلنغان (؟) نرسه‌لرن ثه‌یتیشه باشلادیلر. مسیلمه‌نڭ آیتلری سجاح‌نڭ بیك هوشینه کیته‌رلك طونده ایدی. شونلقدن اول بیك تیز مونڭ پیغمبرلگن تصدیق ایتدی. بوندن صوڭ مسیلمه، سجاح‌گه اویله‌نو ایچون تکلیف یاصادی. بوده مع‌المنونیت قبول ایتدی. اوشبو وقت مسیلمه طاغی تگینڭ هوشینه کیته‌رلك شعرلر سویله‌ب طاشلادی. شولای ایتوب ایکی پیغمبر بر بولوب کیتدیلر. سجاح اوز ایه‌رچنلرینه مسیلمه‌نڭ پیغمبرلگن تصدیق ایتوب آڭا کیه‌وگه چقغانلغن سویله گاچ، بونلر: «صوڭ، مهرگه سیڭا نی بیردی؟» دیدیلر. بو، مهر بیرمه‌گانلگن سویله گاچ: «صوڭ، سینڭ کبك خاتونغه مهرسز کیه‌وگه چغارغه یاریمی، مهر صورا!» دیدیلر. شونلقدن مسیلمه سجاح‌گه مهر اولاره‌ق آنڭ ایه‌رچنلرینه: «الله‌نڭ رسولی مسیلمة بن حبیب، سزنڭ اوستڭزدن محمد (ص) کیترگان ایرته هم یستو نمازن توشوردی» دیب اعلان قیلدردی. (۲) بو مهرده قاراب طوروشقه بیك آز بولماسه‌ده سجاح‌نڭ ایه‌رچنلری بوڭا غنه راضی بولمادیلر. نهایت مسیلمه بونلرغه‌یمامه‌نڭ یارطی‌محصولاتن‌بیررگه بولدی. (۳) شولای ایتوب، ابوبکر برله محاربه ایچون جقغان بوپیغمبر بیکه، ترولی بیرلرده طولاشوب، نهایت پیغمبر خاتونی بولو شرفینه نائل بولوب، ایه‌رچنلرینه ایکی نماز هم یمامه‌نڭ یارطی محصولاتن غنیمت

---

(۱) مسیلمه‌نڭ مذکور آیتلری هم سجاح‌گه ثه‌یتلگان شعرلری «معیشت» ژورنالنده‌غنه یازیلورلق بولغانلقدن بواورونده ذکر ایته آلمیمز. تله‌گان کشی تاریخ الامم‌گه ۲۳۹ - ۲۴۰ ج ۳ یاخود ابوالفداغه ۱۵۴ ج ۱ مراجعت ایتسون. (۲) تاریخ‌الامم ۲۶۰ ج ۳. (۳) تاریخ ابن خلدون ۷۳ ج ۲.

آلوب وطنینه قایتوب کیتدی. سجاح معاویه زمانینه قدر شول بنی‌تغلب بیرنده طوروب آچلق یلنده معاویه آنلرنی کوفه‌گه کوچردی. سجاح‌نك شول وقت اسلامیتکه کیلگانلگن سویلیلر.

مالك بن نویره.

خالد بن الولیدنك طلیحه‌نك اشن بترگانلرنك صوگنده مالك بن نویره‌گه بارغه مأمور بولغانلغن یوقاروده یازغان ایدك. فقط ابوبكر آگا مالك‌كه بارغه قوشسه‌ده اوزندن اذن کیلمیچه قوزغالماسقه قوشقان ایدی. خالد، هرنه‌قدر خلیفه‌دن خبر کیلماسه‌ده فرصتنی قاچرمیچه بطاح‌قه بارغه بولدی. خالدنك قول آستنده بولغان انصار موگا موافقت ایتمه‌دیلر: خلیفه بزگه اوزندن اذن کیلمیچه موندن قوزغالماسقه امر ایتدی دیب خالد برله کیتمیه‌چکلرن سویله‌دیلر. خالد بونلرغه: «درست خلیفه شولای قوشدی. فقط مین امیر بولغانلقدن اوزیمه مصلحت گورنگان اشنی اشله‌یه‌چکمن. آگا خبر بیروب جواب آلوب طورغانده فرصت اوته‌چك بولسه مین آنك برله خبرله‌شوب طورمایه‌چقمن. شولایوق بربر اوگفایسز حالگه توشسه‌ك‌ده، خلیفه‌دن امر یوقلغینه قاراب احوالگه مناسب اش قیلودن طارتنمایه‌چقمز. مین قول آستمده‌غی عسکرلرم برله مالك‌كه باراچقمن. سزنی کوچله‌میم» دیدی. هم وقتنی قاچرماسدن مالك‌كه کیتدی. انصار صوگندن اوزلرینك اشلرینه اوکنوب، خالد عسکری آرتندن باروب یتوب آگا قوشلدیلر.

بنی تمیم عربلری خالدنك عسکری کیلوون ایشتو برله بتونیسی اسلامیتکه کیری قایتدیلر. بوگارچه زکاتلرن بیرمه‌گان عاملرده خالدكه زکاتلری برله قارشی چقدیلر. یالگز مالك بن نویره‌گنه زکات مالین چغارمادی. اول نی اشله‌رگه بلمیچه آبدراب طورا ایدی. اول اوزینه ایه‌رگان «بنی یربوع» عربلری برله «بطاح»قه اورنلاشقان ایدی. اول خالد عسکری کیلوون ایشتکاچ، آنك برله محاربه ایتوگه امکان طابماغانلقدن ایه‌رچنلرن خالدكه مقاومت ایتمه‌سکه قوشدی. هم بتونیسن اوز بیرلرینه طارالورغه قوشدی. اوزی‌ده بطاح‌دن کیتدی.

خالد عسکری بطاح‌قه یتکانده بنی یربوع عربلرندن بره‌وده آنده یوق ایدی. خالد دشمن‌نی ازله‌و ایچون تورلی طرفقه واق فرقه‌لر یبه‌ردی. اوشبو فرقه‌لردن برسی بنی یربوع‌دن برنیچه کشی برله مالك بن نویره‌نی طوتوب کیتردیلر. ابوبكر، عسکرگه، دشمانلنی کورو برله اذان ئه‌یتورگه، اگر شول وقت اذان ئه‌یتسه‌لر آنلرغه تیمه‌سکه قوشقان ایدی. اسیرلر کیترلگاچ خالد، بونلرنك اذان ئه‌یتو ئه‌یتماولرن صورادی. عسکردن بعضلری اذان ئه‌یتدیلر، بعضیلری ایسه ئه‌یتمه‌دیلر، دیدیلر. اذان ئه‌یتولری برله شهادت بیرگان کشیلرنك برسی «ابوقتادة الانصاری» ایدی. شونلقدن خالد بونلرنك اشن صوگندن تیکشرمك بولوب ضرار بن الازور قول آستنده برنیچه کشیگه بونلرنی صاقلارغه قوشدی. کیچ فوق العاده صالقن ایدی. خالد، اسیرلرنی قاراوغه مأمور بولغان عسکرگه، آنلرنی اوشوتمه‌سکه، یاخشی قارارغه قوشوب ندا قیلدردی. ندا برله مأمور

بولغان كشى بونلرغه «اَدْفُوا اسرا كم» ديب قچقردى. بو، قريش شيوه‌سنده «اسيرلركزنى يليتكز!» معناسنده بولسه‌ده «كتانة» شيوه‌سنده «اسيرلركزنى اوتركز!» معناسنده ايدى.

اسيرلرنى صاقلاوبرله مأمور بولغان كشيلر وباشلقلرى ضرار بن الازور كنانه عربلرندن بولغانلقدن بايا غى سوزدن بونلرنى اوتيرگه قوشلغانلقنى آكلاديلر. هم شوندوق بونلرنى اوتره باشلاديلر. ضرار طوتوب مالك بن نويره‌نى اوتردى. خالد بن الوليد تكنده آه وفغان طاوشلرن ايشتوب بارسه، فاجعه تمام اجرا قيلنوب بتكان ايدى ايندى. خالد مونى كوروب «الله بر اشنى تلسه بولمى قالمى ايندى!» ديدى. مالك بن نويره اوترلگاچ خالد بونك خاتونن اوزينه نكاحلاندى. عربلرده صوغش وقتنده اويلنوب ماناشولر بيك عيب صانالا ايدى. شونلقدن بو مسئله‌ده خالدكه اوكغايسزلق كيتروگه سبب بولدى.

ابو قتاده‌نك، مالك بن نويره‌لرنك اذان ئه‌يتولرى برله شهادت بيرگانلكن يوقاروده يازغان ايدك. مذكور فاجعه‌دن صوك اول خالدكه قاطى سوزلر ئه‌يتكانلكدن خالد آنى ياخشيغنه قزدروب طاشلادى. شونلقدن اول خالدنى طاشلاب مالك حقنده آنك اوستندن ابوبكرگه شكايت ايتو ايچون مدينه‌گه كيتدى. مالك نك بر طوغان قرداشى «متمم بن نويره» ده ابو بكرگه باروب طوغانينك قانن طلب ايتدى. عمر بن الخطاب نك اوشبو واقعه ايچون خالدكه فوق العاده كيفى كيتدى. اول، ابوبكرگه آنى چاقرتوب قصاص قيلورغه كيكاش بيردى. ابوبكر، خالدنك اشى سوء فهمدن كيلگانلكن، قصداً توگللكن بيك ياخشى بلگانلكدن بوكا اصلا راضى بولمادى. عمر، ايك كيمنده خالدنى عزل قيلورغه تيوشلكن سوبلدى هم بو خصوصده نق اصرار قيلدى. بوكا قارشى ابوبكر: «اى عمر، خالد بو اشنى خطاً اشلدى. آنك حقنده تلكنى طى. مين، دشمانلرغه قارشى الله صو- ورغان قلچنى (خالد مراد) قنيسينه طقمايه‌چقمن» ديدى. بوندن صوك ابوبكر مكتوب يازوب خالدنى مدينه‌گه چاقرتدى. خالدمدينه‌گه قايتوب كروبرله ايك باشلاب مسجدكه كردى. باشنده‌غى چالماسينه بر نيچه اوقلر قاداغان ايدى. شول وقت مسجده بولغان عمر بن الخطاب بونك اوقلرن صوروب آلوب صندروب طاشلادى. صوكره موكا بيك آور سوزلر سويلدى. فقط خالد بوكا هيچ بر جواب قايتارمادى.(١) بوندن صوك خالد ابوبكرگه كروب قيلغان اشينك خطاً بولغانلغن سويلب اعتذار ايتدى. ابوبكرده بونك عذرن قبول ايتوب اولگى مأموزيتنده قالدردى. مالك بن نويره‌نك ديتن بيت المال حسابندن توله‌تدى. آلنغان سبى(٢) لرنى‌ده كيرى اوزلرينه قايتارتدى.

مالك بن نويره‌نك اوترلوينه سبب بولغان اوشبو واقعه‌نى «تاريخ الامم والملوك» دن كوچردك. ابن الاثير، ابن خلدون كبك متأخرين، رفيق بك العظم كبك حاضرگى

---

(١) تاريخ الامم ٢٤٣ ج ٣ (٢) «سبى» ديب محاربه‌ده آلنغان خانون وبالا چاغادن عبارت اسيرلرگه ئه‌يتله. اول زماندغى اصول بوينچه بوندى اسيرلر «قل» صانالا ايديلر.

مؤرخلرمزده شول روايتكه بناء قيلوب سوز سويلبلر. اگرده اوشبو روايت درست بولسه، بونده خالد بن الوليدنى شلتەلرگه هيچ بر اورون بوقدر. چونكه بو سوء فهم‌دن باشقه نرسه توگلدر. خالد بن‌الوليد كبك عاليجناب بر ذاتنك مالك‌نك خاتونينه اويله‌نو ايچون آنى قصدا اوترتوبنه هيچ بروقتده ذهنه‌زنى يبەره‌آلميمز. درست، خالد فوق‌العاده خاطى قوللى بر قوماندان ايدى. اول بر سياسى توگل، بلكه بر «عسكرى» ايدى. شونلقدن آنك بعض اورونلرده آشغوبراق اش‌قيلوب طاشلاوى‌ده بولا طورغان ايدى. بو واقعه‌ده‌ده خالدكه شلته توشسه بالگز شول صاقلق برله‌اش قيلميچه‌طاورانووى‌ايچون گنه توشه‌چك ايدى شونلقدن عمر بن‌الخطاب‌نك آگاردن قصاص آلدرغه كيگاش بيروى اوزى آرتق آشغو ايدى. ابوبكر بو مسئله‌ده فوق‌العاده احتياط برله اش قيلدى. اول، خالد كبك كشيلرگه احتياجنك زورلغن بيك ياخشى بلگانلكدن آنى عزل‌ده قيلمادى. هم بيك اصابت‌ده ايتدى. فقط شونك برله برابر آنى بايطاق شلته‌لەدى. بوندن صوك خالد بايطاق اعتدالگه كيلدى. عراق وشام فتوحاتنده بزبونى بيك آچق كوره‌مز. بوسوزمز طبيعى مالك بن نويره‌نك اسلاميتكه كيلگانلگى حقنده ابوقتاده‌لرنك شهات بيرو روايتلرى درست بولغان تقديرده‌در. حالبوكه آگا كوكل آرتق قناعتله‌نه‌سى كيلمى. چونكه اگرده اول حقيقتا اوزينك قيلغان اشينه اوكنوب اولگى حالينه قايتقان بولسه ايدى، بولاى اشنى اوزاتماس ايدى. بالعكس باشقه تميم اروغلرى‌نك عاملرى كبك خالدنى ايشتو برله زكات مالن چغارغان بولور ايدى. حالبوكه اول جانى بوغازغه كيلگانچه اولگى حالنده قالدى. طبرى، خالدنك مالك‌نى‌اوترتوى حقنده ابن‌اسحاق‌دن روايت ايتوب طاغى بر سبب كورسه‌تە. ابو الفداده شوگا بناء قيلوب سوز سويلى. اول روايت‌كه قاراغانده خالدنك مالك‌نى اوترتوى، آنك خالدكه قاريشوى همده خالدنك سوزينه قارشى گل: «صاحبگز آلاى قوشادر ديب بلميم» (١) كبك سوزلر سويله‌وى بولمشدر. خالدنك بوگا فوق‌العاده آچوى كيلوب: «صوك اول بزگه‌گنه صاحب مونى، سيگا صاحب توگلمونى؟» ديب آنى اوترتكان بولا. بوروايتكه قاراغانده‌ده خالدنى آقلارغه اورون يوق توگل. چونكه مالك اگرده چندان اوق اوكنوب اسلاميتكه قايتقان بولسه، آندى معناسز سوزلر سويلماس ايدى. مادام رسولنك رسوللگينه اعتقادى كامل، شولاى بولغاچ «رسول‌الله» عباره‌سن قوللانورغه تلى قوريماغاندر بيت. خلاصه نيچك‌كنه بولسه‌ده، بو اورونده خالدنك آشغچلق قيلوندن باشقه عيبى يوقدر. خالد كبك بيوك بر قوماندانغه ابوبكرنك چاقرتوب آنى شلته قيلوى‌ده آز جزا توگل بيت. قاطيلق، عسكرى‌گه لازم صفتلردن كبگره‌ك صانالا ايندى. بعض براورونلرده قاطيلق قيلوى سببلى آنك درجه‌سى

---

(١) مونده صاحب‌دن مراد رسول‌الله‌در.

توشمی، بالعکس کوتەریل گنه. آنك واق تویەك خطا وقصورلرن، قیلغان بیوك اشلری جویادر. (١)

مسیلمة بن حبیب

مسیلمة بن حبیب، بنی حنیفه رئیسلرندن بولوب، رسول الله سلامت چاقده اوق پیغمبرلك دعوا قیلغان کشیدر. هجرتنك اوتوزنچی یلنده حنیفه عربلرندن مدینه‌گه بارغان دیپوتاتسیه اچنده بونك‌ده بارلغن، اوننچی‌بلده پیغمبرلك دعوا قیلوب رسول الله‌غه مکتوب یازغانلغن، رسول الله‌نك آکا بیرگان جوابن « حضرت محمد »ده یازغان ایدك. اول اوزی حضرت محمد (ص)نك پیغمبرلگن انکار اینمی ایدی. رسول الله‌نك، آنك پیغمبرلگن تصدیق ایتدیکن سویلی ایدی. اول ئەلله نیندی مُسَجَّع سوزلر سویلب، آنی خلقفه آیت دیب یوتدرا ایدی.(٢) رسول الله وفات بولغاچ آنك ایەرچنلری فرق العاده کوبەیدی. بنی حنیفه رئیسلرندن بولغان مشهور « ثُمامة بن اُثال » اسلامیتکه صادق قالغان کشیلر برله، بونلرنك فتنەلرندن قورقوب بحرین قطعەسینه، العلاء بن الحضرمی یانینه کیتدی. مسیلمەنك ایەرچنلرینك بو قدر کوبەیوینك سببی، بردن اوز قبیلەلرینه تعصب، ایکنچیدن مسیلمەنك دینینك یکللگی. اول خلقدن نمازنی اسقاط قیلدی. خمر وزنانی مباح قیلدی. شونلقدن بعضلر بوکا چن اعتقادلری بولماغان حالده ایەردیلر. مسیلمەنك ایەرچنلری آراسنده: بلەمز، محمدحق پیغمبر، مسیلمه ایسه بالغانچی. شولایده بزگه ربیعه قبیلەسندن بولغان یالغانچیغه ایەرو، مضر (قریش) قبیلەسندن بواغان حق پیغمبرگه ایەرودن آرتغراق» کبك سوزلر سویلەوچیلرگه یش اوچرالا ایدی.

مسیلمه برله محاربه ایچون عکرمة بن ابی جهلنك یبەرلگانلگی یونارودە یازلغان ایدی. عکرمه مدینەدن کیتکاچ ابوبکر، آنك آرتندن شرحبیل بن حسنه قوماندەسنده یاردم یبەردی. عکرمەگه مکتوب یازوب شرحبیل باروب یتماسدن محاربەگه کرشماسکه قوشدی. فقط عکرمه، شهرتنی اوزی‌گنه آلاسی کیلوب، یاردم کیلوب یتماس بورون مسیلمه عسکرینه تجاوز یاصادی. فقط مسیلمەنك عسکری مونقینه قاراغانده قیاس قبول

---

(١) مولله‌ر، اوشبو واقعه همده، رسول‌الله زمانند، بنی جَذیمه عربلری برله بولغان واقعەسی مناسبتیله، خالد بن الولیدنی نق مؤاخذه قیلا. «بیوك قوماندان، شونك برله برابر برنچی عصرنك ایك پچراق کشیسی» کبك عباره قوللانودن‌ده تارتنمی. باشقه اسلام قوماندانلرندن هیچ کمگه ئەیتمەگان سوزلرنی ئەیتوب آنی، گل تورتوب کیته. بنی جذیمه واقعەسنده رسول‌الله‌نك، اوشبو واقعه‌ده ابوبکرنك آنی عفو ایتولرن استهزا برله ذکر ایته. اگرده غرب حکمدارلری طرفندن، غرب قوماندانلرینه شوندی اشلر اشلەنسه، شبهەسز غایت اوستا سیاستکه حمل قیلنور ایدی. مولەرنك خالدکه ایك اچی پوشقان نرسەسی آنك رسول طرفندن «سیف الله» لقبی برله ملقب بولوویدر. اول گل، آنك حقنده سویلەگانده «Мечь Божій» سوزن تکرارایتوب آکاردن کولوب کیته. تعصب نی‌اشلەتمی. Исторія Ислама А. Мюллеръ ст. 173, 199—202 т. I.

(٢) مثال ایچون بو اورونده مسیلمەنك بر نیچه آیتن ذکر ایتیك: «والطاحنات طحنا فالعاجنات عجنا فالخابزات خبزا اهالة وسمنا ان الارض بیننا وبین قریش نصفین ولکن قریشا قوم لایعدلون»، یاضفدع بنت ضفدعین نقی کم تنقین لا الماء تکدرین ولا الشارب تمنعین رأسك فی الماء وذنبك فی الطین»، «الفیل مالفیل وما ادراك ما الفیل له زنم طویل ان ذلك من خلق ربنا الجلیل» منهاج السنة ٢٣٠ ج ٢.

اینماسلك درجه‌ده کوب بولغانلقدن، عکرمه عسکری قاطی صورتده مغلوب بولوب کیری چیگه‌رگه مجبور بولدی. بوندن صوڭ عکرمه اوزینڭ مغلوب بولغانلغن بلدروب ابوبکرگه مکتوب یازدی. ابوبکر بوڭا فوق العاده کیفی کیتدی. عکرمه‌گه: «مین سینی، سین مینی کورمه. مدینه‌گه قایتوب خلقنی تشویشکه صالما. حذیفة برله عرفجة‌گه یاردمگه باروب عمان ومهره عربلری برله محاربه ایت، آندان صوڭ مهاجر بن ابی امیه‌گه بارسڭ» دیب جواب یازدی. بناءً علیه عکرمه شهرت آلاسی اورنده خلیفه‌نڭ شلته‌سینه دوچار بولوب قول آستنده‌غی عسکر برله یمن‌گه کیتدی. اوشبو وقت ابو بکر شرحبیل‌گه‌ده مکتوب یازوب، اوزی‌گنه مسیلمه برله محاربه ایتمه‌سکه خالد عسکری کیلوب یتکانچه اورنده طورغه، آندان صوڭ خالد قول آستنده مسیلمه برله محاربه قیلورغه، مسیلمه‌نڭ اشنی بترگاچ عمرو بن العاص‌قه یاردم ایچون قضاعه عربلرینه یورگه قوشدی.

مالك نویره واقعه‌سی سببلی خالدنڭ پایتختکه چاقرتلووی، آغرده قیلغان اشندن اعتذار ایتوب ابوبکرنڭ عفوینه نائل بولووی بوقاروده یازغان ایدك. موندن صوڭ ابوبکر مسیلمه‌برله محاربه ایتو ایچون خالد بن الولیدنی تعیین ایتدی. خالدکه مهاجر وانصارلردن یایطاق عسکر بیروب، بطاح‌ده قالدرغان اوز عسکرلرن هم شرحبیل عسکرلرن برگه جیبوب بارسینه قوماندانلق قیلورغه توشدی. انصارغه باشلق ایتوب ثابت بن قیس نی، مهاجرلرگه باشلق ایتوب ابوحذیفة برله زید بن الخطاب‌نی تعیین ایتدی. خالد عسکری کیتکاچ ابوبکر طاغی‌ده بر فرقه توزوب «سلیط» قوماندەسنده خالدنڭ آرتن دشماندن صاقلاو ایچون یبه‌ردی. خالد بطاح‌قه توشوب، نوق حاضرلك یاصاغاندن صوڭ مسیلمه برله محاربه ایتو ایچون بنی حنیفه بیرنه یوردی. فقط شرحبیل، خالد عسکری کیلگانچه مسیلمه برله محاربه ایتوب مغلوب بولغان وکیری چیگارگه مجبور بولغان ایدی. خالد، شرحبیل‌نڭ مذکور اشی ایچون آنی شلته قیلدی. عکرمه‌نڭ خطاسن کوره طوروب، شرحبیل‌نڭ شولوق خطاغه ارتکاب ایتوی عجب توگلمی؟ مسیلمه خالد عسکرینڭ کیلووون ایشتکاچ، یمامه حدودنده «عقرباء» دیگان یرده بونڭ برله فارشیلاشمق بولوب کوب عسکر حاضرلەدی. طبری، مسیلمه عسکرینڭ قرق مڭ بولغانلغن روایت ایتسه‌ده، بزنڭچه بو، بر قدر مبالغه‌لی بولسه کیره‌ك. خالد عسکرینڭ کوبمولیگی حقنده آچق معلومانمز یوقدر. شول قدرسی بار، که خالد عسکری مسیلمه‌نڭکینه نسبتاً بیك آز ایدی.

خالد عسکری مسیلمه عسکرینه یته‌رگه بر کونلك مسافه قالغانده، بنی حنیفه الوغلرندن «مجّاعة بن مُرارة» قول آستنده اوطوزلاب کشیدن عبارت بر آتلی عسکرگه اوچراب بونلرنی اسیر آلدیار. بونلر بنی تمیم وبنی عامر عربلرندن اوچ آلو ایچون چقوب، شوندن قایتوب کیله‌لر ایدی. اسیرلر مسیلمه‌نڭ پیغمبرلگی برله قائل بولغانلقلرندن خالد، بونلرنڭ بتونیسن قلچدن کیچرتدی. یالگز کیله‌چکده برکیره‌گی بولور امیدی برله مجاعه‌نی گنه اسیر صفتی برله اوزنده قالدردی.

ایکی عسکر بربرینه یاقنلاشوب محاربه باشلاندی. مسیلمه‌نك اوغلی شرحبیل، عسکرلرن محاربه‌گه تق تشویق قیلا، آتاسینك پیغمبرلمگندن بتونلی قول سلکوب، خلقنی حسبلری، خاتون وبالاچاغالری ایچون صوغشوغه تحریض ایته ایدی. ایکی طرف بربرینه آرالاشوب کیتوب فوق‌العاده قاطی صورتده صوغشدیلر، که بو وقتقه قدر بوندی صوغش اصلا کورگانلری یوق ایدی. مسیلمه عسکری اوشبو وقت غایت متانت برله صوغشوب، اسلام عسکرن خالدنك چادرینه قدر چیگه‌رگه مجبور ایتدی. ثابت بن قیس، زید بن‌الخطاب کبك بهادرلر اسلام عسکرینك مشکل حالگه توشوب بارغانلغن کورگاچ، آرسلان شیکللی دشمان عسکرینه تجاوز یاصاب صفلرن یاردیلر. خالد بن الولید اوزی‌ده اوشبو وقت برقدر عسکر برله تق هجوم یاصاب دشمانلی بایطاق چیگه‌رگه مجبور ایتدی. اوشبو قاطی صوغشده خالد عسکرندن بایطاق کشی صفدن چقدی، عمر بن الخطاب‌نك قرداشی زید، ابو خذیفة هم آزادلیسی سالم اوشبو وقت شهید بولدیلر.

بو وقتقه قدر مهاجرلر، انصار وباشقه قبیله‌لر بارسی برگه قانش محاربه ایته‌لر ایدی. خالد بن الولید جیبندق عسکرلرنك جیکلوب قاچولرندن، کوبره‌ك مهاجر وانصارلر قریلوودن قورقوب، هر قبیله‌نی اوزینه آیرم فرقه‌لرگه آیردی. خالد بو اشی برله فوق‌العاده اوستالق قیلدی. قبیله‌لر هرقایوسی مخصوص فرقه‌لرگه آیرلغاچ، قایسی قبیله‌نك وکیلرنك باشلاب جیکلگانلگی معلوم بولاچغندن، ثبات ومتانت برله صوغشه‌چقلر، قاچودن عار نه‌چکلر ایدی. واقعا شولای بولدی‌ده. ایکی عسکر طاغی قارشیلاشوب محاربه‌گه کریشور آلدندن خالد بن الولید مسیلمه‌نی مبارزه‌گه چاقردی. مسیلمه بوکا مبارزه‌گه چقسه‌ده، خالدنك هجومن کورگاچ قارشی طورغه بازمیچه چیگارگه مجبور بولدی. شول وقت خالد عسکرگه تجاوز ایته‌رگه فاماندا قیلدی. مسیلمه عسکری اسلام عسکرینك تجاوزینه چدی آلمیچه چیگیلورگه مجبور بولدی. اوشبو وقت مسیلمه‌نك بعض ایه‌رچنلری: «قایده‌سینك بزگه قیلغان وعده‌لرك؟» دیگانلر ایدی. مسیلمه بوکا قارشی: «کوب سویلهب طورماکز، حسبلرکز ایچون صوغشکز!» دیدی. بوندن صوك مسیلمه عسکری یاقنلرنده بولغان بر باقچه‌غه کروب بیکلهندیلر. باقچه‌نك استیناسی بیبك، قاپقالری غایت تق بولغانلقدن بونلرغه کریپست وظیفه‌سن ایفا ایته‌چك ایدی.

خالد عسکری، باقچه‌ده‌غی عسکرنی محاصره قیلا باشلاغاچ، اسلام عسکرینك بهادرلرندن بولغان «البراء بن مالك» اوزن باقچه‌غه آتولرن اوتندی. خلق باشده مونی فکرندن کیری سورمك بولسه‌لرده، بو، آرتق اصرار ایتکانلکدن کوته‌رب استیناغه مندردیلر. البراء باقچه‌غه توشوب، قاپقا یانده‌غی عسکر برله صوغشوب قاپقانی آچارغه موفق بولدی. خالد عسکری قاپقا آچلغاچ باقچه‌غه بولوط کبك آقدی، مسیلمه عسکری‌ده فوق‌العاده ثبات ومتانت کورسه‌توب، صوغش فوق‌العاده دهشت کسب ایتدی. اوشبو

وقت مسیلمه اوزی قلچدن کیچرلدی. آنی اوتروچی کشی حمزه‌نی اوترگان ئه‌لیگی وحشی برله انصاردن بریسی ایدی. وحشی، حمزه‌نی اوتروینه کفارت بولسون ایچون یالغانچی پیغمبرنی اوتررگه فرصت کوزه‌توب یوری ایدی. مسیلمه اوترلگاچ، دشمان عسکری ترتیبسز صورتده قاچا باشلادی. اسلام عسکری بونلرنی تعقیب ایتوب قاچلرن نله‌گانچه بونلرنك اوستلرندن حکم قیلدردیلر. صوڭندن بنی حنیفه کروب بیکله‌نگان اوشبو باقچه، «اولم باقچه‌سی» دیب شهرت طابدی.

مجاعه بن مرارة‌نك خالد عسکرنده اسیر ایکانچیلگن یوقاروده یازغان ایدك. اول اوز قومینك مغلوب بولوب قاچوب، کریپستلرگه بیکله‌نگانلگن کورگاچ، خالدکه آنلر برله صلح ایته‌رگه عرض ایتدی. اوزی ایکی آراده واسطه‌لق قیلاچغن بلدردی. خالد بن الولید اوز عسکرینك‌ده جونچغانلغن کورگاچ، بونك واسطه‌لغن قبول ایتوب، جانلرندن باشقه بتون نرسه خالدکه بولو شرطی برله صلحقه کونه‌چکن بلدردی. مجاعه تگیلر برله سویله‌شو ایچون کریپستلرگه بارسه آنده گل خاتون بالاچاغالر وقارت قوریلرنی‌غنه کوردی. قاچقان عسکر بتونله‌ی دالاغه کروب یاشرنگانلر ایدی. مجاعه کریپستده خاتون قزلارغه تیمر کیوملر کیوب، خالدنك کوزن بویاو ایچون کریپستدن اوزلرن کورسه‌تکالرگه قوشدی. صوڭوه خالدکه قایتوب «یوق سین عرض ایتکان شرطلر برابرینه صلحقه کونمیلر، تله‌سه‌ك بتون آلتون کموشلری، قوراللری و «سبی»دن دورتده بری برابرینه صلح یاصیق. آندان باشقه آنلر راضی توگللر» دیدی. خالد، آرتق قان توگه‌سی کیلمه‌گانلکدن بوکا راضی بولدی. صلح یاصالوب خالد کریپستلرگه کرسه‌نی کوزی برله کورسون آنده گل خاتون قز، بالاچاغا، قارت قوری‌غنه ایکان. خالد بونی کورگاچ مجاعه‌گه: «آلدادك بیت مینی» دیدی. مجاعه بوکا: «آنلر اوز قومم ایچ، شوندن باشقه‌نی اشلی آلمادم ایندی» دیدی. خالد مونی آرتق مؤاخذه قیلمادی. مجاعه برله خالد عسکری آراسنده صلح شرطلری امضا قیلنغاچ، ابوبکردن خالدکه مکتوب کیلدی. اوشبو مکتوبده ابوبکر، دشمانلرنك صوغشقه یارافلیلرن بتونیسن اوتررگه امر ایتکان ایدی. (١) فقط خالد صلحنی بوزمادی. بوندن صوڭ بنی حنیفه عربلری اوزلرینك اوّلگی اشلرینه اوکنوب خالدکه کیلوب اسلامیتنی قبول ایته‌باشلادیلر. خالد، بوناردن ابوبکرگه بر نیچه کشیدن عبارت دیپوتاتسیه یبه‌ردی. ابوبکر بونلرنی قبول ایتکاچ اوزلرن بایطاق شلته‌له دی. هم نی ایچون مسیلمه‌گه ایه‌رولرینك سببن صورادی. بونلر: «ایندی بولغان اش بولدی. اول اوزینه‌ده، قومینه‌ده برکتسز، مشؤم برکشی ایدی» دیدیلر. بوندن صوڭ ابوبکر، مسیلمه‌نك بونلرغه آیات دیب سویله‌گان سوزلرن سویله‌تدی.

اوشبو محاربه‌ده هر ایکی‌یاقدن کوب کشیلر قرلدی. طبری، مسیلمه عسکرندن

---

(١) ٢٥٢ ج ٣ تاریخ الامم.

«عقرباء» ده یدی مك، اولم بانچه سنده یدی مك، آندان جیكلوب فاچقانده طاغی یدی مك قریلغانلغن روایت ایته‌در. بوبزنكچه بایطاق مبالغه‌لی بولسه كیره‌ك. شولوق طبری خالد عسكرندن مدینه اهلندن اوچیوز آلتمش، باشقه‌لردن آلتی یوز كشینك اوترلگانلگن روایت ایته. (٢) فقط نیچك كنه بولسه‌ده بو محاربه بووقتقه قدر عربلر آراسنده كورلمه‌گان قانلی محاربه لردندر. بو محاربه‌ده قرآن نی حفظ ایتكان كشیلردن كوب كشی شهید بولدی. ابوبكرنك قرآننی جمع ایتوگه كریشوی اوشبو سببدن ایدی. بو محاربه هرنه قدر اهل اسلام‌غه قیمت توشسه‌ده نتیجه‌سی اعتباری برله بیك فائده‌لی بولدی. چونكه بنی حنیفه عربلرینك تارمار كیترلووون ایشتكان عربلر، اسلام عسكرینه مقاومت قیلوده آرتق معنا چقمایه‌چغن بیك یاخشی آكلادیلر. خالد، بنی حنیفه عربلرینك اشن بترگاچ «وبر» دیگان بر بیرگه اورنلاشوب، ابوبكرنك امرن كوتوب یاندی.

بحرین و عمان

بحرین امیری «منذر بن ساوی» اوزاگندن اسلامیتنی قبول ایتكاچ، رسول الله طرفندن شولوق منصبده قالدرلغانلغی «حضرت محمد»ده یازیلوب اوتكان ایدی. رسول الله وفات بولغان آیده منذرده وفات ایتدی. بتون عربستان جزیره‌سنده‌گی عربلرنك دولقونلا- نولری بحرین خلقینه‌ده تأثیرسز قالمادی. بحرین ده ربیعه قبیله‌سندن بولغان عبدالقیس وبكر بن‌وائل عربلری طورالرایدی. عبدالقیس عربلری «جارود بن المعلّی» اسمنده‌گی بررئیسنك نصیحتی‌برله اسلامیته ثابت قالدیلر. جارود، رسول الله‌غه باروب اسلامیتنی قبول ایتكان هم دین اسلامنی گوزه‌ل اوگره‌نوب بحرین‌گه قایتقان ایدی. رسول الله‌نك وفات خبرن ایشتكاچ مذكور عربلر: «اول پیغمبر بولسه، وفات ایتماس ایدی» كبك سوزلرسویله‌نه باشلاغانلر ایدی. جارود بونلرنی جیبوب «محمددن الوك پیغمبرلر بولغانلغن بله‌سزمی؟» دیدی. بونلر: «بله‌مز، بولغان» دیدیلر. «صوك آنلرنی‌اشله‌دیلر؟» دیدی. بونلر اولدیلر دیب جواب بیردیلر. «آلایسه محمددده شونلر كبك‌اوك وفات ایتدی. مین الله دن باشقه معبودنك یوقلغی هم محمدنك آنك رسولی ایكانچیلكی برله شهادت بیره‌م» دیدی. بوكا قارشی بونلرده اسلامیته ثابت قالاچقلرن سویله‌دیلر. بكربن‌وائل عربلری ایسه بتونیسی ردت ایتدیلر. عبدالقیس عربلرینك اسلامیتكه صادق قالوب جارودكه جیبلغانلرن ایشتكاچ، بكروائل رئیسلرندن «حطم بن ضبیعه» اوزینه ایه‌رگان اهل ردت هم مشركلر برله بونلرغه قارشی چقدی. قطیف هم حجر تیره‌سینه اورونلاشوب جارود عسكرن چولغی باشلادیلر.

بحرین خلقن تأدیب ایتوگه العلاء بن الحضرمی‌نك مأمور بولغانلغن یوقاروده یازغان ایدك. اول، یمامه چیگنده ثمامه ابن اثال‌گه اوچراب ایكی عسكر برگه قوشلدیلر. شولایوق قیس بن عاصم‌ده قول آستنده‌غی عسكر برله بونلرغه قوشلدی. یمن‌دن‌ده

(٢) تاریخ الامم ٣٥٢ ج ٣. (دورت خلیفه جزء I) ٥.

بایطاق کشی اوشبو وقت العلاءگه قوشلدیلر. العلاء اوشبو طریقه بایطاق عسکرگه مالك بولوب، نق حاضرلك کورگاچ «دَهْنا» چولندن اوتوب هجر هم قطیف که یونه‌لدی. مذکور چولده صوسز هم آزقسز قالوب عسکر فاطی مشقت چیکدیلر. العلاء، هجرگه یاقن کیلوب توشکانده جارود عسکری‌ده بوگا کیلوب قوشلدی. ایکی عسکر بر برینه قارشیلاشوب، آلنلرینه خندقلر قازوب صوغشدیلر. کوندوز خندق آشا آتیشالر، کیچ بولسه اورونلرینه قایتالر ایدی. بر کیچ اسلام عسکری دشمان یاغنده تورلی طاوشلر ایشتدیلر. العلاء خبرنی بلوب کیلو ایچون دشمان عسکرینه کشی یبه‌ردی. مذکور کشی دشمان عسکرینك ایسرك بولغانلقلرن خبر بیردی. العلاء فرصتدن استفاده ایتو ایچون شوندوق عسکرگه بونلرغه هجوم ایته‌رگه قوماندا بیردی. آکسزدن هجوم آستنده قالغان دشمان عسکری نی اشله‌رگه بلمیچه قاچا باشلادی. شولای ایتوب اسلام قلچلری بونلرنك اوستلرنده تل‌گانچه حکم سوردی. کوب کشی وشول جمله‌دن رئیسلری حطم اوترلدی. بیك کوب کشی اسیرده آلندی. ترتیبسز صورتده قاچقان عسکرنك سلامت قالغانلری خلیج فارس‌ده‌گی «دارین» آطه‌سینه کروب قوتولمانچی بولغانلر ایدی. اسلام عسکری بونلرنی تعقیب ایتوب طاغی هجوم یاصادیلر. شولای ایتوب بونلرده بیر یلورگه مجبور بولدیلر. بناءعلیه بیك تیز آراده بحرین قطعه‌سی‌ده طازارتلدی. بوندن صوك العلاء اوزینك مظفریتن بلدروب ابوبکرگه مکتوب یازدی.

لقیط بن مالك وعمان.

عمان خلقی اسلامیتنی قبول ایتکاچ رسول‌الله آنلرغه رئیسلری عبد برله جَیفَرنی والی تعیین ایتکان ایدی. عمان‌ده بونلرغه باشقه «لَقیط بن مالك» اسمنده بر رئیس بار ایدی، که اول جاهلیت عصرنده بونلرنك آتالری «جَلْندی»گه رقیب، شرف وریاستده آنك برله تیگز ایدی. رسول‌الله وفات ایتوون ایشتو برله مذکور رئیس باشقه یالغانچی پیغمبرلر کبك پیغمبرلك دعواسینه قالقشدی. تیز آراده اوزینه غایت کوب ایه‌رچنلر جیبوب، بتون عمان اولکه‌سن ضبط ایته یازدی. جیفر برله عبد بوگاردن طاو آرالرینه قاچوغه مجبور بولدیلر. جیفر ابوبکرگه بو خصوصده مکتوب یازوب عسکر یبه‌روون اوتندی. یوقاروده سویلندکچه ابوبکر بونك برله محاربه ایتو ایچون حذیفه بن محصن قوماندەسنده عسکر یبه‌ردی. عرفجه بن هرثمه‌نی ایسه مهره خلقی برله محاربه ایته‌رگه قوشدی. اگر بونلر ایکیسی برگه جیبلسه‌لر فایسی قبیله‌گه محاربه باشلاسه‌لر شول قبیله برله محاربه‌گه مأمور بولغان کشی قوماندان بولاچق دیدی. عمان‌غه یته‌ر آلدندن جیفرگه مکتوب یازوب، آنك ذکرندن استفاده ایته‌رگه قوشدی. عکرمه عسکری یمامه‌ده مسیلمه‌دن مغلوب بولغاچ مذکور ایکی قوماندانغه یاردم ایته‌رگه مأمور بولغانلغی‌ده یوقاروده یازلغان ایدی. عکرمه، بونلر عمان‌غه باروب یتماس بوروون آرتلرندن یتوب بونلرغه قوشلدی. اوچ قوماندان عمان‌غه یته‌ر آلدندن جیفرگه مکتوب یازدیلر. جیفر

بونلرنك مكتوبن آلو برله بونلرغه كيلدى. صوكره عمان‌نك ولايت مركزى بولغان «صُحار» شهرينه اورونلاشديلر.

لقيط اسلام عسكرينك كيلوون ايشتكاچ، «دبا» شهرينه توشوب بونلر برله محاربه‌گه حاضرلەندى. شولاى ايتوب ايكى عسكر بربرينه يافنلاشوب فاطى محاربه باشلاندى. محاربه، باشده لقيط فائده‌سينه بولوب، اسلام عسكرى جيڭلوگه يافنلاشقان ايدى. فقط شول وقت بونلرغه بنى ناجيه عربلرندن «خِرِيت بن راشد» قوماندانسنده، عبدالقيس عربلرندن «سيحان بن صوحان» قوماندەسنده ياردم كيلوب توشدى. شونلقدن اسلام عسكرى تيز آراده بونلرنى ترتيبسز صورتده قاچارغه مجبور ايتدى. لقيط، عسكرنك قاچماوينه سبب بولور ديب، خاتون وبالا چاغالرنى هم مالارن عسكرنك آرت طرفينه اورونلاشدرغان ايدى. شونلقدن اسلام عسكرى بونلردن بيك كوب غنيمتلر وسبىلر آلدى. اوشبو محاربەده ايكى ياقده كوبمى عسكر بولغانلغى آچق معلوم توگل. طبرى، لقيط عسكرندن اون مك كشينك اوترلگانلگن روايت ايته. اگرده روايت درست بولسه دشمان عسكرى ياخشوق كوب بولغان بولادر. دشماندن آلنغان سبى وغنيمتلرنك بيشدن دورت الوشى عسكرگه اولەشنوب قالغانى عرفجه برله مدينەگه يبەرلدى. حذيفه، عمان‌ده قالوب خلقنى طنچلاندرو هم مملكتنى ترتيب كه صالو برله مشغول بولدى.

اوچ قوماندان عمان مسئلەسن حل قيلغاچ، عكرمه ابوبكرنك امرى بوينچه مهرەگه يونەلدى. قول آستنده اوزى برله آلوب كيلگان عسكرلر اوستينه، ناجيه، عبدالقيس، سعد وباشقه قبيلەلردن بايطاق عسكر بار ايدى. عكرمه مهرەگه باروب يتكانده مهره خلقى ايكى رئيس قول آستينه جيبلوب، بونلر بربرينه دشمان ايديلر. مذكور رئيسلرنك برسى «شخريت» اسمنده، ايكنچيسى «مُصبّح» اسمنده بولوب، صوكغيسينك ايەرچنلرى كوبرەك ايدى. عكرمه ايك باشلاب شخريت كه مكتوب يازوب اسلاميتكه دعوت ايتدى. شخريت بونك تكليفن قبول ايتدى. بوندن صوك ايكنچيسينەده مكتوب يازسەده، قول آستنده عسكرى كوبلكىكه طايانوب بولسه كيرەك اول رد جوابى بيردى. بناءعليه عكرمه بتون عسكرى برله «مصبح» قه هجوم قيلدى. قاتى وقانلى محاربه نتيجەسنده مصبح اوتريلوب عسكرى قاچارغه مجبور بولدى. اوشبو محاربەده عكرمه كوب غنيمتلر آلوب، بيشدن برن شخريت برله ابوبكرگه يبەردى. شولاى ايتوب عكرمه يمامەدەگى گناهسن مهره خلقينك فانى برله يودى. بوندن صوك عكرمه مهرەده قالوب خلقنى طنچلاندرو ومملكتنى ترتيبكه صالو برله مشغول بولدى. تيره ياقده بتون خلق عكرمه‌گه كيلوب اظهار صداقت ايته باشلاديلر.

رسول‌الله‌نك صوك كونلرنده يمنده اسود العنسى‌نك پيغمبرلك دعوا قيلوب ايەرچنلر جيغانلغن، تيز آراده بتون يمن اولكەسن ديرلك قولينه كيچرگانلگن، رسول‌الله‌نك

مهره ومصبح.

يمن وقيس بن يغوث

عاملرندن بعضلرینك آنك طرفندن اوترلگانلگن، بعضلرینك مدینه گه قایتوب کیتکانلکلرن، قالغانلرینك عك والیسی «طاهر بن ابی هاله» گه التجا ایتکانلرن، آخرده یمن ده گی رسول الله‌نك والیلرندن بعضلری حیله برله بونی اوتروگه موفق بولغانلقلرن «حضرت محمد» ده یازوب اوتکان ایدك. (۱) اسود اوترلگاندن صوك آنك عسکرلری هیچ کمگه بیرلمیچه «صَنعاء» برله «عَدن» آراسنده طولاشوب یورلر ایدی. رسول الله‌نك وفات خبری ایشتلوب تورلی طرفده‌غی عربلر دولقونلانا باشلاغاچ، یا کاغنه طنچلانوب کیلگان یمن طاغی‌ده حرکتکه کیل باشلادی. اوّلده اسود العنسی‌نك عسکر باشلغی بولوب‌ده، آنك آکا آچولانوی سببلی اوزینه قارشی طورغان واوترلوینه سبب بولغان «قَیس بن عبد یَغوث المُرادی» رسول الله‌نك وفات خبری کیلو برله طاغی اوّلگی رولن اوینی باشلادی. اول، اسودنك عسکرلرینه مکتوب یازوب آنلرنی اوزینه آوشدررغه موفق بولدی. بوندن صوك قیس، اوزینه قارشی طورولرندن قورقوب «انباء»(۲)نك الوغلرندن ورئیسلرندن بولغان «داذَویه»، «فَیروز» و«جشیش»لرنی حیله برله اوترمکچی بولدی. بونلر ایچون مجلس قوروب، داذویه‌نی شول مجلسده آکسزدن اوتروگه موفق بولدی. قالغانلری ایسه مسئله‌نی آکلاب قاچوب قوتولدیلر. قیس، بونلرنك آرتندن قودرتسه‌ده بونلر «خولان» قبیله‌سینه التجا ایتوب قیس‌دن قوتولدیلر. بوندن صوك قیس صنعاءنی ضبط ایتوب «انباء»نك خاتون وبالاچاغالرن آلدن سوروب یبه‌ردی. فیروز مونی ایشتکاچ، بنی عقیل وهك قبیله‌لرینك یاردمی برله قیس سوروب یبه‌رگان خاتون وبالالرن قوتقاروغه موفق بولدی. آلدن صوك فیروز، مذکور ابکی قبیله برله قیس‌که قارشی محاربه آچدی. اوشبو وقت اسود عسکرلری برله محاربه ایتو وآنلرغه قارشی «انباء» گه یاردم ایتو ایچون ابوبکر طرفندن یبه‌رلگان «مهاجر بن ابی امیه»ده کیلوب یتدی. عکرمه‌ده، عمان ومهره‌دن بوشانوب، اوزافلامی کیلوب یتدی. شولای ایتوب اسلام عسکری نق قوت برله قیس‌که هجوم قیلدیلر وصنعاءنی کیری اوزلرینه قایتاروغه موفق بولدیلر. فتنه باشلغی قیس برله، اسود وقتنده‌ده آکا طرفدارلق قیلغان وحاضرنده‌ده اختلالچیلرگه فاتناشقان مَذحِج رئیسلرندن مشهور شاعر وشونك برله برابر قارت تولکی وبولباصار «عمرو بن مَعدِ یکَرِب» اسیر توشدیلر. شولای ایتوب اسود العنسی وایه‌رچنلرینك فتنه‌سی ده تمام باصلدی. مهاجرین‌نی طنچلاندرغانلغن ابوبکرگه یازوب، قیس برله عمرو ابن معد یکرب نی ده مدینه‌گه یبه‌ردی. ابوبکر اسیرلر کیترلگاچ، قیس‌نی نق شلنه قیلدی. فقط قیس، داذویه‌نی اوترووون انکار قیلغانلقدن آنی قصاصا اوترتمه‌دی. واقعا قیس‌نك

---

(۱) حضرت محمد ۳۱۷

(۲) انباء دیب اصل ایرانلی بولوب‌ده یمن‌ده اورونلاشوب عربلشکان خلققه ئیتیلر. اسود العنسی‌نی اوتروچیلر شولار ایدی. آنلر اسلامیتکه صادق قالدیلر.

داذویه‌نی اوتروی کشی آلدنده بولماغانلقدن، جنایتنی اثبات اینو ممکن توگل ایدی. ابوبکر قیس‌نی شلته‌لاب صوگندن عفو قیلغاچ عمرو بن معد یکرب که قاراب: «سینه برده اوبات قالمادیمونی ایندی؟ هر وقت یا جیگلگان بولاسك، یاخود اسیر آلنغان بولاسك. اگرده اوشبو دینگه باردم ایتسه‌ك، الله سینك درجه‌گنی کوته‌رر ایدی» دیدی. بوگا قارشی عمرو: «باش اوستی، سوزگنی قبول ایتدم. موندن صوك اصلا موندی اشکه قایتمام» دیدی. ابوبکرنك بونلرنی عفو ایتوی بونلرغه یاخشی تأثیر ایتدی. هرایکیسی اشلرینه نق اوکنوب چن مسلم بولوب قایتوب کیتدیلر. عمرو بن معد یکرب ایران فتوحاتنده زور خدمتلر کورسه‌تکان ذاتلردندر. اول نهاوند صوغشنده اوترلدی. ابوبکرنك موندی کشیلرنی عفو ایتوی شبهه‌سز، زور سیاست ایدی. چونکه اسلامیت اول وقت بوندی کشیلرگه غایت محتاج ایدی.

حضرموت‌ده‌گی کنده عربلرینه والی اولاره‌ق رسول الله طرفندن زیاد بن لبید الانصاری یبه‌رلگان ایدی. بر وقت زیاد برله کنده قبیله‌سندن بنی عمرو اروغی آرسنده بر زکات دویه‌سی سببلی اختلاف چقدی. اوشبو بیك یوقدن‌غنه چققان اختلاف، دشمانلقغه ئه‌یلنوب کنده عربلرینك زکاتنی بیرودن باش طارتولرینه سبب بولدی. شولای ایتوب زیاد، سَکاسك، سُکون، حضرموت عربلرندن اوزینه صادق قالغان کشیلر برله تگیلرگه محاربه آچدی. بو وقتلرده مهاجر بن ابی امیه اسودنك ایه‌رچنلرینك اشلرن بتروب طورا ایدی. زیاد آکا مکتوب یازوب یاردمگه کیلوون اوتندی. مهاجر، زیادنك مکتوبن آلو برله کوبره‌ك عسکرنی عکرمه یاننده قالدروب، اوزی بر قدر عسکر برله زیادکه یاردمگه کیتدی. کنده عربلرینك باشلغی «اشعث بن قیس» ایدی. آنلر مهاجر عسکری کیلوگه «زبرقان» دیگان پوزیتسیه‌لرینه اوروناشوب مدافعه اصولن طوتمانچی بولدیلر. مهاجر برله زیاد عسکری برگه‌لشوب اشعث عسکرینه تجاوز یاصادیلر. اوزاق اوتماسدن دشمان عسکری چیگارگه مجبور بولوب «نجیر» دیگان کریپستکه کروب بیکله‌ندیلر. شول وقت عکرمه عسکری‌ده کیلوب یتدی. شولای ایتوب اسلام عسکری بونلرنی نق محاصره قیلا باشلادیلر هم تورلی بیرگه واق فرقه‌لر یبه‌روب باشقه بیرلرگه اوروناشقان دشمانلرنی‌ده اطاعتکه آلدیلر. محاصره بیك قوت کسب ایته باشلاغاچ اشعث، مهاجردن مصالحه صورادی. مصالحه شرطی اولاره‌ق اوزی برله برابر الوغلردن اون کشیگه وعائله‌لرینه امان بیربلوون تکلیف ایتدی. المهاجر بوگا راضی بولوب مذکور اون کشینك اسپیسقاسن توزوب بیرگه قوشدی. فقط اشعث اسپیسقاغه باری طوقز کشینی یازوب اوزن یازارغه اونوتدی. کریپست تسلیم قیلنغاچ، شرط موجبنچه طوقز کشیگه امان بیرلدی. اشعث ایسه باشقه اسیرلر برله ابوبکرگه اوزاتلدی. اشعث مدینه‌گه کیترلگاچ ابوبکر مونی فوق‌العاده قاطی مؤاخذه وتهدید قیلدی. اشعث اوزینك

کند واشعث بن قیس.

اوترلووندن قورقوب، باشقه رئيسلر كبك عفو ايتلوون اوتندى، هم عفو ايتلسه اسلاميتكه ايك نق خدمت ايته‌چك كشيلردن بولورغه وعده قيلدى. شونلقدن ابوبكر مونى‌ده عفو ايتدى. اشعث ابوبكرگه كياو تيه ايدى. اول اسلاميتنى قبول ايتوب مدينه‌گه كيلگاچ رسول‌الله آكا ابوبكرنك سكليسى «ام فَرْوة» نى نكاحلاندرغان ايدى. فقط شول وقت اوزى برله حضرموت‌كه يبه‌زلمگان ايدى. ابوبكر مونى عفو ايتكاچ، خاتونن‌ده اوزينه قايتاروب بيردى. اشعث عراق فتح ايتلگانگه قدر مدينه‌ده قالدى.

بنى عامر عربلرى

بنى عامر عربلرى اسد وغطفان عربلرينك اشلرى نى برله نتيجه‌لنه‌چگن كوتوب قايسى ياقنى طوتارغه بلمى آبدراب طورالر ايدى. اسد وغطفان خلقى خالد عسكرندن مغلوب بولغان وقتده بنى عامر عربلرى «قُرّة بن هبيره» برله «عَلْقَمة بن عُلاثة» اسملك ايكى رئيسكه جيبلغانلر ايدى. قره‌نك عمرو بن العاص برله بولغان واقعه‌سن يوقاروده سويلەب كيتكان ايدك. علقمه ايسه اوّلا اسلاميتكه كيلوب رسول‌الله زمانده ارتداد ايتكان، طائف فتح ايتلگاچ شامغه قاچقان ايدى. رسول‌الله وفات ايتكاچ طاغى وطنينه قايتوب بنى كعب(١) عربلرن جيبوب آنلرغه قوماندانلق ايتدى. ابوبكر مونى ايشتو برله «قعقاع بن عمرو» قوماندانسنده عسكر يبه‌ردى.

قعقاع كيلوب علقمه عسكرن طاراتوب طاشلادى. علقمه اوزى قاچوب قوتولدى. خاتون وبالالرى اسلاميت اظهار قيلديقلرندن ابوبكرگه يبه‌رلديلر. ابوبكر بونلرنى آزاد ايتدى. موندن‌صوك علقمه‌ده كيلوب، اسلاميتنى قبول ايتدى وابوبكرنك عفوينه نائل بولدى.

اوشبو وقت بنى عامر عربلرندن قالغانلرى، اسد، غطفان، طى وباشقه قبيله‌لرنك خالدكه بيريلوارن ايشتكاچ، آكا باروب تسليم ايتلورگه مجبور بولديلر. خالد بزاخه‌ده بر آى قدر طوروب، شول تيره‌ده‌گى بتون عربلرنى تحت اطاعتكه آلوب، ردت وقتنده اهل اسلامنى اوترگان، ياندرغان ومثله قيلغان كشيلرنى قصاص قيلدروب وتأديب ايتوب يورى ايدى. بنى عامر عربلرندن‌ده شوندى اش قيلغان كشيلرنى قصاص قيلدره‌چغن شرط ايتوب بونلرغه امان بيردى. اوشبو وقت قره‌بن هبيره‌ده خالدگه تسليم ايتلدى. خالد قرة برله بر نيچه كشينى پايتختكه يبه‌ردى. ابوبكرگه اوزينك عصيانچى عربلردن مملكتنى طنچلاندرو، واولگى ترتيبكه صالو هم اسلاميتكه صادق قالغان كشيلرنى ياندرغان، اوترگان ومثله قيلغان كشيلرنى قاطى جزاء قيلو برله مشغول بولغانلغن يازدى. بوكا قارشى ابوبكر، خالدنك موفقيتى برله تبريك ايتوب، جنايتچيلرنى قاطى جزا قيلوينه موافقت ايتوب هم وعظ ونصيحت قيلوب مكتوب يازدى.(٢) قره وايبده‌شلرى طبيعى ابوبكرنك عفوينه مظهر بولديلر. طليحه‌نى طاشلاب كيتكان عينية بن حصن‌ده اوشبو وقت طوتيلوب ابوبكرگه اوزاتلدى. (٣) ابوبكر آنى‌ده عفو ايتدى.

---

(١) بنى كعب، بنى عامر قبيله‌سينك بر اروغيدر.

(٢) تاريخ الامم ٢٣٣ ج ٣ (٢) تاريخ ابن خلدون ٧١ ج ٢

جزيرة العرب‌ده‌گى بتون عربلرنك اختلال چغارولرى سُلَيْم وهَوازن عربلرينه‌ده تأثيرسز قالمادى. سليم عربلرندن «اياس بن عبدالله» اسمنده برسى ابوبكرگه كيلوب اوز قومندن زكات بيرماس ايچون كوته‌رلگان كشيلر برله محاربه ايته‌ر ايچون رخصت صورادى هم تويه وقورالللر برله ياردم ايتوون اوتندى. ابوبكر مونك اوتنچن قبول ايتوب، تويه وقورالللر برله ياردم بيروب مونى اوز بيرنه اوزاندى. اياس، قايتقاچ عصيانچيلر برله محاربه ايته‌چك بيرده آنلرغه قوماندان بولوب سليم وهوازن عربلرندن اسلاميتكه صادق قالغان كشيلرنى طالى واوتره باشلادى. ابوبكر مونى ايشتو برله «طُرَيْفة بن حاجز» گه مكتوب يازوب مونى تأديب ايته‌رگه قوشدى. طريفه‌نك قرداشى «معن بن حاجر» ابوبكر طرفندن بنى سليم عربلرينه عامل تعيين ايتلگان ايدى. خالد بن الوليد طليحه‌غه قارشى يبه‌رلگاچ ابوبكر، موكا مكتوب يازوب اسلاميتكه صادق قالغان كشيلرنى جيبوب خالدكه ياردمگه بارغه امر ايتكان ايدى. معن، خالدكه ياردم‌گه كيتكانده اورنينه قرداشى طريفه‌نى قالدرغان ايدى. طريفه ابوبكرنك مكتوبن آلو برله قول آستينه جيبلغان اهل اسلام برله اياس بن عبدالله‌غه هجوم ايتدى. اوزاق اوتماسدن مونك ايه‌رچنلرى طارالوب اوزى طريفه‌گه بيريلورگه مجبور بولدى. طريفه مونى مدينه‌گه ابوبكرگه آلوب كيتدى. طريفه‌نك جنايتى فوق العاده زور بولغانلقدن باشقه‌بيك كوب جنايتچيلرنى عفو ايتكان ابوبكر، مونك حقنده يموشى آلمادى. بالعكس طريفه‌غه، مدينه ميداننده اوت ياقدروب اياس‌نى اوتقه آتارغه قوشدى. درحال خليفه‌نك امرى اورنينه يتكرلدى.(١) شولاى ايتوب سليم وهوازن عربلرى‌ده تحت اطاعتكه آلندى. اختلالنى باصو ايچون يبه‌رلگان اون قوماندان‌دن عمرو بن العاص برله خالد بن سعيد بن العاص‌ده موفقيتلك برله وظيفه‌لرن اجرا قيلديلر. شولاى ايتوب ابوبكرنك عزمى، ثبات ومتانتى سايه‌سنده اسلاميت اوستينه آغلغان فارا بولوطلر جيدى سيكز آى قدر بر مدتده بتونلى طارقاتلوب طاشلانوب بتون جزيرة العرب مدينه حكومتينه صداقت اظهار ايتديلر. اوشبو واقعه سببلى ابوبكرنك خلق آراسنده فوق العاده اعتبارى زورايدى. اوّلدن‌ده خلق قاشنده بيك محترم بو قارت حاضر ايندى آنلرنك جانلرندن‌ده قدرلى بولوب كيتدى.

ابوبكر دورنده فتوحات

ظهور اسلام وقتنده بيزانس وايران دولتلرى. عراق فتوحاتينك سببلرى. خالد وعياض قوماندەسنده عراق‌غه عسكر يبه‌رو. ذات السلاسل واقعه‌سى. ثنى واقعه‌سى. ولجه واقعه‌سى. اليس واقعه‌سى. حيره شهرينك ضبط ايتلووى. باروسى وبانيقيا خلقى وباشقه‌لر برله صلح ياصاو. انبار وعين التمرنك فتح ايتلووى.

(١) تاريخ الامم ٢٣٤ - ٢٣٥ ج ٣؛ ابن خلدون ٧٢ ج ٢.

دومة الجندل‌نك آلنووى. حصيد، خنافس، مضيج وفراض واقعه‌لرى. خالدنك حج‌گه بارووى. خالدكه شام اردوسينه ياردمگه كيته‌رگه امر كيلو. خالددن صوكك باش قوماندان مثنى‌نك پايتختكه بارووى. شام فتوحاتينك سببى. سوريه‌گه عسكر ييبه‌رو. ابوبكرنك يزيد بن ابى سفيان‌غه توصيه‌سى. قوماندانلرنك سوريه‌گه كرولرى. خالدنك سوريه‌گه يوروووى. اجنادين محاربه‌سى.

روما دولتى ميلاد عيسى‌دن ٧٥٣ سنه الوك تأسس ايتمش ايدى. وقتيله دنيانك ايك الوغ وايك مدنى دولتلرندن بولغان بودولتنك پايتختى اوّلا «روما» شهرى بولوب، ايمپيراطور بيوك قسطنطين طرفندن قسطنطنيه شهرى بنا ايتلگاچ (٣٢٦-٣٣٠) پايتخت اوشبو شهرگه كوچدى. ٣٣٧ سنهٔ ميلاديده‌ده وفات ايتكان بيوك قسطنطين‌دن صوكك روما مملكتى اوچ اوغلى آراسنده تقسيم ايتلوب بر مدتدن صوكك مذكور اوچ طوغاندن قونستانس قولينه كيچدى. ٣٦١ سنه‌سنده وفات بولغان قونستانس‌دن صوكك تخت يوليانوس‌قه، آكاردن صوكك (٣٦٣) يوڤيانوس‌قه (٣٦٤)تيبوب، اول وفات ايتكاچ ڤالانتينيانوس اسمنه‌برى ايمپيراطور اعلان ايتلدى. بر قدر وقتلردن صوكك ڤالانتينيانوس، برادرى ڤالانس‌نى روماغه ايمپيراطور نصب ايتكاچ، روما مملكتى برسى پايتختى قسطنطينه بولمق اوزره شرقى روما (بيزانس) ايمپيراطورلغى، ايكنچيسى پايتختى روما بولمق اوزره غربى روما ايمپيراطورلغى اسملريله ايكيگه آيرلدى. مذكور مملكتلردن اولگيسينك عمرى اوزون، بختى‌ده آرتغراق بولدى. شرقى روما ايمپيراطورلغى بيشنچى عصر ميلاديده شرقدن دجله سواحلينه، غربدن آدرياتيك دنكگزينه، شمالدن تاتار ممالكينه، جنوبدن حبشستان‌غه قدر صوزيلا ايدى. شرقى روما ايمپيراطورلغينك ايك پارلاق دورى بيوك قسطنطين‌دن صوكك برنچى يوستينيانوس (Юстиніанъ I) دورى (٥٢٧-٥٦٥) ايدى. اول ياش وقتندن اوق دولت اداره‌سينه فاتشقانلقدن ٣٨ سنه‌لك حكومتى دورنده فوق‌العاده فعاليت كورسه‌توب، ايمپيراطورلقنك حاكميتن نغتدى ومملكتنك درجه وشانن آرتندردى. ايمپيراطور يوستينيانوس‌نك ايك الوغ ياردمچيسى خاتونى «فيودرا» ايدى. عادتدن طش عقل وغيرتكه مالك بولغان اوشبو قرالچه‌نك ايمپيراطور هم حكومتكه فوق‌العاده زور خدمتلرى تيدى. نيكا(١) ناميله معروف بولغان

---

(١) نيكا يونانچه، «جيك!» معناسنده، بولوب، ٥٣٢ سنه‌سنده، قسطنطنيه‌ده ياشللر وزه‌نگه‌رلر ديه معروف بر برينه قارشى محاربه ايتكان ايكى فرقه‌نك شعارلرى ايدى. مذكور فتنه‌نك اوزينده، نيكا ديمولەدر. اوشبو فتنه يوستينيانوس زمانده، بيش يل قدر صوزيلوب، آخرده داخلى فتنه‌گه ئيله‌نوب ايكى فرقه بردن ايمپراطور عليهنه قيام ايتوب آنى تختدن توشورگه طرشديلر. قسطنطنيه تام بيش كون بوينه يانغين واوترش اوچاغى بولدى. اوشبو وقت پايتختنك ايك گوزل بنالرى وآياصوفيه كليسه‌سى ياندى. اختلالچيلر طرفندن ايكنچى برءو ايمپيراطور اعلان ايتلدى. بونك اوزرينه يوستينيانوس قاچارغه اويلاسه‌ده فيودرا بوكا غيرت كرتوب فكرندن دوندردى. هم بليزاريوس(Вализарій)غه مراجعت ايتوب آنك واسطه‌سيله فتنه‌نى باصارغه كيكاش بيردى. بناء عليه بليزاريوس زه‌نگه‌رلرنى اوز طرفينه آوداروب فتنه‌نى باصارغه موفق بولدى. اوشبو وقت بليزاريوس طرفندن ٣٠٠٠٠قدر اختلالچى قرلديغى روايت ايتله‌در.

اختلال وقتنده اول تخت‌نی هم ایربنك حیاتن صافلاب قالدی. یوستینیانوس‌نك طاغی بر زور یاردمچیسی بار ایدی، که اولده بلیزاریوس‌در. بوذات دنیانـك ایك مشهور قوماندانلرندن بولوب یوستینیانوس‌قه فوق‌العاده الوغ خدمتلر قیلدی. اول ایتالیانی چیتلردن قایتاروب آلدی. شمالی آفریقاده قاندالـلر برله محاربه ایتوب آنی یاکدن مملکتکه الحاق قیلدی. شولایوق مملکتنی هر وقت طنچسزلاب هجوم ایتوب طورمقده بولغان شمال وشرق طرفنده بولغان لونغویاردلر، بلغارلر وباشقه اصلاؤیان نسللری برله‌ده محاربه ایتدی. ۵۵۹نچی یلده قسطنطنیه بلغارلر طرفندن فتح ایتلو درجه‌سینه یتکان ایدی. اوشبو وقت ئه‌لیگی فارت بلیزاریوس ایمپیراطورنی هم تختن قوتقاروب قالدی.

رومـلر برله ایرانلیلر آراسنده ایسکیدن بیرلی دشمانلق بولوب بونلر دائما بربرسی برله محاربه‌لرده بولونالر ایدی. بو دشمانلقلر قبل‌المیلاد بیشنچی عصردن آلوب تاظهور اسلامغه قدر دوام ایتدی. بونك باشلیچه سببی بونلر آراسنده‌غی رقابت ایدی. چونکه بو ایکی دولت دنیانك ایك شوکتلی دولتلرندن بولوب هر ایکیسی دنیاغه حاکم بولورغه وبر برندن اوستون بولورغه طرشه‌لر ایدی. بونلر آراسنده میدان محاربه کوبره‌ك، سوریه، فلسطین، آناطولی، ارمنستان والجزیره قطعه‌لری بولا ایدی. اوشبو محاربه‌لرده ایرانلیلر طرفندن آنلرنك قول آستنده‌غی «مناذره» دولتی، بو طرفدن‌ده «غساسنه» دولتی اشتراك ایته طورغان ایدی. ۵۳۱ سنهٔ میلادیه‌سنده ایران تختینه ساسانیان حکمدارلرینك ایك مشهورلرندن بولغان وعادل لقبی برله معروف بولغان کسری نوشروان کیچدی. بوده سلفلری کبك رومـلر برله محاربه‌سز طورا آلمادیغندن قوتلی عسکر برله بونلرغه یوروب سوریه‌نی فتح ایتدی. هم آنك پایتختی بولغان انطاکیه شهرن یاندردی ویمردی. آناطولی‌نی طالادی. (۵۴۰) بوکا قارشی ایمپیراطور یوستینیانوس بلیزاریوس‌نی بیبه‌روب واقع بولغان محاربه‌لرده بونلرنی کیری قایتاروغه موفق بولدی. بوندن صوك ایرانلیلر طاغی‌ده هجوملرگه باشلادیلر. رومـلرده مقابل‌ده بولوندیلر. شولای ایتوب ایکی دولت آراسنده یکرمی یل قدر محاربه دوام ایتوب آخرده ایکی طرف‌ده صلح یاصاوغه مجبور بولدیلر. صلح موجبنچه مملکتلرنك حدودلری اوّلگی حالده قالوب یوستینیانوس، نوشروان‌غه ۳۰۰۰۰ دینار ژیرگو بیررگه بولدی.

یوستینیانوس شرقی روما مملکتی تاریخنده غایت بیوك اورون طوتمقده‌در. اول داخلی فتنه‌لرنی باصوب، خارجی دشمانلرغه قارشی طوروب مملکتنك بتونلگن صافلاغان کبك مملکتنك ترقیسینه‌ده کوب خدمت ایتدی. مملکتده سودانی ترقی ایتدردی. هند برله آراده مناسبت آچدی. ایکی ماناخ واسطه‌سیله قطایدن یاشرون صورتده یفك قورتلری کیترتوب آوروپاغه یفك صنعتن طاراتوغه سبب بولدی. مملکتنك مالیه جهتی غایت یغلارلق حالده بولدیغی حالده اول مملکتنك عمران جهتینه‌ده اهمیت بیردی. بتون ولایتلرده کربپستلر، کوپرلر، ژاداپراژودلر، کلیسه‌لر وباشقه بنالر صالدردی. کوب

صوما طوتوب «نیکا» اختلالنده یانغان آیاصوفیه کلیسه‌سن تعمیر ایتدردی. یوستینیانوس‌نك شهرتن ایك نق آرتدرغان نرسه آنك وضع ایتدیکی، بیگره‌کده درستن ئه‌ینکانده جمع ایتدیکی نظامات وقانونلریدر. اوشبو اش حقوقشناس تریبونیان (Трибоніанъ) غه طابشرلمش ایدی. اول آنی ٥٢٨نچی یلده تمام ایتدی. یوستینیانوس طرفندن جمع ایتلگان اوشبو قانونلر مملکتنك بتون بیرنده عمل ایته‌رگه مجبور قیلندی. اوشبو قوانین اوشبو کونگه قدر تنظیم ایتلگان قوانین ونظاماتقه اساس طوتیلدی. یوستینیانوس‌نك دوری شرقی روما دولتینك ایك پارلاق دوری بولدیغی حالده مملکت تمام طنچلق وراحتده توگل ایدی. اوزاق مدتلر محاربه سببلی آچه‌غه محتاج بولغان ایمپیراطورنك آور نالوغلری هم دینی اختلاف ونزاعلرغه قاتناشووی خلقنك رضاسزلغن موجب بولا ایدی. یوستینیانوس اوز زمانینده مملکتنی هرنه‌قدر قولنده نق طوتسه‌ده آنك وفاتی صوکنده کینه ضعیفلکه توشدی. یوستینیانوس اوزندن صوك بالا قالدرماغانلقدن یوشاق وبدنچه ضعیف برادر زاده‌سی ایکنچی یوستین، آکاردن صوك تیبار یوس، (Тиверій) (٥٧٨ — ٥٨٢) آکاردن صوك موریقوس (Маврикій) (٥٨٢ — ٦٠١) تختکه کیچدیلر. بو وقتلرده مملکت فوق العاده ضعیفله‌نمش ایدی. موریقوس مملکتنك اوّلگی شانن قایتارو ایچون ایرانلیلر برله محاربه آچوب نوشروان‌نك وفاتینه قدر دوام ایتدی.

نوشروان‌دن صوك اوغلی دورتنچی هرمز تختکه کیچمش ایدی. هرمز ترك خاقانلرندن برینك قزندن طوغانلقدن ایرانلیلر آنی یاراتمیلر ایدی. چونکه آنلر قاشنده بونلر پچراق ودینسز وحشیلر طانیلا ایدیلر. آنك صوکنده اول غایت ظالم بر حکمدار ایدی. شونلقدن خلقی آکا قارشی عصیان ایتدیلر. هرمز داخلی فتنه واختلاللر برله اوغراشقانده عراق جهتندن رومللر، شمالدن ترکمنلر هجوملر یاصیلر ایدی. ایران مملکتینك بختینه قارشی اوشبو وقت «بهرام» اسمنده مقتدر بر قوماندان ظهور ایده‌رك ایکی دشمان برله محاربه ایتوب مملکتنی قوتقاردی. شونلقدن ایران خلقی بهرام‌غه میل ایتدیلر. هرمز طرفندن اشانچسزلق برله تهمت ایتلوب تحقیر ایتلگان بهرام، آکا قارشی عصیان ایتوب آنی تختدن توشوردی وکوزلرن صوقورایتوب اوترتدی. هرمزدن صوك خسرو پرویز تختکه کیچسه‌ده، بهرام بونك حکمدارلغن قبول ایتمه‌گانلکدن هم آنی تحقیر ایتکانلکدن قسطنطنیه‌گه قاچوب ایمپیراطور موریقوس‌دن یاردم صورارغه مجبور بولدی. بونك اوزرینه موریقوس پرویزگه عسکر بیردی. پرویز اوشبو عسکر برله بهرام‌گه قارشی طوروب آنی قاچارغه مجبور ایتدی وتختن کیری قایتاردی. (٥٩١) پرویز طشدن موریقوس‌قه دوستلق صافلاسه‌ده آنده‌غی داخلی فتنه‌لردن فائده‌لانوب رومللرغه بولغان ویرگو، توله‌و کبك مجبوریتلردن قوتولدی. موریقوس حربی طالانت‌نه مالك بولسه‌ده اداره‌گه اوستالغی یوق ایدی.

کیره‌ك روحانیلر وکیره‌ك عسکر آکاردن ممنون توگل ایدی. آخرده ٦٠٢نچی

یلده بولغان اختلالده اول تختدن توشریلوب فوقا (Фока) ایمپیراطور اعلان ایتلدی. فوقا بیك توبه‌ن نسبلی، غایت اخلاقسز، نادان وظالم بر کشی ایدی. اول تختکه کیچو برله موریقوس هم اوغللرن اوترتدی. برنیچه یلدن صوڭ آنڭ خاتونن وقزلرن‌ده اوترتدی. فوقانڭ ظلمی سببلی مملکت طاغی‌ده فتنه اوچاغینه ئه‌یل‌ندی. اوشبو فرصتدن فائده‌لانوب پرویز عسکرلری روم بیرینه هجوملر یاصاب کوب شهرلرنی تخریب ایتدیلر وخلقنی طالادیلر. فوقادن غایت درجه‌ده رضاسز بولغان خلق آفریقا والیسی هراقلیوس‌قه مراجعت ایتوب یاردم صورادیلر. بونڭ اوزرینه هراقلیوس کچوك اوغلی هراقلیوس (هرقل) نی فلوط برله استانبول‌غه یبه‌ردی. هرقل قسطنطنیه‌غه مظفراً کروب فوقانی اوترتدی واوزن ایمپیراطور اعلان قیلدی. (٦١٠)

هرقل تختکه کیچکان وقتده پرویز عسکری سوریه‌نی وشول جمله‌دن آنڭ پایتختی بولغان انطاکیه‌نی ضبط ایتمش ایدی. ٦١٤ یلده پرویز طاغی‌ده رومله‌رغه یوروب فلسطین‌نی قولینه کیچردی، ایران عسکری بونڭ برله‌گنه نالمیچه مصر وآفریقانی‌ده فتح ایتدی. اوشبو وقت قدس (Іерусалимъ) پرویز عسکری طرفندن طالاندی. حضرت‌عیسی‌تربه‌سی و«قمامه» کلیسه‌سی یاندرلدی. کلیسه‌ده‌گی بتون مجوهرات وخزینه‌لر طالاندی. قدس پطریقی وصلیب مقدس ایرانغه اوزاتلدی. سوریه‌ده‌گی یهودیلرنڭ اوشبو وقت ایران عسکرینه غایت کوب یاردملری تیدی. ایران عسکری ٦١٦نچی یلغه قدر سوریه‌ده طالاو واوترو برله مشغول بولدیلر. اوشبو وقتلرده خرستیانلردن اوترلگان کشیلرنڭ صانی طوقسان مڭ‌گه بالغ ایدی، دیلر. ایران عسکری بوندن صوڭ آناطولی‌نی قولغه کیچروب قسطنطنیه‌نڭ استینالرینه قدر کیلوب یتدی. اوشبو وقتلرده ایمپیراطور هرقل مملکتنی تهدید ایتکان تهلکه‌دن خبرسز کبك سراینده ذوق وصفا برله کیچینه ایدی. نهایت آنڭ عقلی باشینه کیلوب، ذوق وصفاسن بر چیتکه طاشلاب مملکتن قوتقاروغه اوزینه سوز بیردی. عسکر جیبو ایچون خزینه بوش بولغانلقدن صوغشدن صوڭ فائضی برله توله‌مکچی بولوب کلیسه‌لرده بولغان آقچه وجوهراتنی استقراض ایتدی. شولای ایتوب اول بایطاق‌قنه قوتلی عسکر جیبوب آناطولی‌ده «ایسوس» شهرن کیری قایتاروب آلدی وشول بیرده ایرانلیلرنی قاطی مغلوب ایتدی. (٦٢٢) هرقل ایرانلیلر برله اوچ سنه قدر محاربه ایتوب آخرده ایران‌نڭ اچینه قدر کره باشلاب پرویزنی مدافعه‌گه مجبور ایتدی. اول ٦٢٧ سنه‌سنده ایرانلیلر برله طاغی‌ده محاربه‌گه کریشوب آنلرنی غایت قاطی صورتده جیکدی. بو دفعه آنلر آثوریلرنڭ ایسکی پایتختی بولوب حاضرگی موصل یاننده بولغان «نینوی» شهرینه قدر باردیلر. بو بیرلر، روم عسکری ایچون برنچی دفعه اولاره‌ق آیاق باصلغان بیرلر ایدی. ایمپیراطور هرقل اوشبو محاربه‌لرنده صلیب مقدس‌نی کیری قایتاروب آلوغه‌ده موفق بولدی. (١٤ سینته‌بر ٦٢٩) بو وقتلرده پرویز غایت قارطایغانلقدن تختن اوغلی «مردزشاه» غه بیرگان ایدی. آنڭ «شیرویه»

آسمنده‌گی اوغلی بوڭا عسد ایتوب تختنی اوزینه آلورغه طرشدی. اول اوزینه طرفدارلر جیبوب پرویزنڭ اوزن حبس‌که آتدی واون سیکز اوغلن قلچدن کیچردی‌ده اوزی تختکه مندی. (٦٢٨) پرویزدن صوڭ ایران دولتی بتونلی‌ی ضعیفلکده توشدی. شیرویه یدی آی حکومت سوروب وفات بولغاچ ایران بتونلی‌ی فوضویت اچنده قالدی. دورت سنه ظرفنده بونده طوقز حکمدار آلماشنووی فوضویت‌نڭ نی درجه‌ده ایکانلگن بیك آچق کورسه‌ته‌در. مونه اسلامیت ظهور ایتکان وقتلرده آنڭ کورشیلری بولغان ایکی بیوك دولت اوشبو حالده ایدیلر. دائمی محاربه‌لر سببلی خزینه‌لر بتونلی‌ی بوشاغان، مملکتلر خرابه حالینه کیلگان، نالوغلر غایت اوسکان، استبداد فوق‌العاده قاطی، مأمورلرنڭ جبر وظلملری ئه‌یتوب بترگیسز ایدی.

آنڭ اوستینه بووقتلرده یهودیلر برله رومللر آراسنده‌غی دشمانلقلر ایڭ صوڭغی چیگینه یتکان ایدی. ذاتا ایسکیدن اوك یهودیلر برله خرستیانلر آراسنده معلوم سببدن فوق العاده زور دشمانلقلر بولوب، اوللرده یهودیلر بونلرغه جبر وظلم اجرا ایتدیکلری کبی خرستیانلق کوچه‌یگانڭ صوڭنده بو صوڭغیلر اوّلگیلرگه شوندایوق معامله‌ده بولالر ایدی. بعض بیرلرده حکومتلر یهودیت نی بتونلی‌ی بتررگه طریشه‌لر، یهودیلرنی جبرا خرستیانلقغه کرتەلر ایدی. بعض بیرلرده ایسه حکومتلر، قانونلرنده یهودیلرگه تحقیر واستبداد برله معامله ایتونی متضمن ماده‌لر کرته طورغانلر ایدی. بو اشلر طبیعی تگیلرنڭ آچولرن طاغی‌ده نفراق قابارتا، بناءً علیه کیره‌ك خلقغه وکیره‌ك حکومتکه دشمانلقلرن آرتدرا وعصیان قیلولرینه سبب بولا ایدی. اوشبو سببدن هرقل زمانننده انطاکیه یهودیلری حکومتکه قارشی عصیان ایتوب پطریقنی اوتروب گه‌ودەسن غایت قبیح صورتده طوراب طاشلاغانلر ایدی. بونڭ اوزینه ایمپیراطور هرقل انطاکیه‌گه عسکر یبه‌روب یهودیلردن بیك کوب کشینی اوترتدی. شولایوق فینیکه وفلسطین یهودیلری «صور» والیسن اوتروب، تون اورطاسنده صورغه کروب خرستیانلرغه قتل عام اجرا ایتوگه قرار ببرمشلر ایدی. صور میتروپولیدی قراردن خبر آلوب حکومتکه بوخصوص معلومات بیردی. بناءً علیه حکومتنڭ مخصوص تدبیرلر اجرا قیلووی سایه‌سنده‌گنه هجومچیلر دفع ایتلدیلر. فقط مذکور یهودیلر قاینقانده یولده اوچراغان کلیسه ومناسترلرنی، آوللرنی تخریب ایتدیلر وطالادیلر. بوڭا قارشی حکومت بونلرغه فوق العاده قاطیلق اجرا قیلوب صورده‌غی بتون یهودیلرنی اوترتدی. شولایوق «قیساریه»ده‌ده یهودیلر طرفندن شوندی واقعه‌لر بولغاناقدن حکومت بونده‌غی یهودیلرنی‌ده قتل عام ایتەمش ایدی. مونه اوشبو سببلردن رومللر برله یهودیلر آراسنده دشمانلق ئه‌یتوب بترگیسز ایدی. رومللرنڭ یهودیلردن قورقولرینه طاغی بر سبب بار ایدی، که اولده منجملر (کوره‌زه‌لر)نڭ ایمپیراطورغه سنتلی‌لردن بره‌ونڭ قولندن تختن آلاچاغن خبر بیرولریدر. حکومتنڭ یهودیلرگه شدتلی تدبیر قیلووینه شبهه‌سز بونڭ‌ده دخلی بار ایدی. حکومت یهودیلرگه

نی قدر قاطیلق اجرا قیلسه، بونلرده فرصت کیلگانده اوچ آلودن کیری طورمیلر ایدی. اوشبو جمله‌دن آنلر ایرانلیلردن سبکسان مك قدر خرستیان اسیرلرنی آلوب بتونیسن قلچدن کیچرمشلر ایدی. عرب عسکری سوریه وفلسطین‌غه باصوب کرگانده بیودیلرنك، حکومتلرینه یاردم ایته‌چك بیرده بونلرغه طرفدارلق قیلولری اوشبو سببدن ایدی.

آنك صوگنده هر ایکی مملکتده، خصوصا بیزانس مملکتنده دینی اختلافلر ومذهب منازعه‌لری اوشبووقتلرده فوق العاده قوت کسب ایتکان ایدی. خرستیان عالمنده دینی اختلافلر ومذهب نزاعلری بایطاقدن بیرلی دوام ایتوب، محل نزاع بولغان مسئله‌لرنك ایك زوریسی حضرت عیسی‌ده بربرینه آیرم ایکی طبیعت بولو بولماو مسئله‌سی ایدی. بو مسئله بیشنچی عصر باشنده اوق شرقنی غایت نق طولقونلانقان ایدی. ۴۳۰ سنهٔ میلادیه تیره‌لرنده قسطنطنیه پطریقی «نسطوری» (Несторій) حضرت عیسی‌ده ایکی آیرم طبیعت (الهی هم انسانی) بارلغی برله قائل بولمش ایدی. اسکندریه پطریقی « کیریلل» (Кириллъ) بوگافارشی توشدی. بناءعلیه کلیسه نسطوریلر(Несторіане) هم مانافیزیت‌لر (Монофизиты) اسملری برله بر برینه دشمان ایکی فرقه‌گه آیرلمش ایدی. بو ایکی فرقه آراسنده‌غی اختلاف ومنازعه‌لر فوق العاده ایدی. یوستینیان اوشبو فرقه‌لرنی کیلشدرمك ومذهبلرنی برله‌شدرمك بولوب ۵۵۳ نچی یلده قسطنطنیه‌ده عمومی بر مجمع دینی (Вселенскій соборъ) عقد ایتدی. هم پاپا « ویگیلی » (Вигилій) نی اوشبو مجمع‌نك قرارینه باش ایه‌رگه مجبور ایتدی.(۱) فقط بوگاردن‌ده هیچ بر معنا چقمادی. چونکه بتون غرب روحانیلری بو قرارغه قارشی ایدی. شونلقدن ژیگیلی‌دن صوك پاپالق منصبینه کیچکان ذات اوز اختیاری برله مذکور مجمع‌نك قرارن قبول ایتسه‌ده، موگا موافقت ایتکان اوچ کنه پیسقوب‌ده طابلمادی. اوشبودینی افترالر ونزاعلر یوستینیا نوس‌دن صوك‌ده دوام ایتدی. ایمپیراطور هر قل زمانده « منبج » پطریقی قسطنطنیه پطریقی برله برله‌شوب دینی اختلاف ومنازعه‌لرگه سد چیکمك ایچون اورتا بر مذهب اختراع ایتوب ایمپیراطورغه عرض ایتکان ایدی. ایمپیراطور بونك فکرن تصویب ایتوب رسمی بیاننامه برله قبول ایتدی. فقط ایمپیراطور اوشبو مذهبنی قبولدن باش طارتقان کشیلردن انتقام آلورغه بولغانلقدن اوشبو تشبثدن هیچ بر فائده چقمادی، بالعکس ضررغنه بولدی. اختلاف وافتراقلر همانده اولگیچه دوام ایتدی. مملکت باشلیچه بیش آلتی مذهبکه آیربلوب بو مذهبلردن بعضلری اوزلری بر نیچه فرقه‌گه آیرلمشلر ایدی. اوشبومذهب افتراقلری ونزاعلرینك طبیعی اداره وسیاستکه‌ده تأثیری بار ایدی. خصوصا ایمپیراطور اوزی مخصوص، بر مذهبنی رسمی مذهب طانوب باشقه مذهبلرنی‌ده شوگا قایتارو یولنده بولغانلقدن، حکومت مذهبینه باشقه مذهبده بولغان فرقه‌لر حکومتدن ناراضیلر بناءً علیه مملکتنی خارجی دشماندن صاقلاو اورنینه آگا

(۱) قسطنطنیه‌ده، بوندن الوك ۳۸۱ سنهٔ میلادیه‌سنده‌ده برعمومی مجمع دینی انعقاد ایتمش ایدی.

اوزلری یاردم ایته‌لر ایدی. مثلا ارمنیلر ایمپیراطور طرفندن مذهب حقنده قصنقیلق کورگانلکلرندن مملکتلرن ایرانلیلرغه تسلیم ایتمشلر ایدی. شولایوق قبطیلرنك عرب فاتحلرینه‌ده یاردم ایتولرینه‌ده اوشبو سبب‌نك دخلی بار ایدی.

بیزانس مملکتی اوشبو طریقه دینی افترالر ومذهب نزاعلری برله اوز نیگزن اوزی بیه‌روب طورغان کبك ایرانلیلرده‌ده بوندی نزاعلر یوق توگل ایدی. بیك ایسکیدن، یعنی میلاد عیسی‌دن ١٣-١٤ عصرلر الوك تأسس ایتوب صوکندن بتون ایران‌ده خوجه‌لق قیلغان «زردشت» (Зороастръ-Заратустра) مذهبی ساسانیلر زمانده رسمی مذهب اولاره‌ق قبول ایتلمش ایدی. ساسانیلر زمانده زردشت مذهبی اوستینه‌ده باشقه برنیچه مذهب تأسیس ایتلوب یاغشوق میدان آلغان ایدی. مثلا برنچی شاپور (СапоръI=ШапуръI) زمانده(٢٤١-٢٧١) مانی (Мани) اسمنده بره‌و صوکندن «مانویه» (Манихеизмъ) مذهبی دیه معروف مذهبنی تأسیس ایتمش ایدی. برنچی شاپوردن صوك کیلگان حکمدارلر کاهنلرنك اصراری بوینچه مذکور مذهب اربابن فوق‌العاده قاطی تعقیب ایته وقصا طورغان بولدیلر. حتی برنچی شاپوردن صوك، «برنچی بهرام» مذهب صاحبی «مانی»نی طوتوب اعدام ایته‌رگه، تیریسن طوناب عمومی میدانده آصارغه امر ایتمش ایدی. ٥نچی عصر آخرلرنده ایسه مزدك (Маздакъ) اسمنده برسی چغوب ایکنچی بر مستقل مذهب تأسیس ایتمش ایدی. مزدك‌نك تعالیمی اشتراکی اساسکه مبنی بولوب اول، مال وملکلرنك، حتی خاتونلرنك مشترك بولورغه تیوشلکی برله قائل ایدی. حکمدارلر مسلکی برله هیچ بر اویوشمی طورغان اوشبو مذهب، نیچکدر اول وقت حکمدار بولغان قباذ (Кабазъ) طرفندن قبول ایتلمش وآنك حمایه‌سینه مظهر بولمش ایدی. حکمدار طرفندن قبول ایتلگان وآنك حمایه‌سینه نائل بولغان مذهبنك خلق آراسنده انتشار ایتووی بیك طبیعی بولغانلقدن «مزدکیه» مذهبی‌ده ایران‌ده یاغشوق نق میدان آلوب کیتدی. فقط ایسکی زردشت مذهبینه بسبتون مخالف بولغان بو مذهب بیوك طبقه خلقینه وکاهنلرغه برده اوخشامادی. آنلر آکا غایت نق قارشی طوردیلر. حتی قباذنی تختدن توشرو درجه‌سینه یتدیلر. قباذ یاکادن تختکه منوب آلغاچ، اوزوك مذکور اشتراکی مذهبنك مهلك نتیجه‌سن توشونوب، آکا قارشی صوغش آچدی. بو مذهبکه ایه‌رگان کشیلر هر بیرده آکاردن نق ضربه‌لرغه دوچار بولدیلر. قباذدن صوك ایران تختینه کیچکان خسرو نوشروان ایسه مذکور مذهبنی بتونله‌ی محو ایتو صددینه کروب مذهب صاحبی مزدکنی اوترتمش ایدی. شولایده بولسه، کیره‌ك مانویه وکیره‌ك مزدکیه مذهبلری بر بیردن کیسلسه‌لر ایکنچی بیردن طامر جه‌یوب کینه بوطاق چغارا ویافراق یارالر ایدی بوندن باشقه ایران‌ده زردشت مذهبنه قدرحکم سورگان مذهبلرنك اتباعلری‌ده یوق توگل ایدی. مذکور مذهب اتباعی آراسنده شبهه‌سز دائمی دشمانلقلر ونزاعلر حکم سوره ایدی. آنك صوکنده ایران‌ده خرستیانلق فوق‌العاده قاطی قصنقیلقلر

کوره ایدی. اوشبو ایکی دولت کیره‌ك اوزاق مدتلر فائده‌سز محاربه‌لر، کیره‌ك سوء اداره ظلم واستبداد برله وکیره‌ك مذهب نزاعلری ودینی افترالر برله اوز طامرلرینه اوزلری بالطا چابوب طورغان وقتلرده. جزیرة العرب ده‌گی، اسلامیت فلاغی آستینه جیبلغان یك وجود، طازا وصاغلام عرب ملتی، ابوبکر بن ابی قحافه‌نك براشاره‌سی برله بونلرنك اوستینه بلوط کبك آغا باشلاغان ایدی.

ابوبکرنك کوکلینه عراق مسئله‌سن باشلاب توشورگان کشی مشهور قوماندان «مُثنّی بن حارثة الشَّیْبانی» ایدی. اول، عربستاننك شمال شرقی پوچماغنده کوچوب یوری طورغان بکر بن وائل قبیله‌سندن وشَیْبان تسلندن ایدی. بکر بن وائل عربلری ردت قیلغانده اول اوز قومی برله اسلامیتکه صادق قالغان هم آنلر برله آرا تیره عراق خطه‌سینه هجوملر یاصاشدروب طورا ایدی. مونك خبری ابوبکرگه ایشتلگاچ آنی بلگان کشیلردن آنك حقنده معلومات آلدی. مثنی ایران‌غه بیك یاقن طورغانلقدن هم یش بش آنك حدودینه هجوملر یاصاغانلقدن، ایران دولتینك حالن برقدر بله هم داخلی چوالشلر سببلی آنك ضعیفله‌نوب کیلگانلگندن خبردار ایدی. شونلقدن اول، مدینه‌گه باروب خلیفه برله کورشدی هم آنی ایرانلیلر برله محاربه ایتوگه تشویق ایتدی. ایران دولتینك عربلر اویلاغانچه اول قدر قورقنچلی توگللگن، بناء علیه آنلر برله محاربه ایتو ئه‌لله نیندی آور اش بولمایه‌چغن بیان ایتدی. ابوبکر مونك سوزلرن خوش قبول ایتوب، آنك اوزن شول تیره‌ده‌گی مسلمانلرغه قوماندان تعیین ایتدی هم آکا ایرانلیلر برله محاربه ایتوگه رخصت بیردی.

ذاتا بوکاچه‌ده ابوبکرنك فکرنده چیتلر برله محاربه ایتو فکری بار ایدی. اول، تخت خطبه‌سنده‌اوق شول فکرن بر آز آکفارتوب قویغان ایدی. ابوبکرده محاربه فکرن طودرغان سببلرنك برنچیسی هم ایك زوریسی طبیعی، مبارزهٔ حیات مسئله‌سی ایدی. چونکه عربستان، قوملق طاواق وطاشلق صحرالردن عبارت بولوب، آنده بر ملتنك چن معناسی برله ملت بولوب یاشاوی ممکن توگل ایدی. شونلقدن آنلرغه مطلقا کیکایورگه، کم حسابینه بولسه‌ده اوسه‌رگه لزوم بار ایدی. ایکنچی سبب‌ده اسلامیتکه بولای اسمًا گنه کرگان وبناءعلیه اسلامیتنك کوچه‌بوون تلهمگان بعض بر خلقنی اشغال ایتوب، مملکتده فتنه اوراوقلرن چه‌چودن منع ایتو ایدی. مونك اوستینه طاغی برسبب بار ایدی، که اولده مملکتلر فتح ایتوب خلق آراسنده عدالت اجرا قیلو، اول وقتده‌غی کورشی دولتلرده حکم‌سورگان ظلم واستبدادلرنی بترو و«کنتم خیر امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنکر الخ آل عمران آیت ۱۱۰»، «ولتکن منکم امة یدعون الی الخیر ویأمرون بالمعروف وینهون عن المنکر الخ آل عمران ۱۰۴»، «وکذلك جعلنا کم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس الخ بقره ۱۴۳ آیات» جلیله‌لرینه مصداق بولمق ایدی قران کریمده‌گی «ونریدان نمن علی الذین استضعفوا فی الارض

ونجعلهم ائمة ونجعلهم الوارثين قصصده»، «وعد الله الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنهم فى الارض كما استخلف الذين من قبلهم الخ نور آية ٥٥» كبك وعده‌لر محاربه‌لرنده موفقيت قازانه‌چقلرن بونارغه تأمين‌ده ايته ايدى. شونلقدن ابوبكر، مثنى‌نك سوزن خوش قبول ايتوب، آنك اوزينه ايه‌رگان قوماندان تعيين ايتدى. مثنى‌نك مدينه‌گه كيلوى ١١ نچى يلنك آخرلرنده (٦٣٣نك باشلرنده) ايدى. مثنى، ابوبكردن تعيين كاغدى آلغاچ وطنينه قايتوب اوّلگيچه ايران حدودينه هجوملر ياصى باشلادى.

موندن صوك ابوبكر، عراق هم ايران مسئله‌سينه طاغى‌ده نغراق كرشمكچى بولدى. مثنى عسكرى برله گنه ايرانليلر برله محاربه‌ايتوب غلبه چالو شبهه‌سز محال درجه‌سنده ايدى. شونلقدن اول، ايران حدودينه طاغى قوتلى ومنتظم عسكر يبه‌رمكچى بولدى. ابوبكرنك ايك زور گينيرالرندن بولغان خالد بن الوليد، اول وقت اورتا عربستانده‌غى اختلالنى باصوب قول آستنده‌غى عسكر برله يمامه‌ده طورا ايدى. ابوبكر مونى ايرانليلر برله محاربه ايته‌چك عسكرگه باش قوماندان تعيين ايتدى. هم بوخصوصده آكا مكتوب يازوب قول آستنده‌غى عسكر برله عراق‌قه يونه‌لورگه قوشدى. شولايوق «عياض بن غنم» نى برفرقه قوماندانى تعيين ايتوب، آكارده قول آستنده‌غى عسكر برله عراق‌قه يورگه قوشدى. خالد بن الوليد كه عراق‌نك جنوب طرفندن «اُبُلّه»دن تجاوز باشلارغه، عياض‌غه شمال طرفندن «مضيح»دن هجوم ايتوب صوكندن خالد عسكرينه كيلوب قوشيلورغه امر ايتلگان ايدى. ابوبكر بونلرنك هرايكيسينه آول خلقينه اصلا ضرر ايتماسكه، ايگنلرنى خراب ايتماسكه امر ايتدى. شولايوق ردت مسئله‌سينه قاتشقان خلقنى محاربه‌گه آلوب چقماسقه قوشدى. بو، طبيعى، بونلرنك عسكر آراسنده فتنه صالولرندن وعسكرنك اشن بوزولرندن قورقغانلقدن ايدى. موندن صوك ابوبكر، مثنى‌گه‌ده مكتوب يازوب خالد بن الوليد عسكرينه قوشيلورغه امر ايتدى.

خالد بن الوليد اون ملك عسكر برله ١٢ نچى يل محرمده (٦٣٣ باشلرنده) عراق‌قه يونه‌لدى. اول عراق حدودينه كيلوب يتكانده، مثنى سيكزملك عسكر برله مونى كوتوب طورا ايدى. خالد، بصره يافننده «حفير» ديگان صو يانننده دشمان برله قارشيلاشورغه قرار بيروب عسكرن اوچ فرقه‌گه بولدى. بر فرقه‌گه مثنى بن حارثه‌نى، ايكنچى فرقه‌گه عدى بن حاتم‌نى قوماندان تعيين ايتدى. اوزى ايسه ايك صوكغى فرقه‌ده ايدى. مذكور فرقه‌لر اوچ بولدن حفيرگه بارغه بولدبلر.

بو وقتلرده جنوبى عراق نامستنيگى هرمز (Хормиздъ) بونى هروقت طنچسزلاب طورا طورغان مثنى بن حارثه عسكرن تارمار ايتو ايچون قوّتلى عسكر حاضرله گان ايدى. خالد بن الوليد عراق چيگينه باروب يتكاچ آكا اوشبو مضمونده اولتيماتوم طابشردى. «يا اسلاميتنى قبول ايتوب سلامتلك احراز قيل. ياخود اوزيكا هم قوميكه

خالد وعياض نوماندانلرنده عراقنه عسكر يبه‌رو.

ذات السلاسل واقعه‌سى.

بزنك ذمه مزده وحمایه مزده بولونی اعتراف ایتوب جزیه بیرگه کون. اگر اوشبو اشلردن برسن قیلماسه‌ك، اوزگدن باشقه هیچ کمنی شلته‌له‌مه. مین سیگا شوندی عسکر برله کیلدم، که آنلر، سز حیاتنی سویگان کبك اولمنی سویه‌لر!». هرمز اولتیماتومنی کسری‌غه یبه‌روب اوزی خالد عسکرینه قارشی یونه‌لدی. اول، یولده اسلام عسکرینك «حفیر» گه یونه‌لگانلگن ایشتکاچ، آنه طابابور ولوب اسلام عسکری کیلوب یتکانچه یاخشی براورون اله کتروب خالد عسکرن کوتوب طوردی. خالد بن الولید هرمز عسکرینك حفیرگه بارغانلغن بلگاچ، اوّلگی یولن طاشلاب کاظمه گه یونه‌لدی. فقط هرمز طاغی مسئله‌دن خبر آلوب خالد عسکری کیلوب یتکانچه کاظمه‌ده اوکفایلی بر اورونغه اورونلاشوب عسکرن صفلادی. هرمز عربلرگه افراط درجه‌ده جبر وظلمی برله مشهور ایدی. شونلقدن عربلر آنك برله قاطی محاربه اینه چکلر ایدی. اول وقتنك عادتی بوینچه ایکی قوماندان ایکیسی‌ده عسکرنك آلدنده ایدیلر. ایکی عسکر بربرینه قارشیلاشقاچ، هرمز خالدنی مبارزه گه چاقردی. عرب آرسلانینه شول غنه کیره‌ك‌ده ایدی. اول، هرمز گه قارشی چغوب تیز آراده آنی قلچدن کیچردی. بوندن صوك هرمزنك عسکری نی قدر قاطی صوغشسه لرده قوماندانسز قالغانلقلرندن مغلوب بولوب قاچارغه مجبور بولدیلر. عرب مؤرخلرینك سوزینه کوره اوشبو محاربه‌ده هرمز عسکری صفدن قاچماس ایچون بربرینه چلبرلر برله بیل‌نگانلکدن اوشبو واقعه «ذات السّلاسل» واقعه‌سی دیب مشهوردر. اوشبو محاربه‌ده خالد عسکری طرفندن کوب غنیمت آلنوب، اچنده یوزمك درهم قیمتنده بولغان هرمزنك باش کیومی (تاجی) بار ایدی. موندی باش کیومی ایران حکومتنده ایك زور درجه‌گه ایرشکان کشیلرگه بیریله طورغان ایدی. خالد بن الولید، آلنغان غنیمتلرنك بیشدن برن پایتختگه اوزاتوب قالغانن عسکر آراسنده تقسیم ایتدی.

اوشبو وقت کسری، هرمزگه یاردمگه ایرانك ایك زور دؤاره‌ن فامیلیه‌سینه منسوب قارن (Каренъ) اسمنده‌گی گینیرال قوماندانسنده کوچلی عسکر یبه‌رگان ایدی. قارن عسکری «مَذار (١)» گه یتکانده جیکلوب قاچقان هرمز عسکری بونلرغه طاب بولدیلر. قارن بونلرنی اوز عسکرینه قوشوب حاضرگی بصره‌غه یاقن «ثِنی» اسمنده‌گی کچکنه نهرگه یونه‌لدی. مثنی بن حارثه اول بیرلرنك جغرافیه‌سندن کوبره‌ك خبردار بولغانلقدن خالد آنی گل آلدان یبه‌ره طورغان ایدی. اوشبو وقت مثنی عسکری قارن‌نك قوتلی عسکرینه کیلوب چغوب مشکل حالگه توشه یازدی. فقط شول وقت یاردمگه خالد کیلوب یتوب اشنی اوکفایلاتوب یبه‌ردی. ایکی عسکر آراسنده بولغان قانلی صوغشده غلبه طاغی خالد طرفنده قالدی. قارن اوزی قلچدن کیچرلدی. عرب مؤرخلرینك سوزینه

تثنی واقعه‌سی.

(١) واسط برله بصره آراسنده واقع بر شهر بولوب، بصره‌غه دورت کونلك (طبیعی دویه یورشی برله) مسافه‌ده واقعدر.

کوره اوشبو محاربه‌ده دشمان عسکرندن ۳۰۰۰۰ کشی صفدن چقمشدر. فقط بونك آرتق مبالغه‌لی بولوونده شبهه یوقدر. مذکور ایکی محاربه‌ده خالد عسکرینك ۲۰۰۰۰ چاماسنه ایکانلگی قطعاً معلوم بولسه‌ده، دشمان عسکرینك صانی حقنده آچق معلوماتمز یوقدر. شولایده بونلرنك ایکی مثلندن‌ده کیم بولماسقه تیوشلگن تحقیق اهلی ذکر ایته‌لر. ثنی واقعه‌سی ۱۲ نچی یل صفرده بولمشدر (۶۳۳ یل آپریل). اوشبو محاربه‌ده آلنغان اسیرلر اچنده مشهور حسن بصری‌نك آتاسی حبیب بار ایدی.

موندن صوك خالد مذارده قالوب، تورلی فرقه‌لریه‌روب دشمانلنك حالن بله طوردی. ایران حکمداری « اردشیر » گه قارن‌نك مغلوبیت خبری ایشتلگاچ « اَنْدَرْزَغَر » اسمنده‌گی برقوماندان قول آستنده طاغی کوچلی برعسکر یبه‌ردی. اندرزغر عسکری مذارنك شمال طرفنده «ولجة» دیگان یبرکه کیلوب توشکاچ خالد بن الولید بونلرغه قارشی چقدی. موندن الوك اول، «بُسْر بن ابی رُهْم» هم «سعید بن مرّة» اسمنده‌گی ایکی قوماندان قول آستنده ایکی طرفقه صاقلق عسکرلری قویغان ایدی. محاربه فوق العاده قزو بولدی. حتی خالد عسکری مغلوب بولورغه یاقن بولدی. شول وقت ایکی یاقدن صاقلق عسکرلری کیلوب چفوب دشمان عسکرن بتونله‌ی چولغاب آلدیلر. شولای ایتوب بومحاربه‌ده، خالد عسکری‌نك شانلی غلبه‌سی برله تمام بولدی. (۱۲ نچی یل صفر) دشمان عسکرینك قوماندانی قاچوب قوتلسه‌ده صوکندن صحراده صوسز اولکانلگن روایت ایته‌لر. اوشبوغلبه‌دن صوك خالد بن‌الولید عسکرگه برنطق سویله‌ب عسکرنی محاربه‌گه قاطی تشویق‌ایتدی. منبت ومحصولدار شوشندی یبرلر بار وقتده عربستان‌غه اصلا اهمیت بیرمه‌سکه تیوشلکن، مطلق آلغاباروب ایران مملکتینه نهایت بیرگه کیره‌کلگن آکلاتدی.

ولجه واقعه‌سی.

ولجه‌واقعه‌سنده ایران عسکری اچنده بکربن‌وائل عربلرندن (غریستیانلر) بایطاق کشی قرلغان ایدی. شونلقدن شول تیره‌ده‌گی عجل، تیم اللات ضبیعه وباشقه عرب قبیله‌لربنك نصاراسی بونلرنك اوچن آلو ایچون ایران حکومتینه کوچلی یاردم بیرگه بولوب خبر یبه‌ردیلر. شول وقت خالد عسکرینه قارشی ایراندن طاغی یاکا عسکر چغارغه طورا ایدی. ایران حکمداری مذکور عسکرگه « اُلَیْس »(۱) گه باروب آنده جیبلغان عربلر برله برگه خالد عسکرن تارمار ایته‌رگه امر ایتدی. یاکا عسکر الیس‌که کیلوب یتوگه، عرب نصاراسی، هم ولجه‌ده مغلوب بولغان عسکر مونده جیبلغانلر ایدی. خالد بن الولید مذکور عسکردن خبر آلوب، فرات‌دن کیچوب چفوب الیس‌ده‌گی دشمان عسکرینه قاتی‌تجاوز یاصادی. دشمان عسکری صان‌جهتندن بیك کوب بولغانلقدن محاربه فوق‌العاده دهشتلی‌بولدی. فقط بختلی قوماندان مونده غالب کیلوب دشمان‌عسکرن قسماً قلچدن کیچرگه، قسماً قاچرغه موفق بولدی. اوشبو واقعه الیس‌ده کچکنه بریاغه

الیس واقعه‌سی.

(۱) انبارغه یاقن بر قریه‌در.

یاننده بولوب (فرات‌دن چقفان بره‌ر قانال بولورغه کیره‌ك) آنده کوب قان آقفانلقدن مذکور یلغه «نهر الدم» (قان یلغه‌سی) دیب شهرت طابدی. (۱۲ یل صفر = ۶۳۳ مای).

حیره شهرینك ضبط ایتلمسی.

موندن صوڭ خالد بن الولید، «مناذره» دولتینك پایتختی بولغان حیره‌نی ضبط ایته‌رگه حاضرله‌ندی. الیس واقعه‌سندن صوڭ آڭا حیره یولی بتونله‌ی آچلغان دیمك ایدی. باشده فوریدن آندن صوڭ قاناللر بوینچه کیمه‌لردن خالد عسکری حیره شهرینه یاقنلاشقاندن یاقنلاشدی. یولده خالد عسکری «امفیشیا» شهرن بیه‌روب کیتدی. حیره نامیستنیگی خالد عسکرینك گیلوون ایشتکاچ محاربه‌گه حاضرله‌ندی. خالد حیره‌گه یاقنلاشور آلدندن نامیستنیك‌نڭ اوغلی قوماندانسنده بر قدر عسکرنی اوچراتوب تارمار کیتردی. شولای ایتوب اول حیره یاننده‌غی «خورنق» کریپستن ضبط ایتوب حیره‌نی محاصره قیلا باشلادی. کریپست یاخشوق نق بولوب آنده‌غی گارنیزون‌غه بایطاق مقاومت قیلورغه ممکن بولسه‌ده، ایران نامیستنیگی فایده بولسه یوغالغانلقدن شهر خلقی، کوبسنچه خرستیانلر شهرنی طابشررغه بولدیلر. (۱) شولای ایتوب حیره دؤاره‌نلرندن عمرو بن‌عبدالمسیح، ایاس بن قبیصه وباشقه بر نیچه کشی خالد بن الولیدکه شهرنی بیره‌چکلرن بلدردیلر. صلح موجبنچه حیره خلقی دینلرنده سربست قالاچقلر، عرف وعادتلرن تله‌گانچه اجرا قیلاچقلر هم اسلام حکومتینه سنوی یوز طوقسان مڭ درهم جزیه (ڤیرگو) بیره‌چکلر ایدی(۲). اوشبو وقت حیره‌لیلر، ایرانلیلرغه بیرگان عادتلری بوینچه خالدکه هدیه‌لر بیرگانلر ایدی. خالد بن الولید مذکور هدیه‌لرنی بو وقتقه قدر آلنغان غنیمتلرنڭ بیشده بری برله پایتختکه اوزاتدی. ابوبکر رشوتکه بول آچلماسون ایچون مذکور هدیه‌لرنی جزیه‌دن حساب قیلاچغن بلدروب خالدکه مکتوب یازدی. اوشبو وقت خالد، حیره خلقینه اوشبو مضمونده صلحنامه یازوب بیردی: «بسم‌الله الرحمن الرحیم. بو، خالد بن الولید طرفندن حیره اشرافی عدی بن عدی، عمرو بن عدی، عمرو بن عبدالمسیح، ایاس بن قبیصه وحیریّ بن اکّال‌لرگه بیرلگان عهدنامه بولوب، بوڭا حیره خلقی راضی بولمشلردر. بو عهدنامه موجبنچه آنلر سنوی یوز طوقسان مڭ درهم ڤیرگو بیررگه مجبورلردر. بونی مالی کشیلر تأدیه ایته‌چکلر. پاپاس وماناخلر بوخصوصده مساویلردر. دنیادن واز کیچکان مالسز کشیلر بوڭاردن معاف طوتولاچقلر. مونڭ مقابلنه خالد آنلرنی دشماندن حمایه ایته‌رگه التزام ایته. اگرده حمایه ایته آلماسه، حمایه ایته آلغانغه قدر بو جزیه‌نی بیررگه مجبور قیلنمایه‌چقلر. اگرده آنلر سوز یاخود فعل برله خیانت ایتسه‌لر، بزنڭ ذمه‌مزدن چغاچقلر هم معاهده بوزولغان اعتبار ایتله‌چك. ۱۲ نچی یل ربیع الاول‌ده یازلمشدر (۳).

(۱) Истор. Ислама Мюллера ст. 255. т. I.

(۲) تاریخ الامم ۱۳ ج ٤.

(۳) تاریخ الامم ۱٤ ج ٤. صوڭغی جمله راوی طرفندن آرتدرلغان بولورغه کیره‌ك. چونکه هجرت برله تاریخله‌و عمر بن الخطاب زمانده‌غنه باشلاندی.

عرب مؤرخلری اوشبو اوروندہ بر واقعہ ذکر ایتہلر. بزدہ آنك طوغریلغی حقندہغی مسئولیتنی راویغہ آوداروب قرقلغی ایچون بو اوروندہ ذکر ایتہمز. واقعہ شوندن عبارت: خالد عسکری اچندہ «شویل» اسمندہ بر صحرا عربی بار ایکان. اول موندن بیك کوب الوك وقتلر نیچکدر حیرہ اشرافندن عبدالمسیحنك قزی «کرامة» نی کوروب آکا عاشق بولا. دؤارہن قزی کرامہ، بزنك شویلنی ایکی یاتوب بر توشندہ کورمہسہدہ، اول مونی بردہ ایسندن چغارمی. گل آنك برلہ صاناشا، آوزندہ کل کرامہ بولا. بر وقت رسول‌الله حیرہنك فتح ایتلہچگن سویلہب اوطورغاندہ مجلسدہ حاضر بولغان شویل، ئہلیگی دؤارہن قزن اوزینہ صوری. رسول‌الله موکا «یاری، حیرہ صوغش برلہ آلنسہ، کرامہ سیکا بولور!» دیگان بولا. موندن صوك بزنك شویلنك عشقی طاغی‌دہ آرتا. آنك برلہ فاوشوغہدہ امیدلہنہ باشلی. عراقنی فتح ایتو ایچون کیتکان عسکرگہ شویل قوانا قوانا قوشیلوب کیتہ. نہایت حیرہ محاصرہ قیلنہ. شویلنك طاتلی خیاللری بتونلہی وجودکہ چغارغہ یافنلاشہ. حیرہ خلقی خالددن صلح صوری باشلاغاچ بزنك شویل آکا شاهدلر آلوب کیلوب کرامہنی دعوا قیلماسونمی؟ رسول‌الله طرفندن قیلنغان وعدہ شاهدلر برلہ اثبات قیلنغاچ، خالد طبیعی موکا کرامہنی آلوب بیرگہ بولا. هم حیرہ خلقینہ کرامہنی بیرونی شرط قیلا. حیرہ خلقی، خصوصا کرامہنك یاقنلری بوکا باشدہ کونمیلر. آخردہ کرامہ اوزی: «اول احمق مینی یاش چاغمدہ کوروب میکا صوقلانغان ایدی. آخری یاشلك دوام ایتہ دیب بلہ طورغاندر. سز بردہ قورقمی مینی آکا بیرکز. باری بر آنچہ برلہ مین اوزمنی آکاردن جولوب آلورمن» دیب تکیلرنی کوندرہ. دؤارہن قزی شویلگہ بیرلگاچ آکا: «مینم کبك فارتچق برلہ نی اشلہمکچی بولاسك. مین سیکا مال ببریم، مینی آزاد ایت!» دی. شویل مونی ایشتکاچ قولاغی طورا. قارت معشوقہسن، یاش عمدہ هیچ بر وقت قارتایمی طورغان «درهم» گہ آلشدرغہ بولا. کرامہگہ: «مین صوراغاننی بیرسہك، آزاد ایتہچکمن» دی. تیگی: «صوك کوبمو صوریسك؟» دی. بو: «مك درهم صوریم. شوندن اصلا توشمہیہچکمن. اگر شوندن کیم آلسام آنامنك اوغلی بولمیم!» دیب یبہرہ. کرامہ مونی قایتالانماس ایچون اوّل کوب صوریسك دیب کونمی ماناشا. نہایت آورسنوبغنہ کونہدہ، مك درهمنی کیتروب بیروب قایتوب کیتہ. شویلنك کرامہنی مك درهم مقابلینہ آزاد ایتکانلگن ایشتکان کشیلر مونی فاطی قزدرالر: شول قدر قیمتلی برلہ آلنغان بر دؤارہن قزن مك درهمگہ آزاد ایتہلرمی صوك جولہر؟ دیلر. اول، مونی ایشتکاچ شاق قاطا. تکیلرگہ: «صوك مکدن آرتق صان بولامونی؟ مین مك، صانلرنك ایك نهایہسی دیب بلہ ایدم» دیب جواب بیرہ. خلقنك قوتورتووی برلہ شویل، خالدکہ باروب طاغی دعوا گہ کریشہ: «مین، مکدن آرتق صان بار دیب بلمی ایدم. حالبوکہ خلقنك ئہیتووینہ کورہ مکدن آرتق صاندہ بار ایکان. مینم مقصدم آکاردن ایك صوکغی صانننی صوراو ایدی. موکا مین راضی توگلمن» دی. خالد موکا:

«سینك نینك شولای بولسه بولغاندر. کوکلمکنی بز یاروب قاری آلمیمز ایندی. احتمال سوزك طوغریدرده. فقط بز ظاهر برله حکم ایتهمز» دیب مونی طوقتاتا.

باروسی وبانیقیا خلقی وباشقهلر برله صلح یاصادی.

مناذره دولتینك پایتختی بولغان حیره خالد قولینه توشکاچ، شول تیرهدهگی خلق بتونیسی آکاردن صلح صوراب بیریله باشلادیلر. شول وقت «بانقیا» هم «باروسی» شهرلرینك باشلغی خالدکه کیلوب سنوی اون مك درهم برابرینه صلح یاصادی. صلحنامهنك مضمونی اوشبودر: « بسم الله الرحمن الرحیم. بو، خالد بن الولید طرفندن صلوبا بن نسطونا، هم قومینه بیرلکان عهد نامهدر. مین، سزنك برله اون مك درهم جزیه برابرینه معاهده یاصادم. بومبلغ بانقیا وباروسی خلقینك بتونسندن آلیناچقدر. کسرانك مجوهراتی موکاردن مستثنادر. بونی هرکم حالینه کوره بیرهچکدر. سین هم قومك بوکا راضی بولدیکز. مین، هم مینم برله بولغان مسلمانلرده موکا راضی بولوب قبول ایتدك. سز بوندن صوك بزنك ذمهمزده هم حمایهمزده بولاچقسز. اگر بز سزنی حمایه ایتمسهك جزیهکزنی آلاچقمز اگرده حمایه ایته آلماسهق، حمایه ایتکانکه قدر وبرگو بیرو مجبوریتنده بولمایهچقسز. شاهدلر: هشام بن الولید، قعقاع بن عمرو، جریر بن عبدالله الحمیری، حنظلة الربیع. ۱۲نچی یل صفرده یازلدی». شولایوق شول تیرهدهگی آول خلقیده، خالدکه کیلوب، ایکی میلیون درهم مقابلنه صلح یاصادیلر. خالد بونارغهده صلحنامه یازوب بیردی. حیره فتح ایتلو برله ایرانغه تابع بولغان «مناذره» دولتینه خاتمه بیرلدی. اول ایندی اسلام دولتینك برولایتی بولوب قالدی. خالد موندن صوك برقدر حیرهده قالوب تورلی طرفلرغه جزیه عاملری، آلنغان شهر وکریپستلرغه غوبیرناطورلر تعیین ایتدی. شونك برله برابر تورلی طرفلرغه فرقهلر یبهورب بوکاچه آلنماغان بیرلرنی ضبط ایتو برله مشغول بولدی. شولای ایتوب خالد عسکرلری فرات برله دجله آراسن ضبط ایتو برله مشغول بولدی. خالدنك حیرهده وقت ایران حکمدارینه هم عجم رئیسلرینه مکتوبلر یازغانلغن روایت ایتهلر. ایران حکمدارینه یازلغان مکتوبنك صورتی اوشبودر: بسم الله الرحمن الرحیم. خالدبن الولیددن ایران پادشاهلرینه. شوندی الله غه حمد ئهیتهم، که اول سزنك نظامکزنی بوزدی، آراکزغه تفرقه صالدی، قوتکزنی کیمتدی. اگرده الله سزگه بولای قیاماغان بولسه، سزنك ایچون طاغی ناچارهق بولور ایدی. سزگه توصیهم شول: سز، بزنك قول آستمزغه کرکز. بزده سزنك بیرکزنی اوزکزگه قالدروب، سزدن باشقهلرغه اوتهرمز. اگر بوکا یاخشیلق برله کونمهسهکز، باری بر، سز حیاتنی سویگان کبك اولمنی سویه طورغان قومگه مجبورا باش ایهرسز!» ایران رؤساسینه یازلغان مکتوب اوشبو مضمونده ایدی: «بسم الله الرحمن الرحیم. خالد بن الولیددن ایران رئیسلرینه. یا اسلامیتنی قبول ایتوب سلامتلککزنی صاقلاکز. یاخود بزنك ذمهمزده (حمایهمزده) بولونی اعتراف ایتوب وبرگو بیرگز. اگر بوایکینك برسن

قبول ایتمه‌سه‌گز، بلکز، که مین سزگه شوندی قوم برله کیلدم، آنلر سزنك آراقینی یاراتوگز کبك اولمنی یاراتالر». یوقاروده سویلندکچه بووقتلرده ایران مملکتی داخلی چوالشلر کیچره ایدی. حیره وباشقه شهرلرنی قوتقارو ایچون ایراندن عسکر کیلمه‌وی‌ده طبیعی شول چوالشلر وترتیبسزلکلر نتیجه‌سی ایدی.

خالد بن الولید موندن صوك بتون عراق قطعه‌سن ضبط ایتوب بترو برله مشغول بولدی. اوّلا «انبار»غه یوردی. انبار غوبیرناطوری «شیرزاد» بوکا قارشی چقسه‌ده تیز وقتده صلح صورارغه مجبور بولدی. بناءً علیه انبار ولایتی‌ده خالد قولینه کروب آنده «زِبرِقان بن بدر» نی قالدردی. آندان صوك خالد «عَین التَّمر» گه یونه‌لدی. آنده ایران غوبیرناطوری «مهران بن بهران» برله عرب رئیسلرندن «عقّة بن ابی عقة» کوب عسکر جیبوب مونی کوتوب طورالر ایدی. مهران قول آستنده عجم عسکری، نگینك قول آستنده نجر، تغلب، ایاد قبیله‌لرندن عبارت عرب عسکری ایدی. عقه‌نك تله‌وی بوینچه اول، قول آستلرنده‌غی عسکری برله خالدکه قارشی چقدی. مهران کریپستده قالدی. ایکی عسکر فارشیلاشقاچ، خالد عقه‌غه هجوم ایتوب آنی اسیر آلدی. قوماندانسز قالغان دشمان عسکری مغلوب بولوب قاچارغه مجبور بولدیلر. مهران خبرنی ایشتکاچ عسکرن آلوب کریپستدن قاچدی. عقه عسکری ایسه قایتوب کریپستکه بیکله‌ندیلر. خالد بونلرنك آرتندن باروب، هجوم برله کریپستنی آلدی. کریپستده‌گی گارنیزون‌نك کوبیسی قلچدن کیچرلدیلر. اوشبو وقت سبی قیلنغان بالالر اچنده مشهور اندلس فاتحی موسی‌نك آتاسی نصیر، محمد بن سِیرین‌نك آتاسی سیرین بار ایدی.

عیاض بن غنم‌نك شمالی عربستان‌دن کیچوب خالد عسکرینه عراق‌نك شمال طرفندن، مضیح‌دن باروب قوشیلورغه مأمور بولغانلغی یوقاروده یازلغان ایدی. ابوبکرنك بوکارغه ئه‌یله‌نچ هم چوللك یوللردن اوته‌رگه قوشووی، شول تیره‌ده‌گی عربلرنی تحت اطاعتکه آلوب، خالد عسکرینك آنلر طرفندن هجومگه اوچراماون تأمین ایتو ایچون ایدی. عیاض «دُومَة الجَنْدَل»گه یتکانچه هیچ کم طرفندن مقاومت کورمه‌دی. دومة الجندل‌ده ایسکیدن خرستیان بنی کلب عربلری طورالر ایدی. تبوك غزوه‌سی اثناسنده خالد بن الولید قوماندانسنده رسول الله طرفندن یبه‌رلگان اسلام عسکرینه بونلرنك امیری «اُکَیدِر»نك اسیر توشووی، بناءً علیه صلح صورارغه مجبور بولووی «حضرت محمد» نام اثرمزده یازیلوب اوتکان ایدی. رسول الله وفات ایتو برله عربستانده چقفان اختلال حرکتی بونلرغه‌ده تأثیر ایتدی. آنلر عیاض گیلوگه‌قوتلی عسکر حاضرلاب آکا قارشی طوردیلر. عیاض بایطاق وقتلر دومة الجندل یاننده طورسه‌ده بونلر برله هیچ برنتیجه‌گه کیله آلمادی. ابوبکر بوکا، خالد بن الولید طرفندن غنیمتلر آلوب کیلگان «ولید بن عُقبة» قوماندانسنده یاردم یبه‌رسه‌ده بونلرنك‌ده کوب فائده‌سی تیه‌چك توگل ایدی. عیاض

انبار وعین التمرنك فتح ایتلووی.

دومة الجندلنك آلنووی.

اوزلرندن کوب قوتلی عسکر قاشنده مشکل حالده قالقاچ خالد بن الولیددن باردم صوراب مکنوب یبه‌ردی. مکنوب، خالدکه عین التمر مظفریتندن صوڭ اوق طابشرلدی. بوڭا قارشی خالد عیاض‌غه تیز یاردمگه یبته‌چکن بلدروب مکنوب یازدی(۱)

دومة الجندل خلقینه خالدنڭ کیله‌چکی ایشتلگاچ شول تیره‌ده‌گی عربلردن باردم صورادیلر. بناء علیه بونلرغه، بهراء کلب، غان، تنوخ وضجاعم عربلرندن کوب یاردم کیلدی. دومة الجندل امیری اکیدر خالدنڭ کیله‌چکن ایشتکاچ، خلقینه آنڭ برله محاربه ایتوب غالب بولو ممکن توگللگن سویله‌ب، صلح صورارغه کیڭاش بیرگان ایدی. فقط تگیلر قبول ایتمه‌دیلر. شونلقدن اکیدر کریستنی طاشلاب چغوب کیندی. آنڭ اورنینه رئیس بولوب «جودی بن ربیعه» قالدی.

خالد حیره‌ده قعقاع بن عمرونی قالدروب، بایطاق عسکر برله عیاض‌غه باردم ایچون کیتدی. یولده «عاصم بن عمرو» قوماندانسنده‌غی کشف فرقه‌سی اکیدرنی اسیر آلوب خالدکه کیتردیلر. خالد مونی قلچدن کیچروب یولنده دوام ایتدی. خالد کیلوگه دومة الجندل ده فوق العاده کوب عسکر جبیلغان ایدی. ایکی اسلام قومانداني ایکی یاقدن غایت قاطی صورتده کریپست طشنده بولغان دشمان عسکرینه هجوم یاصادیلر. اوزاق اوتمیچه جودی بن ربیعه اسیر توشدی. دشمان عسکری جیڭلوب دومة الجندل کریپستینه کره باشلادیلر. فقط عسکر غایت کوب بولغانلقدن قلعه‌گه صیمیچه بیك کوبیسی طشده قالدی. اسلام قلچلری بونلرنڭ اوستنده تله‌گانچه حکم سوره باشلادی. اوزاقلامی قلعه‌نڭ قابقاسن واتوب کروب آنده‌ده دشمانني قاطی ایزدیلر. دشمان عسکرندن باری بنی کلب عربلری گنه سلامت قالوب باشقه‌لری اوترلدیلر. بنی کلب‌نی ایسه عاصم بن عدی اوز حمایه‌سینه آلوب قالدی.

خالد دومة الجندل ده وقت ایرانلیلر یاخشوق کوچلی عسکر جیوب اسلام عسکرینه قارشی چقدیلر. بو عسکرگه الجزیره عربلرندن ده بیك کوبیسی قوشلغان ایدی. قوماندانلری «زرمهر» برله «روزبه» ایدی. بونلرنڭ انبارغه یورگانلرن ایشتکان زبرقان بن بدر، قعقاع بن عمرودن یاردم صورادی. بونڭ اوزرینه قعقاع ایکی فرقه عسکر یبه‌روب برسینه «حصید»نه ایکنچیسینه «خنافس»که توشه‌رگه قوشدی. فقط ایران عسکری ربیعه عربلرندن یاردم کوتکانلکدن بونلر برله محاربه‌گه کرشمی طوردیلر. اول آراده خالد بن الولیده دومة الجندل‌دن حیره‌گه قایتدی. اول حیره‌گه قایتوبرله قعقاع بن عمرو قوماندانسنده «حصید»که، «ابو لیلی بن فدکی قوماندانسنده «خنافس»که ایکی فرقه عسکر یبه‌ردی.

---

(۱) خالدنڭ عیاض‌غه یازغان جوابی اوشبوبرایکی سوزدن گنه عبارت ایدی: «من خالدالی عیاض ایاك ارید (خالددن عیاض‌غه بتون مقصدم سیڭا باروغنه)

قعقاع عسکری حصیده دشمان برله قاطی محاربه قیلوب نق غالب کیلدی. دشمان قوماندانلرندن ایکیسی‌ده اوترلدیلر. موندہ مغلوب بولوب قاچقان دشمان عسکری خنافس‌که باروب آندەغی عسکرگه قوشلسه‌لرده، ابولیلی بن فدکی عسکرینه مقاومت قیلورغه جرأت ایتمیچه مضیج‌قه قاچدیلر. مضیج‌ده بیك کوب عربلر جیلوب تیگی ایکی ایران قوماندانلرینه یاردم ایتەرگه طورالر ایدی. خالد بن الولید مونی ایشتوب مضیج‌قه بالذات اوزی چقدی. عیاض بن غنم‌نی حیره‌ده قالدردی. حصید وخنافس‌نك اشن بترگان قعقاع وابو لیلی‌لرگه معین وقتده آنده باروب یتەرگه قوشدی. شولای ایتوب مضیج‌ده غایت قاطی محاربه بولوب اسلام عسکرینك شاللی غلبه‌سی برله تمام بولدی. موندن صوڭ خالد «ثنی»گه یوروب آنده‌ده دشمانغه نق غالب کیلدی. «زُمیل»ده‌ده قاطی محاربه بولوب خالد عسکری نق غلبه چالدی. موندن صوڭ خالد شام، عراق، الجزیرة حدودنده‌گی «فراض»غه یورودی. بو وقت رمضان بولغانلقدن عسکر روزه طوتمادیلر. خالدنك فراض‌غه یورگانلگن ایشتکاچ آندەغی ایران عسکرندن هم تغلب، ایاد، نمر عربلرندن عبارت کوچلی عسکرگه حدود بویندەغی روم عسکرلری‌ده یاردمگه کیلگانلر ایدی. ۱۲نچی یلنك ذوالقعده اورتالرنده بولغان قاتلی محاربه‌ده خالد عسکری متفقلرغه غالب کیلدی. عرب مؤرخلرینك سوزینه کوره اوشبو محاربه‌ده متفقلردن یوزمك عسکر صفدن چقمشدر. فقط بونك آرتق مبالغه ایکانلگنده شبهه ایتەرگه یارامی.

خالد فراض‌ده اون‌کون قدر قالوب عسکرن استراحت ایتدرگاچ، حیره‌گه قایتورغه امر بیردی. عسکرگه عاصم بن عدی‌نی قوماندان ایتدی. اوزن عسکرنك آرتنده ایتوب کورسه‌توب هیچ کمگه سیزدرماسدن بر نیچه کشی برله مکه‌گه حج ایچون سفر ایتدی. عسکر مکه‌دن حیره‌گه قایتوب کرگانده خالدده ایبده‌شلری برله عسکرنك آرتینه کیلوب قوشلدی. خالدنك عسکرندن غائب بولغانلغن یالکز آرتەغی عسکرگنه بلدی. ابوبکرده خالدنك بو اشن صوکندن‌غنه بلدی. فقط خالدنك بو اشی غایت زور خطا ایدی. شونك ایچون‌دم ابوبکر آکا یازغان مکتوبنده آنی نق شلته قیلدی وایکنچی‌مرتبه آندی اشکه ارتکاب ایتمه‌سکه قوشدی. خالد حجدن حیره‌گه قایتوب توشووی برله آکا ابوبکردن شام اردوسینه یاردمگه کیتەرگه امر کیلدی.

خالد بن الولیدنك عراق‌ده طوروی بریل ایکی‌آی ایدی. اول شوشی آزغنه وقت اچنده دهشتلی اشلر اشلەدی. اول هیچ بر محاربه‌ده دشمان عسکرندن مغلوب بولمادی. آخرده‌متفق عسکرلرگه ده غلبه چالوب مدینه دولتینك ایران وروملرنك ایکسینه بردن قارشی‌طورا آلورلغن‌ده اثبات‌ایتدی. اول‌مناذره دولتن یقدی. بتون‌عراق قطعه‌سن‌ضبط ایتدی. شولای ایتوب توب ایران مملکتینه‌ده بولنی‌آچوب قویدی. بوندن صوڭ «حته زیفون»(Ктезифонъ) هر وقت اسلام‌عسکرینك تهدیدی‌آستنده قالدی. اگرده‌خالدکه شامغه کیتەرگه امر بولماسه‌ایدی، حته زیفون اوچ کوندن صوڭ عرب سواریلرینك طوزانی

خالدنك متچگه باروری.

خالد بن الولیدکه شام اوردوسینه باردەمگه کیتەرگه امر کیلدی.

آستنده قالاچق ایدی. فقط نی ایچوندر خلیفه ایران مسئله‌سن یارطی یولده قالدروب، بوبیوك قوماندانلی شامغه یبه‌ردی. شولای‌ایتوب خالد باشلاغان بیوك فتوحاتینك آخرینه یته آلمیچه عراقنی‌طاشلارغه مجبور بولدی. خالدنك اوشبو محاربه‌لری ایك زور محاربه لردن صانالادر. اوشبو محاربه‌لرده بولغان کشیلر صوکندن، بز ذات السلاسل‌ده حاضر بولغان کشیلر دیه مافتانا طورغان ایدیلر. بوندن مقصدلری ذات السلاسل واقعه‌سی برله فراض واقعه‌سینه قدر بولغان محاربه‌لردر. بوندن صوکغی محاربه‌لرنی آنده تلگه‌ده آلمی طورغان ایدیلر. خالدنك دشمانغه معامله‌سی فوق العاده فاطی ایدی. شونك برله برابر اول، آول خلقینه فوق العاده یموشاق معامله قیلا طورغان ایدی. شونك ایچون‌ده آنلر ایرانلیلرغه قاراغانده بونلرنك قول آستنده بولونی آرتق کوره‌لر ایدی. خالد، عسکرینه غایت سیوکلی ایدی. آنك قول آستنده‌غی عسکر آنك براشاره‌سن گنه کوتوب طورالرایدی. اول قایده توشسه شونده آنلورغه حاضر ایدیلر. خالدنك شامغه یبه‌رلوون بعضلر، عسکرن طاشلاب حجگه کیتوی ایچون ابوبکر طرفندن جزاغه حمل قیلسه‌لرده، بو درست توگلدر. درستی شام اردوسینك خالد که احتیاجی بار ایدی. شونلقدن ابوبکر ایران مسئله‌سینك یارطی یولده قالوینه قارامیچه، اشانچلی گینیرالی خالدنی آنده یبه‌ردی. عراق عربی‌نی فتح ایتکاندن صوك خالدنك بتون مقصدی، شبیه‌سز، «مدائن» (خته زیفون) گه یورو ایدی. اول، شول قول آستنده بولغان ۱۵–۲۰مك عسکری‌برله ایران مملکتن فتح ایته آلاچق ده ایدی. چونکه بو وقت ایرانده حکمدار آلشدرو سببلی بتونله‌ی باشباشداقلق حکم سوره‌ایدی. ذاتا خالد، کسراغه هم ایران رؤساسینه مکنوبلر یازوب اوزینك ایران مملکتینه یوررگه بولغانلغن بلدرگان‌ده ایدی. فقط، قسمت آکا فارشی کیلدی ایران مملکتینك فاتحی بولو شرفی آکا نصیب بولمادی. اول آوزینه قابقان لقمه‌سن بوتا آلمیچه عراق‌دن کیته‌رگه مجبور بولدی. خالدنك بوکا شبیه‌سز اچی بیك پوشدی. فقط خلیفه قوشقان اشکه باش ایمی‌چاره یوق ایدی. یوقاروده سویله‌ندکچه خالد بن الولید هر فتح ایتکان بیرنك غنیمت وجزیه‌لرن ایلچیلر برله ابوبکرگه یبه‌ره طوردی. اوشبو وقت ابوبکرنك «خالد کبك کشینی آنالر طودرودن عاجز قالدیلر!» دیگانلگی روایت ایتله‌در.

خالد بن الولید دن صوك عراق اردوسینه قوماندان بولوب خالد کیلگانچه باش قوماندان بولوب طورغان مثنی بن حارثه قالدی. اول خالددن صوك باش کؤارتیرن موقت حیره‌گه کوچردی. بووقتلرده نیچکدر مدائن‌ده آزراق حیات‌اثری سیزیله‌باشلادی. ایران حکومتی اسلام عسکرینك آلغان وضعیتی حقنده بر قدر توشونوزگه باشلادی. قورقنچلی خالد بن الولیدنك بایطاق عسکر برله شامغه کیتووی بونلرغه یاخشوق زور فرصت بولوب چقدی. آنك کیتووی ایران دولتنده روح کوته‌ریلوگه سبب‌بولدی. شولای ایتوب ایران حکومتی هرمز اسمنده‌گی قوماندان قول آستنده یاخشوق قوتلی عسکر

مثنی‌نك پایتختکه بارووی.

ترتیب ایتوب مثنی گه فارشی یبه‌ردی. مثنی هرمز عسکرندن وقتنده خبر آلوب بتون قوّتی برله آکا فارشی چقدی. بابل خرابه‌لری تیره‌سنده واقع بولغان قانلی محاربه ده مثنی هرمز عسکرن نارمار کیتررگه موفق بولدی. (١٣=٦٣٤) اوشبو محاربه ده عرب آرسلانی مثنی نك بر صوغش فیلینه بالذات هجوم ایتوب اوترگانلگن روایت ایته‌لر. مثنی هرمزگه غالب کیلسه‌ده، آنك حالی بایطاق مشکل ایدی. چونکه قول آستنده‌غی آزغنه عسکر برله آکا بایطاق مسافه‌نی اشغال ایتوب طوررغه طوغری کیله ایدی. ایران حکومتی‌ده طبیعی بونك برله گنه قالمیچه طاغی ده عسکر یبه‌ره‌چکی کوز آلدنده ایدی. شونلقدن اول بالذات پایتختکه قایتوب خلیفه‌دن یاردم صورارغه بولدی. مثنی مدینه‌گه کیلگانده ابوبکر ایندی اولم توشه‌گنده یاتا ایدی. خلیفه بیوك قوماندانلغنی خوش قبول ایتوب آکا یاردم بیرگه عمر بن‌الخطاب‌قه توصیه قیلدی. عراق مسئله‌سن حاضرگه شول بیرده قالدروب، ایندی شام فتوحاتینه کوچه‌چکمز.

اسلام دولتن چیت دولتلر برله محاربه ایتوگه شوق ایتکان سببلرنك ایك زور یسی مبارزهٔ حیات مسئله‌سی بولغانلغن، آکا نیندی بولسه بر کورشی دولتنك حسابینه اوسو ضرور ایکانلگن، برنچی خلیفه‌نك تختکه منو برله‌شول سیاستنی طوتارغه بولغانلغن یوقاروده یازوب اوتکان ایدك. اسلام دولتی ایچون باشلاب ضبط ایته‌رگه ایك مناسب وایك اوکفای مملکت، شبه‌سز، شرقی روما ایمپیراطورلغی قول آستنده بولغان سوریه وفلسطین مملکتلری ایدی. چونکه بو مملکتلر غایت منبت ومحصولدار مملکتلر بولو اوستینه عربلرگه کوبدن معلوم ایدی. آنلر آنده گلهن تجارت برله باروب آنك احوالندن وجغرافیاسندن خبردار ایدیلر. آنك اوستینه اول بیرلر کوبره‌ك بونلرنك جنسداشلری بولغان عربلار برله مسکون بولوب عربستان‌نك برجزئی کبك ایدی. شونلقدن اول بیرلرنك آکار بتونله‌ی اجنبی بولغان رومله قول آستنده بولودن، عرب دولتینك بر جزئی بولوی طاغی‌ده طبیعیره‌ك ایدی. ذاتا آنده حکومت سورگان غسانیلرنك روم قول آستنده بولولری‌ده یالکز اسماگنه ایدی. آنلرنك روم حکومتینه تعلقلری باری بر مقدار ویرگو بیرودن هم ایرانلیلر برله محاربه‌ده آنلرغه یاردم بیرودن اوزمی ایدی. سوریه وشام صحرالرنده جه‌یلوب یورگان عربلرده، روم حکمدارلرن اول قدر طانمیلر، آنلر بیگره‌ك غسان امیرلرینه بوی‌صنالر ایدی. مونه شونك ایچون‌ده مدینه دولتی‌ایچون ایك مناسب یول مذکور مملکتلرنی ضبط ایتو وشرقی روما دولتی حسابینه اوسو ایدی.

ذاتا رسول الله اوزی‌ده بوکا برقدر تشبث ایتوب قویغان ایدی. ٨نچی یل زید بن حارثه قوماندهسنده یبه‌رلگان کچکنه بر اردو سوریه حدودن گیچوب «مؤته» گه قدر اوك بارغان ایدی. ٩نچی یل رسول‌الله بالذات اوزی ٣٠٠٠٠ عسکردن عبارت زور اردو برله «تبوك» که قدر باروب قایتقان ایدی. ١١نچی یل صفرده ایسه رسول‌الله طاغی بر اردو حاضرله‌ب اسامه بن زیدنی قوماندان تعیین ایتکان، خلیفه ابوبکرده رسول‌الله‌نك

شام فتوحاتینك سببی.

امرن اورنینه کیتروب اسامه عسکرن تعیین قیلنغان بیرگه یبه‌رگان ایدی. فقط اول وقتده عربستانده عمومی اختلال بولغانلقدن اسامه، یالکز بر نمایش کنه یاصاب تیزره‌ك ئه‌یله‌نوب قایتوغه مجبور بولغان ایدی. شونلقدن مملکت طنچلاندیریلوب، اولکی ترتیب اورنینه توشو برله خلیفه شول بیلکولی صوغش پلانن وجودکه نوباچق ایدی. ابوبکرنك عراق فتوحاتینه کریشووی یالکز مثنی بن حارثه‌نك تشویقی برله بولغان ایدی. آندان کوکللی خبرلر کیله باشلاغاچ، خالد بن الولیدنی‌ده آنده یبه‌رگان ایدی. فقط اوز فکری بیگره‌ك شام طرفینه یونه‌لکان ایدی. شونلقدن اول ایران حدودینه یبه‌رلکان قوماندانلرنك زور موفقیتلر قازانولرینه قارامیچه، اولکی پلان بوینچه یا کا محاربه‌غه تشبث قیلدی. مونده خاطرغه شول کیله، که اگرده ابوبکر سوریه گه یبه‌ریله‌چك عسکرلرن خالد ومثنی لرگه یبه‌رسه ایدی، شبهه‌سز، ایران آنك زمانده اوق فتح ایتلور فتوحات تاریخینك صحیفه‌لری آزراق آلیشنور ایدی. فقط اول، اوزینه مجهول بولغان بیرلرگه کوب اهمیت بیره‌سی کیلمیچه اوزینه بیلکولی بیرلرگه عسکرن سوق ایتدی.

سوریه‌گه عسکر یبه‌روی

۱۲ نچی یل حجدن قایتو برله ابوبکر، بتون عربستان خلقن عسکرلکگه چاقروب دعونلر طاراتدی. بناءعلیه تورلی طرفلردن کوکللی فرقه‌لر کیلوب مدینه‌نك شمالنده «جرف» دیگان میداننده لاگیر قوردیلر. اوشبو وقت ابوبکر الوغ قوماندانلردن عمرو بن العاص‌قه مکتوب یازوب اوزن شام‌غه یبه‌ریله‌چك بر فرقه عسکرگه قوماندان نصب ایته‌رگه تلگانلکن بلدردی. بو وقت عمرو بن العاص قضاعه عربلرنده زکات مأموری ایدی. رسول‌الله آکا عمان‌غه بارماس بورون اوشبو مأموریتنی وعده ایتکانلکدن، ابوبکر اختلال باصلغاچ آنی شونده مأمور ایتوب قالدرغان ایدی. ابوبکرنك بوکا قطعی امر بیرمه‌وی‌ده رسول‌الله‌غه وعده قیلغان مأموریتدن اوز اختیارندن باشقه توشوره‌سی کیلمه‌گانلکی ایچون ایدی. عمرو بن العاص خلیفه‌نك مکتوبی کیلو برله «باش اوستی. امریگه حاضرمن. مین اسلام اوقلرندن بر اوق من. تلگان بیرگه مینی آتا بلورسك!» دیب مکتوب یازدی. بونك اوزینه ابوبکر آکا قضاعه عربلرندن عسکر جیارغه امر ایتوب مکتوب یازدی. جرف ده بایطاق عسکر جیبلغاچ ابوبکر ایك باشلاب خالد بن سعید بن العاص‌نی چاقروب آکا فلاق بیردی واوچ مك قدر عسکرگه قوماندان تعیین ایتوب مدینه‌دن اوزاتدی. فقط خالد بن سعید باشده ابوبکرگه بیعت بیرمیچه طورغان کشی ایدی. اول یوقاروده ذکر اینلگانچه علی بن ابی‌طالب‌قه طرفدارلق قیلغان ایدی. شونلقدن ابوبکرنك خصوصی مستشاری عمر بن الخطاب آکا بونی عزل ایته‌رگه کیکاش بیردی. ابوبکر باشده کونمه‌سه‌ده آخرده اوشبو فکرگه کیلوب خالد بن سعیدنك آرتندن کشی یبه‌روب «وادی القری» غه یاقن «ذی المَروة» دیگان یبرده آکاردن فلاقنی آلدرتدی. (۱) هم آنك اورنینه یزید بن ابی سفیان نی قوماندان نصب ایتدی. شام‌غه

(۱) خالد بن سعید صوکندن شرحبیل بن حسنه قول آستنده کیتدی.

ایك باشلاب چقفان عسکر اوشبو یزید بن ابی‌سفیان عسکری ایدی. ابوبکر بوکا شام فتح ایتلگاچ «دمشق» که والی بولاچغن سویله‌دی. بوندن صوك عمرو بن العاص وشرحبیل بن حسنه‌لرگه فلاق بیرلدی. (۱) عمرو بن العاص قه فلسطین ولایتی، شرحبیل گه «اُردُن» ولایتی وعده قیلندی. ایك صوکغی فرقه اولاره‌ق ابوعبیده بن الجراح عسکری چقدی. ابوبکر بوکا حمص والیلگن بیردی. مذکور قوماندانلرنك تولمرنده‌غی عسکر مدینه‌دن قوزغالغانده باری اوچه‌ر مك چاماسنده‌غنه ایدی. ابوبکر بونلرغه آرتلرندن اوزلوکسز یاردم باراچاغن وعده ایتدی. شونلقدن سوریه وفلسطین‌غه باروب یتکانده بتون اسلام عسکرینك صانی ۲۴۰۰۰ گه یتدی. سوریه گه بوندن ده کوبره‌ك عسکر یبه‌رو ممکن بولسه‌ده، ردت که قاتشقان کشیلر عسکرلکگه قبول ایتلمه‌گانلکدن اوشبو قدرگنه ایدی. عمر زماننده اهل ردت‌دن‌ده عسکر آلنغانلقدن اول وقت عرب‌عسکرینك صانی یاخشوق کوبه‌یدی. ابوبکر مذکور قوماندانلردن هر قایوسینه مخصوص یولدن بارغه قوشدی هم‌صوغش نیندی ولایتده بولسه شول ولایتکه والی‌تعیین قیلنغان‌قوماندان باش قوماندانلق ایته‌چکن سویله‌دی. (۲) شولابوق بتون عسکر برگه جیبلغانده عمرو بن العاص‌قه امام طورغه ابوبکرنك وعده ایتکانلگن‌ده روایت ایته‌لر. (۳)

سوریه اوردوسینك باشلاب مدینه‌دن قوزغالوی ۱۳ نچی یل صفر آینده (۶۳۴ نك یازنده) ایدی. ایك الوك بولغه چقفان فرقه یزید بن ابی سفیان فرقه‌سیدر. ابوبکر قوماندانلرنی جه‌یه‌و اولاره‌ق بالذات اوزاتا باردی. هر قایوسینه توصیه‌لر قیلدی. بز بو اوروندہ آنك یزید بن ابی سفیان‌غه اینکان توصیه‌سن کوچره‌مز: توصیه شوکاردن عبارت: «مین سینی صناو ایچون قوماندان تعیین ایتدم. اگر اشکنی گوزه‌ل یوروتسه‌ك منصبکده قالدرمن هم درجه‌کنی کوته‌ررمن. اگر ناچار یوروتسه‌ك عزل قیلورمن. سیکا الله‌دن قورقورغه توصیه ایته‌م. چونکه اول سینك ظاهرکه مطلع بولغان شیکالی باطنکده‌ده مطلع. الله‌غه ایك یاقن کشی آنی سویگان هم عملی برله آکا یاقنلاشقان کشیدر. سینی خالد (بن سعید) اورنینه تعیین ایتدم. بروك جاهلیت غرورلرندن صاقلانا کور! چونکه الله آنی هم اهلن سویمیدر. عسکریکه بارغاچ آنلرغه یاخشیلق برله باشلا، یاخشی وعده‌لر قیل هم آنلرغه گوزه‌ل صحبت ایت. عسکریکا وعظ ونصیحت قیلغانده وعظك قسقه بولسون. چونکه کوب سوز بربرسن اونوتدرادر. کوکلیکنی توزوك قیل، خلق‌ده سیکا توزوك بولور. نمازلرنی رکوع وسجده‌لرن اورنینه کیتروب، خشوع برله‌ن، وقتلرنده ادا قیل. اگرده دشمانلرکدن ایلچیلر کیلسه آنلرغه احترام کورسه‌ت. عسکرکنك حالینی بلمه‌سونلر، بیتشمه‌گان بیرلرکنی کورمه‌سونلر ایچون آنلرنی تیزره‌ك اوزاتورغه

ابوبکرنك یزید بن ابی سفیان‌گه توصیه‌سی.

(۱) شرحبیلنك آناسی عبدالله بولوب حسنة آناسی در. اول خالد عسکرنده عراق‌ده بولسه‌ده، خالدطرفندن بریه‌وش برله مدینه‌گه یبه‌رلگان‌ایدی. خلیفه آنی یاکادن‌عراق‌قه یبه‌رمیچه مدینه‌ده قالدروب، صوکره سوریه‌گه باراچق بر فرقه‌گه قوماندان نصب ایتدی. (۲) فتوح البلدان ص ۱۱۵. (۳) فتوح البلدان ص ۱۱۵.

طریش. آنلرنی عسکرك کوب بولغان اورونغه توشور. یانکده غیلرغه آنلر برله سویله‌شورگه ایرك بیرمه، اوزك سویله‌شوچی بول. سر طوتولاچق نرسه برله سر طوتولمایه‌چق نرسه‌نی ایکیسن برگه بولغاب یوروتمه، یوقسه اشك بولغانور. اگر برور کشیدن کیکاش صوراسه‌ك، سوزکنی درست سویله، درست کیکاش آلورسك. کیکاش صوراغان کشیکدن خبرکنی یاشرمه، یوقسه موفقیت فازانا آلمازسك. کیچلرده ایده‌شلرك (اشنابك) برله سویله‌شوچه‌ن وکیکاشوچه‌ن بول. بولای ایتکانده سیکا پرده‌لر آچیلور ودشمانکدك خبرن بلورسك. صافچی عسکرلرکنی کوب ایت، هم آنلرنی عسکرنك تورلی بیرلرینه طارات. صافچیلرکدك حالن گلدن تیکشروب طور. آنلر طورغان اورونلرغه آکسزدن باروب چقفالا!. اگر صافچیك تیوش اورننده بولماسه آنی تأدیب ایت وجزا قیل، فقط جزاك افراطقه کیتمه‌سون. کیچ برله صافچیلرنی نوبت برله قوی. برنچی صافچی ایکنچیسندن اوزاغراق نوبت قیلسون. چونکه اولکی نوبت کوندوزگه یاقن بولغانلقدن یکلره‌ك بولاچقدر. جزاغه مستحق کشینی جزالاودن قورقما، فقط جزا بیررگه آرتق آشقماده. عسکرکدن هیچ بر وقت غافل بولما. اگر آنلردن غافل بولسه‌ك، بوزیلورلر. عسکریکا جاسوسلك قیلوب آنلرنی رسوای قیلما. خلقنك اسرارن چیشه‌رگه طریشما، ظاهرلری برله اکتفا قیل. یوق بار سوز سویله‌وچیلر برله اوطورداش بولمیچه، صدق ووفا اهللری برله اوطورداش بول. دشمانغه قارشیلاشقانده قهرمانلق کورسه‌ت، قورقاقلق کورسه‌توب عسکریکا اورنه‌ك بولما. غنیمت مالللرنه خیانت قیلما. چونکه خیانت فقیرلکه وموفقیتسزلکه سببدر. دنیادن واز کیچوب صومعه‌لرده عبادت برله مشغول کشیلرنی کورسه‌ك، آنلرغه طوقونما، اوز حاللرنده قالدر!»

مذکو قوماندانلرده عمرو بن العاص‌قه «أیلیه» یولی برل، باشقه‌لرغه «تبوك» یولی برله بارغه قوشلغان ایدی. بونلر هر قایوسی بیلگوله‌نگان یوللردن باروب دشمان مملکتینك چیگینه باروب کزدیلر. عمرو بن العاص، «غزه» یاننده‌غی «داثن» دیگان آولده بر نیچه مکدن عبارت دشمان عسکرندن بر آز مقاومت کورسه‌ده، آنی تیز آراده تارمار کیتروب قوماندانن قاچارغه مجبور ایتدی. شولای ایتوب عمرو بن العاص جنوبی فسلطین‌ده غزه شهرینه اورنلاشدی. باشقه قوماندانلرده جونلب مقاومت کورمیچه، ابو عبیده «جابیه»گه، شرحبیل «اردن»گه، یزید «بلقاء»غه باروب توشدی. شولای ایتوب اسلام اردوسی بیك آنساتلق برله غزه‌دن آلوب «حوران»غه قدر دوغا شکلنده‌رك برخط تشکیل ایتوب اورنلاشدیلر. عرب عسکرینك بو بیرلرده آرتق مقاومت کورمه‌ولرینه اوشبو سببلرنی کورسه‌تدلر: شرقی روما دولتینك صوکغی ایران محاربه‌سندن صوك خزینه‌سی بتونلی بوشاغانلقدن الوغ ایمپیراطورلقنك بتون حدودن صافلاو ایچون منتظم عسکر طوتارغه مالیه‌سی مساعد توکل ایدی. شونلقدن اول، صوکغی وقتلرده سوریه وفلسطین‌ده

كوچلى عسكر طونا آلمادى. سوزيه حدودى كوچبه‌لك حالنده يورى طورغان عربلر برله مسكون بولوب باش مدينه دولتى حدودگه شافطى يراق بولغانلقدن ايمپراطور آنده قوتلى عسكر طوتارغه لزوم‌ده كورمه‌گان بولورغه كيره‌ك. بوڭا قدر مناذره وساسانيان دولتلرينڭ هجوملرينه قارشى ايمپيراطورنڭ ايڭ زور طايانچلرى بولغان بيرلى غسان كنه‌زلرى وعسكرلرى بوڭاچه بيريلوب كيلگان ژالينه‌لرن رەتلەب آلا آلماغانلقدن ايمپراطورغه بولغان صداقتلرى بايطاق كيمىگان ايدى. صوڭ وقتلرده غسانيلرنڭ اوشبو سببدن ايمپراطورنڭ فلسطين‌ده‌گى عسكرى پونقتى بولغان قيسار يه‌ده‌گى (Цезарія) نامىستنيگى «سيرگه‌ى» گه نيام ايتوب آنى اوترولرى(١) بونلرنڭ ايمپراطورغه صداقتلرينڭ نى درجه‌ده بولغانلغن آچق كورسه‌تەدر. آنڭ اوستينه ايمپراطورنڭ آور نالوغلرندن، مأمورلرينڭ جبر، ظلم ورشوتلرندن طويوب بتكان خلق، آنڭ قول آستندن چقوب ايكنچى بردولت قول آستينه كروگه اول قدر بورچلمىلر ايدى. مونه اوشبو سببلرگه بناً عرب فاتحلرى برنچى آدوملرنده كيره‌ك عسكر وكيره‌ك اهالى طرفندن جونلەب مقاومت كورمه‌ديلر.

بو وقتلرده مدينه‌دن كيلگان ياردم سببلى عسكر، ٢٤٠٠ گه طولسه‌ده آلغه تجاوز ياصاو بايطاق آور بولاچق ايدى. « حمص » ده بولغان ايمپراطور هرقل‌نڭ، اوزينڭ برادرى فيودر (Θеодоръ) قول آستنده قوتلى اردو حاضرله‌و خبرى احوالنى طاغى‌ده مشكللەته توشدى. شونلقدن عرب قوماندانلرى ابو بكردن طاغى‌ده ياردم صورارغه مجبور بولديلر. ايمپراطورنڭ قوتلى اردوسينه قارشى غزه‌دن آلوب «بصرى»[١٥]غه قدر ٣٠٠ چاقرمدن آرتق مسافه‌گه جه‌يلگان آزغنه عرب عسكرينڭ حالى شبهه‌سز مشكل بولاچق ايدى. شونلقدن عمرو بن العاص‌نه بر آز پلانن اوزگه‌تورگه طوغرى كيلدى. اول غزه‌نى طاشلاب عسكرن بحر لوط (Мертвое море) نڭ جنوب طرفينه اورونلاشدردى. شولاى ايتوب عرب عسكرلرينڭ اشغال اينكان مسافه‌لرى بايطاق طارايوب قوماندانلرغه هر وقت بر برينه مناسبتده بولورغه امكان طابلدى.(٢)

پايتختكه امداد صوراب مكتوب كيلگانده ابوبكرنڭ قولنده هيچ بر عسكر يوق ايدى. جيبلغان عسكرلرنڭ بتونيسى بوڭا قدر يبه‌ريلوب بترلگان، بوندن صوڭ‌ده تيز وقتده كيره‌ك قدر عسكر جينه‌و ممكن توگل ايدى. شونلقدن اول اوزاق اويلاماسدن

(١) Исторія Ислама Мюллера ст.278 т I.

(٢) موللەر، اوشبو وقت عمرو بن العاص‌نڭ باش قوماندانلق وظيفه‌سن ايفا ايتكانلگن سويلى. ابوبكردن ياردم صوراوچى‌ده آنكچه عمر وبن العاص‌در. عرب مؤرخلرينڭ روايتلرى ايسه تورليچه‌در. بتون عسكر برگه جيبلسه، عمروبن العاص‌نڭ عسكرگه امام طوراچغن اوزينه‌خليفه‌نڭ تاله‌ى ئەيتكانلگن‌سويليلر. شوڭا بناً عمرو بن العاص‌نڭ موندى مشكل وقتارده باش قوماندانلق وظيفه‌سن اداً ايتوى برده بعيد توگلدر. ابو عبيده كبك قوماندانلرنڭ فخرگه اول قدر تارامىچه، اتفاق برله حركت ايته‌چكلرى، آڭا قارشمه‌ولرى كوز آلدنده‌در. هر حالده خليفه طرفندن بو وقت باش قوماندان تعيين ايتلگان ايدى.

خالدنڭ سوريه‌گه يورويى.

عراق عسکرینك یارطیسن سوریه اردوسینه یبه‌رگه بولدی. ذاتا خلیفه اول طرفلرنك آکا مجهول بولووی سببندن بولورغه کیره‌ك، که ایران مسئله‌سینه اول قدر اهمیت‌ده بیرمی ایدی. بناء علیه اول عراق اردوسینك باش قوماندانی ببوك قهرمان خالد بن الولیدکه مکتوب یازوب، عسکرنك یارطیسن آلوب سوریه اردوسینه یاردمگه چغارغه قوشدی. قالغان عسکرگه اوّلده گیچه مثنی بن حارثه‌نی باش قوماندان ایتوب قالدرغه قوشدی. یوقاروده بیان ایتلگانچه ابوبکرنك مکتوبی بارغانده خالد بن الولید حیره‌ده ایدی(۱). خالدنی عراق‌دن سوریه‌گه قاماندیراژات ایتو شبهه‌سز آنك اچن پوشوردی. بو اش آنك آوزندن لقمه‌سن طارتوب آلو ایدی. اوشبو اشنی خالدنك عمر بن الخطاب‌قه سلطاب: «بو، ام شمله اوغلینك (عمر بن الخطاب مراد) اشی ایندی. اول عراق‌نك مینم قولمده فتح ایتلووینه حسد ایتدی» دیگانلگی روایت ایتله‌در.(۲) فقط اول فوق العاده اطاعتلی بر عسکری ایدی. خلیفه امرینه قاریشونی اول کوکلینه ببله کیترمه‌دی. مکتوبنی آلو برله طوقز مك چاماسنده بولغان یارم عسکرنی آلوب یولغه چقدی. ابوبکر آکا عسکرنی صایلاب آلماسقه، عسکرده‌گی قهرمان ابرلرنی ایکیسینه تیگز بوله‌رگه قوشقان ایدی. خالد بونی‌ده ابوبکر قوشقانچه اشله‌دی. مشهور قهرمانلردن قعقاع بن عمرو اوشبو وقت خالد عسکرینه تیدی. خالد بن الولیدکه حیره‌دن سوریه‌گه بارر ایچون ایکی یول بولوب، یا فرات نهری برله یوغاری کوته‌ریلوب الجزیره ـ دمشق یولی بولغان زور یولدن دمشق‌قه بارغه، ایکنچیسی فرات بویلاب توبان توشوب دومة‌الجندل آرقیلی کچکنه یول برله بارغه طوغری کیله ایدی. فقط هر ایکی تقدیرده آکا غایت زور ئه‌یل‌نچ یاصارغه طوغری کیله ایدی. حالبوکه آکا سوریه اردوسینه یاردمگه تیزره‌ك باروب یتو مطلوب ایدی. شونلقدن اول غایت زور توکللك قیلوب بیش کون کیچیل‌چك چوللکنی آرقیلی باروب چغوب دمشق‌قه یونه‌لورگه بولدی. یول کورسه‌تو ایچون رافع بن عُمَیر الطائی اسمنده بر کشینی آلدی. بو، فوق‌العاده اوستا بر یولباشچی (دلیل) ایدی. صو حاضرله‌و مسئله‌سنده‌ده خالد فوق‌العاده اوستا وقزق بر تدبیر قیلدی: اول تویه‌لرگه یوکله‌تو ممکن بولغان قدر صو آلغانلك اوستینه تویه‌لرنی نق صوصاتوب طویغانچه صوغارتدی. صوکره آنارنی کوشه‌ب صوصاماسونلر ایچون ابرن هم تللرن کیسدردی. یولده کیره‌ك قدر تویه‌لرنی صویدروب صو قازانندغی صولرن آتلرغه اچرتدی. اوشبو اوستا تدبیرِ هم رافع بن عمیرنك یول بلوده مهارتی آرقاسنده عسکر آداشمیچه هم صوغه آبترامیچه تدمر (Пальмиръ) گه یاقن «سُوی» دیگان یرگه کیلوب یتدی. مونده خالد، طوغری کیلگان بَهْراء عربلرن طاراتوب طاشلادی. آندن صوك «آرَك» دن اوتوب تدمرگه کیلدی. تدمر خلقی باشده قلعه‌گه بیکله‌نوب خالدکه

---

(۱) بعضلر اول وقت آنك عین‌القرده بولوون سویلیلر. (۲) تاریخ‌الامم ٤٤ ج ٤.

مقاومت کورسه‌تمه‌گچی بولسه‌لرده تیز آراده عقللری باشلرینه کیلوب آنك برله صلح یاصادیلر. تدمردن صوڭ خالد ایچون سوریه‌گه بارو بیك یڭلمشوب قالدی. آڭا تدمردن ایمپیراطور یولی دیه معروف زور یول برله دمشقی‌که بارغه‌غنه قالدی. شولای ایتوب خالد «فَرْیَتین»، «فصم»لرنی کیچوب دمشقی‌که یاقن «ثَنیَّة العُقاب» دیگان قالقو پیرگه یتوب صوغش فلاغن تکدی(١). آندان «مَرْج راهط(٢)» نی اوتوب دمشقی‌گه یتدی. بو وقت دمشق خلقی بولغان خرستیانلر (Духовъ день) بیره‌من ایتوب یاتالر ایدی. (١٢ ایپون ٦٣٤ یل) خالدگه دمشقی‌نی ضبط ایتو بیك آنسات بر اش بولسه‌ده آنك ایچون ایده‌مشلرینه قوشیلو مطلوبره‌ق بولغانلقدن آڭا کوب اهمیت بیرمه‌دی. باری دشمانك احوالن کوزه‌تو ودمشق تیره‌سن تیکشرو برله‌گنه قناعتلنه‌ندی(٣). بوندن صوڭ خالد بیك تیز بصری (Бостра) غه بوردی. آنده ابوعبیده عسکرینه قوشیلوب آنی فتح ایتدیلر هم ابوبکرگه غنیمت‌نك بیشده برن یبه‌ردیلر.

اوشبو وقت عرب عسکری برله محاربه ایته‌چك روم عسکرینك باش کؤارتیری قَیْساریه شهرنده ایدی. عمرو بن العاص‌نك غزه‌گه کیلوب توشوندن بونلر، عرب عسکرینك بحر اوطه‌نك غرب طرفندن هجوم ایتولرن ظن قیلوب آنلرغه قارشیلاو ایچون قیساریه‌دن جنوبکه طابا بوردیلر. اسلام قوماندانلری روم عسکرینك حرکتن ایشتو برله بتون عسکرنی قدس‌نك ٢٤ چاقرم قدر جنوب غربیسنده واقع «أَجْنادین» گه طوپلاب، روم عسکرن فارشی آلدیلر. خلیفه طرفندن سوریه اردوسینه بر باش قوماندان تعیین قیلنماغان بولسه‌ده، قوماندانلر اوز آرالرندن خالد بن الولیدنی باش قوماندان تعیین ایتدیلر. بوندن صوڭ‌ده مشکل وقتلرده خالد بن الولید تگیلرنك رضالغی برله باش قوماندانلق وظیفه‌سن اداء ایتکالی طورغان ایدی. محاربه اسلام عسکرینك قطعی ره‌وشده غلبه‌سی برله تمام بولوب، روم قوماندانی فیودر، تارمار کیترلگان عسکرن طاشلاب حمص‌قه ایمپیراطور هرقل یانینه قاچدی. هرقل قرداشینك مغلوبیتنه فوق‌العاده کیفی کیتوب آنی قسطنطنیه‌غه اوزاتدی. اوزی ایسه یاڭادن عسکر جیبو ایچون حمص‌دن «أَنْطاکیه» (Антіорія) گه کیتدی. فیودرنك مغلوب بولوب قاچقان عسکری دمشق‌قه النجا قیلوب آنی نغیتو برله مشغول بولدی. اجنادین واقعه‌سی ١٣ نچی یل جمادی‌الاولی آخرلرنده ایدی (ایپول ٦٣٤). بو محاربه‌ده روم عسکرینك صانی یوز مڭ بولغانلغی روایت ایتله‌در.(٤) سوریه اردوسینك اوشبو برنچی بیوك غلبه‌سی خلیفه ابوبکرنك دنیاده‌غی ایڭ صوڭغی شادلغی بولدی. اول اوشبو شاداق خبری کیلگاچ اوزاق طورمیچه دنیادن کیچدی.

اجنادین محاربه‌سی.

---

(١) عقاب، بایراق معناسنده‌در. ثنیة ایسه قالقو بیر معناسنده‌در. بو یبر خالد فلاغی تگلگانلکدن صوڭندن «ثنیة العقاب» دیب کیتدی.

(٢) دمشق‌نك شرقنده غوطه‌غه یاقن بولونلقدر.

(٣) خالد بن الولیدنك عراقدن سوریه اردوسینه کیلوب قوشلووی «یرموك» واقعه‌سنده دیب مشهور بولسه‌ده، درست توگلدر.

(٤) فتوح البلدان ١١٩.

ابوبکرنك اداره‌سی، سیاستی وترجمهٔ حالی.

ابوبکرنك اداره‌سی. ولایتار هم والیلر. ابوبکر دورنده دولت وارداتی. ابوبکر دورنده اجتماعی احوال. ابوبکرنك سیاستی. نسب وعائله‌سی. جاهلیت وقتنده‌غی حالی. رسول‌الله برله صحبتی. بعض مناقبی. آورووی. عمرنی ولی عهد تعیین ایتووی. وصیتی ووفاتی. مدینه خلقنده تأثر صفتی.

ابوبکرنك اداره‌سی

رسول‌الله وفات بولغان وقتده اسلام مملکتینك حدودی نیندی حالده بولسه، ابوبکر دورنده‌ده شوندن آرتق کیکایتلمه‌گان ایدی. چونکه عراق قطعه‌سینك کوبره‌ك قسمی هرنه قدر بو وقتلرده اسلام عسکری طرفندن فتح ایتلگان بولسه‌ده، بو، موقت کنه فتح بولغانلقدن آنی اسلام مملکتینك بر قسمی دیب صاناو ممکن توگلدر. شولایوق شام قطعه‌سنك‌ده اسلام عسکری اورن اورن اچکه کروب، اجنادین محاربه‌سنده دشمان عسکرینه زور غلبه چالسه‌لرده، اول بیرلر برنیچه دفعه طاغی قولدن قولغه کیچکانلکدن کینه اسلام مملکتینه الحاق ایتو ممکن توگلدر. عراق وشام قطعه‌لرینك نهائی اولاره‌ق مدینه دولتی قول آستینه کروو عمر بن‌الخطاب دورنده‌گنه بولدی. مع هذا عراق وشام فتوحاتن باشلاب یبه‌روچی وآنك ایچون باشلاب قوتلی عسکر ترتیب ایتوچی ابوبکر بولغانلقدن مذکور مملکتلرنی فتح ایتونك یارم شرفی شبهه‌سز آکا عائددر.

ابوبکر دورنده مملکت اداره‌سی‌ده، رسول‌الله زمانده‌غی طرزده بولوب، مهم اصلاحات کرتلمه‌گان ایدی. چونکه اول عربستانده‌غی عمومی اختلالنی باصو وفتوحات برله مشغول بولغانلقدن، ایکی یل اوچ آی قدرگنه دوام ایتکان دور حکومتنده آکا بوتدی اشلرگه تشبث ایته‌رگه فرصت‌ده یوق ایدی. اسلام دولتینك چن بر دولت شکلینه کروووی‌ده عمر بن‌الخطاب زمانده بولدی. شونلقدن عربستان دولتینك حقیقی مؤسسی اول صانالادر.

ابوبکر، رسول‌الله اورنینه قالغان برکشی بولغانلقدن اهل اسلامنك دینی هم دنیاوی رئیسی ایدی. اول اهل اسلامنك نمازده امامی، مملکتنی اداره خصوصنده حکمداری ایدی. اول رسول‌الله‌غه نائب بولغانلقدن «خلیفة رسول‌الله» دیب یورتیلدی. کیره‌ك ابوبکر دورنده وکیره‌ك باشقه خلفاء راشدین دورنده مملکت اداره‌سی «شوری» اساسینه بناء قیلنغان ایدی. خلیفه مهم اشلرده کبار اصحابنی جیوب آنلرنك فکرلرن آلوب اش قیلا ایدی. ذاتا قرآن کریمنك تعالیمی‌ده شولای ورسول‌الله‌نك سنتی‌ده شولای ایدی. نزاع وخصومتلرنی باصو خصوصنده‌ده خلیفه اوّلا قرآن کریم‌دن شوکا دائر حکمنی ازلی، اگر قرآن‌ده طابماسه رسول‌الله‌نك شوندی اشده حکم قیلوب، قیلماغانلغن

تیکشره، اگر رسول‌الله‌نك‌ده آندی اشده بره‌ر حکم قیلغانلغن بلماسه رسول‌الله‌نك شوندی اشده نیندی حکم قیلغانلغن خلقدن صوری، اگر آنلردن‌ده معلومات آلا آلماسه، کبار اصحابنی جیوب مسئله‌نی اورتاغه صالا وآنلرنك رأیی برله حکم قیلا ایدی. ابوبکرنك مملکت اداره‌سنده ایك زور کیکاشچی وطایانیچی عمر بن الخطاب ایدی. اول هر نه قدر وزیر دیب یورتلمه‌سه‌ده آکا وزیر اورننده ایدی. قاضیلق وظیفه‌سن‌ده کوبره‌ك اول ادا ایته ایدی. ابوعبیده بن‌الجراح قوماندان بولوب کیتماس بورون آکا مالیه اشن (مالیه‌نظارتن) باشقارا طورغان ایدی. سکریتارلق وظیفه‌سن زید بن ثابت، علی بن ابی طالب وعثمان بن عفان‌لر ادا ایته‌لر ایدی. علی بن ابی طالب آکا کوب وقت مستشارده بولا طورغان ایدی.

ولایتلر

ابوبکر دورنده جزیرة العرب اوشبو طریقه ولایتلرگه بولنوب هرقایوسینه والیلر قویلغان ایدی: ۱) مکه ولایتی. بونده والی رسول‌الله زمانده‌اوق والی بولوب طورغان «عتّاب بن اُسَید» ایدی. عتاب ابوبکر وفات بولغان کونلرده وفات بولدی. ۲) طائف ولایتی. بونده والی «عثمان بن ابی‌العاص» ایدی. بوده رسول‌الله طرفندن تعیین ایتلگان ذات ایدی. ۳) صنعاء. بونده «مهاجر بن اُمَیّه» والی ایدی. اول آنده‌غی عصیاننی باصقاچ والی بولوب قالدی. اول رسول الله زمانده اوق آکا والی تعیین ایتلگان بولسه ده، «أسود العنسی» فتنه‌سی کیلوب چغوب بارا آلمی قالغان ایدی. ٤) حضرموت. بونك والیسی «زیاد بن لَبید» الانصاری ایدی. ۵) خولان. بونده یَعلی بن اُمَیّه والی ایدی. ٦) زبید، رِمع. بونده ابوموسی الاشعری والی ایدی. ۷) جند. بونده «معاذ بن جبل» والی ایدی. ۸) بخران. بونك والیسی «جریر بن عبدالله» البَجَلی ایدی. ۹) جُرَش. بونده والی «عبدالله بن‌ثور» ایدی. ۱۰) یمن. بونده العلاء بن‌الحضرمی والی ایدی. بونك اوستینه مملکتنك هر یبرینه زکات عاملری‌ده یبه‌ریله طورغان ایدی. فقط عاملر کوبره‌ك شول یبر خلقینك اوزرئیسلری بولا طورغان ایدی. ردت واقعه‌لرن یازغانده بونی عاملرنك بایطاغی یوقاروده یازلوب اوتکان ایدی.

دولت وارداتی

ابوبکر دورنده دولتنك وارداتن اهل اسلامدن آلنغان زکات مالری، «ذمّی» (اسلام حمایه‌سنده بولغان چیت دین اهلری) آلنغان جزیه وخراج‌لر، صوغشده دشمانلردن آلنغان غنیمتلرنك بیشده بری تشکیل ایته ایدی. بیت‌المال گه جیبلغان بتون مال خلیفه طرفندن مستحق کشیلرگه تقسیم ایتله، بیت‌المال‌ده صاقلق مال قالدرلمی ایدی. خلیفه‌نك معاشی‌ده بیت‌المال‌دن تأدیه قیلنه ایدی. ابوبکرنك سنوی معاشی طبری روایتینه کوره ٦۰۰۰ درهم ایدی. اول، اوشبو مبلغ برله عائله‌سن تربیه ایته، حج وعمره کبك یول مصرفلرینه ده شول معاشندن طوتا ایدی. والیلرگه، عاملرگه مخصوص معاشلر تعیین ایتلمه‌گان ایدی. آنلر اوزلرینه جیبلغان زکات مالرندن اوز کبره‌کلرن آلالر، آنك

صوکنده مستحق کشیلرگه (مصارف زکات‌که) تقسیم قیلالر ایدی. اگرده مستعقلردن مال آرتسه پایتختکه اوزاتلا طورغان ایدی. ابوبکر زماننده هم آکاردن صوکده بایطاق وقتلرغه قدر عسکر آلو اصولی مجبوری توگل ایدی. آنك زماننده عسکرگه مخصوص معاش‌ده بیلگولەنمگان ایدی. دشماندن آلنغان غنیمتلرنك بیشده بری پایتختکه اوزاتلا، قالغان بیشده دورت الوشی عسکرگه تیگز تقسیم ایتله ایدی. معهذا غنیمت بولنمەسدن بورون بعض بر بهادرلق کورسەتکان کشیلرگه آیرم مکافاتلر بیرو قوماندانلك اختیارنده ایدی. آنك اوستینه دشمان نی اوترگان کشی شونك کیوم وقورالارن آلسه اوزینه بولا ایدی. شونلقدن بو وقتلرده عسکرنك کیلوری یاخشوق بولا طورغان ایدی.

رسول الله دورنده اسلام ملتینك اجتماعی حاللری نی رەشده بولسه، ابوبکر دورنەده شولوق ازدن باردی. قرآن کریمنك عالی تعالیمی، رسول اللەنك سنت سنیەلری اصحاب کرامنك نق کوکرەکلرینه سکشکان، بناءعلیه آنلرنك بتون حرکت ومعاملەلری دین وقرداشلك اساسینه بناء قیلنغان ایدی. آنلرنك بربرینه خیر خواهلقلری، شفقت ومرحمتلری نهایت درجەده ایدی. بای بایلغینه قاراب کبر وغرورغه بیرلمی، یارلی‌ده یارلیلغی سببلی عفت پەردەسن یرتمی ایدی. ابوبکر دورنده فتوحات باشلانوب پایتختکه غنیمتلر یاوو سببلی خلق بایطاق‌قنه حاللنسه‌ده، آشاو اچو، کیوم صالوم طوغروسنده همانده اولکیچه ساده‌لك، دنیاغه اهمیت بیرمەو حکم سوره ایدی. خلیفه اوزینك توبەن‌گنه طورمشی، ساده‌گنه کیومی برله بونلرغه اورنەك بولا، تگیلرده شولایوق خلیفه ازندن بارالر ایدی. اخلاق صاف وتوزوك، عدالت وحقانیت حکم سوره، بر برندن جبر وظلم کورگه، شکایت ایتیشورگه یول یوق ایدی. ابوبکر خلافتکه منوب، عمر بن الخطاب فاضیلق وظیفەسن اوستینه آلغاچ بر یل بوینچه آکا هیچ بر دعوا لاشوچی کیلمەوی بو وقت اجتماعی احوالنك نی درجەده توزوك بولغانلغن بیك آچق کورسەتەدر. خلیفه بتون اخلاق واطوارنده رسول اللەچه بولورغه، بتون کوچی برله رسول اللەنك سنتن اجرا قیلورغه، اداره وسیاستنه آنك ازندن بارغه طریشه ایدی. ابوبکرنك اداره‌سی خلقنی شول قدر ممنون ایتدی، که صوکندن خلیفه صایلاغان وقتده آنك وخلفی عمر بن الخطاب‌نك یولی برله بارونی خلیفه‌گه شرط قیلا طورغان ایدیلر. ابوبکر دورنده، رسول الله وفات بولو برله باش کوتەرگان موقت اختلال باصلوب بتون عربستان شبه جزیره‌سی عدالت وحقانیت ظلاغی آستنده طنچ وراحت معیشت ایتکان کبك، اسلام قوماندانلری باروب کرگان بیرلرده‌گی خلقلرده مدینه‌دن کیلگان عدالت ایسن ایسنی باشلاغانلر، ایران وبیزانس حکومتلرینك سوء اداره‌لرندن، مامورلرنك رشوت، جبر وظلملرندن، آور ژیرگولردن قوتراوغه امیدلری باغلانغان ایدی. فقط بو بیرلرده صاغلام عدالت اورلوقارن چەچوگه خلیفه ابوبکرنك عمری مساعده‌قیلمادی. بوشرف آنك خلفی عمر بن الخطاب‌قه میسر بولدی.

ابوبکر نهایت نچکه کوکللی، بەوشاق طبیعتلی، خلق‌غه افراط درجەده مرحمتلی ایدی.

اول بدنچه ضعیف، طبیعتچه بیك یه‌وشاق بولدیغی حالده اورنینه کوره شوندی یوره‌کلیلك وشوندی فاطیلق کورسه‌ته ایدی، که علی بن ابی طالب وعمر بن الخطاب کبك ایك یوره‌کلی وایك‌قاطی قوللی گشیلرده آگا حیران قالا طورغان‌ایدیلر. اول‌طوغری فکرلی، براقدن کوروچه‌ن عزم وثباتلی بر کشی ایدی. اول براشنی اشله‌و تیوشلکینه قناعت حاصل ایتسه، آلدینه طاو کبك مانعلر توشسه ده آنی اشله‌می قویمی، آرقیلی توشکان نرسه‌لرنی بارسن ده ئه‌رچوب طاشلی ایدی. قسقه سی ابوبکر قاراب طوروشقه غایت یواش، غایت یه‌وشاق، غایت نچکه قلبلی ایدی. شونك برله برابر آگارده شوندی عالی روح، شوندی قاطی یوره‌ك، شوندی طوغری فکر یاشرنگان ایدی، که اول یواشلقدن ویه‌وشاقلقدن طواچق کیه‌چیلکلرنی قاپلی، بیگره‌ك ده درستی اول طبیعتنك آگا کیه‌چیلك کیتروینه ایرك بیرمی، بالعکس آنی آگا بر زینت ایته ایدی. اول اورنینه کوره بالاوزدن‌ده یه‌وشاق بولا، اورنینه کوره قوروچدن‌ده قاطی بولا ایدی. آنك خلافتکه کیچکاننك صوگنده طوتقان سیاستندن وقیلغان اشلرندن مذکور خلق وطبیعتده بولغانلغی بیك آچق کورینه‌در. رسول الله نك وفات خبری ایشتلو برله بتون اصحاب کرام‌گه آبدراو وتوشکونلك کیلدیکی حالده، یالگز اول اوشبو زور مصیبت‌که ثبات ومتانت کورستدی. یالگز آنك روحی توشمه‌دی. مشهور خطبه سی برله اول، اصحاب‌کرام‌نك حیرتلرن یبه‌ردی. روحلرن کوته‌ردی. رسول وفات بولسه‌ده، آنی پیغمبر ایتوب یبه‌رگان الله هروقت «حیّ» بولغانلقدن رسول‌نك وفاتی بونلرنك اوّلگی یوللرندن وحق دینلرندن آیریلورغه سبب بولماسقه تیوشلگن آگلاتدی. رسول وفات بولو برله عربستان ده باش کوته‌رگان اختلالگه یالگز اول صالقون قان برله فاری آلدی. بتون اصحاب کرام دیرلك آنلرنك تله کلرن قبول ایتو طرفنده بولدیقلری حالده یالگز اول آنلرغه قارشی یوره‌کلیلك کورسه‌تدی. یالگز اول آنلرنی باش ایدرمیچه طوقتاماسقه سوز بیردی. واقعا بو خصوصده آنك فکری طوغری، آنك‌سیاستی موفقیتلی چقدی. صوگندن بتون اصحاب کرام آنك مذکور اشن تقدیر ایتدیلر. بو مسئله‌ده آگا ایك فارشی کیلگان عمر بن الخطاب اوزی ده صوگندن آنك سیاستن تقدیر اینه‌رگه مجبور بولدی. ابن مسعودنك ابوبکر حقنده: «رسول الله‌دن صوك شول قدر مرکزمز مشکلاشکان ایدی، که ابوبکر بولماسه بتونله‌ی بته‌چك ایدك. ابنة مخاض وابنة لبون‌لر ایچون محاربه ایتماسکه بولغان ایدك الخ» دیگان سوزلری آنك طوتقان یولن آنلرنك تقدیر اینکانلکارن، آگارغه فوق العاده منتدار قالغانلقلرن، آنك یورکلی، عزیمتلی وثباتلی بولدیغن آچق کورسه‌ته‌در. اسامه عسکرن یبه‌رو خصوصنده طوتقان یولی‌ده آنك فوق العاده شجاعتن والوغ سیاسیلگن کورسه‌ته‌در. ابوهریره، ابوبکر حقنده سوز چغوب: «الله برله آنط ایتوب ئه‌یتم، که رسول الله‌دن صوك ابوبکر خلیفه بولماغان بولسه ایدی، الله‌غه عبادت قیلوچی بولماس ایدی!» دیگان وشونی اوچ‌مرتبه تکرار اینکان ایدی.

بوكا فارشى خلق آنك سوزن ياراتميچه «يتمر ايندى سيكا!» قبيلندن سوز ئەيتديلر. شوندن صوك ابو هريره، اسامه عسكرن يبەرو خصوصنده واهل ردت برله محاربه خصوصنده أصحاب كرامنك نيندى فكرده بولغانلقلرن، ابوبكرنك نيندى سياست طوتقانلغن وآنلرنى بتودن يالكز ابوبكر قوتقارغانلغن تفصيلا بيان ايتدى. (١) بونلر بارسى ده ابوبكرنك يتون اصحاب طرفندن تقدير ايتلوون وآنك الوغ بر سياسيلكن كورسەتەدر.

ابوبكر، مملكتده گى اختلالنى باصو طوغروسنده غايت فاطيلق كورسەتسەده، اختلال باشنده طورغان عرب رؤساسن قولغه ئلەكتركاچ آنلرغه غايت شفقت ومرحمت برله معامله قيلدى. آنلرنك قباحتلكلرندن كوز يوموب آنلرنى عفو ايتدى. مثلا عمرو بن معدى كرب، عيينة بن حصن، أشعث بن قيس، سمط بن الاسود الكندى، قره بن هبيره لر پايتختكه بوغاولانوب كيترلكاچ، ابوبكر آنلرنى عفو ايتدى. بو، شبهەسز زور سياست ايدى. چونكه بو وقت اختلال باصلوب، عربلر تحت اطاعتكه كرگانلكدن فاطيلق استعمالينه لزوم يوق ايدى. واقعا ابوبكرنك مذكور سياستينك نتيجەسى غايت گوزەل بولدى. مذكور رئيسلر وبونلرغه ايەرگان قومارينك صوكندن فتوحات مسئلەسنده اسلام دولتينه غايت زور خدمتلرى تيدى. ابوبكرنك، مالك بن نويره حادثەسنده خالد بن الوليدكه قيلغان معاملەسى ده شولايوق آنك زور سياسيلكن كورسەتەدر. خالد بن الوليد قومى قاشنده محترم بر رئيس، عسكرينه فوق العاده سيوكلى الوغ بر قوماندان ايدى. مملكتده گى اختلالنى باصو وچيت دولتلر برله محاربه ايتو ايچون اول، ايك كيره‌ك بر كشى ايدى. اگرده عمر بن الخطابنك سوزينه قاراب آنى كچكنه بر خطالغى ايچون عزل ايتسه، ئەلله نيندى مطلوب بولماغان نتيجەلرگه سبب بولووى بيك احتمال ايدى. ابوبكر بونى عزل قيلو برله ايك اشانچلى قوماندانندەده محروم بولاچق ايدى. ذاتا رسول الله اوزيده آنى بنى جذيمه عربلرى حقنده قيلغان خطالغى ايچون يالكز شلته قيلو برله كفايەلەنگان ايدى. بو دفعه ابوبكرده خالد حقنده شولوق سياستنى طوتدى. اسلاميتدن رەتلەب خبرى بولماغان، دين برله ايكى تينلك آلش بيرش ايتمەگان بر مالك بن نويره توگل، مك مالك حقنده شوندى معامله قيلسەده كينه خالد عزل قيلنماسقه تيوش ايدى. ابوبكر اوزينك سياسيلگى ويراقدن كورووى سايەسنده عمرنك مذكور كيكاشينه قولاق صالمادى هم بو اشنده فوق العاده اصابتده ايتدى. خالد بن الوليد، ابوبكر تاريخينك ايك ماتور بر بيزەگى بولوب قالدى. خالد بن الوليدنك عمر بن الخطابقه زور بر كانكورينت بولوب كيتووى احتمال بولغانلقدن، عمرنك فرصتدن استفاده ايتوب آنى عزل ايتدرگه طريشووى، مينمچه اوزى آنك طرفندن بر سياست ايدى. سعد بن عباده وعلى بن ابى طالبلرنى بيعتكه مجبور ايتمەوندە ابوبكرنك الوغ

---

(١) تاريخ الخلفاء للسيوطى ٢٨.

سیاستینه حمل قیلورغه یاری. اگر شوندی مشکل وقتلرده بونلر بیعتکه مجبور ایتلسه‌لر ایدی، غیر مطلوب نتیجه‌لر کیلوب چقاچغی بیك ممکن ایدی. شونلقدن اول آنلرنی اوز حاللرینه قالدردی. بونك برله ابوبکر ضرر ایتمه‌دی، بالعکس فائده‌غنه ایتدی. سعد بن عباده خلق طرفندن التفاتسز قالوب دیار غربتده وفات بولدی. علی بن ابی طالب ایسه اوزی کیلوب بوکا بیعت بیردی هم صوکندن ابوبکرگه ایك یاردمچی وایك اخلاصلی کشیلردن بولوب کیتدی. بر وقت ابوبکر خلقه اوشبو مضمونده نطق سویلمکان ایدی: «والله خلیفه‌لککه هیچ بر وقت حریص توکل ایدم. آکا هیچ بر قزقفانم هم یاشرنده‌ده اشکاره‌ده الله‌دن آنی صوراغانم یوق ایدی. فقط فتنه‌دن قورقفانلقدن‌غنه آنی اوستیمه آلام. میکا امیر بولوده اصلا راحت یوقدر. مین شوندی زور اشنی اوستیمه آلام، که اگر الله یاردم بیرمه‌سه قولمدن کیلمیه‌چکدر». شول وقت علی بن ابی طالب برله زبیر بن العوام: «بز یالکز کیکاشدن قالدرلغانغه‌غنه کیفمز کیتدی. بز آنك شرفن بیك یاخشی بلمز هم آنی خلافتکه ایك مستحق ذات دیب بلمز. اول ایچ غار صاحبی. رسول‌الله اوزی ترك چاقده خلقغه امام طوروب نماز اوقورغه آکا قوشدی» دیدیلر. بو سوزلر علی بن ابی طالب‌لرنك، ابوبکرنك حسن سیاستینه باش ایه‌رگه مجبور بولوب، آنی تقدیر ایتکانلکلرن آچق کورسه‌ته‌در.

ابوبکر آق یوزلی، اوزونچه‌راق بویلی، آچ یاکاقلی، غایت آریق، ماکغابی آزغنه آلغه چغوب طورا، کوزلری باطوبراق‌طورا، چیکه صاقالی قسقه وسیره‌ك، بوکوره‌یره‌ك یوری طورغان قیافتده ایدی. آنك اسمی عبدالله، آناسینك اسمی عثمان بن عامر بن عَمْرو بن کعب بن سعد بن تَیْم بن مُرّة بن کعب بن لُؤَیّ بن غالب بن فهْر بن مالك بن النَّضر بن کِنانه‌در. اول اوزی‌ده، آناسی‌ده کنیه‌لری برله معروف بولوب ابوبکر وابوقُحافة دیب یورتیلرلر. ابوبکرنك اصل اسمی عبدالکعبه ایدی. اسلامیتکه کیلکاچ رسول‌الله آکا عبدالله قوشدی. لقبی ایسه «عتیق» در. ماتور بولغانغه کوره شولای لقبلنکان، دیلر. بعضلر، رسول‌الله آکا: «سین جهنم اوتندن آزادسك!» دیکانلکی ایچون شولای لقبلندی، دیلر. (١) اسلامیتدن صوك کوبره‌ك «صدّیق» لقبی برله یورتلدی. آنك بولای لقبلنووی رسول‌الله‌نی هیچ توقف ایتماسدن تصدیق قیلووی ایچوندر. ابوبکرنك آناسی سَلْمی بنت صَخْر بن عَمْرو بن کعب بن سعد بن تَیْم بولوب «ام الخیر» دیه کنیه‌لنمشدر. ابوبکر قریش قبیله‌سینك «تَیْم» نسلندن بولوب رسول‌الله برله هر ایکیسی آلتی بابا واسطه‌سیله «مُرّة بن کعب» که باروب قوشیلالر. ابوبکر فیل یلندن ایکی یل آلتی آی صوك دنیاغه کیلمشدر. (٢)

صفتی، نسب وعائلاسی

(١) ترمذی ٢٠٨ ج ٢.
(٢) الاصابه ١٠١ ج ٤.

ابوبکرنك دورت خاتونی بولوب ایکیسن جاهلیت زمانده، ایکیسن اسلامیتکه کیلکاچ آلدی. ایك برنچی خاتونی «فُتَیلة بنت عبدالعُزّی» در. آکاردن عبدالله برله اسماء وجود که کیلدی. عبدالله طائفی محاربه‌سنده رسول‌الله یاغندن حاضر ایدی. آناسینك خلافتی دورنده وفات ایتدی. اسماء زبیر بن العوام نکاحنده اولوب «ذات النطاقَین» لقبی برله لقبلنگان ایدی.(۱) اول اسلام خاتونلری آراسنده ایك یوره‌کلی خاتونلردندر. یوز یاشکه قدر عمر سوردی. ایکنچی خاتونی «ام رُومان بنت الحارث» در. اولده جاهلیت عصرنده آلنغان ایدی. بوکاردن عبدالرحمن برله ام‌المؤمنین عائشه دنیاغه کیلدی. عبدالرحمن احد محاربه‌سنده مشرکلر طرفنده ایدی. ابوبکر اوشبو وقت آکا قارشی مبارزه‌گه چقمانچی بولسه‌ده، رسول‌الله ایرك بیرمه‌گان ایدی. اول حدیبیه مصالحه‌سی وقتنده اسلامیتکه کیلدی. عبدالرحمن «جَمَل» واقعه‌سنده عائشه‌لر طرفنده ایدی. ام المؤمنین عائشه حقنده کیلچکده بایطاق سوزلر بولسه کیره‌ك. اوچنچی خاتونی «اسماء بنت عُمَیس» در. بونی جعفر بن ابی طالب وفات ایتکاچ نکاحلانغان ایدی. آکاردن محمد دنیاغه کیلدی. محمد بن ابی بکرنك خلیفه عثمان فتنه‌سینه اشتراکی بولغانلقدن شول اورنده وعلی‌نك خلافتنده آنك حقنده بایطاق سوز بولور. دورتنچی خاتونی «حبیبة بنت خارجة»در. ابوبکرنك وفاتندن صوك بوکاردن ام‌کلثوم اسمنده بر قز دنیاغه کیلدی. ام‌کلثوم باشده طلحه بن عبیدالله نکاحنده، اول جمل‌ده اوترلگاچ عبدالرحمن بن عبدالله بن ابی ربیعه نکاحنده بولدی.

ابوبکر جاهلیت زمانده شریف وسید کیمسه‌لردن ایدی. جاهلیت عصرنده قریش عربلرنده کعبه‌نی تربیه‌لهو ومملکت اداره‌سینه عائد اون‌تورلی مأموریت بولوب شونك «تَیم» نسلینه خاص بولغان «اشناق» دیب آتالغانی ابوبکر بن ابی قحافه‌ده ایدی.(۲) خالد بن‌الولید، صفوان بن‌امیه، عباس بن عبدالمطلب اوشبو ابوبکر قبیلندن مأمورلردن (آراده مناسبت بیر برله کوك آراسی کبك بولسه‌ده مسئله‌نی تقریب ایچون مینیسترلردن دییك) ایدیلر. ابوبکر، جاهلیت عصرنده‌اوق فوق‌العاده یومارت وکورکام خلقلی کشیلردن بولوب خلق آراسنده قدرلی، اعتبارلی، حرمتلی بر ذات ایدی. مکه خلقندن کورگان جبر وظلملرغه توزه آلمیچه باشن آلوب چغوب کیتکانده «قارة» قبیله‌سینك رئیسی مشرك «ابن‌الدغنة»نك آکا: «سین بولای وطنندن چغاریلورغه تیوش کشی توگلسك. سین

(۱) نطاق بیلباو معناسنده‌در. بولای دیب آتالووی رسول‌الله‌نك هجرتی وقتنده، بیلباون ایکیگه یاروب رسول‌الله‌نك یول آزقلری صالنغان قاپچقلرن شونك برله به‌یله‌وی ایچوندر.

(۲) اشناق، دیت هم اشتراق معناسنده. بولوب بووظیفه ابوبکرده ایدی. اول، برکشینك دیتن کوته‌رسه یاخود نیندی بولسه بردر تولهو کوته‌رسه قریش عربلری آنی تصدیق ایته‌لر، باشقه‌لر شوندی اشکه کرشسه‌لر تصدیق ایتمیلر ایدی. خالد بن‌الولیده آتلی عسکرگه قوماندانلق وظیفه‌سی همده صوغش وقتنده صوغش حاضرلسکارن اداره ایتو وظیفه‌سی ایدی. صفوان بن امیه «ازلام» نی اداره قیلا ایدی. عباس بن عبدالمطلب‌ده حاجیلرنی صرغارو وظیفه‌سی ایدی، که بوکا سقایت، دیلر.

صلهٔ رحم قیلاسك، مسافر پرورسك، فقیر، فقراغه یاردم ایتهسك، انعام احسان صاحبیسك، طوغری سوزلیسك» دیبوی بونك نی درجه ده مکارم اخلاق صاحبی ایکانلکن بیك آچق کورسه‌تهدر. ابوبکرنك تاریخ وانساب علمنده یدطولاسی بار ایدی. اول غایت تجربه‌لی برکشی ایدی. اول غایت عفیف، جاهلیت پچراقلری برله برده‌بویالمغان ایدی. جاهلیت عصرنده‌اوق خمرنك «ام‌الخبائث» ایکانلکن آکلاب اوزینه حرام ایتکان ایدی. اول یکت وقتندن‌اوق کیبوملکلر برله سودا ایته، یمن وشام کبك بیرلرکه بوری طورغان کروانلرغه اشتراك ایته ایدی. جاهلیت عصرنده سودا ایتوب ٤٠٠٠٠ درهم سرمایه‌که مالك بولسه‌ده، مکه ده وقت رسول الله واسلامیت یولینه صرف ایتوب، مدینه‌که کیلکانده باری بیش مك درهم صوماسی قالغان ایدی (١) اول مدینه‌که کیلکاچده همان شولوق سوداسنده بولوب خلیفه بولغاچقنه تجارتنی طاشلارغه مجبور بولدی.

رسول الله برله صحبتی

ابوبکر جاهلیت عصرنده حضرت محمد (ص) نك یاقن دوستلرندن‌ایدی. اول آنك برله صحبتی اثناسنده آکاردن هیچ بر یالغان سیزمه‌کان، آنك جاهلی عادتلردن پاك ایکانلکن، عفیف وامین ایکانلکن یاخشی بلکان ایدی. شونلقدن رسول الله نك آنی اسلامیتکه دعوت ایتووی برله هیچ توقف ایتماسدن قبول ایتدی: «آتام آنام سیکا فدا بولسون. سین طوغری سوزلی کشیسك. سینك پیغمبرلککه اشانام» دیب آنك نبوتن تصدیق ایتدی. ایرلردن اسلامیتکه باشلاب کیلکان کشی ابوبکر ایدی. رسول الله آنك حقنده: «اسلامیتکه دعوت ایتدیکم کشیلر اچنده یالکز ابوبکر توقفسز قبول ایتدی. باشقه‌لرده برقدر تردد بولدی» مضمونده سوزسویله‌مشدر. ابوبکر اسلامیتنی قبول ایتو برله رسول‌الله برله آنی نشر ایتوکه چالشدی. اول قریش آراسنده اعتبارلی، نفوذلی وحرمتلی بر ذات بولغاناقدن بایطاق کشیلر آنك قولنده اسلامیت برله مشرف بولدیلر. مثلا: اوچنچی خلیفه عثمان بن‌عفان، اسلامیتنك ایك‌بیوك ایرلرندن و «اصحاب شورای»دن بولغان عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص، زبیربن‌العوام، طلحة بن عبیدالله آنك واسطه‌سی برله اسلامیتکه کیلدیلر.

ابوبکر اسلامیتکه کیلکاندن صوك هر وقت رسول‌الله صحبتنده بولدی. رسول الله برله اسلامیتنی نشر ایتو یولنده زور فدا کارلقلر قیلدی. اوزی قریش عربلری آراسنده معتبر وقدرلی کشی بولسه‌ده، رسول‌الله‌غه نق یاردمچی واسلامیتنك زور بر تره‌کی بولغانلقدن مشرکلر اوزینه فاطی دشمان کیسلدیلر. آکا نق جبر وظلم قیلا باشلادیلر، فقط شوکا قارامیچه اول همان اوز یولنده دوام ایتدی. بر وقت قریش مشرکلری رسول‌الله‌نی قاماب آلوب: «الله‌لرنی بر الله‌غه قالدروچی کشی سینسك!» دیب مونی طارتقالی، به‌رکه‌لی وصوقفالی باشلاغانلر ایدی. شول وقت واقعه‌نی کوروب طورغان اصحابدن هیچ برسی آنی آرالاب آلورغه جسارت ایته آلمادیلر. شول وقت بدنچه بیك ضعیف،

(١) الاصابه ١٠٣ ج ٤.

فقط یوره‌کلی ابوبکر کیلوب چغوب خلقنی بەرگەلەب صوفعالاب رسول‌اللەنی آرالاب آلغان ایدی. ابوبکر مکەده وقت اوزی وتلی برله اسلامیتکه نی قدر یاردم ایتسه، مالی برله‌ده شول قدر یاردمده بولدی. اول مکەده قریش مشرکلرندن جبر کورگان بایطاق قول وکنیزه‌کلرنی صاتوب آلوب آزاد ایتدی. اوشبو وقت آنك مشرك آناسی: «ای اوغلم نیك بولای ضعیف قوللر آلوب آزاد ایتەسك؟ قوتلی کشیلر آزاد ایتسەك اوزیکه یاردملری تیەر ایدی!» دیگان ایدی. ابوبکر بوکا فارشی: «مین آنلردن مکافات تلەمیم، اللەدن تلیم» دیدی. رسول‌اللەنك مؤذنی بلال بن رَباح، آناسی حَمَنَة، عامر بن فُهَیرة، ابوفُکَیهة، زِنّیرة وام عُبَیس‌لر ابوبکر طرفندن صاتوب آلنوب آزاد ایتلگان قول وکەنیزه‌کلر ایدی. ابوبکرنك مکەده وقت اوشبو یولغه اوطوز بیش ملك درهم صرف ایتکانلگن یوقاروده بیان ایتکان ایدك. ابوبکر مکەده وقت هر وقت رسول‌الله صحبتنده بولغان کبك، هجرت وقتنده و «ثور» طاغنده‌ده آکا ایبەش ایدی. اوشبو مناسبت برله عمر بن الخطاب‌نك آنی اوزندن آرتق کوروب: «ابوبکرنك هجرت کیچەسی، عمرنك بتون عمرندن آرتغراقدر» دیب ئەیتکانلگی روایت اینلەدر. هجرتدن صوکغی بتون واقعەلرده ابوبکر، رسول‌الله برله حاضر ایدی.

ابوبکر الصدیق‌نك رسول‌الله برله بولغان صحبتی اثناسنده آکا احترامی، اخلاصی، آنك برله آداب معاشرەسی فوق‌العاده ایدی. اول رسول‌الله آلدنده آفرن‌غنه سویلی، طاوشی آنك طاوشندن کوتەرنکی بولونی‌ده ادب‌که مخالف صانی ایدی. رسول‌اللەنك اسمی ذکر ایتلسه آنك کوزلرندن یاشلر کیله ایدی. «ولو انا کتبنا علیهم ان اقتلوا انفسکم الخ» آیتی نازل بولغاچ، آنك رسول‌اللەغه: «ای رسول‌الله، اگر اوزمنی اوترگه قوشسەك، اوترر ایدم» دیگانلگی روایت اینلەدر. رسول‌اللەده ابوبکرنك اوزینه فوق‌العاده اخلاص واسلامیتکه بولغان زور خدمتلرن نق تقدیر ایته وشونلقدن اصحاب کرام‌ده آنی نق احترام ایتەلر ایدی. ربیعة‌الاسلمی دیەدر: «بر وقت ابوبکر برله سوزگه کیلوب، آکاردن ناچار بر سوز ایشتدم. ابوبکر صوکندن بو سوزینه اوکنوب، مینندن شول سوزنی اوزینه قایتاروب ئەیتومنی اوتندی. مین طکلامادم. صوکره اول میکا: «یا شول سوزنی قایتاروب ئەیتەچکسك، یاخود رسول‌اللەغه باروب اوستکدن شکایت ایتەچکسن!» دیدی. فقط مین همانده آنك سوزن قبول ایتمەدم. شونلقدن اول مینم اوستدن شکایت ایتەرگه رسول‌اللەغه کیتدی. اول کیتو برله واقعەگه حاضر بولغان اوز قومدن بعض کشیلر میکا کیلوب (اول نی خصوصده سینك اوستکدن شکایت ایتمکچی بولا ایندی. حالبوکه باشلاب سیکا ناچار سوز ئەیتوچی اول اوزی ایدی.) دیدیلر. مین بونلرغه (زنهار مینم یانمدن تیزرەك کیتکز. احتمال ئەبلەنوب قارارده، سزنی میکا یاردمگه جیبلغانسز دیب اویلاب آچولانور. اول آچولانسه رسول، رسول آچولانسه الله آچولانور. آندن صوك ربیعه هلاك بولور. بلەسزمی ابوبکر کم اول؟ اول «ثانی

اثنين»(١) بيت ديدم. ابوبكر رسول الله‌غه كيتكاچ آنك آرتندن باردم. رسول الله ابوبكرنك شكايتن ايشتكاچ ميكا باش كوتەروب (اى ربيعه، صديق برله نى اشك بولدى؟) ديدى. مين واقعەنى باشدن آياق آكا سويلەدم. شوندن صوك رسول الله (ئەوەت، آكا اوزى ئەيتكان سوزنى قايتارما. بلكه اى ابوبكر، الله سينى مغفرت قيلدى، ديب ئەيت!) ديدى»(٢) بر وقت ابوبكر برله عمر آراسنده سوز بولوب، اوّلگيسى صوكغيسينه قاطيراق سوز ئەيتوب اوپكالەتكان ايدى. شونلقدن عمر آچولانوب اوبينه قايتوب كيتدى. ابوبكر بونك آرتندن عفو اوتنوب بارسەده، تيگى قبول ايتمەدى، ايشگن بيكلەب آلدى. شوندن صوك ابوبكر، رسول الله‌غه باروب: «اى رسول الله، عمرگه قاطيراق بر سوز اچقندرغان ايدم. صوكندن اوكنوب عفو اوتنسەمەده، قبول ايتمەدى. ايندى سزنك حضورگزغه كيلدم.» ديدى. اوشبو وقت عمرده اشينه اوكنوب رسول الله‌غه كيلدى. رسول الله‌نك بوزنده آچو اثرى بلنگانلگن كوروب ابوبكر: «اى رسول الله، بو اشده مينم ظلمم كوبرەك بولدى» ديب ئەيتدى. بوكا فارشى رسول الله: «الله، ابوبكرنى عفو ايتەر. سز مينى يالغانچى ديگان چاغده اول تصديق ايتدى. اوزن ومالن ميكا باغشلادى. يولداشمنى (ابوبكرنى) ميكا قالدراسزمى ايندى؟» ديدى. بو واقعه رسول الله قاشنده ابوبكرنك نى درجەده اعتبارى بارلغن ورسول الله‌نك آنك قيلغان فدا كارلقارن تقدير ايتوون آچق كورسەتەدر.

رسول الله ابوبكرگه مكافات اولارەق آنك قزى عائشەنى نكاحلانوب آنك برله صهريت كسب ايتدى. ايك زور تبوك غزوەسنده زور فلاقنى آكا بيرگان ايدى. طوقزنچى يل مكەگه حج اميرى ايتوب كينه آنى يبەرگان ايدى. اولم آلدنەغى آوروونده بتون اصحاب آراسنده آكا فاراب: «مين ابوبكر صحبتى كبك بر صحبت كورگانم يوق. مين هر كمدن آرتق آكا منتدارمن. اگر الله‌دن باشقه خليل (دوست) اتخاذ ايتەچك بولسەم، آنى اتخاذ ايتەر ايدم. فقط اسلام اخوتى كافيدر» دبمش ايدى. شول وقت رسول الله آكا زور امتياز اولارەق، مسجددن آنك اوبينه چغا طورغان ايشكنى گنه قالدروب باشقەلرن بيكلەتمش ايدى. رسول الله اوزى سلامت وقتنده آنك آرتنده بر نيچه مرتبه نماز اوقوغان كبك، اولم آلدنداغى آوروونده نمازغه چغودن قالغاچ خلق‌قه امام طوروب نماز اوقورغه آكا قوشقان ايدى. بو، شبهەسز رسول الله طرفندن آكا بيرلگان ايك زور مكافات وايك زور امتيازدر. بر خاتون‌نك رسول الله‌غه يموش برله

---

(١) «ايكى كشينك ايكنچيسى» معناسنده‌در. بو سوز قرآن كريم‌نك «الّا تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا ثانى اثنين اذهما فى الغار اذ يقول لصاحبه لاتحزن ان الله معنا الخ توبه آيت ٤٠» آيتندن مقتبسدر. «اگر ده ياردم بيرمەسەگز ضرر يوق. اول كافرلر طرفندن ايكى كشينك ايكنچيسى بولغان حالده قوولوب چغارلغان وقتده، غارده چاقده، ايبەدشينه «قايغرما، الله بزنك برله» ديگان چاقده، الله آكا ياردم بيردى. حاضرده طاشلاماس» ديمكدر.

(٢) تاريخ الخلفاء ص ٢١—٢٢.

کیلوب‌ده، رسول‌الله آکا بر آز وقتلردن صوڭ یاکادن کیلورگه قوشقانده خاتون‌نڭ «صوڭ، کیلوب‌ده سینی طابماسام (یعنی وفات بولسه‌ڭ) نی اشلرمن؟» دیگان سوزینه قارشی «مینی طابماساڭ ابوبکرگه کیلورسڭ(۱)» دیب ئه‌یتووی‌ده اوزندن صوڭ اورنینه ابوبکرنڭ بولووی تلگانلگن آکلاتادر. واقعا اصحاب کرام‌ده ابوبکرنڭ ایڭ باشلاب اسلامیتکه کیلووی، دین یولنده زور فداکارلقلر قیلووی ودین‌نی نشر ایتوده زور یاردملری تیبووی، رسول‌الله‌نڭ امری برله خلقفه امام طوروو‌ن اعتبارغه آلوب آنی خلافت منصبینه کیچردیلر وبونڭ برله فوق‌العاده اصابت‌ده ایتدیلر.

بعض مناقبی

ابوبکر الصدیق خلیفه بولماس بورون اصحاب کرامنڭ ایڭ آرتغی بولوب، یومارنلق، شفقت ومرحمت، قناعت وتقوالق، تواضع وشجاعت کبك فضیلت وکمالتلر برله متصف بولغان کبك، خلیفه بولغاندن صوڭ‌ده اوزینڭ اوشبو مکارم اخلاقی برله خلقفه نمونه‌بولدی. اول خلیفه بولدم دیب هیچ برار یله‌نمه‌دی، دنیا لذتلرینه اصلا بیرلمه‌دی. بالعکس خلیفه بولغاندن‌صوڭ دنیادن‌طاغی‌ده نغراق وازکیچدی. اوزینڭ بایطاق‌قنه صوماسی وخزینه‌دن کیلوری بولسه‌ده، اول آچلقنی قاپلارلق قدرگنه آزق برله هم ته‌نن‌اسسیلك‌وصووقلقدن صاقلارلق قدرگنه کیوم برله کفایه‌له‌ندی. بر وقت آنڭ خاتونی حلوا آشاسی کیلوب خزینه‌دن کونده‌لك کیلورلرندن بر قدر مال انتصاد ایتکان وبر نیچه کوندن‌صوڭ شول جیبلغان آقچه‌غه حلوا آلورغه بولغان ایدی. ابوبکر بوکا بز معیشت ایته‌رلك قدرگنه معاش آلورغه بولغان ایدك. کوره‌سڭ معاشمز کیچنشمزدن آرتا ایکان دیب، جیبلغان آقچه‌نی بیت‌المالغه قایتارتقان هم‌بوندن‌صوڭ کون صایون خاتونی جیناب بارغان‌مقدارنی کونده‌لك معاشلرندن کیمتدرگان. بو آنڭ نی‌قدر قناعتلی ودنیاغه کوز صالماغانلغن آچق کورسه‌ته‌در. عمر بن‌الخطاب ئه‌یته‌در: «بروقت رسول‌الله خلقنی احسان‌قیلورغه تشویق ایتکان ایدی. بووقت مینم مالم بارچاق ایدی. اوزسام بوکون ابوبکردن اوزارمن ایندی، دیب یارطی مالمنی آلوب باردم. ابوبکر ایسه بتون مالن آلوب بارغان ایدی. شوندن‌صوڭ بوکاردن عمرده اوزوب بولماس آخری دیدم» (۲). وفات‌وقتنده بیت‌المالدن آلغان معاشن اوزکیسه‌سندن توله‌رگه فوشووی، (۳) آنڭ، کشی حقی‌اوستنده کیتووندن آرتق صاقلانوون وصوڭ درجه ده تقوالغن کورسه‌ته‌در. ابوبکر خلیفه بولماس بورون مدینه‌نڭ عوالی‌قسمنده «سُخ» دیگان بیرده‌گی بورتنده طورا ایدی. غایت شفقتلی ومرحمتلی

---

(۱) صحیح مسلم ۳۱٦ ج ۲.

(۲) ترمذی ۲۰۸ ج ۲. (۳) تاریخ‌الامم ٥٤ ج ٤ ابوبکر، خلیفه‌لکنکه صایلانغان کوننڭ ایرته‌سن عادتده گبچه بله گینه کیوملر کوته‌روب صاتو ایچون بازارغه چقغان ایدی. شول وقت عمر اوچراب بوکا «قایده باراسڭ؟» دیدی. «بازارغه!» دیدی ابوبکر. — «اش باشینه کیچکاچه، صاتو ایته‌سگمی؟!» — «صوڭ عائله‌منی نیچڭ، نرسه برله طویدررمن» ؟ — «ئه‌یده، ابوعبیده‌گه باریق، اول سیکا معاش تعیین ایته‌ر» دیدی عمر. بوندن صوڭ ابوعبیده‌گه باروب معاش تعیین ایتدردیلر. تاریخ‌الخلفاء. ذکر ایتلدکینه کور، ابوبکرنڭ معاشی باشده ایکی مڭ درهم ایدی. صوکندن اول آرتدرونی صوراغاچ طاغی‌ده بیش یوز درهم آرتدردیلر. تاریخ‌الخلفاء ص ۳۱.

هم كچيلكالى بولغانلقدن كورشى كوله‌نارينه هر وقت بولشلق اينه ، حتى جاريه لرگه صارقلرن صاويشه، كنولرن قووشا ايدى. اول خليفه بولغاچ برقز: «ابوبكر ايندى بزگه بولشلق اينمى باشلادى!» ديب بروقت اچقندرغان ايدى. ابوبكر بونى ايشتوب تكى قزغه باروب صارقلرن صاوشدى هم : «سزگه البته بولشلق ايته‌چكمن. خليفه بولومينم اوّلگى خلقمنى اوزگارتماس ديب اميد ايته‌م» ديدى. واقعا سخده طورغان وقتنده اول آنلرغه گل‌بولشلق ايته طورغان بولدى. (١) بروقت ابوبكر برنيچه‌كشى برله اوطورغان مجلسكه بره‌و گيلوب « السلام عليك يا خليفة رسول الله » ديگان ايدى. ابوبكرنك بوگا كيفى كيتدى : « باشقه‌لرنى قالدروب يالكز ميكا گنه سلام بيره‌سكمى ؟ » ديب مونى شلته قيلوب طاشلادى. عمر بن الخطاب بر قارتچقه باروب كون صايون ياردم ايتوب كيته ايكان. كوب وقت اوزندن الوك بو قارتچقنك حاجتى ادا قيلنغانلغن كوروب، بونى بكم اشله گانلگن بله‌سى كيلدى. بركون ايرته‌رەك باروب بونى صاقلاب طورسه نى‌كوزى برله كورسون بو كشى خليفه ابوبكر ايكان. ابوبكر، رسول الله قاشنده غايت زور حرمت واعتبارى، اصحاب كرام قاشنده قدرى ونفوذى، اصحاب آراسنده على الاطلاق ايك آرتق بر ذات بولديغى حالده تخت خطبه‌سنده: «مين سزنك اشكزنى اوستيمه آلام، حالبوكه سزنك آرا كزده ايك آرتغكز توگلمن... الخ» ديب ئه‌يتووى بونك نى درجه‌ده عالى طبيعتلى ايكانلگن بيك آچق كورسه‌تەدر. ابوبكر بدنچه بيك آريق، بولاى قاراب طوررغه بيك يواش ويهوشاق بولسه‌ده، يوره‌ك وشجاعتى فوق العاده ايدى. مكه‌ده وقت هيچ كم جسارت ايته آلماغانده آنك رسول الله‌نى مشركلردن آرالاب آلووى، بدر واقعه‌سنده هيچ كم جرأت ايته آلماديغى حالده رسول الله‌نك قووشى آلدنده آنى مشركلردن صاقلاب طوروووى، احد واقعه‌سنده اوغلينه فارشى مبارزه گه چغارغه‌نلووى، رسول الله وفات ايتوب بتون عربلر ديرلك عصيان ايتكان چاقده، آنلربرله محاربه ايته‌رگه هيچ كم جرأت ايتمه‌ديگى حالده، يالكز آنك شول فكرده بولوب محاربه آچووى، آنك شجاعتينك نى درجه‌ده بولغانلغن بيك آچق كورسه‌تەدر. ذاتا على كبك اسلام ايرلرينك ايك بهادرى صانالغان كشى ده ، شجاعت مسئله‌سنده ابوبكرنى اوزينه تفضيل ايته طورغان ايدى. ابوبكرنك تورلى مناقبى يوقاروده تورلى‌يرلرده اوتكاله گانلكدن بو اورنده شونك برله اكتفا ايتوب، آنك اسلاميت يولنده ايك الوغ خدمتلرندن برسى بولغان قرآن كريمنى جمع ايتووى مسئله‌سينه كوچه‌مز.

معلوم، كه قرآن كريم، بعض بر كتب مقدسه كبك بريولى وبترتيله نازل بولميچه، رسول الله‌نك بعثتندن آلوب وفاتينه قدر، يعنى يكرمى اوچ يل بوبينه صوزلغان اوزون بر مدت اچنده احوال ووقائع غه قاراب آيرم آيرم وكيسه‌ك كيسه‌ك نازل بولمشدر. قرآن كريم عموما مختلف مقداردە آيتلردن عبارت اولاره‌ق نازل بولديغى حالده، بعضا

(١) تاريخ الامم ٥٣ ج ٤.

تام سوره اولاره‌ق‌ده نازل بولمشدر. قرآن ونفسیر علمینك اساملری بوصوكغیسیغه مثال اولاره‌ق الفاتحه، الاخلاص، الكوثر، تبت، لم یكن، النصر، المعوذتان المرسلات، صف سوره‌لرن كورسه‌تمكده‌لردر.

رسول الله آیات وسوره لر نازل بولو برله آنی خلقفه تبلیغ ایته، اوزینه ایه‌رگان صحابه‌لرینه آنی اوقی، بیكله‌ته، تكیلرده غایت دقت برله رسول‌الله نك آوزندن آلوب آنی حفظ ایله‌لر، رسول الله غه نازل بولغان ره‌وشچه درست حفظ ایتولرن تأكید ایتو ایچون آكا تكرار كیلوب اوقوب كورسه‌ته‌لر ایدی. قرآن اوقو ایك زور عبادت بولوب، رسول الله طرفندن بوكا غایت نق صورتده تشویق بولغانلقدن هم نماز قراءتنده قرآن اوقو مجبوری بولغانلقدن قرآن حفظ ایتو صحابی اوستینه یوكله‌نگان ایك زور بورچ صانالا، بناءعلیه هركم بتون كوچن بیروب نازل بولغان آیات وسوره‌لرنی حفظ ایته‌رگه طریشه‌لر ایدی. اصحاب كرام نك، دینلرن مكه مشركلرندن یاشرون طوتقان زمانلرنده اوق «الأرقم بن ابی‌الارقم» اویینه، رسول‌الله یانینه یاشرون صورتده جیبلولری، طبیعی شول رسول‌الله‌دن قرآن اوگره‌نو وقرآن حفظ ایتو ایچون ایدی. مكده وقت صحابه‌لرنك بتون اشلری، بتون عبادتلری شول قرآن اوقو بولغانلقدن، بونلردن هر قایوسینك (بوندن هجرت ایتوب حبشه ده قالغان صحابه‌لر مستثنادر.) نازل بولغان همه آیت وسوره لرنی حفظ ایتوب بارولرنده اصلا شبهه ایته‌رگه اورون یوقدر.

مدینه‌گه كوچكاندن صوك ده اشلر شول طریقه دوام ایتدی. رسول‌الله‌غه نازل بولغان آیتلر، نازل بولو برله اصحاب غه عمومی وخصوصی مجلسلرده اوقولا، مسجد ده بتون صحابه‌لر حاضر بولدیغی حالده قراءتده اوقولا، شولای ایتوب نازل بولغان آیات وسوره‌لر بیك تیز آراده ئه‌لله نی قدر كشیلر طرفندن بیكله‌نوب ده آلونا ایدی. یوقاروده ئه‌یتلگانچه قرآن اوقو وقرآن حفظ ایتو الوغ عبادت بولغانلقدن، بو حقده رسول‌الله طرفندن غایت قاطی تشویق‌ده بولغانلقدن، هم قرآن‌نی كوب اوقوغان وكوب حفظ ایتكان كشیلر باشقه‌لردن مقدم طوتولغانلقدن وباشقه‌لردن آرتق امتیازلرغه مالك بولغانلقدن، قرآن حفظ ایتوگه غایت درجه‌ده اهمیت بیریله، هركم ممكن قدر كوب حفظ ایته‌رگه طریشه ایدی. آنك اوستینه صحابه‌لردن بر طائفه بار ایدی، كه بونلرنك بتون اشلری وبتون مقصدلری رسول الله‌دن قرآن اوگره‌نوب، قرآن حفظ ایتو ایدی. بوندی كشیلر «قُرّا» دیب آتالا ایدیلر. سیر كتابلرنده «اصحاب صُفّه» دیه یورتلگان برگروه صحابه‌لرده، بتون وقتلرن صوغشلرغه چغوغه وقرآن حفظ ایتوگه باغشلاغان كشیلر ایدیلر. هجرتنك ٤ نچی یلنده واقع «بئر معونه» حادثه‌سنده مشركلر طرفندن اوترلگان جیتمش قدر صحابه‌لرنك بتونیسی قاری‌لر بولووی، اصحاب كرام آراسنده قرآن حفظ ایتكان كشیلرنك نی قدر كوب بولغانلغن بیك آچق كورسه‌تمكده در. اصحاب كرام نك اسلامیتنی قبول ایتكاندن صوك

اخلاق وطبیعتلرنده، یورش طورش وسیرتلرنده‌گی اوزگه‌رش، رسول الله غه فوق العاده محبت وباغلانولری، آنك هر بر سوزلرن بیله حفظ ایتوب بارغه طریشولری نظر اعتبارغه آلنسه، قرآن اوقوده وقرآن حفظ ایتوده نی درجه‌ده طرشولری وبر بری برله اوزوشولری اوز اوزندن آکلاشلور.

مونه مدینه‌ده، رسول الله حضورنده بولغان صحابه‌لر آراسنده قرآن حفظ ایتوگه اوشبو طریقه فوق العاده اهمیت بیریلیدی. اسلامیت قوت وشوکت آلوب، مکه، طائف ویمن قبیلندن اسلامیت نفوذی آستینه کرگان بیرلرده‌ده، قرآن کریمنی نشر وتعمیم خصوصنده صوك درجه‌ده اهمیت صرف قیلندی. رسول الله فتح ایتلگان بر بیرگه قرآن اوگره‌تو ایچون مخصوص کشیلر یبه‌ره طورغان ایدی. مثلا مکه فتح ایتلگاچ اوشبو مقصد ایچون وقیاء صحابه‌دن بولغان مشهور «معاذ بن جبل» قالدرلغان ایدی. شولایوق یمن فتح ایتلگاچ ئه‌لیگی معاذ بن جبل برله ابوموسی الاشعری، دین وقرآن اوگره‌تو ایچون یبه‌رلمشلر ایدی. مکه فتح ایتلوب قریش عربلرینك شوکتلری صندرلغاچ، عربستان‌نك تورلی طرفلرندن ایلچی هیئتلری آغیلوب کیلیب، مذکور هیئتلرنی رسول الله مدینه‌ده بایطاق وقتلر قالدروب آنلرغه قرآن اوگره‌ته واوگره‌تدره‌ایدی. سوزنك قسقه‌سی رسول الله دنیا برله وداعلاشقان وقت عربستان‌نك هر بر نقطه‌سینه قرآن کریم کرگان وهر کم طرفندن کوبمی آزمی حفظغه آلنغان بولوب، اصحاب کرام آراسنده قرآن کریم سوره‌لرینك بیك کوبیسن حفظ ایتکان کشیلر حسابسز بولوب، بتون قرآنی باشدن آیاغینه‌چه حفظ ایتکان کشیلرده یوزلرچه حسابلانه ایدی. رسول الله‌نك وفاتندن بیش آلتی آی‌غنه صوك بولغان «یمامه» صوغشنده‌غنه جیتمش قدر قاری‌لرنك شهید بولولری بو سوزمزگه غایت آچق دلیل بولاسه کیره‌ك.

اسلامیتدن الوك عربلر امی برقوم بولوب، آنلر اچنده اوقو ویازو بلگان کشیلر بیك سیره‌ك طابلا ایدی. آنلرنك شعر وادبیاتلرن، تاریخی عنعنه‌لرن صاقلاوده بردن بر طایانچلری حفظ قوه‌لری بولوب، آنلردن اوزون قصیده‌لرنی بر ایشدشده هیچ بر اوزگه‌رشسز حفظ ایتوب آلوچیلرغه بیك یش اوچرالا ایدی. بو، تاریخ وادبیات کتابلرن مطالعه ایتکان کشیلرگه بیك معلوم بر حقیقتدر. شونك برله برابر اسلامیت کیلور آلدندن مکه، طائف ویثرب خلقلری کبك مدنیره‌ك عربلرده اوقو ویازو یاغشوق‌غنه طارالوب‌ده بارا ایدی. رسول الله‌غه کاتبلك ایتکان کشیلرنك صانی قرقلاب حساب ایتلووی بوکا بیك آچق دلیلدر. عربلرنك قبل الاسلام بیك نادر بولسه‌ده، معامله‌لرنده سندلر یازولری تاریخا ثابت بر نرسه‌در. «معلقات سبعه» دیه مشهور قصیده‌لرن آلتون صوی برله یازوب کعبه‌غه آصوب قویولری ومکه عربلرینك رسول الله‌غه بایقوت مقامنده کعبه‌گه یازو آصوب قویولری‌ده بیك معلوم ومشهوردر. اسلامیتدن الوك عربلرده حاضرگی کونده بزده یورتلگان معنا برله «کتاب» آتالغان هیچ بر نرسه بولماغان کبك یازا

طورغان نرسه‌لری‌ده کاغد بولمیچه ایل‌نگان تیری کیسه‌کلری، قالاق وقابرغا سویه‌کلری، آق یالپاق طاشلر، حرما یافراقلری وبیك نادر اولاره‌ق مصرلیلرده استعمال ایتلر طورغان پیرغامیت کاغدلری، هندلیلرده مقبول بولغان آق یفه‌ك ماتیریه‌لر، ایرانلیلرده مستعمل بولغان ایل‌نگان نچکه تیری (رَقّ)لردن عبارت ایدی. اول وقت عربلرده کاغدغه مخصوص اسم‌ده یوق ایدی. حاضرگی کونده کاغد معناسنده یورتلمه‌کده بولغان «ورق» کلمه‌سی اول وقت آغاچ یافراغینه‌غنه اطلاق قیلنه، قرطاس عباره‌سی‌ده ئه‌لیگی یازو ایچون استعمال قیلنه طورغان تیری کیسه‌کلری وباشقه سویه‌ك ویالپاق طاش قبیلندن نرسه‌لرگه اطلاق قیلنه ایدی. عربلر، ایك باشلاب کاغدغه ایرانلیلردن آلوب «کاغد» عباره‌سی‌قوللاندیلر. آندان صوڭ ورق وقرطاس لفظلری‌ده شول کاغدغه اطلاق قیلنوب کیتدی. کتاب لفظی اول وقت مکتوب، هم یازو پارچاسی معناسنده یورتله ایدی. کتاب لفظن حاضرگی معناسنده اطلاق قیلو، طبیعی عربلرده اوقو ویازو بر تورلی عمومیله‌شوب، تدوین باشلاغانڭ صوڭنده‌غنه وجودکه کیلدی.

اسلامیت کیلگاچ اوقو ویازوغه خیلی اهمیت بیریله باشلادی. رسول‌الله‌نڭ بدر محاربه‌سنده اسیر توشکان مشرکلردن یازو بلگانلرندن، اوزلرن جولوب آلو ایچون آقچه بیرو اورننده مدینه بالالرن اوقوتورغه قوشووی بوڭا غایت آچق دلیل بولسه کیره‌ك. شونلقدن رسول‌الله وفات ایتکان وقت مدینه‌ده‌گی یاش اوسمرلر وبویغه یتکان یکتلردن اوقو ویازو بلوچیلر بایطاق‌غنه کوب ایدی. رسول‌الله‌نڭ نازل بولغان بر آیات وسوره‌لرنی یازو بلگان کشیلردن یازدروب بارووی خلقنی اوقو ویازوغه بیگره‌ك‌ده رغبتله‌ندره ایدی. رسول‌الله‌غه کاتبلك ایتوچی ذاتلر یوقاروده ذکر ایتلدکچه قرقلاب بولوب، آزالرنده ایڭ مشهورلری زید بن ثابت، معاویه بن سفیان، مُعَیقیب الدَّوسی، عبدالله بن سعد بن ابی سَرْح، عامر بن فُهَیره، عمر، عثمان، علی، طلحه، زبیر، سعد بن ابی وقاص، اُبَیّ بن کعب‌لر ایدی. بونلرنڭ ایڭ کوب یازغانلری زید بن ثابت برله معاویه بن ابی سفیان‌در. عبدالله بن سعد مکه‌ده وقت وحی کاتبی بولوب، ماجراسی معلوم ومشهوردر. اوشبو کاتبلر طرفندن یازلغان قرآن آیتلری سویه‌کلرگه، ایل‌نگان تیریلرگه، آق یالپاق طاشلرغه، حرما فایریسی وحرما یافراقلرینه، ایه‌ر آغاچلرینه یازلمش ایدی. اوشبو طریقه رسول‌الله نازل بولغان هر بر آیت وسوره‌لرنی یازدروب بارغان کبك، اصحاب کرام‌نڭ‌ده یازو بلگانلری تورلیسی تورلی مقداردە یازوب بارا طورغان ایدیلر. فقط اول وقت کاغد خدمتن ادا ایته‌چك نرسه‌لرنی طابوڭ مشکللگی، بونلرغه مرتب صورتده بتون آیات قرآنیه وسوره‌لرنی یازوب باروغه امکان بیرمی ایدی. بونلرنڭ یازغان آیتلری حفظ ایتوب آلو ایچون وصوڭندن مراجعت قیلو ایچون‌گنه بولوب، آنی مرتب صورتده یازوب باروغه اول قدر اهمیت‌ده بیرلمی وآڭا اول قدر احتیاج‌ده حس ایتلمی ایدی. چونکه آنلرنڭ قرآن کریم‌نی صاقلاوده ایڭ برنچی طایانچلری حفظ قوتلرینڭ کوچایلگی

ایدی. آنك صوڭنده رسول الله آنلرنك اوز آرالرنده بولوب، هر وقت آڭا مراجعت قیلونك ممکنلگی، کیره‌ك اوزلری تکرار قیلو وکیره‌ك رسول الله طرفندن نمازلرده تکرار اوقولو سببلی محفوظ آیتلرنك کوڭللردن چقماوی وحفظ ایتلوب بتمه‌گانلرینك حفظ ایتله باروی، آلای یازوب کوچه‌نورگه اول قدر زور مجبوریتده کورسه‌تمی ایدی. مع هذا رسول الله وفات بولماس بورون اوق صحابه‌لردن قرآن‌نی مرتب یعنی هیچ بر آیتنی قالدرماسدن یازوب باروچیلرده یوق توگل ایدی. بخاری وترمذی‌ده انس صحابی‌دن روایت ایتلگان توبه‌نده‌گی حدیث بوڭا دلیل بولسه کیره‌ك. انس ئه‌یته. «رسول الله زمانده قرآن‌نی دورت کشی جمع ایتمش ایدی، که بونلرنك بتونیسی انصاردن‌در: «ابی‌بن کعب، معاذ بن جبل، زید بن ثابت، ابو زید»(۱) بو حدیثده‌گی «جمع» عباره‌سی البته یازوب جمع ایتوگه محمولدر. اگرده بونده‌غی «جمع» دن مراد آیتلرنی اوز سوره‌لرنده ترتیبی برله جیوب کوکره‌کده حفظ ایتو بولسه، اول وقت حدیثده ایکی تیملك معنا قالمیدر. چونکه رسول الله زمانده قرآن کریم‌نی باشدن آیاق حفظ ایتوچیلر کوب ایدی. بونلرنك قرآن‌نی حفظ ایتولری طبیعی آیتلرنی نیچك یتدی آلای غیر مرتب صورتده حفظ ایتودن عبارت توگلدر. چونکه آیتلرنك ترتیبی توقیفیدر. بتون قرآن‌نی حفظ ایتمك، بتون قرآن آیتلرن اوز سوره‌لرنده، شارع فوشقان ترتیب برله کوکره‌کده جمع ایتمك دیمکدر.

مونه اوشبو ذکر ایتدکمز سببلرگه بناء حدیثده‌گی «جمع»نك یازوب جمع ایتوگه محمول بولاچغی قطعی وبدیهیدر. ذاتا قرآن حفظده جمع عباره‌سی شول یازوب جمع ایتوگه محمولدر. مذکور حدیثنی شرح ایتوچیلر ایسه «جمع» عباره‌سن حفظده جمع غه حمل ایتوب، ئه‌لله نی قدر اعتراضلرغه دوچار بولوب صاتاشوب بتکانلر. حدیثنی ایك باشلاب بز حمل ایتکان معناغه حمل ایتوچی ذات امام باقلانی حضرتاری بولمشدر. مشهور مفسر نیسابوری حضرتلری‌ده تفسیرینك مقدمه‌سنده حدیثنی یازوب جمع ایتوگه حمل ایته‌در. (۲)

انس‌نك اوشبو حدیثی بزگه مذکور دورت صحابینك قرآن‌نی یازوب جیوب بارغانلقلرن بلدرگان کبك، بعض بر باشقه‌لرنك ده یازوب جیوب بارولرینه منافی توگلدر. چونکه بونلر انصاردن وانس‌نك اوز قبیله‌سی بولغان خزرجیلردن بولدیقلرندن انس‌که بیك یاقن کشیلردر. شونلقدن انس‌نك، آنلرنك قرآن‌نی جیوب بارغانلقلرن بلووی برده بات

---

(۱) بخاری ۱۸۷ ج ٦ ترمذی ۲۲۰ ج ۲. بخاری‌ده، شولوق انس‌دن ایکنچی روایته ابی بن کعب اورنینه ابوالدرداء ذکر ایتله هم «رسول الله وفات ایتکانده دورت کشیدن باشقه قرآن جمع ایتوچی یوق ایدی» دیه حصر عباره‌سی قوللانلا. بخاری ۱۸٦ ج ٦. فقط بو حصرنك آرتق اهمیتی یوقدر. چونکه بونلر انس‌نك اوز قبیله‌سی واوز اروغندن بولغانلقدن، بونلرنی باوب باشقه‌لرنی بامه‌وی بیك ممکندر. آنك صوڭنده بو سوزنك، انس طرفندن اوسیلر برله مفاخره وقتنده، آنلرغه قارشی ئه‌یتلگان سوز بولووی‌ده روایت ایتله‌در. (العقد الفرید ۳۷ج۲) بولای‌بولغانده بوسوزنك مهاجرلردن قرآن‌نی جمع ایتوچیلرنك بولووینه صنافانی یوقدر.

(۲) غرائب القرآن وغرائب الفرقان ۲۳ ج ۱.

بولماغان کبك، باشقه‌لرنك یازوب بارولرینه اطلاعسی بولماوی ده بیك ممکن وبیك طبیعیدر. هرحالده رسول الله زمانینده قرآن کریم یوزلرچه صحابه‌لرنك کوکره‌کلرنده بتمامه محفوظ بولغان کبك، رسول الله‌نك اوز خانه‌سنده وباشقه برنیچه صحابه‌ده هیچ برآیت قالمیچه، مرتب‌صورتده یازلمش‌ایدی. مثلا علی بن ابی طالب‌نك رسول‌الله‌نی دفن ایتو برله نمازدن باشقه حاجت ایچون خانه‌سندن چقماسقه یمین ایتوب قرآن‌نی جمع ایتمه‌رگه کرشکانلگن روایت ایتمکده‌لردر. بوده شبهه‌سز آنك قرآن آیتلرن یازوب بارغانلغن، رسول الله وفات بولوب وحی کیسلگاچ، آنلرنی ترتیبکه صالغانلغن آکلاتمه‌در. شولایوق زید بن ثابت وابی بن کعب کبك قوللرنده قلملری بار قرآن استاذلرینك ده آیات کریمه‌لرنی یازمی بارولرن کوکل استبعادایتمه‌در. بوندن باشقه قلم بلگان هربرصحابی آیات‌قرآنیه‌نی آزمی کوبمی یازوب بارا طورغان ایدیلر. شول قدرسی بار، که بو یازولر بر توسلی نرسه‌ده‌گنه بولمیچه، تیری‌کیسه‌کلری، سویه‌گلر، طاشلر، حرما یافراقلری، ایه‌رطاقتالری قبیلندن مختلف نرسه‌لرده ایدی. قرآن کریم‌نی ایك باشلاب بر نوعدن تیریلرگه جیوب برکتاب شکلینه قویو توبه‌نده ذکر ایتلمچگینه بناء خلیفه ابوبکر طرفندن وجوده کیترلدی.

رسول الله زمانینده سوره‌لر مخصوص بر ترتیبکه قویولماسه‌ده، هرسوره‌ده‌گی آیتلر حاضرگی حالده‌گیچه ترتیب قیلنغان ایدی. رسول‌الله نازل بولغان برآیتلرنی وحی کاتبینه فلان سوره‌نك فلان‌آیتینه قوشلوب یازلسون، دیه امر ایته، اصحاب‌کرام‌غه‌ده بوخصوصده تنبیه یاصی، اوزی نازل بولغان آیتلرنی نمازلرده اوز سوره‌سینه قوشوب اوقی، بناءعلیه هرکم نیندی آیتنك نیندی سوره‌ده ونیندی‌آیتدن صوك اوقولورغه تیوشلگن بله، شولای اوقی وشولای حفظ ایته ایدی. بوغایت ظاهر، غایت معلوم بر نرسه بولغانلقدن، بو حقده سوز اوزایتورغه‌ده لزوم یوقدر. حدیث کتابلرنده «رسول الله فلان نمازده فلان سوره‌نی اوقودی، فلان نمازده فلان سوره‌لرنی اوقی طورغان ایدی، جمعه وعیدلرده فلان سوره‌لرنی اوقی طورغان ایدی» قبیلندن سوزلر شغرم طولیدر. بو، طبیعی هر سوره‌ده‌گی آیتلرنك رسول الله وقتنده آنك قوشووی بوینچه ترتیب قیلنه بارغانلغن بیك آچق کورسه‌ته‌در. شونك ایچون‌ده اسلام علماسی آراسنده قرآن آیتلرینك توقیفی بولووندە هیچ‌بر اختلاف یوقدر. سوره‌لرنك ترتیبی ایسه مختلف‌فیه مسئله بولوب کوبچیلك اجتهادی بولووی برله قائللردر. بز ایسه اوشبو صوکغی فکرنی صواب دیه‌سوز کیله‌در. اصحابدن بعضلرینك، مثلا ابن مسعود، ابی بن کعب، علی بن ابی‌طالب وباشقه‌لرنك مصحف‌لرنده سوره‌ترتیبنده کیره‌ك بر برینه وکیره‌ك مصحف عثمانی‌غه باشقه‌لق بولو بو فکرنی تأیید ایتسه‌کیره‌ك. ذاتا قرآن سوره‌لری هرقایوسی علی‌حده برکتاب بولغانلقدن بو حقده مخصوص بر ترتیب التزام ایتوگه لزوم ده یوقدر. شارع حضرتلری گویا بزگه ۱۱٤ کتاب قالدرغان بولا، که بونلرنك آیتلری شارع نك امری برله معلوم بر ترتیب برله ترتیب قیلنغان، یوزلرچه

صحابه‌لرنك كوكره كلرنده اوّلندن آخرينه قدر حفظ قيلنغان، بعضلر طرفندن تورلى سويه كلر، يافراقلر، طاش وتيريلرگه باشدن آياق يازوب بارلغان، مختلف مقداردە حسابسز خلق طرفندن حفظ ايتلگان وبايطاق غنه كشيلر طرفندن يازوب آلنغان بولادر. قرآن كريم سوره‌لرن حاضرگى ره‌وشده ترتيب قيلوب بر كتاب شكلينه قويوايسه، اصحاب كرام حضرتلرى طرفندن وجودكه كيترلەمشدر.

معلوم، كه برطرفدن شام صحراسى وفرات نهرندن آلوب، بحر محيط هندى گه قدر، ايكنچى طرفدن بحر قلزم دن آلوب خليج فارسى وفرات نهرينه قدر صوزلغان، جزيرة العرب ديه معروف قطعه‌ده معيشت ايتمكده بولغان قوم، تاريخده عرب قومى ديب آتالماقده‌در. مذكور قوم بيك كوب قبيله‌لردن عبارت بولوب، هر نه قدر عرب تلى عنوانى آستنده عمومى برتلگه مالك بولسه‌لرده، قبيله‌لرنك تللرى آراسنده كيره‌ك لغت اختلافى وكيره‌ك شيوه باشقالغى جهتندن بايطاق غنه تفاوت بار ايدى. تورلى قبيله تللرى آراسنده‌غى مذكور تفاوت واختلاف، طبيعى قبيله‌لرنك بر برينه يراقلق وياقنلق نسبتنده آرتا وكيمى ايدى. ايك فصيح وايك ادبى تل ده اورتا عربستان قبيله لرينك تلى بولوب، بونك ده سببى بونلرنك چيت قوملر برله قاتناشماوى ايدى. تل، ادبيات وتاريخ ادبيات علماسينك سوزينه كوره، عرب تلى اوزينك نشأتندن آلوب اسلاميتكه قدر بولغان مدتده تهذيب قيلنو واشله‌نوده بيوك اوچ دورنى كيچمشدر. اوشبو دورلردن «دور عُكاظى» ديه معروف صوكُغى دورده، تهذيب لسان مسئله‌سى قريش عربلرينه عائددر. آنلر يوز وبوز ايللى سنه‌لر قدر دوام ايتكان اوشبو دورده اوز تللرن عجيب بر صورتده تهذيب قيلوب، بتون عربلرگه عمومى وادبى برتل اولاره‌ق قبول ايتدروگه موفق بولديلر. آنلرنك موقع جغرافيلرينك اوشبو اشكه غايت زور ياردمى تيدى. چونكه آنلر بتون عربلر قاشنده مقدس صانالغان «كعبه» نى حاوى بولغان مكه واطرافنده اقامت ايتديكلرندن، هر يل حج موسمنده يوزلرچه قبيله‌لرگه منسوب بولغان خلق برله قاتناشه‌لر، آنلرك ايك فصيح، قولاقفه ايك ياغملى، تلگه ايك يكْل، ذوقفه ايك ملايم لغتلرن، ايك ماتوز شيوه لرن، ايك بليغ تركيبلرن آلوب اوزله‌شدره لر، شولاى ايتوب اوز تللرن اشلەب وتهذيب قيلوب بتون عرب تللرى آراسنده ايك مرغوب وايك آلدن تل ايته‌رگه طريشه‌لر ايدى. آنلرنك بلينه ايكى مرتبه شام ويمن گه تجارت برله بورولرينك ده تهذيب لسان مسئله‌سينه دقت ايتولرينه غايت زور دخلى بار ايدى. شولاى ايتوب آنلر اوز تللرن برتوسلى تهذيب قيلغاچ، باشقه قبيله‌لرنك تل وشيوه‌لرن انتقاد ايته‌رگه، آنارده‌غى غير فصيح لغتلرنى، كيلوشسز شيوه‌لرنى، ضعيف تركيبلرنى طاشلاتورغه اهميت بيره باشلاديلر. بو اشلر حج موسمنده و «عُكاظ» يەرمينكه‌سنده اشلەنه ايدى. معلوم، كه، عكاظ، مكه‌گه ياقن، طائف برله نخل آراسنده برحرمالقدن عبارت اورون بولوب فيل يلندن اون بيش يل صوڭ يارمينكه ياصالمش ايدى. اوشبو يەرمينكه ده تورلى قبيله لرگه منسوب ايك بيوك خطيبلر ايك

بیوك شاعرلر اوزلرینك اوّلدن حاضرلاب قویغان بلیغ خطبه وشعرلرن القا وانشاد ایتهلر، تورلی قبیلهلرنك آتافلی خطیب وشاعرلری اوز قبیلهلرن کوتهروب، آتا بابالری برله افتخار ایتوب، آنلرنك مناقبن سویلاب خطبهلر سویلیلر، شعرلر انشاد ایتهلر، بربرسی برله مفتانشهلر وسوز کورهشدرهلر ایدی. اوشبو طریقه تورلی قبیلهلرنك جیبلوب مبادلهٔ افکار قیلمشولری، ادبیات مجلسلری آچولری اوزاوزندن توحید لسان مسئلهسینه خدمت ایته ایدی. مونه اوشبو عکاظ بهرمینکه سنده وحج موسملرنده قریش عربلری فوق العاده فعالیت کورسهتوب اوز تللرن وشیوهلرن اوستکه چغارغه، ادبی وعمومی برلسان عالینه کیتررگه طریشهلر، باشقهلرنك قبیح وچرکین لغتلرن ضعیف ترکیبلرن کیلوشسز ویهمسز شیوهلرن جرح وانتقاد ایتوب میداندن چغارغه اجتهاد ایتهلر ایدی. مدنیت مرکزی، مقدس «حرم» حامیلری صانالغان وعموم عربلر قاشنده احترام برله قارالغان قریش عربلرینك، جرح وانتقادلرینه دوچار بولماس ایچون تورلی قبیلهلرنك بیوك خطیب وشاعرلری، کیلهچك یهرمینکهده سویلهیهچك خطبه وشعرلرن ممکن قدر ادبیلهشدررگه یعنی قریش شیوهسینه وقریش تلینه یاقنلاشدررغه طریشهلر ایدی مونه اوشبو فعالیت آرقاسنده قریش تلی وقریش شیوهسی ایك فصیح تل وایك فصیح شیوه صانالوب عمومی وادبی بر تل بولوب کیتدی. حضرت محمد، جناب الله طرفندن رسالت کرسیسینه مندرلگان وقت، آنك قبیلهسینه منسوب قریش تلی بتون عربلر آراسنده عمومی وادبی بر تل حالینه کیلمش ایدی. قرآن کریمنك قریش تلی وقریش شیوهسی برله نازل بولوونده سر اوشبودر. «بلسان عربی» مبین، «قرآنا عربیا» کبك آیتلرنك معناسی، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، علی بن ابی طالبلر طرفندن «قرآن قریش تلنده نازل بولدی» دیگان سوزلرنك معناسیده اوشبودر.

قریش تلی وقریش شیوهسی بو وقت ادبی وعمومی بر تل حالینه کروب بتون قبیلهلرنك تللرینه خوجهلق قیلسهده، تورلی قبیلهلرنك اوزلرینه خاص بعض بر لغتلری واوزلرینه خاص شیوهلری بتونلهی متروك بولوب بتمهگان ایدی. بونكده باشلیچه سببی عربلرده امیلك حکم سوروب، ادبیاتلرینك تدوین قیلنماوی؛ لسان تعلیمنده اوقوویازونك هیچ بر دخلی بولماویدر. شونلقدن امی بدوی، فطری بولغان اوز شیوهسن طاشلی آلمی ایدی. قرآن کریم تأثیری برله قریش تلی بتون قبیلهلرنك تل وشیوهلرینه حاکم بولوب، تدریجی صورتده آنلرنی بتونلهی یوطدیغی ومیداندن چغاروب طاشلادیغی حالده، بعض بر جزئی شیوه اختلافاری تدوین زمانندن صوك ده بایطاق وقتلر حکم سوردی.

عرب تلی لغت وماده اعتباری برله فوق العاده واسع بر تل بولوب، مذکور مادهلرنك وجوه ادائیهسی ده غایت درجهده مختلفدر. بوخصوصده عرب تلینه مشابه هیچ بر تل بولغان وباردر دیب بلمیمز. عرب تلینك ماده اعتباری برله واسع بولوون بلو ایچون بر نرسهگه ثهلل نیچهشهر اسم بارلغن، بعض بر نرسهارگه یوزهر، ایکیشهر

یوز، حتی اوچ یوزدن آرتق اسم بولوون ایسکه تورشرو اوزی کافی بولسه کیره‌ك. عرب تلنده‌گی لغت وماده‌لرنك تورلیچه ادا قیلنووی‌ده لغت وقواعد فنلری برل آلش بیرش ایتکان ذاتلرغه بیك معلومدر. وجوه ادائیه‌دن کوبره‌گی توب گلمه‌ده بولغان وجهلر یعنی وجوه لغویه وصرفیه بولوب، بعضلری کلمه‌گه عارض بولغان اعراب جهتندن کیلگان وجهلر یعنی وجوه نحویه، بعض برلری‌ده ابدال، اماله، تخفیف، تفخیم کبك شیوه جهتندن بولغان وجهلردر. قرآن کریم‌نك لغت وماده‌لری بالطبع محدود ومعین بولسه‌ده، وجوه ادائیه‌سی مختلفدر. قریش لسانی برله نازل بولغان قرآن کریم‌نی شارع حضرتلری شول قریش لساننده جائز ومقبول بولغان وجهلرنك بتونیسی برله اوقی واصحاب کرام‌غه‌ده شول مختلف وجهلرده تبلیغ قیلا ایدی. بوده خلقفه قرآن اوقونی آسانلاشدرو مقصدینه مبنی ایدی. اگرده قرآن کریم‌نك اداسی عرب تلنده مقبول برگنه وجهگه حصر قیلنسه ایدی، شبهه‌سز قرآن‌نی حفظ ایتو بایطاق آور بولور ایدی. حالبوکه امی قوم آراسنده قرآن‌نی تعمیم ایتوگه بردن‌بر چاره حفظ‌بولوب، آنك حفظ‌ایتلوب بارووی غایت درجه‌ده مطلوب ایدی.

«ان هذا القرآن انزل علی سبعة احرف فاقرؤوا ما تیسر منه» حدیث شریفی مونه اوشبو قرآن کریم‌نك وجوه ادائیه‌سینه محمولدر. عرب تلنده حرف لفظی، کلمه، حرف، معنا ووجه معنالرنده بورتیلەدر. «ومن الناس من یعبد الله علی حرف» آیتنده‌گی «حرف» اوشبو وجه معناسنده‌در. عرب تلنده سبعه وسبعین عباره‌لری بزده‌گی کبك اوك مطلقا کوبلکنی افاده ایچون‌ده ذکر ایتله‌در. بو حدیثده سبعه کلمه‌سی من غیر تحدید کثرتنی افاده ایچون اطلاق قیلنمشدر. قرآن کریم‌نك وجوه ادائیه‌سی متعدد ومختلف بولوب، شارع حضرتلری اوشبو وجهلردن تله‌سه‌ك قایسی برله اوقورغه رخصت بیرگان بولادر. اوشبو حدیث تورلی عباره‌لر برله یکرمی بر صحابی‌دن روایت قیلنمش بولوب، متواتر حدیثلرنك بری دیبوچیلرده باردر. بونده‌غی عباره بخاری ومسلم عباره‌سی‌در. (١) اسلام علماسی مذکور حدیثنك معناسن تعیین ایتوده فوق‌العاده عجیب صورتده اختلاف ایتمشلردر. امام سیوطی «الاتقان»نده (٢)، حافظ ابن حجر «فتح الباری»نده (٣) اوشبو حدیثنی تفسیر حقنده اسلام علماسندن ٣٥ — ٤٠ تورلی روایت بارلغن سویله‌ب مذکور روایتلردن بایطاغن ذکر ایته‌لر. فقط آنلر اوشبو روایتلردن هیچ بریسن قطعی صورتده تعیین ایتمیچه، روایتلرنی تزو، آنلرغه کیلگان اعتراضلرنی ذکر ایتو ومذکور اعتراضلرغه جواب بیرو وارونسز توجیهلر یاصاو برله کفایه‌له‌نه‌لر وغالبا بر روایت بولامغی یاصاب قالدرالر. حالبوکه فلان عالمگه تقلید مجبوریتنده بولونماغانده، فلان مجتهدکه قارشی سوز سویله‌ودن طارتنماغانده، بیوك عالملرنك روایتلرن قائللرندن قطع نظر قیلوب محاکمه بوروتکانده، حدیثدن اوشبو بز اختیار ایتکان معنا غایت معقول بر معنا

---

(١) بخاری ١٨٥ ج ٦. مسلم ٣٠٢—٣٠٣ ج ١. (٢) الاتقان فی علوم القرآن ٤٦—٥١ ج ١.
(٣) فتح‌الباری ١٨—٢٧ ج ٩.

ایکانلگنده هیچ بر شبهه یوقدر. کیره‌ك عقل وکیره‌ك اشانچلی نقل شبهه‌سز اوشبونی مؤیددر. شونیسی عجب‌در، که حدیث شریفنی تفسیرده عقلغه ایك براق، بداهتکه ایك مخالف یولغه کیتوچی ذاتلر بعض بر الوغ عالملردر. مثلا ابن جریر حضرتلری اوزینك تفسیرنده «سبعة احرف» نی تورلی قبیله‌لرده مستعمل بولغان، معناده بر، لفظده باشقه مترادف کلمه‌لرگه حمل قیلوب، شونی تورلی روایتلر برله تأیید ایته‌رگه وباشقه روایتلرنی اشدن چغارغه طریشه‌در.(۱) آنکچه تورلی عرب قبیله‌لرینه یکللك بولسون ایچون قریش تلنده‌گی بر لفظ اورنینه ایکنچی قبیله‌ده مستعمل شوکا مرادف ایکنچی کلمه برله اوقوغه رخصت اینامشدر. اول شوکا مثال اولاره‌ق هَلُمَّ، تَعالَ، اَقْبِل کبك مرادفلر ذکر ایته. فقط ابن جریرنك طابقان مثاللری مونه شول تعالنك بر نیچه مرادفی بولوب اول گل شول دائره‌ده ئه‌یله‌نه. اگرده «سبعة احرف»دن مراد شوندی مترادف لغتلر بولسه، بو تعمیم اینکان بولوب ابن جریر حضرتلرینه مثال طابو قولای بولغان بولور ایدی. ابن جریر حضرتلرینك مثال طابوده اوشبو آبدراوی اوزی اول اختیار ایتکان وجهنك یه‌وشانلغن کورسه‌توب طورادر. آنك صوکنده اگرده «سبعة احرف»دن مراد اوشبو طریقه مترادف لغتلر بولسه، ابوبکر زماننده قرآن جمع ایتکان وقت بونلرنك مصحف‌غه کرتلمی قالدراووی حقنده البته سوز بولورغه کیره‌ك ایدی. بو مترادف لغتلر ابن جریر کورسه‌تکانچه اوچ دورت سوزگنه بولمیچه اون مثلر برله بولورغه تیوش بیت. آنك صوکنده اوز قبیله‌لرینه فوق‌العاده متعصب بولغان عرب قبیله‌لرینك مذکور لغتلرنی طاشلاب قریش لغتینه‌گنه حصر قیلوغه وآنلرنك لغتلرن مصحف‌دن دوشروب قالدروغه غایت کیفلری کیته‌رگه، بو حقده نزاع چغارغه تیوش ایدیلر. حالبوکه بو حقده تاریخ وحدیث کتابلرنده هیچ بر نرسه کورنمیدر. آنك صوکنده رسول‌الله‌نك مذکور حدیثنی سویله‌وینه بر سبب، (بخاری، مسلم وباشقه‌لرنك روایتینه کوره) عمر بن الخطاب برله هشام بن حکیم‌نك قراءتده اختلاف قیلشولری ایدی. عمر بن الخطاب بر وقت هشام بن حکیم‌نك نماز اوقوغانن طکلاب طوروب، آنك «فرقان» سوره‌سن اوز قراءتینه باشقه قراءت برله اوقوغانلغن کورگان ویاقاسندن آلوب آلوب رسول‌الله‌غه آلوب بارغان ایدی. اوشبو وقت رسول‌الله بونلرنك هر ایکیسن اوقوتوب قاراب هر ایکیسینك قراءتی درست بولغانلغن سویله‌دی هم شول وقت اوشبو ذکر ایتدکمز حدیثنی سویله‌دی. حالبوکه عمر برله هشام هر ایکیسی قریش قبیله‌سندن بولغانلقدن بونلرنك قراءتده اختلافلری بر کلمه اورنینه شوکا مرادف ایکنچی کلمه اوقو جهتندن بولووی قطعیا متصور توگلدر. مونه اوشبو ذکر ایتدکمز سببلرگه مبنی حدیثنك ابن جریر وایه‌رچنلری حمل قیلغان معناغه محمول بولماوی کون کبك آچق بلنه‌در.

بعضلر «سبعة احرف» حدیثندن اوشبو بوقاروده ذکر ایتلگان معنا مراد بولووینه دلیل اولاره‌ق توبه‌نده‌گی واقعه‌نی ذکر ایته‌لر: بر وقت ابن مسعود حضرتلری بره‌وگه

(۱) جامع‌البیان ۹—۲۴ ج ۱.

«ان شجرة الزقوم طعام الاثیم» آیتن اوگره‌ته ایکان. تگینك تلی کیلمیچه «الاثیم» اورنینه گل «الیتیم» دیه طاورغان بولغان. آخرده ابن مسعود «صوك «الفاجر» دیب ئه‌یته آلاسکمی؟ شولای ئه‌یت!» دیگان بولا. بز بو روایتنك درستلگینه اشاناسمز کیلمی. روایت درست بولغان تقدیرده ابن مسعودنك مرادی «الاثیم» اورنینه «الفاجر» اوقورغه قوشو بولمیچه، «الاثیم»نك معناسن آکلاتوب شول تلی کیلمه‌گان حالده اوقورغه رخصت بیروگنه‌در. شولایوق مثلا حضرت انس‌نك «ان ناشئة اللیل هی اشد وطئاً واقوم قیلا» آیتنده «اصوب قیلا» اوقووی، ابی بن کعب‌نك «کلما اضاء لهم مشوا فیه» آیتنده «مروا فیه»، «سَعَوْا فیه»، اوقوغانلغی، ابن مسعودنك «صیحة واحدة» اورنینه «زقیة واحدة»، «کالعهن المنفوش» اورنینه «کالصوف المنفوش»، «للذین آمنوا انظرونا» آیتنده «انظرونا» اورنینه «اخرونا»، «اَمْهِلونا» اوقوغانلغی، «فاقطعوا ایدیهما» اورنینه «فاقطعوا ایمانهما» اوقوغانلغی روایت ایتامکده‌در. حدیثنی ئه‌لیگی معناغه حمل ایتوچیلر مونه شوندی قراءتلرگه‌ده طایازالر. فقط بزنکچه مذکور صحابی‌لرنك اوشبو قراءتلری علی وجه التفسیر قراءتدر. آنلر، باشقه‌لرغه تعلیم وقتنده شوندی مترادف کلمه‌لر برله آیتلرنك معنالرن شرح وایضاح قیلمشلردر. ابن مسعود حضرتلرینك کوفه‌ده قرآن تعلیم ایتووی، ابی بن کعب‌نك شامده تعلیم ایتووی، اول طرفلرده بولغان خلقنك عربستان‌نك بتون بیرندن جیینتق خلقلر بولووی، آنك صوکنده ئه‌لدن ئه‌لی اسلامیتکه چغوب طوروچی چیت ملتلرنك بولنووی نظر اعتبارغه آلنسه، آنارغه اوشبو طریقه ئه‌ال نیچه مترادف کلمه‌لر ذکر ایتوب آیتلرنك معنالرن شرح وایضاح ایتوگه مجبور بولغانلقلری اوز اوزندن آکلاشلوب طورادر. ذاتاً اسلام علماسندن بیك کوب کشیلر شوندی شاذ قراءتلرنی «علی وجه التفسیر» قراءت دیمکده‌لردر.

بز بایطاق وقتلر اوشبو «سبعة احرف» حدیثندن مراد عمومی وادبی تل بولغان قریش تلندن خارج، تورلی قبیله‌لرده بولغان جزئی شیوه اختلافی بولورغه کیره‌ك دیه ظن ایتوب یوری ایدك. مثلا لغت وادبیات کتابلرنده ذکر ایتلگان «عَنْعَنة»، «فحفحه»، «وتم»، «استنطاء»، «تلتلة»، «شنشنة»، وباشقه اوشبو قبیلدن تورلی قبیله‌لر آراسنده‌غی جزئی شیوه اختلافی بولورغه کیره‌ك، شارع حضرتلری‌ده خلقنه یکللك ایچون بوکا رخصت بیرگاندر، دیه ایدك (۱) اوشبو حدیث‌نك سویله‌نوینه بر سبب‌ده انصاردن بولغان ابی

---

(۱) عنعنه، کلمه‌نك اوّلنده کیلگان همزه‌نی «ع» صورتنده تلفظ ایتمکدر. مثلا اسلم‌ده عسلم، اِنَّك‌ده عِنَّك، اذن‌ده عَذن تلفظ ایتو شیکللی. بو، تمیم وقیس عربلرنده عمومی ایدی. فحفحه، «ح»نی عین صورتنده تلفظ ایتمکدر. حتی‌ده عتی، حتّی‌ده عتّی شیکللی. بو، هذیل قبیله‌سنده شائع ایدی. وتم، یمن تلنده بولوب، «س»نی «ت» تلفظ قیلودن عبارتدر. الناس‌ده النّات، اکیاس‌ده اکیات کبك. استنطاء، سه‌کنلی عین «ط» آلدندن کیلگانده «ن» صورتنده تلفظ ایتودن عبارت بولوب، ازد، قیس، انصار، هذیل لغتنده شائع ایدی. مثلا اَعْطَی‌ده اَنْطَی کبك. تلتله، تمیم عربلرنده بولوب، مضارعت حرفن کسره‌لی تلفظ ایتودن عبارتدر. یَعْلَمون‌ده یِعْلَمون کبك. شنشنة، یمن لغتنده بولوب، «ك» نی «ش» ایتوب تلفظدن عبارتدر. لَبَّیْكَ‌ده لَبَّیْش کبك. مونلدن باشقه‌ده بوکا مثاللر کوبدر. بو اورنده مثال ایچون بیش آیتنی ذکر برله اکتفا ایتدك. بونلر، ترتیب ایتمکده، بولدیقمز «تاریخ ادبیات عربیه» نام اثرمزده غایت مفصل صورتده ذکر ایتلور.

بن کعب برله هذیل قبیله‌سندن بولغان ابن مسعودنك قراءتده اختلاف قیلشوب رسول‌الله‌غه بارولری بولووی اوشبو ظنمزنی قوتلاگان کبك، بعض بر «عتّی حین» (۱)، «انا انطیناك الکوثر»، «هَثْوَبَ الکفار ما کانوا یفعلون»، «النّات» قراءت شاذه‌لری بولووی‌ده بونی تأیید ایته ایدی. فقط بز صوکندن حدیث‌نك الوك ذکر ایتدکمز معناغه محمول بولوون قطعی صورتده کوکلمزگه برکتدك. عمر بن الخطاب برله هشام بن حکیم واقعه‌سی بخاری و مسلم‌ده مذکور بولووی، بونلرنك بر قبیله‌دن (عمر قریش‌نك بنی عدی نسلندن، هشام بنی اسد نسلندن) بولولری بزگه حدیث‌دن اوشبو معنا مراد بولوونه شبهه قالدرمادی. بعض بر قبیله‌لرنك قرآن کریم‌نی ئه‌لیگیچه اوز شیوه‌لرینه طارتوب اوقولری، مثلا ابن قتیبه حضرتلری تعبیرنچه هذیل قبیله‌سندن بولغان کشینك «عتی حین» اوقووی، بنی اسددن بولغان کشینك «تعلَمون» دیه‌رك حرف مضارعتنك کسره‌سی برله اوقووی، بنی تمیم‌دن بولغان عربنك تحقیق همزه (همزه‌نی آچق ایتوب) برله اوقوب قریش عربینك تسهیل همزه (همزه‌نی یوشارتوب، یوغالتوب) برله اوقووی، شول قدر طبیعی بر نرسه، که اول حقده رخصت وارد بولوب بولماونك اهمیتی‌ده، لزومی‌ده یوقدر. بو، بعینه مکتبکه یاکا کرگان بر باشقرد بالاسینك تاتارچه قراءت کتابنده «سین» دیه یازلغان سوزنی «هین» دیه اوقووی، یاخود منزله تاتار بالاسینك «بز» دیگان سوزنی «بن» دیه اوقووی، یاخود قازان تاتار بالاسینك «بارغانلر» اورنینه «بارغاللار» دیه اوقووی قبیلندن غایت طبیعی وغایت اهمیتسز بر نرسه‌در.

مونه «ان هذا القرآن انزل علی سبعة احرف الخ» حدیث شریفی اوشبو ذکر ایتدکمز کلمات قرانیه‌ده جائز ومقبول وجوه ادائیه‌دن عبارتدر. رسول‌الله، اصحاب حضرتلرینه قرآن کریم‌نی تورلی وجهلر برله تبلیغ ایتمش، آنلرده تورلیسی تورلی وجه برله اوقومشلردر. مذکور وجهلر یاخود قراءتلر آنلردن صوکغی بوونلرغه متواتر صورتده نقل ایتله کیلوب، صوکره تدوین قیلنمشلردر. (۲)

اوشبو بیرگه قدر یازدیقمز نرسه‌لرنی خلاصه ایتسه‌ك اوشبو نتیجه کیلوب چغادر: ۱) قرآن کریم عرب قبیله‌لری آراسنده عمومی وادبی تل حساب قیلنغان قریش تلی وقریش شیوه‌سی برله نازل بولمشدر. ۲) قرآن تلاوتنده شول لسانده جائز بولغان بتون وجوه ادائیه درست بولوب، شارع کبیر حضرتلری تورلی وجهلر برله تبلیغ قیلمش، اصحاب حضرتلری‌ده رسول‌الله‌دن تلقی ایتدیکلرینه بناءً تورلیسی تورلی وجهلر برله

---

(۱) عمر بن الخطاب‌نك، ابن مسعودنك «حتی حین» اورنینه «عتی حین» اوقوغانلغن ایشتوب «قرآن قریش تلند، نازل بولدی. خلقغه قرآن‌نی قریش تلی (شیوه‌سی) برله اوقوت هذیل تلی برله توگل!» دیه مکتوب یازغانلغی روایت ایتله‌در. فتح‌الباری ۷ ج ۹، ۲۲ ج ۹.

(۲) استاذ موسی بیگییف حضرتلری شاطبیه مقدمه‌سنده تاریخ قراآت حقنده غایت مهم سوزلر سویله‌مشدر. مراجعت قیلورغه توصیه ایته‌مز. مؤلف حضرتلری اوشبو رساله‌سنده «احرف سبعه»‌نی اوشبو بز ذکر ایتکان معناغه حمل ایتمشدر.

اوقومشلردر. صوکره اوشبو وجهلر یاخود قراءتلر صوکفیلرغه علی وجه التواتر نقل قیلنوب کیلوب، آخردن بونلردن جیدیسی متواتر قراءتلر، اوچیسی مشهور قراءتلر اسمن آلمشلردر. ۳) قرآن کریم قریش تلنده وقریش شیوه‌سنده نازل بولدیغی حالده بیك طبیعی اولاره‌ق بعض قبیله‌لر بعض حرفلرنی تلفظده اوز شیوه‌لرینه ایه‌رمشلردر. ٤) قرآن کریم آیتلری رسول‌الله امری برله حاضرگی حالنچه ترتیب قیلنغان بولسه‌ده، سوره‌لر حقنده مخصوص بر ترتیب رعایت ایتلمه‌مش ایدی. ۵) رسول‌الله وفات بولغان وقت قرآن کریم جزیرة العرب‌نك بتون یرینه طارالغان بولوب، حسابسز خلق طرفندن مختلف مقداردە یوزلرچه صحابه‌لر طرفندن باشدن آیاق حفظ ایتلمش ایدی. ٦) قرآن کریم یازو بلمگان صحابه‌لرنك هر قایوسنده مختلف مقداردە تیری کیسه‌کلری، حرما یافراقلری، یالپاق آق طاشلر، قالاق سویه کلری کبك نرسه‌لرگه یازلغان کبك، رسول‌الله خانه‌سنده و باشقه بر نیچه صحابه‌لرده مذکور نرسه‌لرگه مرتب صورتده یعنی هیچ بر آیت قالمیچه یازلغان ایدی.

رسول وفات بولوب ابوبکر خلافت منصبینه کیچکاچ، اصحاب کرام حضرتلری قرآن کریم آیتلرن بر بیرگه جیبوب برکتاب شکلینه قویو فکرینه توشدیلر. مسئله‌نی باشلاب قوزغاتوچی ذات عمر بن الخطاب ایدی. اول، یمامه صوغشنده اسلام عسکرندن جیتمش قدر قاری‌نك شهید بولووون ملاحظه قیلوب، شوندی صوغشلرده قاری‌لر قریلوب قرآن کریم نك ضائع بولو احتمالندن قورقغان وخلیفه ابوبکرگه آنی جمع ایتونك تیوشلیگن سویله‌گان ایدی. باشده خلیفه ابوبکر: «رسول‌الله اشله‌مگان بر اشنی مین نیچك اشلیم؟!» دیب عمرنك اوشبو فکرینه قارشی توشسه‌ده، بایطاق مذاکره صوکنده مسئله‌نك اهمیتینه قناعت حاصل ایتوب بونی قبول ایتدی. بوندن صوك اول وحی کاتبی «زید بن ثابت»نی چاقرتوب آکا مسئله‌نی عرض ایتدی وجمع قرآن مسئله‌سن آکا طابشراچغن سویله‌دی. فقط زید بن ثابت‌ده بعینه خلیفه اوزی کورسه‌تکان عذرنی آلغه سوروب باشده بوکا قارشی کیلدی. بایطاق مذاکره‌دن صوك نهایت اولده تکیلرنك فکرینه آوشدی. مسئله اوشبوطریقه قطعی صورتده قرارلاشدرلغاچ، خلیفه ابوبکر کبار اصحاب ومعروف قاریلرنی جیوب آنلرغه قرآن کریمنی جمع ایته‌رگه امر ایتدی. وحی کاتبی زید بن ثابت کامیسیه‌گه رئیس تعیین ایتلدی. کامیسیه اعضالرینك بتونیسی دیرلك قرآن کریمنی باشدن آیاق حفظ ایتکان ذاتلر بولسه‌لرده، کامیسیه قرآن جمع ایتوده حفظ برله گنه کفایه‌لنمیچه، یازما قرآن پارچه‌لرن اساس طوتارغه بولدی. (۱) یوقاروده ذکر اینلدکچه قرآن کریم برنیچه صحابه‌ده بتونله‌ته یازلوب جیبلغان کبك، مختلف مقداردە آیتلردن عبارت تیری، سویه‌ك طاش ویافراق پارچالری بایطاق‌غنه کوب ایدی. کامیسیه افراط درجه‌ده احتیاط وفوق العاده اشانو بولینه کروب مذکور یازما قرآن پارچالرن بو کویی گنه قبول ایتمیچه،

(۱) پ تصوّیتقوف جنابلری زید بن ثابت‌نك قرآن‌نی جمع ایتووی حقنده ژیلیام مویردن کوچروب اوشبو سوزلرنی سویلی: «بو، یکدی اش توگل، هم‌صوك درجه‌ده واقی‌اش ایدی. چونکه قرآن جیوایچون بولغان داقومینتلر (یازمالر) آراسنده بر برینه مخالفتکه یش اوچرالا ایدی. بوندی یازمالر بولماغانده، حفظغه اعتماد ایته‌رگه کیره‌ك ایدی، که بوده بعضا بیك یموشاق سنه بولوب طابلا ایدی. شوکا کوره قرآن نك بعض قسملری اغلب احتمالگه قاراب یازلغان دیه‌رگه ممکندر» (Исламизмъ т. I ст. 227) بو سوزلرنی یازو تحقیق برله شهرت‌طابقان یاخودتحقیق وبی‌طرفلق‌دعوا قیلغان غرب مؤرخلرینه غایت‌زور اویات بولسه کیره‌ك. (*)

آنلرنك رسول الله حضورنده ورسول الله آوزندن آلنوب يازلووينه ايه‌لرندن تامينات آلمانچى بولدى. (۱) بونك اوزرينه يازما قرآن پارچالرينك كاميسيه‌گه طابشرلووى

(*) بزاوشبو وقت كاميسيه گه طابشرلغان يازما پارچالر آراسنده مخالفت بولغانلغى خصوصنده تاريخ وحديث صحيفه‌لرنده هيچ بر سوز كوره آلمادق. احتمال ڤيليام موير جنابلرى بو حقائق تاريخيه (؟) نى بعض برصوك وقتلرده طابلغان آثار عتيقه‌غه استناد ايتوب يازغاندر؟! فقط اول وقت آشكا بوندى لوحه‌لرنك نيندى شهرده ونيندى موزه‌ده صاقلانغانلغن كورسه‌توب كيته‌رگه كيره‌ك ايدى. حفظنك اشانچسز بولوون احتمال طوتو بو مسئله ده هيچ برتصور ايتاميدر. چونكه ابوبكرنك قرآن جيدروووى رسول‌الله‌نك وفاتندن، آشاكيتسه، بريل صوڭ ايدى. شونلقدن بو سوزلر مذكور محرورلرنك اوز كيسه‌لرينه كيرى قايتورغه تيوشلردر.

(۱) تصڤيتقوفى جنابلرينك: «عمر، يوق ديگانده ايكى شاهد طرفندن تصديق قيلنمى طوروب آيتلرنى قرآن‌دن حساب ايتمى وقرآن ديه طانيمى ايدى» ديگان‌سوزى‌ده تصحيحقه محتاجدر. درستى ايسه كاميسيه (شول جمله‌دن عمر) يازما نسخه‌لرنك رسول الله حضورنده ورسول الله آوزندن يازلوب آلنووى حقنده ايكى شاهددن تأمينات آلا ايدى. بوده قرآن‌نك رسول الله غه نازل بولغانچه محفوظ بولووينه نق اشانغانلقدن وآرتق درجه‌ده احتياطدن كيله ايدى. بالفرض بعض آيتلر يازلغان‌حالده، طابلماسه‌ده، قرآن‌دن چغارلمايه‌چقلر ايدى. چونكه بونلر الوغ صحابه‌لردن هركمگه معلوم وبيك كوب كشيلرنك حفظنده ايدى. تصڤيتقوفى جنابلرى «ى. سيل»دن كوچروب اوشبو وقت عمر بن‌الخطاب‌نك رجم آيتن ذكر ايتكانلگن، فقط اوزندن باشقه ايكنچى بر شاهد طابلماغانلقدن آنى قرآن‌غه كرتمه‌گانلگن ذكر ايته. هم‌اسلاميته‌ده‌گى رجم‌جزاسينه اوشبو عمر طرفندن طاشلانغان رجم آيتندن باشقه دليل بولماغانلغن ايسكه توشروب سوزن نڤزلامه‌كچى بولا. آخرده «هرحالده مذكور آيتنى قرآن‌دن چغاروب طاشلاو، قرآن جيبو مسئله‌سينك نى درجه‌ده دقت برله باشقارلغانلغن كورسه‌ته‌در» ديب غايت زور عاليجنابلق وبى طرفلق كورسه‌توب قويا. سيل وتصڤيتقوفى جنابارينك بو حقده استناد ايتكان روايتلرى سيوطى‌نك «الاتقان»ى (ص۶۰ ج ۱) بولسه كيره‌ك. سيوطى تحقيق اهلى قاشنده اشانچلى كشى توگلدر. آنك آثارلرنده ضعيف وموضوع حديثلر آزبولميچه، بوده شوندى موضوعات جمله‌سندندر. درست رجم آيتى ديه بخارى (۱۶۹ ج۸)، مسلم (٤٤ ج ۲)، (ترمذى) (۱۷۲ ج ۱) وباشقه معتبر حديث كتابلرنده بر نرسه كورينه. فقط جمهور آنى بالاتفاق تلاوتى منسوخ آيتلردن صانيلر. حديث كتابلرنده بوكا باشقه‌ده منسوخ (تلاوتى منسوخ) آيتلر ذكر ايتله. تلاوتى منسوخ آيتلرنك ايسه جمع قرآن وقتنده، قرآن‌غه كرتلو وكرتلمه‌وى حقنده سوز بولو متصور توگلدر. بزنك بو سوزلرمز طبيعى جمهور فكرينه قارابدر. بزنگچه تلاوتى منسوخ هيچ بر آيت يوقدر. بو حقده‌غى روايتلر كيره‌ك بخارى ومسلم وكيره‌ك باشقه حديث كتابلرنده بولسون مطلق موضوعاردر. حكمى منسوخ آيتلر حقنده‌ده بزنك فكرمز، مشهور مفسر اصفهانى وآشكارغه ايه‌رگان محمد عبده ورشيد رضا فكريدر. رجم جزاسى شريعت اسلاميه‌ده بواسه بيله (بو عباره‌نى قولانووم رجم‌نك اسلام شريعتنده متفق عليه بر مسئله توگللگندندر. چونكه سنت برله ثابت بولغان رجم‌نك نور آيتى برله نسخ قيلنغانلغى برله قائل بولوچيلر بار) آشكا دليل مذكور آيت بولميچه، سنت عمليه‌در. سنت عمليه‌گه مستند بوندن باشقه‌ده شريعت اسلاميه‌ده بابطاق حكملر بارلغى معلوم.

جمع قرآن وقتنده عمرنك رجم آيتن قرآن‌غه كرتورگه طرشوب ده، ايكنچى شاهد بولماغانلقدن كرته آلميچه قالو روايتينك موضوع بولووى شولوق سيوطى‌نك ايكنچى روايتندن‌ده آشكلاشلوب طورادر. اول شولوق «الاتقان»نده (۲۵ ج ۲) ابى بن كعب‌نك اوشبو سوزلرن ذكرايته: «احزاب‌سوره‌سى بقره سوره‌سى اوزونلغنده ايدى. آنده بز رجم آيتن اوقيدر ايدك . الخ» ابى بن كعب مذكور آيتنى بلگاچ، عمرگه ايكنچى شاهد طابلمادى ديگان سوزنك نى معناسى قالا. ابى بن كعب كبك قرآن استاذينك جمع قرآن وقتنده حاضر بولماوى متصورمى؟ بالفرض ابى بن كعب جمع قرآن مجلسينه حاضرده بولماسون، فقط آنك صوڭندن بو حقده سوز اوزغاتدى قالووى متصورمى؟ ابى‌بن‌كعب‌نك اوشبو سوزلرن تصڤيتقوفى جنابلرى‌ده ذكرايته. سيوطى حضرتلرينك مقصدى روايتلر جيوغنه بولغانلقدن، آشكا بو اش اول قدر اويات بولماسه‌ده، تصڤيتقوف جنابلرينك بوندى تناقضغه ارتكاب ايتووى، صوڭغى سوزارى برله اوڭلگى سوزلرن جيمروب بترووى بيك‌اوك كيلوب يتماسه كيره‌ك. تلاوتى منسوخ آيتلر حقنده‌غى حديثلرنك موضوع بولووينه عائشه‌دن روايت قيلنغان اوشبو حديث اوزى يتسه كيره‌ك. اول ئه‌يته: «احزاب سوره‌سى رسول الله زمانده ايكى يوز آيت اولاره‌ق اوقولا ايدى. عثمان طرفندن قرآن جمع ايتلگاچ حاضرده گيچه‌گنه قالدى (الاتقان ۲۵ ج ۲) مونه بوروايته‌گى «عثمان» عباره‌سى روايتنك موضوعلغن ڤچقروب ئه‌يتوب طورادر. تصڤيتقوفى جنابلرى قرآن كريم‌نك بتونلگن بترگه وآشكاردن اونرتلوب قالغان آيتلر بولغانلغن اثبات قيلورغه شول قدر طريشه، كوچه‌نه، كه بو حقده غايت ضعيف وغايت كولكى روايتلر ذكر ايتودن‌ده طارتنمى. عثمان دورن يازغانده بو حقده طاغى سوزلر بولسه كيره‌ك.

حقنده مدینه اوراملرنده اعلان قیلدرلدی. بناءً علیه هرکم اوزنده بولغان یازما پارچالرنی کامیسیه گه کیتروب طابشردیلر. اوشبووقت رسول الله خانه‌سنده‌غی رسول الله املاقیلدروب یازدرغان صحیفه‌لرده طبیعی کامیسیه گه طابشرلدی.

قرآن کریم‌نی یازو ایچون ایرانلیلرده استعمال ایتلهٔ طورغان، عربلرده «رَقّ» دیه معروف بولغان ایله‌نگان نچکه تیریلر حاضرله‌ندی.

اوشبو طریقه حاضرلك تمام بولغاچ زید بن ثابت حضرتلری مذکور نچکه تیریگه قرآن کریم آیتلرن هرقایوسن اوز سوره‌لرینه ترتیبی برله یازا باشلادی. توبه سوره‌سنه‌گی آیتلرنی ترتیب ایتکانده صوڭغی ایکی آیتنی یعنی «لقد جاءکم رسول من انفسکم عزیز علیه ما عنتّم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم» آیتی برله، «فان تولوا فقل حسبی الله لا اله الا هو علیه توکلت وهورب العرش العظیم» آیتلرن رسول الله حضورنده ورسول الله‌دن ایشتوب یازلغان حالده یالگز «ابو خُزَیْمَة الانصاری» ده طابدیلر. شولایوق اخزاب سوره‌سنده‌گی آیتلرنی ترتیب ایتکانده «من المؤمنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله علیه فمنهم من قضی نحبه ومنهم من ینتظر وما بدلوا تبدیلا آیت ۲۳» آیتن رسول الله حضورنده یازلغان حالده یالگز خُزَیْمَة بن ثابت الانصاری‌ده طابدیلر.(۱) شولای ایتوب قرآن کریم زور بر کامیسیه طرفندن باشدن آخرینه‌چه زید بن ثابت قلمی برله یازلوب چقدی. یازو تمام بولغاچ بوڭا نیندی اسم قویو حقنده مذاکره آچلدی. یوقاروده ذکر ایتلدکچه عربلرده بو وقتقه قدر حاضرگی معناسی برله کتاب آتالغان هیچ بر نرسه یوق ایدی. شونلقدن مذکور کتابقه اسم قویو حقنده‌ده تورلی فکرلر بیان ایتلدی. آخرده «مُصْحَف» اسمی بیرو مناسب کورلدی. مصحف، صحیفه‌لرنی جیمق معناسنه بولغان «اِصْحاف» مصدرندن اسم مفعول بولوب، جییلمش صحیفه‌لر معناسنده‌در.

مونه ابوبکر زمانننده قرآن کریم اوشبو طریقه جمع ایتلمش ایدی. بوڭاده باشلیچه سبب یمامه صوغشنده کوب قاری‌لرنڭ شهید بولووی بولوب، قرآن کریم‌نڭ ضائع بولو

---

(۱) توبه سوره‌سنده‌گی آیتلر حقنده بعض روایتلرده «ابوخزیمة» اورنینه «خزیمة»، بعضلرنده شك برله «ابوخزیمة او خزیمة» ذکر ایتلهٔ. درستی ایسه بز ذکر قیلغانچه توبه آیتلری ابوخزیمه‌ده، اخزاب آیتی خزیمه‌ده طابلدی. ابن حجر حضرتلری اوشبو طریقه تحقیقلاب کیته‌در. شونڭ برله برابر ابن حجر حضرتلرینڭ توبه آیتلرینڭ طابلووی ابوبکر دورنده، اخزاب آیتینڭ طابلووی عثمان دورنده. بولدی دیگان سوزی غایت بیوك خطادر. درستی بونلر ابوبکر دورنده، برنچی مرتبه اولاره‌ق قرآن کریم‌نی بر کتابقه جیغان وقتده بولدی. عثمان دورنده ایسه ابوبکر جمع قیلدرغان قرآن‌دن نسخه‌لر کوچرتوب، باری سوره‌لرنڭ ترتیبنده‌گنه باشقه‌لق یامالدی. بزنڭچه حدیث امامللرینڭ بولای صاتاشولری روایتلرنڭ تداخلندن کیلگان بولسه کیره‌ك. عثمان دورنده بو حقده طاغی‌ده بر آز سوز بولور. جمع قرآن وسبعة احرف حقنده قارا: بخاری ص ۲۰، ۱۸۰ ج ٤، ص ۷۱، ۱۱۶-۱۱۷، ۱۸۲-۱۸۳، ۱۸٤-۱۸۵ ج ٦ ص ۷٤ ج ۹. فتح الباری ص ۱۵-۱۶، ۳٤٦، ج ٦، ص ۲۳۹-۲٤۰، ۳٦۸ ج ۸ ص ۷، ۸، ۱۸، ۱۹ ج ۹ ص ۱٤۷ ج ۱۳. قسطلانی ص ۵۲ ج ۵، ص ۱۰ ج ٦ ص ۲۸۲، ٤۹۷، ٤۹۹، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۵-۵۰٦ ج ۷، ص ۲۸۸ ج ۱۰.

احتمالندن قورقلو ایدی. یوقاروده یازدیقمزدن آکلاشیلا، که جمع قرآن مسئله‌سی فوق العاده دقت برله باشقارلمشدر. کامیسیه اعضالرندن کوبیسینك بتون قرآن‌نی بتون وجوه ادائیه‌سی برله غایت دقیق ضبط وحفظ ایتدیکلری حالده، قرآن آیتلرن جمع ایتوده رسول الله‌دن تلقی ایتلوب آنك حضورنده یازلغان یازمالرنی اساس طوتولری، قرآن جمع ایتوده نی درجه دقت واعتنا قیلولرن بیك آچق کورسه‌تمکدر. کامیسیه طرفندن قرآن کریم جمع ایتلگاندن صوك مدینه‌ده‌گی بتون اصحاب کرام حضورنده اوقولدی. اوشبو وقت نه آیتلرنك ترتیبی خصوصنده، نه‌ده آیتلرده زیاده ونقصان بولو خصوصنده ونه‌ده بربر کلمه‌ده تغییر بولو خصوصنده هیچ کم طرفندن هیچ بر سوز ایشتلمه‌دی. ذاتا بوکا امکان‌ده یوق، بوندی سوزنك ایشتلووی متصوره توگل ایدی. چونکه مذکور قرآن جیو واقعه‌سی رسول الله‌نك وفاتندن بیش آلتی آی آشا کیتسه بر یلغنه صوك بولوب، صحابه‌لرنك ایك عالملری طرفندن اجرا ایتلمش ویوقاروده ذکر ایتلدکچه صوك درجه‌ده دقت صرف ایتلمش ایدی. خلیفه ابوبکر طرفندن جمع ایتلمش اوشبو مصحف حقنده مدینه‌ده‌گی اون مکدن عبارت اصحاب کرام‌دن هیچ برسی طرفندن هیچ بر آوز آچقان کشی بولماوی، قرآن کریم‌نك رسول الله‌دن نیچك تلقی قیلنغان بولسه، اصلا تغییرسز شول حالنچه جمع ایتلگانلگینه ایك آچق وایك قطعی برهاندر.

ابوبکر طرفندن جمع ایتدرلمش اوشبو مصحف‌ده سوره ترتیبی نیچك بولغانلغن بلمیمز. هر حالده حاضرگی ترتیبکه باشقه ایدی. قرآن کریم سوره‌لرن حاضرگی حالنه گیچه ترتیب قیلو عثمان بن عفان دورنده، ۲۵نچی سنهٔ هجریه‌ده بولدی. بو حقده عثمان بن عفان دورنده دخی‌ده سوز بولاچقدر. اوشبو مصحف ابوبکر زمانده آنك خانه‌سنده صاقلانوب، عمر بن الخطاب خلافت منصبینه کیچکاچ آنا کوچدی. اول وفات بولغاچ آنك قزی ام المؤمنین حفصه خانه‌سنده صاقلاندی. زید بن ثابت طرفندن یازلغان اوشبو مصحف، «خط مقوّر» یاخود «خط نسخی» دیه معروف خط برله یازلغان ایدی. رسول الله‌نك مقوقس وباشقه امیر وپادشاهلرغه یازلغان مکتوبلری‌ده اوشبو خط برله یازلغان ایدی.

ابوبکرنك اورووی

۱۳نچی یل جمادی‌الآخره آیینك اوّلگی هفته‌سنده ابوبکر غایت صالقون برکونی صو قوینغان ایدی. شول وقت اول صالقون تیدروب قاطی آوروب کیتدی. آورووی قاطی بولوب نمازغه چغا آلماغانلقدن عمر بن الخطاب‌قه امام طوررغه قوشدی. ابوبکرنك آورووی کون صایون آرتا بارا، سلامتلنووینه امید کوندن کون کیمی بارا ایدی. اصحاب کرام هروقت بونك حالن بلوب، عبادت ایتوب طورالر، آنی بیگره‌ك کوب زیارت ایتوچی کشی عثمان بن عفان ایدی. برکون ام المؤمنین عائشه آنك باش آلدنه اوطورغانده، آنك سلامتلنووینه امیدن اوزوب اوشبو شعرنی سویلگان ایدی:

وكل ذى ابل يوما مُوَرِّدُها وكل ذى سَلَب لابد مسلوبُ (١)

ابوبكر، ام المؤمنين نك مذكور شعرنى نى مقصد برله سويله گانلگن آ گلاب: «يوق قزم، آلاى توگل، بلكه جناب الله ئه‌يتكانچه (وجاءت سكرة الموت بالحق ذلك ما كنت منه تحيد ق ١٩)» (٢) ديدى. ايكنچى بروقت كينه آنك باش آلدنده اوطورغانده آ گاطوغرى كيتروب: وابيضُ يُستَسقى الغَمام بوجهه ثمالُ اليتامى عِصْمَةٌ للاَرامل (٣) شعرن سويله‌دى. ابوبكر بونى ايشتوب «اول قزم، رسول الله بيت!» ديدى. بركون ابوبكرنك حالن بلورگه كرگان برنيچه اصحاب: «اى خليفة رسول الله، طبيب چاقروب سينى فاراتساق نيچك بولور؟» ديگانلر ايدى. ابوبكر بوگا قارشى «مينى طبيب قارادى ايندى» ديدى. «صوك نى ئه‌يتدى؟» ديديلر، تگيلر. ابوبكر «مين تله گانمنى اشله‌يه‌چكمن ديدى» ديدى.

ابوبكر اوزينك خلافتى دورنده بتون حياتن اسلاميتنك قوّت وشوكت كسب ايتوينه، خلقنك عدالت وحقانيت فلاغى آستنده طنچ وراحت معيشت ايتوينه، عربستان دولتينك صاغلام براساسكه قورولوينه صرف ايتوب، بتون قايغوسى شول خلقنك مصلحت ومنفعتلرن كوزه‌تو بولغان كبك، آورو حالنده‌ده همان شول قايغوده بولدى. اول اوزندن صوك خليفه صايلاو مسئله‌سن خلقنك اوز اختيارلرينه قالدرسه، خلافتنى طمع ايتوچى بيوكلر آراسنده نزاع چغوب زور فتنه‌لرگه سبب بولووندن قورقا ايدى. بوندن ايكى يل وبرنيچه آى غنه الوك بولغان سقيفه واقعه‌سنده‌غى كوگلسز اشلر ابوبكرگه بوخصوصده توشونورگه زور حق‌ده بيره ايدى. شونلقدن اول اصحاب كرامنك الوغلرينك فكرلرن آلوب اوزندن صوك بر ولى‌عهد تعيين ايتمكچى بولدى. اصحاب كرام آراسنده خلافتكه مستحق وآنى طمع ايتوچيلر بايطاق‌قنه بولوب بونلر آراسنده ايك آلداغى صفده طوروچيلر عمر بن الخطاب برله على بن ابى طالب ايدى. بونلردن هر ايكيسى خلافتكه اوزلرن ايك اهل وايك اقتدارلى كشى ديب بله‌لر هم مملكتنى گوزه‌ل اداره ايته آلولرينه، خلق آراسنده عدالت روحن چه‌چوگه ايمانلرى كامل ايدى. على، رسول الله منسوب بولغان بنى‌هاشم نسلندن بولوب، آ گا ايك يافن كشى بولغانلقدن خلافتنى بتونله‌ى اوز حقى ديب بله، عمر بن الخطاب ايسه ابوبكردن صوك بتون اصحابدن اوزن آرتق كوره، هم بنى هاشم گه نبوت برله خلافت شرفلرينك ايكيسن ده جيوغه قارشى ايدى. شونلقدن ابوبكردن صوك مذكور ايكى كانديدات آراسنده زور به‌رلشو احتمال ايدى. ابوبكر مذكور احتمالنى كوز آلدينه آلوب اوزى سلامت چاقده اوق مسئله‌نى اوزوب قالدرغه،

عمرنى ولى‌عهد تعيين ايتووى.

(١) هر بر مال صاحبى (دويه صاحبى) بركون مالنى صويا چقدر. هر بر طالاغان كشى‌ده بر كون طالاياچقدر. (٢) اولم ايسركاسگى چنلاب كيلدى. بوشونديى نرسه، كه‌سين آ گارتن ناچا طورغان ايدك. معناسنده‌در.

(٣) ابوطالب نك لاميه‌سندن بولوب رسول الله حقنده. ئه‌يتلمش شعردر: «آ قى اول، آنك يوزى برله بولوطلردن انغور طلب قيلنا. يتيملرگه يارده‌چى، فقيرلرگه صاقچى وحمايه‌چى اول» ديمكدر.

اوزندن صوڭ خلافتنی طمع ایتوچیلر آراسنده نزاع وخصومتلرغه یول آچدرماسقه تلی ایدی. ابوبکردن صوڭ کیله‌چك خلیفه‌نك عدالتلی، اداره‌لی بولووی اوستینه قاطی قوللی‌راق بولوی مطلوب ایدی. بوندی صفتلرنی حائز بولغان ذات اول وقت شبهه‌سز عمر بن الخطاب ایدی. بو مسئله‌ده علی بن ابی طالب‌ده عمردن قالشوراق بولماسه‌ده، ابوبکر آنی خلافتکه منذروگه قارشی ایدی. علی‌نك ابوبکرنك خلیفه بولاووینه قارشی توشووی وبایطاق وقتلر آڭا بیعتدن طارتنووینك، ابوبکرنك بو فکرده بولووینه شبهه‌سز دخلی بار ایدی. عمر بن الخطاب ایسه ابوبکرنك ایڭ نق طرفداری، آنڭ خلافت منصبینه کیچوینه‌ده ایڭ زور سببچیسی بیگردك ده درست ئه‌یتکانده آنی خلیفه یاصاوچی کشی ایدی. آنڭ اوستینه عمر، تنگیلرگه قاراغانده یاشلی هم تجربه‌لی ایدی. مونه شونلقدن ابوبکر باشقه اصحابدن عمرنی ترجیح ایتوب اوزندن صوڭ خلافتنی آڭا طابشررغه بولدی. اول مذکور قرارغه کیلگاچ کبار اصحابدن بعضلرینه مذکور فکرنی آقرنلاب آڭلاته باشلادی. مثلا عبدالرحمن بن عوف‌نی چاقروب عمر حقنده نی فکرده بولغانلغن صورادی. عبدالرحمن بوڭا: «آنڭ قاطیلغندن باشقه عیبی یوق» دیدی. ابوبکر بوڭا «اول مین یه‌وشاق بولغانغه کوره شولای قاطیلی قیلا. اگرده اوزی اش باشینه کیچسه اول قاطیلقلردن بیك کو بیسن طاشلار دیب بلهم» دیدی. بوندن صوڭ عثمان بن عفان‌نی چاقروب فکرن آلدی. اول: «مینم بلووم‌چه آنڭ اچی طشندن خیرلیره‌ك. بزنڭ آرامزده آنڭ مثلی یوق» دیدی. اسید بن حضیرده: «سیندن صوڭ آنی ایڭ آرتق کشی دیب بلهم. آنڭ اچی طشندن آرتفراق. خلافتکه آڭاردن‌ده اهل واقتدارلی کشی یوق دیب بلهم» دیدی. سعید بن زید وباشقه برنیچه مهاجر وانصارلردن‌ده عمر حقنده شوندی جلی سوز آلدی. ابوبکر، عمر حقنده برنیچه کشینڭ فکرن آلغاچ آنی ولی عهد تعیین ایته‌رگه قرار بیروب سکریتاری عثمان بن عفان‌نی چاقروب اوشبو عهدنامه‌نی یازدردی: «بسم الله الرحمن الرحیم. هذا ما عَهِد به ابوبکر خلیفة رسول‌الله صلی الله علیه وسلم عند آخر عهده بالدنیا واول عهده بالآخرة فی الحال التی یؤمن فیها الکافر ویتقی الفاجر. انی استعملتُ علیکم عمر بن الخطاب فان بَرَّ وعدل فذلك علمی به ورأیی فیه وان جار وبَدَّل فلا علم لی بالغیب والخیراردتُ ولکل امرئ ما اکتسب وسیعلم الذین ظلموا اَیَّ منقلب ینقلبون» (۱) صوڭره عهدنامه‌نی پیچه‌تلب عثمان‌غه بیردی.

---

(۱) الامامة والسیاسة ۳۲ ج۱ الکامل للمبرد ٦ ج ۱ «بو، رسول‌اللهنڭ خلیفه‌سی ابوبکر طرفندن دنیاده‌غی ایڭ صوڭغی صولشنده، آخرتکه برنچی آدومنده، کافر ایمانغه کیله طورغان، فاجر تقوی‌لقغه بیریله طورغان حالده قیلغان عهدنامه‌در. مین سزگه عمر بن الخطاب‌نی خلیفه تعیین ایتدم. اگرده اشن گوزه‌ل یورتسه وعدالت اوزرنده بولسه بیك گوزه‌ل. مینم آنڭ حقنده فکرم وآنی بلووم‌ده شولایدر. اگرده جور وظلم قیلسه وسیرتن اوزگارتسه مسئولیتی میڭا بولمایه‌چقدر. چونکه مین غیبنی بلمیم. مین بو اشمدن یالڭز یاخشیلقنی تله‌دم. هر کمڭه اوزی کسب قیلغان عملنڭ جزاسی بولاچقدر. ظالم کشیلر نیندی حالڭه توشه‌چکلرن کیله‌چکده بله‌چکلردر» مضمونده‌در.

عمر بن الخطاب‌نك ولی عهد تعیین ایتلووی، خلافتنی طمع ایتکان کبار اصحابدن بعضلرینك هوشینه کیتمه‌یه‌چك ایدی. خصوصا عمرنك فوق‌العاده قاطی بولوب، خاطر صافلاو دیگان نرسه آکارده اصلا بولماوی بایطاق کشینك قطقلانوینه سبب بولاچق ایدی. آنك اوستینه خلیفه طرفندن ولی عهد تعیین ایتلووینك شوری اساسینه مخالف بولووی مسئله‌نی طاغیده مشکل‌شدره‌چك ایدی. فی الواقع عمرنك ولی عهد تعیین ایتلو خبری قولاقدن قولاقغه ایشتلوب اصحاب آراسینه طارالو برله عمر حقنده بعض بر قیل قاللر بولا باشلادی. حتی اصحابدن بعضلری ابوبکرگه کروب بو خصوصده آکا پروتیست‌ده ایتدیلر. مثلا طلحه بن عبیدالله برنیچه اصحاب برله آکا کروب: «عمر بن الخطاب‌نك شول قدر قاملیغن بله طوروب ولی عهد تعیین ایتکانسك. اگر بوخصوصده ربك اوزیکا سؤال بیرسه نی جواب بیررسك؟» دیدی. ابوبکر بونلرنك پروتیستلرینه زور اهمیت بیرمه‌دی. طلحه‌غه برده بور چلماسدن: «مینی الله برله‌می قورقوتمانچی بولاسك؟ مین آکا سینك ایك آرتق بنده‌کنی خلیفه تعیین ایتدم دیب جواب بیررمن. باشقه‌لرغه‌ده بوسوزمنی ایرشدر!» دیدی. (۱) ابوبکر اوزندن صوك خلافت مسئله‌سی سببلی غیر مطلوب واقعه‌لر چقوندن قورقغانلقدن ولی عهد تعیین اینوب قالدرو فکرندن واز کیچمه‌دی. ارل، عمر بن الخطاب‌ده، باشقه‌لرده سیزمه‌گان اقتدار بارلغن بلگانلکدن بعض بر کشیلرنك کیفلری کیتوینه قارامیچه همان اولگی فکرنده ثبات کورسه‌تدی. اول اوزینك قاطی آورلغینه قارامیچه، خلق‌قه تأثیر اجرا ایتو ایچون منبرگه چقوب بر نطق ایراد ایتدی، اوشبو نطقنده اول، خلقنك منفعت ومصلحتلرن کوزه‌توده اصلا قصورلق قیلماغانلغن، اوزنچه اصحاب آراسنده ایك آرتق وامور اداره‌گه ایك مقتدر کشینی خلیفه تعیین ایتکانلگن، ولی عهد اوزینك یاقینی بولماغانلقدن بو اشنی محاباتکه (یاقنلاشوغه) حمل قیلو تیوش‌تو گللگن بیان ایتوب، عمر بن الخطاب‌نك خلیفه‌لگینه راضی بولورغه وآکا اطاعت اینه‌رگه‌قوشدی. (۲) خلق قاشنده‌فوق العاده‌نفوذگه‌مالك بولغان واحترام قازانغان، کوکللرده آنك محبتی نق اورونلاشغان بوبیوك ذاتقه فارشی توشوچی بولمادی. عمر بن الخطاب‌نك ولی عهد تعیین ایتلوینه کبار اصحابدن بایطاغینك کیفی کیتکانلگن اوشبو واقعه بیك آچق کورسه‌ته‌در: ابوبکرنك صوکغی کونلرنده، حالن بلو ایچون برنیچه اصحاب برله‌ن عبدالرحمن بن عوف کورگان ایدی. خلیفه‌نك بو وقت کیفی بر قدر توزوك توسلی ایدی. عبدالرحمن کرو برله خلیفه‌گه: «ای رسول‌الله‌نك خلیفه‌سی حالك نیچك؟ مین سینی تربلورسك دیب بلهم!» دیدی. ابوبکر بوکا فارشی: «مینم حالم فوق‌العاده آور. سزدن کورگان نرسه‌لرم میکا آورووندن‌ده آوررانی. مین سزگه اوزمچه سزنك ایك آرتغکزنی خلیفه تعیین ایتدم.

---

(۱) الامامة والسیاسة ۳۲ ج ۱ تاریخ‌الامم ٥٤ ج ٤ سوزنی سویله‌وچی طلحه‌ایکانلگن طبری ذکر ایته‌در.

(۲) مذکور خطبه‌نی تفصیلی برله السیرة العمریة هم تاریخ ابن عساکردن آلوب رفیق بك العظم اشهر مشاهیر الاسلام‌ده ذکر ایته‌در. ۱۹۷ ج. تاریخ الامم (۵۱ ج ٤) والامامة والسیاسة (۳۲ ج ۱)ده ابوبکرنك بو خصوصده خطبه سویله‌گانلگی ذکر ایتله.

خلافتنی اوزینه آلاسی کیلوب بتونکزنك بوکا کیفی قرلدی. سزکه دنیا اقبال قیلدی. تیزدن یفك مندرلر ویفك چبلدفلر استعمال ایتهرسز، یون توشه‌کلرده یاتو، چه‌نچکیلی چبقده یاتو کبك سزکه قاطی طویولور ئه‌لی. وجودم آنك ید قدرتنده بولغان ذات برله یمین ایتوب ئه‌یتهم، که سزنك هیچ بر جنایتکه مرتکب بولمیچه مونکز چابلووی دنیا لذتلرینه چومودن آرتغراقدر» دیدی. عبدالرحمن بن عوف بونی ایشتکاچ خلیفه‌گه: «اوزکنی بوندی نرسه‌لر برله بورچی کورمه، یوقسه یا کادن اوزلکوب کیته‌رسك. خلق سینك حقکده ایکی فکرده بولدی. بر فرقه بوخصوصده سینك فکرکده بولوب سینك اشیکا راضی بولدی. ایکنچی فرقه سینك فکریکه قارشی کیلوب سیکا اوز فکرن سویله‌دی وکیکاش بیردی. سینك ایبده‌شك حقنده یاخشیلقدن باشقه بر نرسه‌ده بلمیمز. سینی بو اشکدن، یاخشیلقدن باشقه بر نرسه قصد قیلغانسکدر دیب بلمیمز. سین دائما صالح ومصلح بولدك. دنیاده اوتکان هیچ بر نرسه ایچون کوینورگه سیکا یول یوق» دیدی. (۱) بونك اوزرینه خلیفه: «درست، مین یالکز مونه اوشبو نرسه‌لر ایچون کویونه‌م: مینم اشله‌گان اوچ نرسه‌م بار، که شونلرنی اشله‌مگان بولسه‌م ایدی. اوچ نرسه‌م بار، مین شونلرنی اشله‌گان بولسه‌م ایدی. اوچ نرسه‌م بار شونلرنی رسول‌الله‌دن صوراغان بولسه‌م ایدی: علی میکا اعلان حرب قیلسه‌ده آنك اوبینه طوقنماغان بولسه‌م ایدی. سقیفه کونده ابو عبیده یاخود عمرگه بیعت بیروب اوزم وزیرگنه بولوب قالغان بولسه ایدم. فجاءة السلمی‌نی یاندرمیچه یا اوترگان یاخود آزاد اینکان بولسه‌م ایدی. اشعث بن قیس‌نی آزاد ایتمیچه اوترگان بولسه‌م ایدی. چونکه مین آنی ناچارلقدن اصلا کیری طورمی دیب بلهم. خالد بن الولیدنی شامغه یبه‌رگانده عمر بن الخطاب‌نی عراق‌قه یبه‌رگان بولسه‌م ایدی. بو وقت ایکی قولمنی‌ده الله یولنده صوزغان بولور ایدم. رسول‌الله‌دن، اوزندن صوك خلافت کمگه تیوشلکن صوراغان بولسه‌م ایدی. بو وقت نزاع‌غه اورن قالماس ایدی. انصارنك خلافتکه حقلری بار می یوقمیلغن رسول‌الله‌دن صوراغان بولسه‌م ایدی. هم بنت‌الاخ برله عمه‌نك میراثن صوراغان بولسه‌م ایدی. چونکه بو حقده مینم کوکلمده بر قدر تویور بار!» دیدی. (۲) مونه بو سوزلر عمر حقنده خلقنك ایکی فرقه بولغانلغن کورسه‌تهدر. فقط ابوبکر وفات ایتوب عمر بیعتکه اوطورغاچ آکا قارشی کیلکان وبیعتدن باش طارتقان کشی بولمادی. بو، شبهه‌سز ابوبکرنك خاطرن صافلاودن وآکا احترامدن کیلمشدر. عمر، ولی عهد تعیین ایتلکان چاغده بر فرقه اصحاب آراسنده آکاردن رضاسزلق ایشتلسه‌ده، اول اوزینك حسن اداره‌سی، عدالتی، مملکتنی کیکایتووی واصلاعات اجرا قیلووی سببلی بتون خلق آکا راضی بولدیلر وفوق‌العاده منتدار قالدیلر. آکاردن صوکغی خلیفه انتخاب قیلغان چاغده ابوبکر وعمرلرنك یواندن بارونی شرط

(۱) الامامة والسیاسة ۳۰ ج ۱ تاریخ‌الامم ۵۲ ج ٤ الکامل للمبرد ٤ ج ۱ العقد الفرید ۱۷۸ ج ۲.
(۲) الامامة والسیاسة ۳۰، ۳۱ ج ۱ تاریخ‌الامم ۵۲، ۵۳ ج ٤ العقد الفرید ۱۷۹ ج ۲.

قیلولری بونی بیك آچق اثبات ایتەدر. عمر اوزینك دور حکومتنده اقتدار وکفاءتنی شول قدر اثبات ایتدی، که اول اسلام تاریخنده برنچی ایر صانالا وایك زور موقع طوتا. اول، کیرەك شرق وکیرەك انصافلی غرب مؤرخلری آراسنده غایت احترام برله یاد اینلە ودنیاده ایك عادل حکمدار عد قیلنەدر. عمر، اوزینك خلافتنده طوتقان سیرتی برله ابوبکرنك کشی طانیغانلغن ویراقدن کورە طورغانلغن بیك آچق اثبات ایتوب آنك شورا اساسینه مخالفت ایتوندن کیلە طورغان کیمچیلکنی آکاردن جویدی. آنك شان وشرف برله آچلغان تاریخ صحیفەلرن کینه شول شان وشرف بلەن یابلووینه سبب بولدی.

وصیتی ودفنی

ابوبکرنك حالی ناچارلانوب حیاتدن امیدی اوزولگاچ، قزی عائشەگه اوز حجرەسنده، رسول الله یانینه دفن قیلورغه وصیت ئەیتدی. اوستندەگی ایکی کیومن جووب شوکا اوچنچی کیوم قوشوب اوچ قات کفنلەتورگه قوشدی. عائشه بوکا: «ئەتی، بز بیت بایەمز. یاکا کفنلکلر آلوب کفنلەسەك ایدی» دیگان ایدی. ابوبکر بوکا: «یاکا کیومگه مینکه قاراغانده ترك محتاجراق» دیدی. بووارغه خاتونی اسماء بنت عمیس که قوشدی. یاردمگه اوغلی عبدالرحمن نی آلورغه امر ایتدی. بیت المالدن صرف قیلغان مالنی اوز کیسه سندن تولەرگه امر ایتدی. (۱) مالینك بیشدن برن خیرات بولینه وصیت ئەیتدی. (۲) وفات ایتکان کوندن کیچکدرمیچه دفن قیلورغه قوشدی. ابوبکر اوشبو آوروندن تریل آلمیچه هجرتنك ۱۳ نچی یلنده جمادی الاخرەنك ۲۱ نده دوشنبه کون کیچ (۲۲ آوغوست ٦۳٤) آغشام برله یستو آراسنده طنچ وراحت کنه دنیا برله ایسەنلەشدی. آنك ایك صوکغی سوزی: «رب توفنی مسلما والحقنی بالصالحین» (۳) ایدی. وصیتی بوینچه خاتونی اسماء بنت عمیس بووب عبدالرحمن آکا بولشلق قیلدی. اوچ قات کفنگه چرنالوب قبر برله منبر آراسنده عمر طرفندن جنازه اوقولدی. قبرینه عمر، عثمان، طلحه وعبد الرحمن بن ابی بکرلر توشدیلر. جنازه اوقولوب دفن قیلنووی شولوق دوشنبه کون کیچ ایدی. بووقت آنك یاشی رسول اللەنك یاشی برله برتیگز یعنی ٦۳ده ایدی. آنك دور حکومتی ایکی یل اوچ آی واون کون ایدی.

مدینه خلقنده تأثر

ابوبکرنك وفات ایتووی رسول اللەنك وفاتی کبك اصحاب کرامغه فوق العاده قاطی تأثیر ایتدی. بتون مدینه قایغو ودهشت اچنده قالدی. اوشبو وقت علی بن ابی طالب یاشینه بوولا بوولا یوکروب کیلوب ابوبکرنك ایشك آلدینه طوقتادی ده، آنك فضل ومونمن بیان ایتوب اوشبو مضمونده نطق سویلەدی: «ای ابوبکر، الله سیکا رحمت ایتسون. سین بتون خلقدن الوك اسلامیتنی قبول ایتکان، ایمانی ایك ایسکی یقینی ایك نق کشی ایدك. سین رسول اللەغه ایك ملازم، آکا خاق، فضل وسیرت جهتندن ایك یاقن،

---

(۱) تاریخ الامم والامامة والسیاسة لرنك سوزینه کوره ابوبکرنك بیت المالدن طوتقان مالی ۸ مك درهم بولوب شونی تولەرگه قوشمشدر. تاریخ لامم ٥٤ ج ۴ الامامة والسیاسة ۳۲ ج ۱ (۲) تاریخ الخلفاء ص ۳۲

(۳) «ای ربم مینی مسلم ایتوب اوتر واینگولرگه الحاق قیلا» معناسنەدر.

اهل اسلامنی ایك حمایه ایتوچی ایدك. الله سیكا، اسلامیت، رسول الله واهل اسلام ایچون خیر جزا فیلسون! بتون خلق رسول الله‌نی تكذیب فیلغان چاغده سین آنی تصدیق قیلدك، خلق صارانلانغان چاغده سین آكا یاردمده بولدك، خلق اوطورغان چاغده سین آنك برله برابر طوردك. الله سینی كتابنده صدّیق دیب آنادی. (والذی جاء بالصدق وصدق به) آیتنده الله تعالی، محمد برله سینی اراده قیلدی. سین اهل اسلام ایچون آرقا طایانچی، كافرلر ایچون بلا ومصیبت ایدك. سین، بولكده هیچ بر آداشمادك. سیكا ضعف، فتور وقورقاقلق اصلا كیلمه‌دی. سین هیچ بر سلكنمی طورغان طاو كبك ایدك. سین رسول الله ئه‌یتكانچه بدنچه ضعیف، دینی قوتلی، تواضعلی، الله‌قاشنده الوغ، مؤمنلر قاشنده بیوك وقدرلی ایدك. سیكا هیچ كم هیچ بر خصوصده طمع اینه آلمی ایدی. كوچلی وكوچسز سینك قاشكده مساوی ایدی. كوچلیدن كوچلینك حقن آلوب بیرگانكه قدر كوچلی سینك قاشكده كوچسز، كوچسز كوچلی صانالا ایدی. الله‌سینك اجركدن بزنی محروم قیلماسون. سیندن صوك بزنی آداشدرماسون ایدی!» (۱)

عمر بن الخطاب ده اول وفات بولغاچ یانینه كروب اوشبو مضمونده قسقه‌غنه فقط غایت معنالی اوشبوسوزلرنی سویله‌دی: «ای رسول الله‌نك خلیفه‌سی، سین اوزكدن صوك خلقه غایت آور یوكلر یوكله‌تدك. سیكا ایرشو قایده، ازكدن باروده بزگه ممكن بولمایه‌چق» (۲) ابوبكرگه مرثیه اولاره‌ق ام المؤمنین عائشه وباشقه‌لر طرفندن ده خطبه‌لر سویله‌ندی. بیوك شاعر حسان وباشقه‌لر طرفندن شعرلر ترتیب ایتلدی. ابوبكرنك اصحاب كرام آراسنده نی درجه ده حرمت اعتبار ونفوذگه ایرشكانلكینه علی بن ابی طالب نك اوشبو خطبه‌سی كافی بولوب آرتق سوز سویله‌رگه‌ده حاجت یوقدر. ابوبكرگه بایطاق قنه قارشی طورغان، عمرنی ولی عهد تعیین ایتو سببلی اش باشینه كیچودن برآزغه امیدی اوزلگان اوزینه ایك حسن ظنی اوشبو ذاتنك اوشبو خطبه‌سی اوزی گنه‌ده ابوبكرنك فضلن اثبانقه كافیدر.

---

(۱) كنز العمال ۳۲۵ ج ٦ العقد الفرید ص ٦-۷، ۱۷۸ ج ۲ بو خطبه كنز العمال ده بایطاق اوزون ك

(۲) ابن عبد ربه سوزینه كوره، عمر بن الخطاب بو سوزلرنی اولم توشه‌گنده چاقد قیلوب ئه‌یتمشدر. العقد الفرید ص ۱۳، ۱۷۸ ج ۲.

عمر بن الخطاب دورنده ایران والجزیره فتوحاتی.

ابوعبیده قوماندانسنده ایران حدودینه عسکر یبه‌رو. غارق وکسکر صوغشلری. جسر واقعه‌سی. بویب صوغشی. قادسیه صوغشی. الوغ قوماندان مثنی بن حارثه. مدائن‌نك آلنووی. جلولا، حلوان وباشقه برنیچه شهرنك آلنووی. اهواز صوغشی وهرمزان. العلاء بن الحضرمی‌نك بحر فارس آرقیلی ایران‌غه عسکر یبه‌رووی. تستر واقعه‌سی وهرمزان‌نك اسیر توشووی. عمر وهرمزان. نهاوند صوغشی. همدان فتح ایتلو. اصفهان ولایتی فتح ایتلو. قزوین، زنجان، ری، قومس، باب، جرجان، طبرستان شهرلری، فارس، کرمان، سجستان، مکران، آذربیجان، خراسان ولایتلری فتح ایتلو. الجزیره فتوحاتی.

خالد بن الولید شام‌غه یبه‌رکاندن صوك عراق اردوسینه باش قوماندان بولوب
ن مثنی بن حارثه‌نك، ایرانلیلرنك نق ح اض لك قیلا باشلاغانلقلرن سیزوب یاردم
ایچون بالذات مدینه‌گه کیلگانلکی، اول وقت خلیفه ابوبکر اولم توشه‌گنده
اوزی یاردم ایته آلمیچه ولی عهد عمر بن الخطاب‌قه بوخصوصده نق توصیه‌ده
قارودم یازلغان ایدی. ابوبکر دفن ایتلوبر له عمر بن الخطاب خلقنی جیوب
ا دمکه‌بارغه تشویق اینسه‌ده، ایران‌دولتینك فوق العاده کوچلی وشوکتلی
عسکرلکی بلرگه بیك معلوم بولغانلقدن عسکرلکه قید ایتلورگه هیچ بر
دی. جیوندن صوك عمر بن الخطاب اوچ کونگه قدر خلقدن بیعت
دورتنچی کون اول طاغی خلقنی جیوب، ئه‌لیگی مسئله‌نی عرض

ایتدی. (۱) باشده مثنی بن حارثه اوشبو مضمونده نطق سویله‌دی: «ای خلق، ابرانلیلر برله محاربه ایتونی آرتق آور اش صانامازکز. بز ایندی آنلرنك بیرلرینه بایطاق کردك. سواد قطعه‌سینك ایك گوزه‌ل بولغان یارم قسمن (عراق عربی‌نی) اشغال ایتدك. آنلرغه بایطاق غلبه‌لر چالدق. آنلر برله صوغشورغه ایندی نق جسارت حاصل ایتدك. ان شاءالله بو اشنك صوکی‌ده شولای بولور». بوندن صوك خلیفه اوزی طوروب اوشبو نطقنی سویله‌دی: «حجاز سزنك ایچون باری کوچبه‌لك حالنده گنه معیشت ایته‌رگه باری طورغان یبر. کوچوب یورمگانده بونده معیشت ایتو متصور توگل. فایده بیر وملکلرندن آیرلوب کیلگان مهاجرلر؟ الله سزگه کتابنده میراث دیب وعده ایتکان بیرلرگه بارکز! اول کتابنده (قرآنده) (لیُظْهِره علی الدین کله) دیب ئه‌یتدی. الله، دینن مطلقا باشقه دینلرگه اوستون قیلاچق، اول دینگه یاردم ایتوچینی عزیز وغالب قیلاچق. اول دین‌نك اهان باشقه امتلرنك میراثلرینه وارث قیلاچق. فایده الله‌نك صالح بنده‌لری؟» خلیفه‌نك اوشبو نطقندن صوك ایك باشلاب صوغشقه کیته‌رگه تله‌وچی «ابوعبید بن مسعود الثقفی» بولدی. آکاردن صوك سعید بن عبید، سلیط بن قیس وباشقه‌لر برم برم عسکرلکگه قیدایتله باشلادیلر.

مثنی بن حارثه عراق اردوسینه یاردم باراچاغینه کوزی یتو برله عراق‌قه، عسکری یانینه کیتدی. عمر بن الخطاب ایسه همان عسکر جیو برله مشغول بولدی. مثنی کیتوگه آی طولغانده مهاجر وانصاردن هم مدینه تیره‌سنده‌گی بدویلردن بر مك چاماسنده عسکر جبیلو برله، عمر بونلرغه ایك باشلاب عسکرلکنی اختیار ایتکان ابوعبیدنی قوماندان تعیین ایتوب عراق‌قه اوزاتدی. ابوعبید فوق العاده بهادر بر ذات بولسه‌ده سابقین‌دن توگل ایدی. بعض صحابه‌لر عمرگه مهاجر یاخود انصاردن سابقین‌دن بولغان بره‌رسن قوماندان تعیین ایته‌رگه تیوش دیسه‌لرده، عمر بونی قبول ایتمه‌دی: الله‌نك، سزنك درجه‌لرکزنی کوته‌روی دشمان برله باشلاب محاربه ایتووکز وآنلرغه فارشی آشغووکز ایچون ایدی. بو دفعه سز قورقافلق کورسه‌تدیکز، صوغشقه بارونی تله‌مه‌دیکز. شونلقدن باشلاب دشمانغه فارشی بارونی اختیار ایتکان کشی سزگه فاراغانده ریاستکه مستحقراق، دیدی. (۲) ابوعبیده فی الواقع صوغش اصولندن خبردار، بهادر کشی ایدی. عمر، آنی بر فرقه قوماندانی ایتو برله‌گنه کفایه‌له‌نمیچه بتون عراق اردوسینه باش قوماندان تعیین ایندی. مثنی بن حارثه‌گه ایسه بونك قول آستنده بولورغه امر ایتوب مکتوب یازدی. مثنی بن حارثه، خالد بن الولید قبیلندن فوق العاده مقتدر، صوغش اصولینه حقیله آشنا، تجربه‌لی وبوکارچه زور خدمتلری کورنگان بیوك بر قوماندان بولا طوروب، عمرنك آکاردن باش قوماندانلقنی آلوب، ئه‌لده هیچ بر خدمتی کورنمگان بر کشیگه بیرووی یا آنك بیك صوك اسلامیتکه کیلگان بر کشی بولووی سببلی خلقنك، خصوصا مهاجر وانصارلرنك آنك قول آستنده بولاسیلری کیلمه‌گاناسگن آکلاغانلغندن، یاخود آنك بیك

(۱) تاریخ الامم ۶۳ ج ٤. (۲) تاریخ الامم ٦١ ج ٤.

کوته‌ریلوب کیتوون تل‌مه‌گانلکندن (۱) بولورغه کیره‌ك. فقط مثنی شول قدر عالیجناب بر ذات ایدی، که اول بوکا اصلا بورچلمادی. بونك سببلی اوزینك خدمتینه اصلا ضرر کیترمه‌دی. اول عمان بتون وجودن اسلامیتنی کوته‌رو یولنده صرف ایتدی.

مثنی بن حارثه، ابوعبید بارغانچه حیره‌گه باروب یا کا عسکرنك کیلوون کوتوب طورا ایدی. بو وقتلرده ایرانلیلرده تخت نزاعلری وداخلی ترتیبسزلکلر برقدر باصلوب «بوران دخت» موقت تختکه کیچکان ایدی. اول، مملکتنی دشماندن حمایه ایتونی ایلك بیوك قوماندانلردن بولغان رستم‌گه طابشرغان ایدی. رستم باشده خراسان ولایتینك گینیرال غوبیرناطوری ایدی. (۲) آنك آناسی فَرُّوخ هُرمُز سرای اختلالینه قاتناشی بولغانلقدن موقت فرالیچه آزرمیدخت طرفندن اوترلگان ایدی. رستم بونی ایشتو برله کوب عسکر برله حته‌زیفون‌گه کیلوب فرالیچه‌نی تختدن توشروب اوتورتدی هم آنك اورنینه «بوران»نی موقت فرالیچه اعلان قیلدردی. اوشبو وقتدن اعتبارا رستم هم عربلرگه قارشی باش قوماندان هم‌ده حکومتنی توب اداره ایتوچی بولوب کورینه‌در. رستم باش قوماندان تعیین ایتلگاچ غایت غیرت برله عسکر جیارغه کرشدی. سواد کریستیانلرینه تورلی خطیبلر یبه‌روب آنلرنی عربلر علیهنه آیاقلاندرغه کرشدی. هم شولوق وقت «جابان» هم «نرسی» (Нарсэ) اسمنده ایکی قوماندان قول آستنده مثنی‌گه قارشی ایکی فرقه عسکر یبه‌ردی. جابان فراتنی کیچوب حیره‌گه طابا یوردی. نرسی ایسه جابان عسکرینك آرتندن قه‌بل‌ندریلوب آلنوو ینه یول بیرماس ایچون «کَسکَر» (۳) دیگان یبرده اورونلاشدی. مثنی بن حارثه مسئله‌دن خبر آلو برله حدود بویینه طارالغان بتون عسکرلرن جیبوب بیك آقرنلق برله حیره‌دن چیگوب، «خَفّان»غه (٤) باردی وشونده ابوعبیدنی کوتوب طوردی. مثنی‌نك حیره‌گه کیلوینه بر آی دیگانده (۱۳ یل، رجب آخرلرنده) ابوعبیده عراق چیگینه کیلوب بتوب مثنی‌گه قوشلدی. اول غایت غیرت برله باش قوماندانلقنی آلوب «غارِق» (۵) دیگان یبرده جابان عسکرن اوچرانوب آنی تارمار کیتروب طاشلادی. جابان اوزی اسیر توشدی. بونی ربیعه عربلرندن عادی بر صالدات اسیر آلغان ایدی. جابان بوکا: «سز، عربلر وفالی خلقسز. میکا امان بیرسه‌نك فلان قدر آقچه بیررایدم» دیدی. بدوی‌گه آقچه اسمی ایشتلو یته قالدی. درحال تگیکارگه امان بیردی. جابان

---

(۱) عمر، خالد بن الولیدنی عزل قیلغاچ: «مین خالدبرله مثنی‌نی اقتدارسزلقدن عزل قیلمادم، بلکه خلقنك آنلرنی آرتق کوته‌رگانلکلرندن، قورقوب عزل قیلدم» دیدی. تاریخ الکامل ۱۹۱ ج ۲.

(۲) اسپهبد (Испехбеденъ) سوزی شولای ترجمه ایتلدی. اصلده ساسانیان دولتنده ایلك زور صوغش درجه‌سی، هم بربر ولایتنی مستقل دیرلك اداره ایته طورغان الوغ واسسالغه اطلاق قیلنه‌در.

(۳) الوغ بر ولایتدر. اول وقت آنك ولایت مرکزی «خسرو سابور» ایدی. حجاج زمانننده واسط بنا قیلنغاچ واسط ولایت مرکزی بولدی. (٤) کوفه‌گه یاقن بر اورون اسمیدر. (۵) بوده کوفه‌گه یاقن بر اورون اسمیدر.

جوکا قوماندانلك کوز آلدنده بو اشنی اجرا قیلونی شرط اینکانلکدن بو، جابان‌نی ابوعبیدکه آلوب باروب اوزینه امان بیرگانلکن سویله‌دی. عسکر بونك قوماندان بولغانلغن بلکاچ غایت پوشنوب ابوعبیدکه بونی اوترگه تیوشلکن سویله‌دیلر. ابوعبید بونلرغه: «الله صافلاسون! ایبده‌شکز امان بیره طوروب مین آنی نیچك اوتریم. مسلمانلردن برسینك موینینه لازم بولغان نرسه بتونسینه لازم بولادر» دیدی. (۱) بو، شبهه‌سز اسلام تربیه‌سینك اثری بولغان عالیجنابلقدر. بوندن صوك ابوعبید، فرصت اوتکارمیچه کسکرگه طابا یونه‌لدی. غارق‌ده مغلوب بولوب قاچقان دشمان عسکری آنده بارغانلر ایدی. ابوعبید مونده‌ده شانلی صورنده غالب کیلدی. قوماندان نرسی اوزی قاچارغه مجبور بولدی. ابوعبید دشمانغه قطعی غلبه چالوب بو تیره‌لرنی آنلردن طازارتقاچ، تیره یافه‌غی کرستیانلر بوکا کیلوب مخصوص جزیه برابرینه مصالحه یاصادیلر. اوشبو وقت آول خلقینك باشلقلری آکا عراق محصولاتندن بولغان تورلی نعمتلر تقدیم اینکانلر ایدی. ابوعبید، بونلردن «باشقه عسکرلرگه شولای تقدیم ایندیکزمی؟» دیوب صورادی. بونلر «یوق ئه‌لی، احتمال آنلرغه‌ده بولور» دیگاچ بوله‌کلرن گیری قایناروب: «اگر ابوعبید قولغه توشکان نرسه‌لردن اوزی‌گنه فائده‌لانوب باشقه‌لرنی محروم اینسه ره‌تلی کشی بولمایه‌چق. مین، الله بیرگان غنیمت ونعمتلردن باشقه‌لر فائده‌لانغان وباشقه‌لر آشاغان قدرگنه آشاپاچقمن» دیدی. عرب قوماندانلرن عسکرلرینه فوق‌العاده سویدرگان، ضبط اینکان بیرده‌گی خلقارنك آنارغه یاخشی قاراشلرینه سبب بولغان نرسه‌لر، مونه شوشندی معامله‌لری وشونك کبك عالیجنابلقلری ایدی. آنلر شوندی خلقلری برله باشقه امتلرگه خوجه‌لق قیلوغه موفق بولدیلر.

رستم بو وقتلرده همان بیوك مملکتنك تورلی بیرلرندن آپالچینار جیبوب عسکر ترتیب ایتو برله مشغول ایدی. اول ئه‌لیگی ایکی قوماندان‌نك اسلام عسکرندن مغلوب بولغانلغن ایشتکاچ بهمن (Бахманъ) اسملی بر قوماندان قول آستنده طاغی قوتلی بر اردو یبه‌ردی. بوکا ایران دواتینك تاریخی فلاغی بولغان ویولبارس تیریسندن یاصالغان «درفش کابیان» امنده‌گی بایراقنی بیردی. بو فلاق، ایك مشکل حاللرده‌گنه صوغشقه چغاریلا طورغان بولا ایمش. ابوعبید، بهمن عسکرینك چغوون ایشتو برله حاضرگی کوفه‌گه یاقن، فرات‌نك غرب ساحلنده «قس الناطف» دیگان کچکنه آولغه چیگوب مهم بر پازیتسیه اشغال ایتدی. قس الناطف مدائن‌دن حیره‌گه اوته طورغان زور یول اوستنده بولوب آکا فراندن سوتلمه‌لی کوپر برله کیچیل ایدی. بهمن عسکری فرات‌نك شرق طرفینه بونلرغه قارشی اورونلاشدی. اول، ابوعبیدنی طوزاقغه توشورو مقصدی برله آکا عالیجنابلق کورسه‌تکان بولوب، کوپرنك قایسی طرفنده صوغشونی آنك اختیارینه

(۱) المسلمون تتکافأ دماؤهم ویسعی بذمتهم ادناهم ابن ماجه ۷۹ ج ۲.

جسر واقعه‌سی

صالدی. قزو قانلی هرب، اوزینك طوزاغه توشوون بلمیچه گوپرنی چغوب صوغشونی اختیار ایتدی. خلق، خصوصا سلیط بن قیس، آکا کوپرنی اوتماسکه کیکاش بیرسه‌لرده، اول بونلرنك سوزلرینه قولاق صالمادی: آنلر اوامنی فارشولاوده بزدن‌ده جسارتلی بولورغه یارامی، دیدی. شولای ایتوب ابوعبید، عسکر برله کوپرنی کیچوب دشمانغه فارشیلاشدی. بهمن عسکری، ابوعبید عسکرندن بیك کوب آرتق، آنك اوستینه آنلرده بر ایسقادرون صوغش فیلی‌ده بار ایدی. عربلرنك ایك تکه‌لرینه تیگان نرسه، شول فیللر ایدی. چونکه آنلر فیلدن اورکانلکدن دشمان عسکرینه یاقن کیله‌یلر ایدی. بهمن عسکری ایسه آلغه فیللرنی قویوب جه‌یه‌ولی عسکرگه نق هجوم ایتوب تکه‌لرینه تبه‌لر ایدی. شونلقدن ابوعبید، آتلی عسکرگه آتلرندن توشوب جه‌یه‌و صوغشورغه وفیللرگه هجوم ایتوب ایه‌رباولرن کیسوب اوستلرنده‌گی کشیلرنی توشررگه امر ایتدی. بناء علیه عسکر فوق‌العاده غیرت برله فیللرگه هجوم ایتوب ایه‌ر باولرن کیسه‌لر واوستنده‌گی کشیلرنی قاپلاندروب توشوره‌لر ایدی. شول وقت ابوعبید اوزی ایك زور صوغش فیلینك قورصاق آستینه کروب ایه‌ر باون کیسدی واوستنده‌گی کشیلرنی قاپلاندروب توشوردی. فیلنك قورصاق آستنده طوروب قلچ برله بورنن چاپقالاب ماناشقان چاقده فیل آنی آیاق آستینه صالوب ایزوب طاشلادی. عسکر فوق‌العاده غیرت برله صوغشسه‌لرده، قوماندان اولگاچ حیرتکه توشوب بیکله وئه‌یلنوب کوپرگه طابا قاچا باشلادی. شول وقت ثقیف قبیله‌سندن بره‌و، عسکرنی، قاچارغه یول طابمیچه جان آچووی برله یاکادن صوغشدروغه مجبور ایتو مقصدی برله بر نیچه کشی برله باروب کوپرنی سوتوب طاشلادی. قورقودن کوزلرن قان باصقان عسکر، کوپر توبینه یتوب آنك بوزولغانلغن کورگاچ نیشله‌رگه بلمیچه فرات‌قه آتلدیلر. ئه‌لیگی بهادر مثنی، مسئله‌نك فوق‌العاده مشکللك کسب اینکانلگن گورگاچ، بر نیچه کشینی کوپرنی قورغه یبه‌ردی. اوزی بر فرقه بهادر عسکرلر برله دشمانغه فوق‌العاده نق قارشی طوروب چیککان عسکرنك آرتن صافلادی. شولای ایتوب ابوعبیدنك قزولغی وباشقه‌لرنك کیکاشن طکلاماوی هم ئه‌لیگی ثقیفلی‌نك احمقلغی سایه‌سنده اسلام عسکری غایت نق مغلوب بولدی. اگرده بونده قهرمان مثنی بولماسه ایدی، اسلام عسکری بتونله‌یوك بته‌چك ایدی. فقط اول اوزینك فدائی‌لگی سایه‌سنده عسکرنی بتونله‌ی هلاك بولودن قوتقاروب قالدی. اوشبو صوغشده اوترلگان هم فرات‌نه قربان بولغان عسکرلرنك صانی ٤٠٠٠قدر ایدی. ٢٠٠٠ قدر عسکرهیچ برنرسه‌گه قاراماسدن بتونله‌ی قاچوب مدینه‌گه قدر باروب یتدیلر. بونلردن بعضاری مدینه‌گه کرسه‌لرده کوبیسی اویاتلرندن کرمه‌دیلر. مثنی قولنده بوندن صوك باری ٣ - ٤ مك گنه عسکر قالدی. اول اوزی‌ده بو صوغشده نق جراحتله‌ندی. صوغش کوپر یاننده بولغانلقدن «جسر» واقعه‌سی دیب مشهوردر. ابو عبید اولماس بوروون دشمان عسکرندن ٦٠٠٠ قدر کشینك قرلغانلغن طبری روایته

اینه‌در. (۱) واقعه ۱۳ نچی یل شعبان آینده ایدی. (٦٣٤ اوکته‌بر).

جسر واقعه‌سی پایتختکه ایشتلگاچ خلیفه بوکا فوق العاده قایغردی. واقعه‌ده مغلوب بولوب مدینه‌گه قدر قاچوب کیلگان کشیلرده عقللری باشلرینه کیلوب فوق العاده اچلری پوشا، قایغریشا واوکنیشه باشلادیلر. قرآن کریم نظرنده صوغشدن قاچقان کشیلر گناهلی صانالغانلقدن بونلرغه طاغی ده اوکفایسز بولدی. فقط عمر بن الخطاب بو خصوصده غایت عقللی طاوراندی. اول بونلرنی مؤاخذه ایتوفایده بالعکس ممکن قدر طنچلاندرغه ویواتورغه طریشدی. (۲) جسر واقعه‌سی ایرانلیلرنك بردن بر ایك شانلی مظفریتلرندن صانالادر. واقعا اسلام عسکری بو محاربه‌ده بتونله‌ی بته یازدی. مثنی قولنده بوقدن صوك یالکز ۳ - ۴ مك گنه عسکر قالدی. بهمن ایچون بونلرنی تعقیب قیلوب بتونله‌ی قروده آرتق آور اش توگل ایدی. فقط آنك بختسزلگینه فارشی ایران‌ده طاغی چوالشلر باشلاغانلقدن اول، اوزینك مظفریتن آخرینه یتکره آلمیچه پایتختکه قایتورغه مجبور بولدی. بوچوالشلر رستم طرفدارلری برله ایران نك ایك زور رئیسلرندن صانالغان ورستم نك ایك زوز رقیبی بولغان «فیرزان» طرفدارلری آراسنده ایدی. رستم حکومتنی اوز قولنده‌غنه طوتاسی کیله، فیرزان ایسه اوز قولنده اوینانماسی کیله ایدی. مثنی بن حارثه اوشبو فرصتدن استفاده ایتوب شول تیره‌ده‌گی خرستیان «نمر» عربلرن اوزطرفینه آوشدرغه موفق بولدی.

جسر موفقیسزلگندن صوك عمر بن الخطاب عراق ته طاغی عسکر یبه‌رو ایچون مملکتنك تورلی طرفلرینه بو خصوصده خطابنامه‌لر طاراتدی. بناءعلیه تورلی قبیله‌لردن کوکللی عسکرلر مدینه‌گه جیبلا باشلادیلر. بو دفعه اول، رسول الله وفات بولو برله اختلالگه فاتشقان قبیله‌لردن‌ده عسکر جیارغه بولغانلقدن مدینه‌گه بایطاق عسکر جیبلدی. عمر بن الخطاب مدینه‌گه کیلگان بر قبیله‌نی، اوزارینك رئیسلری قول آستنده عراق‌ته مثنی‌غه اوزاتا طوردی. مثلا: کنانه عربلرن غالب بن عبد الله، ازر عربلرن عرفجه بن هرثمه، بنی ضبه عربلرن عصمة بن‌عبدالله، یحیل عربلرن جریر بن‌عبدالله، رباب‌عربلرن هلال بن علفة، جشم عربلرن مثنی الجشمی وباشقه قبیله لرنی ده بره‌ر قوماندان قول آستنده اوزاتدی. مذکور قوماندانلرنك بتونیسی مثنی قول آستنده صوغشورغه مأمورلر ایدی.

---

(۱) تاریخ الامم ٦٧ ج ٤. (۲) قرآن کریمده‌گی «ومن یولهم یومئذ دبره الا متحرفا لقتال اومتحیزا الی فئة فقد باء بغضب من الله ومأواه جهنم وبئس المصیر انفال ١٦» آیتی موجبنچه حیله‌ایچون یاخود قوتلی فرقه‌گه التجا ایتو ایچون بوالماغانده دشمانغه آرقا بیرو ممنوع‌در. صوغشدن قاچوب قایتقان کشیلر اوشبو آیت کریمه‌نی ایسلرینه توشروب غایت بورچلدیلر. حتی اوشبو آیت اوتولغانده یغلی طورغان ایدیلر. فقط عمر بونلرغه «سز قاچمادگز، بلکه بزگه (اوز فرقه‌گزگه) التجا ایتدیگز» دیه طورغان ایدی. مثلا: معاذاسمنده‌گی انصاری صوگندن‌ده اوشبو آیت اوقولغانین ایشتسه یغلی طورغان ایدی. عمر بن‌الخطاب بوکا: «معاذ، یغلاما! مین سینك «فئه» لك. سین میکا التجا ایتدك» دیه طورغان ایدی. تاریخ الامم. ٧ ج ٤.

جسر واقعه سنده مغلوب بولوب مدینه‌گه چه کیلوب یتکان عسکرلرده اوزلرینك اورونلری عراق ایکانلگن کوبدن آکلاغانلر ایدی ایندی. اوشبو دفعه بیه‌رلگان بتون عسکرنك صانی ۱۰۰۰۰ چاماسنده ایدی. مثنی اوزی ده نهر وربیعه هربلرن قوشوب عسکرن ۸۰۰۰ گه یتکرگان ایدی. مدینه‌گه جییلغان تورلی قبیله‌لردن بیك کوبیسی ایرانلیلر برله صوغشورغه تله‌میچه‌شام‌غه باراسیلری کیلسه‌ده، عمر بن الخطاب» آنده‌غی عسکر یته‌رلك ایندی، عراق‌قه عسکر کیره‌ك» دیب بونلرنی عراق‌قه بارغه مجبور ایتدی.

مثنی بن حارثه پایتختدن یاردم کیلگاچ طاغی آلغا طابا حرکت ایته باشلادی. ایران رؤساسی مثنی‌گه زور یاردم کیلوب وطن‌نك تهلکه‌ده قالا باشلاغانلغن سیزوب طاغی‌ده اوز آرا کیلشوب مهران (Михранъ) اسمنده‌گی الوغ برقوماندان قول آسنده مثنی‌گه قارشی طاغی برزور اردو یبه‌ردیلر.(۱) مثنی بونلرنی قارشیلاو ایچون فرات قاناللرندن برسینك غرب‌طرفینه، حیره‌گه یاقن «بویب» دیگان ییرگه اورونلاشدردی. ایکی‌عسکر قارشی کیلشکاچ مهران بو دفعه‌ده‌ده مثنی‌نی طوزاقه توشورمکچی بولوب، کوپرنك قایسی طرفنده صوغشونی آنك اختیارینه صالدی. مثنی طبیعی کوپرنك بوطرفنده صوغشونی اختیار ایتدی. شولای ایتوب بو دفعه مهران ابو عبید توشکان طوزاقه توشدی. اول، کوپرنی کیچوب مثنی‌عسکرینه یاقنلاشدی. مثنی، عسکرن فوق‌العاده اوصتا ترتیب قیلغان ایدی. اول، عسکرن غبرت برله صوغشورغه تشویق قیلوب نطق سویله‌دی. عسکر آنی غایت سویه‌لر وآنك توصیه‌لرن اورنینه کیتررونی مقدس وظیفه‌لری دیه بله‌لر ایدی. اول وقت اسلام عسکرنده هجوم علامتی اولارق دورت تکبیر ئه‌یتله، دورتنچی تکبیر ئه‌یتلگاچ عسکر عمومی‌هجومگه باشلی طورغان ایدی. مثنی، برنچی تکبیر ئه‌یتو برله مهران عسکری بوکا تجاوز یاصادی. ایکی عسکر بر برینه آرالاشوب کیتوب غایت غیرت برله صوغیشه باشلادیلر. مثنی، صوغشنك باریشن غایت دقت برله کوزه‌ته، بر برطرفده صفنك بوزیلا باشلاغانلغن کورسه کشی یبه‌روب اوز طرفندن سلام ئه‌یتدره، هم‌اهل‌اسلامنی رسوایلکدکه توشورمه‌ولرن اوتنگانلگن آنلرغه بادره ایدی. سویکلی قوماندان نك اوشبو سلامی آنلرده فوق‌العاده نق تأثیر قالدرا، بنا‌علیه اولم‌گه هیچ اهمیت بیرمه‌سدن آلغا باروده دوام ایته‌لر ایدی. بایطاق وقتلر صوغشوب بر نتیجه‌گه کیل آلماغاچ مثنی اوزی بیك قاطی هجوم‌یاصاب مهران‌نی اورتن طاشلارغه مجبور ایتدی. شول وقت برخرستیان عرب یکتی مهران‌غه اوق تیدروب آنی اوتردی. قوماندانسز قالغان دشمان عسکری مغلوب بولوب کوپرگه طابا آغیلا باشلادیلر. اسلام‌عسکرینك قلچلری بونلرنك اوستندن تله گانچه حکم ایتدی. اوشبو وقت مثنی، دشمان‌عسکرینك قاچوب قوتولووینه امکان بیرماس ایچون برفرقه‌عسکریبه‌روب کوپرنی بوزارغه‌قوشدی. قاچقان دشمان عسکری کوپرنك بوزولغانلغن

بویب صوغشوی.

(۱) بوعسکرنك صانن مولله‌ر، بلاذری‌گه ایه‌روب بولسه کیره‌ك، باری ۱۲۰۰۰ کورسه‌ته (۲۶۱ ج ۱) شولای‌غنه بواور میکان؟!

کوروب یاکیدن اسلام عسکری برله جان آچووی برله صوغیشه باشلادی. شولای ایتوب طاغی صوغش قزوب کیتدی. فقط صوغشنك نتیجه سنده ایران عسکری بتونله‌ی مغلوب بولوب بتونیسی دیرلك قلچدن کیچریلوب بته یازدیلر. اوشبو صوغشده ایك نق شجاعت کورسه‌تکان کشیلر جسر واقعه‌سینه حاضر بولغان کشیلر ایدی. آنلر نیگی صوغشده‌غی کیمچیلکلرن جویو ایچون بودفعه فوق العاده غیرت برله صوغشدیلر. بو صوغشده باش قوماندان مثنی‌نك برادری مسعود، هم خالد بن هلال کبك زور قهرمانلر اوترلدیلر. واقعه ۱۳نچی یل رمضان آینده (٦٣٤ نویابر) ایدی.

صوفش بتکاچ مثنی بن حارثه، جریر بن عبدالله قوماندهسنده قاچقان دشمان عسکرن تعقیب ایتهر ایچون بر فرقه عسکر یبه‌ردی. بونلر فراتنی کیچوب تکیلرنك آرتلرندن یتوب بر آز مصادمه‌قیلشدیلر وشوندن صوك بایطاق غنیمتلر قولغه توشروب کیری قایتدیلر. اوشبو وقت آلنغان غنیمتلردن قوی، صیر واون کبك آشاملق نه‌رسه‌لرنی مثنی، حیره‌ده قالغان توب عراق عسکرلرینك عائله‌لرینه هم یاکی مدینه‌دن کیلگان عسکرلرنك «قوادس» ده (۱) قالغان عائله‌لرینه یبه‌ردی. قوادس ده‌گی خاتونلرغه غنیمتلر ایتوچی عمرو بن عبدالمسیح ایدی. مذکور خاتونلر یراقدن برنیچه آتلی عسکر کیلگانلگن کورگاچ، بالالرن صاقلاو اوچون طاش وقازقلر کوتاروب تکیلرگه قارشی چقدیلر. عمرو بن عبدالمسیح بونی کورگاچ فوق العاده کیفی کیلوب: «بو عسکرنك خاتونلرینه شولای بولمی یارامی‌ده شول ایندی!» دیب یبه‌ردی. فی الواقع عرب خاتونلری فوق العاده یوره‌کلی ایدیلر. آنلر اوشبو فتوحاتده کوب وقت محاربه‌لرگه بالذات قاتناشه‌لر هم شفقت طوتاشلغی خدمتن ادا ایته طورغانلر ایدی. کیل‌چکده بوندی نه‌رسه‌لر بزگه بایطاق اوچرار ئه‌لی. بوندن صوك مثنی، هیچ کم طرفندن ممانعت کورماسدن فرات برله دجله آراسنده، بر طرفدن نا مدائن گه‌چه ایکنچی طرفدن «الجزیره» گه‌چه تورلی فرقه‌لر یبه‌روب، بوکاچه فتح قیلنوب‌ده صوکغی واقعه‌ده ایرانلیلر طرفن طوتقان شهر وآوللرنی یاکادن اطاعتکه آلوده دوام ایتدی. بو وقت طبیعی، اسلام عسکرینه غایت کوب غنیمتلر توشه طورا ایدی.

دفعه‌لرچه ذکر ایتلدکچه صوك زمانلرده ساسانیان دولتی ضعیفل‌نوگه یوز طوتقان، رؤسا آراسنده‌غی تخت نزاعلری وداخلی چوالشلر حکومتنك خلق نظرنده اعتبارن کیمتکان، آکا اطاعت آزایغان، بناءً علیه مملکت کوندن کون انقراضغه طابا بارا ایدی. جسر واقعه‌سنده عربلرگه قطعی غلبه چالغان بهمن‌نك‌ده غلبه‌سینك ثمره‌سن کوره آلمیچه پایتختکه قایتووی شول سرای نزاعلری سببلی ایدی. ایران رؤساسینك اوز آرا نزاعلری مثنی بن حارثه‌گه شول تیره‌ده‌گی عربلرنی اوز طرفینه آوشدررغه، عمر بن الخطاب قه‌ده عسکر جیوب مثنی‌گه یاردم یبه‌رررگه امکان بیردی. بونك نتیجه‌سنده مثنی، بویب‌ده شانلی غلبه چالوب عراق عربی قطعه‌سی یاکادن مدینه حکومتی قول آستینه

(۱) مشهور قادسیه اطرافینه جمع صیغه‌سی برله قوادس دیبلور.

کردی. بوندن صوڭ «حته زیفون» اوزی‌ده کوندن کون عرب آنلرینڭ طوزانی آستنده قالو تهلکه‌سنده بولدی. اوزاق وقتلردن بیرلی بر برسی برله نزاعلاشوب ئه‌لی برسی ئه‌لی برسی حکومتنی اوز تله‌گینه باش ایدرگه طرشقان، اوشبو سببلی مملکتنی خارجی دشماندن صاقلی آلمیچه بایطاق الوشن قوللرندن یبه‌رگان، نهایت پایتخت وتوب ایران‌نڭ‌ده تهلکه آستنده قالووینه سبب بولغان رؤسانڭ اوشبو اشلرینه ایران خلقینڭ طاقتلری قالمادی. رؤسانڭ بو اشلرینه سیرچی یاخود طرفدار بولوب قالورغه تله‌مه‌دیلر. بر قولدن وطنلرن تهلکه‌دن قوتقارو چاره‌سینه کریشرگه بولدیلر. بونڭ اوچون عقل وفکر صاحبی بولغان بر نیچه الوغلر حکومتنی قوللرنده اوینچق ایتوب ئه‌لی برسی ئه‌لی برسی سلطه ونفوذن آرتدرمقده بولغان رستم برله فیرزان‌غه کیلوب تق تهدید یاصادیلر. اگر انفاقغه کیلوب تیزره‌ك وطننی قوتقارو بولینه کرشمه‌سه‌لر هر ایکیسن اوتره‌چکارن سویله‌دیلر. بونڭ اوزرینه مذکور ایکی رئیس‌ده اوزلرینڭ غفلتلرندن اویغانوب بر قولدن مملکتنی قوتقارغه سوز بیردیلر. بتون ایران خلقن بر قولغه جیبو قصدی برله موقت حکمدارلق وظیفه‌سن ادا ایتمکده بولغان «بوران» اورنینه کسری نسلندن بره‌ر کشینی طابوب قرال نصب ایتمك بولدیلر. بو وقتلرده «اصطخر»ده یاش پره‌نسلردن «یزد جرد بن شهر یار» بار ایدی. بونلر اوشبو ذاتنی مدائن‌گه کیتروب قرال تعیین ایتدیلر. هم بتون کوچلری برله آڭا ودولتکه خدمت ایته‌رگه سوز بیردیلر. بتون ایران خلقی مذکور رئیسلر برله برابر وطننی قوتقارو بولنده تق تشبثکه کرشدیلر. عربلرگه قارشی بوڭاچه باش قوماندان بولغان رستم کینه‌باش قوماندان بولوب قالدی. اول الوغ مملکتنڭ بتون ولایتلرینه فرمان طاراتدروب جدی صورتده عسکر جیبارغه کرشدی.

مثنی بن حارثه ایرانلیلرنڭ یزدجردنی قرال نصب ایتوب رستم قول آستنده عادتدن طش کوب عسکر جیمانده بولدیقلرن سیزوب خلیفه‌گه خبر یبه‌ردی. بو وقت رستم‌نڭ کشف فرقه‌لری دجله‌نی کیچوب فرات برله دجله آراسنده طولاشه باشلاغانلر ایدی. سواد خلقی رستم‌نڭ زور بر اردو برله عربلرگه قارشی حرکت ایته‌چگن ایشتوب، رستم‌نڭ قطعی غالب کیل‌چکینه قناعت حاصل ایتدیکلرندن بولورغه کیره‌ك، که عربلرگه عصیان چغارا باشلادیلر. شونلقدن مثنی موقعینڭ مشکللگن سیزوب بتون عسکرن بر نقطه‌غه جیدی‌ده بیك آفرن‌غنه حیره‌گه طاباچیگه باشلادی. بو وقت عمر بن الخطاب‌دن مثنی‌گه مکتوب کیلوب تیزدن یاردم کیل‌چگی وعده ایتلگان هم ایران بیرندن چیگوب عربستان حدودینه طابا اورونلاشورغه امر اینلگان ایدی. شونلقدن مثنی، «ذوقار»غه قدر چیگوب آندان صوڭ حاضرگی بصره طوغروسنده بولغان «غُضَی»دن آلوب «جُلّ» (۱) گه قدر عسکرن صوزدی.

خلیفه عمر، مثنی‌دن مکتوب آلغاچ فوق العاده زور غیرت برله طاغی‌ده عسکر

(۱) واقصه‌غه اون ایکی چاقرم قدر مسافه‌ده واقع اورون اسمیدر.

جبارغه کرشدی. اول، ۱۳ نچی یل ذوالحجه آینده بتون ولایتارده‌گی والیلرگه هم قبیله‌لرده‌گی عاملرگه مکتوبلر یبه‌روب ممکن قدر تیز برآراده عسکر جبارغه امر ایتدی. مدینه برله عراق آراسنده بولغان قبیله‌لرنك عراق‌قه یاقن بولغانلرن طوغریدن طوغری مثنی‌گه، باشقه بتون قبیله‌لردن آلنغان عسکرلرنی مدینه‌گه یبه‌رگه امر ایتدی. بناء علیه تورلی بیرده‌گی والی هم عاملر فوق‌العاده جدیت برله عسکر جیوب مثنی بن حارثه‌گه، یاخود پایتختکه یبه‌ره باشلادیلر. ۱٤ نچی یل محرم باشنده عمر بن الخطاب پایتختکه کیلگان بایطاق عسکر برله مدینه‌دن بیش چاقرم قدر مسافه‌ده عراق بولنده واقع «صرار» دیگان یرگه توشوب لاگیر توردی. مدینه‌ده اورنینه علی بن ابی طالب‌نی قالدرغان ایدی. عسکرنك آلغی فرقه‌لری طلحه بن عبیدالله قول آستنده «اَعوص» (۱)قه توشکان ایدی. خلق عمر بن الخطاب‌نك اوزی صوغشقه بارو بارماون بلو ایچون عثمان بن عفان واسطه‌سیله آگا سوز آتدیلر. عمر زماننده خلق آگاردن بربر مهم نرسه صورامافچی بولسه‌لر، عثمان یاخود عبدالرحمن بن عوف‌نی واسطه قیلالر، آنلر برله اش چقماسه عباس‌نی واسطه قیلالر ایدی. عثمان، عمرگه خلقنك سوزن ایشتدرگاچ اول، عسکرنی جیوب اوزینك بارو بارماون خلقنك کیکاشینه صالدی، کبار اصحابدن بعضلری آنك بارماون تیوش کورسه‌لرده، کوبچیلك، خصوصا عوام بارووون تله‌دیلر. عمر اوزی بارماو طرفنده ایدی. هم شولای مصلحت‌ده ایدی. اول اوزی مدینه‌ده قالو طرفنده بولسه‌ده کوبچیلك فکرینه قارشی کیله‌سی کیلمیچه: «یاری آلایسه سزنکچه بولسون. طاغی بوندن موافقراق ایکنچی بر فکر بیان ایتلماسه، مین اوزم بارمن» دیدی. بوندن صوك اول، طاغی خلقنی جیوب، شونلر جمله‌سندن طلحه وعلی‌لرنی‌ده چاقروب یاگادن مسئله‌نی مذاکره‌گه صالدی. هم اوشبو نطقنی سویله‌دی: «الله عزوجل خلقنی اسلامیتکه جیوب آنلرنك کوکللرن برقیلدی وآنلرنی قرداش یاصادی. اهل اسلام اوز آرا برگه‌وده توسلی بولوب برینه کیلگان مصیبت باشقه‌لرینه‌ده تأثیر ایته‌رگه تیوشدر. شولایوق اهل اسلامنك اشلری اوز آرا کیکاش برله حل قیلنو تیوشدر. خلق بر مسئله‌ده اوز آرا کیکاش قیلوب بر قرارغه کیلوب شوکا راضی بولسه‌لر، بتون کشی شوکا باش ایه‌رگه وشونی اجرا ایته‌چك خلیفه‌گه اطاعت ایته‌رگه تیوشلیدرلر. خلیفه اوزی‌ده رأی وفکر صاحبلرینك کیکاش ومصلحتلرینه قولاق صالوب آنلر کیلگان قرارغه باش ایه‌رگه تیوشدر. ای خلق، مین سزنك برله برابر صوغشقه چغارغه بولغان ایدم. فقط عقل وفکر ایه‌لری میکا چقماسقه کیکاش بیردیکلرندن اوزم مدینه‌ده قالوب باشقه بروونی یبه‌رو فکرینه کیلدم. بو کیکاشکه اوّل حاضر بولماغان علی وطلحه‌لرنی‌ده چاقرتدم» دیدی. عمر خطبه‌سن تمام ایتکاچ طلحه برله علی آنك بالذات چغووون موافق کوردیلر. عباس برله عبدالرحمن بن عوف ایسه قطعی صورتده چقماون طلب ایتدیلر. عبدالرحمن بن

(۲) مدینه‌دن برنیچه میل مسافه‌ده واقع اورون اسمیدر.

عوف اوشبو وقت آڭا: «عسكرڭنى يبه‌روب اوزڭ مدينه‌ده قال. بوندن الوك عسكريڭه كيلمگان قضالرنى كوردڭ بيت. بوندن صوڭ ده آندى حاللرنڭ بولووى بيك ممكن. سينڭ عسكرڭڭ مغلوب بولووى اوزڭڭ مغلوب بولووڭ كبك توگلدر. اگر سين اوزڭ مغلوب بولسه‌ڭ ياخود اوترلسه‌ڭ، اهل اسلامنڭ بوندن صوڭ هيچ برتكبير ئه‌يته آلماولرندن و(لا اله الا الله) ديب شهادت بيره آلماولرندن قورقام» ديدى. هم اوشبو فكر ايڭ طوغرى فكر ايدى. اگر عمر بن الخطاب‌قه صوغشده آندى موندى بره‌ر اش بولا قالسه ابوبكر دورنده قوزغالغان فتنه‌لرنڭ طاغى‌ده تكرارلانووى بيك احتمال ايدى. آنڭ اوستينه عراق عسكرينه ياردم يبه‌روب طورو ايچون خليفه‌نڭ پايتخنده قالووى مطلق ضرور ايدى. عبدالرحمن‌نڭ اوشبو سوزندن صوڭ خلقنڭ كوبيسى اولگى فكرندن واز كيچديلر. عمر، اوزينڭ كيتمه‌ون قطعى‌له‌شدروب عسكرگه باش ايتوب كمنى يبه‌رو حقنده كيڭاش ايتوب طورغانده سعد بن ابى وقاص‌دن، مڭ آتلى عسكردن عبارت بر فرقه عسكر توزوب يبه‌ره‌چكلگينه دائر مكتوب كياوب توشدى. سعد اول وقت هوازن عربلرنده عامل (زكات مأمورى) ايدى. آنڭ مكتوبى كيلوب توشو برله بعضلر آنى قوماندان تعيين ايتوگه كيڭاش بيرديلر. سعد، سابقين اولين‌دن بولو اوستينه غايت يوره‌كلى وقهرمان بر ذات ايدى. شونلقدن عمر بونى قوماندانلقغه بيك موافق كوروب مدينه‌گه چاقرتدى.

عمر بن الخطاب، سعدنى چاقرتوب قوماندان تعيين اينكاچ آڭا اوشبو ره‌وشده توصيه قيلدى: «اى سعد، رسول‌الله‌نڭ ايبده‌شى وخالى ديب ئه‌يتولرينه مغرور بولما (١) چونكه جناب الله ناچارلقنى ناچارلق برله جويمى، بلكه ياخشيلق برله جويا. الله برله هيچ كم آراسنده نسب يوقدر. آڭا يافنلق يالكز آڭا اطاعت ايتو برله بولاچق. يوقارى وتوبه‌ن كشيلر بتونسى الله نظرنده مساويدرلر. الله آنلرنڭ بتونيسينڭ خوجه‌سى، آنلر آنڭ بنده‌لريدر. خلقنڭ بر برندن آرتقلغى والله‌نڭ اجر وثوابينه نائل بولووى طاعت برله بولاچقدر. رسول الله‌نڭ بعثتندن آلوب بزدن آيرلغان وقتينه قدر بولغان احوال واطوارن كوز آلدگده طوتوب شوگا ملازمت قيل وشوگاردن آيرلما. مينم سيڭا وعظم اوشبودر. اگرده بوگا اهميت بيرمه‌سه‌ڭ مملڭ جويولور هم زيان ايتكان بولورسڭ» عسكر صراردن قوزغالور آلدندن عمر، سعدنى چاقروب طاغى اوشبو قبيلدن توصيه‌ده بولندى.

سعد دورت مڭ عسكر برله صراردن عراق‌قه طابا قوزغالدى. مذكور عسكرلردن اوچ مڭى يمن هربلرندن، قالغانى باشقه تورلى قبيله‌لردن ايدى. آراده رئيس وقهرمانلردن حمضة بن النعمان البارقى، شداد بن ضمعج الحضرمى، عمر وبن معدى كرب المذحجى،

(١) رسول‌الله، سعد بن ابى وقاص حقنده «هذا خالى فليُرِنى امرؤ خاله» ديمش ايدى. آنڭ سعدنى خال ديب آتاوى رسول الله‌نڭ آناسى برله‌اسعد هرايكيسى «بنى زهره» دن بولغانلغى ايچوندر. ترمذى ٢١٦ ج ٢

يزيد بن الحارث الصُدائی، بشير بن عبد الله الهلالی، شُرَحبيل بن السمط الكندی وباشقه‌لر بار ايدی. عسكر اچنده بايطاق عقل وفكر ايه‌لری، خطيب وشاعرلرده بار ايدی. عسكر برله بايطاق‌فنه خاتون وبالاچاغالرده كيتدی. خليفه، عسكرنی اعوص‌قه قدر بالذات اوزاتا باردی. اعوص‌ده طوقتالوب عسكرگه قاراب بر نطق سويله‌ب فتح ايتكان مملكتلرده بيرلی خلقه گوزه‌ل معامله قيلورغه، عدالتدن آصلا آيرلماسقه، شكايت نی بولسه اوزينه يتكرركه امر ايتدی. شولای ايتوب سعد، عراق حدودينه ياقن عربستاندن صانالغان «زرود» ديگان يبرگه توشوب اوزينه امداد كيلگانلگن كوتوب ياندی. سعد زرودده چاقده آكا پايتختدن طاغی ٤٠٠٠ قدر ياردم كيلدی. بوندن صوڭ همر همان عسكر ترتيب ايتوب ياردم يبه‌روده دوام ايتدی. مثلا قيس عربلرندن ١٠٠٠، اسد عربلرندن ٣٠٠٠ ياردم باردی. بوندن صوڭ اشعث بن قيس قوماندەسنده طاغی ١٧٠٠ قدر عسكر باردی. شولای ايتوب سعدڭ قولنده ١٣—١٤ مڭ عسكر بولدی. يوقاروده ڤه‌يتلمگانچه مذكور عسكر اچنده خلقنی محاربه‌گه تشويق ايته‌چك بيوك خطيب وشاعرلر بولغان كبك اينڭ بهادر عرب رئيسلری بتونيسی حاضر ايديلر. عمر، بو محاربه‌گه طبيبلرده يبه‌رگان ايدی.(١) شفقت طوتاشلغی وظيفه‌سن محاربه‌گه حاضر بولغان عسكر-ارنڭ خاتونلری ادا ايته‌چكلر ايدی. عسكر آراسنده قاضی ايتوب عبد الرحمن بن ربيعة الباهلی، ترجمانلق قيلورغه هلال الهجری، سعدكه سيكربتار ايتوب زياد بن ابی سفيان تعيين ايتلمش ايدی. سعد، زرودده بايطاق وقتلر ياردم جيبلغانلغن كوتوب هم عسكر ترتيب ايتوب طورغاندن صوڭ خليفه‌نڭ امری برله «شراف كه (٢)» يونه‌لدی. اول شراف كه يونه‌لماس بورون عمرنڭ امری برله حاضرگی بصره اورنينه بر قدر عسكر قويوب، شول طرفدن دشمانڭ ڤه‌يلندروب آلوينه مانع بولورغه قوشدی. شونلقدن سعد، آنده مغيرة بن شعبه قول آستنده ٥٠٠ كشيلك بر فرقه يبه‌ردی. صوڭندن بو اورونغه بصره شهری صالنوب زور صوغش نقطه‌سی وظيفه‌سن ادا ايته طورغان بولدی. سعد شراف كه توشكاچ آكا خليفه‌دن عسكرنی ترتيل‌وگه عائد تعليمات كيلدی. بناء عليه اول خليفه‌نڭ تعليماتی بوينچه عسكرنی غايت منتظم صورتده ترتيب ايتدی. بوندن صوڭ اول همرگه مكتوب يازوب بوندن صوڭ نی اشلهو حقنده آنڭ امرن كوتوب طوردی.

مثنی بن حارثه

مثنی بن حارثه‌نڭ، رستم‌نڭ زور اردو ترتيب ايتمكده بولوب، بعض فرقه‌لری دجله‌نی كيچوب بوكاچه اسلام عسكری طرفندن ضبط ايتلگان بيرلرده طولاشوب بورگانلكلرن ايشتكاچ ذوقارغه توشوب عسكرن بتون عراق وعربستان حدودينه جه‌يگانلگن يوقاروده يازغان ايدك. آنڭ قولنده جسر واقعه‌سندن صوڭ پايتختدن كيلگان ياردملر هم شول تيره‌ده‌گی ربيعه ونمر عربلری برله ١٥ - ١٦ مڭلب عسكر بار ايدی. اول يا كا باش

(١) تاريخ الامم ٨٨ ج ٤
(٢) واقصه برله قرعاء آراسنده، واقصه‌غه بيك ياقن بر اورن اسميلر.

قوماندان سعدنی کوتوب آنك برله برابر ایران دولتینه خاتمه چیکارکه تش فایراب طورغاندەغنه وفات بولدی. اوچ دورت یل بوبینه دوام اینکان اوزلوکسز محاربەلر آنی فوق العاده یورولدرغان، جراحت اوستینه جراحت آلوب طنارغه هیچ بر فرصت یتمەو آنك وجودن غایت ضعیفلاتکان ایدی. جسر واقعەسنده آلغان قاطی جراحتی جونلەب توزەلوب یتمەدیکی حالده اول بویب واقعەسنده بالذات قوماندانلق قیلغان ایدی. نهایت اول ذوقارغه توشوب سعد عسکرن کوتوب طورغانده ئەلیکی قاطی جراحتی یاکادن یاکاروب وفات ایتدی. اول اولەر آلدندن اسلامیتکه ایك صوکغی خدمتی اولارەق سعدکه ایران بیرنده صوغشماسقه، بلکه عربستانغه یاقن بیردە صوغشورغه توصیه قیلوب قالدردی. سعد شراف‌ده وقت مثنی‌نك برادری مُعَنّی، خاتونی «سَلْمی بنت خَصفة» برله آکا کیلوب مثنی‌نك وفات خبرن هم آکا قیلغان وصیتن ایرشدردیلر. سعد، مثنی‌نك وفاتینه نق تأسف اظهار ایتدی. مثنی، اوز اورنینه بشیر بن خَصاصیەنی قالدرغان ایدی. سعد، مثنی‌گه مکامات اولارەق اورنینه آنك بر طوغان قرداشی معنی‌نی تعیین قیلدی. بونك اوستینه اول مثنی‌نك خاتونن‌ده اوزینه نکاحلاندی. اول مذکور اشلری برله بر طرفدن مثنی‌نك قیلغان خدمتلرن تقدیر ایتکان وآکا مکافات قیلغان بولوب کورنسه، ایکنچی طرفدن مثنی‌نی فوق العاده سویگان عسکرنك‌ده خاطرن طابدی. مثنی، خالد بن الولیددن فالا اسلام قوماندانلرینك ایك بیوگیدر. آنك صوغش اصولینه اطلاعسی، عسکر ترتیب ایتوده مهارتی فوق العاده ایدی. اول، اوچ دورت یل صوزلغان ئەللە نیقدر صوغشلرنك هیچ برنده اوتدرمادی. جسر واقعەسنده ابو عبیدنك خطالغی سببلی بتونلەی بتوگه محکوم بولغان اسلام عسکری، آنك قطعی تدبیری وقهرمانلغی سایەسنده قوطولوب قالدی. اول، فوق العاده دقت برله دشمانندك حالن تیکشروب طورا، اوزنده آنلر برله فارشیلاشورلق کوچ حس ایتسه صوغشقه کریشه، یوق ایسه درحال چیکنوب موافق پازیتسیه اشغال اینه وشونده دشمانتی کوته ایدی. اول، عسکری قاشنده غایت سیوکلی ونفوذلی ایدی. اول، غایت عالیجناب ایدی. آنك بتون مقصدی اسلامیتکه خدمت ایتو بولوب شان وشهرت قازانو اوچون توگل ایدی. شونك اوچون‌ده ایکی اوچ دفعه اوزندن باش قوماندانلق آلنوب بعضا آکاردن کوب توبەن کشیگه بیریلدیکی حالده اول اصلا شکایت اینمەدی. اوزی باش قوماندان چاقده نیچك اخلاص وغیرت برله محاربه ایتسه، باشقه قوماندان قول آستنده‌ده کینه شولایوق جدیت برله خدمت ایتدی. اول، اولم حالنده‌ده دولت وخلیفه‌گه بولغان بورچن اونوتمادی، باش قوماندان سعدکه یوقاروده ذکر ایتلگان توصیه‌سن ئەیتوب قالدردی. غرب مؤرخلری مثنی‌نی غایت کوتەرەلر. آنی ایك باشلاب تقدیر ایتکان ذات انگلیز مؤرخلرندن پیرؤیلیام مویر (Иръ Вильямъ Муиръ) بولمشدر. موللیر آنی بیك کوب جهتدن خالد بن الولیددن‌ده اوستون صانی ایسکی عرب مؤرخلری آنی هقدچه تقدیر ایتمگان بولسەلردە، صوکغی

مؤرخلر آنی تقدیر ایتەلر. اسلام مؤرخلرندن آنی باشلاب تقدیر ایتوچی واوزینه مناسب درجه‌گه مندروچی ذات رفیق بك العظم بولسه کیرەك. اول، آنی خالددن قالا ایك زور قوماندان صانی. شولایده آنك، فتوحات دورنده شهرت قازانغان باشقه قوماندانلرغه مخصوص بابلر آچوب آنلرنك ترجمهٔ حاللرن یازا طوروب، بو الوغ ایرنی محروم قالدرووی تاریخ نظرنده گناه بولسه کیرەك. تحقیق وتدقیق اهلی بولغان غربلیلر طرفندن نق تقدیر قیلنو شرفینه نائل بولغان مثنی، هر حالده بختیاردر.

عمر بن الخطاب، سعدنك مکتوبینه یازغان جوابنده مثنی فکرینه موافق، ایران بیرینه کرمیچه عربستان حدودینه یاقن بیرده صوغشورغه امر ایتدی. اول آکا شراف‌دن قادسیه‌گه یونەلورگه قوشدی. شونلقدن سعد بتون عسکری برله شونده یوردی. خلیفەنك امری برله مغیره بن‌شعبه‌ده‌قول آستنلاغی عسکری برله سعدکه کیلوب قوشادی. «عذیب» (١) دیگان بیرگه یتکانده سعدکه خلیفه‌دن طاغی مکتوب کیلوب دشمان بیرینك جغرافیاسن بلدروون، قوماندانلری کملر بولغانلغن، دشمانلك کوچی نی درجه ده بولغانلغن، باش کۆارتیرلری قایده‌لغن، اسلام‌عسکری قای‌بیرلرگه اورونلاشقانلغن بلدروون‌صورادی. سعد بوکا صوراغان سؤاللرینه تفصیل برله جوابلر یازدی. بوندن صوك عمردن آلدی آرتلی طاغی ایکی مکتوب کیلوب، برسنده قادسیه‌نی باش کۆارتیر ایتەرگه امر ایتلگان، ایکنچیسنده دشمان برله نی طریقه معامله ایتو خصوصنده توصیه قیلنغان ایدی. بز، اهمیتی ایچون بو اورونده ایکنچی مکتوبنی ترجمه ایتەمز. مکتوب شوکاردن عبارت: «سز دشمانغه غالب بولورسز دیب مینم کوکلیمه کیلەدر. بوخصوصده اصلا شك وشبهه‌ده بولماکز. معهذا احتیاط برله طاورانکز. دشمانغه امان بیرمه‌کز مطلقا وفا قیلکز. کیرەك شایاروب‌قنه بیرلگان امان بولسون، کیرەك تل یاخود اشاره برله دشمانغه بر بر نرسه بلدریلوب ده آنلر شونی سزنك طرفدن امان دیب بلسەلر شونی مطلقا امان‌اورنده یورتکز. اوبون کولکیگه بیریلکورمه‌کز. عهدلرکزنی مطلقا وفا قیلکز. وفا قیلو سببلی خطاغه مرتکب بولو سزنك سلامت قالوکزغه، عهدنی بوزو سببلی خطاغه مرتکب بولو هلاکتکه، سزنك ضعیفلەنووکزگه، دشمانکزنك قوتلەنووینه سبب بولاچق. وفاسزلق سببلی اهل اسلامگه عارلك کیتره هم آنلرنك ضعیفلنوارینه سبب بولا کورمه‌کز!» عمرنك اوشبو توصیه‌لری عرب فاتحلرینك دشمان برله فوق‌العاده یوشاق وانسانیتچه معامله قیلغانلقلرن بیك آچق کورسەتەدر. واقعا آنلرنك بیك آز زمان‌اچنده‌گنه اول وقتده‌غی ایك‌زور وایك‌شوکتلی دولتلرنی یغوب، آنك اورنینه خوجه بولوب اوطورولری، بیگرەك ده آنلرنك شوشندی انسانیتچه معاملەلرندن کیلمشدر.

سعد بن ابی وقاص، عذیب‌ده وقت زهره بن الحَوِیّة قوماندەسنده برکشف فرقەسی

---

(١) قادسیه‌نك جنوبنده، وآکا یاقن بر اورندر.

یبه‌روب قادسیه‌ده‌سنده دشمانلی کوزه‌تدروب آنده دشمانلدن هیچ بر اثر یوقلغن بلکه‌گاچ بتون عسکری برله قادسیه‌گه باروب توشدی. خاتون وبالاچاغالرنی برقاچ صافاق عسکر همایه‌سنده قالدردی. قادسیه‌گه اورونلاشقاچ اول، تورلی بیرلرگه واق فرقه‌لر یبه‌روب هجوملر یاصانا باشلادی. حیره‌گه جاسوسلر یبه‌روب دشمان‌نك حالن بلدوردی. اوشبو وقت اول دشمانلرنك فوق‌العاده کوب عسکر حاضرلگانلکلرن عمرگه یازغان ایدی. عمر بوکا اوشبو مضمونده جواب بیردی: «دشمان‌نك نق حاضرلك کورگانن ایشتوب خفالانما. الله‌دن یاردم صورا وآکا توکل قیل. کسری‌غه شجاعت ورأی صاحبلرندن بر نیچه کشی یبه‌روب دینگه دعوت ایتدر. چونکه آنلرنی دعوت ایتو آنلرنك قورتولرینه، بزنك غالب کیلوومزگه سبب بولاچقدر. میکا هرکون یازوب خبرکنی بلدره طور!» بناءعلیه سعد، یزدجردنی اسلامیتکه یاخود جزیه بیررگه دعوت ایتو ایچون نعمان بن مقرن تحت ریاستنده اون دورت کشیدن عبارت بر ایلچی هیئتی یبه‌ردی. مذکور کشیلر شریف، مهابت وعقل، فکر صاحبی کشیلر ایدی. بونلر یزدجرد یانینه قبول ایتلگاچ کسری آنلردن ترجمان واسطه‌سیله نیچون کیلگانلکلرن صورادی. بونك اوزه‌رینه رئیسلری نعمان بن مقرن سوزگه کریشوب، الله نك بیوك فضلی ورحمتی اولاره‌ق آنلرغه رسول یبه‌رلگانلگن، اول رسول هر بر یاخشیلقغه دعوت ایته وناچارلقدن طیا بولغانلغن، رسول نك امری برله هربلر دینگه دعوت ایتلوب شوکا طوعا وکرها کرگانلکلرن، ایندی باشقه خلقنی دعوت ایته‌رگه نوبت یتوب آنلرنی شول دینگه دعوت ایتکانلکلرن، اگرده آنی قبول ایتماسه‌لر اول وقت جزیه بیرولرن صوراولرن، ایندی آنی ده قبول ایتماسه‌لر مسئله‌نی قلچ برله حل‌قیلاچقلرن سویله‌دی. رسول کیترگان اوشبو دین‌نك بتون فضائل ومکارم اخلاق‌قه دعوت ایتکانلگن، بناءعلیه آنی قبول ایتو بونلر ایچون ایك گوزه‌ل یول بولغانلغن، شول دیننی قبول ایتدیکلری تقدیرده آنلرغه آنك برله حکم ایتو وعمل قیلو ایچون کتاب الله (قرآن)نی قالدروب قایتوب کیته‌چکلرن، اگرده بونی قبول ایته‌سیلری کیلمیچه جزیه بیررگه کونسه‌لر اول وقت اوزلرن دشماندن حمایه‌ایته‌چکلرن، آلای بولماغانده صوغش آچاچقلرن بیان‌ایتدی. اری ومغرور کسری‌غه نعمان‌نك بوسوزلری بیك یات طویولدی. اول، عربلرنی فوق العاده توبه‌ن کوروب، بو قدر فقیر، توبه‌ن ونادان بر قومنك اوزلرن بودرجه اری طوتوب ماناشقانلقلرینه عجبلنگانلگن بلدروب جواب بیردی. بوندن صوك مغیره بن زرارة سوزگه کریشوب، عربلرنك فقیرلگی، نادانلغی وتوبه‌نلگی حقنده پادشاه ئه‌یتکان سوز حق بولسه‌ده اول اسلامیتدن الوکسکی حاللرینه عائد بولوب حاضرنده آنلر بتونله‌ی باشقه بر ملت بولوب کیتکانلگن بیان ایتدی. هم نعمان کبك کسری‌نی یا اسلامیتنی قبول ایته‌رگه، یاخود جزیه بیررگه دعوت ایتدی. اگر بو ایکبنك برسن اختیار ایتماسه مسئله‌نی قلچ قوتی برله حل‌قیلاچقلرن بلدردی. یزدجرد بوکا فوق العاده آچولانوب ایلچیلرنی تحقیر وتهدید ایتوب تودرتوب چغاردی.

رستم بو وقتلرده یوز مك‌دن آرتق عسکر برله «ساباط» (١) ده طورا ایدی. اول، سعدنك تورلی فرقه‌لر یبه‌روب سودا خلقینه طنچلق بیرمی باشلاغانلغن کورگاچ ساباط‌دن قوزغالوب آلفا طابا بوردی. آلدان ٤٠ مك عسکر برله قوماندان جالینوس‌نی یبه‌روب قالفان ٦٠ مك‌دن آرتق عسکر برله اوزی حرکت ایتدی. رستم‌نك اوك قاناتنده زور قوماندانلردن بولغان هرمزان، صول قاناتنده مهران ایدی. شولای ایتوب اول «برس (٢)» که کیلوب توشدی. اول برس که اورونلاشقاچ آنك عسکری شول نیره‌ده‌گی خلقنی طلاب، خمر اچوب، خاتون قزلرنك ناموسلرینه تیوب تورلی رذالتلر قیلوب بتردیلر. شونلقدن خلق باش قوماندانغه بو حقده شکایت ایته‌رگه مجبور بولدیلر. اوشبو وقت رستم عسکرگه قاراب: «عربلر آنلر برله صوغیشه طورغان خلق بولا طوروب سزگه قاراغانده آنلرغه گوزه‌لره‌ك معامله ایته‌لر. بوکارچه سرنك عالب کیلووکز دشمانارکزغه وفا، عدالت، گوزه‌ل معامله قیلو سببلی ایدی. ایندی سیرتکزنی اوزگارتکاچ الله باردمن‌ده اوزگارتر دیب بلم. بولای بولغاچ مین سزنك مغلوب بولووکزدن برده امین توگلمن» دیدی. هم شوندی قباحتلکلرنی باشلاب اشلوچیلرنك باشلرن کیسدردی. ایرانلیلرنك شوشندی ناچار معامله‌لری، عربلرنك ایسه غایت انسانیتچه معامله‌لری بونلرنك تگیلرگه غالب کیلولرینه زور سبب بولمشدر. رستم نادسیه‌گه یاقن بارغاچده عربلر برله صوغشقه کرشمیچه دورت آی قدر طوردی. بو وقت ایکی عسکرنك کشف فرقه‌لری آراسنده واق تویه‌ك به‌رلشولرگنه بولغالی ایدی. رستم‌نك بو قدر وقتلر تجاوز یاصامی طوروی، عربلرنی تجاوزگه جسارت ایته آلمیچه قایتوب کیتوگه مجبور ایتو ایچون ایدی. حالبوکه عمر بن الخطاب‌نك پلانی‌ده کینه شولایوق مسئله‌نی صوزو ایدی. اول سعدکه همان صبر ایته‌رگه، ممکن قدر اشنی صوزارغه، تجاوز یاصاماسقه قوشقان ایدی. سعدنك پایتختدن قوزغالوب قادسیه‌گه باروب توشووبنه بریلغه یاقن وقت کیچووی کینه شول سیاست وشول پلانغه مبنی ایدی. آراده بو قدر اوزاق وقت کیچووبنك طاغی بر سببی شبهه‌سز ممکن قدر عسکر کوبره‌ك جیوب سعدکه یبه‌رو ایدی.

رستم برس‌ده دورت آی قدر طورغاچ یزدجردن تجاوز باشلارغه امر کیلدی. قرالنك امرن آلو برله رستم لاگیرندن قوزغالوب سعدنك عسکرینه یاقنلاشدی. عرب مؤرخلری اوشبو وقت رستم‌گه سعد طرفندن بر نیچه ایلچی باروب آنی اسلامیتکه دعوت ایتکانلکلرن وتورلیچه تهدید قیلغانلقلرن سویلیلر. آنلر مذکور ایلچیلرنك رستم‌نك صوراوی بوینچه بارغانلقلرن، رستم اوزی اسلامیتنی قبول ایتو طرفنده یاغود لا اقل عربلر برله کیلیشو طرفنده بولوب مذکور ایلچیلرنی چاقرتووی، یانده‌غی

(١) مدائن شهرلرینك بریدر.
(٢) بابل‌ده بر اورون اسمیدر.

گینیرالنرن وآفیسارلرن تگیلر برله کیلشورگه تشویق ایتو ایچون بولغانلغن بیان ایته‌لر. فقط بوکا کوکل قناعت ایتمیدر. رستم‌نك سعددن ایلچیلر صوراوی درست بولسه، بوبیگره‌ك آنلر برله سویله‌شوب آنلرنك اسرارینه مطلع بولو ایچون بولورغه تیوش. فقط رستم بوکا اصلا موفق بولمادی. چونکه سعد آکا مغیره بن شعبه توسلی داهی‌لرنی یبه‌رگانلکدن آنلردن سر آلو تصور ایتلمیدر. (١)

١٥ نچی یل شعبان آخرلرنده (٦٣٦ یل سنتابر) وقتیله نیم وحشی عربلرنك آوز صولری کیبوب شعرلرنده سویلی طورغان مناذره دولتی‌نك پایتختی بولغان حیره شهرینك یته‌مش چاقرم قدر جنوب غربیسنده واقع قادسیه دیگان اورونده ایکی بیوك ملتنك عسکرلری بر برینه فارشیلاشقان وساسانیان دولتی‌نك یازمشی قارتاغه صالنغان ایدی. قادسیه‌نك شرق طرفنده «عتیق» قه آرقا بیروب اول زمانده ایك منتظم صانالماقده بولغان ومکمل قوراللی یوز مکدن آرتق ایران عسکری، بیری طرفنده «قُدَیس» دیگان بیرگه

---

(١) اوشبو وقت سعد، رستم‌گه «رِبْعی بن عامر»نی ایلچی ایتوب یبه‌رگان ایدی. ربعی غایت ساده کیومده وساده قوراللر طاغوب رستم‌گه باردی. آکا کلام‌گه اوطورغه تکلیف ایتسه‌لرده اول قوری بیرگه اوطوردی. بوندن صوك رستم، بوکاردن عربلرنك نی ایچون بوقدر بیرگه کیلوب صوغش باشلاولرینك سببین صورادی. بو، برده اهمیت بیرمیچه تگینی یا اسلامیت یاخود جزیه بیررگه دعوت ایتدی. بو ایکینك برسن قبول ایتمه‌سه مسئله‌نی قلچ قوتی برله حل قیلاچقلرن سویله‌دی. رستم بونی یموشاق سوزلر برله قایتاروب یبه‌ردی. ایکنچی کون رستم سعددن طاغی ئه‌لیگی کشینی یبه‌روون صورادی. سعد بونی یبه‌رمیچه خدیفه بن محصن‌نی یبه‌ردی. اولده تگینك کبك اوك غایت ساده قیافتده رستم‌گه باردی. رستم بوکاردن نیك کیچه‌ئی کشی کیله‌دی؟» دیب صوراغاچ بو، «بزنك قوماندانمز بزنك آرامزده هر وقت عدالت برله اش قیلا. شونلقدن بو کون ایکنچی برمزنی یبه‌ردی» دیدی. بونك برله‌ده اولگی ایلچی برله بولغان کبك بایطاق سوزلردن صوڭ رستم کینه یموشاق سوزلر برله قایتاروب یبه‌ردی. اوچنچی کون طاغی رستم‌نك صوراوی بوینچه سعد، مغیره بن شعبه‌نی یبه‌ردی. مغیره، عربلرنك داهیلرندن ایدی. اول رستم یانینه بارو برله آرك تختینه آنك برله‌رتدن اوطوردی. عادی کیومده‌گی عادی برعرب‌نك، بیوك توماندان‌نك مزین تختینه کیلوب اوطوروو تگینك یانده‌غی الوغلرغه برده کیلشمه‌دی. درحال بونی تختدن طارتوب توشوردیلر. بونك اوزینه مغیره: «بز سزنی عقللی خلق دیب ایشته ایدك. سزدن‌ده جواب حلق یوق ایکان. بز، عربلر، بربرمزنی قول یاصامیمز. بز اوزمز کبك سزنی‌ده بربرگزنی مساوی کوره‌مز دیب بله ایدك. بولای مینی تختدن طارتوب توشورگانچی، بز بربرمزنك «رَبّ»ی دیسه‌گز طاغی‌ده آرتغراق بولور ایدی. بولای بولغانده سز استقلالسگزنی صاقلی آلماسسز. مین سزگه چاقروگز بوینچه کیلگان ایدم بیت. مین قطعی صورتده ئه‌یته آلام، که سز مطلق مغلوب بولاچقسز. چونکه بوندی سیرت وبوندی عقللر برله استقلال صاقلاو ممکن توگللدر» مغیره بن شعبه‌نك تچقروب سویله‌گان اوشبو سوزلری خلقده اوق کبك تأثیر ایتدی. قارا خلقنی قول اورنده یوروتکان رفیسلرگه بونی قدرناچار تأثیر ایتسه توبه‌ن خلقنك‌ده طاب قنوبقه‌سینه باصدی. آنلر: «عرب درست سویله‌دی!» دیب تچقرشدیلر. عرب ایلچیلرینك بوطریقه طاورانولری بردن آنلرنك دشمانغه اصلا اهمیت بیرمه‌گانلکلرن، غالب کیلوگه ایمانلری نق بولغانلغن بلدرگان کبك، ایکنچیدن دشمان عسکرینك روحاری توشوروینده سبب بولووی شبهه‌سزدر. رستم برله مغیره وایبده‌شلرینك محاوره‌لری درستمی توگللمی آنك مسئولیتی طبری، ابن الاثیر وابن خلدون کبك مؤرخلرغه عائددر. هر حالده عربلرنك فتوحات وقتنده دشمانلری برله اوشبو کیفیتده معامله قیلغانلقلری معلومدر.

آرقا بیروب ایرانلیلرنك اورچوق‌غه اوخشاتوب کوله طورغان اوقلر، ایسکی موسقی قلچلر وسونگیلر برله قورالانغان عرب عسکری اورونلاشقان ایدی. ایران عسکرینك تاب اورتاسنده قیمتلی طاشلر برله زینتلنگان تاج کیگان آناقلی قهرمان وباش قوماندان رستم، قیمتلی تخنده اوطورا، یولبارس تیرسندن یاصالغان زور ایسکی تاریخی بایراق ساسانیان دولتینك پارلاق زمانلرن، بیزانس عسکرن دفعه‌لرچه تارمار کیترگان چافلارن ایسکه توشوره، قرال یزدجردنك آزده بولسه کیله‌چك که امیدن آرندرا ایدی. بتون عسکر تیمر کیوملرگه کوملگان بولوب آلده ۳۰–۳۵ صوغش فیلندن عبارت بر ایسقادرون طورا ایدی. عرب عسکرینك اورتاسنده، تاجی چالماسندن، کیومی عادی صالدات کیومندن عبارت باش قوماندان قهرمان سعد اوطورا ایدی. ایرانلیلرنك فیللرینه قارشی بو طرفده عمر بن معدی کرب، طلیحة‌الاسدی، عاصم بن عمرو، زهره بن حویّه، غالب بن عبدالله اللیثی کبك بایطاق‌غنه آرسلانلر بار ایدی. عرب عسکرینك صاغ اوطوز مکدن آرتق بولوب آراده اصحاب کرامدن ۷۰ دن آرتق بدر وافعه‌سینه حاضر بولغانلر، ۳۲۰ قدر بدردن آلوب بیعت الرضوان‌غه‌چه حاضر بولغانلر، ۳۰۰ قدر مکه فتحینه حاضر بولغانلر بار ایدی. بونك اوستینه بوکون ایرته‌ن سوریه‌دن، وقتیله خالد بن الولید قوماندەسنده عراق‌دن کیتکان ۷–۸ مك قدر عسکرنك کیلووی کوتیله ایدی. سعد، عسکرن قبیله‌لرگه آیروب هر قبیله‌گه شول قبیله‌نك رئیسلرن باش تعیین ایتدی. بو اش قبیله‌لرنك بر برینه کونل‌شوب وبرسی آخردن اوزدررغه طریشوب غیرت برله صوغشولرینه ایك برنچی وسیله ایدی. خالد بن الولیدده عادتده عسکرن شولای قبیله وار وغلرغه آیرا طورغان ایدی. آنك اوستینه سعد، هر اون کشیگه بر باشلق تعیین ایتکان، عسکرنك اوك وصول قانادلرینه، آلغه، آرتقه هم مرکزگه آیرم قوماندانلر قویغان، آتلی عسکرلرگه‌ده مخصوص قوماندان قویغان ایدی. خلاصه سعدنك عسکر ترتیبی حاضرگی عصرده‌گی ترتیبلرگه بیك اوخشی ایدی. اول اوزی چوان چقفانلق سببلی آتقه منه آلمی وعسکر اچنده یوری آلمی ایدی. قوماندانلرن هروقت آلده کوررگه عادتلنگان عربلرگه بوحال بیك یات وآور طویولسه‌ده باشقه چاره یوق ایدی. (۱) فقط باش قوماندان‌نك عسکر برله محاربه ایتمه‌وی ایکنچی یاقدن قاراغانده فائده‌لیراق‌ده ایدی. چونکه آکا بو وقت صوغشنك باریشن دفت برله قاراوغه امکان ملابلا ایدی. اول، کریپست صمان بر بنانك چارلاغینه اوطوروب، خالد بن عرفطه واسطه‌سی برله عسکرگه اوامر بیررگه

(۱) قادسیه صوغشنده، عسکردن بری سعدکه تورتوب اوشبو شعرلرنی ئه‌یتکان ایدی:

نقاتل حتی أنزل الله نصره ... وسعد ببابِ القادسیة معصم

فأبنا وقد آمت نساءٌ کثیرة ... ونسوة سعد لیس فیهن أیم

سعدنك بوکا فوق‌العاده کیفی کیتوب خلقغه اعتذار قیلدی هم آوروون کورسه‌تدی. شوندن صوك خلق بونی معذور صانادیلر.

بولدی. صوغش آلدندن مغیره بن شعبه، عمرو بن معدی کرب، طلیحة الاسدی کبك داهی وقهرمانلرنی چاغروب عسکرنی صوغشقه نق تشویق اینه‌رگه قوشدی. بر طرفدن عسکر آراسینه حُطیئة، شمّاخ، اوس بن مَغراء وعبده بن الطبیب کبك شاعرلرنی طاراتوب بونلرنی هیجانغه کیتره‌چك وقهرمانلق روحن اوره‌چك شعرلر ئه‌یتدردی. قاریلرغه قاطی ومؤثر طاوش برله «انفال» سوره‌سن اوقورغه امر ایتدی. شولای ایتوب عسکر فوق العاده هیجانغه کیلوب بتون صبرسزلق برله صوغشقه کررگه جان آطوب طوردی. سعد، عسکرگه اویله نمازی اوقولغانچه اورونلرنده ثابت بولورغه، اویله اوقولوب هجوم علامتی بولغان دورت تکبیرنك اوچنچیسی ئه‌یتلگاچ آتلی عسکر هجوم باشلارغه، دورتنچی تکبیر ئه‌یتلگاچ عمومی تجاوز یاصارغه امر ایتدی. رستم عسکرنده‌ده طبیعی اوشبو طریقه جدی صورتده تجاوزگه حاضرلك دوام ایته ایدی. رستم اوزینك اشتابی طورغان اورندن آلوب تا مدائن‌گه قدر طاوش ایشتلورلك مسافه‌ده کشیلر قویغان، شونلقدن واقعه ساعتنده اوك قرالغه بلدرلوب طورا ایدی. بوطرفده‌ده خلیفه‌گه کون صایون واقعه‌نی بلدرلوب مکتوب یازیلا، عمر اوزی‌ده هرکون دیرلك باش قوماندان‌غه مکتوب یازوب طورا ایدی.

اویله نمازی اوقولغاچ سعد، هجوم علامتی اولاره‌ق آرالرنده بر آز فاصله برله اوچ تکبیر ئه‌یتدی، اوچنچی تکبیر ئه‌یتلو برله قهرمانلر دشمان صفینه آتلوب کروب صوغش آچدیلر. اوزاق اوتمیچه باش قوماندان طرفدن دورتنچی تکبیر ئه‌یتلوب عرب عسکری عمومی تجاوز باشلادی. صوغش فوق العاده قزوب کیتدی. عرب عسکرینك ایك تکشکه‌لرینه تیگان نرسه تگیلرنك فیللری ایدی. چونکه فیل گه قارشی آتلرنی یورتو ممکن توگل ایدی. بجیله قبیله‌سی فیللی عسکر هجوم ایتو سببلی غایت مشکل موقعده قالدیلر. سعد بونی کوروب طلیحة الاسدی قول آستنده بنی اسد عربلرن بونلرغه یاردمگه یبه‌ردی. بنی اسد عربلری اوشبو وقت غایت قهرمانلق برله صوغشدیلر. بونلرنك افراط درجه‌ده کوب قرلغانلقلرن کوروب سعد یاردمگه عاصم بن عمرو قول آستنده بنی تمیم عربلرن یبه‌ردی. (١) بجیله، اسد، تمیم عربلری بیك کوب قربان برله فیل اوستنده‌گی عسکرلرنی اوق برله آتوب توشروب، یاخود فیلنك ایه‌ر باون کیسوب اوستنده‌گی کشیسن توشروب فیللرنی قاچوغه مجبور قیلدیلر. اوشبو وقت یالگز بنی اسددن ٥٠٠ قدر کشی قرلدی. تون یارمینه قدر صوزلغان اوشبو صوغش ایرانلیلرنك بر قدر غلبه‌سی برله تمام بولدی. بوکون ایك نق

(١) آورولق سببلی اورننده طوررغه مجبور بولغان سعد، اوشبو حاللرنی کوروب اوتلی کومرده اوطورغان شیکللی ئه‌لی آلای ئه‌لی بولای تمیشایوب نی اشله‌رگه بلمی طورا ایدی. مثنی بن حارثه‌دن قالغاچ سعد که بارغان «سَلْمی» اولکی ایرنیك بوندی مشکل وتعلرده عسکر آراسنده اوق کبك آتیلوب یورووون، سعدنك ایسه بالعکس اورننده اوطورووون ایسکه توشروب مثنی‌نی صاغنوب «وامثنّیاه ولامثنی للخیل الیوم» (ای مثنی، بو کون یوق شول ایندی اول معناسنده‌در) دیب قچقردی. سعد بوکا فوق العاده کیفی کیتوب بونك چیکه‌سینه برنی قوندردی. سلمی بونك برله قالمیچه سعد که: «کوزله‌شه‌سگمونی؟ آلای بولغاچ قورقاق بولماسقه تیوشرا!» دیدی. بو، عرب خاتونلرینك نی درجه‌ده یوره‌کلی بولغانلقلرن آچق کورسه‌ته‌در.

قهرمانلق کورسه‌تکان کشیلر بنی اسد عربلری ایدی. بوکونکه «اَرْماث» کونی دیلر. ایکنچی کون صوغش باشلانماس بورون اولکلرنی دفن قیلدیلر، مجروحلرنی طبیبلر وشفقت طوتاشلرینه طابشردیلر.

ایکنچی کون صوغش باشلانور آلدندن‌غنه اسلام عسکرینه شامدن قعقاع بن عمرو قول آستنده مك آتلی عسکردن عبارت بر فرقه یاردم کیلدی. عمر بن الخطاب دمشق فتح ایتلگاچ ابو عبیده‌گه مکتوب یازوب عراق‌دن کیلگان عسکرلرنی کیری عراق‌فه یبه‌رگه امر ایتکان ایدی. ابو عبیده مذکور عسکرگه عراق اردوسینك باش قوماندانی سعدنك برادرزاده‌سی هاشم بن عُتْبه بن ابی وقاص‌نی تعیین ایتدی. هاشم قول آستنده بر فرقه قوماندانی بولغان قعقاع، تیزره‌ك یاردمگه یتو اوچون مك قدر آتلی عسکر برله آلدان کیتکان ایدی. قعقاع کیلو برله اسلام عسکرینك روحی بایطاق کوتەرلدی. اول، صوغش آلدندن عسکرنی صوغشقه نق تشویق قیلوب ابو عبید، سلیط وباشقه جسور واقعه‌سنده شهید بولغان کشیلرنی ایسکه توشردی. صوکره «مونه مینم کبك قیلکز!» دیب دشمان قارشیسینه چغوب مبارز طلب قیلدی. هم قارشیسنه چقغان الوغ قوماندانلردن بولغان «ذوالحاجب»نی تیز آراده قلچدن کیچردی. اوشبو کون صوغش غایت قزو بولوب کینه تون اورتاسینه قدر دوام ایتدی. بوکون صوغش بر قدر اسلام عسکری فائده‌سینه آودی. بو کونکه «اَغواث» کونی دیلر. اوشبو کیچ قعقاع، هاشم بن عتبه عسکرینك کیلوب یته آلماو احتمالینه بناءً اوز قول آستنده‌غی عسکرنی شام یولینه یبه‌روب، قویاش چقغاچ یوزه‌ر یوزه‌ر کیلوب چغوب اسلام عسکرینه قوشیلورغه امر ایتدی. بواش یاکا یاردم کیلدی دیه ظن ایتدروب اسلام عسکرینك روحن کوتەرو اوچون ایدی.

اوچنچی کون صوغش باشلار آلدندن قعقاع عسکری فرقه فرقه بولوب اسلام عسکرینه کیلوب قوشیلا باشلادیلر. قعقاع عسکرینك آرتقی فرقه‌سی کیلوب بتوکه آرتدن هاشم بن عتبه عسکرینك‌ده آلغی صفلری کورینه باشلادی. بو، اسلام عسکرینك طاغی‌ده روحن کوتەردی. یاکا یاردم کیلگان عرب عسکری بوکون طاغی‌ده آرتغراق غیرت برله تجاوزگه باشلادی. قعقاع بن عمرو، عمرو بن معدی کرب، هاشم بن عتبه، قیس بن مکشوح، عاصم بن عمرو کبك بهادرلر مثلسز غیرت برله صوغشدیلر. عمرو بن معدی کرب برله قعقاع، قول آستلرینه برنیچه بهادر یکتلر آلوب فیللرنی قاچروغه موفق بولدیلر. صوغش فوق‌العاده قانلی بولوب کیچکه قدر دوام ایتدی. ئەلی هیچ بر یاق قطعی غلبه ایته آلماغان ایدی. کیچ توشو برله رستم عسکری قطعی تجاوزگه حاضرلەنه ایدی. سعد بونلرنك تجاوزن کوتەیچه اوزی تجاوز یاصادی: ایك باشلاب قهرمان اسد قبیله‌سی، آندان صوك نَخْع، آندان بُجَیله، آندان کِنْده، آندان صوك باشقه قبیله‌لر برسی آرتدن برسی هجوم یاصادیلر. هر ایکی طرف عجائب صورتده غیرت برله صوغیشه‌لر،

قورال طاوشی آت کشنه‌وندن باشقه بر نرسه‌ده ایشتلمی ایدی. صوغش بتون تون بوبینه دوام ایتدی. اوشبو کیچ که «هریر» کیچه‌سی دیلر. ایرته برله قعقاع بن عمرو عسکر آراسنده اوق کبك آتیلوب یوروب ثبات وصبرغه اوندی، طاغی ممکن قدر برآز متانت کورسه‌تورگه دیدلی ایدی. توش وقتی یته‌ر آلدندن ایران عسکر بنك اوك وصول فانانلری جیکله باشلادی. اوزاق اوتمیچه مرکزده‌ده جیکلو حس ایتله باشلادی. قعقاع بن عمرو، هلال بن عُلّفة کبك بر نیچه قهرمانلرنك بتون متصدلری مرکزده‌گی رستم‌نك چادرینه باروب یتو ایدی. رستم، مرکزنك جیکلوون کورگاچ چادرن طاشلاب آرتقه طابا صرا باشلادی. هلال بن علفه بونك آرتندن باروب یتوب قاچدن کیچردی‌ده رستم‌نك تختینه منوب «کعبه‌نك صاحبی بله‌ن یه‌بن ایتوب ئه‌یته‌م، که رستم‌نی اوتردم!» دیب بتون طاوشی برله نچقردی. باش قوماندان اوترلگاچ مرکز، بتونله‌ی جیکلوب، بر آزدن بتون عسکر قطعی صورتده مغلوب بولوب قاچا باشلادی. اوشبو وقت ضرار بن الخطاب تاریخی بایراق بولغان «درفش کابیان»نی قولغه ئله‌کتردی. ایران عسکری ترتیبسز صورتده قاچوب آشغچ صورتده کوپرنی کیچه باشلادیلر. عرب قاچلری بونلرنك اوستندن تله‌گانچه حکم ایتدی.

قادسیه صوغشی اسلام تاریخنده ایك زور صوغشلردن صانالادر. چونکه بو صوغشده اسلام عسکری اوزینك اوچ مثلی بولغان ایران عسکرینه قطعی ره‌وشده غالب کیلدی. بوندن صوك ایرانلیلر عرب عسکرینه مقاومت ایته آلوغه شبهه برله قاری باشلادیلر. قادسیه مظفریتندن صوك عربلرگه ساسانیان دولتن نیگزندن قوبتاروب طاشلارغه یول آچلدی. مدائن وباشقه شهرلر برسی آرتلی برسی یغیلا باشلادیلر. شام فتوحاتنده یرموك مظفریتی نی قدر اهمیتلی بولسه، عراق فتوحاتنده قادسیه مظفریتی‌ده شول قدر اهمیتنی حائز ایدی. بو ایکی مظفریتدن صوك عربلر گل آلغه باروده دوام ایتدیلر. قادسیه صوغشنده اسلام عسکرندن ۸۰۰۰ گه یاقن، دشمان عسکرندن ۳۰۰۰۰ قدر کشی قرلدی. بوصوغشده آلنغان غنیمتلر عربلرگه کوره حسابسز ایدی. صوغش بتو برله سعد، پایتختکه مظفریت خبرن کوندردی. خلیفه صوغشنك نی طریقه تماملانه‌چغن صبرسزلق برله کوتوب طورا، هر کون ایرته‌ن عراق بولنده چغوب خبر کیلماسمی دیب اویله‌گه قدر کوته ایدی. بر کون عمر، یراقدن دویه‌گه آتلانغان بر کشینی کوروب سعد طرفندن خبر آلوب کیلوچی ایکانلگن آکلادی. تیگی کشی کیلوب یتکاچ عمر آکاردن قایدن کیلگانلگن، صوغشنك قایسی یاقنك فائده‌سنه حل قیلنغانلغن صورادی. تیگی عمرنك خلیفه ایکانلگن بلمه‌گانلکدن بوکا اول قدر اهمیت بیرمیچه «بز جیکدك» سوزندن باشقه‌نی سویله‌مدی. مخبر دویه اوستنده، عمر آنك آرتندن جه‌یه‌و مدینه‌گه کیلوب کردیلر. مدینه‌گه کرگاچ خلق عمرگه سلام بیرگانده «امیرالمؤمنین» دیب خطاب قیلغانلقلرن کوروب بدوی شاق قاندی. درحال عمرگه مکتوبنی چغاروب بیردی وآکا اعتذار قیلدی. عمر بوکا «ضرر

بوق قرداشم» دیب کوکلن طابدی. مظفریت خبری اوقولغاچ بتون مدینه خلقی شادلقلرندن اورونلارنده باصوب طورا آلمادیلر.

صوغش تمام بولغاچ سعد، قعقاع بن عمرو، شرحبیل بن اسمط، زهره بن حویه قول آستنده بر مقدار عسکر بیه‌روب فاچوب بارغان دشمان عسکرینك آرتندن توشوردی. بونلر طاغی تگیلرنك بیك کوبیسن قلچدن کیچردیلر وبایطاق اسیر آلدیلر. شول وقت زهره، زور قوماندانلردن بولغان جالینوس‌نی اوتروب قیمتلی کیوم وقوراللرن آلغان ایدی. عادتده اوترلگان کشیدن آلنغان کیوم وقوراللر اوتروچینك اوزینه بولا، غنیمتکه کرتلوب باشقه عسکرلرگه بولنمی ایدی. سعد، بونی زهره‌گه کوبسنوب عمرنك امرندن باشقه بیرمه‌دی. عمر بن الخطاب سعدنك بو خصوصده یازغان مکتوبینه جوابده آنی یاخشوق شلته‌له‌دی هم زهره‌گه جالینوس‌نك کیوملری اوستینه، کورستکان قهرمانلغی ایچون غنیمتنی بولمگانده باشقه‌لردن ٥٠٠ درهم آرتق بیرگه قوشدی. سعد، رستم‌نی اوترگان کشیگه‌ده آنك کیوم وقوراللرن اوزینه بیردی. قادسیه صوغشنده کوب غنیمت آلنوب آتلی‌غه ٦٠٠٠ درهم، جه‌یه‌ولیگه ٢٠٠٠ درهم تیدی. (١) بوصوغشده قهرمانلق کورستکان یکرمی بیش کشیگه باشقه‌لردن ٥٠٠ درهم آرتق بیرلگانلگی روایت ایتله‌در. (٢) سعد، قادسیه‌ده ایکی آی قدر قالوب شول تیره‌ده‌گی بیرلرنی یاکادن فتح ایته طوردی. عراق خلقندن بیك کوبیسی ایرانلیلر طرفن طوتوب اهل اسلام برله بولغان عهدلرن بوزغانلر ایدی. سعد، عمر بن الخطاب‌قه مکتوب یازوب بونلر حقنده نیچك معامله ایتو طوغروسنده تعلیمات صورادی. هم بوندن صوك فایده طابا یورگه تیوشلگن صورادی. خلیفه بوکا فارشی یازغان جوابنده بوندن صوك مدائن‌گه بارغه قوشدی. عراق خلقی حقنده ایسه، بوکارچه اهل اسلام برله آرالرنده معاهده بولوب‌ده شونی بوزماغان کشیلرنی اولگی معاهده بوینچه قالدرغه، کوچله‌نوب عهدلرن بوزولرن دعوا قیلوب‌ده سوزلری طوغری بولغان کشیلرنی کینه شول اولگی عهد بوینچه قالدرغه قوشدی. ایرانلیلر طرفن طوتوب‌ده صوکندن بیرلرن طاشلاب قاچقان کشیلر هم کوچله‌نوب آنلر طرفن طوتونی دعوا قیلوب‌ده، یالغانلقلری بلنگان کشیلر حقنده تله‌سه آنلر برله یاکادن عهد یاصاب بیرلرنه قالدرغه، تله‌سه آنلرنی سوروب بیرلرن اسلام بیری ایتوب اعلان قیلورغه رخصت بیردی. بناء علیه سعد، عهدلرن بوزماغان، یاخود کوچله‌نوب بوزولری ثابت بولغان کشیلرنی اولگی عهدلری بوینچه قالدردی. محاربه‌دن صوك بیرلرن طاشلاب قاچقان کشیلرنی تگیلرگه کوره آوراق یاکا معاهده برله‌گنه قبول ایتدی. یاکادن بیرلرینه قایتورغه راضی بولماغان کشیلرنك بیرلری هم پادشاه وعائله‌سینه خاص بیرلر اهل اسلامگه غنیمت اعتبار قیلندی. فقط سواد خلقی‌نك بتونیسی دیرلك یاکادن بیرلرنده قالوب جزیه وخراج بیرگه راضی بولدیلر. بو حقده کیله‌چکده تفصیل معلومات بولور.

(١) خلاصة تاریخ‌العرب لسیدیو ٨٥. (٢) تاریخ‌الامم ١٣٥ ج ٤.

۱۵نچی یل شوال آخرلرنده (٦٣٦ یل نویابر) سعد، قادسیه‌دن قوزغالوب مدائن‌گه طابا یوردی. مدائن‌نك آلنووی آلدان زهره بن حویه، عبدالله بن معتم، شرحبیل بن اسمط قول آستنده فرقه‌لر یبه‌ردی. بونلر بر یبرده بر فرقه ایران عسکرندن مقاومت کورسه‌لرده تیز آراده آنی طارمار کیتروب طاشلادیلر. بوندن صوك بابل خرابه‌لری تیره‌سنده هرمزان، مهران نخیرخان‌لر قول آستنده یاخشوق قوّتلی عسکر سعدکه مقاومت کورسه‌تسه‌لرده کینه طارمار کیترلوب تورلیسی تورلی یاقغه قاچارغه مجبور بولدیلر. بوندن صوك سعد، جونلب مقاومت کورمیچه پایتختکه یاقنلاشقاندن یاننلاشدی. حته زیفون، دجله‌نك ایکی طرفینه صالنغان زور بر شهر بولوب یاننده‌غی بر نیچه آوللر برله بر نیچه شهر توسلی کورنه ایدی. شونلقدن عربلر بونی «شهرلر» معناسنده بولغان «مدائن» اسمی برله یورته طورغان ایدیلر. کسری اوزی دجله‌نك شرق طرفنده‌غی قسمنده «ایوان» اسمی برله مشهور آق سرایندە طورا ایدی. دجله‌نك غرب طرفی «بهرسیر» اسمی برله معروف ایدی. هر ایکی طرف یاخشوق نقتلغان بولوب شهرنی آلو ایچون بایطاق قیینلق چیگله‌چك ایدی. عرب عسکری بهرسیرگه توشوب قاطی صورتده محاصره قیلا باشلادیلر. کریپستلرنی واطدرو ایچون دبابه ومنجنیق‌لر استعمال ایتدیلر. ایکی آیدن آرتق صوزلغان محاصره اثناسنده ایرانلیلر آزقسز قالغانلقدن بهرسیرنی طاشلاب شهرنك ایکنچی یاغینه کیچه‌رگه مجبور بولدیلر. ایرانلیلر شهرنك تیگی یاغینه کیچشلی بتون کیمه‌لرنی اول یاقغه آلوب کیتکانلر ایدی. دجله بو وقت غایت قاتی طاشقانلقدن سعد، عسکرنی نیچك کیچرگه بلمیچه آبدراب نالدی. بیرلی خلقدن بعضیلری بونارغه تیگی طرفقه اوتکول بارلقنی کورسه‌تسه‌لرده، کینه طاشقن وقتی بولغانلقدن اوتو خطره‌لی ایدی. حالبوکه بو وقت سرایده کوچنو حاضرلکلری کورینه، سعدده بتون خزینه‌نك آلوب کیتلموندن قورقا ایدی. شونلقدن اول نیچکك‌ده بولسه دجله‌نی یوزوب چغارغه قرار بیردی. فقط عسکرنی اوتکارو ایچون اولا نهرنك تیگی طرفینه چغوب عسکرنك یارغه توشوون دشماندن تأمین ایته‌رگه تیوش ایدی. قهرمان عاصم بونی اوز اوستینه آلوب آلتی یوز آتلی عسکر برله دجله‌نی یوزوب چغوب یار بوینده‌غی صانچی عسکرلرنی طاراتوب طاشلادی. بوندن صوك بتون عسکر آتلرن یوزدروب (بو وقت قادسیه‌ده غنیمت آتلر کوب آلغانلقدن بتون عسکر سواری ایدی) دجله‌نی کیچوب چقدیلر. کسری یزد جرد شهرنی صاقلاو ممکن توگللگن آکلاب، بابالرینك اوچیوز یللق پایتختن طاشلاب حلوان‌غه صزغان ایدی. مدائن‌ده کسری سراین صاقلاب طورغان بر مقدار عسکر بولسه‌ده بونلر عرب عسکرینك دجله‌نی کیچکانلگن کورگاچ طارالوب بتدیلر. شولای ایتوب پایتختنك بو قسمی برده قان توگلمیچه فاتحلرنك قولینه کیچدی. (١٦ یل صفر - ٦٣٧) سعد، مدائن‌گه کرو برله ایوان اسمی برله معروف آق سرایغه توشدی. آنده توشو برله‌ن سیکز رکعت فتح نمازی

اوقودی. بوندن صوڭ ایوان عید وجمعه اوقو ایچون مسجد اینلدی. آنده تورلی آت وکشی هیکللری بولسه‌ده شول کوینچه‌قالدرلدی.(١) سعد ایوان‌غه کرگانده «کم ترکوا من جنات وعیون وزروع ومقام کریم ونعمة کانوا فیها فاکهة کذالك واورثناها قوما آخرین» آیتلرن (دخان ٢٤ - ٢٨) اوقی ایدی. مدائن‌گه کرگاچ عسکر نمازنی تمام ایتوب اوقی باشلادیلر. حته‌زیفون‌گه باصوب کرگان بهادر عرب عسکرنده‌گی شادلق توصیفدن خارج ایدی. آنلر ایوان‌نی کورو برله شهرنی «الله اکبر» صدالری برله طوتوردیلر. الله ورسولی طرفندن قیلنغان وعده‌لرنڭ اورنینه کیترلوون کوروب شادلق وفوانچلردن نی اشله‌رگه بلمه‌دیلر. قرآن کریم‌نڭ علویتی اسلامیتنڭ دین حق ایکانلگی بوکاچه بر قدر ضعیف ایمانلی کشیلرگه‌ده ایندی آکلاشلدی.

اوچیوز یلدن بیرلی شوکتلی ساسانیان دولتینه پایتخت بولوب خدمت ایتکان، اول وقت مدنیت مرکزی صانالغان، بای خزینه برله طولو حته‌زیفون‌نڭ یازمشی ایندی، ایرانلیلر طرفندن اورچوق‌قه اوخشاتلوب مسخره قیلنه‌طورغان اوقلر برله قورااللانغان صحرا اوغللرینڭ قولینه طابشرلغان ایدی. بتون پایتخت اوراملری قیرمان عرب عسکری برله طولغان، آنده‌ده بونده‌ده فاتی تکبیر صدالری یاکڭری ایدی. بر وقتلر آنلرنڭ توشلرنده کوروب‌کنه یاخود شعر وئه‌کیبه‌تلرده ایشتوب‌کنه بر توسلی کوز آللرینه کیتره آلغان کسرانڭ آق سرایی ایندی چندن‌ده آنلرنڭ کوز آللرنده طورا، آنداغی قیمتلی مالللر ساعت بساعت آنلرنڭ ملکی بولورغه آشیغا ایدی. شهر خلقینڭ مال وملکلرینه آصلا تیبلمادی. آنلر بر مقدار جزیه بیررگه بولوب تام حریت برله اوزییر ویورتلرنده طوراچق بولدیلر. سرای وحکومت دائره‌لری ایسه عسکرگه غنیمت حساب قیلندی. آنه‌غی غنیمت فوق‌العاده کوب ایدی. یزدجرد اوزی برله صوغلغان آقچه‌دن عبارت خزینه‌نڭ کوبره‌ك قسمن آلوب کیته آلساده، سرای‌ده‌غی قیمتلی جهازلرنی آلوغه اولگوره آلماغان، بناء علیه آنلر بتون کوینچه فاتحلرنڭ قولینه توشکان ایدی. بونده نی‌گنه یوق ایدی دیسڭ: تورلی اصل طاشلر برله زینتله‌نگان قیمتلی تاجلرمی دیسڭ، آلتون وتورلی توسده‌گی قیمتلی طاشلر برله زینتله‌نگان قلچارمی دیسڭ، تورلی محاربه‌لرده قولغه الهکترلگان پادشاهلرغه مخصوص تیمر کیوملری دیسڭ، کسرانڭ آلتون (٢) تختی وباشقه نادر نرسه‌لرمی دیسڭ، بونده بارسی‌ده بار ایدی. آتلانغان کشیسی آلتوندن اوزی کموشدن قویوب یاصالنغان طبیعی زورلقده دویه، کوز وتشلری اصل طاشلردن اوطورتلغان آلتوندن چوکوب یاصالغان آت وباشقه صنائع نفسیه‌گه عائد هیکللر مونده بایطاق‌قنه بار ایدی. (٣) عربلرنی بیگره‌ك ده‌طاکڭه قالدرغان نرسه وقتیله کسرانڭ وزیر وزراسی، خاتون وجاریه‌لری برله اوستینه اوطوروب عیش عشرت قیلمقده بولدیقلری غایت قیمتلی

(١) تاریخ‌الامم ١٧٤ ج ٤ ١٧٧ ج ٤.
(٢) Всемірн. истор. Ф. Шлоссера т. II ст. 289.
(٣) Мюллеръ т. I ст. 269.

زور كلهم ايدى. عجائب نفيس ايتوب طوقولغان بوكلهم بويغه هم آرقيلى غه ٦٠ ترسه‌ك بولوب باقچه‌رسمن تشكيل ايته ايدى. كلهم‌نك جبرلكى آلتون بولوب، زبرجد Изумрудъ دن بولونلر، كموشدن يوللر، انجيدن كچكنه يلغه‌لر ياصالغان هم تورلى قيمتلى طاشلردن چه‌چه‌كلر ويمشلر ياصالغان ايدى. عربلرنك طاغى ده آرتق هرشلرينه كيتكان وبونلرنك غرور قهرمانلقلرن قطقلاغان نرسه غايت نفيس تورلى قوراللر ايدى. بوزده وقتيله بيوك كسرى انوشيروان‌غه، مشهور بالغان پادشاه بهرام جوبين‌گه، تورك خاقانلرندن برسينه، هند قراللرندن برسينه هم جبره حكمدارى نعمان بن منذرگه عائد قلچلر يالترى ايدى.(١) رسمى حسابقه كوره بتون غنيمتنك بهاسى ٩٠٠،٠٠٠،٠٠٠ درهملك ايدى. انوشيروان برله نعمان‌نك قلچلرى ئه‌ليگى كلهم هم باشقه نظر دقتنى جلب ايته طورغان بعض نرسه‌لر برله پايتختكه اوزاتلدى. خليفه مذكور كلهمنى على بن ابى طالب‌نك كيكاشى برله خاق‌ته بولوب بيردى. (٢) على‌نك اوز حصه‌سينه توشكان كيسه‌كنى ٢٠٠٠٠ درهمگه صاتقانلغى روايت ايتله‌در. غنيمتنك بيشده برى چغارلغاندن هم قهرمانلق كورسه‌تكان ايرلرگه درجه‌لرينه كوره مكافاتلر بيرلگاندن صوك غازيلر آراسنده تقسيم ايتلوب هر كشيگه ١٢٠٠٠ درهملك مال تيدى. بونك اوستينه اوترلكان كشيلردن آلنغان كبوم وقوراللر قوشاسه فاى بركشيلرگه تبگان غنيمت بيك كوب بولوب كيته‌در. طبرى سوزينه كوره مدائن فتحينه حاضر بولغان عسكرنك صانى ٦٠مك‌گه يتكان ايدى. (٣) غنيمتنك ٩٠٠ ميليون بولووى ده بونى تأييد ايته‌در. مدائن فتح ايتلكاچ عمر بن الخطاب طرفندن سعد بن وقاص‌نى فتح ايتلكان يبرلرگه تاميستنيك هم باش قوماندان ايتوب فرمان صادر بولدى. نعمان بن عمر بن مقرن برله برادارى سويد خراج عاملى تعيين ايتلديلر. بونلرنك اولكيسى دجله صوغارغان يبرلرنك، ايكنچيسى فرات صوغارغان يبرلرنك خراجلرن آلورغه مأمور ايدى.

مدائن فتح ايتلكاچ سعد، بابل‌ده فارسى طوروب ده قاچارغه مجبور بولغان برفرقه دشمان عسكرن تارمار كيترو ايچون «نهروان» غه زهره بن حويه قول آستنده برفرقه عسكر يبه‌ردى. بوندن صوك عبدالله بن معتم قول آستنده الجزيره قطعه‌سنده «تكريت» تيره‌سينه جيبلغان ايران عسكرن تاراتو ايچون طاغى بر فرقه عسكر يبه‌ردى. زهره، نهروان‌ده‌غى دشمان عسكرن بهروب چغاروب شهرنى فتح ايتدى. عبدالله بن معتم‌ده دشمان عسكرن پوسكورتوب تكريت‌نى فتح ايتدى. فقط الجزيره قطعه‌سينك نهائى اولاره‌ق فتح ايتلوى ١٨نچى يل برله يكرمنچى يل آراسنده، عياض بن غنم قولنده بولدى. مدائن

---

(١) Мюллеръ т I ст. 269.

(٢) بوكلهم خمسدن خارج ايدى. سعد خلقنك رضالغى برله بونى اوزلرندن بولمك ايتوب عمرنك قاراماغينه پايتختكه يبه‌رگان ايدى.

(٣) ابن الاثير ٢٠٠ج ٢.

فتح ایتاو برله ایرانلیلر ئه‌لی بتونلی‌ی امیدلرن اوزمه‌گانلر ایدی. حتی زیفون‌نك شمال طرفنده دجله گه قویا طورغان بر یلغه تپره‌سنده طاغی عسکر جیبوب یزد جرد، حلوان‌دن بوندہ طاغی عسکر یبه‌ره طورا ایدی. سعد بونی ایشتو برله هاشم بن عتبه قول آستنده ۱۲۰۰۰ عسکر یبه‌ردی. مدائن‌دن یوز چاقرم قدر مسافه‌ده واقع «جلولاء» دیگان یپرده فوق‌العاده قاطی وقانلی صوغش بولوب کینه اسلام عسکری قطعی غلبه چالدی (۱۶ یل صفر = ۶۳۷) اوشبو صوغشده ایك نق قپرمانلق کورسه‌تکان ذات تعقاع بن عمرو ایدی. جلولا اسلام عسکری قولینه توشکاچ کسری «حلْوان» نك‌ده تیز آراده آلنو احتمالینه بناء آندان قاچارغه مجبور بولدی. هاشم، تعقاع قول آستنده بر فرقه عسکر یبه‌روب حلوان‌نی‌ده ضبط ایتدردی. اوشبو وقت تعقاع قول آستنده اختیاری اولاره‌ق قانشقان بر مقدار ایران عسکری‌ده بار ایدی. حلْوان، سواد برله «جَبَل» (۱) آراسن آیپرا طورغان مهم بر نقطه بولغانلقدن سعد بونده قولنده‌غی عسکر برله تعقاع‌نی قالدردی. بوندن صوك سعد، ضِرار بن الخَطّاب قول آستنده بر فرقه عسکر یبه‌روب «ماسَبَذان» نی فتح ایتدردی. عمر بن مالك قول آستنده قرقیسیا وهیت شپرلری فتح ایتلدی. بونك برله بتون سواد قطعه‌سی اسلام دولتی قولینه کیچوب خلقینه جزیه صالندی. عمر بن الخطاب‌نك شخصی فکری سوادنی ضبط ایتو برله کفایه‌لنوب توب ایران مملکتینه یورمه‌مو ایدی. سواد قطعه‌سی اول وقت دنیانك ایك منبت ومحصولدار یپرلرندن صانالا ایدی. عمر شول سوتلی صپرنی قولغه تپشرو برله قناعتلنوب آنده نغپنورغه هم اصلاحات یاصارغه اوپلی ایدی. اول، شول مقصد برله کوفه وبصره شهرلرن بنا ایتدروب (۱۷ یل محرم = ۶۳۸ غنوار) آنده دائمی عسکر قویدی. سعد مدائن‌ده بر یل قدر طوروب کوفه بناء قیلنغاچ آنده کوچدی. حلوان‌ده بر قدر عسکر برله قالغان تعقاع بن عمرو ده کوفه بنا قیلنغاچ آنده کیلدی. اورنینه عمرنك امری برله «قباذ» اسمنده‌گی بر ایرانلینی قالدردی. سعد، اوچ یل یارم قدر کوفه‌ده نامیستنیك هم عراق اردوسینك باش قوماندانی بولوب طورغاچ کوفه خلقینك شکایتی برله عزل قیلنوب اورنینه عبدالله بن عبدالله بن عتبان آندان صوك زیاد بن حنظلة آندان عمار بن یاسر قویلدی. بصره، ۱۴ نچی یلدن باشلاب اوق عسکری نقطه وظیفه‌سن اداء ایتسه‌ده آنی شپر حالینه کیترو کوفه بنا قیلنغان یلده‌غنه بولدی. بصره غوبپرناطوری، کوفه نامیستنیگینه نایب بولمیچه خلیفه طرفندن آیرم تعیین ایتله وآیرم اوامر آلا طورغان ایدی. بصره‌غه ایك باشلاب «عُتبه بن غَزوان» اول وفات بولغاچ مغیره بن شعبه، اول زنا برله تهمت اینلگاچ ابو موسی الاشعری والی بولدی.

---

(۱) اصفهان، رَیّ، قزوین، زنجان، دینور، ترمیسین آرالرنده بولغان طاولق یپرلردر. جمع صیغه‌سی برله جبال دیب‌ده یورتیله‌در. بپری طرفلر ایسه عراق یاخود سواد دیب معروفدر. سواد قارا معناسنده بولوب، اول یپرلر غایت منبت بولوب هر وقت یاشل اوله‌نلی بولغانلقدن شولای آتالمقده‌در.

کوفه وبصره شهرلری بیوك صوغش نقطه‌لری بولوب ایرانلیلر برله محاربه ایتو ایچون بوندن تورلی بیرارگه عسکرلر یبه‌ریله ایدی. بوندن باشقه حلوان، ماسبذان، فرقیسیا کبك واغراق حربی نقطه‌لرده بار ایدی.

عمر بن الخطاب‌نك شخصی فکری سوادده نفوب قالوب آندان آری بارماو ایکانلکن یوفاروده یازغان ایدك. سعد بن ابی وقاص آکاردن برنیچه دفعه‌فتوحاتده دوام ایته‌رگه رخصت صوراشدرسه ده اول قطعی صورتده بوکا قارشی کیله، رخصت بیرمی ایدی. اول: «آی، جبل برله سواد آراسنده سد بواسه ایدی، که آنلر (ایرانلیلر) بزگه، بز آنلرغه کیچه آلماسه‌ق ایدی!» دیه ایدی. فقط سونلی صبیرنی قولندن اچقندرغان یزدجرد، آنی یاکادن قایتاروب آلوغه بتون کوچی برله طریشه‌چق ایدی. مدائن‌نك، آندان صوك جلولا وحلوان‌نك فتح ایتلووی، اوزینك حلوان‌نی طاشلاب «رَیْ» (طهران) گه قاچارغه مجبور بولووی، کینه یزدجردنك کیله‌چکمکه امید برله قاراوینه مانع توگل ایدی. شونلقدن عمر بن الخطاب‌نك تله گینه خلاف اولاره‌ق صوغش یاکادن کوب وقتلر دوام ایته‌چك ایدی. یزدجرد «ری» گه بارغاچ طاغی‌ده غایت غیرت برله عسکر جیارغه ومملکت خلقن عربلرگه قارشی قیام ایتدررگه طرشدی. قادسیه‌ده مغلوب بولوب قاچقان فیرزان وهرمزان کبك ایران‌نك ایك زور کشیلری وایك الوغ قوماندانلری ده بتون کوچلری برله عربلرگه قارشی طوررغه طریشه‌لر وایکیسی ایکی بیرده نفوب عسکر جیالر ایدی. هرمزان قادسیه محاربه سندن صوك قول آستنده‌غی عسکر برله بصره ولایتینه چیکده‌ش بولغان خوزستان ولایتینه کیلوب بایطاق عسکر جیغان وبصره حدودینه هجوملر یاصاشدرا باشلاغان ایدی. شونلقدن بصره والیسی عتبه بن غزوان بوکا قارشی عسکر یبه‌رگه بولوب کوفه والیسی سعددن یاردم صورادی. بناءعلیه سعد، نعیم بن‌مقرن قول‌آستنده، عتبه، سلمی بن‌القین قول‌آستنده عسکر یبه‌ردیلر. ایکی آراده بولغان محاربه‌ده هرمزان مغلوب بولوب صلح صورارغه مجبور بولدی. صلح موجبنچه اسلام‌عسکری باصوب کرگان بیرلر آنلرنك قولنده قالوب بتون اَهْواز جزیه بیررگه بولدی. اوشبو وقت سلمی بن‌القین، حدودکه صاقچی عسکرلر قویوب «مبَاذِر» ده‌گی (۱) عسکرگه غابدنی، «تیرا» نهرنده‌گی عسکرگه طیب‌نی قویدی. بوندن صوك هرمزان برله حدوده‌گی اسلام‌عسکرلری آراسنده حدود مسئله‌سنده اختلاف چقوب هرمزان معاهده سن بوزوب شول تیره‌ده‌گی کردلرنك یاردمی برله طاغی هجوم ایته‌رگه کرشدی. وقتنده مسئله‌دن خبر آلغان عتبه بن غزوان، عمر بن الخطاب‌قه مکتوب یازوب نی‌اشله‌و حقنده فکرن صورادی. عمر، عتبه‌گه‌صوغشورغه قوشوب مکتوب یازدی هم مدینه‌دن حرقوص بن زهیر السعدی قول‌آستنده یاردم یبه‌روب آنی هرمزان‌غه قارشی باراچق عسکرگه باش قوماندان تعیین ایتدی هم صوغشوب آلاچق

(۱) خوزستان ولایتنده اهوازگه یاقن بر قصبه‌در.

بیرلرگه والی بولاچغن بلدردی. حرقوص برله هرمزان آراسنده بولغان محاربه‌ده هرمزان طاغی مغلوب بولوب «رامهرمز»گه قاچدی. حرقوص بونك آرتندن «جزء بن معاویة» قول آستنده برفرقه عسکر یبه‌روب طاغی بر قدر بیرلر فتح ایندردی. اوشبو وقت جزء بن معاویه‌نك، عمرنك رخصتی برله آلغان بیرلرنی تعمیر ایتووی، آریقلر قازیتووی، ناچار بیرلرنی یاخشرتووی روایت اینلمدر. رامهرمزگه قاچقان هرمزان، بودفعه‌ده صلح صورارغه مجبور بولوب، آراده طاغی مصالحه یاصالدی. (۱۷=۶۳۸) عمر بن الخطاب، هرمزان نك معاهده‌نی بوزووی عرب مأمورلرینك ذمی لرگه ناچار معامله لرندن وجبرلرندن توگلمی ایکان دیب شیکایه‌نه ایدی. شونلقدن اول بصره والیسینه مدینه‌گه اون کشیدن عبارت برایلچی هیئتی یبه‌رگه قوشدی. مدینه‌گه کیلگان اوشبو هیئت اچنده مشهور «احنف بن قیس»ده بار ایدی. عمر بونلردن صوراشقاچ مأمورلر طرفندن ناچار معامله قیلنماغانلغینه قناعت حاصل ایتدی. عمر بونك برله گنه قناعتلنمیچه ایلچیلر آرتندن عتبه‌گه مکتوب یازوب ذمیلر برله گوزه‌ل معامله ایته‌رگه، اصلا جبر وظلم قیلماسقه، آراده‌غی عیدلرنی هیچ بر وقت بوزماسقه امر ایتدی.

عمر بن الخطاب هرنه قدر بوندن صوك صوغشنی طوقتانوب آلغان بیرلرده نغینورغه واصلاحات یاصارغه بولسه‌ده آنك تله‌گینه خلاف اولاره‌ق همان وانقلاب بولسه‌ده صوغش دوام ایته، بعضا دشمان‌نك بر بر بیرده قیامی سببلی آنی تأدیب ایته‌رگه مجبوریت بولا، بعضا فتوحاتدن لذت آلغان وصوغشقه یارصیغان بعض مأمورلرنك اوزلکلرندن دشمان‌غه هجوماری سببلی صوغش چغوب کیته ایدی. بو صوگیسنه مثال اولاره‌ق بحرین والیسی «العلاء بن الحضرمی»نك اشن کوره‌تورگه ممکن: العلاء ردت واقعه‌سنده شهرت قازانغان قوماندانلردن بولوب، ابوبکر طرفندن بحرین والیسی نصب اینلگان، عمر طرفندن ده شول مأموریتنده قالدرلغان ایدی. سعد بن ابی وقاص برله آنك آراسنده رقابت بولوب بونلر برسی ایکنچیسندن اوزارغه طریشه‌لر ایدی. ردت واقعه‌سنده العلاء زور شهرت قازانوب سعد بن ابی وقاص‌دن کوب اوستون بولوب کیتدی. اول، شهرتی بتون عربستان‌غه جه‌یلگان، بحرین والیسی بولوب طورغانده سعد هوازن عربلرنده زکات عاملی گنه ایدی. عراق اردوسینه سعد باش قوماندان تعیین اینلوب قادسیه مظفریتلری ومدائن فتح ایتلو سببلی غایت زور شهرت کسب ایتدی. بو اش العلاء گه بیك اوگایسز کیلوب توشدی. شونلقدن اول سعددن اوزارغه طریشوب بحرفارس‌نی کیچوب ایرانلیلر برله محاربه ایتو اوبینه توشدی. عمر بن الخطاب‌نك رخصت بیرمه‌وینه کوزی یتکان بولوب‌رغه کیره‌ك، که اول آگاردن اذن‌ده صوراب طورمادی. شولای ایتوب اول، «خلید بن منذر بن ساوی» قول آستنده ۱۲۰۰۰ عسکردن عبارت بر فرقه توزوب ایرانلیلر برله صوغشقه یبه‌ردی. آراده الوغ رئیسلردن الجارود بن معلّی وسوّار بن همّام‌لر بار

العلاء بن الحضرمی‌نك ایرانغه عسکر یبه‌رووی.

ایدی. خلید، بحر فارس‌نی کیچوب جغوب بایطاق اچکه کروب کینوب «اِصْطَخْر» (Персеполись) غه یاقنلاشدی. بونده «هِرْبَذْ» اسمنده‌گی قوماندان قول آستنده قوتلی عسکر بار ایدی. هربذ عرب عسکرینك کیلاوون ایشتوب شول تیره‌ده‌گی خلقدن طاغی عسکر جیدی. آنك اوستینه عرب عسکرینك چیگینوب قوطولرینه امکان بیرماس ایچون عسکر بیه‌روب تگیلرنك کیمه‌لرن باطرتدی. آراده فوق‌العاده قانلی محاربه بولوب هر ایکی یاقدن کوب کشی قرلدی. خلید عسکری، آرتقه چیگیلوب قوتلورغه امکان بولماغانلقدن جان آچووی برله صوغشوب قوتلی دشمان عسکرن چیگارگه مجبور ایتدی. اوشبو وقت جارود برله سواد اوترلدیلر. خلید، آز عسکر برله آلغه بارورغه امکان طابماغانلقدن بوندن صوك بصره‌غه یونه‌لدی. فقط بونلرنك قارشیسینه «شهرك» اسمنده‌گی قوماندان قول آستنده قوتلی ایران عسکری چغوب بونلرنی قاماب آلدیلر.

عمر بن الخطاب واقعه‌دن خبر آلوب فوق‌العاده کیفی کیتدی. اول شوندوق العلاءگه مکتوب یازوب آنی عزل قیلدی. آکا جزا اولاره‌ق قول آستنده‌غی عسکر برله کوفه‌گه باروب سعد قول آستنده یولورغه قوشدی. شولای ایتوب العلاء زور شهرت آلاچق بیرده والیلیگندن عزل قیلندی هم اوزینك رقیبی قول آستنده خدمت ایته‌رگه مجبور بولدی. اوشبو وقت عمر، عتبه‌گه مکتوب یازوب خلید عسکرین قوتقارو ایچون غایت تیز بر فرقه عسکر بیه‌رگه امر ایتدی. بناء علیه عتبه، «ابوسبره بن ابی رهم» قول آستنده ۱۲۰۰۰ آتلی عسکر بیه‌ردی. آراده زور قوماندانلردن عاصم بن عمرو، عرفجه بن هرثمه، خذیفه بن محصن، احنف بن قیس‌لر بار ایدی. ابوسبره غایت تیز بوروب شهرك‌نك آرتندن توشدی. ایکی آراده قصیلوب قالغان ایران عسکری زور تلفات برله مغلوب بولوب قاچارغه مجبور بولدی. اسلام عسکری قولینه اوشبو وقت بایطاق غنیمت الهکدی. (۱۷ یل ذوالقعده—۶۳۸).

هرمزان‌نك ایکی دفعه اسلام عسکری برله مصالحه یاصاوی چن کوکلدن توگل، بناء علیه اول همان فرصت کیتروب صوغشو بولنده ایدی. قرال بزدجردنك آنی قاطی صورنده تشویق قیلووی معاهده‌نی اورنینه کیترمه‌وینه زور سبب بولاچق ایدی. شونلقدن اول طاغی قوتلی عسکر جیوب بصره حدودینه هجوملر یاصاشدرا باشلادی. مذکور خبر عمرگه بلنو برله اول سعد برله ابو موسی‌الاشعری‌گه مکتوبلر یازوب اوگیسینه نعمان بن مقرن قول آستنده، ایکنچیسنه سهل بن عدی قول آستنده هرمزان‌گه قارشی اولدقچه قوتلی عسکر بیه‌رگه قوشدی. مذکور عسکرگه باش قوماندانلقغه ابو سبره بن ابی رهم‌نی تعیین ایتدی. عسکرده قهرمانلق برله مشهور بایطاق کشیلر بار ایدی. نعمان بن مقرن دجله‌نی کیچوب اهوازگه، آندان صوك رامهرمزگه باردی. بونده هرمزان بایطاق عسکر برله طورا، آرندن کیله طورغان باردمنك آلغی فرقه‌لری ایندی «تستر»

تستر واقعه‌سی وهرمزان‌نك اسیر توشووی.

(Шуштеръ) گه یتکانلر ایدی. هرمزان نیچوندر یاردمنی کوتمیچه نعمان برله صوغشقه کرشدی. اهوازگه یقن «اَرْبك» دیگان یبرده واقع بولغان صوغشده هرمزان مغلوب بولوب تسترگه چیگیلورگه مجبور بولدی. نعمان بونلرنك آرتندن تعقیب ایتوب تسترنی محاصره‌غه کرشدی. اوشبو وقت بصره عسکری‌ده کیلوب یتوب ابو سبره باش قوماندانلقنی آلدی. دشمان عسکری غایت کوب بولغانلقدن ابو سبره بوندن الوك خلیفه‌گه مکتوب یازغان، خلیفه‌ده بصره والیسی ابو موسی الاشعری‌گه اوز قول آستنده‌غی عسکر برله یاردمگه بارغه قوشقان ایدی. اوزاق وقت اوتمی اول‌ده کیلدی. کریپست نق، گارنیزون‌ده قونلی بولغانلقدن محاصره بر نیچه آیغه صوزلدی. فقط اسلام عسکرینك بختینه فارشی بر ایرانلی، نعمان بن مقرن‌گه کیلوب اوزینه امان بیرلگان تقدیرده شهرگه کریل‌چك بولنی کورسه‌ته‌چگن سویله‌دی. نعمان بونی مع‌المنونیت قبول ایتدی. بوندن صوك بر نیچه قهرمان عسکرلر تیگی ایرانلی کورسه‌تکان یولدن باروب شهرگه کردیلر. بونلرنك آرتندن قارا بولوط کبك آغیلوب باشقه عسکرلرده کردی. شهرده‌گی عسکرنك بر قسمی فاچوب قوتولا آلسه‌ده هرمزان اوزی فاچارغه موفق بولمادی. اول، خلیفه‌نك اوز حکمینه طابشرلو شرطی برله اسیر توشدی. اوشبو صوغشده اسلام عسکرندن بایطاق تلفات بولوب آراده بَراءُ بن مالك، مَجْزأة بن ثور کبك قهرمانلرده بار ایدی. قولغه توشکان غنیمت‌ده خیلی کوب بولوب هر آتلی عسکرگه اوچ مك درهم تیدی. ابو سبره تسترنی فتح ایتکاچ آندان فاچقان عسکر آرتندن «سُوس»(۱) که قدر باروب آنی‌ده قولغه توشوردی. اوشبو وقت ابو موسی خلیفه‌نك امری برله بصره‌غه قایتوب کیتدی. ابو سبره، آندان صوك «جُنْدَیْ سابور»گه باردی. بو وقت «زِرّ بن عبدالله» قوماندەسنده آلدان کیتکان بر فرقه بونی محاصره فیلوب یاتا ایدی. شهر بر نیچه وقتلر محاصره فیلنغاندن صوك بر کون هیچ کوتولمه‌گانده قابقالر آچلوب خلق تسلیم ایتلوب ایچون شهردن چقدی. بونی کوروب محاصره‌چی عسکر آبدراب قالدی. چونکه بوحقده دشمان برله صلح عقده قوماندان طرفندن هیچ برسوز بولغان یوق ایدی. دشمانلرنی سببلی بولای ایتولرینك سببی صورالغاچ تیگیلر، بزگه امان وعده ایتوب کاغد طاشلادیکز، شونلقدن جزیه بیرگه کوتوب شهرنی آچدق، دیدیلر. قوماندان، عسکر آراسنده بو خصوصده تفتیش قیلغاچ، امان وعده قیلوب کاغد طاشلاو، اصلده جندی سابورلق بولوب‌ده حاضرنده اسلام عسکرنده بولونغان بر قولنك اشی بولغانلغی بلندی. قوماندان بو اشنی اوزلگندن‌گنه قیلمیچه خلیفه‌گه مکتوب یازغان ایدی. خلیفه بوگا تیگی قول بیرگان امان‌نی تنفیذ قیلوب، شهرنی صلحاً فتح ایتلگان اعتبار ایته‌رگه امر ایتدی. (۲)

---

(۱) خوزستان ولایتنده بر شهردر.

(۲) تاریخ الکامل ۲۱٤ ج ۲.

ابو سبره، هرمزان‌نی اسیر آلغاچ انس بن مالك، احنف بن قیس و باشقه بر نیچه کشی قارامقنده آنی پایتختکه اوزاتدی. صاقچی عسکر مدینه خلقینك ایسن کیته‌رو ایچون شهرگه یافنلاشقاچ هرمزان‌غه تاج و قیمتلی کیوملرن کیدردیلر. خلیفه بو وقت مسجده بولغانلقدن طوغری مسجدکه کیتدیلر. مسجده خلیفه یالغزی‌غنه، بورگن (برنس) باش آستینه صالوب یوفلاب یاتا ایدی. هرمزان مسجدکه کرگاچ آبدراب: «عمر قایده؟» دیب صورادی. تگیلر «شول ایندی عمر» دیدیلر. ــ صوك آنك صاقچیلری و ایشکچیلری قایده؟ ــ آنك آندی کشیلری یوق. ــ آلایسه اول پیغمبر بولورغه کیره‌ك؟. ــ پیغمبر توگل توگلن، شولایده پیغمبرلرچه اش قیلا. اول آراده خلق جیبلوب طاوش کوبه‌یگاچ عمر اویغانوب کیتدی. آلدنده هرمزان‌نی کورگاچ اول: «هرمزان‌می؟» دیدی. «ایبو» دیدیلر. شوندن صوك بر آز تگیکارگه قاراب طوردی‌ده: «ای هرمزان، معاهده‌نی بوزونك نتیجه‌سن واللهنك بزگه قاراشن نیچك طابدك؟» دیدی. نیگی: «ای عمر، جاهلیت زمانده، الله بزنك اشلرمزگه قاتناشماغان چاغده بز سزگه غالب ایدك. حاضر ایندی الله سزنك یاغده بولغاچ سز غالب کیلدکز» دیدی. ــ سز، جاهلیت زمانده بزنك اتفاقسزلغمز واوزکزنك اتفاق برله یاشاوکز سببلی بزگه غالب ایدکز. قات قات عهدکزنی بوزوکزنك سببی نه‌رسه، بو حقده نیندی عذر کورستمکچی بولاسك؟ ــ جواب بیروب بتماس بورون اوترسك دیب قورقام. ــ راحت بول، قورقما! بوندن صوك هرمزان اچه‌رگه صو صوراغان ایدی. بیك ناچار وپراستوی صاوتده کیترلگانلکدن «صوصاب اولسه‌مده بوندی صاوتدن اچه‌ر حالم یوق!» دیب کیری قایتاردی. شوندن صوك یاخشی صاوت برله کیتردیلر. هرمزان صاوتنی قولینه آلغاچ: «صو اچکان چاغده اوترلوومدن قورقام» دیدی. عمر «قورقما، صونی اچکانچه سیکا ضرر کیلمیه‌چك» دیدی. هرمزان صاوته‌غی صونی توگوب طاشلادی. عمر بونی کوروب: «بوکا اوام برله صوسزلقنی ایکیسن برگه جیماکز» دیب طاغی صو کیتررگه قوشسه‌ده تیگی «میکا صونك کیره‌گی یوق. بو اشم برله باری سیندن امان آلورغه طرشدم» دیدی. عمر بوکا «مین سینی اوتره‌چکمن» دیدی. هرمزان «میکا امان بیردك ایچ ایندی» دیدی. عمر «یالغان سویلیسك» دیدی. شول وقت انس بن مالك: «ای امیر المؤمنین، هرمزان درست سویلی. سین آکا امان بیردك» دیدی. عمر بوکا فوق العاده آبدراب: «سین نی سویلیسك انس، مین یراعه، مجزأه‌لرنی اوترگان کشیگه امان بیره‌ممی صوك؟ ئه‌یتکان سوزیکا دلیل کیتر، یوقسه جزا قیلاچقمن!» دیدی. انس بوکا: «جواب بیرماس بورون سیکا ضرر کیلمیه‌چك دیدك» دیدی. شوندان صوك عمر، هرمزان‌گه: «سین مینی آلدادك. مین مسلمان کشیدن باشقه‌غه آلدانمایه‌چقمن» دیدی. هرمزان طبیعی بیك قوانا قوانا اسلامینکه کیلدی. عمر آنی مدینه‌ده قالدروب اوزینه سنوی ایکی‌مك درهم وظیفه تعیین ایتدی. عمر بن الخطاب، هرمزان‌نك دفعه‌لرچه معاهده‌نی بوزرب اهل اسلام گه قیام ایتوون

مأمورلرنك ذمی‌لرگه ناچار معامله‌لرندن توگلمی ایکان دیب شیکله‌نه ایدی. شونلقدن اول، هرمزان‌نی آلوب کیلگان کشیلردن بو حقده فات فات صوراهدی. بونلر بارسی‌ده ذمیلر برله معامله‌نك یاخشی بولوون سویله‌دیلر. عمر بوگا قناعت حاصل اینه‌دی: بونك البته بر بر سببی بولورغه کیره‌ك، دیدی. شول وقت احنف بن قیس: «بونك سببی بیك بیلگولی. صین بوندن صوك فتوحانده دوام اینه‌رگه رخصت بیرمیسك. حالبوکه ایرانلیلرنك حکمدارلری ثه‌لی سلامت. اول همان خلقن بزنك علیهمزگه قوتورتوده دوام اینه. پادشاهلری آنارنك آرالرنده بولغان مدنده آنلر همان بزگه شوندی مشکلانلر چغاروده دوام ایته‌چکلر. بو اوکفایسزلقلرنی بترونك بردن بر چاره‌سی فتوحانده دوام ایتوب ایرانی ضبط ایتو وحکمدارلرن قووب چغارودر. شولای اینمه‌گانده بوندی مشکلانلر همان بزنك باشمزغه طووب طوراچق» دیدی. عمر، احنف‌نك فکرن غایت معقول کوروب اوزی‌ده شول فکرگه کیلسه‌ده بونی وجودکه چغارو بایطاق عسکرگه وبایطاق وقت‌قه توقف قیلا ایدی. خصوصا بو وقتلرده ایمپیراطور هرقل‌نك ولی عهد قونستانتین قوماندەسنده یاخشوق قونلی عسکر یبه‌روب ابو عبیده طرفندن یاکا ضبط ایتلگان حلب وقنسرین‌لرنی کیری قایتاروی وحمص‌نی تهدید آستنده قالدروی عمرگه ایران مسئله‌سن حاضرگه ایکنچی پلانده قالدروب سوریه‌گه اهمیتنی آرتدرغه مجبور ایتدی. آنك اوستینه عراق‌دن سوریه‌گه، سوریه‌دن عراق‌قه بول آچو ایچون الجزیره قطعه‌سنده بر قدر حرکت باشلاو تیوش ایدی. بوده ایران‌غه تجاوزدن عمرنی وقتلیچه منع اینه‌چك ایدی. ابو عبیده‌نك مشکل حالده قالووی عمرگه ایرشو برله اول، کوفه نامیستنیگی سعدکه قعقاع بن عمرو قول آستنده ابو عبیده‌گه یاردم یبه‌رگه، الجزیره خلقینك رومارغه یاردم ایتولرینه مانع بولو ایچون عیاض بن غنم قول آستنده الجزیره‌گه عسکر یبه‌رگه امر ایتدی. (١٧ نچی یل آخرنده ٦٣٨) بناءً علیه قعقاع، سوریه اردوسینه یاردمگه کیتوب، عیاض، الجزیره‌ده بعض شهرلرنی ضبط ایتو برله مشغول بولدی. عمر بن‌الخطاب‌نك سوریه‌گه کیلوون ایشتوب عیاض آنی کورو ایچون آنده بارغان وابو عبیده، خالد بن الولید وباشقه سوریه عسکرنده‌گی قوماندانلر برله آنی فارشیلاو ایچون جابیه‌گه بارغان ایدی. شول وقت ابو عبیده‌نك اوتنچی بوینچه عمر آنی سوریه عسکرنده قالدردی. ١٨ نچی یل حجازده غایت دهشتلی آچلق، سوریه‌ده وقسما بصره ولایتنده غایت مهلك چوما خسته‌لغدن ابو عبیده وفات بولغاچ عمر بن الخطاب آنك اورنینه، حمص وقنسرین والیلگینه عیاض بن غنم‌نی نصب ایتدی. هم آنکا الجزیره‌نی فتح اینه‌رگه امر ایتدی. شولای ایتوب اول، توب ایران مملکتن ضبط ایتو مسئله‌سن بتون الجزیره‌نی فتح ایتوب کیره‌ك وقتده هیچ ممانعتسز سوریه‌دن یاردم کیترو ممکن بولغانچه‌غه قدر

کیچکدردی. ایران مسئله‌سن بر آز کیچکدر و فکرینه مبنی ایدی، که اول، چوما بتکاچ سوریه‌گه کیلگان وقتنده عمرو بن العاص‌نی مصرنی فتح ایتو ایچون یبه‌رگان ایدی. عیاض بن غنم الجزیره‌گه یوررگه عمردن امر آلغاچ بر فرقه عسکر برله آنده یوروب ۱۸ نچی یل برله ۲۰ نچی یل آراسنده بتون الجزیره قطعه‌سن فتح ایتدی. بوندن صوڭ عمرگه، ایران سفرن وجودکه چغاروغنه قالدی.

عمر بن الخطاب بتون ایران‌نی ضبط ایتونی قرارلاشدرغان کبك ایران خلقی‌ده تبك یاتمیلر، دشمانلری برله قطعی صوغش ایچون نق حاضرلك کوره‌لر ایدی. خلیفه‌نڭ ۲-۳ یل قدر بوطرفده صوغشنی طوقتاتوب طوروی بونلرغه عسکری قوتلرن آرتدروغه یاغشوق فرصت بیرگان ایدی. حلوان کامیندانی، «همدان»نڭ جنوب طرفنده «نهاوند» دیگان شهر یانننده ایرانلیلرنڭ عسابسز کوب عسکر جیبوب یاتقانلقلرن ایشتو برله گوفه نامیستنیکی سعدکه خبر یبه‌ردی. سعد شوندوق خبرنی پایتختکه ایرشدردی. عمر بن الخطاب خبر کیلو برله اصحاب کرامنی جیبوب کیڭاش یاصادی. بعضیلر عمر بن الخطاب‌نڭ بالذات صوغشقه بارووون تیوش کورسه‌لرده قای برلر بوڭا نق قارشی کیلوب یالگز کوفه وبصره‌دغی عسکرلرنی یبه‌رگه، اوزن مدینه‌ده قالورغه کیڭاش بیردیلر. اولگی فکرنی ایڭ نق قوتله‌وچی عثمان بن عفان بولوب، صوڭغی فکرنی سویله‌وچی علی بن ابی‌طالب ایدی. عمر بن الخطاب اوزی‌ده اوشبو صوڭغی فکرنی معقول کوروب باشقه‌لرده صوڭندن شوڭ قوشلدیلر. بوندن صوڭ عمر، خلقنڭ کیڭاشی برله مشهور قهرمان نعمان بن مقرن‌نی ایران‌غه باراچق اردوگه باش قوماندان نصب ایتدی. نعمان بووقتلرده «کَسْکَر»ده خراج عاملی ایدی. اول، آنده راحت یاتاسی کیلمیچه عمرگه بربر بیرگه عسکرلکنکه یبه‌روون اوتنوب مکتوب یازغان ایدی. شونلقدن عمر آنی موافق کوروب باش قوماندانلقغه تعیین ایتوب مکتوب یازدی. بوندن صوڭ کوفه نامیستنیگینه وبصره والیسینه مکتوب یازوب نهاونده جیبلغان دشمانغه قارشی عسکر چغاررغه امر ایتدی. بصره ولایتینه حدودلرش بولغان خوزستان‌ده‌غی سلمی بن القین وحرملة بن مُرَیْطه‌لر قول آستنده‌غی عسکرگه، نهاوندگه جیبلغان ایران عسکرینه ایران خلقینڭ باردمن منع ایتو ایچون فارس Персида واصفهان ولایتلرینه یوررگه امر ایتدی. بناء علیه کوفه، بصره‌ده‌غی وباشقه طرفلرده‌غی عسکرلر جیبلوب نعمان بن مقرن قول آستنده نهاوندکه یوردیلر. بتون عسکر ٤٠مڭ چاماسنده ایدی. عمر، نعمان‌غه آندی موندی اش بولا قالسه حذیفة بن الیمان‌نڭ قوماندان بولاچغن سویله‌گان ایدی. نعمان، قول آستنده‌غی عسکر برله نهاوندگه یوروب یولده «قرمسین»نی فتح ایتدی. نهاونده‌گی ایران عسکری عرب مؤرخلرینڭ سوزینه کوره ۱۵۰مڭ براوب ایران‌نڭ

نهاوند صوغشی.

ایك الوغ قوماندانلرندن بولغان فیرزان قول آستنده ایدیلر. (١) فیرزان برله الوغ قوماندانلردن بهمن جاذویه‌ده بار ایدی. نعمان عسکرنده قعقاع بن عمرو، طلیحة الاسدی، عمرو بن معدی کرب، عمرو بن ابی سلمی، عقبه بن عمرو، مغیره بن شعبه، بشیر بن الخصاصیة، اشعث بن قیس، جریر بن عبدالله البجلی، ربعی بن عامر، حذیفة بن الیمان کبك زور رئیس وقوماندانلر بار ایدی. عمر، نعمانغه عمرو بن معدی کرب، طلیحة الاسدی، عمرو بن ابی سلمی کبك ردت واقعه‌سینه قاتناشقان الوغ رئیسلرگه هیچ بر مأموریت بیرمه‌سکه فقط ممکن قدر آنلر برله کیکاش قیلوب فکرلرندن استفاده ایته‌رگه امر ایتکان ایدی. عمر، ردتکه قاتناشقان کشیلرنی عسکرلکه آلسه‌ده، نیندی زور رئیس وقهرمان بولسه‌ده آنلرنی قوماندانلقغه مندرمی وباشقه ماموریت‌ده بیرمی ایدی. ابوبکر ایسه بونلرنی عسکرلکگه‌ده آلماغان ایدی. نعمان، دشمانك احوالن بلو ایچون عمرو بن معدی کرب، عمرو بن ابی سلمی وطلیحة الاسدی‌لرنی آلدان یبه‌رسه‌ده اولگی ایکیسی وظیفه‌لرن اجرا ایته آلمیچه کیری قایتورغه مجبور بولدیلر. طلیحه ایسه نهاوندگه، دشمان عسکری اچینه کروب آنلرنك اسرارینه مطلع بولوب قایتدی.

فیرزان برله نعمان آراسنده غایت قاطی صوغش باشلانوب اوچ کون دوام ایتسه‌ده هیچ بر نتیجه حاصل بولمادی. ایرانلیلر باشقه بیك کوب صوغشلرده‌غی کبك بونده‌ده آللرینه خندق قازوب صوغبشه‌لر ایدی. شونلقدن آنلر تلگان وقتده اوزلرینه معلوم، جایلی بیرلردن چقوب اسلام عسکرینه کینت هجوم یاصیلر، بو طرفدن نق تجاوز باشلانسه کیری خندقه کره‌لر ایدی. اوچ کون صوغشدن صوك نعمان، الوغ قوماندانلرنی جیبوب بوندن صوك نیندی چاره‌لرغه کریشو حقنده عسکری کیکاش یاعادی تورلیسی تورلی کیکاش بیردیلر. ایك موافق کیکاش بیروچی مشهور طلیحه ایدی. اول، خندقنك اوکفای بیرندن آتلی عسکرنی کرتوب هجوم یاصاتورغه، آندان صوك آقرون‌غنه جیکلگان بولوب خندقدن تکبلرنی آلوب چغارغه، شولای ایتوب دشمان عسکرن آرتدن کیسوب آلورغه کیکاش بیردی. نعمان بونك فکرن غایت معقول کوروب قعقاع بن عمروگه هجوم باشلارغه قوشدی. بناء علیه قعقاع، بر فرقه آتلی عسکر برله خندقکه کروب دشمان عسکرینه قاتناشوب، صوکندن چیکه چیکه خندقدن چقدی. غلبه‌لك شادلغی برله شاشقان دشمان عسکری اوزینك طوزاقغه توشکانن بلمی‌ده قالدی. شوندوق اسلام عسکری آرتدن توشوب بونلرنی قاماب آلدیلر. صوغش فوق‌العاده قانلی بولوب دشمانلدن نهایت درجه‌ده کوب عسکر قرلدی. اوشبو وقت باش قوماندان نعمان‌نك آتی آلنوب آنی قاطی جراحتلدی.

---

(١) مؤلفلر دشمان عسکرن باری ٦٠ مك کورسه‌له. عرب مؤرخلرینك موزنده بر قدر مبالغه بولوی ممکن ایسه‌ده، ٦٠ ده‌گنه طوروی‌ده بعیددر.

شونلقدن باش قوماندانلق حذیفة بن الیمان گه کیچدی. شول وقت مغیره بن شعبه باش قوماندان‌نك مجروح نوشوون عسکرگه طار انماسقه کیکاش بیردی. کیچکه قدر صوغش دوام ایتوب ایران عسکری فاطی مغلوب بولوب قاچا باشلادی. بیك کوبیسی خندق‌ده نوشوب هلاك بولدیلر. فیرزان اوزی قاچارغه مجبور بولسه‌ده، قعقاع بن عمرو، آرتندن قووب یتوب آنی قلچدن کیچردی. اسلام عسکرینك شانلی غلبه‌سی تمام بولغانده باش قوماندان نعمان، آخر صولشارن آلوب یانا ایدی. اول غلبه‌نی ایشتکاچ شادلانا شادلانا دنیا برله ایسه‌نلهشدی. (٢١ = ٦٤٢) نهاوند صوغشنده اسلام عسکرندن بایطاق کشی اوترلوب شونلر اچنده طلحة الاسدی وعمرو بن معدیکرب بار ایدی. آلنغان غنیمت غایت کوب بولوب خمس چغارلغاندن صوك آنلی عسکردن هربرینه ٦٠٠٠ درهم، جه‌یه‌ولیگه ٢٠٠٠ تیدی. غنیمت اچنده کسرادن قالغان ایکی یانچق مجوهرات بولوب آنی خلیفه‌نك اوزینه بولهك ایتوب یبه‌ردیلر. پایتختکه غنیمتنك بیشده برن ومذکور مجوهراتنی آلوب باروچی، قادسیه ومدائن صوغشلرنده هم اوشبو صوغشنده غنیمت مالارن جیوغه مأمور بولغان سائب بن اقرع ایدی. غلبه خبرن ایرشدروچی طُرَیف بن سهم ایدی. طریف پایتختکه کیلوب خلیفه‌گه جیکو خبرن هم نعمان‌نك شهید بولغانلغن ایرشدرگاچ خلیفه غایت قاطی یغلادی. عمر اوزی بولای قاطی بغرلی کشی بولسه‌ده، خلقینه غایت مرحمتلی، قوماندانلرندن برهرسی اوترلسه غایت قایغرا ویغلی ایدی. بوندن صوك سائب بن اقرع غنیمت مالارن کیتردی. اول، تیگی ایکی یانچك مجوهراتنی عسکر آکا هدیه اینکانلکلرن سویلهسه‌ده عمر قبول ایتمه‌دی. بالعکس سائب بن اقرع‌گه، تبزره‌ك حذیفه‌گه ایتوب بیررگه وعسکرگه تقسیم ایتدررگه فوشدی. بو اش، عمر کبك کشیلردن گنه صادر بولا طورغان عفت وعالیجنابلق ایکانلگنده شبهه یوقدر. مذکور ایکی یانچك مجوهراتنی حذیفه‌نك دورت میلیون درهمگه صاتقانلغی روایت ایتله‌در. نهاوند صوغشنده اسلام عسکرینه بایطاق سبیلر توشکان ایدی. بونلردن بایطاغی پایتختکه‌ده کیترلدی. اوشبو وقت مغیره بن شعبه‌نك قولی فیروز، بونلرغه اوچراغانده باشلرندن صیپاب یغلی، عمر مینم باورمنی آشادی دیه سویلی ایدی. فیروز نهاوندلق بولوب محاربه‌لرنك برنده روملر قولینه اسیر توشکان، رومللردن اهل اسلام اسیر آلوب مغیره بن شعبه قولنده قول ایدی.

نهاونده مغلوب بولغان ایران عسکری همذان (Экбатана) غه قاچقان ایدی. اسلام عسکری بونلرنك آرتلرندن تعقیب ایتوب آنده باردیلر. شول وقت همذان والیسی «خسرُ وشُندم» بونلرغه قارشی چغوب همذان ودستبی (١) ایچون صلح صورادی. شولای ایتوب نهاوند، همذان ودستبی اسلام قولینه کیچدی. بوندن صوك شول تیره‌ده‌گی خلقلر حذیفه‌گه کیلوب جزیه برابرینه مصالحه یاصی باشلادیلر. حذیفه، بونلرغه جزیه اوستینه، بوندن اوتکان اسلام عسکرلرن بر تهولك قوناق ایتولرن، یوللر وکوپرلرنی اصلاح

(١) همذان‌غه یاقن بر نیچه قریه‌لرنی مشتمل بیردر.

ایتولرن شرط ایتدی. نهاوندگه بصره عسکری کیتکاچ، ابو موسی الاشعری بر فرقه عسکر برله بالذات آنده بارغان ایدی. اول آندن قایتشلی «دینور» وصمیره شهرلرن فتح ایتدی.

نهاوند صوغیشی ایران صوغشلرینك ایك زوریسی صانالادر. عربلر بونی ضبط ایتونی «فتح الفتوح» دیلر ایدی. چونکه بوندن صوك ایران خلقی بونلرغه بوندی مقاومت کورسه‌ته آلمادیلر. فرال یزدجرد بو صوغشقه ممکن بولغان ولایتلرنك همه‌سندن عسکر جیغان ایدی. بوندن صوك ده کرمان، خراسان، سجستان کبك الوغ شرقی ولایتلردن کوب عسکر جیو ممکن بولسه‌ده، یزدجرد قولندن حته‌زیفون اچقنغاچ آنداغی والیلر مستقل دیرلك حرکت ایته باشلاغانلر ایدی. صوغش میدانندن شمال طرفندن اوتلماسلك طاولر، اورتا طرفدن غایت زور چوللکلر، جنوب طرفندن ثه‌لده عربلرنك هجومینه دوچار بولماغان فارس (Персида) ولایتی برله آیرلغان مذکور ولایتلر اوزلرینه اصلا تهلکه کیلماس توصلی طاورانوب غربی ولایتلرگه اصلا یاردم قولن صوزمادیلر. نهاوند واقعه‌سندن صوك اورتا ایران ولایتلرینه، بولوط کبك آغلوب کیلگان اسلام عسکرینه ق قارشی طورو امکان خارجنده بولوب قالدی. آنلرغه آیرم آیرم میدیه وفارس‌ده‌گی کریپستلرگه بیکل‌نوب کنه مقاومت ایته‌رگه یاخود برده صوغشماسدن بیریلورگه‌گنه قالدی. اوشبو یل اوق عبدالله بن عبدالله بن عتبان وابو موسی الاشعری‌لر قول آستنده بتون اصفهان ولایتی فتح ایتلدی. عبدالله بن عبدالله، نهاوند صوغشی باشلانور آلدندن عزل قیلنغان سعد بن ابی قاص اورنینه کوفه‌ده قالغان، عمر بن الخطاب‌ده آنی نهاوند صوغشی بتکانچه کوفه والیسی ایتوب، آندان صوك نعمان بن مقرن اورنینه باش قوماندان بولوب قالغان حذیفه عسکرینه قوماندان تعیین ایتکان ایدی. حذیفه‌نی ایسه اوّلگی منصبی بولغان خراج عاملگینه قایتارغان ایدی.

٢٢نچی یل ایسه براء بن عازب طرفندن قزوین، زنجان، شهرلری، نعیم بن مقرن طرفندن ری (طهران) شهری، سوید بن‌مقرن طرفندن قومس شهری فتح‌ایتلدی. اوشبو وقت جرجان وطبرستان والیلری نعمان برله یازیشوب صلح صورارغه مجبور بولدیلر. شولایوق بتون آذربیجان ولایتی ده نعیم طرفندن فتح ایتلدی. شول طریقه مظفریتلی اسلام‌عسکری ایران‌نك تورلی شهر وکریپستلرن برسی‌آرتلی برسن یغوب آلغا بارووده دوام‌ایتدیلر. ٢٢ برله ٢٣یللر(٦٤٣ـ٦٤٤) آراسنده بصره جهتندن توج، فسا، دارابجرد، اصطخر شهرلری؛ کرمان، سجستان، مکران ولایتلری فتح ایتلدی. اوّلگی اوچ شهرنی سارية بن زنیم الدؤلی، اصطخر کریپستن عثمان بن ابی العاص الثقفی، کرمان ولایتن سهیل بن عدی، سجستان‌نی عاصم بن عمرو، مکران‌نی حکم بن عمرو التغلبی فتح ایتکان ایدی. شولوق یللرده احنف بن‌قیس ٢٠مك عسکر برله ایران‌نك ایك زور شرقی ولایتی

بولغان خراسان‌ده طولاشوب کوب شهرلرنی فتح ایتدی. دیمك الوغ خلیفه عمر بن الخطاب‌نك اون یللق حکومتی دورنده بتون ایران مملکتی دیرلك مدینه دولتی قول آستینه کردی. فقط بو وقت ئه‌لی عربلر ایران‌نك عراق قطعه‌سی واطرافنده نفوب یتسه‌لرده مملکتنك بتون یرنده خصوصا بیوك خراسان، جرجان وطبرستان ولایتلرنده نفوب یته آلماغانلر ایدی. شونك ایچون‌ده عثمان بن عفان دورنده ایران‌نك کوبره‌ك ولایتلری اسلام دولتینه فارشی قیام ایتکانلکدن باکادن بونلرغه عسکر یبه‌روب بایطاق وقتلر محاربه‌قیلورغه مجبور بولوندی.

عمر بن الخطاب دورنده ایران فتح ایتلوبرله برابر الجزیره قطعه‌سی‌ده فتح ایتلدی. ایسکی یونان جغرافیونی وحاضرگی کونده‌ده آوروپالولر دئلنده مسوپوتامیا (Месопотамія) اسمی برله معروف بولغان بو قطعه، فرات برله دجله آراسنده واقع بیرنك شمال قسمی بولوب، شمالدن بو ایکی نهرنك بربرینه ایك یاقلاشقان اورونندن یعنی آمدو سمیساط شهرلری طوغروسندن باشلاب جنوبکه کیته بو ایکی نهرنك بربرینه یاقلاشقان بیرلرینه یعنی «مدائن» تیره‌لرینه کیلوب چیکله‌نه‌در. بو قطعه ایسکیدن اقوام سامیه‌دن بولغان آرامیلر برله مسکون ایدی. بونك مدافعه‌غه صالح حدودی بولماغانلقدن ایسکیدن بیرلی تورلی دولتلر آراسنده میدان منازعه بولوب کیلدی. میلاد عیسی نك ایکنچی عصر اورتالرندن باشلاب تا ظهور اسلامغه قدر ممتد بولغان ایران وروما، صوکندن ایران وبیزانس محاربه‌لرنده بو قطعه هر وقت صوغش میدانی بولوب ئه‌لی برسی قولینه کیچمش بالآخر قسطنطنیه‌دن چقغان قانونلرغه باش ایمش ایدی. شولای ایتوب بوبیرنك امالیسی آرامیلر، روم وایرانلردن قاتناشقان بر خلق بولوب، ظهور اسلامدن بایطاق وقتلر الوك بکر، ربیعه ومضر عربلری اورونلاشوب بونلرغه غالبه چالمشلر ایدی. بونك اداره مرکزی موصل شهری بولوب مشهور شهرلری حرّان، رها (اورفا) رقّه، نصیبین، قرقیسیا، سمیساط، سنجار، آمد، میّا فارقین، خابور، رأس عین، هیت، ماردین وباشقه‌لردر.

الجزیره قطعه‌سن فتح ایتوچی ذات مشهور قوماندان وابوعبیده بن الجراح‌دن صوك حمص وقنسرین والیسی بولغان عیاض بن غنم ایدی. اول ١٨ نچی یل برله ٢٠ نچی یل آراسنده بتون الجزیره قطعه‌سن ضبط ایتوب ارمنستان یرندن بولغان «بتلیس» که قدر باروب آکا خراج صالوب قایتدی. الجزیره فتوحاتینه اشتراك ایتکان الوغ قوماندانلر میسره بن مسروق، سعید بن عامر، صفوان بن معطل، حبیب بن مسلمة الفهری ایدی. الجزیره‌نك بتونیسی دیرلك صلحا فتح ایتلوب کوچ استعمال ایته‌رکه آرغنه مجبوریت کورلدی. عیاض بن غنم بونده هر بر بالغ ایر باشینه بر دینار وایکی مد بغدای جزیه صالمش ایدی. شونك برله برابر آنلرغه یوللر وکوپرلرنی اصلاح قیلونی‌ده شرط قیلمش ایدی.

الجزیره فتوحاتی.

عمر بن الخطاب دورنده سوریه، مصر و مغرب فتوحاتی.

عمر بن الخطاب خلافتکه کیچو برله خالد بن الولید عزل قیلندیمی؟ یرموك واقعه‌سی قایچان بولدی؟ فحل و مرج الصفر. دمشق‌نك آلنووی. حمص‌نك آلنووی. یرموك واقعه‌سی. ابوعبیده‌نك باش قوماندان نصب ایتلوب، خالدنك عزل قیلنووی. خالد عسکرینك کیری عراق‌غه یبه‌ریلووی. دمشق و فلسطین ولایتلرن فتح ایتو. قدس‌نك محاصره قیلنووی. خلیفه‌نك شام‌غه سفری قدس‌نك توشووی. خلیفه‌نك قدس که کروووی. لاذقیه، قنسرین، حلب وانطاکیه‌لرنك آلنووی. هرقلرنك سوریه‌دن قاچاروب آلو ایچون یاکادن عسکر یبه‌رووی. عمر بن الخطاب‌نك ایکنچی مرتبه شام‌غه کیلووی. شام ئولکه‌سینك بتونله‌ی اهل اسلام قولینه کیچووی. خالدنك بتونله‌ی عسکرلکدن عزل قیلنووی. عمرنك شام‌غه اوچنچی سفری. عمواس طاعونی. عمرنك شام‌غه دورتنچی سفری. مصر فتوحاتی. اسکندریه فتح ایتلو. فسطاطنی بنا قیلو. اسکندریه کتبخانه‌سی. مغرب فتوحاتی.

اجنادین دیگان یبرده اسلام عسکری برله روم عسکری آراسنده برنچی مرتبه اولاره‌ق زور وقطعی بر صوغش بولوب اهل اسلام فائده‌سینه حل قیلنغانلغی، اوشبو غلبه خبری کیلگان وقت ابو بکرنك اولم توشه‌گنده یاتقانلغی ابو بکر دورنده‌گی فتوحاتنده یازلغان ایدی. بوندن صوك ابو بکر کوب طورمی وفات بولوب عمر بن الخطاب خلافت منصبینه کیچدی. ابو بکرنك اولم خبری کیلگانده اسلام عسکری «یاقوصه» (١) دیگان یبرده جیبلغان بر فرقه روم عسکرن تارمار کیتروب یاتالر ایدی. شام اردوسنده ابو بکر طرفندن تعیین قیلنغان زور قوماندانلر دورته‌و براوب، بونلردن هر قایوسینه فتح ایتلگاندن صوك مخصوص ولایتلرگه والی بولو وعده ایتلگان هم صوغش کمگه وعده ایتلگان ولایتده بولسه شول قوماندان باش قوماندانلق وظیفه‌سن ادا ایته‌چك ایدی. عراق اردوسنده باش قوماندان بولغان خالد بن الولید سوریه‌گه یاردمگه کیلگاچ سوریه اردوسنده‌گی الوغ قوماندانلر بیشه‌و بولدی. خالد کیلگاچ باش قوماندانلق وظیفه‌سن گل اول ادا ایتدی. عرب مؤرخلری بو حقده ایکی تورلی روایت ذکر ایته‌لر. بعضلر خالد، ابو بکر طرفندن باش قوماندان تعیین ایتلگان ایدی، دیلر. قای برلری، باشقه قوماندانلر آنك اقتدارینه وصوغش اصولینه اطلاعینه مسلّم بولغانلقرندن اوز اختیارلری برله آکا باش قوماندانلقنی بیردیلر، دیلر (٢) هر حالده کیره‌ك ابو بکر دورنده وکیره‌ك عمر بن الخطاب دورنده بایطاق صوغشلرده خالدنك باش قوماندانلق قیلووی شبهه‌سزدر. عمر بن الخطاب اش باشینه کیچکاچ‌ده قوماندانلرنی کینه اولگی

(١) حوراث یبرنده بروادی اسمیدر. (٢) فتوح البلدان ١١٥

عمر خلافتنکه کیچو برله خالد عزل قیلندیمی؟

عاللرنده قالدردی. خالد بن الولید برله آنك آراسنده یاخشرق صالقنلق بولوب، آنی قوماندانلقدن تبعه‌رگه نیتی بولسه‌ده، بردن حاضرگه آکا احتیاجنك زورلغی، ایکنچیدن آنی عزل قیلو سببلی غیر مطلوب نتیجه‌لر کیلوب چغوب صوغش عملیاتینه ضرر کیلو احتمالی بوکا امکان بیرمی ایدی. شونلقدن اول حاضرگه خالدنی اولده‌گیچه مستقل قوماندان کوینچه قالدروب، اوزینك حاکمیتن نغتقاچ وصوغش عملیاتن بر توسلی تمام ایتکاچ عزل ایتمکچی بولدی. آنك، ایك اشانچلی قوماندانی بولغان ابو عبیده بن الجراحنی باش قوماندان تعیین ایتوگه نیتی بولسه‌ده، کینه صوغشنك بارشینه خلل کیترماس ایچون بر آزغه اول فکرنی‌ده تویوب طوردی. مع هذا اوامرنی گل آنك اسمینه یازا طورغان ایدی. خالد بن الولیدده عمرنك اوزینه نیچك قاراشن بیك یاخشی بلگانلکدن، عزل قیلنماون غنیمت بلوب هیچ بر طنن چغارماسدن اولکی غیرت وجدیتی برله اشنده دوام ایته ایدی.

عرب مؤرخلر بنك بتونیسی دیرلك، عمر بن الخطاب‌نك، خلافتکه کیچووی برله ابو عبیدة بن الجراحنی سوریه اردوسینه باش قوماندان ایتوب، خالد بن الولیدنی ایسه عزل قیلوب، مکتوب یازغانلغن، مکتوب یرموك صوغشی قزوب طورغان وقتلرده طابشرلغانلقدن ابو عبیده‌نك مسئله‌نی کیرمك خالد وکیرمك عسکرلرگه بلدرمه‌گانن، صوغش تمام بتکاچ کنه اوزینك باش قوماندانلغن وخالدنك عزل قیلنغانلغن اعلان ایتدیکن ذکر ایتملر. اوشبو روایت طبری روایتی بولوب کیرمك ابن الاثیرو ابن خلدون وابو الفدا کبك ایسکی مؤرخلر وکیرمك رفیق بك العظم ومحمد الخضری کبك حاضرگی عصرنك اسلام مؤرخلری طرفندن قبول ایتلمشدر. بزنك مکتب کتابلرمزده‌ده بو مسئله شولای قید ایتلمشدر. فقط بو فکر عقل میزانینه صالوب قاراغانده اصلا درست بولماسقه تیوشدر. چونکه عمر بن الخطاب‌نك، شخصی تأثیرگه بیر یلوب صوغشنك باریشینه تأثیر ایتووی احتمال بولغان اوشبو اشکه بیر یلووی متصور بولماغان کبك، سیاست نقطهٔ نظرندن‌ده بو هیچ بر معقول اش توگلدر. عمر کبك بر سیاسینك اوزینك سلطه ونفوذن نغتمیچه، صوغشنك نی طریقه باریشندن جونلاب خبر آلمیچه، تختکه کیچو برله بتون ملت قاشنده حرمت واعتبارغه نائل بولغان، عسکر وقوماندانلر قاشنده فوق العاده نفوذگه مالك بولغان هم صوغشنك مطلوبچه نتیجه‌لنووی ایچون افراط درجه‌ده کیرمگی بولغان برقوماندانننی عزل قیلووی هیچ بر آکلاشلماسلق معنادر. خالد برله عمر آراسنده اوّلدن‌اوك صووقلق بولوب بربرینه شبهه برله قاراواری بونلرغه معلوم ایدی. بناءعلیه عمرنك بوندی اشینه قارشی خالدنك باشقه بر طور آلو احتمالی آنك باشندن چقماسقه تیوشدر. عمر بن الخطاب خلافتکه کیچکانده موقعی اول قدر نق توگللمگی، کبار اصحابدن بایطاغینك آنك اش باشینه کیچوویته قرن قاراوی معلومدر. شونلقدن سیوکلی ومقتدر قوماندانننی هیچ برسببسز دیرلك عزل قیلو افکار عمومیه قاشنده مؤاخذه‌گه دوچار بولو احتمالی آنك کوکلنده بولورغه تیرشدر. خصوصا

خالدنی عزل قیلو سببلی بر بر زور مغلوبیت بولا تالسه اشنك طاغیده مشکلل‌شه‌چکی شبهه‌سزدر. مونه شول ذکر ایتلگان سببلرگه بناء بزجمهور مؤرخین طرفندن قبول ایتلگان اوهبو فکرنی خطا دیبه‌سمز کیل‌در.

بزنکچه‌جمهورنك خطاغه‌نوشووی «یرموك» واقعه‌سینك تاریخن خطاضبط ایتودن کیلمشدر. آنلر طبری‌نك سیف روایتینه نابانوب «یرموك» واقعه‌سن ۱۳ نچی یل جمادی الآخره آینده، یعنی ابوبکر زمانننده بولدی، دیلر. آنلرچه ابوبکرنك وفات خبری وعمر بن الخطاب‌نك خلافتکه کیچووی هم ابوعبیده‌نك باش قوماندان نصب ایتلوب خالدنك عزل قیلنووی ده اوشبو وقت بولمشدر. بز، بلاذری‌گه هم طبری‌نك بعض بر مرجوح روایتینه ایه‌روب، ابوبکرنك وفات خبری اجنادین مظفریتندن صوك یاقوصه (یاخود واقوصه) دیگان اوروندہ بر فرقه روم عسکری برله بولغان صوغشده کیلدی دیه ذکر ایتدك. بلاذری ویعقوبی‌لر (سیوطی‌ده شولای قید ایته) یرموك واقعه‌سن ۱۵ نچی یلده بولدی، دیلر. موللیرده شول فکرده‌در. بزنکچه صوکنی فکر درست بولسه کیره‌ك. چونکه اجنادین‌ده بر مرتبه قطعی محاربه بولوب روم عسکری تارمار کیترلگاچ، تیز آرادەغنه طاغی بر قطعی صوغشنك بولووی یراقدر. بلاذری ویعقوبی‌لر سوزنچه یرموك صوغشی دمشق وحمص‌لرفتح ایتلگاندن صوك بولمشدر. بوفکرگه بناء ایمپیراطور هرقل اولدقچه مکمل عسکر حاضرلاب اسلام‌عسکرینه قاطی وقطعی بر ضربه بیره‌ك بولغان. اسلام عسکری‌ده آلغان بیرلرندن چیقینوب عربستان‌غه یاقنراق بیرگه اوروتلاشوب ایمپیراطور عسکرلرن قارشی آلغانلر. بلاذری ویعقوبی‌لرنك اوشبو روایتلری یونان منبعلرندن‌ده استفاده ایتکان موللیر طرفندن تأیید ایتلدگندن بز اوشبو فکرنی قبول ایته‌مز. اجنادین واقعه‌سی‌برله یرموك واقعه‌سی بربرینه غایت درجه‌ده اوخشیدر. حتی عرب‌مؤرخلری، برسنه اوترلگان اسلام عسکرلرندن بیك کوبسن ایکنچیسنده اوترلگانن ذکر ایته‌لر. بو واقعه‌لرنی صاناشدرونك ایك زور سببی شول بو واقعه‌لرنك بر برینه اوخشاوی بولسه کیره‌ك. غرب مؤرخلرندن بعضلری «اجنادین» نك تورات ده «یرموف» (Ярмуеъ) اسمنده یورتلگانلگن، عربلرگه‌ده ایسکیدن بو اسمنك معلوم بولغانلغن ذکر ایتوب، یرموك واقعه‌سن ضبط ایتوده عرب مؤرخلرینك صاناشولری «یرموف» نی «یرموك» دیب آلوب کیتکانلکلرندن کیلگانلگن دعوا قیلمقده‌لردر. بوتاریخی معضل (مشکل)نی باشلاب حل قیلغان ذات «گویه» (Гуе)در. خالد بن‌الولیدنك عزل‌قیلنووی کوبچیلك سوزینه‌کوره یرموك صوغشی وقتنده (آنلرچه ۱۳نچی‌یلده)در. طبری‌نك بعض روایتلرنده ایسه دمشق فتح قیلنغان چاقده بولمشدر. دمشق صلحی خالد بن‌الولید طرفندن اجرا قیلنووی‌ده بونی تأکیدایتمکده‌در. اگرده بووقت باش قوماندان ابوعبیده بولوب خالد آنك قول آستنده بولسه صلح خالد طرفندن اجرا قیلنماس ایدی. چونکه بو وقت ابوعبیده اوزی‌ده حاضر ایدی. بزنکچه خالدنك عزل‌قیلنووی وابوعبیده‌نك باش‌قوماندان تعیین‌قیلنووی ۱۵نچی

یلده، یرموك قطعی محاربه‌سندن صوڭ، دمشق ایکنچی دفعه محاصره قیلنمان وقتده بولمشدر. طوغری فکرده اوشبو بولسه کیره‌ك.

اجنادین محاربه‌سندن صوڭ «یاقوصه»غه جیبلمان روم عسکرن تارمار کیترگاندن صوڭ اسلام عسکری آلغه بوروده دوام ایتدی. اردن ولایتنده «فحل» دیگان یرده بونلرغه بر فرقه روم عسکری اوچراب آراده محاربه آچلدی. ۱۳ نچی یل ۲۸ ذوالقعده‌ده بولغان اوشبو محاربه‌ده فحل اسلام عسکری قولینه کیچوب روم عسکری تارمار کیترلدی. اردن ولایتن نهائی اولاره‌ق فتح ایتو ایچون شرحبیل بن حسنه قالوب، باشقه عسکر خالد بن الولید قوماندا اسنده «دمشق»قه قاراب یوردی. اوشبو وقت اسلام عسکرینڭ آلدندن کیتمکان کشف فرقه‌لرینڭ برسی خالد بن سعید قوماندا اسنده «حمص»قه طابا یونه‌لگانلر ایدی. ۱٤ نچی یل محرم باشنده (فیژرال، ٦۳۵) ٤۰۰۰ دن عبارت روم عسکری دمشق‌قه بر کونلك یرده «مرج الصفّر» دیگان اورونده بونلرنی اوچرانوب قاطی صورتده هجوم یاصادی. قانلی محاربه نتیجه‌سنده اسلام عسکری مغلوب بولوب قوماندان خالد بن سعید اوترادی.

اوشبو واقعه‌دن صوڭ اسلام عسکری یارم آی قدر دمشق‌قه یوری آلمی طوردی. بونڭ‌ده سببی دمشق‌نی محاصره‌غه حاضرله‌نوب تورلی یاقدن آکا یاردم کیلو احتمالارینه قارشی طورو بولسه کیره‌ك. نهایت محرم اورتاسنده دمشق‌نی محاصره ایته‌رگه قرار بیریلوب، شهر اسلام عسکری طرفندن چولغانوب آلندی. دمشق‌قه حمص‌دن یاردم کیلوگه مانع بولو ایچون «ذوالکلاع الحمیری» قول آستنده، فلسطین‌دن باردم کیلوگه مانع بولو ایچون علقمه بن حکیم ومسروق قول آستنده بر مقدار عسکر قویلدی. کریپوست یاخشوق نق بولوب گارنیزون‌ده قوتلی بولغانلقدن آنی آلوده بایطاق مشکلات چیگیل‌چك ایدی. خصوصا عرب عسکرلرینڭ اول وقت ئه‌لی کریپوست صوغشندن اول قدر خبرلری بولماوی، مسئله‌نی طاغی مشکللاشدره‌چك ایدی. محاصره‌چی عسکر اوق آتو، وقت وقت منجنیق‌دن آطوب هم قاطی هجوملر یاصاب قاراسه‌اردہ هیچ بر جونلی نتیجه چقمادی. شونلقدن کریپوستنی آچ قالدروب آلورغه بولدیلر. فقط کریپوسنده آزق کوب بولغانلقدن آلتی آی محاصره دوام ایتدیکی حالده هیچ بر بیریلو مسئله‌سی چقمادی. اسلام عسکری کریپوستنڭ مخصوص شرطلر برابرینه بیریلوون صوراسه‌لرده همان رد جوابی آلدیلر. ایمپیراطور هرقل تیز آراده کریپوستنی قوتقارولق عسکر جیبه آلماغانلقدن آنی یازمشنڭ اوزینه طابشرودن باشقه چاره طابمادی. اول هرنه قدر محاصره‌نی یه‌وشارتو قصدی برله حمص‌دن برقدر عسکر یبه‌رسه‌ده ذوالکلاع آکا قارشی طوروب دفع ایتدی. محاصره غایت شدتلی صورتده دوام ایته. قوماندانلر خصوصا باش قوماندان خالد بن الولید تونن کونگه قاتوب اشلی، کریپوسته‌نی احوالگه مطلع بولوب طورا، فرصت کیتروب

فحل دمشق آلدروغه.

کریپوستکه کرگه جایلی اورونلرنی آکدوب یوری ایدی. برکون اسلام عسکرینك بختینه فارشی کامیندانت‌نك بالاسی طووب، کریپوسته‌غی الوغ مأمورلر شادلق مجلسی یاصادیلر. کریپوستنك نقاینه آرتق اشانفانلقدن بولورغه کیره‌ك، آنی صافلاو منسئل‌سنده بر قدر مساهله ایتدیلر. خالد بن الولید نیچکدر وافعه‌دن خبر آلوب شول کیچ کریپوستنك اوکفایلی بر بیرندن کرگه بولدی. اول، آرقانلرغه المه‌کلر یاصاتوب سورنك بعض بر چفوب طورغان بیرلرینه الکتروب قعقاع بن عمرو ومذعور بن عدی کبك قهرمانلرنی سورگه مندردی. آندان صوك بونلر آرقانلرنی سورگه نق به‌یلب اوّلدن آرقاندان یاصالغان باصقچ توسلی نرسه‌لر واسطه‌سیله خالد بن الولید وباشقه برنیچه کشی سورگه مندیلر. شولای ایتوب خالد، قعقاع وباشقه‌لر کریپوستنك اچ یاغینه توشوب باشقه‌لر باصقچلردن منوده دوام ایتدیلر. کریپوستکه بایطاق کشی توشکاچ شول بیرگه یافن قابقاغه باروب صاقچیلرنی قاچدن کیچروب قابقانی عسکرگه آچدیلر. قابقادن بلوط کبك عسکر آغیلوب کروب کریپوستنی تکبیر طاوشلری برله یاکفراندیلر. کریپوسته‌غی روم عسکری بونی کوروب بتونله‌ی شاشوب قالدیلر. کامیندانت شوندوق اوّلده اسلام عسکرلری عرض قیلغان شرطلر برابرینه کریپوستنی بیرمك بولوب باشقه توماندانلرغه قابقالرنی آچدی. شولای ایتوب خالد عسکری بر طرفدن کوچ برله، باشقه عسکرلر صلح برله شهرگه کردیلر. خالد عسکرینك کوچ برله کروبینه قارامیچه شهر صلحاً آلنغان اعتبار ایتلدی. دمشق‌نك اسلام عسکری قولینه توشووی ١٤ نچی یل رجب آینده (آغوست یاخود سنتابر، ٦٣٥) ایدی. مصالحه موجبنچه شهر خلقی هر کشیگه (هر بالغ ایرگه) بر دینار بولمق اوزره باش نالوغی هم مخصوص مقداردە ژیرگی بیررگه بولدی. شهرده‌گی پادشاهلق ملکلری اسلام حکومتینه قالاچق بولدی. فقط صوکدن جزیه آلو اصولی بر ضبط تحتینه آلنغاچ عمر بن الخطاب طرفندن بونارغه‌ده آلنوندن بیرسه‌لر دورت دینار، کهوشدن بیرسه‌لر قرق درهم جزیه صالندی. اسلام فاتحلری دمشق خلقینه عادتدن طش یموشاق معامله قیلدیلر. آنلردن یالکز نالوغ آلو برله کفایه‌لندی. دین وعادتلرن دلگانچه اجرا قیلورغه تام حریت بیرلدی. بتون چیرکاولر خرستیانلرنك اوز- قارامافلرنده قالوب آکا اصلا مداخله ایتمه‌سکه بولدیلر.(١) دمشق سوریه‌نك ایك زور وایك گوزه‌ل شهرلرندن‌در. بو شهر آلنو برله اوّلدن خلیفه طرفندن تعیین ایتلگان یزید بن ابی سفیان بونده والی بولوب قالدی. برآز وقتلردن صوك بو شهر الوغ اسلام دولتینك پایتختی بولو شرفینه نائل بولدی.

بوندن صوك اسلام عسکری کینه خالد بن الولید توماندانسنده آلفه حرکت ایتوده دوام ایتدی. عمرو بن العاص ایسه فلسطین‌غه قایتوب آنی ضبط ایتو برله مشغول بولدی. تیز آراده بعلبك شهری وباشقه برنیچه آوللر ضبط ایتلدی. خاق هر بیرده اسلام عسکرن

(١) Мюллеръ ст. 282 т I.

حمص رقه آلنوی.

دوستانه قارشی آلالر، هم روم مأمورلرینك قصولرندن قونلولرینه قوانالر ایدی. اسلام مأمورلرینك بونلرغه گوزەل ویەوشاق معاملەلری بونلرغه طبیعی قوانورغه زور حق بیره ایدی. (۱) خالد بن الولید برله ابوعبیده اوشبو طریقه شمالگه حمص‌قه طابا حرکت ایتەلر، یزید بن ابی سفیان دمشق تیره‌سن قولغه توشرو برله، شرحبیل بن حسنه اردن ولایتن بتونلەی ضبط ایتو برله، عمرو بن العاص فلسطین‌نی ضبط ایتو برله مشغول ایدی. خالد بن الولید برله ابوعبیده قول آستندەغی عسکر حمص‌قه یتوب آنی محاصره قیلا باشلادیلر. بو وقتلر قش بولغانلقدن اسلام عسکرینه محاصره قیلو غایت آور بولدی. صووق هواغه آلشماغان عرب عسکرن رومار طوگوب اولوب بتەرلر دیه ظن ایتەلر ایدی. محاصره بتون قش بوینچه دیرلك دوام ایتدی. نهایت چیتدن باردم گیلووینه امیدلری بولماغان حمص خلقی‌ده دمشق صلح شرطلری برابرینه صلح صورارغه مجبور بولدیلر. شولای ایتوب حمص‌ده اسلام عسکری قولینه گیچدی.

بوندن صوگ اسلام عسکرینه اچکه کروب کیتەرگه یول آچلغان گبك بولسەده، ایمپیراطور هر قلنگ قطعی محاربه ایچون قوّتلی اردو حاضرلەدیگی ایشتلگانلکدن آلغه بارغه قیمادیلر. چونکه بو وقت خالد برله ابو عبیده قوللنده سوریه اردوسینگ یارم قدرسی گنه ایدی. بو دفعه هر قل طرفندن حاضرلەنگان عسکر فوق‌العاده قوّتلی بولوب، رومار اوستینه ارمنلر وغسّان عربلرندن‌ده بایطاق عسکر بار ایدی. عرب مؤرخلری بو عسکرنگ صانن یوز مگدن آلوب ایکی یوز فرق مگ قدر حسابلیلر. مثلا بلاذری ایکی یوز مگ بولوون، ابن‌الاثیر ایکی یوز فرق مگ بولوون سویلی. یونان منبعلرندن آلنغان خبرلرگه کوره‌ده بو عسکرنگ صانی سیکسان مگدن کیم بولمامشدر. اوشبو عسکرنگ یارم قدرسی صاف رومالردن عبارت بولوب عسکرنگ ایگ اشانچلی قسمن تشکیل ایتەلر ایدی. اوشبو عسکرگه، باشن قوماندان «فیودر» بالذات قوماندانلق ایتە ایدی. (۲) ارمن عسکری، باهان (Ваханъ) اسمنده‌گی الوغ قوماندانلردن بولغان بر ذات قوماندەسنده، خریستیان عرب عسکری‌ده غسّان امیری «جبلة بن الأیهم» قوماندەسنده ایدی. ۱۵نچی یل (۶۳۶، فیۋرال) باشنده مذکور اردونگ حرکت ایتو خبری ایشتلو برله خالد بن‌الولید برله ابو عبیده طارالغان کشف فرقەلرن وآلغی فرقەلرنی برگه جیبا باشلادیلر. اسلام قوماندانلری ایچون بو قدر آز عسکر برله شول قدر قوّتلی فیودر اردوسینه مقاومت ایتو امکان خارجنده ایدی. شونلقدن صوغش اصولینه فوق‌العاده ماهر ویراندن کوره طورغان خالد، حمص، حتی دمشق‌نی طاشلاب

(۱) Мюллеръ ст. 283 т. I.

(۲) بو فیودر، اجنادین محاربەسنده مغلوب بولوب قاچقان ایمپیراطور هر قلنگ براذرینه باشقه کشی ایدی. بو، بیزانس دولتنده سا کیللاری «Сакелларій» دیه معروف ایگ الوغ درجه ومنصبولغه مالك ایدی.

اردن ولایتینه قدر چیگه‌رگه وشونده بتون سوریه اردوسن جیبوب روم عسکرینه مقاومت اینه‌رگه قرار بیردی. خالد بن الولیدنك اوشبو پلانی فوق‌العاده گوزه‌ل پلان ایدی. چونکه بو وقت عرب عسکرینه مشکل موقعده قالغان تقدیرده عربستان صحراسینه کروب قوتلوغه امکان طابیلا ایدی. ذاتاً عربلر، روم وایرانلر برله محاربه‌ده گل شول اصولنی طوتالر ایدی. بو عقده ایران فتوحاننده بایطاق سوزلر کیچکان ایدی. اسلام عسکری ایچون جنت اورننده بولغان دمشق شهرن، بوگارچه توشده گنه کوریله طورغان حمص ودمشق سرایارن طاشلاب کیتو فوق‌العاده آور ایدی. فقط اشانچلی قوماندان خالدنك صوغش پلانی شونی تل‌گانلکدن شوندن باشقه چاره یوق ایدی. اسلام عسکرینك مذکور یبرلرنی طاشلاب چغولری اوزلری ایچون نی قدر آور بولسه، بیرلی خلق خصوصاً اجنبیلر ایچون‌ده شولایوق آور ایدی. چونکه آنلر ایچون اهل اسلامنك گوزه‌ل معامله‌لرن بر طانیغاچ یاگادن روم ،أمورلرینك قول آستینه کرو قبرگه کرو برله برابر ایدی. اسلام قوماندانلری حمص‌دن چیگه‌رگه بولغانده شهر خلقندن آلنغان نالوغلرنی کیری قایتاروب بیرگانلر ایدی. چونکه بونلردن نالوغ، دشمانلردن حمایه اینو ایچون آلینه ایدی. اوشبو وقت شهر خلقی خصوصاً یهودیلر فوق العاده پوشوندیلر. اوزلرن طاشلاب کیتمه‌ولرن اوتندیلر. شولایوق باشقه شهر خلقلرینك یاگادن رومار قول آستینه کرولرینه فوق‌العاده اچلری پوشدی. شونك ایچون‌ده یرموك محاربه‌سی اهل اسلام فائده‌سینه حل قیلنوب اسلام عسکری یاگادن بو شهرلرگه کیلگاچ برده مقاومت کورسه‌تماسدن شهرلرنی آنلرغه طابشردیلر. (۱)

اسلام عسکری خالد بن الولید قوماندەسنده حمص ودمشق‌لرنی طاشلاب آقرن‌غنه اردن ولایتینه جیگندی. طبیعی عمرو بن العاص عسکری‌ده بوگا کیلوب نوشلدی. بتون عرب عسکرینك صانی ۴۰۰۰۰دن آرتق ایدی. روم عسکرینك حرکتی فوق‌العاده آقرن بولغانلقدن ایکی عسکر بر برینه قارشیلاشقانچه یارطی یل قدر وقت اوتوب کیتدی. یونان منبعلرندن آلنغان روایتلرگه کوره بونك سببی روم عسکرینك باش قوماندانی برله ارمن عسکری قوماندانی باهان آراسنده نزاع چغوب، شوگا یالغانوب عسکر آراسنده ترتیبسزلکلر چغو بولمشدر. باهان آرتق مستقل بولوب باش قوماندانغه باش ایه‌سی کیلمه‌گان، شونلقدن آراده نزاع چقغان، دیلر. فقط بوندن باشقه طاغی‌ده طبیعی برسبب بار، که اول‌ده بوگاچه اسلام قوماندانلری قول آستینه کرگان یبرلرده روم نفوذن نغیتوب آنلردن ممکن قدر عسکر آلودر. اسلام نوماندانلری، فیودرنك آقرن حرکتندن استفاده ایتوب عسکرنی تنظیم قیلو وپازیتسیه‌لر حاضرلو برله مشغول بولدیلر. باشقه مهم صوغشلرده‌غی کبك بو صوغشده‌ده اشانچلی وبختلی گینرال خالد بن الولید که باش قوه ندانلقنی طابشردیلر. خالد عسکرنی بو وقتقه قدر عربلرده کورلمه‌گان اصول برله تنظیم قیلدی.

(۱) فتوح البلدان ۱۴۳ - ۱۴۴.

اول، عسکرنی قرق پولق (کِردوس)غه بولوب هر پولقغه بره‌ر قهرمانلق قوماندان ایتدی. الوغ قوماندانلردن ابو عبیده بن الجراح‌نی اورتاغه (قلب که) عمرو بن العاص، برله شرحبیل بن حسنة نی اوڭ قانانقه، یزید بن ابی سفیان برله فعقاع بن عمرونی صول قانانقه، «قباث بن اشیم»نی آلغا قویدی. ایکی عسکر بربرینه کیلوب یتکاچده بر آزغه قدر گل واق مصادمه‌لر گنه بولغالادی. نهایت ١٥ نچی یل رجب آینده (آوغوست، ٦٣٦) اردن نهرینه قویا طورغان «یرموك» Гиромакс وادیسی یانده ایکی اردو قارشیلاشوب زور وقطعی صوغش آچلدی. هر ایکی طرف فوق‌العاده متانت برله محاربه ایتدیلر. روم عسکری اورتاغه دهشتلی صورتده هجوم یاصاب خالدنڭ چاتریغه قدر یته یازدیلر واسلام عسکری چاق مغلوب بولماسدن قالدی. اوشبو وقت «عِکْرِمه بن ابی جهل» آرسلان کبك آطلوب بوری و: «رسول‌الله‌غه فارشی ئه‌الهنی قدر محاربه ایتوب قاچمادیغم حالده بوگون قاچاممی؟» دیه عسکرنی متانت کورسه‌تورگه تشویق ایته ایدی. عکرمه‌نڭ سوزلرینه متأثر بولغان حارث بن هشام، ضرار بن الازور وباشقه برنیچه بهادرلر برنیچه یوز عسکر برله خالدنڭ چاتری آلدینه کیلوب هجوم ایتکان روم عسکرینه فوق العاده قاطی فارشی طوروب بر قدر دفع ایتدیلر. بوندن صوڭ خالد عسکرنده برقدر روح کوتهریلوب خالد بالذات قلبدن (مرکزدن) هجوم یاصادی وآنلی عسکر برله جه‌یه‌ولی عسکر آراسینه توشوب آنلی عسکرنی قامی باشلادی. مونی کورو برله دشمان آنلی عسکری دهشتکه توشوب تورلی طرفغه قاچا باشلادی. خالدنڭ امری برله اسلام عسکری بونلرغه یول آچدیلر. شولای ایتوب آنلی عسکر تورلی طرفغه قاچوب جه‌یه‌ولی عسکر غایت مشکل موقعده قالدی. شولایده دشمان عسکری فوق‌العاده متانت برله صوغشدی. روم عسکرندن عبارت بولغان ایه‌پیراطورغه منسوب عسکرلر بتونیسی دیرلك اونرلدیلر. باش قوماندان اوزی‌ده اونرلدی. بو، روم عسکرینڭ غایت نق صوغشقانلغن کورسه‌ته‌در. مغلوب بولوب قاچقان دشمان عسکری تورلیسی تورلی یاقغه کیتوب قیساریه، قدس، دمشق کبك کریپوستلرغه صیینورغه مجبور بولدیلر. بعض برلری ایسه انطاکیه‌گه قدر یتدیلر. یرموك محاربه‌سنده اسلام عسکرنده‌ده تلفات زور ایدی. بو محاربه‌ده یالگز اولگان کشیلر اوچ مڭدن کیم بولمیچه، آراده مشهور قهرمان عکرمة بن ابی جهل برله اوغلی عمرو، سلمة بن هشام، عمرو بن سعید، آبان بن سعید، جندب بن عمرو، طُعَیْل بن عمرو، سعید بن‌الحارث بن قیس، طُلَیْب بن عمرو، هشام بن العاص کبك الوغلر بار ایدی. اوشبو محاربه‌ده ایڭ نق شجاعت کورسه‌تکان کشیلر خالد بن الولید، عکرمة بن ابی جهل، ضرار بن الاَزْوَر، سَحْط بن اسود الکندی، قارت ابوسفیان بن حرب ایدی. ابوسفیان‌نڭ بو محاربه‌ده وظیفه‌سی عسکرنی صوغشقه تشویق ایتو ایدی. یرموك

محاربه‌سنده غسان کنه‌زی جبلة بن الایهم اسیر توشوب اسلامیتکه کیلدی. فقط صوکندن کینه خرستیانلقغه قایتدی. بونك ماجراسی کیله‌چکده ذکر ایتلور.

یرموك محاربه‌سنده اسلام خاتونلری‌ده فوق العاده زور شجاعتلر کورسه‌تدیلر. آنلر بو صوغشده شفقت همشیره‌لکی خدمتن ادا ایتو برله‌گنه قالمیچه بالذات محاربه ایتدیلر. آنلی عسکرلرنك قاچوب آرتقه بورولغانلقلرن قازقلر برله آتنك باشینه صوغوب کیری قایتارالر هم عسکرلرنی قاچودن عارله‌ندره‌لر ایدی. ابو سفیان خاتونی مشهور هند بنت عتبه بو محاربه‌ده احد محاربه‌سنده‌گی کبك طاورانوب عسکرنی صوغشقه تق تشویق ایتدی. یرموك صوغشی شام فتوحاتنده آیرم موقع طوتادر. ایران فتوحاتنده قادسیه محاربه‌سی نیندی اهمیتنی حائز بولسه، شام فتوحاتنده یرموك محاربه‌سی شول قدر اهمیتنی حائزدر. بوندن صوك روم عسکرلرینه اسلام اردوسیه تق فارشی طورو ممکن بولمادی. اسلام اردوسی طاغیده اوّلگی کبك غایت تیزلك برله آلغا باروده دوام ایتدی. ایمپیراطور هرقل تیز آراده قوتلی اردو تشکیل ایتووینه کوزی یته آلماغانلقدن انطاکیه‌نی طاشلاب قسطنطنیه‌غه کوچدی وشوندن عسکر حاضرله‌و برله مشغول بولدی.

یرموك واقعه‌سی بتو برله اسلام قوماندانلرنی باشده‌غیچه اوزلرینه آتالغان ولایتلرنی ضبط ایتو برله مشغول بولدیلر. خالد بن الولید برله ابو عبیده شمالگه طابا یوروب اوّلده فتح ایتکان شهرلرنی یاکادن فتح ایتدیلر. مذکور شهرلرده دمشق‌دن باشقه‌سنده خلق طرفندن جونله‌ب مقاومت کورمه‌دیلر. دمشق‌ده ایسه یرموك واقعه‌سنده مغلوب بولوب قاچقان عسکرلر اوستینه باشقه‌ده روم عسکرلری بولغانلقدن یاکادن محاصره قیلو مجبوریتنده قالدیلر. فقط بو دفعه‌سنده محاصره اوّلده‌گیچه اوزاق دوام ایتمیچه شهر بیریلورگه مجبور بولدی. شولایده دمشق شهری اسلام عسکرن یاکادن محاصره قیلو مجبوریتینه دوشورگانلکدن بو دفعه‌سنده قوماندانلر اولگیدن قاطیراق معامله قیلدیلر. مثلا «ایزگو یوحنا کلیسه‌سی» دیه معروف الوغ کلیسه‌نك یارطیسی اهل اسلام ایچون مسجد ایتلدی. شولایوق باشقه بر نیچه کلیسه‌ده مسجدگه ئه‌یله‌ندرلدی. ولید بن عبدالملك زمانینده ایسه مذکور الوغ کلیسه‌نك قالغان یارطیسی خرستیانلردن صاتوب آلینوب بتونیسی مسجد اینلدی. صوکندن «جامع اُمَوِیَّة» دیه شهرت طابقان وحاضرگه‌چه موجود جامع اوشبو کلیسه ایدی. بوندن باشقه خصوصلرده ایسه اسلام قوماندانلری شهر خلقی برله غایت یموشاق وگوزه‌ل معامله‌ده بولوندیلر.

یرموك واقعه‌سی برله سوریه صوغشلرینك ایك مهم عملیاتی اجرا قیلندی دیمك ایدی. بوندن صوك قوماندانلرنك تیزدنمی اوزاقدانمی اوزلرینه طابشرلغان ولایتلرنی نهائی اولاره‌ق ضبط ایتولرینه کوزلری یته، خلیفه عمرنك‌ده بوگا ایمانی تق ایدی. شونلقدن خلیفه عمرگه قورقنچلی خالدنی تیمه‌روب طاشلارغه وقت بتکان کبك طویه‌لدی. بو وقت خلیفه‌نك مرکزی‌ده اولدقچه نفیغان ایدی. بناءً علیه اول، یرموك مظفریتینك

دمشق‌نلیا کادن الدوری.

خبری کیلو برله ابو عبیده بن الجراح‌ه مکتوب یازوب آنی باش قوماندان هم سوریه نامیستنیگی تعیین قیلدیغن، خالد بن الولیدنی ایسه مستقل قوماندانلقدن عزل قیلوب ابو عبیده قول آستنده صوغشورغه امر ایتدیکن بلدردی. مکتوب دمشق محاصره قیلنغان وقتده ایرشدیگندن ابو عبیده، خالدنك کوکان قرماو هم آنك جدیتینه خلل کیترمه‌و ایچون مکتوبنی کورسه‌تمی طوردی. دمشق اسلام عسکری قولینه توشکاچ ابو عبیده اوزینك باش قوماندان تعیین ایتلدیکن وخالدنك عزل قیلندیغن اعلان قیلدی. خالد بن الولیدنك بوکا شبهه‌سز فوق العاده کیفی کیتدی. فقط آنك عالیجنابلغی بونی طشقه چغاروغه وعمردن ئوچ آلو کبك یولغه کررگه امکان بیرمی ایدی. اول، بوندن صوك‌ده اوّالگی جدیت وغیرتی برله ابو عبیده قول آستنده محاربه ایتوده دوام ایتدی. ابو عبیده، خالدکه فوق العاده احترام ایته وآنی نق تقدیر ایته ایدی. اول هر نه قدر اوزی باش قوماندان بولسه‌ده خالدنك کیکاشن طکلی، فکرن قبول ایته، گل آنی عسکرنك آلدنده یوروته ایدی. خالد بن الولیدنك عزل قیلنوبنه چن سبب بوکارچه ذکر ایتدیکمز کبك عمر بن الخطاب‌نك آنك آرتق نفوذ واعتبار قازانووندن قورقووی ایدی. خلیفه برله آنك آراسنده اوّلدن اوك صالقونلق بولووی بوندی قورقوغه زور حق‌ده بیره ایدی. بعضلر عمرنك خالدنی عزل قیلووی، «مالك بن نویره» واقعه‌سی سببلی آکا آچولی بولووندن دیسه‌لرده بو اصلا درست توگلدر. چونکه خالدنك آندان صوك اشله‌گان الوغ اشلری بوکا کوبدن کفارت بولغان ایدی ایندی. بو حقده کیله‌چکده بایطاق سوز بولاچغندن حاضرگه شول قدر برله کفایه‌له‌نه‌مز.

خالد عسکرینك کیری عراق‌غه یه‌ریلووی.

خلیفه‌عمر، اوشبو مکتوبنده ابوعبیده بن الجراح‌نه‌عراق‌دن خالدبن الولید قوماندانلقدن سنده کیلگان عسکرنی کیری عراق‌غه، سعد بن ابی وقاص‌غه یه‌رگه امر اینکان ایدی. دمشق فتح قیلنو برله اول مذکور عسکرنی عراق‌غه اوزاندی. بونارغه قوماندان اینوب عراق اوردوسینك باش قوماندانی سعدنك برادر زاده‌سی هاشم بن عتبة بن ابی وقاص‌نی تعیین ایتدی. اوشبو عسکر اچنده فرقه قوماندانی مشهور تعقاع بن عمرو ده بار ایدی. مذکور عسکرنك قوماندانی خالد بن الولید ایسه یوقاروده ذکر ایتلدکچه ابوعبیده بن الجراح قول آستنده قالدی. خلیفه عمرنك عراق اردوسینه یاردمگه خالد عسکرن یه‌رووی ابوبکرنك وصیتی بوینچه ایدی. چونکه اول اولم آلدندن ولی عهد عمرگه شام فتح قیلنسه خالد عسکرن کیری عراق‌غه قایتارسك دیگان ایدی. برموك واقعه‌سندن صوك شام قطعه‌سینك فتح قیلنوب بته‌چکینه خلیفه عمرنك کوزی یته ایدی. احتمال اول مذکور عسکرنی کیری یه‌رونی بر قدر کیچکدرگان ده بولور ایدی، فقط رستم عسکرینه فارشی طورو ایچون سعد عسکری آزلق قیلغانلقدن دمشق یاکادن فتح ایتلو برله اول مذکور عسکرنی یاردمگه یه‌ردی.

یوقاروده ذکر ایتلدکچه یرموك قطعی محاربه‌سندن صوك الوغ قوماندانلردن هر

قایوسی اوزلرینه وعده قیلنغان ولایتلرنی بتونله‌ی فتح ایتوب بترو برله مشغول بولاچقلر ایدی. شونلقدن ابوعبیده برله خالد دمشق‌نی آلو برله حمص‌قه واول آلنغاچ طاغی ده شمالگه بوردیلر. یزید بن ابی سفیان ایسه دمشق ولایتینك ساحللرن فتح ایتو برله مشغول بولدی. آنك برادری معاویه بن ابی سفیان ده اوشبو وقت آنك قول آستنده ایدی. یزید، معاویه برله برابر صَیْدا، عرقَة، جُبَیْل بیروت وباشقه ساحلده‌گی شهرلرنی فتح‌ایتدیلر. اوشبو وقت بیرلی خلقدن بیك کوبیسی اوز اختیارلری برله بیرلرن طاشلاب کیتدیلر. عرقه شهرن بالذات معاویه فتح ایتمش ایدی. عمر بن الخطاب‌نك صوکغی زمانلرنده، عثمان بن‌عفان‌نك اوّلگی دورلرنده اوشبو شهرلردن بعضاری فلوط برله هجوم قیلغان روم عسکری طرفندن باکادن آلنغاچ، شام نامیستنیگی معاویه بن ابی سفیان یاکادن بو شهرلرنی فتح ایتوب صاقچی عسکرلر برله طوتردی. شرحبیل برله عمرو بن العاص باشده اردن ولایتن بتونله‌ی فتح ایتوب صوکندن برابر فلسطین‌غه یوردیلر. اردن‌ده شرحبیل اورنینه «ابوالاَعْوَر» والی بولوب قالدی. فلسطین‌ولایتی شام‌قطعه‌سینك یوره‌گی دیمك ایدی. فلسطین‌نك رومله‌رفولندن کیتووی آنلرایچون بتون‌شام‌قطعه‌سینك کیتووندن‌ده آور بولاچق ایدی. چونکه خرستیانلر ویهودیلر ایچون مقدس صانالمقده بولغان «قدس» (Іерусалимъ) شهری اوشبو فلسطین ولایتنده ایدی. ایمپیراطور هرقل انطاکیه‌دن قسطنطینه‌غه کیتیشلی احتیاطا «صلیب مقدس»نی اوزی برله برابر آلوب کیتسه‌ده، فلسطین‌نی قولدن اچقدرماوغه امیدی بار ایدی. چونکه آنك ایچون فلوط واسطه‌سیله فلسطین‌غه عسکر توشرو هر وقت ممکن بولاچق ایدی. شونلقدن اول اوزی سوریه‌دن کیتکانده فلسطین‌ده‌غی عسکرلرینه اسلام‌عسکرلرینه نق‌قارشی طورغه امر ایتکان وبونی‌ده اشانچلی مقتدر وداهی قوماندانلرندن بولغان «ارطبون»غه طابشرغان ایدی. فقط اسلام عسکری‌ده سوریه‌ده کوندن کون‌نغوب فلسطین‌نی قولغه‌توشوره چکلرینه ایمانلری نق ایدی. اردن ولایتن فتح ایتوب بتکاچ عمرو بن‌العاص، شرحبیل بن حسنه برله برابر فلسطین‌غه بوروب آنی بتونله‌ی قولغه‌کیچرو برله مشغول بولدی. فلسطین‌ده، ئه‌لیگی اجنادین دیگان بیرده قوّتلی عسکر برله ارطبون طورا ایدی. اول، «رَمْلَة» برله «ایلیا» (قدس)غه ده قوتلی عسکر قویغان ایدی. عمرو بن العاص، ارطبون‌نك کوب عسکر برله فلسطین ده اورونلاشدیغن بلدروب خلیفه‌گه مکتوب یازغان ایدی. بونك اوزرینه خلیفه، یزید بن ابی سفیان‌غه مکتوب یازوب برادری معاویه‌نی قیساریه‌نی فتح ایتو ایچون ببه‌رگه امر ایتدی. عمر، بوحقده معاویه‌نك اوزینه‌ده مکتوب یازدی. عمرنك معاویه‌نی قیساریه‌گه ببه‌روی بیگرمك ارطبون‌غه یاردم‌بارووندن منع ایتو ایچون ایدی.

عمرو بن‌العاص، قدس‌نی فتح ایچون عَلْقَمَة بن‌حکیم الفِراسی ومسروق العَکِی قول

آستنده، رمله‌نی فتح ایتو ایچون ابوایوب المالکی قول آستنده عسکر یبه‌روب اوزی «اجنادین» گه ارطبون‌غه فارشی یوردی. اوشبو ایکی داهی قوماندان بیك کوب وقتلر بر برینه ایلچیلر یبه‌روب بر برن آلداشورغه وبر برینك اسرارینه واقف بولورغه طرشدیلر. اوشبومناسبت برله خلیفه‌عمرنك «روم ارطبونن عرب ارطبونی برله آتدق، قاریق نتیجه نی بولور؟» دیگان سوزن نقل ایتمکده‌لردر. اوشبو وقت ایلچیلر یبه‌روب کنه هیچ بر نتیجه چقماغاچ عمرو بن العاص نك بالذات ارطبون غه کرگانلگن، ارطبون بونك عمرو بن العاص بولووون ظن ایتوب اوترترگه بولغانلغن، عمرو بن العاص نك بونی سیزنوب حیله برله قوتولغانلغن عرب مؤرخلری روایت ایتمکده‌لردر. فقط عقل بوگا اصلا اشاناسی کیلمیدر. باش قوماندان نك اوزن بولای تهلکه گه صالووی اصلا معقول توگلدر. هر قومده بولغان کبك عربلرنك ده اوز داهیلرن کوته‌روب شوندی اویدرما خبرلر نقل ایتولری بیك طبیعی اشدر. عمرو بن العاص بایطاق وقتلر مخابره صوگنده ارطبون عسکرینك درجهٔ شوکتن بلگاچ، بر کون فاطی هجوم یاصاب دشمان عسکرینه فارشی نق صوغش آچدی. اسلام عسکرینه آچلغان بخت بووافعه‌ده آلداتمادی. ارطبون، مغلوب بولوب قدس که صیینورغه مجبور بولدی. قدس نی محاصره قیلوب یاتقان اسلام عسکری ایسه ارطبون عسکرن کورگاچ آنلرغه یول آچدیلر. اسلام عسکرینك بوگا یول آچولری اوز اختیارلری برله بولغانمی، ئه‌لل ارطبون صفنی یاروب کرگانمی آنیسی بزگه معلوم توگل. هرحالده بوندن صوك ارطبون قدس که کروب محاصره آستنده قالمشدر.

عمرو بن العاص اجنادین‌ده ارطبون عسکرن مغلوب ایتوب «ایلیاء» غه کرتکاچ آنك اشن اوّلده محاصره ایتوب یاتقان عسکرگه طابشروب اوزی فلسطین‌نك باشقه شهرلرن فتح ایته باشلادی. اول غزّة، سبسطیه، نابلس، لُدّ، عمواس، بیت جبرین، مرج عیون شهرلرن فتح ایتدی.(۱) غزه‌نی فتح ایتو اشی اوّلا علقمة بن مجززگه طابشرلسه‌ده، اوزاق وقتلر مخاصره قیلدیغی حالده اول آنی قولغه توشوره آلماغان ایدی. اوشبو وقت عمرو بن العاص ایسه آنی بیریلورگه مجبور ایتدی. بوندن صوك عمرو بن العاص قدس گه یوروب آنی نقلاب محاصره ایته باشلادی. قدس‌نی محافظه ایتو ارطبون کبك قهرمان وداهی بر قوماندان قولینه کیچکانلکدن، کربپوست‌ده نق بولغاملقدن آنی آلو بایطاق مشکل بولاچق ایدی. شونلقدن عمرو بن العاص محاصره‌نی نغیتو برله برابر ارطبون‌غه دوستانه مخابره‌لر یاصاب طابشریلورغه کیکشاش بیره ایدی. قدس قایچانده بواسه بر توشه‌چگندن ارطبون، قلعه‌نی طابشروغه نیت ایتسه‌ده عمرو بن العاص‌قه طابشرو آنك غرورینه صیمی ایدی. شونلقدن اول عمروگه فارشی یازغان بر مکتوبنده قدس‌نی عمر بن الخطاب اوزی فتح ایته‌رگه تیوشلگن آکفارتقان ایدی.

قدس‌نك محاصره قیلنوری.

(۱) سبطیه، نابلس ولایتنده، بر شهردر. لد، بیت‌المقدس که یاقن بر قریه‌در. عمواس، رمله برله قدس آراسنده، رمله گه یاقن بر قریه‌در.

بونك اوزرینه عمرو بن العاص، امیر المؤمنین‌گه مکتوب یازوب آنك فکرن صورادی. بناءً علیه عمر بالذات قدس‌نی فتح ایتو فکرینه توشوب شام‌غه سفر ایته‌رگه بولدی.

عمر بن الخطاب شام سفرینه چقماس بورون آنداغی والیلرگه مکتوب یازوب «جابیه»ده اوزن قارشی آلورغه امر ایتدی. مدینه‌ده اوز اورنینه علی بن ابی طالب‌نی قالدردی. اول جابیه‌گه بارب توشوگه شام والیلری برهم برهم آنی استقبال ایتدیلر. ایك باشلاب یزید بن ابی سفیان، آندان صوك ابو عبیده، آندان خالد استقبال قیلدیلر. اوشبو وقت عمر بن الخطاب عادی‌گنه آتده هم بیك عادی کیومده ایدی. سوریه والیلری ایسه یفدك کیوملر کیونگانلر ایدی. عمر بن الخطاب‌نك بوکا فوق العاده کیفی کیتوب: «بیك تیز فکرکزدن دونگانسز، مینی شوندی قیافتده استقبال ایته‌سز؟ سزنك طویغانکزغه ایکی یل‌غنه بولدی بیت‌ئه‌لی!» دیدی. بو وقتلرده قدس کامیندانتی ارطبون برله رمله کامیندانتی تدارق (تیودور) کریپوستلرنی اوز قوللری برله طابشررغه عار له‌نوب بولسه کیره‌ك کریپوستدن قاچوب مصرغه صزغانلر ایدی. قدس خلقی، عمر بن الخطاب‌نك جابیه‌گه کیلگانلکن ایشتو برله آنك برله مصالحه یاصاو ایچون اوزلرندن برنیچه آدلی عسکردن عبارت ایلچی هیئتی یبه‌ردیلر. عمر بن الخطاب جابیه‌دن قدس‌نی محاصره ایچون بارغه طورغان وقتده مذکور هیئت کیلوب قدس، رملة واطرافی ایچون مصالحه یاصادیلر. مصالحه موجبنچه فلسطین خلقی باشقه شام خلقی کبك نالوغ بیره‌چکلر، دین، عرف وعادتلرن اجرا قیلوده تمام مختار ایدیلر. کلیسه اشلرینه اسلام مأمورلری طرفندن اصلا مداخله بولمایه‌چق، اوز قوللرنده واوز اداره‌لرنده بولاچق ایدی. اوشبو وقت عمر بن الخطاب طرفندن رملة وایلیا خلقینه آیرم آیرم صلحنامه‌لر یازوب بیرلمش ایدی (۱).

فلسطین قطعه‌سی کبره‌ك خرستیانلر وکیرك یهودیلر قاشنده مقدس اورون صانالمقده‌در. چونکه بونده قدس شهری بولوب آنده خرستیانلرنك مقدس قمامه (قیامه) کنیسه‌لری،

---

(۱) ایلیا اهلینه بیرلکان صلحنامه‌نك صورتی اوشبودر: «بسم‌الله الرحمن الرحیم. هذا ما اعطی عبدالله عمر امیرالمؤمنین اهل ایلیاءَ من الامان. اعطاهم امانًا لانفسهم واموالهم ولکنائسهم وصلبانهم وسقیمها وبریئها وسائر ملتها. انه لا تُسکَن کنائسهم ولا تُهدَم ولا یُنتَقص منها ولا من حیّزها ولا من صلیبهم ولامن شیءٍ من اموالهم ولا یُکرَهون علی دینهم ولا یضار احد منهم ولا یسکن بایلیاءَ معهم احد من الیهود. وعلی اهل ایلیاءَ ان یعطوا الجزیة کما یعطی اهل المدائن. وعلیهم ان یُخرِجوا منها الروم واللُّصوت. فمن خرج منهم فانه آمن علی نفسه وماله حتی یبلغوا مأمنهم ومن اقام منهم فهو آمن وعلیه مثل ما علی اهل ایلیاءَ من الجزیة.

ومن احب من اهل ایلیاءَ ان یسیر بنفسه وماله مع الروم ویخلی بیَعهم وصلبهم فانهم آمنون علی انفسهم وعلی بیعهم وصلبهم حتی یبلغوا مأمنهم. ومن کان بها من اهل الارض قبل مقتل فلان فمن شاء منهم قعد وعلیه مثل ما علی اهل ایلیاءَ من الجزیة. ومن شاءَ سار مع الروم ومن شاءَ رجع الی اهله فانه لا یؤخذ منهم شیءٌ حتی یُحصد حصادهم وعلی ما فی هذا الکتاب عهدالله وذمة رسوله وذمة الخلفاءَ وذمة المؤمنین اذا اعطوا الذی علیهم من الجزیة. شهد علی ذلك خالد بن الولید وعمرو بن العاص وعبدالرحمن بن عوف ومعاویة بن ابی سفیان وکتب وحضر سنة ۱۵.

یهودیلرنك بیت‌المقدس‌لری بار ایدی. شونلقدن بو بیرلردن آیریلو خرستیانلر ایچون فوق‌العاده آغر بولاچق ایدی. یهودیلر ایچون بالعکس بو قطعه‌نك اهل اسلام قولینه کیچووی مطلوب ایدی. چونکه آنلرنك ملت حاکمه بولغان خرستیانلردن کورگان قصنقیلرنی اهل اسلامدن کورمیه‌چکلرینه ایمانلری نق ایدی. شونك ایچون‌ده آنلر شام فتوحاننده اسلام قوماندانلرینه کوب یاردملر ایتدیلر. عمر بن الخطاب جابیه‌گه کیلگناچ بر یهودینك آنی قدس‌نی آلمیچه قایتماسقه نق تشویق ایتدیکن وایلیا فتح ایتلگانچه آنك یانندن قالمیچه یورودیگن روایت ایتمکده‌لردر. قدس مذکور ایکی ملت قاشنده مقدس صانالغان کبك اهل اسلام ایچون‌ده محترم اورندر. چونکه اول بیك کوب پیغمبرلرنك طورغان اورونلری بولو اوستینه «اسراء» واقع بولغان بیردر. ایلیا خلقینك شهرنی بالذات خلیفه‌نك اوزینه طابشرغه تله‌ولری‌ده مذکور شهر اهل اسلام قاشنده محترم اورون حسابلانغانلقدن، اسلام فاتحلرینك آنلرنك مقدس کنیسه‌لرن اوزلرینه طارتوب آلولرندن قورقو ایچون بولسه کیره‌ك.

ایلیا ایلچی هیئتی برله صلح یاصالغاچ خلیفه عمر قدس‌که سفر ایتمکچی بولدی. آنکا قدر وحرمت کورسه‌تو ایچون بولسه کیره‌ك، که اسلام قوماندانلری آکا بر «برذون» کیتروب بیردیلر. بر آز بارغاچ بونك یورغالاوینه خلیفه‌نك اچی پوشدی. بو تکبرلك بولاچق، دیب برذون‌دن توشوب یاکادن اوز آتینه آتلاندی. قدس‌که تونله‌ته باروب کروب عمر ایك باشلاب مسجد اقصی‌غه باروب آنده نماز اوقودی. طاك آتقانچه شونده بولوب طاك آتقاچ مؤذندن آذان ئه‌یتدروب ایرته نمازن اوقودیلر. بوندن صوك عمر، بیت‌المقدس اوستینه بر مسجد بنا قیلماقچی بولدی. بو، مقدس طاش اوستینه بنا قیلنغان بر هیکل بولوب حاضرگی کونده خرابه حالنده وچوبلکدن عبارت ایدی. مذکور هیکل بنی اسرائیل زمانننده یهودلرگه آچو ایتوب رومالیلر طرفندن بیمرلگان وچوبلکه ئه‌یله‌ندرلگان ایدی. عمر باشده اوزی بولدیغی حالده تیز آراده چوبلکنی طازارتوب طاشلادیلر. ئه‌لیگی مسلمان یهودیسی کعب‌الاحبار، بیت‌المقدس اورنینه مسجد بنا قیلو ایچون چوبلك طازارتیلا باشلاغاچ قوانچندن تکبیر ئه‌یتوب یبه‌ردی. بونی کوروب باشقه‌لرده تکبیر ئه‌یتدیلر. عمر باشلاب کعب طرفندن تکبیر ئه‌یتلگانلگن بلگاچ آنی چاقروب تکبیر ئه‌یتووینك سببن صورادی. کعب، بوندن بیش یوز یل الوك بر پیغمبرنك، عمرنك بو اشی حقنده سویله‌گانلگی حقنده بر طاتم اسرائیلیات سرد ایتدی. خرستیانلرنك دائمی صورتده قصو وتحقیرلرینه معروض قالغان بر منتدن بولغان کعب‌نك بیت‌المقدس خرابه‌سینك مقدس مسجدکه ئه‌یله‌ندرلووینه شادلانماوی ممکن‌ده توگل ایدی. عمر بن الخطاب طرفندن تأسیس قیلنغان اوشبو مسجد صوکندن توسیع قیلندی. یوقاروده ذکر ایتلگان صلح شرطلرندن آکلاشلدنچه عمر بن الخطاب‌نك ایلیا خلقی برله بولغان اوشبو معامله‌سن، صوکندن اهل صلیب معامله‌سینه قیاس قیلنسه، آرادهغی فرق جبر برله کوك آراسنده‌غی فرق کبك بولغانلغن کوروب انسان شاشادر.

خلیفه‌نك قدس که کرووی.

قدس فتح ایتلگاچ عمر بن الخطاب فلسطین قطعه‌سن مرکز اداره‌لری قدس ورمله بولمق اوزره ایکی ولایتکه بولدی. قدس‌که علقمة بن مُجَزِّزنی، رمله‌گه علقمه بن حکیم‌نی والی نصب ایتدی. بوندن باشقه فتح قیلنغان ولایتلرگه‌ده والیلر تعیین قیلوب مدینه‌گه قایتوب کیتدی. قدس‌نك فتح قیلنووی ۱۵ نچی یل آخرلرنده یاخود ۱۶ نچی یله بولمشدر. طبری‌دن آلوب یوقاروده ذکر ایتلگان صاحنامه‌دن ۱۵ نچی یلده بولغانلغی آکلاشیلادر. فلسطین، اردن وشام ولایتلرنده‌گی شهرلرنك کوبره‌گی اوشبو ۱۶ نچی یلده فتح ایتلوب بعض بر نفراق کریپوستلر اون جیدی واون سیکزنچی یللرغه قدر قالمشدر.

دمشق ایکنچی دفعه فتح ایتلگاچ قوماندانلردن یزید، شرحبیل وعمرولرنك اوز ولایتلرن ضبط ایتوب بتو برله مشغول بولغانلقلرن، ابو عبیده بن الجراحنك شمالگه طابا یوروب حمص‌نی کیری آلغانلغن یازغان ایدك. قدس‌نی فتح ایتو ایچون عمر بن الخطاب شام‌غه کیلگانده آنك امری برله باش قوماندان ابو عبیده وباشقه قوماندانلرنك آنی استقبال ایچون جابیه‌گه کیلگانلکلرن‌ده یازوب اوتکان ایدك. ابو عبیده، عمر بن الخطاب‌نی اوزاتقاچ خالد بن الولید برله حمص‌قه قایتوب آنك شمالنده‌گی بیرلرنی ضبط ایته باشلادی. اول «معرّة حمص» و «حماة» لرگه یوروب آنلرنی حمص صلح شرطلری برابرینه صلح صورارغه مجبور ایتدی. بوندن صوك اول «قِنّسرین» نی فتح ایتو ایچون خالد بن الولیدنی، «لاذقیّه» نی فتح ایتو ایچون مشهور صحابی عُبادة بن الصامت‌نی یبه‌ردی. عباده بن الصامت، لاذقیه‌نی بر نیچه کون قاطی محاصره قیلغاندن صوك کوچ برله آکا کررگه موفق بولدی. اوشبو وقت شهر خلقندن بر قدر خرستیانلر قاچقان بولسه‌لرده صوکندن اوتنولری بوینچه نالوغ بیروب طورو شرطی برله شهرگه قبول ایتلدیلر. شهر کوچ برله آلنووینه قارامیچه خلق‌غه عباده طرفندن فوق العاده گوزه‌ل معامله قیلندی وچیرکاولرینه اصلا تیبلمه‌دی. بوندن صوك عباده، لاذقیه ولایتن بتونله‌ی قولغه کیچروده دوام ایتدی: جَبَلَة، اَنطَرطُوس، بُلُنیاس مَرقَب وباشقه شهرلرنك بارسن‌ده فتح ایتدی. لاذقیه وذکر ایتدکمز اوشبو شهرلر ۱۶ نچی یل برله ۱۷ نچی آراسنده فتح ایتلدیلر. خالد بن الولید، قنسرین‌گه یاقن «عاضر قِنّسرین» دیه معروف قریه یاننده «میناس» قوماندەسنده یاخشوق قوتلی روم عسکرن اوچراتوب تارمار کیتروب طاشلادی. میناس اوزی اوترلدی. روم جنسینه منسوب عسکر ایسه بتونیسی دیرلك اوترلدیلر. حاضر قنسرین خلقی تنوخ عربلرندن بولوب، اوزلرینك مجبورا آکا قارشی صوغشقه چقغانلقلرن سویلهب صلح صورادیلر. اوشبو وقت خالد بن الولیدنك دعوتی بوینچه تنوخ عربلرندن بعضلری اسلامیتکه کیلدیلر. «بنوسلیح» عربلری ایسه اوّلده‌گیچه نصرانیتده قالدیلر. بوندن صوك خالد «قنسرین» شهرن فتح ایتدی. اوشبو شهر ویاننده‌غی آولنك صلح شرطلری حمص صلح شرطلری برله بر ایدی. قنسرین فتح ایتلگانلگن ایشتکاچ عمر

لاذقیه، قنسرین، حلب، انطاکیه‌لرنك آلنووی.

بن الخطاب‌نك خالد حقنده «اَمَّرَ خالد نفسه یرحم الله ابا بکر هو کان اعلم بالرجال منی» (۱) دیب ئه‌یتکانلکی روایت ایتله‌در. عمر بن الخطاب‌نك اوشبو سوزی خالدنك کوکلن طابو ایچون سیاسةً ئه‌ینلکان‌گنه بر سوز ایدی. چونکه اول خالدنك درجهٔ اقتدارن بوندن الوك ده بیك یاخشی بله ایدی.

بوندن صوك باش قوماندان ابو عبیده بالذات «حَلَب» که یوردی. حلب خلقی‌ده بوکاردن جزیه بیررگه بولوب صلح صورارغه مجبور بولدیلر. حلب فتح ایتلگاچ ابو عبیده انطاکیه‌گه یوردی. بو، غایت نق کریپوستلی شهر بولوب قنسرین وباشقه بیرلرده‌گی محاربه‌دن قاچقان عسکرلر شونده جیبلغان ایدی. انطاکیه عسکری شهردن یارم استانسه قدر مسافه‌ده بولغان «مهروبه» دیگان بیرگه چغوب ابو عبیده عسکرن قارشی آلدیلر. آراده واقع بولغان محاربه‌ده دشمان عسکری مغلوب بولوب کریپوستکه النجا ایته‌رگه مجبور بولدی. ابو عبیده بوندن صوك کریپوستنی قاطی صورتده محاصره ایته‌رگه کرشدی. شهر خلقی قارشی طوروده معنا چقمایه‌چغن بلگاچ، بر قسمی شهرنی طاشلاب کیتو، قالغانلری ایسه جزیه بیرو شرطی برابرینه صلح صورارغه مجبور بولدیلر. انطاکیه خلقندن آلنغان جزیه هر بالغ کشیگه بردنیارو بر جریب بغدای ایدی. انطاکیه، موقع جغرافیسی اعتبارندن مهم بر شهر بولوب، نق کریپوستکه مالك بولغانلقدن عمر بن الخطاب ابو عبیده‌گه بونده دائمی عسکر طوتوب آنلرغه معاش بیروب طورغه قوشدی.

عرب قوماندانلری بتون شام قطعه‌سن ضبط ایتوب بتروب بارغان وقتلرده ایمپیراطور هر فل طاغی بر قطعی صوغش ایچون عسکر حاضرله‌گان ایدی. مذکور عسکر قسطنطنیه واسکندریه‌دن جیبلوب ولی‌عهد قونستانتین قوماندهسنده فلوط برله انطاکیه‌گه یبه‌رلدی. بووقت انطاکیه اهل اسلام قولینه کیچکان بولسه‌ده، آنده‌غی عسکر یوق منزله‌سنده آز بولغانلقدن، روم عسکرینك کورینووی برله شهر خلقینك آنلرنی قارشی آلاچقلری معلوم ایدی. قیرمان ایمپیراطور هرقل بووقت بیك قارت هم آورو بولغانلقدن صوغشقه بالذات اشتراك ایتونی خاطرینه‌ده کیترمی ایدی. شولایده اول اسلام عسکرن سوریه‌دن چغارو ایچون قولندن کیلگان بتون چاره‌لرن قیلدی. مثلا اول یاخشوق قوتلی عسکر یبه‌رو اوستینه الجزیره خلقن توتورتوب اوزینه یاردم ایته‌رگه وعده‌لرن آلدی. شولایوق سوریه شهرلرندن‌ده مدکن بولغانلرن اهل اسلام علیهنه آیاقلاندررغه تشویق ایتدی. ابو عبیده اوشبو وقت حمص‌ده ایدی. اول روم عسکرینك کیلوون ایشتو برله تورلی طرفقه طارالغان عسکرلرن حمص‌قه جیدی. شولایوق خالد بن الولیدنی‌ده قنسرین‌دن حمص‌قه چاقردی. مسئل اولدقچه مشکل ایدی. چونکه روم عسکری بووقت حلب وقنسرین‌نی قولغه کیچروب حمص‌نی محاصره ایچون کیله‌لر ایدی. الجزیره خلقندن‌ده بونلرغه

(۱) «خالد اوزن اوزی امیر یاصادی. الله ابوبکرگه رحمت قیلسون، اول کشی طانوده میندن آرتغراق ایکان!» مضمونند‌ه‌در.

ایمپیراطور هرقل‌نك سوریه‌نی آلو ایچون یاکلدن عسکر یبه‌رووی.

بایطاق یاردم کبلچکی ایشتلدی. شونلقدن ابو عبیده قوماندانلرن جیبوب عسکری کیکاش یاصادی. خالد بن الولیددن باشقه قوماندانلر عمر بن الخطابنه مکتوب یازوب یاردم صورارغه، آکارچه کریپوستکه کروب بیکلرنورگه کیکاش بیردیلر. خالد بن الولید ایسه آچق بیرده فارشی آلوب صوغشورغه کیکاش بیردی. فقط ابوعبیده تکیلر نك فکرلرن معقول کوروب خلیفه‌گه مکتوب یازدی. عمر بن الخطابنه بو خبر اوق کبك باروب قادالدی. درحال اول عراق اردوسینك باش‌قوماندانی سعد بن ابی وقاص‌قه مکتوب یازوب الجزیره‌نی عراق عسکری برله اشغال ایتوب رومارغه یاردملرن منع ایته‌رگه وقعقاع بن عمرو قول آستنده ابو عبیده‌گه غایت تیز یاردم یبه‌رگه امر ایتدی. بناءعلیه سعد، کوفه‌ده صاقلق ایچون طورغان دورت مك عسکرنی قعقاع قوماندەسنده سوریه‌گه یبه‌ردی. سهیل بن عدی، عبدالله بن عتبان، ولید بن عقبه وعیاض بن غنم لرنی بر قدر عسکر برله الجزیره‌گه یبه‌روب مهم اورونلرنی اشغال ایته‌رگه قوشدی. الجزیره‌گه کیتکان عسکرگه باش قوماندان ایتوب عیاض بن غنمنی تعیین ایتدی. بو اش خلیفه‌نك امری برله ایدی. قونستانتین، سوریه‌دن یاردم کیلوون والجزیره خلقینك اسلام عسکرلری پیدا بولو سببلی یاردم ایتودن واز کیچدیکلرن ایشتوب مشکل حالگه توشدی. روم عسکرینه قوشلغان تنوخ عربلری خالدکه خبر یبه‌روب اوزلرینك اسلام عسکرینه فارشی طورمایه‌چقلرن، آنلرنی کورو برله بیکلرچکلرن بلدردیلر. بونك اوزرینه ابو عبیده طاغی عسکری کیکاش یاصادی. قوماندانلر تورلیسی تورلیچه کیکاش بیردیلر. خالد بن الولید ایسه هیچ بر سوز سویله‌مه‌دی. ابوعبیده بوکاردن: «نیچون سین فکرکنی بیان قیلمیسك؟» دیب صوراغاچ خالد: «مین فکرمنی بر مرتبه سویله‌گان ایدم ایچ، قبول ایتمه‌دك» دیدی. بوکا فارشی ابو عبیده «سویله، سوزکنی طکلایه‌چقمن، فکرکدن چقمایه‌چقمن» دیدی. شوندن صوك خالد: «کریپوستدن چغوب صوغشووك موافق. چونکه آنلرنك صانلری آزایدی ایندی. آنلر صان کوبلگینه طایانوب صوغشه‌لر، بز ایسه صان کوبلگینه قاراب توگل، بلکه الله‌نك یاردمینه طایانوب صوغشه‌مز. آنلرنك کوب بواولرینه اهمیت بیرمه!» دیدی. بونك اوزرینه ابوعبیده کریپوستدن چغارغه قرار بیروب عسکرنی صوغشقه نق تشویق ایتوب بالقنلی نطق ایراد ایتدی. عسکر فوق العاده شجاعتلنوب کریپوستدن چقدیلر. عسکرنك اوك قاناتنده خالد، صول قاناتنده عباس، اورتاده ابو عبیده اوزی ایدی. ابوعبیده طرفندن روم عسکرینه ناطی هجوم باشلانو برله ئه‌لیگی تنوخ عربلری یبکلوب قاچا باشلادیلر. بوندن صوك دشمان عسکری برقدر ارشی طوروب ماتاشسده‌مغلوب بولوب قاچارغه مجبور بولدی. شولای ایتوب خلیفه‌نك طعی تدبیرلری سایه‌سنده‌واسلام عسکرینك خصوصا خالد بن الولیدنك شجاعت وقهرمانلقلری سایه‌سنده هرقلنك صوکغی امیدی‌ده بوشقه چقدی. قعقاع بن‌عمرو عسکری واقعه‌دن اوچ کون صوك غنه حمص‌نه کیلوب یتسه‌لرده خلیفه‌نك امری برله غنیمتکه قاتناشدرلدیلر.

عمر بن الخطاب، ابو عبیده‌دن قونستانتین عسکرینك کیلو وندن خبر آلفاچ مسئله‌گه فوق‌العاده اهمیت بیروب بر قدر عسکر برله بالذات اوزی شام‌غه سفر ایتکان ایدی. اول جابیه‌گه کیلوب یتکانده ابو عبیده‌دن آکا دشمان عسکرینك مغلوب بولوب قاچقانلغی حقنده خبر کیلدی. شونلقدن اول حمص‌قه بارغه لزوم کورمه‌دی. عمر بن الخطاب‌نك اوشبو سفرنده‌ده جابیه‌گه ابو عبیده بن الجراح، خالد بن الولید وباشقه بر نیچه قوماندان کیلوب آنك برله کورشدیلر. الجزیره‌ده‌گی باش قوماندان عیاض بن غنم‌ده اوشبو وقت جابیه‌گه کیلگان ایدی. ابو عبیده آنی خلیفه‌دن صوراب اوز یانده سوریه اردوسنده قالدردی. بوندن صوك اول مدینه‌گه قایتوب کیتدی.

قونستانتین عسکرن طارانوب طاشلاماندن صوك ابو عبیده بن الجراح تورلی طرفلرغه عسکر یبه‌روب بوکارچه اشغال قیلنماغان یبرلرنی اشغال قیلدی. اوشبو وقت اول اوزی بوقا، سرمین، تیزین، قورس، منبج‌لرنی فتح ایتدی (١). شولایوق بو وقت تحت اطاعتدن چقغان حلب خلقن‌ده کبری اطاعتکه آلدی. عیاض بن غنم برله حبیب بن مسلمه‌لرنی یبه‌روب شرق طرفندن فرات نهرینه، شمالدن آناطولی‌غه قدر سوریه قطعه‌سن تماما فتح ایتدردی. فتح ایتلگان شهرلرگه اوز طرفندن والیلر قویوب، اوزی حمص‌ده اورونلاشدی. خالد بن الولید آنك قول آستنده قنسرین‌ده والی بولدی. شولآی ایتوب اوچ دورت یل قدر آزغنه بر مدت اچنده روم عسکرینه قیاس ایتمه‌سلك درجه‌ده آز عرب عسکری بتون سوریه قطعه‌سن ضبط ایتوب مدینه دولتینه الحاق ایتدیلر. قیساریه‌دن باشقه بتون سوریه قطعه‌سی ١٨ نچی یلغه قدر قولغه کیچوب، یالکز اول فوق‌العاده نق کریپوست بولغانلقدن بر آز وقتلر بیرلمی طوردی. نهایت ١٩ نچی یل شوالده (٦٤٠ اوکتابر) معاویه بن ابی سفیان بونی‌ده قولغه توشورگه موفق بولدی.

سوریه قطعه‌سی شمال طرفندن آناطولی، شرق طرفندن فرات نهری وشام صحراسی، جنوب طرفندن عربستان، غرب طرفندن بحر الروم (بحر متوسط) برله محدوددر. بو قطعه ایسکیدن بیك کوب قوملرنك وطنی بولوب ٦٥ سنهٔ میلادیه‌سنده رومالیلر قولینه کیچدی وشول وقتدن آلوب ٦٣٣ سنهٔ میلادیه‌سینه یعنی اسلام فتوحاتی باشلانغانغه قدر آنلر قولنده قالوب نهایت ٦٣٨ سنه‌سنده (١٧ ه) مدینه دولتی قول آستینه کردی. روملر دورنده سوریه قطعه‌سی انطاکیه، دمشق، فلسطین اسملرنده بیوك اوچ قسمگه منقسم بولوب شمال قسمی سوریه، جنوب غربی قسمی فلسطین دیب آتالا ایدی. اصل اسلام قولینه کیچکاچ بتونیسی شام اسمی برله معروف بولوب کیتدی. عمر بن الخطاب بو قطعه‌نی ثغور، دمشق، اردن، فلسطین اسملری برله دورت قسمگه بولدی. ثغور قسمی حمص، قنسرین، حلب، انطاکیه‌لرنی شامل بولوب مرکز اداره‌سی حمص شهری ایدی. بو حقده کیل‌چکده مفصل معلومات بیریله‌چکندن سوزنی اوزایتمیز.

(١) بوقا، انطاکیه ولایتنده بر قریه بولوب، قورس حلب ولایتنده‌در.

عمر بن الخطاب‌نك ایکنچی مرتبه شام‌غه کیلوری.

شام قطعه‌سینك بتونلای اهل اسلام قولینه کیچوری.

۱۷ نجی یل سوریه بتونلهی فتح اینلگاچ عیاض بن غنم برله خالد بن الولید سوریه حدودن کیچوب آناطولی‌ده هجوملر یاصاب کوب غنیمتلر آلوب قایتقانلر ایدی. بونی ایشتوب بعضلر امیدلهنوب خالدکه بارغانلر ایدی. اوشبو جملهدن «اشعث بن قیس» قنسرین‌گه باروب آکاردن اون ملك درهم مکافات آلوب قایتقان ایدی. واقعه خلیفه‌گه شوندوق ایشتلدی. چونکه اول والیلرینك بتون اسرارینه واقف بولوب آنلرنك هر اشلری آکا بیلگولی ایدی. خصوصا خالد حقنده آنك کوزی بیگره‌کده آچق ایدی. اول آنك مونچه‌ده نی برله یوونغانینه قدر بله ایدی. (۱) واقعه‌دن خبر آلو برله عمر پوچته مأمورن چاقروب ابوعبیده‌گه مکتوب یبه‌ردی. اوشبو مکتوبنده اول آکا خالدنك قلنسوه‌سن (بورگن) صالدروب، چالماسی برله آیاقلرن به‌یلهب، اشعث‌که نیندی مال بیرگانلگی حقنده سؤال یاصارغه، اگر غنیمت مالندن بیرسه خیانت ایتکان بولغانلقدن، اوز مالندن بیرگان بولسه اسراف ایتکان بولغانلقدن هر حالده عزل ایته‌رگه، قنسرین‌نی اوزینه، حمص ولایتینه قوشارغه امر ایتدی. امیرالمؤمنین طرفندن بیرلگان اوامرنی اورنینه کیترمه‌و ممکن بولماسه‌ده، ابو عبیده ایچون خالدنی سؤال آستنده قالدرو فوق‌العاده آور ایدی. چونکه اول خالدنك نیندی قوماندان ایکانلگن بیك یاخشی بلگان کبك، بتون سوریه اردوسی وبتون مملکت خلقی‌ده بیك یاخشی بلهلر ایدی. فقط نیچك‌ده خلیفه‌نك أمرن اورنینه کیترو لازم ایدی. شونلقدن اول خالدنی قنسرین‌دن چاقرتوب مخصوص جیبلغان خلق حضورنده آکاردن بو حقده جواب آلمانچی بولدی. خالد حمص‌قه کیلگاچ ابو عبیده خلق حضورنده پوچته مأمورندن آکا: «اون ملك درهم مکافاتنی اوز مالکدن بیرگان ایدکمی، ئهلل غنیمت مالنده‌نمی؟» دیه سؤال بیردردی. خالد مسئله‌نك نیدن عبارت بولغانلغن آکلاب فوق‌العاده کیفی کیتوب جواب قایتارمادی. مأمور بر نیچه دفعه سؤالن تکرارلادیغی حالده، خالد کینه جواب بیرمه‌دی. ابوعبیده‌نك خالد بن الولیدکه احترامی زور بولغانلقدن آکا سوز ئه‌یته‌رگه قیمی ایدی. شونك ایچون‌ده خلیفه آکا اول وقتنك عادتی موجبنچه خالدنك قلنسوه‌سن صالدروب، چالماسی برله آیاقلرن به‌یلهب سؤال قیلورغه قوشقان بولسه‌ده اول آلای ایتمه‌گان ایدی. مأمور خالدکه سؤال بیرگان وقتده اول «لم میم» دیمه‌سدن منبرده اوطورا ایدی. مسئله یاخشوق مشکل ایدی. بختکه قارشی شول وقت مجلسده حاضر بولغان مؤذن بلال، خالد بن الولیدکه باروب قلنسوه‌سن صالدروب، چالماسی برله آیاقلرن به‌یله‌دی‌ده: «نی ئه‌یته‌سك، اوز مالکدن بیردکمی، ئهلل غنیمت مالندن بیردکمی؟» دیب آکا سؤال بیردی. رسول‌الله‌نك مؤذنی بلال بیك محترم بر ذات بولغانلقدن خالد بن الولید آکا جواب بیرمی طورونی مناسب کورمیچه «اوز مالمدن بیردم» دیب جواب قایتاردی.

---

(۱) عمر بن الخطاب‌نك خالد بن الولیدنك مونچه‌ده خمر قانشدریلوب یاصالغان بر نه‌رسه برله ته‌نن اوغانن ایشتوب، شلته‌لهب آکا مکتوب یازغانلغی روایت ایتلادر. طبری ۲۰۴ ج ٤

شوندن صوڭ بلال، خالدنڭ آياقلرن چيشوب قلنسوه‌سن باشينه كيدروب اوز قولى يرله چالماسن اورادى‌ده «نسمع ونطيع لولاتنا ونُفَخِّم ونخدم موالينا» (١) ديدى. ابو عبيده، خليفه طرفندن خالدنى عزل قيلورغه مأمور بولسه‌ده قورقماندانمى، ئه‌يتورگه قيماغاندانمى آڭا عزل خبرن اعلان قيلمادى. خالد ايسه اوزينڭ عزل قيلنغان قيلنماغانلغن بلميچه متحير بولوب طورا ايدى. خليفه، خالدنڭ عزل قيلنوى حقنده اوزاق وقتلر ابو عبيده‌دن خبر كيلمه‌گاچ مسئله‌نڭ نيدن عبارت بولغانلغن سيزوب، خالدكه مدينه‌گه كيلورگه امر ايتوب مكتوب يازدى.

خالد، خليفه‌دن مكتوب آلغاچ اشنڭ نيدن عبارت بولغانلغن بلوب، ابو عبيده‌گه كيلوب اوّلده خبر بيرمه‌گانلگى ايچون اوپكه بيان قيلدى. ابو عبيده ايسه بوڭا: «مين شوندن باشقه بول طابمادم. ئه‌ينسه‌م كيفڭ كيته‌ر ديب بلدم» ديدى. بوندن صوڭ اول قنسرين‌ده‌گى عسكرى برله وداعلاشوب وآنلرغه نطق سويله‌ب حمص‌قه كيلدى. آنده شولايوق عسكرگه وخلق‌قه نطق سويله‌ب آنلر برله‌ده وداعلاشدى. بوندن صوڭ پايتختكه، خليفه حضورينه قايتوب كيتدى. خالدنى كورو برله خليفه‌نڭ تمثل قيلوب اوشبو شعرنى انشاد ايتكانلگى روايت ايتله‌در:

صنعتَ فلم يصنَعْ كصنعك صانعٌ وما يصنع الاقوامُ فالله يصنَعُ (١)

خالد بن الوليد اوشبو وقت آڭا اوزينڭ ره‌نجيگانلگن، هم اورونسز معامله كورگانلگن بيان ايتدى. هم خلقغه آنڭ اوستندن شكايت ايتكانلگن سويله‌دى. فقط خليفه بوسوزلرگه اصلا يه‌وشامايه‌چق ايدى. چونكه اول آنى عسكرلك هم مأموريتدن تيبه‌رگه قطعى صورتده فرار بيرگانلكدن، بو فرصت آنڭ ايچون ايڭ اوڭغاى فرصت ايدى. اول خالدنڭ زارلانووينه قارامچه «قايدن كيلدى سيڭا بو قدر بايلق؟» ديب آنى تيكشره باشلادى. خالد بوڭا «غنيمتدن تيگان الوشلمردن هم «نفل» اردن كيلدى. آلتمش مڭ درهمدن آرتقانى سيڭا بولسون» ديدى. بونڭ اوزرينه عمر تكينڭ مالدن حسابلاب آلتمش مڭ درهمدن آرتقان يكرمى مڭن بيت‌المالغه آلدى. خالدنڭ مالن مصادره قيلوب اشنى تاملاغاچ: «اى خالد، سين ميڭا بيك حرمتلى، بيك سيوكلى كشيسڭ. بوكوندن صوڭ مينده شلته قيلورلق معامله كورمازسڭ» ديب آنڭ كوڭلن طابارغه طرشدى.

خالدنڭ عزل قيلنوينڭ چن سببن يونارده بازوب اونكان بولسه‌قده بوندن صوڭ آنڭ حقنده سوز سويله‌نميه‌چكندن اوشبو اورونده طاغى بر ايكى سوز سويله‌رگه لزوم كوره‌مز: خالد، مكه مشركلرينڭ ايڭ الوغ كشيلرندن بولغان وليد بن مغيره‌نڭ

(١) «اميرلرمزنڭ سوزلرن طڭلميز وآنلرغه اطاعت ايته‌مز. سيدارمزنى ايسه الوغليمز وآنلرغه خدمت ايته‌مز» مضمونده‌در.

(١) «سين شوندى اشلر اشلادڭ، كه سين اشله‌گان قدر هيچ كم اشلى آلمادى. فقط خلق اشله‌گان اشنى فى الحقيقه الله اشليدر» مضمونده‌در.

اوغلیدر. اول جاهلیت زمانندهاوق قریش عربلری قاشنده زور درجه واعتبارغه مالك بولوب، قریش‌نك سواری عسکرینه باش قوماندان ایدی. اول مکه مشرکلری طرفندن رسول‌الله‌غه قارشی بتون محاربه‌لرده بولوب، اهل اسلام‌گه ایك قاطی ضربه بیرووی احد محاربه‌سنده بولدی. احد محاربه‌سنده قریش‌نك غلبه چالووی شول خالد آرقاسنده ایدی. اول مشرك وقت رسول‌الله‌غه قارشی نیندی جدیت وغیرت برله محاربه ایتسه، اسلامیت برله مشرف بولغاچ طاغی غیرتن آرتدروب مشرکلرگه بر بلا کیسلدی. اول عمرو بن العاص برله برابر ۷نچی یل اسلامیتکه کیلگان ایدی. آنك اسلامیتدن صوك ایك باشلاب زور خدمت کورسه‌تووی «مؤته» محاربه‌سنده بولدی. شول وقت رسول‌الله آنی «سیف الله» (الله‌نك قلچی) آتادی. مکه فتح ایتو ایچون کیلگانده‌ده اول آتلی عسکرده قوماندان بولوب مکه‌نك آست طرفندن کیلوب کرمش ایدی. رسول‌الله آنك حربی تالانتن نق تقدیر ایته ایدی. شونك ایچون‌ده بنی جذیمه واقعه‌سنده اول آنی شلته‌له‌و برله کفایه‌لانغان ایدی. ابوبکر آنك اقتدارن بیك یاخشی تقدیر ایتکانلکدن خلافتکه کیچو برله آنی اوزینه قالقان یاصادی. رسول‌الله‌نك وفاتی برله باش کوته‌رگان عمومی اختلالنی باصوده خالد آکا ایك زور آرقا طایانچی ایدی. واقعا ردت واقعه‌سنده اول هیچ بر قوماندان کورسه‌تمگان فعالیتنی کورسه‌تدی. اوّلدن ارك حربی طالانتی معلوم بولغان خالد، ردت واقعه‌سنده فوق‌العاده زور شهرت قازاندی. بیزانس مملکتنده بلیزاریوس، ایمپیراطور یوستینیانوس‌نك نفوذن نی قدر نفتسه، خالد بن الولیده خلیفه ابوبکرنك شول درجه‌ده عربستان مملکتنده نفوذ وحاکمیتن نفتدی. شونلقدن کیره‌ك خلیفه اوزی وکیره‌ك مملکت خلقی آکا فوق‌العاده منتدار وبورچلی بولدیلر. شونك ایچون‌ده خلیفه ابوبکر، مالك بن نویره واقعه‌سنده عمر بن الخطاب‌نك کیکاشینه اصلا قولاق صالماغان ایدی. بالعکس اول آنی عراق اردوسینه باش قوماندان تعیین ایتدی. مونه عمر بن الخطاب برله خالد بن الولید آراسنده صالقونلق اوشبو مالك بن نویره واقعه‌سی سببلی باشلانمش ایدی. یوقاروده ذکر ایتلدکچه اوشبو واقعه سببلی خالد مدینه‌گه چاقرلغاچ، ایك باشلاب آکا اوچراغان عمر بن الخطاب آنك چالماسندن اوقلرن طارتوب آلوب صندروب طاشلاب قاطی سوزلر سویله‌گان ایدی. یعنی خالدکه ایك باشلاب ناچار معامله قیلغان کشی عمر بن الخطاب ایدی. اوشبو واقعه‌دن صوك بو ایکی الوغ ابر بربرینه قرن قاری باشلادیلر. ابوبکر طرفندن عراق‌دن سوریه‌گه کیته‌رگه امر آلغاچ خالد: «بو، امشمله اوغلی اُعَیْسِر اشی ایندی. مینم قولمده عراق فتح ایتلووینه اول حسد قیلدی» (۱) دیب گناهنی آکا صلتاغان ایدی. طبیعی عمر بن الخطاب، خالدنك اوزینه نیچك قارامسن بیك یاخشی بله ایدی. شونك ایچون‌ده اول خلافتکه کیچکاچ فرصت کیتروب

(۱) تاریخ‌الامم ٤٤ ج ٤. اُعَیْسِر اَعْسَرنك تصغیری‌در. اعسر دیب ایکی قولی برله برتیگز اشلی آلغان کشیگه ده‌یتله‌در. خالد بونی تصغیر صیغه‌سی برله هم آناسینه نسبت‌بیروب بوتونلای توشوروب سویله‌دان بولادر.

آنی عزل قیلوب طاشلارغه بولدی. فقط اول وقت آنك مرکزی آرتق نق بولماوی، صوغش عملیاتن مطلوب رەوشده اجرا ایتو ایچون آنك فوق العاده کیره‌کلکی، همده آنی هیچ بر سببسز عزل قیلوب طاشلاب افکار عمومیه‌گه ناچار تأثیر قالدرو احتمالی بو اشنی فعلیتکه چغارودن مانع ایدی. خالد بن الولید هر نه قدر اچدن عمرگه صالقن قاراسه‌ده طشدن آنك رضاسینه مظهر بولورغه طریشه ایدی. مثلا آکا ابو بکرنك اولم خبری وعمرنك خلافتکه کیچو خبری ایشتلکاچ اول «الحمد لله الذی قضی علی ابی بکر الموت وکان احبّ الیّ من عمر والحمد لله الذی ولّی عمر وکان ابغض الی من ابی بکر ثم الزمنی حبّه» دیمش ایدی. (۱) احتمال عمرنك آنی عزل قیلونی کیچکدروو رینه شونك کبك سوزلرنك‌ده تأثیری بولغاندر. فقط هر حالده اول، کوزندن بو چوبنی آلوب طاشلاوغه بوللر حاضرلی ایدی. خالد بن الولیدده وقت وقت عمرگه قرن قاراغانلغن سیزدرمی کیچه آلمی ایدی. مثلا یرموك محاربه‌سنده عکرمه برله اوغلی مجروح توشوب آکا کیترلکاچ ایکیسن ایکی بوطینه یاتقروب باشلارن صیپاغان و: «زعم ابن الحنتمة انا لا نستشهد» دیگان ایدی. (۲) نهایت یرموك قطعی محاربه‌سی اوتوب دمشق نهائی اولاره‌ق فتح ایتلکاچ عمر، قورقنچلی رقیبن عزل قیلوب ابو عبیده قول آستنده بر نفر صفتی برله قالدردی. خالدنك بوکا البته اچی پوشدی. فقط اول شول قدر عالیجناب ایدی، که بوکا قارشی بر بر تشبثده بولورغه کوکلینه بیله کیترمه‌دی. مع هذا ابو عبیده آنی اوز طرفندن عسکرگه قوماندان تعیین ایته، صوغشده گلهن دیرلك آنی آلده طوتا، آکاردن کیکاش صوری وفکرن قبول ایته ایدی. شونلقدن اول هر نه قدر رسما قوماندان بولماسه‌ده کینه قوماندانلق ایته وباشقه قوماندانلردن آرتق نفوذ ودرجه‌گه مالك ایدی. ابو عبیده آنی اوز طرفندن قنسرین‌گه والی‌ده ایتوب قویغان ایدی. فقط قورقنچلی خالدنك عسکر صانالووی ومأمور بولوب طوروووی عمرنك همانده کوکلن قطقلی ایدی. نهایت اول آنك اشعث بن قیس که مکافات بیرو فرصتن کیتروب آنی بتونله‌ی مأمورلکدن تیبه‌روب طاشلادی. خالد، اشعث که مکافاتنی اوزمالندن بیرگانلگن قچقروب طورسه‌ده، عمر بو فرصتنی قولدن اچقدرمادی. ذاتا عمر، عموما الوغ مأمورلرینه شولای شبهه برله‌ن قاری طورغان ایدی. عربلرنك عموما ریاستکه فوق العاده حریص بولغانلقلرن نظر اعتبارغه آلسه‌ق آکا بو حقنی اعتراف ایتمی ممکن توگلدر. فقط خالدکه ایسه اول هیچ کمگه قارامافان کوز برله قارادی وهیچ کمگه قیلماغان معامله‌نی قیلدی. مثلا

---

(۱) «شوندی الله‌غه حمد بولسون، که اول میکا عمرگه قاراغانده سیوکلیروك بولغان ابو بکرگه اولم یبه‌ردی کینه شول الله‌غه حمد بولسون، که اول میکا ابو بکرگه قاراغانده سیوکسز عمرنی اش باشینه کیچروب میکا آنی سویدردی» مضمونده‌در.

(۲) «حنتمه اوغلی بزنی شهید بولمیمزدیب بله» مضمونده‌در. حنتمه عمرنك آناسینك اسمیدر. خالد، آنی آناسینه نسبت بیروب کیمستوب ذکر ایتکان بولادر.

اول، معاویه بن ابی سفیان‌نك آناسی هم فرداشینه یوز دینار آقچه‌لانه وبایطاق نرسه‌لر ئه‌یبرله‌نه بیرگانلگن ایشتدیکی حالده آگا «لم میم» دیب ئه‌یتمه‌گان ایدی. بو آگلاتا، که عمرنك خالدنی عزل قیلووی آنك خیانتن بلگانلکدن بولمیچه، سیاسی فاراشدن کیلمشدر. ذاتا اول اوزی‌ده آنی یاشرمی ایدی. خالدنی بتونله‌ی عزل قیلغاچ اول آنك حقنده بتون ولایتلرگه مکتوبلر یازوب، خالدنی عزل قیلووی آگا آچودن یاخود آگارده خیانت طابقانلقدن بولمیچه، خلقنك آگا آرتق مفتون بولوب کیتولرندن وشول سببلی آگا مطلوب بولماغان اشلر کیلوب چقوودن قورقغانلغندن ایکانلگن بیان ایتدی. شولابوق آنك مصادره قیلغان مالن‌ده صوگندن توله‌دی. بزنك بو اوروندە ذکر ایتدیکمز سوزلردن عمر بن الخطابنی مؤاخذه قیلو مقصود بولمیچه حقیقتنی بیان مقصوددر. بز بو ایکی الوغ ایر حقنده باری شونی ئه‌یتەمز: خلیفه‌نی اوزی حقنده بتون مملکتکه ئه‌لیگی سوزلرنی اعلان قیلدرو مجبوریتنده قالدرغان خالد، نی قدر بختیار ونی قدر تقدیر قیلنه‌چق بولسه. آنی قولنده اوینچق ایتوب طوتو درجه‌سنده نفوذ وسلطه‌غه مالك بولغان عمر بن الخطاب‌ده شول قدر تقدیر قیلنه طورغان ذاتدر.

خالد بن الولید مأموریتدن بتونله‌ی عزل قیلنغاچ خمص‌ده طورونی اختیار ایتوب آخر عمرن شونده اوتکاردی. اولم آلدندن آنك اوشبو سوزلرنی سویله‌دیگی روایت ایتله‌در: «یوز، یاخود یوزگه یاقن هجوملرگه حاضر بولدم. ته‌نمده هیچ بر قارش اوروون یوق، که آنده قلچ یاخود سونگی جراحتندن از بولماسون. حاضر ایندی ایشه‌ك اولگان توسلی توشه‌کمده اولەمن» (۱) خالد بن الولیدنك قبری حمص‌ده بولوب حاضرگی کونده‌ده زیارت قیلنه‌قده‌در.

سوریه تمام فتح ایتلوب بتکاچ ۱۸ نچی یلده عمر بن الخطاب برنیچه مهاجر وانصارلر برله طاغی‌ده شامغه سفر ایتکان ایدی. «سرغ» دیگان‌یرگه یتکاچ نامیستنیك ابوعبیده، دمشق والیسی یزید بن ابی‌سفیان، اردن والیسی شرحبیل بن‌حسنه بونی‌استقبال ایتدیلر. اوشبو وقت بعضلر شام‌ده طاعون خسته‌لغی جایلوب بارغانلغن سویله‌ب آگا مدینه‌گه قایتورغه کیگاش بیردیلر. بونك اوزرینه خلیفه خالقنی جیوب بوخصوصده کیگاش قیلماقچی بولدی. ایك اوّل مهاجرلرنی جیوب کیگاشدی. آنلر ایکیگه آیریلوب بعضلر خسته‌لق طارالوغه اهمیت بیرمیچه یولنده دوام ایته‌رگه، بعضلر ایسه قایتورغه کیگاش بیردیلر. آندان صوك انصارنی جیوب کیگاشدی. آنلرده تگیلر کبك ایکی فکرگه آیرلدیلر. آندان صوك قریش الوغلرن جیوب کیگاشدی. بونلر مطلقا قایتورغه تیوش دیه سویله‌دیلر. بونك اوزرینه عمر قایتورغه قرار بیروب ایرته‌گه یولغه چقاچقن خلقنه اعلان قیلدردی. اوشبو وقت ابوعبیده آگا: «تقدیردن قاچوب قایتوب کیته‌سکمی؟!» دیگان ایدی. بوگا

عمرنك شامغه اوچنچی سفری

---

(۱) العقد الفرید ۳۸ ج ۱

(۲) شام برله حجاز حدودنده، تبوك برله مغیثه آراسنده بر قریه‌در.

فارشی عمر «ایبو، تقدیردن تقدیرگه قاچامن. بره‌ونك بر وادیسی بولوب‌ده بر طرفی قویی اوله‌نلك، ایکنچی طرفی طوزلق وچوللك بولسه، شول وادی‌نك هر ایکی‌طرفنده اوتلاغان حیوانلر الله‌نك تقدیری برله اوتلیلر توگلمی؟ اگرده ابوعبیده، بوسوزنی سیندن باشقه کشی ئه‌یتسه طاغی برحال ایدی!» دیدی. اوشبو وقت مجلسکه حاضر بولماغان عبدالرحمن بن‌عوف کیلوب چغوب رسول‌الله‌دن بو حقده اوشبو حدیثنی روایت ایتدی: «اذا سمعتم به بارض فلا تقدموا علیه واذا وقع بارض وانتم بها فلا تخرجوا فراراً منه (۱)» شوندن صوك عمر الله‌غه شکرانه قیلوب مدینه‌گه قایتوب کیتدی.

عمر مدینه‌گه قایتوب کیتکاچ، ایپیدیمییه فوق العاده شدت کسب ایتدی. خلیفه طاعون‌نك بیك‌قوتلی‌نگاه‌لگن ایشتکاچ ابوعبیده‌نك‌قربان‌بولووندن قورقوب آنی‌قایتاراسی کیلوب آکا اوشبو مضمونده مکتوب یازدی: «مینم سینك برله براشم بار ایدی. بوحقده اوزگنی کوروب سویله‌شه‌سم کیله. اوشبو مکتوبمنی آلووك برله مطلقا مدینه‌گه قایتووگنی طلب ایتمم» ابوعبیده، خلیفه‌نك نی‌ایچون چاقرغانلغن آکلاب آکا اوشبو مضمونده مکتوب یازدی: «ای امیر المؤمنین، مینده سینك نیندی یموشك بارلغن بلدم. مین شوندی عسکر اچنده‌من، که آنلرنی اوزم کبك قدرلی کورم. والله‌نك آنلر برله مینم حقده حکم وقضاسن کورمی طوروب آنلردن آیرلاسم کیلمی. شونلقدن مینی عسکرم اچنده قالدروب، فکرگدن واز کیچووگنی اوتنمم» ابوعبیده‌نك مکتوبن آلغاچ خلیفه‌نك قاطی یغلاغانلغی روایت اینله‌در. اوشبو طاعون اهل اسلام ایچون فوق العاده فیمتکه توشدی. ایپیدیمییه‌دن قرلغان کشینك صانی ۲۵۰۰۰ قدر بولوب آراده نامیستنیك ابوعبیده، الوغ فقهادن معاذ بن جبل، دمشق والیسی یزید بن ابی‌سفیان، اردن والیسی شرحبیل بن حسنه، فضل بن عباس بار ایدی. ابوعبیده وفات اینه‌ر آلدندن اورنینه معاذ بن‌جبلنی قالدرغان ایدی. اول وفات اینکاچ آنك اورنینه عمرنك امری برله یزید بن ابی سفیان قالدی. اول وفات اینکاچ یزیدنك وصیتی بوینچه عمرو بن العاص اش باشینه منگاچ خلقنی طاعون بولغان بیرلردن چغاروب طاو باشلرینه اورونلاشدردی. شولای‌ایتوب آناڭ تدبیری آرقاسنده مهلك خسته‌لك بتدی. مذکور طاعون‌نك عمواس (۲) طاعونی دیه شهرت طابووی خسته‌لك باشلاب بوندە پیدا بولغانلغی ایچوندر. مذکور طاعون مصر وعراق‌ده‌ده بولسه‌ده بوندەغی کبك قاطی بولمادی.

شام‌ده طاعون کوته‌رلگاچ عمر بن‌الخطاب، اولگان کشیلرنك میراثلرن مستحقلرینه بولوب بیرو، هم‌وفات اینکان والیلر اورنینه‌والیلر نصب ایتووباشقه اصلاحات کرتوایچون طاغی شام‌غه سفر ایتدی. بو دفعه‌سنده اول تبوك یولی برله بارمیچه «ایله» یولی برله کیتکان ایدی. ایله گه یته‌ر آلدندن اوزدویه‌سن قولینه بیروب اوزی قولینك دویه‌سینه

عمواس طاعونی.

عمرالله شام‌غه دورتنچی سفری.

(۱) بخاری ۱۳۰ ج ۷ «اگرده بر بیرده طاعون بارلغن ایشتسه‌گز، آنده بارماگز. اگرده سز بولغان بیرده طاعون ظاهر بولسه، آکاردن قاچوب چقماگز!» مضمونده‌در.

(۲) بیت‌المقدس‌که یاقن، آنك برله رمله آراسنده واقع بر شهردر.

آنلاندی. ایله گه یاقنلاشقاچ استقبالگه چقفان خلق بوکاردن «امیر المؤمنین قایده؟» دیب صوراشا باشلادیلر. عمر بونلرغه «آلدکزده» دیب جواب بیرگاچ تکیلر آنی طاشلاب آلغا چابدیلر. ایله گه کروب عمر، امیر المؤمنین ایله گه کردی ایندی» دیگاچکنه استقبالچیلر بونك امیر المؤمنین ایکانلکن آکلادیلر. عمر بن الخطاب اوشبو کیلشنده سوریه‌نك بایطاق شهرلرنده یوروب، وفات بولغان کشیلرنك میراثلرن مستحقلرینه تقسیم ایتدی. وفات بولغان والیلر اورنینه یاکا والیلر نصب ایتدی. مثلا ابو عبیده اورنینه حمص وقنسرین گه عیاض بن غنمنی، یزید بن ابی سفیان اورنینه دمشق ته معاویه بن ابی سفیان نی وباشقه بیرلرگه‌ده والیلر نصب ایتدی. اوشبو وقت اول اردن ولایتن دمشق ولایتینه قوشدی. عمر اوشبو وقت کریپوستلرغه دائمی عسکرلر قویدردی وعسکری لاگیرلر قوردردی. عیاض بن غنم گه الجزیره‌نی فتح ایتوب آنی حمص ته الحاق قیلورغه قوشدی. عمرو بن العاص، عمر بن الخطاب‌نك اوشبو سفرنده مصرنی فتح ایتوگه نق تشویق ایتکان ومصرغه بوررگه رخصت صوراغان ایدی. عمر بن الخطاب بوکا بر قدر تردد صوك رخصت بیردی. عمر بن الخطاب اوشبو سفرنده بر کون خلقنك اوتنووی بوینچه، رسول الله‌نك مؤذنی بلال‌دن اذان ئه‌یتدرگان ایدی. رسول الله زمانن ایسکه توشروب بتون اصحاب وآنلرغه ایه‌روب باشقه‌لر غایت قاطی یغلادیلر. ایك قاطی یغلاغان کشی عمر اوزی ایدی.

عمر بن الخطاب دورنده ایران، الجزیره وسوریه فتوحاتی اوستینه مصر مملکتی ده فتح ایتلدی. مصر بووقت‌شرقی روما ایمپیراطورلغینه تابع بولوب، ایمپیراطور طرفندن قویلغان نامیستنیك طرفندن اداره قیلنه ایدی. مذکور نامیستنیك «مقوقس» عنوانی برله یورتلوب، دنیاوی ریاستنی حائز بولو اوستینه دینی ریاستنی‌ده حائز بولمشدر. (۱)

مصر فتوحاتی.

(۱) مقوقس سوزی یونانچه‌می، قبطیچه‌می ایکانلکنی آچق معلوم توکلدر. شولایده بونلك بیزانس عنوانلرندن برعنوان بولووی احتمال طوتیلا. عرب مؤرخلری مقوقس‌نی مصرامیری دیه‌نلقی ایته‌لر، «سیدیو» ده شونی آکلاتا. موللیر مقوقس اسمن اصلا ذکر ایتمی. آنك سوزینه کوره اول وقت مصرده باش کشی «کیر» اسمنده‌گی پطریق بولورغه اوخشی. اول، عمرو بن العاص برله مذاکره باشلاغان کشی دیه شونی ذکر ایته. شونك ایچون اول هر قل طرفندن قسطنطنیه‌غه چاقراوب حبس ایتلمش، نهایت هر قلیون زمانندگنه مصرغه یبه‌رلوب عمرو بن العاص برله مصالحه یاصامشدر. (موللیر ۲۹۴-۲۹۶ ج ۱) پرافیسور شیستاقوف اوشبو «کیر»نی ڤیس قارول دیه یوروته. (شرقی روما تاریخی حقنده لیکسیه‌لر ۲۹۸ - ۲۹۹) عرب مؤرخلری قاشنده مقوقس دیه ذکر ایتلگان وعمرو بن العاص برله مصالحه یاصاغان ذاتنك اوشبو «کیر» بولووینه هیچ بر مانع یوقدر. آکلاشلدغینه کوره اوشبو مقوقس، رسول الله طرفندن مکتوب یبه‌رلگان مقوقس‌نك اوزی‌در. سیدیو، (خلاصة تاریخ العرب ۷۹-۸۰) شمس الدین سامی بك، (قاموس الاعلام ۴۳۶۵ ج ۶) احمد رفیق بك، (بیوك تاریخ عمومی ۵۶ ج ۵) رفیق بك العظم (اشهر مشاهیر الاسلام ص ۵۷۹) لر اوشبو فکرده‌لردر. صوك زمانلرده انگلیز علماسندن دوقتور «بطلر» اسمنده بر ذاتنك بر اثرنده، مقوقس حقنده اوزون بحث بولوب، شونك مصرده چغا طورغان «المقتطف» مجله‌سینك ۲۸ نچی مجلدنك اوچنچی جزءنده ترجمه قیلنغانلغن رفیق بك العظم حضرتلری ذکر ایته‌در. فقط تأسف که ذارشی بز المقتطف‌نك اوشبو مجلدن طابا آلمادق. دوقتور بطلرنك فکرنچه مقوقس، ایمپیراطور طرفندن تعیین ایتلگان هم والی هم پطریق بولمشدر. بزده بواورونده عرب مؤرخلرینك فکرن تصدیق ایتکان اوشبو فکرنی آلوب کیتدك.

مصرنك بتون نفوسی آلتی میلیون چاماسنده بولوب، شونك اوندن طوغزی مملكتنك اصل خلقی بولغان قبطیلر، قالغانی شونده بیرله‌شكان رومله‌ر، یهودیلر، عموما چیتدن تعیین قیلنه طورغان وروم جنسینه منسوب بولغان الوغ مأمورلر وعسكرلردن عبارت ایدی.

اداره مركزی نیل‌نك غرب ساحلنده، بابلیون‌نك جنوب غربی طرفنده واقع منف (Мемфисъ) شهری بولوب، مقوقس شونده طورا ایدی. مصرنك اول وقتقی ایك بیوك شهری اسكندریه شهری ایدی. مصرنك بیرلی خلقی بولغان قبطیلر «یعقوبیه» مذهبینه منسوب بولوب رومله‌ر، اول وقت سرای طرفندن حمایه قیلنه‌طورغان «نسطوریه» مذهبینه منسوب ایدیلر. (۱) مملكتنك باشقه بیرلرنده بولغان كبك مونده‌ده، نسطوریلر برله یعقوبیلر آراسنده بایطاق‌غنه صووقلقلر بار ایدی. مأمورلرنك بونلرغه چیكدن طش قاطی معامله‌لری، روم روحانیلرنك چیركه‌و كیلورن گل اوزلرینه آلوب قبط روحانیلرن قصولری، حكومتنك آور نالوغلری بونلر آراسنده‌غی صووقلقنی طاغی‌ده آرتدرا وحكومتكه ناچار كوز برله قاراولرینه سبب بولا ایدی. آنك اوستینه عسكرلر مملكتنك باشقه بیرلرنده‌گی شیكللی مونده‌ده، یه‌شللر وزنگه‌رلر اسمنده بربرینه دشمان ایكی فرقه‌گه بولنوب دائما بربرسی برله نزاع وحصومتده دوام ایته‌لر ایدی. مونه عرب فاتحلرینك هیچ بر فلوطقه مالك بولمیچه، قوریدن كیلگان آزغنه عسكر برله آرتق زحمت ومشقت چیكماینچه مصرنی قوله ایتولرینه اوشبو ذكر ایتدیكمز سببلرنك كوب دخلی بولمشدر.

مصرنی فتح ایتكان ذات اسلام تاریخنده زور شهرت قازانغان عمرو بن العاص ایدی. اول بیوك داهی، الوغ سیاسی وفوق العاده یوره‌كلی بولو اوستینه، افراط درجه‌ده شهرت سویو چه‌ن، الوغ درجه ومأموریتلرگه قزیغوچان برذات ایدی. اول اوزینك فوق العاده استعدادی وعلوهمتی سایه‌سنده اوزی نله‌گان مقصدقه ایرشمی‌قالمی، قارشیسینه ئه‌لل نیندی زور مانعلر چقسه‌ده آنی ئه‌رچوب طاشلی ایدی. علی ومعاویه نزاعسی وقتنده آنك اشله‌گان اشلری، آنك شهندی كشی ایكانلگن بیك آچق كورسه‌تكان كبك، آزغنه عسكر برله مصرنی فتح ایته‌رگه جسارت ایتووی‌ده بوگا زور دلیلدر. عمرو بن العاص كیره‌ك ابوبكر دورنده وكیره‌ك عمر بن الخطاب دورنده سوریه اردوسنده‌غی الوغ قوماندانلرنك برسی بولوب زور شهرت قازانغان ایدی. سوریه فتح ایتلوب بتكاچ بوگا فلسطین والیلگی وعده قیلنسه‌ده اول آكاغنه قناعت ایته‌سی كیلمی ایدی. اول طاغی‌ده زورراق، طاغی‌ده بایراق ومستقلره‌ك حركت ایتو ممكن بولغان بره‌ر ولایتنی طمع ایته ایدی، كه اول‌ده مصر قطعه‌سی ایدی. اول جاهلیت زمانده شامغه سودا برله كیلگانده بر مناسبت برله مصرغه بارغان وآنداغی بایلق وعمرانغه حیران بولوب

---

(۱) یعقوبیه مذهبی مانافیزیت مذهبینك بر فرعیسی‌در. ٤٥١ سنهٔ میلادیه‌ده «یدیس» پیسقوپی «یعقوب بارادی» طرفندن تأسیس ایتلمشدر. كوب تاریخلرده بونلرنی یعقوبیلر دیب آیروپ یورورتمیچه مانافیزیتلر دیب كنه یورته‌لر.

قایتقان ایدی. فتوحات باشلانوب هر بیرده زور موفقیتلر قازانلغاندن بیرلی اول مصرنی‌ده قولنده ایتوگه امیدن باغلاغان ایدی. شونك ایچون‌ده اول خلیفه عمرنك سوریه‌گه صوكڤی كیلشنده آكا اوشبو مسئله‌نی آچقان ایدی. هر وقت احتیاط برله اش قیلا طورغان خلیفه عمر، باشده بوكا نق قارشی طورسه‌ده عمرو بن العاص‌نك نق به‌یل‌نگانن كورگاچ رخصت بیرگان ایدی. بنائعلیه جسارتلی قوماندان هیچ نرسه‌گه قارامادن ٤٠٠٠ قدر عسكر آلوب مصرنی فتح ایته‌رگه یونه‌لدی. عمرو بن العاص‌نك مصرغه قای وقت یورووی حقنده روایتلر مختلفدر. شولایده بونك ۱۷ نچی یلدن الوك و ۱۸ نچی یلدن صوك بولماوی قطعیدر. (۱)

عمر بن الخطاب هر نه قدر عمرو بن العاص‌قه مصرغه یوررگه رخصت بیرگان بولسه‌ده، آزغنه عسكر برله آنی فتح ایته آلوغه شبهه برله قاری، كوب عسكر یبه‌روگه ایسه سوریه، الجزیره وایران‌ده‌غی مشغولیت مانع ایدی. شونك ایچون‌ده اول عمرو بن العاص‌قه رخصت بیروب طاشلاوینه پوشونا ایدی. ذاتا اول، عمرونك اوزینه اوك آرتندن مكتوب یبه‌ره‌چگن سویل‌گان، مكتوبده كیری قایتورغه امر بولوب‌ده مصر بیرینه كرماس بورون ابرشسه كیری قایتورغه، اگرده مصر بیرینه كرگاچ ابرشسه، اسلام عسكرینك شان وحرمتن یبه‌رماس ایچون الله‌غه طابشروب یولنده دوام ایته‌رگه امر ایتكان ایدی. خلیفه مدینه‌گه قایتوب مسئله‌نی كبار اصحابقه سویل‌گاچ، بعضلر بوكا قرن قارادیلر. مثلا عثمان بن عفان: «عمرو بهادر وبوره‌كلی كشی. شونك برله برابر اول درجه وشهرتلی‌ده سوبوچه‌ن. آز واشانچسز عسكر برله چغوب آنلرنی هلاكتكه توشورماسه یاراز ایدی!» دیدی. شونلقدن خلیفه، عمرو بن العاص‌قه مكتوب یازوب، مصر بیرینه كرمگان بولسه كیری قایتورغه امر ایتدی. مصر فتحی اوز قولنده بولونی تل‌گان عمرو، غایت آشغچلق برله یولنده دوام ایتوب، مكتوب باروب طابشرلوغه فرعونلر مملكتینه آیاق باصقان ایدی ایندی. شونلقدن اول كیری فلسطین‌غه قایتمیچه یولنده دوام ایتدی. عمرو بن العاص‌قه ایك باشلاب روم عسكری برله قارشیلاشو «فرما» شهرنده طوغری كیلدی. بو، یاخشوق نق كربپست ایدی. بونده اول بر آی قدر محاربه‌دن صوك روم عسكرن تارمار كیتروگه موفق بولدی. عمرو بن العاص‌نك آزغنه عسكر برله

(۱) طبری، واقدی وابن اسحاق‌لردن مصرنك ۲۰ نچی یلده فتح ایتلوون روایت ایته. (۲۱٦ ج ٤) سیف‌دن ۱٦ نچی یلده فتح قیلنوون روایت ایته. (۲۱٦ ج ٤) بلاذری ایسه عمرو بن العاص‌نك مصرغه ۱۹ نچی یلده كیتوون سویلی. (فتوح‌البلدان ۲۱۹) ابوالفداء، مصر ۱۹ و ۲۰ نچی یللرده فتح قیلندی، دی. (المختصر ۱٦۳ ج ۱) سیف روایتی‌نك غلط‌الغنده اصلا شبهه یوقدر. چونكه بووقت عمرو بن‌العاص سوریه فتوحاننده ایدی ئه‌لی. آنك صوكڤنده عمرو بن العاص، مصرغه بوررگه عمرنك سوریه‌گه صوكڤی كیلشنده رخصت آلغان ایدی. بو ایسه ۱۸ نچی یلده یاخود ۱۷ نچی یل آزاغنده ایدی. شونلقدن مصر فتح ایتلو ۱٦ نچی یلده بولدی دیه‌رگه اصلا یول یوقدر. واقدی وابن اسحاق روایتلری طبیعی مصرغه باشلاب یورونی كورستمیلر، بلكه مصرنك فتح ایتلوون كورسه‌تلر. بز ایسه عمرنك صوكڤی كیلشی عمواس طاعونندن صوك بولوون نظر اعتبارغه آلوب عمرو بن العاص‌نك مصرغه یورووی ۱۸ نچی یلده بولدی، دیه‌مز كیله‌در.

مذکور کریپستنی تیز آراده فتح ایتووبنه سبب ایتوب، برلی خلق بولغان قبطیلرنك آنلرغه یاردم ایتدیکلرن کورسه‌تەلر. واقعا قبطیلر، کیره‌ك روملر برله بونلر آراسنده‌غی مذهب اختلافی، کیره‌ك مأمورلرنك بونلرغه ظلم واستبدادلری وکیره‌ك بونلرغه تحمل ایتمه‌سلك نالوغلر صالولری سببلی نیچکده روملرنك قول آستندن چغارغه طریشه‌لر، اسلام عسکرن گویا اوزلرن قوتقاروچی کبك تلقی ایته‌لر ایدی. شونك ایچون‌ده آنلر هر بیرده اسلام عسکرینك قوچاغینه آتلدیلر، آنلرغه یاردم ایتدیلر وخوش قبول ایتدیلر.

فرماده‌غی موفقیتدن صونك عمرو بن العاص، طوغری اسکندریه‌گه یورمیچه، جنوب غربی‌گه بابلیون (Вавилонъ) گریپستینه یوردی. عمرو بن العاص‌نك اوشبو پلانی غایت موافق پلان ایدی. چونکه اسکندریه غایت نق کریپست بولو اوستینه ایمپیراطورنك آنداغی عاکمینی نق، عسکری‌ده کوب، دیگگزدن‌ده یاردم گیترو ممکن ایدی. بناء علیه آنی آزغنه عسکر برله قولده ایتو محال درجه‌سنده ایدی. حالبوکه اول بردن خلیفه‌نك یاردمن کوته، ایکنچیدن اچکی مصرغه کرگانده قبطیلرنك اوز طرفینه آوشوب، یاردم ایته‌چکلرن امید ایته ایدی. شونلقدن اول فرمادن بابلیون‌غه طابا بوردی. یولده «بلبیس» کریپستن قاطی محاصره قیلوب آنی‌ده قولغه توشردی. کریپسته‌گی گارنیزون‌نك بر قسمی قلچدن کیچرلدی، بر قسمی قاچوب قوتولدی.

بو وقتقه قدر عمرو بن العاص گل مظفریت قازانوب کیلسه‌ده، مصر عسکرینك باش قوّتینه اوچراغانی یوق ایدی ئەلی. حالبوکه آنی باش قوماندان «فیودر» قول آستنده غایت کوچلی براوردو کوتوب طورا ایدی. فقط روملرنك بختسزلگینه فارشی مذکور قوماندان اوز اورنینه لائق کشی توگل، فوق العاده اشلکسز وآقرن طاورانا طورغان کشی ایدی. آنك قول آستنده‌غی فرقه قوماندانلری بولغان ایژان، آناستاسی، فیودوسی‌لر فیودرنك پلانینه قولاق صالمیچه گل اوز بلدکلری برله آیرم، آیرم حرکت ایته‌لر ایدی. نامیستنیك ایسه بردن هیچ برحربی طالانت‌ه مالك توگل، ایکنچیدن ایمپیراطور عسکرینك موفقیتن اول قدر تلەمی ایدی. حالبوکه عرب عسکرینك قوماندانی عمرو بن العاص، فوق العاده ماهر قوماندان بولوب مخصوص بر پلان برله حرکت ایته، ممکن قدر روم عسکرینه آیرم، آیرم هجوم ایتوب آنلرنك کوچلرن صندرغه طریشه ایدی. عمرو بن العاص بلبیس‌نی آلغاندن صونك طوغری بابلیون‌غه یورمیچه آنك شمال طرفنده نیل اوستنده واقع «ام دنین» دیگان کوپرگه یوردی. بونده بر فرقه روم عسکری قاطی مقاومت کورسه‌تسه‌لرده عمرو بن العاص آنی‌ده قولده ایتدی. اول، کوپردن چققان ایکی فرقه روم عسکرینه آیرم، آیرم هجوم ایتوب آنلرنی‌ده طارمار کیتروب طاشلادی. بوندن صونك اول «فیوم» گه یونه‌لوب «بهنس» نی ضبط ایتدی. فقط بوندن صونك عمرو بن العاص‌نك عالی غایت مشکلله‌شه باشلادی. چونکه بایطاق صوغشلر نتیجه‌سنده آنك آزغنه عسکری طاغی‌ده آزایغان حالبوکه بو وقت فیودر غایت کوب عسکر برله بوکا هجومگه حاضرلەنگان،

فیودوسی برله آناستاسی گوب عسکر برله بابلیون‌غه اورونلاشقانلر ایدی. روم عسکری بوکا نیل‌دن چغوغه ممانعت کورسه‌تدیلر ایسه، اول قاپقان‌غه اله گوب بتونله‌ی بته‌چك ایدی. فقط بر یاقدن روم قوماندانلرینك آرتق غفلتلری، ایکنچیدن عمروبن العاص‌نك یراقدن کورووی ومهارتی سایه‌سنده بو مشکلك‌ده حل قیلندی. اول اوزینك مشکل موقعده قالغانلغن وقتنده سیزوب آلوب غایت آشغچلق برله نیل گه بوروب «ام دنین» دن شمالده‌رك بر ببردن عسکرن نیل‌نك شرق ساحلینه چغاردی. هم شوندوق خلیفه‌دن یاردم صورارغه کشی بیبه‌روب اوزی عین شمس (Геліополисъ) که یاقن بر بیرده مهم پازیتسیه اشغال ایتوب اورونلاشدی.

خلیفه عمر، عمروبن العاص‌نك مکتوبن آلو برله آکا غایت تیزلك برله زبیر بن العوام قول آستنده اون ایکی مك عسکر بیبه‌ردی. مذکور عسکر اچنده مشهور قهرمانلردن مقداد بن عمرو، عبادة بن الصامت هم مسلمه بن مخلدلر بار ایدی. خلیفه، عمرو بن العاص‌قه یازغان مکتوبنده اوشبو ذاتلر حقنده هر برسی مکار کشیگه طوررلق کشیلر دیگانلگی روایت ایتل‌در. عمروبن العاص یاکا یاردم کیلو برله قطعی حرکتکه باشلادی. اول، عسکرینك اوچدن ایکی الوشن روم عسکرن آرتدن ئه‌یل‌ندروب آلو اوچون بیبه‌روب، اوزی اوّلگی پازیتسیه‌سندن هجومگه حاضرله‌نه باشلادی. بونی کوروب روم عسکری‌ده عین شمس که طابا یوری باشلادیلر. عین شمس‌ده ایکی عسکر قارشیلاشوب غایت قاطی محاربه آچلوغه آبخود یاصاو اوچون بیبه‌رلگان عرب‌عسکری، روم عسکرینك آرتندن توشوب قامی باشلادی. شولای ایتوب ایکی یاقدن قسرتلانقان روم عسکری صانینك کوبلگینه قارامیچه، فوق العاده قاطی صورتده مغلوب بولوب تورلی طرفقه قاچا باشلادی. اوشبوعین شمس مظفریتندن (۲۰سنهٔ هجریه ایبول، ٦٤٠) صوك عمروبن العاص قیوم‌غه بر فرقه آتلی عسکر بیبه‌روب نیل‌نك کچیدلرن قولغه توشردی. منف شهرن ضبط ایتدی. نیل‌ده‌گی کیمه‌لرنی قولغه توشروب روم عسکرینك نیل بویلاب قاچولرینه مانع بولدی. بوندن صوك اول بایطاق بیرلرنی ضبط ایتکاچ کیری بابلیون‌غه کیلوب آنی محاصره قیلا باشلادی (۲۰ هجریه‌سنتابر، ٦٤٠) مونده‌ده روم عسکری یاخشوق قاطی مقاومت کورسه‌تسه‌ده، عمروبن العاص عسکری کوچ برله آنی فتح ایتوگه موفق بولدی. بابلیون‌نی فتح ایتوده ایکی زور شجاعت کورسه‌تکان ذات زبیر بن العوام ایدی. بیگره کده درستن ئه‌یتکانده بابلیون‌نی فتح ایتو شرفی آکا عائددر. بابلیون نیل‌نك شرق ساحلنده ایسکی «منف» (Манфисъ) که یاقن بر قصبه بولوب، ایکنچی رارفریس طرفندن کبترلگان آثوریه‌لی اسیرلر طرفندن اوشبو اسمگه آلشدرلغان ایدی. عربلر بونی «قصر اشمع» دیب یورته‌لر ایدی. عمروبن العاص طرفندن تأسیس ایتلوب، مصرغه اداره مرکزی خدمتن ایتکان «فسطاط» شهری اشبو بابلیون یانینه بنا ایتلگان ایدی.

عرب عسکرینك هر بیرده مظفریت قازانوب آلغا یابرلوب کیلگانلگن کورگان

مصر امیری مقوقس، بابلیون فتح اینلگاچ آنلرغه مقاومت قیلا آلووینه شبهه برله قاری باشلادی. شونلقدن اول فرصت اوتکارمیچه عمرو بن العاص برله تیزرەك صلح مذاکره‌سی باشلارغه اویلادی. شولایده اول، بردن برگه صلح عباره‌سن آچمیچه عمرو بن العاص‌قه ایلچیلر آرقیلی اوشبو مضونده تکلیف یاصادی: «سز، بزنك برله محاربه ایتوب بایطاق‌غنه بیرمزگه کردکز. کوبدن ایندی سز، بزنك بیرده طوراسز. فقط سز بیك آز خلقسز. روملر ایسه سزگه قاراغانده قیاس ایتمه‌سلك درجه‌ده کوب وعاضرلکلی. آنك صوکنده نیل سزنی هر یاقدن چولغاب آلغان. بناء علیه سزنك، بزنك قولمزده اسیر بولوب قالاچقکزده شبهه بوقدر. شولایده سز، بزنك برله مذاکره ایچون بر نیچه کشی یبه‌رکز. احتمال اشلر، سزنی روم عسکرلری چولغاب آلماس بورون سزگه هم بزگه مطلوب طرزده حل فیلنوب، آراده صوغش کیسلور» عمرو بن العاص، مقوقس‌نك بو سوزلرینه اول قدر قاوشاب کیتمه‌دی. اول ایلچیلرنی، عسکرنك اخلاق واطوارلری برله بر قدر آشنا بولسونلر ایچون اوز یاننده ایکی کون طوتدی‌ده، مقوقس‌که اوشبو مضونده جواب یازوب یبه‌ردی: «بزنك سزگه بیره‌چك جوابمز شول‌غنه: سز یا اسلامیتنی قبول ایتوب بزنك برله قرداش بولاسزده بزنك برله بر نیگز حقوق‌غه مالك بولاسز. یاخود ڤبرگو بیرونی اوستکزگه آلاسز. اگرده بو ایکینك برسن قبول ایتمه‌سه‌کز سزگه محاربه آچاچقمز» مقوقس، عمرو بن العاص‌نك اوشبو قطعی جوابن آلو برله فرصتنی فاچرمیچه مصالحه یاصارغه بولدی. آنك قول آستنده روم جنسینه منسوب بولغان قوماندانلر وبعض بر بیوك مأمورلر، هر نه قدر بوکا رضالق کورسه‌تمه‌لرده، اول آنلرنك سوزینه قارامیچه کینه اوز فکرنده اصرار ایتدی. بناء علیه اول عمرو بن العاص برله مصالحه یاصاب بتون قبط خلقینه عهد آلدی. مصالحه موجبنچه قبطیلر آکا هر بالغ بولغان ایر باشینه ایکی دینار باش نالوغی، هربر جریب بیرگه بر دینار آقچه واوچ اروب (پوداوقه اورننده بر اولچه‌و) بغدای بیره‌چك بولدیلر. بونك مقابلنه عمرو بن العاص بونلرنك حیاتلرن، بتون مال وملکلرن تأمین ایته، آنلرغه دین وچیرکاو اشلرنده اوزلری نله گانچه تام حریت واستقلال برله حرکت ایته‌رگه ایرك بیره‌چك ایدی. مقوقس برله مصالحه یاصاغان ذات عباده بن الصامت ایدی. بعضیلر، عمرو بن العاص بالذات اوزی مذاکره‌گه حاضر بولدی، دیلر.

مقوقس‌نك اوشبو مصالحه‌سی هرنه‌قدر بتون مصر خلقی اسمندن بولسه‌ده، بونك برله‌گنه بتون مصر مملکتی اسلام دولتینه الحاق ایتلدی دیب بولمیدر. چونکه یوقاروده ذکر ایتلگانچه روم قوماندانلری وبیوك مأمورلر بوکا راضی توگللر ایدی. شونلقدن آنلر مقوقس‌نك مصالحه یاصاون کورو برله آنی طاشلاب اسکندریه‌گه النجا ایتکانلر ایدی. بناءعلیه عمرو بن العاص‌قه بونلر برله طاغی‌ده محاربه ایته‌رگه مجبوریت کوریله ایدی. انك صوکنده رومللرنك یاکادن زور کوچ قوبوب مصرنی کیری قایتاروب آلو احتمالینه

مبنی بولورغه کیره‌ك، قبطیلردن‌ده ایکیله‌ك حرکت ایتوچیلر بار ایدی. شونلقدن عمرو بن العامی‌قه مصالحه یاصالوغه قارامیچه بوکاچه فتح اینلمه‌گان بیرلرگه یورو تیوش‌ایدی. بناء علیه اول، برنیچه فرقه عسکر یبه‌روب، مصرنك تورلی بیرلرنده‌گی تینس، دمیاط، دمیره، شطا، دقهل، بوصیر، بنا، اشمونین، اخمیم وباشقه شهرلرنی فتح ایتدردی. مذکور شهرلرنك کوبیسی اسلام عسکری کیلو برله قابقالرن آچوب، بیك آزیسی‌غنه آز ماز مقاومت کورستکان بولوب ماناشدیلر. عمرو بن العاص، فتح اینلگان اوشبو شهرلر ده‌ده بایاغی مصالحه حکمن اجرا ایتدی. اول هر بیرده بیرلی خلق بولغان قبطیلر برله فوق‌العاده گوزه‌ل ویموشاق معامله‌ده بولوندی. ذاتا آرغنه عسکر برله آکا بوندی بیوك مملکتنی فتح ایتوب بتره یازوغه ایك زور سبب‌ده آنك شوندی معامله‌سی ایدی. اول مصرنی فتح ایتوگه کوچدن بیگره‌ك سیاست برله موفق بولدی. بیرلی خلق بولغان قبطیلرنی اوز طرفینه میل ایتدرگاچ آکا، کیلمشه‌ك رومارنی وایمپیراطور عسکرلرن ته‌په‌لو آرتق آور اش توگل ایدی. واقعا شولای بولدی‌ده. بوندن صوك ایندی مصر اولکاسینك کوبره‌ك قسمی عمرو بن العاص‌نك تخت حاکمیتینه کیچوب، مصرنك شمال طرفلرنغنه ضبط ایته‌سی قالدی. بناءعلیه اول بتون کوچن جیبوب اسکندریه‌گه بوررگه حاضرلانه باشلادی.

مقوقس، ایمپیراطور هرقل‌غه، عرب عسکرینه مقاومت کورسه‌توده معنا چقمایه‌چغن بلوب آنلر برله مصالحه یاصاغانلغن بلدروب مکتوب یازغان ایدی. بونك اوزرینه ایمپیراطور هر فل فوق‌العاده حدتکه کیلوب آنی غایت نق شلته‌له‌ب مکتوب یازدی. شولایوق اول روم قوماندانلرینه‌ده مکتوبلر یازوب عرب عسکرینه یاکادن هجوم ایته‌رگه وآنلرنی مصردن سبروب توگه‌رگه امر ایتدی. وتیزدن اوز طرفندن‌ده یاردم باراچغن وعده قیلدی. بناءعلیه رومار اسلام عسکرینه قاطی وقطعی برضربه بیرو نیتی برله اسکندریه‌ده نق صوغش حاضرلگی کوره باشلادیلر. مقوقس، ایمپیراطورنك امری کیلگاچ روم بیوکلرن وقوماندانلرن جیوب اوزینك نی ایچون مصالحه یاصارغه مجبور بولغانلغن، سوریه‌ده قوتلی ایمپیراطور عسکرن تارمار کیتروب آنی قولغه الکنرگان عرب عسکرینك مصرنی قولغه توشرمیچه فالمایه‌چقلرن، بناءعلیه آنلرغه مقاومت کورسه‌توب ماناشو اوزلرینه آورلق‌غنه کیتره‌چگن سویلب تنگیلرنی صلحنی بوزماسقه دعوت اینسه‌ده، روم قوماندانلری ومأمورلری بونك سوزینه قولاق صالمادیلر. بونك اوزرینه مقوقس، عمرو بن العاص‌قه مکتوب یازوب ایمپیراطورنك آکا صوك چیککه قدر قارشی طورغه امر ایتدیکن، فقط اول اوزی هم قبطیلر طرفندن بیرلگان عهد نامه‌نی بوزمایه‌چقلرن، رومار ایسه اوز اشارن اوزلری کوره‌چگن بلدردی. هم آکاردن اوزینه هم قبطیلرغه بیرگان عهدن بوزماونی، رومار بوندن صوك صلح صوراسه‌لر اصلا قبول ایتمیچه اوز حکمینه توشولرن طلب ایتونی، هم اوزی اوله فالسه اسکندریه‌ده دفن ایتدروون اوتندی. عمرو بن العاص، مقوقس‌نك اوشبو اوتنچلرن طبیعی باش‌اوستی‌دیه قبول‌ایتدی.

ایمپیراطور هرقل‌غه مصرده بردن بر جوانچ اولاره‌ق اسکندریه شهری فالغان‌ایدی. آنداغی کریپستلرنك فوق العاده محکملکی، عسکرنك اولدقچه کوبلکی وئه‌لدن ئه‌لی دیگگزدن یاردم یبه‌روب طوررغه امکان بارلغی آکا بونده عرب عسکرلرینك باشلرن نق قاناتوب یبه‌روب آخرده سونلی صیرنی کیری قایتاروب آلورغه امید بیره‌ایدی. فقط عرب قوماندانینك امیدی طاغی‌ده نغراق اشانچلی، طاغی ده زورراق ایدی. اول ئه‌لله قایچاندن بیرلی غایهٔ املی بولغان براشنی آخرینه یتکرمیچه اصلا طاشلایه‌چق توگل‌ایدی. اچکی مصرنی قولده ایتوب بیرلی خلقنی اوز طرفینه میل ایتدروب آلغاچ، ایمپیراطور عسکرن قووب چغارا آلووینه اول ایکی بیرده ایکی‌دورت دیب قاری ایدی. بووقتقه قدر آنك اسکندریه‌گه یورمی طورووی ده نیل‌ده طاشو قایتوون کوتکانلکدن ایدی. نیل قایتو برله‌ن اول بتون عسکری‌برله اسکندریه‌گه قاراب یولغه چقدی. اوّلگی‌معاهده بوینچه قبطیلر آکا بولده، کوپرار صالوب وباشقه تورلی یاردمده بولوندیلر. شولای ایتوب عمرو بن‌العاص کیمه‌لرده هم قوریدن اسکندریه‌گه یاقنایغاندن یاقنایدی. یولده اول آزغنه صوغشوب «مربوط»نی فتح ایتدی. آندان صوك «کوم شریك» که یتوب آنی‌ده بر قدر محاربه‌دن صوك قولغه توشردی. بوندن‌صوك «کریون»غه یوروب آنده‌ده اوچ‌هفته قدر محاربه‌دن‌صوك مظفریت آنك‌طرفنده‌قالدی. اوشبومحاربه‌ده عسکرنك آلغی صفنده بولغان عمرونك اوغلی عبدالله، برنیچه یبرندن جراحتلنگان‌ایدی. باش‌قوماندان عمرو، ایلچی یبه‌روب اوغلینك حالن‌صورادقده اول ایلچیگه اوشبوشعربرله تمثل قیلدی:

اقول لها اذا جشأت وجاشت رویدك تحمدی او تستریحی (۱)

بونی ایشتکاچ عمرو بن العاص‌نك، «اول مینم اوغلم شول!» دیب کوته‌رلوب قویغانلغی روایت ایتل‌در. کریون‌دن قاچقان روم عسکری اسکندریه‌گه باروب النجا ایتدیلر. بوندن صوك عمرو بن العاص اسکندریه‌گه یتوب آنی محاصره قیلا باشلادی. یوقاروده سویلندکچه اسکندریه غایت نق کریپست بولوب گارنیزون‌ده کوب ایدی. عرب عسکری آنی بایطاق وقتلر محاصره قیلغاندن صوك بر کون قاطی هجوم قیلوب قاراغانلر ایدی. فقط قلعه‌گه کرگان بر قسم عسکرنی رومللر تیز آراده پوسکورتوب چغاردیلر. اسکندریه مسئله‌سی روم ایمپیراطوری ایچون‌نی قدر اهمیتلی بولسه، خلیفه عمر ایچون‌ده شول قدر اهمیتلی ایدی. هر وقت عسکرینك مظفریت خبرن ایشتورگه آلشقان خلیفه، عمرو بن العاص‌دن بایطاق وقت خبر کیلمی طوروونه خفالانوب آکا اسکندریه‌نی اوزاق فتح ایته آلماغانلغی ایچون شلته یاودردی. هم مکتوبی کیلو برله عسکرگه وعظ ونصیحت‌قیلوب، ئه‌لیگی مکّار کشیگه طورا طورغان دیب یازدیغی کشیلرنی آلغی صفقه قویوب قطعی هجوم یاصارغه امر ایتدی. ایکنچی طرفدن

(۱) «کوکل قورقو وصبرسزلقدن اضطراب وغلیانغه کیله باشلاسه آکا بر آزراق صبر ایت، یا نام قازانورسك، یاخود استراحت ایته‌رسك دیم».

ایمپیراطور هرقل‌ده اسکندریه‌نی صاقلارغه نق اهمیت بیره، بوندن الوك ببه‌رلگان یاردم اوستینه اول بالذات اوزی‌ده اسکندریه‌گه بارغه حاضرلانه‌ایدی. فقط بیزانس ایمپیرا-طورلغینك بختسزلگینه قارشی اول وفات بولوب (۱۱ فیڤرال ٦٤١) اشلر اورتا یولده قالدی اول هر نه قدر صوك یللرده قارتلق وباشینه کیلگان بختسزلکلر سببلی فوق العاده. طوزغان وقاقشاغانلقدن، اوّلگی جدیت وغیرتی سونگان بولسه‌ده، مملکتنك طنچلغن وبتونلگن صاقلاوده آنك زور دخلی بار ایدی. اول وفات ایتکاچ اشلر بتونلی باشقاروب کیتدی. مملکتنك تورلی بیرلرنده فتنه‌لر قوزغالوب آنسزده ضعیفلنوب کیلگان دولتنك تیزره‌ك جیمرلوینه خدمت ایتدی. هر قل‌دن صوك تختکه کیچکان اوچنچی قسطنطین، اسکندریه‌گه یاردم ببه‌رگه باش قوماندان فیودرغه وعده قیلغان بولسه‌ده، بوکا موفق بولماسدن ٦٤١ نچی یل مای آینده وفات ایتدی. آکّاردن صوك تختکه کیچکان «هر قلیون» ایسه اوزینه قارشی اختلال علامتلرن سیزگانلکدن عسکرنی اوزیانده طوتارغه مجبور بولوب اسکندریه‌گه یاردمدن بتونلی قول سلکدی. عمر وبن العاص ایسه خلیفه‌دن یوقاروده ذکر ایتلگان مکتوبنی آلغاچ طاغی‌ده غیرت وجدیت برله شهرنی محاصره قیلورغه کرشدی. ایمپیراطور هرقل‌نك وفات خبری روم عسکرینه نی قدر آور تأثیر ایتسه وآنلرنك روحلری توشوگه نی قدر زور سبب بولسه، اسلام عسکرینك روحی کوتەرلوگه غیرت ومتانتلرن آرتدروغه‌ده شول قدر تأثیری بولدی. نهایت ١٤ آی قدر فاطی محاصره‌دن صوك اسکندریه شهری‌ده توشدی. (٢١ هجریه = دیکابر ٦٤١). اوشبو وقت روم عسکرینك بر قسمی کیمه‌لرگه اوطروب قسطنطنیه‌غه یونه‌لمشلر، بر قسمی کریپستدن چغوب اچکی مصرغه یورومشلر ایدی. عمرو بن العاص بونلر آرتندن یوروب تورلیسن تورلی یاقغه طارتوب طاشلادی. عمرو بن العاص اسکندریه حقنده‌ده مقوقس که الوك بیرلگان معاهده شرطلرن اجرا قیلدی. اول روم خلقندن تل‌گان کشیلرگه جزیه وخراج بیروب مصرده قالورغه، تل‌گان کشیلرگه قسطنطینه‌غه قایتورغه ایرك بیردی. بناءً علیه حکومت مأمورلری وقالغان عسکرلر بیوك اسکندرنك شهری برله وداعلاشوب قسطنطنیه‌غه قایتوب کیتدیلر.

عمرو بن العاص اسکندریه‌دن چغوب، اچکی مصرغه قاچقان بر فرقه روم عسکری آرتندن یوروب آنلرنی طاراتوب طاشلاب قایتقانده، اسکندریه‌نی طاشلاب کیتکان روم مامورلری وعسکرلری یاکّادن قایتوب کریپستکه بیکل‌نگانلر وآنده قالدرلغان آزغنه اسلام عسکرن قلچدن کیچرگانلر ایدی. بناءً علیه عمرو بن العاص طاغی‌ده اسکندریه‌نی محاصره قیلورغه مجبور بولدی. فقط بو دفعه‌سنده اول کریپستنی تیز توشررگه موفق بولدی. روایتلرگه کوره اوشبو دفعه کریپستنك توشوینه بر مصرلینك یاردمی تیمشدر. عمرو بن العاص روم خلفینك اوشبو قیاملرینه جزا اولاره‌ق بتون اسکندریه‌ده‌گی مال وملکلرنی غنیمت ایتوب آلو فکرن عمر بن الخطاب‌قه عرض ایتوب مکتوب یازسه‌ده،

خلیفه بونك ایچون آنی شلته قیلدی واوّلگی معاهده‌نی اجرا قیلورغه امر ایتدی.

عمرو بن العاص اسکندریه شهرن اداره مرکزی اینوب، اوزی شونده اورونلاشوب قالورغه نیت ایتسه‌ده، خلیفه عمر بوگا رخصت بیرمه‌دی. اول، عمرو بن العاص‌نك بو حقده یازغان مکتوبینه فارشی یازغان جوابنده، آگاردن پایتخت برله اسکندریه آراسی صو برله آیرلامی بوقمی ایکانلگن صوراغان، نیگگاردن نیل طاشقان وقتده آیریلا دیگان جوابنی آلغاچ آنده اورونلاشمیچه نیل‌نك بیر یاغنده اورونلاشورغه امر ایتکان ایدی. بناء علیه عمرو بن العاص، اسکندریه‌ده کوب کنه صافلق عسکر قالدروب ئه‌لیگی بابلیون‌غه قایتوب آنده «فُسْطاط» شهرن تأسیس ایتدی. فسطاط اورونی نیل‌نك شرق ساحلنده، بابلیون‌نك شمال جهتنده بولوب، بابلیون‌نی محاصره قیلغانده اسلام عسکرینك باش کوارتیری ایدی. شهر، اوشبو اورونده تسکلگان عمرونك چاتری اسمی برله «فسطاط» آتالمش ایدی. بعضلر، فسطاط شهر معناسنده بولوب، عمرو شهری معناسنده بولغان «فسطاط عمرو» دیب آتالدی، دیلر. فسطاط بر نیچه عصرلر اوشبو اسمن صاقلاب، قاهره بناء قیلنغاچ‌غنه اسمن یوغالتدی. اوشبو وقت عمرو بن العاص خلیفه‌نك امری برله بر مسجد جامع بنا قیلدردی. «جامع عمرو» دیه معروف بولغان اوشبو جامع حاضرگی کونگه قدر باقی بولوب، هر یل رمضان‌نك صوگغی هفته‌سنده مصر امیری والوغ مأمورلر حاضر بولدیقلری حالده جمعه اوقولوب زور بایرام قیلنه‌در.

مصر فتح ایتلگاچ خلیفه عمر، عمرو بن العاص‌نی آنده نامیستنیك تعیین ایتدی. اول شول منصبنده بیش یل قدر قالوب مصرنی فوق العاده اوستالق وعدالت برله اداره ایتدی. شرقی روما ایمپیراطورلغی قولنده ایزلگان قبطیلرغه اول‌توشلرنده ییل کورمه‌دیکلری ایرکنچیلکلر بیردی. آنلرنك دین وکلیسه اشاری بتونله‌ی اوز قوللرنده بولوب، اسلام مامورلری آگا اصلا قاتناشمیلر ایدی. اسلام حکومتی طرفندن آنلرغه یوکله‌تلگان نرسه باری یوقاروده ذکر ایتلگان باش وبیر نالوغی ایدی. بوده یالگز بالغ بولغان ایرلردن گنه آلنوب، خاتون قز، فارت قوری، فقیرلر بوندن معاف ایدیلر. عمرو بن العاص‌نك والیلگی وقتنده مصرنك جزیه وخراج کیلوری ایکی میلیون دینار، (۱) بزنك روس آقچه‌سی برله حساب ایتکانده سیکز میلیون صوم ایدی. عبدالله بن سعدنك والیلگی وقتنده ایسه بو واردات، دورت میلیون دینارغه ایرشدی. ایکنچی روایتکه کوره عمرو بن العاص زماننده مصرنك جزیه وخراج کیلوری اون ایکی میلیون دینار، عبدالله بن

(۱) فتوح البلدان ص ۲۲۳. گیورگی زیدان حضرتلری «تاریخ التمدن الاسلامی» ده مقریزی‌دن روایت ایتوب مصرنك یالگز جزیه وارداتینك اون ایکی میلیون دینار بولغانلغن سویلی. فقط بوگا کوگل اشاناسی کیلمیدر. چونکه بولای بولغانده جزیه صالنغان کشیلرنك صانی آلتی میلیون بولادر. اگرده بوتی بتون نفوس‌نك دورتدن بری دیه اعتبار ایتسه‌ك، مصرنك بتون نفوسی ۲٤ میلیون بولادر. بونك حقیقتدن یراق بولوونده شبهه یوقدر. مصرنك اول وقت نفوسی کوبمو بولغانلغن آچق بلمیمز. اشلوسسیر بونك آلتی میلیون چاماسنده بولوون سویلی. (Всем. Истор. Шлосс. т. II. ст. 287)

سعد وقتنده اون دورت میلیون دینار بولمشدر. حالبوکه مقریزی‌نك سوزینه کوره عمرو بن العاص‌قه قدر مصردن حکومت‌نك آلا طورغان نالوغلری یکرمی میلیون دینار بولمشدر. بوکا قاراغانده اسلام قول آستینه کرگاننك صوکنده مصردن آلنغان نالوغلر روملر قول آستنده وقتده آلنا طورغان نالوغلرغه قیاس قبول ایتمه‌سلك درجه‌ده آزدر. عمرو بن العاص اوشبو واردانك بر قسمن مملکتنك تورلی یرلرنده کوپرلر صالدرو وتوزه‌تو، آرقلر، قانالر قازیتو وشونك کبك مملکتنی تعمیر ایتو یولینه صرف ایته، آندان قالغانن مأمورلر وعسکرلرنك معاشلرینه صرف ایته، آندان قالغانن پایتختکه خلیفه‌گه اوزاتا ایدی. اول خراج آلو خصوصنده نیل‌نك حالن ده رعایه قیلا، نیل‌نك طاشووی عادتده‌گیدن کیم بولسه خراجنی‌ده کیموته ایدی. ذاتا اول مصر خلقینه بیرگان عهدنامه‌ده‌ده اوشبو شرطنی کرتکان ایدی. شونك ایچون‌ده مصردن آلنغان نالوغلردن پایتختکه بعض وقتلرده بر نرسه‌ده بارمی یاخود بیك آز بارا ایدی. اوشبو سببدن عمر بن الخطاب، عمرو بن العاص‌قه مکتوبلر یازوب مصر کیلورندن پایتختکه بیك آز یبه‌روی یاخود کیچکدرووی ایچون شلته‌لر یاودرا هم اوزینك آکا سؤظن قیلغانلغن آکلاتا ایدی. عمرو بن العاص بونك مکتوبلرینه فارشی عذرلر بیان ایتوب جواب یازسه‌ده، مأمورلرینه عموما شبهه برله قاری طورغان خلیفه بوکاغنه قناعت ایتمه‌سی کیلمی ایدی. نهایت اول مصردن بر قبطینی چاقروب مصردن رملر زمانده نیچك ونی قدر نالوغ جیبلغانن، عمرو بن العاص نیچك جیغانن بر بر صوراشوب شوندن صوکغنه عمرو بن العاص‌قه شبهه برله قاراون بتردی، دیلر.

عمرو بن العاص اوزینك منصبندن فوق العاده ممنون ایدی. ذاتا بو، آنك کوب زماندن بیرلی تلهب آلغان بر مقصدی بولغانلقدن ممنون بولماسقه اورونده یوق ایدی. آنك مصر والیلگن خلافتکه تیکلهب سویله‌دیکی روایت قیلنه‌در. عمرو بن العاص دنیا مالن وایرکن طورمشنی یاخشوق سویه طورغان بر ذات ایدی. شونلقدن اول، مصرغه نامیستنیك تعیین ایتلوب اشلرنی ره‌تلهب آلغاچ مال طوارنی کوبه‌یته، طورمشنی زورایتا وایرکنه‌یته باشلادی. اوزی عادی کشی طورمشینه اوگره‌نگان مأمورلرینك‌ده بو خصوصده اوزی توسایرهك بولوون تلهگان خلیفه عمر، عمرونك زور طورمشقه بیریلوب کیتکانلگن ایشتوب آلوب آکا اوشبو مضونده مکتوب یازدی: «سینك مال طوارك، قول وجاریه‌لرك کوبه‌یگان، آبستانوفکه‌لرك یاخشیلانغان دیلر. حالبوکه مصرغه والی تعیین ایتلگان چاغنده بو نه‌رسه‌لرك یوق ایدی!» عمرو بن العاص، خلیفه‌نك مکتوبینه اوشبو مضونده جواب یازدی: «بزنك بیربمز سودا وزراعت اورونی. شونلقدن بز طریشوب، کیره‌کدن آرتقنی‌ده طابامز» فقط عموما والیلرینه آرتق اشانچلق برله قارامی طورغان خلیفه، بونك جوابینه قناعت ایتمه‌دی. اول آنك یارم مالن مصادره قیلور ایچون مصرغه مفتشی محمد بن مسلمه‌نی یبه‌ردی. هم عمروگه اوشبو مضونده مکتوب یازدی:

«مین ناچار والیلردن یته‌رلك نه‌رسه کوردم ایندی. سینك مکتوبك مینی تشویشکه توشوردی. سیکا سوء ظن قیلدم. مین سینك یارطی مالکنی مصادره قیلو ایچون محمد بن مسلمه‌نی ببه‌ردم. آکا بتون مالکنی کورسه‌ت، صوراغان نه‌رسه‌سن بیر، آنی فاطیلق استعمال قیلورغه مجبور قیلما. چونکه آراده یاشرن نه‌رسه یوقدر!» عمرو بن العاص‌نك بوکا فوق العاده کیفی کیتسه‌ده، خلیفه‌نك امرینه اطاعت ایتودن باشقه چاره یوق ایدی. چونکه آنك کوز آلدنده بایطاق‌غنه عبرت قیلورلق واقعه‌لرده بولوب اوتکان ایدی. اول هر نه قدر محمد بن مسلمه‌گه مالن مصادره قیلورغه اختیار بیرسه‌ده، اوزینك ناراضیلغن بلدرمی قالمادی: «ناچار زمانغه کیلدك. ابن ختمه (عمر) بزگه شوشندی معامله قیلا باشلادی. حالبوکه «العاص» (عمرونك آناسی) یفك کیوملر کیبه طورغان ایدی» دیدی. محمد بن مسلمه بوکا قاطی جواب قایتارغاچ عمرو بن العاص، آنك عمرگه ایرشدروندن قورقوب، بونی عمرگه سویله‌مه‌ون اوتندی. محمد بن مسلمه‌ده بوکا عمر ترك مدنده سویله‌مه‌سکه سوز بیردی. (١)

مصر فتح ایتلونك اسلام دولتی ایچون اقتصادی جهتدن فوق العاده اهمیتی بار ایدی. چونکه بو فوق العاده منبت ومحصولدار قطعه بولوب، چوللك وطاشلقدن عبارت بولغان عربستان‌غه موندان نل‌گانچه آزق کیتروگه یول آچلدی. فقط کروان یولی برله آزق طاشو فوق العاده مشقتلی واوزاق وقت آلا ایدی. شونك ایچون‌ده خلیفه عمر، عمرو بن العاص‌قه بوندن بر نیچه عصر الوك بولوبده حاضرگی کوندہ بتونله‌ی کوملوب بتکان، بابلیون‌دن آلوب قلزم (سویش) که قدر صوزلغان ونیل یلغاسی برله بحر احمرنی طوطاشدرغان قانالنی قازورغه امر ایتدی. آلتی آی دیگانده خلیفه‌نك امری اورنینه‌ده یتکرلدی. شولای ایتوب کیره‌ك فسطاط برله پایتخت آراسنده مخابرات اشی وکیره‌ك مصردن عربستان پریستنلرینه ایگن وباشقه آزق یورتو فوق العاده آنسانلاشوب کیتدی. خلیفه عمر بن الخطاب‌قه نسبت بیریلوب «خلیج امیرالمؤمنین» اسمی برله یورتلگان اوشبو قانال عمر بن عبدالعزیزنك والیلگی زمانینه قدر قالوب آندن صوکغی والیلرنك اهمالری سببلی آقرن آقرن کوملوب اشدن چقدی. (٢) صوك زمانلرده مصر حکومتی بونك ایسه‌ن قالغان اورونلرن‌ده کومدرتوب طاشلادی. حاضرگی کونده اوشبو قانال‌نك قاهره‌نی یاروب کرگان قسمینك اوستنده ترامؤای یولی بولوب «خلیج یولی» (خط الخلیج) دیه یورتله‌در.

بعض مؤرخلر، اسکندریه فتح ایتلگاچ خلیفه عمرنك امری برله عمرو بن العاص طرفندن مشهور اسکندریه کتبخانه‌سینك یاندرلغانلغن ذکر ایته‌لر. بونلرنك سوزینه

---

(١) فتوح البلدان ص ٢٢٦-٢٢٧ العقد الفرید ١٤-١٥ ج ١

(٢) اوشبو خلیج‌نك، مدینه‌ده محمد بن عبدالله بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب‌نك حکومتکه قارشی قیام ایتدیکی وقتده، عباسی خلیفه‌لرندن «المنصور» طرفندن حجاز برله مصر آراسنده‌غی مناسبتنی کیسو ایچون کومدرلگانلگن‌ده روایت ایتمکده‌لردر.

کوره گویا عمرو بن العاص اسکندریه‌ده زور کتبخانه کورگاچ بو حقده نی اشلو حقنده خلیفه‌گه مکتوب یازغان، خلیفه‌ده: «اگر اول کتابلر قرآن‌غه مخالف بولسه‌لر ضرر لی بولغانلقدن بترلورگه تییش، قرآن‌غه موافق بولسه‌لر آنلرنك لزومی یوق» دیب آکا کتبخانه‌نی یاندرغه امر ایتکان. بناء علیه عمرو بن العاص مذکور کتبخانه‌ده‌غی کتابلرنی اول وقت اسکندریه‌ده‌گی دورت مئدن عبارت مونچه‌لرغه طاراتقان. گویا مذکور کتابلر آلتی آی بوینه مذکور مونچه‌لرنی یلنورغه یتمشدر. بطلانی مه‌ندی آناسینه‌ده معلوم بولغان بو خبر، کیره‌ك ایسکی اسلام و کیره‌ك ایسکی خرستیان اثرلرندن هیچ برسنده یوقدر. بو خبرنی ایك باشلاب میدانغه چغارغان کشی اون اوچنچی عصرنك خرستیان مؤرخلرندن ابو الفرج بن طبیب (۱۲۲۶ده طوغان) اسمنده‌گی بر مؤرخ‌در. ایسکی عرب و اسلام مدنیتن کوره آلماغان وآنلرغه وحشت وتعصب اسناد ایته‌رگه حریص بولغان خرستیان مؤرخلری بونی بربرسندن کوچروب بو فکرنك فرنك عالمینه وشول واسطه برله اسلام عالمینه تارالووینه سبب بولمشلردر. ابو الفرج‌نك کیسه‌سندن چغارلغان اوشبو خبرنی ایك باشلاب انکار وجرح ایتکان ذات، مشهور انگلیز مؤرخی «گیبون» (Гиббонъ 1737-1794) بولمشدر. اول «روما ایمپیرا-طورلغینك انقراضی» اسمنده‌گی اثرنده ابو الفرج طرفندن نقل قیلنغان روایتنی ذکر ایتکاندن صوك اوزینك آکا اشانماغانلغن بیان ایتوب آنك بطلانینه دلیللر اقامت ایتمشدر. مونه شوندن صوك‌غنه غرب مؤرخلری بر آز انصافقه قایتا باشلاغانلر. بز بو حقده سوز اوزایتمیچه باری خرستیان مؤرخلرندن بر نیچه‌سینك بوطوغروده‌غی سوزلرن کوچرو برله اکتفا ایته‌مز. «والفضل ما شهدت به الاعداء» توگلمی؟ مشهور نیمس مؤرخی فریدریخ اشلوسیر (Шлоссеръ 1776-1861) اوزینك «تاریخ عمومی» نام اثرنده (۲۲۸ ج ۲) عمرو بن العاص طرفندن اسکندریه کتبخانه‌سنی یاندرو قصه‌سن ذکر ایتکاندن صوك اوشبو سوزلرنی سویلی: «فقط بو قصه‌نك بتونلی‌ی اویدرمه بولوونده شبهه یوقدر. چونکه مشهور اسکندریه کتبخانه‌سینك قسم اعظمی یولیوس قیصر مصرغه کرگان وقت یاندرلمش ایدی. فالغان بیك آز قسمی ایسه فتوحات اسلامیه‌دن بیك کوب وقتلر الوك خراب بولدی. آنك صوکنده اول وقته‌غی یونان معارفینك عالمینه فاراغانده، اسکندریه خلقنده کوبدن ایندی بازما مجوس اثرلری قالماغانلقنی قطعی دیه‌رگه ممکندر» آوغوست موللر (Мюллеръ 1848-1892) نك «تاریخ اسلام»(۱) نام اثرینه توشرلگان حاشیه‌ده (۲۶۹ ج ۱) مونه شوشی سوزلر کوریله: «عمرنك امری برله مشهور اسکندریه کتبخانه‌سی یاندرلدی دیگان خبر اصلا درست توگلدر. بوندی خبر کیره‌ك ایسکی عرب و کیره‌ك ایسکی بیزانس مؤرخلرندن هیچ برسی طرفندن سویلنمه‌مشدر. بو خبرنی ایك باشلاب اون اوچنچی عصر یازوچیلرندن بری سویلمشدر، گه

(۱) موللیر اوزی بو حقده بر نه‌رسه‌ده سویلمی.

بيك كوب وجهلردن حقيقتكه مخالفلكى كوزگه بەرلوب طورادر. اسكندريه كتبخانەسى عربلردن بيك كوب زمانلر الك ايمپيراطور فيودوسى (395—346 Θеодосій) دورنده پيسقوب فيوفيل (Феофиль) طرفندن ياندرلمشدر. مشهور فرانسوز علماسندن «سيدبو» (١٨٠٨ده طوغان) بو روايتنى ذكر ايتكاندن صوكك آنك حقيقتدن بعيد بولديغن، بتون امت قارشنده بيوك عقلغه مالك بولو برله مشهور بولغان عمر بن الخطاب‌قه بونسدى وخشتنى اسناد قيلو اصلا موافق توگللكن، آكا معاصر بولغان مؤرخلردن هيچ قايوسى بو واقعەنى ذكر ايتمەديكلرن سويليدر. (خلاصة تاريخ العرب ص ٨١) ٢٠ جزءدن عبارت بولغان "Большая Энциклопедія" ده اسكندريه كتبخانەسى حقنده اوشبو جملەلرنى كورەمز: «اسكندريه بوليوس قيصر طرفندن محاصره قيلنغان زمانده (ق.م.٤٧٠) موزه كتبخانەسى يانغن اچنده خراب بولدى. شولايده بو نقصان، «آنتونى» طرفندن «قلوپاتره»غه هديه قيلنغان ٢٠٠٠٠٠ جلددن عبارت اثرلر برله قسما طولترلدى..... ميلاددن ٣٨٩ نچى يلده بيوك فيودوسى زمانننده پطريق فيوفيلنك اصرار قيلووى برله شهرنك (اسكندارنك) سيراپيوم معبدى بولغان طرفى هم آنده‌غى علم خزينەلرى ياندرلدى. بوندن صوكك كينه سلامت قالغان بعض اثرلردن يا كا كتبخانه قورولدى..... بوكا قدر (اسكندريەنك عربلر طرفندن آلنووبنه قدر) كتبخانه، (ايمپيراطور ايكنچى فيودوسى طرفندن بولورغه كيرەك) قسطنطنيەغه كوچرلمش ايدى.... (Б. И. т. I. ст. 309)» مونه شول ذكر ايتديكمز نرسەلر، خليفه عمر برله عمرو بن العاص‌نى ابو الفرج وآكا ايەرگان متعصب خريستيان مؤرخلرى طرفندن ياغلغان قورقملردن آقلارغه يتسه كيرەك.(١)

عمرو بن العاص مصرنى فتح ايتوب اداره اشلرن بولغا صالغاچ، ساحل بويلاب شمالى آفريقاغه يوردى. شمال طرفندن بحر محيط آطلاسى، سبنه بوغازى وآق ديڭكز، شرق طرفندن مصر مملكتى وآق ديڭكز، جنوب طرفندن صحراء كبير، غرب طرفندن بحر محيط آطلاسى برله محدود بولغان اوشبو قطعەنى عربلر «بلادالمغرب» ديب يورتەلر ايدى. بو قطعه صدر اسلام‌ده ياقن مغرب (مغرب أدنى)، اورطه مغرب (مغرب اوسط)، يراق مغرب (مغرب اقصى) ديب اوچ قسمكه بولنوب يورتلە ايدى. ياقن مغرب حاضرگى طرابلس وتونيس ولايتلرن مشتمل بولوب اداره مركزى تونيس كه ياقن بولغان «قيروان» شهرى ايدى. اورطه مغرب، حاضرگى جزائر مملكتندن عبارت بولوب، اداره مركزى «تلمسان» شهرى ايدى. يراق مغرب، حاضرگى فاس مملكتندن عبارت بولوب اداره مركزى فاس

مغرب نتوحاتى.

(١) اوشبو كتبخانه بيوك اسكندردن صوكك مصرده حكومت سورگان (٣٢٣ ق. م. — ٣٠ ق. م.) بطالسه حكمدارلرى طرفندن تأسيس ايتلمش ايدى. مذكور سلاله علوم ومعارف‌قه فوق‌العاده هوسلى ومحبتلى بولوب اسكندريەده «موزه» اسمنده بر علم مؤسسەسى اقامت ايتمشلر ايدى. اوشبو مؤسسەگه دنيانك هر طرفندن علما جميلوب حكومت حسابنه ياشيلر وبتون اشلرى علوم ومعارف طاراتو ايدى. اشبو موزه حضورنده بيوك بر كتبخانەده تأسيس ايتلمش ايدى. بونلر طرفندن اسكندريەده طاغى‌ده بر كتبخانه تأسيس ايتلمش ايدى، كه اولده سيراپيوم معبدى حضورنده ايدى.

ومراکش شهرلری ایدی. یاقن مغرب‌نك مشهور شهرلری برقه، (انطابلس) بنغازی، تونس، (آفریقیه) طرابلس الغرب، قابس، بنزرت، رقاده، شهرلری ایدی. اورطه مغربنك مشهور شهرلری جزائر، قسنطینة، مستغانم، وهران ایدی. یراق مغرب‌نك مشهور شهرلری فاس، مکناس، طوان، سبته، ملیلا، طنجه، رباط، طفیل، سوس وباشقه‌لر ایدی. عمروبن‌العاص اوشبو سفرنده برقه‌غه یتوب آنی فتح ایتدی وغلغینه ویرگو صالدی. شولایوق بنغازی شهرنده فتح ایتدی. بوندن صوك طرابلس‌غه باروب آنی ده فتح ایتدی (۲۲—٦٤۲). بوندن صوك اول خلیفه عمر گه مکتوب یازوب اوزینك طرابلس‌غه باروب یتکانلگن، آنك برله آفریقیه (تونس) آراسی طوغز کونلك یول بولوب، امیرالمؤمنین رخصت بیرسه آنی ده فتح ایته‌رگه حاضر بولغانلقن آکلاتدی. فقط خلیفه عمر، عمروبن العاص‌قه شوندن اوزارغه ابرك بیرمه‌گانلکدن عمرو کیری مصرغه قایتورغه مجبور بولدی. اوشبو وقت اول برقه‌غه عقبه بن نافع الفهری‌نی والی تعیین ایتوب قالدردی. اوشبو فتح ایتلگان یاقن مغرب‌ده مصر ولایتینه تابع بولوب، مصر نامیستنیکی قول آستنده صانالا ایدی.

عمر بن‌الخطاب‌نك اداره‌سی. سیاستی و اصلاحاتی.

عمر بن‌الخطاب‌نك تخت خطبه‌سی. اداره‌سی. مأمورلرینه معامله‌سی. عمر مستبد توگل ایدی. عمرنك عدالتی. سیاستی. ولایتلر ووالیلر. قاضیلر. مشهور قوماندانلر. دولت وارداتی: صدقه، جزیه، خراج، غنیمت. گمرك. عسکرگه معاش تعیین ایتو ودیوان ترتیب ایتو. بیت المال تاسیس ایتو. تاریخ وضع ایتو. پوچته اصولن کرتو. آقچه صوقدرو. شهرلر بنا قیلدرو. عام‌الرماده وخلیج امیرالمؤمنین. مسجد حرام ومسجد رسولنی زورایتو. ولایة الحسبته وباشقه‌لر.

---

۱۳ نچی یل ۲۲ جمادی‌الاولی‌ده (٦۳٤ یل، ۲۳ آغوست) خلافت منصبینه کیچکان عمر بن‌الخطاب، اسلام دولتن ایك باشلاب صاغلام اساسکه بنا قیلغان ذات اولاره‌ق تلقی ایتلمکده‌در. اول، تخت خطبه‌سنده اوزینك مملکتنی اداره خصوصنده طوتاچق یولن اوشبو برایکی آوز سوز برله افاده ایتکان ایدی: «عرب خلقی، یته‌کله‌وچیسنه ایه‌رگان کوندهم دویه توسلی. آنی یته‌کله‌ب باروچی قایده آلوب بارغانلغن بلورگه تیوشلی. مین، کعبدنك خوجه‌سی برله یمین ایتوب ئه‌یتهم، که سزنی بولغه صالاچقهن (۱) «واقعا اول، اون یل یارمغه صوزلغان خلافتی اثناسنده شول تخت خطبه‌سنده سویله‌گان سوزن غایت موفقیتلك برله میدانغه قویدی. اول، الوغ بر سیاسی وفوق‌العاده تیمر قوللی برکشی

(۱) تاریخ الکامل ۲۱ ج ۲.

عمرنك تخت خطبه‌سی.

بولوب، جوگه‌نسز، طارفاو وباشباشداق عرب خلقن بر نقطه‌غه جیوب آنلرنی یك وجود بر ملت حالینه کیتردی. اول، اوزینك اداره‌گه اوستالغی وتیمر قوللیلغی سایه‌سنده چیکسز حریتکه آلشقان عربلرنی حکمدارغه، نظام وقانونغه اطاعت ایته طورغان ایتوب تربیه ایتدی. آنك دورنده عرب قومی بتون دنیاغه معلوم الوغ بر ملت، عرب دولتی‌ده الوغ قیصر والوغ کسرالرنك زهره‌لرن اوچراطورغان شوکتلی بر دولت بولوب کیتدی. ابوبکر طرفندن باشلانغان فتوحات مسئله‌سن‌ده اول، اوزینه مخصوص غیرت وجدیت برله آلوب باروب اول وقتده‌غی ایك مدنی وایك شوکتلی ایکی دولتنك برسن بتونله‌ی یقدی. ایکنچیسینك ایك گوزه‌ل بیرلرن طارتوب آلدی. دنیانك ایك مخصولدار بیرلرندن صانالماقده بولغان عراق، سوریه ومصر قطعه‌لرن ضبط ایتوب عرب خلقن آلتونغه کوموب طاشلادی. اول، مملکتنی تعمیر ایتو واصلاحات کرتو خصوصنده زمانینه کوره وحکومت سورگان وقتینه نسبتا شافطی‌غنه زور آدملر آطلادی.

عمر بن‌الخطاب دورن کوزدن کیچرسه‌ك، بز آنك اوستدن فاراغانده بربرینه مخالف ایکی صفت برله امتیاز ایتکانلیگن کوره‌مز، که آنلر فوق‌العاده قاطیلق وفوق‌العاده عدالت صفتلری‌در. اول برقولینه «وره» سن، ایکنچی قولینه عدالتن طوتوب دولتنی اداره‌گه کریشه. بوخصوصده اول شول قدر موفقیت قازانا، که تاریخ آنی ایك الوغ سیاسیلردن هم ایك عادل‌حکمدارلردن صانی. عمر، بطبیعته قاطی کشی بولوب، مملکتنی غایت قاطی قوللیلق برله اداره قیلدی. بربرکشیگه جبر ایتکان یاخود بربر مناسبتسز اش قیلغان کشی آنك «دره» سندن اصلا قوتولا آلمی، اول استه‌ر نیندی کشی بولسون آنی تأدیب ایتمی قالمی ایدی. شونلقدن آنك دورنده، مغرور وباشباشداق عرب رئیسلری، چیکسز حریتنی سویه طورغان صحرا اوغللری کتوچی قولنده‌غی صارق توسلی بولوب قالدیلر. اول، خلقنی قولنده شول قدر نق وقاطی طوتدی، که آنی کورگانه‌در قالتراب طوراطورغان ایدیلر. عمرگه ایك یاقن طورغان وآنك محبتینه مظهر بولغان عبدالله بن عباس‌نك «عمر بن الخطاب‌دن بر آیت حقنده صوراماقچی بولغان ایدم. قورقغانلغمدن بر یل بویچه صوری آلمی یوردم» دیب ئه‌یتووی بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. بر وقت بر نیچه کشی عبدالرحمن بن عوف‌که کیلوب: «عمر بزنی شول قدر قورقوتدی، که بز آکا اوزاق فاراب طوروغه‌ده جسارت ایته آلمیمز. آکا بو حقده سوز آطوب برآز یه‌وشاروون اوتنسه‌ك ایدی!» دیگانلر ایدی. عبدالرحمن تیگیلرنك سوزلرن عمرگه ئه‌یتکاچ اول «ای عبدالرحمن، مین آنلرغه شوندن باشقه یول طابا آلمیم. اگرده آنلر مینم نی درجه‌ده آنلرغه شفقت ومرحمتلی ایکانلیگمنی بلسه‌لر ایدی، جیلکه‌مدن کیوممنی طارتوب آلورلر ایدی» دیدی. (١) بو سوز عمرنك عرب

(١) شهر مشاهیر الاسلام واسطه‌سیله (٣٨٢) ابن عساکردن. طبری روایتینه کوره عمر، عبدالرحمن‌غه اوشبو وقت اوشبو سوزلرنی ئه‌یتدی: «شولای ته‌یتدیلر مونی؟ مین الله برله یمین ایتوب ئه‌یته‌م، که آنلرغه شول قدر یه‌وشاردم، بو حقده الله‌دن قورقا باشلادم. شول قدر قاطیلاندم، که بو خصوصده‌ده الله‌دن قورقامن. آنلرنك میندن قورقولرینه قاراغانده مینم آنلردن قورقووم آرتغراقدر» ٢١ ج ٥

ادارهسی

خلقن اداره ایتوده شوندن مناسب بول طابماغانلغن، آنلرغه مطلق قاطیلق کورسه‌تورگه وقاطی کورینورگه مجبور بولغانلغن آکلاتادر. واقعا عصرلردن بیرلی نظام وقانون دیگان نرسه‌نی طانیمی طورغان، فوضویتکه صوك درجه آشقان صحرا خلقن اداره ایتوگه ایك مناسب یول شول ایدی. اول اوزینك اویاولغی ویراقدن کورولگی برله بونی بیك یاخشی بلوب شول یولندن قل قدرده آیرلمیچه دوام ایتدی. اوچنچی خلیفه‌نك یموشاق معامله‌سی نیندی نتیجه‌لرگه آلوب باروب طوقتاغانلغن ایسکه توشرسه‌ك عمر بن الخطاب‌نك اوشبو طریقه اداره‌سینه غایت زور حق بیرمی ممکن توگلدر. عمر بن الخطاب، خلقنی قاطی اداره ایتسه وآنلرنی آرتق قوری طوتسه‌ده آنلر آکاردن فوق العاده راضی وممنون ایدیلر. چونکه اول شول قاطیلغی برله برابر فوق العاده عدالتلی ایدی. یعنی آنك اوتی برله صوی برگه ایدی. شونلقدن خلقه آکاردن جبرسنوگه ورضاسزلق کورسه‌توگه امکان یوق ایدی. اوچنچی خلیفه صایلاغانده آنك ابو بکر وعمرلر یولندن بارووون شرط ایتولری آکاردن خلقنك‌نی درجه‌ده ممنون قالغانلقلرن وآنك خلقنك محبتینه نی قدر مظهر بولغانلغن بیك آچق کورسه‌تەدر. عمر هر نه قدر فوق العاده قاطی قوللی بولسه‌ده آنك قاطیلغی بیکره‌کده اوزینك مأمورلرینه وحکومت اربابینه عائد ایدی. اول آنلرنك خلقه نی طریقه معامله قیلولرینه نظارت ایتو برله‌گنه قالمیچه، آنلرنك آشاو اچو، کیوم صالوم، یوروش طوروش کبك شخصی اشلرینه‌ده قاتناشه، آنلرغه دنیاغه بیر بلوب کیتماسکه، اوزینك توسلی ساده کیچنورگه، ساده کیینورگه، آشاو اچوده ساده بولورغه قوشا ایدی. اول بره‌ر بیرگه والیلر یبه‌رسه آنلرغه «بِرْذَون» گه آتلانماونی (۱) نچکه کیوملر کیماونی، ایله‌نگان اوندن آشاماونی، حاجت اهلی ایچون ایشکلری آچق بولونی شرط ایته هم آنلرغه «مین سزنی خلقنك تەن، ناموس ومالللرینه مسلّط قیلمادم. بلکه آنلرغه نماز اوقوب بیرر ایچون، غنیمتلرن بولوب بیرو وآنلر آراسنده عدالت اجرا ایتو ایچون یبه‌ردم» دیه ایدی. (۱) ابن خزیمة الانصاری: «عمر بر بر بیرگه والی تعیین ایتسه آکا عهد کاغدی یازوب ببره هم آکا برذون‌گه منمه‌ونی، ایله‌نگان اوندن آشاماونی، نچکه کیوم (نفیس) کیمه‌ونی هم خلقه ایشکی آچق بولونی شرط ایته، بوکا مهاجر وانصاردن بر نیچه کشینی شاهد ایته ایدی» دیه‌در. (۲) آنك والیلرینه بولای ایتووی شبهه‌سز بر طرفدن تکیلرنك اسرافاتقه بیریلمه‌وده خلقه اورنه‌ك بولولری ایچون، ایکنچیدن زور طورمشقه اویره‌نوب کیتوب رشوت آلوغه بیریلمه‌سونلر ایچون ایدی. اول اوزی نق قاطیلق کورسه‌تسه‌ده، مأمور

(۱) «بِرْذَون» آتدن کچرك ایشکه‌کدن زوررات بر حیوان بولوب یموشاق یوروشی برله ممتازدر. عمرنك بونی شرط ایتووی‌ده بردن عاملرنك راحت طورمشقه آلشماولری ایچون، ایکنچیدن بوکا منو آنکچه تکبرلك علامتی بولو ایچوندر.

(۲) تاریخ الامم ۲۱ ج ۵

خلقغه یموشاق معامله ایتمه‌رگه توصیه قیلا، شونك ایچون‌ده والیلرن عموما یموشاغراق کشیلردن قویا ایدی. بر وقت ابو موسی الاشعری بره‌ونی خمر اچکان ایچون حد قیلو اوستینه چه‌چن قردرتوب، بوزن قورومغه بویاتوب اورامده خلق اراسنده یوروتکان هم خلقغه آنك برله اولطرداش بولماسقه، آنك برله برگه آشاماسقه اچه‌سکه قوشقان ایدی. مذکور کشی حج موسمنده عمرگه کیلوب بونك اوستندن شکایت ایتدی. شول وقت عمرنك ابو موسی‌غه فوق‌العاده کیفی کیتوب اوشبو مضمونده مکتوب یازغانلغی روایت اینله‌در: «فلان کشی سینك حقده میکا شوندی شوندی سوزلر سویله‌دی. الله برله یمین اینوب ئه‌یتم، که اگرده یاکادن شوندی معامله‌ده بولسه‌ك بوزکنی قورومغه بویانوب خلق آراسنده گیزدروب رسوای قیلدررمن. اگرده مینم سوزمنك طوغریلغن بله‌سك کیلسه طاغی شوندی برور اش قیل!» بر وقت عمر، والیلری حقنده خلقغه: «ای خلق، مین سزگه والیلرنی سزنی صوغار، قینار ایچون، مالارکزنی طالار ایچون یبه‌رمیم. بلکه سزگه دینکزنی اویره‌تور ایچون، سزنك آراکزده حقلق وعدالت برله حکم قیلور ایچون یبه‌رم. اگرده بر بر کشیگه شوندن باشقه اش قیلنسه، اول آنی میکا یتکرسون. مین البته آکاردن قصاص آلاچقمن!» دیه خطبه سویله‌گان ایدی. شول وقت عمرو بن العاص طوروب: «ای امیرالمؤمنین، اگر امیرلردن برسی قول آستنده‌غی بعضی بره‌ولرنی تأدیب ایتسه‌لر آنلردن ده‌می قصاص آلاچقسك؟» دیدی. بوکا قارشی عمر «البته، البته قصاص آلاچقمن. نیگه آکاردن قصاص آلماسقه؟ حالبوکه رسول‌الله اوزندن قصاص آلدرا طورغان ایدی» دیدی. (۱) مونه بونلر عمر بن الخطاب‌نك، والیلرینه نیندی قاطی معامله قیلغانلغن وآنلرغه خلقغه یموشاق وگوزه‌ل معامله قیلورغه قوشقانلغن کورسه‌ته‌در.

اول والیلرینه خلق آراسنده مطلقا عدالت اجرا قیلورغه، الوغ کچوك، بای یارلی، حر، قوللر آراسنده آیرمالق کورسه‌تمه‌سکه هر کمگه برتیگز فارارغه قوشه ایدی. اول بر بر طرفدن ایلچیلر کیلسه ایك‌باشلاب والیلری حقنده صوراشه، آورولرکزنی زیارت ایته‌می؟، قوالمرنی زیارت ایته‌می؟، ضعیف ضعفاغه معامله‌سی نیچك؟، حاجت ایه‌لری ایچون ایشگی آچقمی؟، دیب صوری، اگر بر بر سؤالگه «یوق» جوابن آلسه آنی عزل قیلا ایدی. (۲) فقط عمرنك مأمورلرن عزل قیلووی‌ده طبیعی تحقیق ایتمیچه، تبکشرمیچه نوگل ایدی. اول بو حقده نق تحقیقات اجرا قیلا، تحقیق نتیجه‌سنده عزل قیلورغه تیوش طابسه ایسته‌ر نیندی الوغ کشی بولسون مطلقا عزل قیلا ایدی. آنك مأمورلرینك معامله‌لرن کوزه‌توچی جاسوسلری بولونا، شکایت نی برلسه آنلرنك اشلرن تفتیش ایتو ایچون عمومی مفتشی بار ایدی. آنك زمانینده عمومی مفتشلك مأموریتی محمد بن مسلمة الانصاری‌ده ایدی. اول اوزی والیلرینك بتون اسرارینه مطلع بولوب طورا، هر وقت آنلرغه خلقغه گوزه‌ل معامله ایتو، جبر وظلم قیلماو شك وشبهه برله‌گنه

(۱) تاریخ الکامل ۲۲ ج ۳ (۲) تاریخ الامم ۳۳ ج ۵

حد اجرا قیلوغه آشقه‌او حقنده اوامرلر یبه‌روب طورا، آنلرنی ئه‌لدن ئه‌لی وعظ ونصیحتلرب مکتوبلر یازا ایدی. اول، والیلرینك واق تویه‌ککنه قصورلرن‌ده بامی قالمی ودرحال آنلرغه تنبیهلر یاودرا ایدی. فقط عمرنك مأمورلرینه بولای آرتق فاطی بولووی دفعه‌لرچه ذکر ایتدیکمز چه خلقنك منفعت ومصلحتلرن کوزه‌تووب، آنلرغه جبر وظلمغه یول آچلماون تله‌گاندن کیله ایدی. عمرنك والیلرن نی درجه‌ده قوری طوتقانلغن توبه‌نده ذکر ایتله‌چك بر ایکی مثالدن بیك یاخشی آکلاسه‌ق کیره‌ك: بر وقت مصر اهالیسندن بر قبطی عمر بن الخطاب‌قه کیلوب «ای امیر المؤمنین، سیکا ظلمدن التجا ایته‌رگه کیلدم!» دیدی. عمر بوکا «نی بولدی؟ التجا ایتله‌چك کشیگه کیلدك!» دیدی. تیگی مصرلی «عمرو بن العاص‌نك اوغلی برله یوگوروشوب آنی اوزغان ایدم. شوندن صوك مینی (مین الوغ کشی بالاسی) دیب قامچی برله صدرا باشلادی» دیدی. شوندن صوك عمر، عمرو بن العاص‌قه مکتوب یازوب اوغلی برله برابر مدینه‌گه کیلورگه قوشدی. مصر غوبیرناطوری اوغلی برله پایتختکه کیلگاچ عمر، تیگی مصرلی‌نی چاقرتوب عمرو حضورنده آنك اوغلن تیگیکاردن صوقدرا باشلادی هم صوققان صایون «صوق، الوغ کشی بالاسن!» دیب طوردی. صوکره عمر، تیگیکارگه «عمرو گه‌ده اله‌کتر!» دیدی. بوکا قارشی مصرلی «ای امیر المؤمنین، آنك اوغلی بیت مینی قیناغان کشی. ایندی ئوچمنی آلدم» دیدی. شوندن صوك عمرو گه قاراب: «قایچاندن بیرلی خلقنی قول یاصادکز. حالبوکه آنلرنی آنالری حر ایتوب طودرغان ایدی» دیدی. عمرو بوکا «ای امیر المؤمنین، مینم واقعه‌دن خبرم بولمادی. اول اوزی‌ده میکا کیلمه‌دی» دیدی. (١) بو، عمرنك عاملرن نی قدر قاطی طوتقانلغن کورسه‌تکان کبك، آنك افراط درجه‌ده عدالتن وخلقنك آنك عدالتینه نق اشانغانلقلرن کورسه‌ته‌در. بر وقت عمر بن الخطاب مدینه اوراملرندن برنده یوروگان چاقده بر کشی آکا «ای عمر، والیلریکه تورلی شرطلر قویوب یبه‌روك سینی الله‌دن قوتقارر دیب بلمسکمی؟ حالبوکه مصرده‌غی والیبك عیاض بن غنم نچکه کیومار (نفیس کیومار) کیبه و «ما بین» طوتا» دیدی. بونی ایشتو برله عمر بن الخطاب مفتشی محمد بن مسلمه‌نی چاقروب عیاض‌غه بارغه هم نیندی حالده طابسه شول حالده آلوب کیلورگه قوشدی. بناء علیه محمد بن مسلمه تگیکارگه باروب عمر بن الخطاب‌قه آلوب کیلدی. واقعا عیاض ئه‌لیگی کشی ئه‌یتکانچه نچکه ونفیس کیومار کیگان هم ایشگنده ما بینی‌ده بار ایدی. خلیفه، حضورینه عیاض کیترلگاچ، جوندن اشله‌نگان غایت قابا جبه، طایاق وبر نیچه باش قوی کیترتدی‌ده «مونه اوشبو جبه‌نی کیوب قولیکا اوشبو طایاقنی طوت‌ده، شوشی قویلرنی کوت، ایشتدکمی؟» دیدی. عیاض بوکا قارشی «ایشتدم. فقط اوّلم بوندن مینم ایچون آرتغراق» دیدی. شول طریقه عمر ئه‌لیگی سوزلرن تکرار ئه‌یته، تیگی‌ده شولوق جوابن بیره

(١) اشهر مشاهیر الاسلام ٣٨٣ - ٣٨٤

ایدی. صوکره عمر «سینك آتاك قوی گونکانگه کوره «غنم» دیب آتالغان ایچ. سینده خیر بولور دیب بله‌سکمی؟» دیدی. بوکا قارشی عباض «ئه‌وت امیر المؤمنین، مینده ان شاء الله خیر بولور!» دیدی. شوندن صوکنه عمر بوکا جبه‌سن صالورغه قوشدی. هم اولکی مأموریتینه قایتاردی. (۱) مونه عمرنك مأمورلرینه معامله‌سی نیچك ایدی. اول والیلرن اوچنده طوتقان توسلی طوتنا، آنلر آنك اسمن ایشتکانده قالتراب طورالر ایدی. عمرو بن العاص، مغیره بن شعبه، معاویة بن ابی سفیان کبك عرب تولکیلرینه‌ده حیله ومکر برله آکاردن قوتولو امکانی یوق، آنلرده آنك یاننده پسی گنه بولوب طورالر ایدی (۲). اول، مأمورلری اوستندن کوزه‌تچیلر قویو، آنلرنك اشلرن تیکشروایچون مفتش تعیین ایتو برله گنه قالمیچه، فای بروقت آنلرغه حج موسمینه جیولورغه قوشوب یوز مکلرچه خلق حضورنده آنلرنك نی طریقه معامله‌ده بولغانلقلرن صوری، بربر کشیدن شکایت ایشتسه درحال شکایت ایتلگان والی گه تیوشلی جزاسن بیره ایدی. بروقت بتون والیلری حاضر بولغان حج موسمنده اول خلقنی جیوب اوشبو مضمونده خطبه سویله‌دی: «ای خلق، مین اوشبو والیلرمنی سزگه حقلق برله حکم ایتمه‌ر

(۱) کتاب الخراج ٦٦. عیاض بن غنمنك مصر والیسی بولغانلغن بلمیمز. فقط بو واقعه آزغنه باشقه‌لق برله طبری (تاریخ الامم ۲۳ ج. ۵) طرفندن‌ده روایت قیلنغانلقدن اصل واقعه‌نك درست بولاچغن ظن ایتوب بو اورونده ذکر ایتدك.

(۲) بر وقت ابو سفیان شام‌غه باروب اوغلی معاویه‌دن اون مك درهم مکافات آلوب قایتقان ایدی. عمر بن الخطاب بونی سیزوب آلوب بیت‌المالگه آلوب صالدی. بر وقت معاویه آتاسی ابو سفیان‌غه بر قدر مال وبر بوغاو یبه‌روب، شونی عمر بن الخطاب‌قه طابشرورغه قوشقان ایدی. ابو سفیان مالنی اوزنده قالدروب بوغاونی خلیفه‌گه یبه‌ردی. عمر بن‌الخطاب معاویه‌نك مکتوبن اوقوغاچ: «قایده مالار؟» دیب صورادی. ابوسفیان: «بورچلرم بار ایدی. شونلقدن اوزیمه آلوب قالدم. بزنك بیت بیت‌المال‌ده‌ده حقمز بار. شونی بیرگاچ تولامن» دیدی. شوندن صوکك عمر، ابو سفیان‌نی ئه‌لیگی بوغاو برله بوغاولاتوب طاشلادی. ئه‌لیگی مالنی طابشرغاچ‌غنه آنی بوغاودن آزاد ایتدی. معاویه‌نك ایلچیسی شام‌غه قایتقاچ معاویه آکاردن: «نیچك، امیر المؤمنین بوغاونی یاراتدیمی؟» دیدی. ایلچی: «بیك یاراتدی. حتی آتاکنی‌ده بوغاولاتوب طاشلادی» دیدی. هم مسئله‌نی سویله‌ب بیردی. بوکا قارشی معاویه: «اگر خطاب (عمرنك آتاسی) شول اشنی اشله‌گان بولسه، آنی‌ده بوغاولاتوب طاشلاغان بولور ایدی!» دیدی. بر وقت عمر بن الخطاب، جاهلیت عادتنچه «یا آل قصی» دیب نچقرغان ایچون بروونی قامچی برله پشرگان ایدی. واقعه‌گه حاضر بولغان ابو سفیان: «اگر قصی بالالرن چاقروك بو کوندن (اسلامیتدن) الوك بولسه، ئه‌لله نیمدی بهادرلر وسیدلر کیلور ایدی» دیب اچقندردی. بوکا قارشی عمر: «تیك طور، آناسزا!» دیدی. ابو سفیان کم یاننده طورغانلغن تیزگنه سیزنوب آلوب «هه‌..» دیب یبه‌ردی‌ده بارماغن آوزینه قابدی. ۱۵ ج ۱ العقد الفرید. مشهور «زیاد بن ابیه» عمر بن الخطاب دورنده بر وقت عراقدن فتوحات خبری آلوب کیلگان ایدی. اول وقت اول بیك یاش هم برده طاناماغان ایدی. عمر بن‌الخطاب بونك فصاحتینه صوقلانوب، خلق حضورنده، مسجده فتح خبرن سویله‌رگه قوشدی. زیادنك غایت بلیغ خطبه‌سن ایشتکاچ، ابو سفیان بن حرب یاننده اوطورغان علی‌گه «بله‌سکمو کم‌اوغلی بو؟» دیدی. هم آنك اوزندن طوغانلغن سویله‌دی. «صوك نیك آنی اوزکا قوشمیسك؟» دیدی علی. «آناو، منبرده‌گی کشینك تیرمنی طوناوندن قورقام!» دیدی ابو سفیان. صوکندن معاویه ابو سفیان‌نك اوشبو سوزن اساس طوتوب زیادنی اوزینه الحاق قیلدی. آندن صوك اول زیاد بن ابی سفیان بولوب کیتدی. العقدالفرید ۲۱۱ ج ۳.

ایچون یبه‌ردم. سزنك ده‌نلرکزگه، قانلرکزغه، مالارکزغه خوجه بولور ایچون یبه‌رمه‌دم. بو برکشی آنلردن جبر کورگان بولسه طوروب سویل‌سون!» شول وقت بالکز برکشی گنه طوروب مصر والیسینك یوز قامچی صوغوودن شکایت ایندی. بونك اوزرینه عمر، مصر والیسنه قاراب «نیچون آکا یوز قامچی صوغاسك!» دیدی هم ده‌لیگی کشیگه آکاردن قصاص آلورغه فوشدی. شوندن صوك عمرو بن العاص طوروب «ای امیر المؤمنین، سین بوندی یولنی آچساك والیلریکه آور طویولور. سیندن صوکنی کشیلرده بونی اوزلرینه عادت ایته‌رلر» دیدی. بوکا قارشی عمر: «نیچون قصاص آلماسقه؟ حالبوکه رسول‌الله اوزندن قصاص آلدرا طورغان ایدی» دیدی‌ده نیگی گشیگه والینی طوروب صوغارغه فوشدی. عمرو بن العاص باشقه چاره طابماغاچ: «ای امیر المؤمنین، آلایسه بزگه آنی رضالاتورغه رخصت بیر!» دیدی. بناء علیه نیگی کشیگه بر قامچی اورنینه ایکی دینار اولاره‌ق ایکی یوز دینار آقچه بیروب رضالاتدیلر. (١)

کوفه شهری بنا قیلنغانده غوبیرناطور ایچون باشقه‌لرنقینه قاراغانده یاخشیراق وزورراق بنا صالنغان وخلق تلنده بوبنا «سعدنك سرایی» دیب یورتیله‌ایدی. مذکور سرای بازارغه یاقین بولوب، بازار خلقینك طاوشلری گلهن ایشتلوب طورا ایدی. سرایده سعدنك ایشکچیسی (حاجب) بولوب، خلق آراسنده «سعد، ایشکچیسینه طاوشنی طوقتاتورغه امر ایتکان» دیگان سوزلر سویله‌نه باشلادی. مذکور خبر عمر بن الخطاب‌قه ایشتلو برله مفتشی محمد بن مسلمه‌نی چاقروب کوفه‌گه بارغه هم سعدنك قابقاسن یاندروب ومکتوب طابشروب قایتورغه فوشدی. محمد بن‌مسلمه کوفه‌گه باروب سعدکه بلدرماسدن سرایدنك قابقاسن یاندردی. سعد، بونك محمد بن‌مسلمه ایکانلگن بلگاچ اوزینه‌چاقرتسه‌ده نیگی قبول ایتمه‌دی، نهایت اول محمد بن مسلمه‌گه اوزی کیلوب، آنك قوناق بولوون اوتندی. فقط محمد قبول ایتمه‌دی. (٢) آخرده سعد، تگیلرگه یوللق آزق تکلیف ایتسه‌ده کینه قبول ایتمه‌دی. صوکره محمد بن‌مسلمه سعدکه عمرنك مکتوبن طابشردی. مکتوبده: «سین اوزیکا سرای صالدروب شونده خلقدن آیرلوب یاناسك ایکان. اول سرایك سعدنك سرایی دیب مشهور ایکان. سرایکا خلقنك کروینه مانع بولو ایچون قابقا قویدرغان ایکانسك. اول سینك سرایك توگل، بلکه فساد سرایی. بوندن صوك آلای سرایکا قابقا قویدروب خلقنك کروینه مانع بولما!» قبیلندن سوزلر بازلغان ایدی. سعد، محمد بن مسلمه‌گه یمین ایتوب، خلق تلنده یورگان سوزلرنك یالغان ایکانلگن، آندی‌سوز اصلا سویله‌مگانلگن بیان ایتدی. محمد بن مسلمه قایتوب سعدنك یمین ایتکانلگن سویله‌گاچ گنه قناعت حاصل ایتدی. (٣) مونه بو واقعه‌لر بارسیده آنك نی درجه احتیاط برله اش قیلغانلغن، مأمورلرینه نی درجه‌ده بیوك ذات بولسه‌ده آنك خاطرن اصلا صافلاماغانلغن بیك آچق کورسه‌ته‌در. محمد بن‌مسلمه‌نك کوفه‌گه بارغاچ سعدنك اوینه توشمه‌وی، آنك

(١) کتاب الخراج ٦٦ محمد بن مسلمه‌نك، مصرغه عمرو بن العاص‌نك مالن مصادره ایچون بارغاندن آنك طرفندن تقدیم ایتلگان آشنی آشاماغانلغی ابن‌عبد ربه طرفندن روایت ایتله‌در. (٢) العقدالفرید ١٥ ج ١.
(٣) تاریخ الامم ١٩٣ ج ٤

برله رەتلەب سویلەشمەوی، محتاج بولا طوروب یول خراجاتی عرض قیلدقده قبول ایتمەوی، عمرنك مأمورلرینك نی درجەده طوغری وعادل بولغانلقلرینه ایك زور شاهددر.

عمر بن الخطاب، مأمورلرینك رشوت آلولرینه یول قالدرماو ایچون آنلرنی تعیین ایتکانده مالدن حساب قیلا، اگرده مالدی آرتقان بولسه یا بتونلەی یاخود قسما مصادره قیلوب بیت المال گه آلا ایدی. اوشبو قبیلدن کنانه عربلرنده زکات عاملی بولوب طورغان «عتبه بن ابی سفیان» مدینه گه مال آلوب قایتقاچ، تگینك «اوّلدن آلوب بارغان مالمنی سودا ایتوب کوبه یتکان ایدم» دیبوینه قارامیچه بیت المال گه آلغان ایدی. (۱) شولایوق خالد بن الولیدنك، اشعث بن قیس که اون ملك درهم مکافات بیرگانلگن ایشتوب آنی عزل قیلغان ومالن مصادره قیلغان ایدی. شونلقدن آنك دورنده والیلرگه خزینه مالنده سوء استعمال ایتەرگه ورشوت آلورغه اصلا یول یوق ایدی. عثمان بن عفان دورنده وآکاردن صوك خزینه مالنده تلەگانچه تصرف ایته طورغان واوزینه طرفدارلر جیبو ایچون تورلی رئیسلرگه فوق العاده کوب مالدر طارانا طورغان معاویه بن ابی سفیان گەده بو وقتلرده طنن ده چغارمی طوروردن باشقه چاره یوق ایدی. بر وقت معاویەنك آناسی هند بنت عتبه، تجارت برله شامغه بارغانده معاویه گه آناسی ابوسفیان برله برادری عمرو بن ابی سفیان‌نك بارغانلقلرن ایشتکان ایدی. شونلقدن معاویه نك تگیلرگه کوب مال بیروب طاشلاوندن قورقوب آکا باردی ده: «اوغلم، سیکا کیکاش بیرو ایچون کیلدم. آناك کیلگان ایکان. آکا کوب مال بیررسك دیب قورقدم. اول آکا مستحق ده. شولایده بولسه بیرمەوك مصلحت. چونکه خلق سینك نیندی مالدن بیرگانلکنی بلمیچه قیل قال کوتەررلر. اول عمرگه ایشتلور. بلەسکمی اول عمر بیت. اول بیت خدایی کشی» دیدی. بناء علیه معاویه تگیلرگه بعض بر کیوم صالوم، منەرگه آت ویوز آلتون بیرو برله کفایەلەندی. شام غوبیرناطوری بولوب طورغان برطوغسان قرداشندن بولای بیك آزنرسه طامغانلغینه عمرونك کینی کیتسەده ابوسفیان «ضرر یوق. بوکا کیف کینەرگه یارامی. هندنك کیکاشی برله بولغان اش بو» دیدی. (۲) عمر بن الخطاب‌نك، سعد بن ابی وقاص، ابوهریرة وباشقەلرنك‌ده عزل قیلغانده یارم مالدن مصادره قیلوب بیت المال گه طابشرغانلغی روایت ایتەدر. ابوهریره اوشبووقت قارشقاچ آکا بر ایکینی اله کتروب آلغانلغن ده سویلیلر. (۳) عمرنك بو معاملەلری آنك «سوسیالیزم» مسلکن آلغاسورگانلگن کورسەتەدر. وافعا آنك، بایلرنك آرتق مالدن فقیرلرگه اولەشوب بیرر ایدم کبك سوزلری نقل ایتلەدر.

---

(۱) تاریخ الامم ۲۳ ج ۵ عثمان بن عفان خلافتکه کیچکاچ، ابوسفیان‌غه، تلەسەك عمر عتبەدن آلغان مالنی قایتاروب بیریم دیسەده ابوسفیان موافق کورمەگان، خلق سیکا ناچار قاری باشلارلر دیب آلودن امتناع ایتکان ایدی. (۲۳ ج ۵)

(۲) تاریخ الامم ۲۳ ج ۵. بو وقت هند بنت عتبه ابوسفیان طرفندن طلاق ایتلگان ایدی. بوخاتون چاپان آستنده یاتقان تاتار خاتونلرینه درس آلورغه یارارلق خاتون بولسه کیرەك. (۳) العقد الفرید ۱٤ ج ۱

عمر اوزی فوق‌العاده تقوا وخدایی کشی بولغانلقدن مأمورلرینك‌ده شولای بولولرن تلی، یوقاروده ذکر ایتلگانچه آنلرغه ساده‌لك برله توصیه قیلا وشونی آنلرغه شرط قیلا ایدی. اول والیلرندن آزغنه مروت‌که خلل گیتره طورغان بر نرسه سیزسه‌ده آنلرنی مؤاخذه قیلا یاخود عزل ایته ایدی. بر وقت «مَیْسان» والیسی شاعر «نعمان بن نَضْله» خمراچو وذوق صفا قیلونی تصویر ایتکان قصیده‌سینك آخرنده اوشبو شعرنی سویله‌گان ایدی:

لعلَّ امیرالمؤمنین یسوءُه تنادُمنا بالجَوْسَق المُتهدِّم (۱)

عمرگه بو خبر ایشتلگاچ کیفی کیتوب تگینی عزل قیلدی. نعمان، عمر بن الخطاب‌قه کیلوب آنی یاراتوب سویله‌مگانلگن، بلکه شایاروب‌قنه سویله‌گانلگن بیان ایتسه‌ده کینه‌آنی اوّلگی مأموریتینه‌قایتارمادی. بواش، عمر بن الخطاب‌نك شعرنی یاراتماغانلغندن وشعر سویله‌و درست توگل دیه اعتقاد قیلغانلغندن بولمیچه، اش باشنده‌غی کشینك آندی مناسبتسز شعرلرسویله‌وی، تیوش توگللگی فکرنده بولووندن کیله‌در. کیله‌چکده آنك بعض کشیلردن شعر سویله‌تووی وشعرلرنی تنقید ایتدیکی ذکر ایتلسه کیره‌ك.

عمر، والیلری حقنده شول قدر اویاو حرکت ایتسه‌ده آنلرنك اوستندن فوق‌العاده قاطی نظارت قیلسه‌ده کینه کوکلی طنچ توگل، خلق‌قه جبر وظلملری تیمیمی ایکان دیب هر وقت بورچولا ایدی. شونلقدن اول، اوترلور آلدندن، بتون مملکنده یوروب بالذات تفتیش باصاو فکرینه توشکان ایدی. اول: «سلامت بولسام بر یل بو یینه مملکنده دولاشاچقمن. چونکه خلقنك مینده حاجتلری بولورغه ممکن. والیلر میکا ایرشدرمه‌گانلکدن، اوزلری میکا کیله آلماغانلقدن بو حاجتلرنك اوته‌لمی قالووی ممکن. اوّلا شامغه باروب آنده ایکی آی قالاچقمن، آندان صوك الجزیره‌گه باروب ایکی آی، مصرغه باروب ایکی آی، بحرین‌گه باروب ایکی آی، کوفه‌گه باروب ایکی آی، بصره‌غه باروب ایکی آی طوراچقمن. نیندی گوزه‌ل یل بولاچق بو!» (۲) دییه ایدی. فقط دهر آکا خیانت ایتکانلکدن مذکور پلانن وجودکه کیتره آلمادی. خلقنك منفعت ومصلحتلری ایچون فوق‌العاده نق تدبیرلر قیلا طوروب، شول قدر بورچلغان واوزینك اوستنده‌گی وظیفه‌سن ادا ایتوده همانده قصورلق قیلووون ظن ایتکان عمرگه باشقه نیندی حکمدار بولدی ایکان؟

عمر بن الخطاب، فوق‌العاده قاطیلغی برله برابر خلقینه نهایت درجه‌ده شفقت ومرحمتلی ایدی. خصوصا فقیر ومسکینلرگه، طول ویتیملرگه، ضعیفلرگه آنك شفقتی مثلسز درجه‌ده ایدی. ذاتا آنك مملکتنی قاطی اداره ایتودن بتون مقصدی‌ده الوغلر ورئیسلر آرتق اوسنوب کیتوب باشقه‌لرنك جیلکه‌لرینه آطلانماسونلر ایچون ایدی. اول اوزی‌ده «مین، مملکتنی اداره ایتوده شوندن باشقه یول طابمیم. اگر مینم آنلرغه نی درجه‌ده

(۱) بزنك ایسکی سرایده، خمر اچوب گه‌ب صوغوب اوطوروومز، احتمال امیرالمؤمنین‌نك کیفن یبه‌ره طورغاندر، معناسنده‌در.

(۲) تاریخ‌الکامل ۲۲ ج ۳.

شفقت ومرحمتلی ایکانلگنی بلسه‌لر، جیلکه‌مدن کیوممنی طارتوب آلورلر ایدی» دیه ایدی. شونك ایچون‌ده آنك «درّه»سی کوبره‌ك، مأمورلری، اوز یافنلری، بورونلرن آرتق کوته‌رگان شریفلر اوستنده حکم سوره ایدی. آنك تون اورنالرنده بالذات محتاجلرنك حاللرن تیکشروب بورووی، مامورارینه هر وقت خلقفه باخشی معامله قیلورغه توشووی، آزغنه مناسبتسز معامله‌ده بولسه‌لرده آنلرنی عزل قیلووی بوگا ایك زور دلیلدر. بر وقت بر بیرگه مأموریتکه بیلگولانگان بر کشی، تعیین کاغدی آلو ایچون آکا کیلگانده، عمرنك بر بالاسی بانینه کیلوب اول آنی سویگان واوبکان ایدی. شول وقت نیگی مأمور «ای امیر المؤمنین، شونی اوبه‌سکمی؟ مین عمرمده بر مرتبه بولسون بالا اوبکانم یوق!» دیدی. بو سوزگه قارشی عمر «بالا بولوب بالاغه مرحمتی بولماغاچ، سیندن باشقه خلقفه نیندی مهربانلق کوته‌رگه کیره‌ك. بیر تعیین کاغدن! سیکا اصلا مأموریت بیرمه‌یه‌چکمن!» دیب نیگینی عزل قیلوب طاشلاوی. بو اش خلقفه شفقت اثری بولمی، نی بولاسون؟ عمر بن الخطاب‌نك شفقت ومرحمتی حقنده کیل‌چکده بایطاق مثاللر کیلسه کیره‌ك.

عمرنك اداره‌سی قاطی بولووندن آنك مستبد حکمدار بولووی آکلاشلماسون. بالعکس اول نظام وقانون برله افراط درجه‌ده مقید بر حکمدار ایدی. اول هیچ بر خصوصده اوزلگندن گنه اش قیلمی ایدی. کچکنه‌گنه بر اش بولسه‌ده مطلق اصحاب کرامنك الوغلرن چیوب کیکاش قیلا، زور اشلرده بتون خلقنك فکرن آلا، هم شول خلق کیلگان قرارغه بویصونا ایدی. قادسیه صوغشینه باش قوماندان ایتوب کمنی قویارغه‌لق حقنده‌غی اطوار وحرکاتی، شول وقت آنك مشورت حقنده سویله‌گان سوزی بوگا ایك زور دلیلدر. عمر بتون اسلام حکمدارلری آراسنده مشورتکه ایك میل ایتکان حکمداردر. خلفاء راشدین آراسنده‌ده آنك قدر «شوری» قاعده‌سینه رعایت ایتکان کشینی بلمیمز. اول هر وقت وهر خصوصده مشاوره قیلو ایچون کبار اصحابدن برنیچه کشینی مدینه‌ده اوزینك یانده طوتا، بونلر آکا مستشارلق وظیفه‌سن ادا قیله‌لر ایدی. اوشبو جمله‌دن علی بن ابی طالب، عثمان بن عفان، عباس بن عبد المطلب، عبد الرحمن بن عوف، عبد الله بن عباس آنك ایك یافن مستشارلرندن ایدیلر. بوصوکغیسن اول بیکره‌کده سویه، سفر وقتلرنده‌ده گلن اوزی برله برگه آلوب چغا ایدی. عمر بن الخطاب اوز فکرنده اصلا مستبد توگل. اگر طوغری وموافق فکر بیان ایتوچی بولسه، اول فکرنی نیندی‌گنه کشی سویله‌سه‌ده آنی قبول اینه واوز فکرندن قایتا طورغان ایدی. بر وقت اول، خلقنك مهرنی بیك آرتیروب یبه‌رگانلکلرن نظر اعتبارغه آلوب، شوکا بر چیك قویو فکرن آلغا سوروب منبرده خطبه سویله‌گان ایدی. شول وقت ایك آرتقی صنفلردن بر خاتون: «نیچك مهرنی تحدید ایتمه کچی بولاسك؟ حالبوکه الله (وآتیتم احداهن قنطارا فلا تاخذوا منه شیئا) نساء آیت ۲۰ دیب ئه‌یتدی» دیب بوگا فارشی توشدی. شوندن صوك عمر اوز فکرینك خطا ایکانچیلگن اعتراف قیلوب «خاتون‌نك سوزی درست، عمرنك

عمر مستبد توگل ایدی.

فکری خطا» دیب فکرندن واز کیچدی.(۱) بووانعه عمر بن الخطاب‌نك خلقنك فکرن نی درجه‌ده احترام اینکانلگن، آنلرغه نظام وقانون دائره‌سنده تام حریت بیرگانلگن بیك آچق کورسه‌تدر. بو واقعه، بزنك صاغز چه‌ینه‌و وکرشه‌ن یاغنودن آرتق حریتکه مالك بولماغان خانم وطوتاشلرغه‌ده زور درس وعبرت بولورغه یاریدر. اول الوغلر برله کیکاش اینکان کبك یاشلر برله‌ده کیکاش ایته و«یاشلرنك ذهناری اوتکنره‌ك بولا»دی طورغان ایدی. مدینه‌ده عقل وفکر ایه‌سی برنیچه خاتون بولوب عمر کوب وقت آنلرنك‌ده فکرلرن آلا طورغان ایدی.

عمر بن الخطاب دولت واداره اشلرنده هر وقت خلقنك کیکاشینه مراجعت اینکان کبك آنلرغه اوزن تنقید ایته‌رگه حق بیره، بیگره‌کده درستی آنلرنی اوزن تنقید ایته‌رگه چاقرا ایدی. چیت ولایتلردن بعض کشیلر کیلسه، یاخود کبار اصحابدن بعضلری جیبیلغان مجلسکه طوغری کیلسه، اوزینك‌بوروش طوروشن، خلق برله معامله‌سن آنلردن صوری طورغان ایدی. نعمان بن بشیر ئه‌یته: «بر وقت مهاجرلر وانصار جیبیلغان بر مجلسده عمر، تکبلرگه قاراب (بعض براشلرده مساهله‌م بولسه نی اشله‌ر ایدکز؟) دیب‌صوراغان ایدی. هیچ بر جواب بیروچی بولماغاچ مذکور سوزن اوچ مرتبه تکرار ایتدی. شوندن صوکك بشیر بن سعد طوروب (اگر آندی اشکنی کورسه‌ك، سینی اوقنی توزه‌تکان توسلی توزه‌تور ایدك!) دیدی. بوکا عمرنك کیفی کیلوب (آلایسه‌سز کشیسکز، آلایسه کشیسکز!) دیدی» خلقفه اوشبو درجه‌ده تنقید ایته‌رگه حق بیرگان حکمدار، مستبد بولورمی؟ آنك بیت قاطیلق استعمال ایتووی‌ده دفعه‌لرچه تکرار ایتلدکچه باشباشداقلقفه آشقان عربلرنی شریعت وقانون دائره‌سینه‌گنه جیو ایچون ایدی. اول گلن خلقنی اوزینه یاردمله‌شورگه چاقرا، آکا نصیحت قیلورغه صارانلانماسقه دیملی و«ای خلق، سز بزگه نصیحت قیلورغه ویاردمله‌شورگه بورچلیسز. الله‌غه، حکمدار بولغان کشینك‌یموشاقلغی وشفقتلیلگندن‌ده سیوکلی نرسه یوقدر. شولایوق الله‌غه حکمدارنك قاطیلق وقزولغندن‌ده مکروه نرسه یوقدر» دیه ایدی. دیمك اول، اوزینك قاطیلغی عمومنك مصلحت ومنفعتی ایچون بولغانلقدن آنی قاطیلق‌ده صانامی. خالد بن الولیدنی عزل قیلغاچ آنی نیچون عزل قیلغانلغن سویله‌ب عذر بیان ایتکانده، خالدنك آنا برطوغمه‌سینك اوغلی ابوعمرو بن حفص بن مغیره‌نك «ای عمر، کورسه‌تکان عذرك اصلا عذر توگل، سین رسول الله تعیین ایتکان بر مأمورنی عزل قیلدك. رسول الله صوورغان قلچنی قینیسینه طقدك. یافنیکا حسد قیلدك. یافنلق حقن رعایه قیلمادك» دیب تکیکارگه اعتراض قیلووی عمرنك خلقفه نی درجه‌ده حریت واختیار بیرگانلگن بیك آچق کورسه‌تدر. شول وقت اول آکا فوق‌العاده کیك کوکللیلك برله «سین بیك یاش کشیسك ئه‌لی. آنك یاقینی هم

(۱) تقطار کوب مال‌معناسنده‌در. آیتنك‌باشی «وان اردتم استبدال زوج مکان زوج» در. معناسی: «اگرد برخاتون اورنینه ایکنچی خاتون آلشدررغه تله‌سه‌گز (یعنی برسن طلاق ایتوب ایکنچینی آلماقچی بولسه‌گز، اولکیسنه کوب مال مهر بیرگان بولسه‌گز) شوگاردن بر نرسه‌ده آلماگز» مختصر جامع‌بیان العلم ص٦٦.

آنك ايچون ميكا آچوليسك» (١) ديب جواب قايتاردى. بر وقت عمر منبرده حالده خلقدن «الله حقى ايچون صوريم، مينده عيب طابقان كشى عيبمنى كورسه‌تسون!» ديكان ايدى. شول وقت بره‌و «ئه‌وه‌ت امير المؤمنين، مين سينك بر عيبكنى بلم. سين آلماش كيوم‌طوتاسك، ايكى ادام جياسك. حالبوكه باشقه بيك كوب كشيكه اول نه‌رسه‌لر ميسر توگل (٢)» ديدى. يه ايندى موندن‌ده آرتق نيندى حريت بولورغه كيره‌ك؟ عمر بوندن صوك آلماش كيوم (اوستكى كيوم) طوتمادى وايكى ادام جيمادى، ديلر. عمر بن الخطاب‌نى عمومگه فوق‌العاده سويدرگان نرسه آنك مونه شوندى خلق وطبيعتلرى ايدى. اول بتون وجودن خلق فائده‌سى، خلق مصلحتى، خلق منفعتى يولنده صرف ايتدى. فوق العاده نفوذگه مالك بولغان، الوغ كسرا والوغ قيصرارنك ملكلرن يقغان ياخود يغا يازغان الوغ بر حكمدار بولاطوروب، اول اوزن عادى بركشى كبك طوتدى. عادى هم بيك عادى بركشى كبك معيشت ايتدى. شريعت وقانون نظرنده اوزن باشقه‌لر برله تيگز طوتدى. بيوك بر حكمدار بولا طوروب عادى بركشى كيچنگان معاش برله كيچندى. مونه شونك ايچون‌ده تاريخ آنى تقدير ايتدى.

عدالتى.

-عمر بن الخطاب فوق‌العاده عادل بر حكمدار ايدى. اول، عدالتنك تمثال مجسمى ايدى. يوقاروده يازلغان نه‌رسه‌لردن آنك نى درجه عدالتلى بولغانلغى بيك آچق بلنگان كبك بوندن صوك ذكر ايتله‌چك مثاللردن طاغيده آرتغراق آكلاشلسه كيره‌ك. آنك عدالتى شول قدر ايدى، كه آنك نظرنده الوغ كچوك، باى فقير، كوچلى كوچسز مساوى بولوب، شريعت وقانونغه مخالف حركت ايتكان نيندى‌گنه كشى بولسون آكاردن اصلا قوتولمى، آنك الوغ رئيسلگى، ياخود الوغ صحابيلگى جزا بيرودن آنى منع ايتمى ايدى. اول بتون خلق آراسنده مساوات قاعده‌سن رعايت ايته، الوغغه توبه‌ن كشينك جيلكه‌سينه آتلانورغه اصلا امكان بيرمى ايدى. يوقاروده ذكر ايتلگان، مصرلى برله مصر غوبيرناطورى عمرو بن العاص‌نك اوغلى آراسنده بولغان ماجرا، هم بره‌وگه شريعتدن اوتوب يكرمى قامچى آرتق صوقغانلغى ايچون مصر واليسن صوندرغه بولووى وباشقه بيك كوب مثاللر بوكا دليل بولورغه يته‌در. اول اوزن عادى بر كشى كبك طونا، قانون فارشيسينه عادى بر كشى كبك تز چوگه ايدى. كنز العمال‌ده ذكر ايتلديكينه كوره بر وقت عمر بن الخطاب برله ابى بن كعب آراسنده نيندى بولسه بر اش حقنده نزاع چقغان بولغان. بناء عليه بونلر نزاعنى حل قيلدرو ايچون زيد بن ثابت‌كه كيلگانلر. ايكى خصم زيدكه كرگاچ، زيد، عمرگه تيوردن اورون كورسه‌توب «امير المؤمنين، مونه بونده اوطور!» ديكان. عمرنك بوكا كيفى كيتوب «بو اش سينك

---

(١) اسد الغابه ٥٣ ج ١

(٢) ادام ايكمك برله قوشيلوب آشالا طورغان طعامدر. ايت، مای، زيتون، صير (پينير) سركه وباشقه‌لر كبك. ايكى ادام جيو مثلا بر آشده ايت برله زيتون مايى آشاو كبك.

حکمده عدالتسزلك قیلاچقلغكنی بلدره. مین خصم برله بر ره‌تدن اوطورغه تیوشلیمن» دیگان هم ایکیسی بر ره‌تدن زیدنك آلدینه اوطورغانلر. حکم باشلانغاچ ابی بن کعب دعوی قیلورغه، عمر انکار قیلورغه کرشکان. ابی بن کعب‌نك شاهدلری بولماغان بولورغه کیره‌ك، عمرگه یمین ایته‌رگه طوغری کیلگان. شول وقت حاکم زید، ابی‌گه قاراب «امیر المؤمنین‌نی یمین‌گه مجبور ایتمه‌سه‌ك ایدی. اگر خصمك باشقه بره‌ر کشی بولسه بوندی اوتنچده بولماس‌ده ایدم!» دیگان. شول وقت عمر «عمر برله عادی بر کشی آنك نظرنده مساوی بولمی طوروب، زید حکمگه مستحق کشی توگل!» دیدی. به ایندی، بر حکمدار طرفندن بوندن‌ده آرتق عدالت تصور ایتلورمی؟ حکمدارنی یاقالاب صود حضوربنه آلوب کیلورلك درجه‌ده حریت برله نیندی قوم فائده‌لاندی ایکان؟ بو بیت، حاضرگی حریت عصرنده‌ده توشده‌گنه کورینورگه ممکن.

عمرنك عدالتی حقنده سوز اوزایتاسی‌ده یوق. اول معلومنی اعلام قبیلندن عبشکه‌گنه کوچه‌نو بولاچق. آنك نی درجه‌ده عادل بولغانلغن بلو ایچون مأمورلرینك خلقغه چاقنغنه ناچار معامله‌ده بولولرن، یاخود بر بر مناسبتسز اش قیلغانلقلرن ایشتو برله آنلرنی تأدیب ایتو یاخود عزل قیلوون، آنلرغه دائما بو خصوصده تنبیه وتوصیه‌لر یاودروب طوروون ایسکه توشرو بیته‌در. اول، بوندی تنبیه وتوصیه‌لر برله‌گنه قالمیچه، مأمورلرینك خلقغه نیندی معامله‌ده بولولرن بلو ایچون آنلرنك قول آستلرنده‌غی خلقدن بعض عقل وفکر صاحبلرن چاقروب صوراشدراده طورغان ایدی. اول والیلرینه «خلقنی تیگز کورگز. یراق ویاقن آراسنده آیرما یاصاما گز. رشوتدن مطلقا صاقلانگز. نفسگزگه ایه‌روب حکم قیلما گز. آچو وقتنده حکم قیلوب عدالتسزلك قیلوغه سبب بولا کورمه‌گز!» دیه توصیه ایته طورغان ایدی. عبدالله بن ربیعه مدینه‌ده بر نیچه آت آصری باشلاغان ایدی. عمر بونی کوب آت آصراودن منع ایتدی. بعضلر بوگا رخصت بیررگه صوراغاچ «اگر آتلرینك آزیغن مدینه‌دن باشقه یبردن کیترسه اذن بیرەم، یوقسه رخصت یوق» دیدی. بناء علیه عبدالله آتلرینه آزقنی یمن‌دن گیتره طورغان بولدی. به، بوندن آرتق نیندی عدالت بولماق کیره‌ك؛ آنك عدالتی یالگز توب مملکت خلقی ایچون گنه بولمیچه بتون چیت ملتلرده بو خصوصده مساوی ایدی. بیگره‌کده درستن ئه‌یتکانده چیت جنسلر حقنده اول بیگره‌کده عدالت قیلورغه طریشه، ذمیلرنك حقندن طاغی‌ده آرتغراق قورقا ایدی. هرمزان‌نك دفعه‌لرچه عصیان چغاروی مناسبتیل بصره ایلچیلرندن ذمیلر حقنده‌غی سؤاللری، آنلرنك عصیان ایتولری مأمورلرنك ناچار معامله‌لرندن کیلمیمی ایکان، دیب بورچلووی بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. کنز العمال وکتاب الخراج‌ده ذکر ایتلدیکینه کوره بر وقت عمر بن الخطاب ذمیلردن بولغان بر قارتنك مسجد آلدنده صدقه صوراب طورغانلغن کوروب «بز سیکا انصاف برله معامله قیلماغانمز. یاش وقتکده سیندن نالوغ آلوب‌ده قارتایغاچ التفاتسز قالدروب طاشلاغانمز» دیگان. هم بوگا بیت المالدن وظیفه

بیردرگان. مصر، سوریه، الجزیره، عراق وباشقه فتح اینلگان یرلرنی بیرلی خلقنك اوز ملکلرنده قالدروب آنلرغه اوّلده تولهب کیل طورغان نالوغلرغه قاراغانده قیاس اینه‌سلك درجه‌ده آز جزیه (Поземельн. налогъ) وخراج (Поголов. подать) صالووی، دینی وملی اشلرنده تام حریت برله یاشارگه مساعده ایتووی، آنك چیت ملتلرگه (ذمی‌لرگه) نی درجه‌ده یاخشی معامله قیلغانلغن بیك آچق کورسه‌ته‌در. عمر بن الخطاب‌نك عراق خلقندن نالوغ آلغانده هر یل بصره وکوفه معتبرانندن اونار کشی چغاروب، بو نالوغلرنك حقلی آلنووی، بو حقده ذمیلرگه جبر وظلم قیلنماغانلغی حقنده یمین ایتدرووی روایت ایتله‌در. عثمان بن حنیف، حذیفة بن الیمان‌لر عراق خلقینه جزیه وخراج صالوب قاینقاچ بونلرغه «آی، آرتق صالماغان بولسه‌کز یارار ایدی. سلامت بولسه‌م عراق فقیرلرن میندن صوك هیچ کمگه یوشلری توشمه‌سلك ایته‌رمن!» دیه یوشنووی، ذمیلرگه آنك نی درجه‌ده عدالت برله معامله قیلغانلغینه بیوك دلیل بولسه کیره‌ك. بو معامله‌لر، اسلامیت فتوحاتن تخریب وتدمیردن عبارت ایدی دیه آکا له که یابارغه طرشقان، طاغی‌ده افراطقه کیتوب «اسلامیت انسانیت ایچون بلا بولدی» قبیلندن ارجافاتقه جرأت ایتکان بعض غرب مؤرخلرینك سوزلرن بیتلرینه به‌رگه یارارلق اشلردر. حاضرگی مدنیت، حریت وانسانیت عصرنده ایك حر، ایك مدنی دولتلرنك، قول آستلرنده‌غی مستملکاتلرنده‌گی بیرلی خلقنك تورلی حیله ومکرلر برله جیلکلرن صووروب یاتولری، حریت وانسانیت اسمندن آنلرنی اوزلرینه قول ایتواری، دینی وملی مقصدلرینه تورلی یوللر برله کیرته بولواری، بوندن ملك اوچیوز یل الوکسکی وحشت، ظلم واستبداد دورنده عرب فاتحلرینك، مدینه، کوفه حکومتلرینك مستملکات خلقی برله بولغان معامله لرینه چاغشدراسه، انسان آراده‌غی فرقنك نسبت قبول ایتمه‌سلك درجه‌ده متفاوتلکن کوزگه آلوب، تکیلرنك معامله‌لرن تصدیق ایتمه‌و درجه‌سینه کیل. فقط تصدیق ایت ایتمه، اول شولای ایندی. تاریخ آنی اوزینك عادل صحیفه‌لرنده قید ایتکان ایندی. حاضر عربلرگه شول پارلاق تاریخ صحیفه‌لرن آچوب بر توسلی جوانورغه، شول حقیقتلرگه استناد ایتوب کوچ وقوت تلندن ئه‌یتلگان سوزلرگه قارشی‌چه‌به‌له‌نورگه وزارلانورغه‌غنه قالغان. فقط کوچ همان سوزن سویلی وسوز ایته‌در.

قد قیل ما قیل ان صِدْقا وان کَذِبا فما اعتذارُك مِنْ قولٍ اذا قیلا (۱)

عمرنك عدالتن یازغانده مشهور جَبَلَه بن الأیهم واقعه‌سن ذکر ایتمی کیتسه‌ك، تاریخ هم بو الوغ ایر قاشنده، بیگره‌کده عدالت آلدنده گناهلی بولاچغمزدن سویله‌می کیچه آلمیمز. واقعه شوکاردن عبارت: یرموك واقعه‌سنده رومله یاغندن صوغشقان غسان امیری «جبلة بن الایهم» شول واقعه‌دن صوك اسلامیتنی قبول ایتکان ایدی. اول

(۱) درستمی توگلمی ئه‌یتلگان سوز ئه‌یتلگان ایندی. بر ئه‌یتلگان سوزگه نی عذر کورسه‌تمکچی بولاسك ایندی؟

١٦ نچی یل اوزینك یارانلری برله فوق‌العاده طنطنه برله مدینه‌گه کیلگان ایدی. عمر وباشقه اصحاب کرام بونی غایت شادلق برله قارشی آلدیلر. اوشبو یل جبله بن الایهم حج ایچون مکه‌گه بارغان ایدی. طواف وقتنده فزاره قبیله‌سندن بر صحرا عربی بونك اینه‌گینه باصوب، جبله‌دن چاباق به‌لشی آلدی. عمر بن الخطاب‌نك عدالتینه نظر ایمانی بولغان صحرا اوغلی، درحال آڭا باروب بونك اوستندن شکایت ایتدی. بونك اوزره عمر بن الخطاب جبله‌نی چاقروب: «یابونی رضالانه چقسك، یاخود سینك صوغویڭا مقابل آڭاردن اوزکنی صوقدراچقمن!» دیدی. غسان کنه‌زینه بو اش فوق‌العاده آور یاط طویولدی. «صوك سز، امیر برله عادی کشی آراسن برده آبرمیسزمونی!؟» دیدی. عمر بوڭا «یوق، اسلامیت نظرنده امیر برله عادی کشی مساوی» دیدی. شوندن صوك جبله، عمردن ایرته‌نگی کونگه قدر مهلت صورادی. هم شولوق تون یارانلری برله مدینه‌دن صروب ایمپیراطور هرقل‌گه قسطنطنیه‌گه التجا ایتدی. (١) مونه عمر بن الخطاب‌نك عدالتینه موندن‌ده آرتق مثال ازله‌رگه لزوم یوقدر. سیاست نقطهٔ نظرندن عمرنك جبله‌گه بولغان اوشبو معامله‌سی احتمال خطادرده. عمرنك بوڭا اوکنوب تکبنی رضالانورغه بولغانلغن‌ده روایت ایتمه‌لر. فقط بو خطا فوق‌العاده معنالی، فائده‌لی وگوزه‌ل خطا ایدی.

عمر بن الخطاب‌نك بخران خلقن عربستان‌دن سورگان وقت آنلرغه قیلغان معامله‌سی‌ده بونك نهایت درجه‌ده عادللگن کورسه‌تـه‌در. معلوم، که اسلامیت قوت وشوکت کسب ایتوب عربستانده‌غی عرب قبیله‌لری یابراوب کیلوب رسول الله‌غه عرض اطاعت ایتمه وآنك حمایه‌سینه کره باشلاغاچ یمن‌ده‌گی بخران نصاراسی‌ده ١٠ نچی یل مدینه‌گه کیلوب رسول الله برله مصالحه یاصاغانلر ایدی. مصالحه موجبنچه بونلر رسول الله‌غه هر یل معلوم مقدار جزیه بیروب طوراچقلر، اهل اسلامغه خیانت بولاچق هیچ براشده بولونمایه‌چقلر، ربا برله معامله قیلمایه‌چقلر ایدی. بوڭا مقابل رسول الله آنلرنی اوز حمایه‌سینه الاچق، دشماندن محافظه قیلاچق، دین عرف وعادتلرنده حر قالدراچق ایدی. اگرده بونلردن خیانت سیزلسه، یاخود ربا برله معامله قیلسه‌لر اسلام دولتی حمایه‌سندن چقفان صانالاچقلر ایدی. رسول الله وفات ایتوب ابو بکر خلافت منصبینه کیچکاچ بونلر آڭا کیلوب مصالحه‌نی یاڭارتوون اوتنگانلر، ابو بکرده بونلرنك اوتنچلرن قبول ایتکان ایدی. ابو بکرنك صوك زمانلرنده ایسه بونلر ربا برله معامله قیلوب عهدلرن بوزدیقلرندن اول آنلرنی وطنلرندن سوروگه قرار بیردی اول اوزی کینه‌تـدن آوروب کیتوب، دنیادن امیدن اوزگاچ ولی عهد عمر بن الخطاب‌ته بو خصوصده توصیه‌ده بولوندی. بناءعلیه عمر بن الخطاب خلافتکه کیچو برله بونلرنی سوررگه قرار بیروب بو اشنی باشقارونی «یَعْلَی بن مُنْیَة» گه طابشردی. اول آڭا بخران خلقی برله گوزه‌ل ویموشاق معامله قیلورغه،

(١) بلاذری بو واقعه‌نی، عمر بن الخطاب ١٧ نچی یلده شامغه بارغان وقتده بولدی، دی. فتوح البلدان ١٤٢

آنلرنی اصلا دینگه کوچله‌مه‌سکه، آنلرنی بخران‌دن چغاروب جزیرة‌العرب‌دن باشقه اسلام مملکتینك نیندی‌گنه اورنینه اورونلاشسه‌لرده اختیار بیرگه، بیرلرن اولچه‌ب، کوچوب بارغان بیرلرندن شوکا مقابل بیر وعده قیلورغه، اوزلری برله آلوب کیتو ممکن بولماغان منقول ملکلرن عدل بها قویوب خزینه حسابینه صاتوب آلورغه امر ایتدی. اوشبو طریقه بخران نصاراسی وآنلرغه تابع بولغان یهودلر اوزلرینك تلولری بوینچه بعضلری سوریه‌گه، بعضلری کوفه‌گه یاقن «بخرانیه» دیگان یرگه اورونلاشدرلدیلر. عمر بن الخطاب‌نك بخران نصاراسن جزیرة العرب‌دن باشقه یرگه اورونلاشدرووی جزیرة العرب‌ده اسلامیتدن باشقه دین قالدرماو سیاستینه مبنی ایدی. اول شولوق سیاستکه مبنی خیبر یهودلرن‌ده تیماء واریحاغه سورگان ایدی. (۱) ذاتا خیبر کوچ برله آلنغان یر بولوب، خیبر خلقی آنده یارم محصولاتن بیروب طورو شرطی برله فائده‌لانو ایچون‌گنه قالدرلمشلر، اسلام حکومتینك آنلرنی تلگان وقتده سوروگه حقی یار ایدی. شولای بولا طوروب عمر بن الخطاب بونلرنی بتونله‌ی سببسز سوروگه بازمادی. عبدالله بن عمرگه، آندن الوك بر انصاری‌غه بونلرنك سوء قصد ایتولری معلوم بولغاچ(۲) اول بونلرنی سوروگه قرار بیروب یوقاروده ذکر ایتلگان یرلرگه اوزاتدردی. یاقوت حموی سوزینه کوره عمرنك بونلرنی سورووی آنلرده زنا طارالووی واهل اسلامغه استیزا واستخفاف برله معامله قیلولری ایچون بولمشدر.(۳) عمر بن الخطاب‌نك مذکور سیاستنی طوتووی اوزلگندن‌گنه بولمیچه رسول‌الله‌نك توصیه‌سی سببلی ایدی. رسول الله نك مرض موتنده جزیرة العرب‌ده ایکی دین‌جیماسقه وصیت قدیتکانلگی روایت ایتله‌در.(٤) عمر بن الخطاب اوشبو سوزنی اساس طوتوب جزیرة العرب‌ده‌گی یهودلرنی چیتکه سورمش ایدی. فدك یهودلری‌ده اوشبو سببکه مبنی سورلمشلر ایدی.

مونه بخران نصاراسن عربستان‌دن سورو اوشبو طریقه وجودکه گیلمش ایدی. بوندن کوریله، که خلیفه عمر بونلرغه فوق العاده گوزه‌ل، عدالت وحقانیت برله معامله قیلمشدر. اول آنلرنی اسلامیتکه کوچله‌و شویله طورسون، آنلرغه غایت زور مسامحه برله معامله قیلوب اوزلری تلگان یرگه اورنلاشدردی. آنلرغه کوچوب گیتو سببلی اصلا مادی ضرر کیترمه‌دی، بیر اورنینه بیر بیردی، منقول ملکلرن خزینه حسابینه صاتوب آلدی. بوندن ۱۳ عصر الوك وخشت وظلمت عصرنده اسلام دولتینك چیت دین اهلی وقول آستنده‌غی چیت مات خلقی برله بولغان اوشبو معامله‌سن کوروب شاشمامق ممکن توگلدر. بخران نصاراسی حقنده اوشبو طریقه عدالت برله معامله قیلغان حکمدارلر ابو بکر برله عمر گنه بولمیچه، آنلردن صوگنی خلیفه‌لرده بونلرغه غایت زور مسامحه

(۱) بخاری ۱۰۷ ج ۳. (۲) ابن هشام ۲۰۱ ج ۲. (۳) معجم البلدان ٤۹٦ ج ۳. (٤) عرب تاریخلرنده اوشبو توصیه «لا یجتمع دینان فی جزیرة العرب» عباره‌سی برله کوریله. ترمذی‌ده بو حقده عمر بن الخطاب‌دن روایت قیلنغان اوشبو حدیثلر بار: «لاخرجن الیهود والنصاری من جزیرة العرب فلا اترك فیها الامسلما»، «لئن عشت ان شا الله لاخرجن الیهود والنصاری من جزیرة‌العرب» ص ۱۹۳ ج ۱.

برله معامله قیلدیلر. مثلا عثمان بن عفان دورنده بونلر بعض بر بولگونلکله توشولری سببلی جزیه‌لرینك کوبلگندن شکایت ایتکانلر ایدی. اوشبو وقت اول آنلردن آلنا طورغان جزیه‌دن ایکی یوز «حُلّه» (کیوم) کیمتدی. هم والیسی ولید بن عقبه‌گه بونلرغه آبروچه گوزه‌ل معامله قیلورغه توصیه قیلوب مکتوب یازدی. بو اشار بارسی‌ده اسلام حکمدارلرینك اوّلده بیرلگان وعده‌لرنده طوروارندن، عدالتکه نق رعایت ایتولرندن کیله ایدی. اموی وعباسیه حکمدارلری‌ده بونلرغه صوك درجه گوزه‌ل معامله‌قیلمشلر ایدی.

عمر بن الخطاب بتون حیاتن خلق فائده‌سینه، مملکت منفعتینه صرف ایتوب، مملکتنی فوق‌العاده عدالت برله اداره ایتکان، دنیا لذتلرندن اوزن بالکل محروم ایتوب عادی هم بیك عادی بر کشی توسلی عمر سورگان بولسه‌ده، اوزن، یوکله‌گان وظیفه‌سن حقنچه ادا ایتمه‌گان حسابلی، اوزنده ثه‌لل نی قدر کیمچیلکلر بار دیه ظن ایته واوز اوزینه «عمر بن الخطاب امیر المؤمنین ایمش! خراب ایندی خراب. ای خطاب اوغلی، الله‌دن قورق، یوقسه آنك عذابینه دوچار بولورسك!» دیه ویولده یانغان صالام کیسه‌گی طوتوب: «شوشی صالام بولغان بولسامچی، آنام مینی طودرماغان بولسه‌چی!» دیه پوشونا ایدی. فقط آکارن صوك اسلام ملتی‌ده «آی عمر طاغی‌ده بر آز عمر سورسه‌چی، آی عمر کبك طاغی‌ده برنیچه حکمدار کورگان بولسه‌مچی!» دیب پوشوندی وپوشونمقده‌در. بر وقت عمر بن الخطاب بر مجلسده خلقه خطاب قیلوب: «سزگه اوزمچه ایك یاخشی کشینی والی قویوب‌ده، آکا عدالت برله اش قیلورغه امر ایتسه‌م وظیفه‌منی اوته‌گان بولورمن‌می؟» دیدی. «البته» دیدیلر. بوکا قارشی اول «یوق، مین قوشقانچه اشلیمی، یوقمی شونی تیکشرمی وقارامی طوروب مین وظیفه‌منی اوته‌گان بولمایه‌چقمن» دیدی. بر وقت عمر غایت پوشونوب: «بلمیم ایندی مین خلیفه‌می، پادشاهمی؟ اگرده پادشاه بولسه‌م اشم مشکل!» دیگان ایدی. شول وقت مجلسده حاضر بولغانلردن بره‌و: «ای امیر المؤمنین، بونلرنك آراسنده آبرما بار. خلیفه بولغان کشی یالگز اورونلی اولاره‌ق آلا، اورونلی بیره. سین الحمدلله شولایسك. پادشاه بولغان کشی ایسه خلقه ظلم ایته، بوکاردن آلا، تگیشارگه بیره» دیدی. شوندن صوك غنه اول برقدر طنچلاندی. بر وقت روم ایمپیراطوریچه‌سندن خلیفه بیکه ام کلثوم‌نك بوله‌کلرینه قارشی قیمتلی هدیه‌لر کیلگان ایدی. شول وقت عمر بن الخطاب مذکور هدیه‌لرنی خزینه‌گه مصادره قیلوب، ام کلثوم‌نك یبه‌رگان هدیه‌سینك قیمتن گنه اوزینه بیرمش ایدی. خلیفه‌نك بواشی گویا عدالتسزلکله یول قالدرماو ایچون ایدی. بر وقت بیت‌المال‌ده خلقه آقچه اوله‌شوب یاتقانده بر بالاسی کیلوب بر درهمنی آلوب کیتکان ایدی. خلیفه عمر بونی بلگاچ بالانك آرتندن اوبینه باروب، بالانك آوزندن آقچه‌نی جلاتوب آلدی و «عمر عائله‌سینك باشقه‌لردن بر درهم‌ده آرتق آلورغه حقلری یوقدر!» دیدی. بر وقت خلیفه عمرنك اوغلی «عبدالرحمن الاوسط» مصرده بر نیچه باش بیلکنچه‌ك برله خمر اچوب

طاشلاغانلر ایدی. صوکندن اشلرینه اوکنوب عمرو بن العاص‌قه کیلدیلر. عمرو بونلرغه حد اجرا قیلدی. خلیفه عمر مسئلهنی ایشتوب آلوبرله اوغلن مدینه‌گه چاقرتوب یاکادن حد اجرا قیلدی. عبدالرحمن اوشبو واقعه‌دن بر آی صوکره وفات بولدی. عبدالرحمن‌نك وفاتی شول صوغو تأثیرندن دیوچیلر بار. (۱) عمر بن الخطاب‌نك اوشبو معامله‌سی عدالتده افراطقه کیتودن کیله ایدی. عمرو بن العاص‌نك، خلیفه اوغلینه حد اجرا قیلووی‌ده اسلام مأمورلرینك نی درجه‌ده طوغریلق، حقانیت وعدالت برله اش قیلغانلقلرن آچق کورسه‌ته‌در. ابن عباس خلقه: «عمرنی کوبره‌ك ایسکه توشورگز. چونکه آنی ایسکه توشورسه‌گز عدالتنی ایسکه توشوره‌سز، عدالتنی ایسکه توشورسه‌گز الله‌نی ایسکه توشورگان بولاسز» دیه طورغان ایدی. ام‌المؤمنین عائشه‌دن‌ده عمر حقنده اوشبو مضمونده سوز سویله‌نه طورغانلغی روایت ایتله‌در. عمر بن الخطاب‌نك عدالتینه بوندن باشقه‌ده بیك کوب مثاللر بولسه‌ده بز شول قدرسی برله کفایه‌له‌نه‌مز.

عمر بن‌الخطاب الوغ بر سیاسی ایدی. اول، شول سیاستکه اوستالغی آرقاسنده غایت کیك مملکتنی اوزینك اوچنده کبك طوندی. مملکتنده سلطه ونفوذن غایت نق برکتدی. اول مأمورلرنی گل‌اوزینه اشانچلی کشیلردن نصب‌قیلا، آنك نظرنده اشانچسز صانالغان بنی هاشم نسللدن مأمورلر تعیین ایتمی ایدی. مثلا علی بن ابی طالب، خالد بن‌الولید قبیلدن فوق‌العاده اوستا برقوماندان بولدیغی حالده فتوحاتده آنی اشکه‌کرتمه‌وی شول سیاست نتیجه‌سی بولورغه کیرك. (۲) عمرنك آنی اوز باننده مدینه ده طوتووی احتمال آنك فکرندن استفاده اینو ایچون بولغاندر. فقط، قسما تیگی سیاستنك دخلی یارلغی‌ده کوز آلدنده‌در. عبدالله بن‌عباس وباشقه‌لرنی‌ده هیچ برمأموریتکه مندرمه‌وی شبهه‌سز شول سیاست نتیجه‌سی ایدی. عمر اوزی‌ده بونی یاشرمی ایدی. حمص والیسی وفات اینکاچ عمر بن الخطاب، عبد الله بن عباس‌نی چاقروب آنك برله اوشبو طرزده محاوره‌ده بولنووی بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. اوشبو وقت عمر آکا «ای ابن‌عباس، حمص والیسی وفات اینکان ایکان. اول یاخشی کشی ایدی. یاخشی کشیلر آز بیت. سینی شوندی کشیلر جمله‌سندن دیب بلهم. مینم کوکلمده سینك حقده بر آز شبهه بار. فقط نی قدر بلورگه طریشسه‌مده بله آلغانم یوق. مأموریتکه منو طوغریسنده فکرك نیچك؟» دیدی. بوکا قارشی ابن‌عباس، کوکلکده‌گی نرسه‌نی ئه‌ینمی طوروب مأموریت قبول ایتمیه‌چکمن، دیدی. ــ «نیك آنی بله‌سك کیله؟ ــ» «آنی شونك ایچون بله‌سم کیله،

---

(۱) بعضلر بونی حد اجرا قیلغان وقتده توزه آلمیچه اولدی، دیلر. ابن الاثیر اسدالغابه‌سنده بونی خطا صانی. اسدالغابه ۳۱۲ ج ۳. ابن عبد ربه، عمر بن الخطاب‌نك، عبیدالله اسمنده‌گی اوغلن‌ده خمر ایچون صوتغانلغن روایت ایته‌در. ۲۹۳ ج ۳ العقد الفرید. فقط بز، بو واقعه‌نی بوندن باشقه هیچ بر اوروند کورمه‌دك. ابن‌الاثیرده بونی ذکر ایتمی. روایت خطا بولسه کیرك.

(۲) قادسیه صوغشینه باراچق عسکرگه خلیفه عمرنك علی‌نی باش قوماندان نصب ایتمك بولغانلغن، علی‌نلك قبول ایتمه‌گانلگن‌ده ذکر ایته‌لر. المسعودی ۱۱۷ ج ۵

قورقورغه وصافلانورغه تیوش نرسه بولسه، سین صافلانغان وسین قورقنغان کبك قورقورمن وصافلانورمن. اگر آندی اش میندە بولماسه، بولماغانلغی سبکا بلنور. شوندن صوك مأموریتکنی قبول ایتەرمن. مین بر نرسەنی شولای بولور دیب بلسەم یاخود اویلاسەم آنی کوز آلدیمه کیلە طورغان طابام» — «ای ابن عباس، مین، سین مامور بلکده وقت بروقت بولاچق نرسەنك مینم باشیمه کیلووندن قورقام. سین، بزگه کیلکز دیب ئەیتورسك. (یعنی بنی هاشم ایچون آگیتانسیه یاصارسك) حالبوکه باشقەلردن کیچوب سزگه بولورغه یارامی اول. مین بلەم رسول الله باشقەلرنی مأموریتکه مندروب ده سزنی قالدردی» — «درست شولای، فقط نیچون شولای اشلەگان دیب اویلیسك؟» — «بلمیم، سز آکا اهل بولوب ده سزنی مأموریتکه قوبارغه قزغانغاندانمی، ئەلله بولماسه آنك قاشنده درجه لی بولوکز سببلی خلافتکه کیچوب الله طرفندن شلتەگه دوچار بولوکزدن قورقوبمی مأموریت بیرمەدی. ایندی ئەیتەسی سوزمنی ئەیتدم. فکرك نیچك؟» — «بوق، قبول ایتمیم» — نیچون؟ — سینك کوکلکده توبور بولا طوروب مأموریت آلسام. همان سینك کوزکه چوب بولوب طوررمن» — «آلایسه کیکاش بیر!» — «اوزك اشانغان گشینی قوبووك مناسب» (۱) مونه بومحاوره عمر بن الخطاب نك بنی هاشم حقنده نیندی سیاست طوتقانلغن بیك آچق کورسەتەدر. اول، بر بر والی یاخود قوماندانینك آرتق شهرت قازانوب خلقنك محبتینه مظهر بولا باشلاغانلغن کورسه، آنی بر بر فرصت کیتروب تیزەك اش باشندن اچقندروب طاشلی ایدی. آنك مثنی بن حارثه برله خالد بن الولیدنی باش قوماندانلقدن عزل قیلووی، نهایت خالدنی بتونلیوك مأموریتدن یبەروی اوشبو سیاست نتیجەسی ایدی. معلوم، که مثنی بن حارثه عراق عسکری قاشنده فوق العاده اشانچ ومحبت قازانغان، خالد بن الولید بتون عسکر قاشنده معبود درجەسنده اطاعت ومحبتکه نائل بولغان ایدی. براقدن کوره طورغان وفوق العاده اویاو، صاق واحتیاطلی بوالوغ سیاسی بونلرنك قابچانده بولسه سلطه ونفوذلرن آرتدروب باش کوتەرولرندن قورقا ایدی. شونك ایچون ده اول، عراقه یاردم یبەرو فرصتی برله مثنینی باش قوماندانلقدن عزل قیلوب طاشلادی. باشده کورسەتکان عذری ده، آنك بیك صوك اسلامیتکه کیلووی ایدی. خالد بن الولید ایسه تیکزکارگه قاراغانده عمر ایچون طاغیده قورقنچلیراق ایدی. چونکه بوایکی الوغ ایر آراسنده بایطاقدانوق صالقونلق بولوب، بوکا باشلیچه سبب عمر بن الخطاب اوزی ایدی. شونلقدن آکا سوء ظن قیلورغه بیگرەکده یول بار ایدی. شونك ایچون ده اول اوزینك سلطه ونفوذن نفیتو، شام فتوحاتنده مهم عملیات اجرا قیلنو برله آنی باش قوماندانلقدن عزل قیلوب طاشلادی. اول وقت آنك بوکا کورسەتکان عذری، تیکینك آرتق درجەده قاطی بولووی ایدی. صوکندن طاغی بر فرصت کیتروب کوزندەگی تیکی چوبنی بتونلیی چقاروب طاشلادی. فقط عمرنك بو اشی یوقاروده ذکر ایتلگان سیاستکه مبنی ایدی.

(۱) ۱۳۵ ج ۵ مروج الذهب.

مسئله حل قیلنوب، تگیلر طرفندن قورقنچ بتکاچ اول بونی اوزی‌ده اعتراف ایتدی: مثنی برله خالدنی عزل قیلووی آنلرنك اهلیتسزلکلری، وآنلرنك کفاءتلرنده شك ایتکانلکی ایچون بولمیچه، آنلرنك آرتق کوته‌ربلوب کیتکانلکلری وآنلرنك فتنه‌لرنولرندن (حکومتنی اوز قوللرینه آلورغه طریشولرندن) قورقنانلقی ایچون بولغانلغن اول عینا سویله‌دی. بیك یوق‌قنه شکایت ایچون کوفه والیلگندن عزل‌قیلنغان سعد بن ابی وقاص‌نی صوگندن هیچ برمأموریتکه مندرمه‌وی‌ده شوندی سیاستدن کیلمه‌دیمی ایکان‌دیب خاطرغه کیله‌در. شولایوق عمرنك، کبار اصحابدن نفوذ صاحبی بولغان بعض بر ذاتلرغه مدینه‌دن کوچوب شام، عراق کبك بیرلرده یورط وبیر طورغزورغه ایرك بیرمه‌وی‌ده، آنلرنك اوزلرینه طرفدار جیوب بر وقت باشقه بلا کیسلولرینه امکان بیرمه‌و ایچون ایدی. واقعا عرب ملتینك باشینه کیلگان بلالرنك ایك زور سببی ده، صحابه‌لر مسئنی اولمامق اوزره، آنلرنك فوق‌العاده مأموریتکه حرصلقلری اولمشدر. عربلرنك اخلاق وطبیعتلرینه بیك یاخشی آشنا بولغان عمر بن الخطاب، بونی بیك یاخشی آکلاغانلقدن بونلرغه مدینه‌دن قوزغالورغه ایرك بیرمه‌دی. عثمان بن عفان دورنده بعض بر الوغ صحابه‌لرنك کوفه وبصره‌کبك چیت یرلرده ایمینیه‌لر طوتوب شونده طورولری، آخرده شول طرف خلقلرنده نفوذ قازانوب طرفدارلرغه مالك بولولری وشونك نتیجه‌سنده کوتولمه‌گان ومطلوب بولماغان حاللر کیلوب چغووی، عمرنك بو معامله‌سینه زور حق بیره‌در. عمرنك، والیلرن یش یش آلشدروب طوروی برچغندن افراط درجه‌ده عدالت‌نتیجه‌سی بولسه، ایکنچی‌جهتدن شبهه‌سز مذکور سیاستنی آلغا سورو نتیجه‌سی ایدی. عمرنك، کوفه، بصره وفسطاطلرنی بنا ایتدرگه بولغانده عربستان برله ایکی آرانی ضو آیرمی طورغان ییرلرگه بناء قیلنونی شرط قیلووی‌ده کینه شول سیاستنك الهامی ایدی. خلافتنی اوز قوللرینه آلورغه‌طرشقان، یاخود خلافت اوزلرینك ملك مغصوبی دیه ظن ایتکان بنی هاشم الوغلری برله آنسك معامله‌سی‌ده آنك غایت اوستا سیاسیلگن کورسه‌تکان کبك، یزید بن سفیان ومعاویه‌لرنی الوغ منصبلرغه مندروب قارت ابوسفیان‌نك آوزن قابلاوی‌ده کینه شوکا دلیلدر. عرب داهیسی مغیره بن شعبه آنك حقنده «عمر کبك اشنك توبن اوبلاب اشله‌گان کشی کورگانم یوق. اول آلدی طورغان‌ده، آلدانا طورغان‌ده کشی توگل ایدی» دیه‌در. عمر اوزی‌ده «مین آلدی طورغان کشی توگلمن. شونك برله برابر هیچ کمدن آلدانا طورغان‌ده کشی توگلمن» دیه ایدی. ابن‌عباس آنك حقنده «عمر، قورولوب قویولغان طوزاقغه توشودن قورقوب وصاقلانوب طورغان قوش کبك ایدی» دیه‌در.

والیلر وولایتلر.

عمر بن‌الخطاب دورنده اسلام‌مملکتنی اوشبو طریقه ولایتلرگه بولنوب، توبه‌نده‌گی والیلر طرفندن اداره قیلنه ایدی:

١) مدینه ــ پایتخت بولوب، آنده خلیفه اوزی طورا ایدی.

٢) مکه ولایتی ــ بونده، عمر وفات ایتکانده نافع بن عبدالحارث الخزاعی ایدی.

والیلر وولایتلر.

۳) طائف ــ بونده اولا عثمان بن ابی العاص الثقفی، اول بخرین گه کوچرلگاچ سفیان بن عبدالله الثقفی والی بولدی. عمر وفات ایتکانده والی اوشبو ذات ایدی.

٤) یمن ــ بونده یَعْلی بن مُنْیَة والی ایدی.

۵) عمان ــ بونده حُذَیْفه بن مِحْصَن والی ایدی.

٦) بحرین والیمامه ـ بونده باشده العلاء بن الحضرمی، اول عزل قیلنغاچ عثمان بن ابی العاص الثقفی، آندن صوگ طاغی العلاء بن الحضرمی، اول عزل قیلنغاچ ابو هریره، اول عزل قیلنغاچ طاغی عثمان بن ابی العاص والی بولدی. مذکور ولایتلردن عمان، بحرین والیمامه اوچیسی بر ولایت ایتلوب یورتلگان وقتلری‌ده بولمشدر. بحرین‌ده بر وقتلرده قُدامة بن مظعون‌ده والی بولوب طورغان ایدی. اول خمر اچو برله تهمت ایتلگاچ عمر آنی عزل قیلدی وحد اجرا قیلدی. آنگ اوستندن شکایت ایتوچیلر «الجارود العبدی» برله ابو هریره ایدی. خلیفه بونلرنگ شهادتلرن کیم طابقاچ آنگ خاتوننن صوراشوب، اولده بونگ برله شهادت بیردی. عمر، قدامه‌نی حد قیلورغه بولغاچ تیگی: «آنلرنگ سوزلری درست بولغان تقدیرده‌ده صوغارغه حقگ یوق» دیدی. ـ «نیک؟» دیدی عمر. ــ «چونکه الله (لیس علی الذین آمنوا وعملوا الصالحات جناح فیما طعموا اذا ما اتقوا وآمنوا وعملوا الصالحات مائده آیت ۹۲ (۱) ») دیدی قدامه. ــ «سین خطا تاویل قیلغانسگ، الله‌دن قورقسه‌گ، الله حرام قیلغان نرسه‌دن صاقلانور ایدگ!» دیدی عمر. قدامه بن مظعون سابقین اولین‌دن بولوب، رسول الله برله بدر وبتون‌واقعه‌لرگه حاضر بولغان ایدی. اول مشهور عثمان بن مظعون‌نگ برادری، عمر بن الخطاب‌نگ کیه‌وی ایدی. آنگ تحت نکاحنده عمرنگ بر طوغمه‌سی صفیه بنت الخطاب ایدی. آنگ علیهنه شهادت بیروچی خاتونی هنت بنت الولید ایدی. بدرگه حاضر بولغان صحابه‌لردن حدخمر اجرا قیلنغان ذاتلر اوشبو قدامه برله «نُعَیْمان» گنه دیلر. بو صوگیسن رسول الله حد قیلغان ایدی. (اسدالغابه ۱۹۹ ج ٤) بوندن باشقه اوشبو عربستان قسمنده تورلی قبیله‌لرده زکات عاملری‌ده بار ایدی.

۷) کوفه ـ عراق وایران قطعه‌سنده‌غی ایکی ولایتنگ ایگ زوریسی بولوب، بصره‌دن آلوب شمالگه قرقیسیا، موصل وارمینیه گه حدلی، شرقدن تاجیحون نهرینه قدر صوزیلا ایدی. بو ولایت آستنده برنیچه اویازلر بولوب مأمورلری کوفه والیسی طرفندن تعیین ایتله ایدی. بونده باشده سعد بن ابی وقاص گینیرال غوبیرناطور ایدی. ۲۱ نچی یل نهاوند صوغشی باشلانور آلدندن کوفه خلقندن بعضلرینگ شکایتلرینه بناء، هر نه قدر

(۱) ایمان کیترگان واعمال صالحه قیلغان کشیلرگه، شول تقوالرند، ایمان واعمال صالحه‌لرند، بولغان ملدند، آشاغان اچکان نرسه‌لرند، گناه ومسئولیت یوقدر، معناسنده‌در. بو آیت خمرتحریم قیلغان آیتلر صوگنده بولوب، قدامه خمرنی‌ده «فیما طعموا»غه کرتکان بولا ومؤمن ومتقی بولغان واعمال صالحه قیلغان کشیگه آنی اچوده ضرر یوق دیب تأویل قیلغان بولا.

عیبی اثبات ایتلمه‌سه‌ده احتیاطا عمر آنی عزل ایتدی. آکاردن صوك سعد طرفندن آنده قالدرلغان عبدالله بن عبدالله بن عِتبان والی بولوب طوردی. نهاوند صوغشی بونك والیلگی زماننده بولدی. عمر بن الخطاب بونی بر بیرگه قوماندان ایتوب تعیین ایتکاچ آنك اورنینه «زیاد بن حَنْظَلة»نی قویدی. فقط بونك قطعی استعفا قیلووی سببلی عمار بن یاسرنی والی نصب ایتدی. کوفه خلقی عمار بن یاسر اوستندن «والیلکگه مستحق کشی توگل. اوزینك نیندی ماموریتده بولغانلغن‌ده بلمی طورغاندر اول!» دیب شکایت بولغاچ آنی‌ده عزل قیلدی. اوشبو وقت عمرنك آکا «عزل ایتویمه کیفك کیتمه‌دیمی؟» دیبو ینه‌فارشی‌عمار «والی نصب ایتویکا شادلانماغان ایدم. فقط عزل قیلویکا کیفم کیتدی» دیدی. بونك اوزره عمر «سینك مأموریت کشیسی توگللکگنی بل ایدم. فقط (ونرید ان نَمُنَّ علی الذین استُضْعِفوا فی الارض ونجعلهم ائمة ونجعلهم الوارثین») آیتینه مصداق بولووك ایچون والی ایتکان ایدم» دیدی. عمار عزل قیلنغاچ عمر، آنك اورنینه «جُبَیْر بن مُطْعِم»نی تعیین ایتکان ایدی. فقط آکا بو حقده هیچ کمگه سویله‌مه‌سکه قوشقان ایدی. عرب تولکیسی مغیره بن شعبه، عمرنك جبیر بن مطعم برله یالغز قالوب سویله‌شکانلکلرن کوروب بونی کوفه‌گه والی تعیین ایته دیب ظن ایتدی. کوفه والیسی بولونی امید ایتوب یورگان بوتولکی بوکا بیك پوشنوب برحیله قیلماقچی بولدی: خاتونن چاقروب جبیر خاتونینه کررگه هم آنی یاکا مأموریت برله تبریك ایتوب سفر آشی حاضرلهب بیرونی عرض ایته‌رگه قوشدی. جبیر خاتونی اوزینك طوزاقفه توشکانن بلمیچه مغیره خاتونینك تبریك ایتوینه کیفی کیلوب، تکلیفن باش اوستی دیه‌رهك قبول ایتدی. شوندن صوك مغیره مسئله‌نك تمام درستلگینه قناعت حاصل ایتدی‌ده عمر بن الخطاب‌نی طوغری کیتروب «یاکا والیگز مبارك بولسون!» دیدی. بناء علیه عمر، جبیر بن مطعم‌نك اوزی سویله‌گانلگن ظن ایتوب آنی عزل قیلدی‌ده اورنینه مغیره بن شعبه‌نی تعیین ایتدی. عمر بن الخطاب وفات ایتکانده کوفه‌ده والی اوشبو مغیره ایدی. کوفه شهری بووقتلرده عرافه‌غی ایك زور حربی نقطه (ژایینتی لا گیر) خدمتن ایفا ایتوب آنده کوب عسکر طورا، کیره‌ك وقتلرده آندان تورلی بیرلرگه عسکر یبه‌ریله ایدی. کوفه غوبیرناطوری اوشبو ولایتکه تابع بولغان بتون عسکرگه باش قوماندان ایدی. کوفه ولایتنده حلوان، ما سَبَذان، قرقیسیا، مَوْصِل کبك واق حربی نقطه‌لرده بار ایدی.

۸) بصره — بونده باشده عُتْبَة بن غَزْوان والی بولوب طوردی. اول وفات بولغاچ مغیره بن شعبه تعیین ایتلدی. اول زنا برله تهمت ایتلگاچ ابوموسی الاشعری والی بولدی. عمر وفات ایتکانده آنده والی اوشبو ابوموسی ایدی. بو، عراق وایران فسمنده‌گی ایکی ولایتنك برسی بولوب، زور ژاینوی لا گیر خدمتن ایفا ایته ایدی. مغیره بن

شعبه حادثه‌سی ۱۷ نچی یل ربیع الاولده بولوب، اوشبوکاردن عبارت ایدی: مغیره بن شعبه یانینه «ام‌جمیل بنت‌الافقم» اسملی بر خاتون گلن کروب بوری ایکان. بو وقت خاتونلرنك شولای امیرلر یانینه کروب بورو عادتی بار ایکان. مغیره‌گه دشمانلغی بولغان ابوبکره بوکاردن شیکلنه طورغان بولغان. بر وقت ابوبکره اوینده نافع بن کَلْده، زیاد بن ابیه، شِبْل بن مَعْبَدلر اوطورغانده قارشی ترزه‌گه کوزلری توشوب آنده‌غی خاتون‌نی ام‌جمیل دیب بلگانلر. ایرته‌نگیسی کون ابوبکره مغیره بن شعبه‌نی امام طوردن منع ایتکان هم عمرگه مکتوب یازوب واقعه‌نی بلدرگان. بناءً علیه عمر، ابوموسی‌نی بصره‌غه والی ایتوب یبه‌روب تیگینی عزل قیلغان هم خصملری برله مدینه‌گه کیلورگه قوشقان. خصملردن اوچیسی مغیره علیهنه آچق شهادت بیرسه‌لرده، زیاد بن ابیه‌نك شهادتی عمر نظرنده قناعت حاصل ایته‌رلك بولماغانغه تیگی اوچه‌ونی عمر «حد قذف» اولاره‌ق حد قیلدرغان. فقط ابوبکره حد قیلنغانلرنك صوکنده‌ده کینه اوّلگی دعواسندن قایتماغان دیلر.

۹) حمص ــ بو ولایت شام ولایتلرینك ایك زوریسندن بولوب «ثغور» دیب یورتیلر ایدی. ولایت مرکزی حمص شهری بولوب حلب، قِنّسرین، انطاکیه کبك کریپستلرنی حاوی ایدی. ۱۸ برله ۲۰ نچی یل آراسنده الجزیره فتح ایتلگاچ اولده بو قسمگه الحاق ایتلدی. بونده باشده بتون شام قطعه‌سینك نامیستنیگی وشام اردوسینك باش قوماندانی ابوعبیده بن الجراح طوردی. باشقه شهرلرده‌گی والیلر آنك قول آستنده ایدیلر. اول وفات ایتکاچ بونده عیاض والی بولوب قالدی. فقط اول، بتون شامغه نامیستنیك بولمیچه باری حمص والجزیره ولایتلرینه‌گنه ایدی. ۲۰نچی یل عیاض وفات بولغاچ بونده سعید بن حِذْیَم الجُمَحی، اول وفات بولغاچ عُمَیْر بن سعد والی بولدی. عمر وفات ایتکانده حمص والیسی اوشبو ذات ایدی.

۱۰) دمشق ــ بونك ولایت مرکزی دمشق شهری بولوب باشده یزید بن ابی سفیان والی بولوب طوردی. اول وفات ایتکاچ آنك برادری معاویه بن ابی سفیان والی بولدی. عمر وفات ایتکانده بونده والی اوشبو ذات ایدی.

۱۱) اُرْدُنّ ــ ولایت مرکزی طَبَریّه شهری ایدی. بونده باشده شرحبیل بن حسنة والی ایدی. اول عمواس طاعوننده وفات بولغاچ آنك اورنینه عمر، معاویه‌نی قویدی. عمر وفات بولغانده اردن برله دمشق‌ده والی معاویه ایدی.

۱۲) فلسطین ــ بونده اوّلا عمرو بن العاص والی ایدی. اول مصرنی فتح ایته‌رگه کیتکاچ علقمه بن مُجَزِّز والی بولدی. عمر وفات بولغانده بونده والی اوشبو ذات ایدی.

۱۳) مصر ــ ولایت مرکزی «فُسْطاط» شهری ایدی. بونده عمرو بن العاص والی ایدی. یوقاروده ذکر ایتلدکچه والیلر هم ملکی هم عسکری هم دینی مامورلر ایدی. یعنی شول ولایتنك اداره‌سی انلرنك قولنده بولغان کبك، شوکا تابع بولغان عسکرده

آنلرنڭ قوماندانسنده بولا، دینی ریاستده آنلرده ایدی. بزنڭ روس عالمینه قیاس قیلوب ئه‌یتسه‌ك والیلر غوبیرناطوردە، کاماندوبوشچی ڤایسکامی‌ده، آرخیره‌ی‌ده ایدیلر.

قاضیلر.

ابوبکر دورنده هر ولایتنڭ عدلیه اشلری‌ده شولوق والیلرگه طابشرلغان ایدی. عمر بن‌الخطاب ایسه هر ولایتکه آیرم قاضیلر یبه‌ردی. آنڭ دورنده بزنڭ کوزمزگه توشکان قاضیلر اوشبو ذاتلر ایدی. ۱) مدینه قاضیسی مشهور صحابی ابوالدرداء. ۲) کوفه قاضیسی کبار تابعین‌دن بولغان شُرَیح بن حارث الکِندی. بو ذات اسلام تاریخنده ایڭ مشهور قاضی‌در. هجرتدن ۱۸ نچی یل تعیین ایتلدی. اول، ۷۵ یل ره‌تدن قاضیلق وظیفه‌سنده بولدی. عمرنڭ بوڭا قضا حقنده اوشبو مکتوبنی یازغانلغن روایت ایته‌لر: «اما بعد. اگر کتاب‌الله‌ده بر نرسه طابسه‌ڭ شونڭ برله حکم ایت، شوندن آیرلما. اگرده کتاب‌الله‌ده طابماسه‌ڭ رسول‌الله‌نڭ سنتی برله حکم ایت. اگرده بر براش حقنده کتاب‌الله‌ده‌ده، سنت رسول‌ده‌ده بر نرسه طابماسه‌ڭ، بوڭارچه خلق طرفندن قبول ایتلگان فکر برله حکم ایت. اگرده بوڭاچه اول حقده بر کمدن‌ده حکم ایتلگانلگن بلمه‌سه‌ڭ، تله‌سه‌ڭ اجتهادڭ برله حکم ایت، تله‌سه‌ڭ برآز کیچکدروب طور. صوڭغیسی خیرلیره‌ڭ بولور دیب اویلیم!» شریح قاضی بولغانچه کوفه‌ده ابو مریم الحنفی‌نڭ قاضی بولغانلغی روایت ایتله‌در. ۳) بصره قاضیسی کعب بن سور ایدی. ۱۸ نچی یل تعیین ایتلدی. بو، عثمان زمانینده‌ده قاضی بولوب طوردی. بوده ایڭ که‌تته قاضیلردن ایدی. برنڭ قاضی ایتوب نصب ایتلوینه شونی کورسه‌ترلر: بر وقت عمر بن‌الخطاب بونڭ برله برگه اوطورغانده بر خاتون کیلوب: «مینم ایرمدن‌ده یاخشی وتقوا کشی باردر دیب بلمیم. تون بویی عبادت قیلا، کون بویی روزه طوتا» دیدی. خلیفه بوڭا ایرن تقدیر ایتکان وآنڭ یاخشیلغن ذکر ایتکان ایچون رحمت اوقودی. خاتون اشنی آرتق آچوب بیرگه اویالغانلقدن قایتوب کیتدی. شول وقت کعب بن سور «ای امیرالمؤمنین، شکایتکه کیلگان خاتوننڭ اشن فارامیچه یبه‌ردڭ» دیدی. کعب بن سور خلیفه‌گه خاتوننڭ مرادن آڭلاتقاچ اول آنی یاڭادن چاقرتوب کعب‌نڭ اوزندن حکم قیلدردی. هم بوندن صوڭ بصره‌غه قاضی ایتوب یبه‌ردی. کعب بن سورگه قدر بصره‌ده «ابوقره» اسمنده برذاتنڭ قاضی بولغانلغن ابن‌الاثیر ذکر ایتمکده‌در. ٤) قیس بن ابی‌العاص السهمی. بوذات مصر قاضیسی ایدی. ۵) ابو موسی‌الاشعری. بو ذات آیرم قاضیلق منصبنده توڭل ایدی. خلیفه عمر بونی مغیره‌دن صوڭ بصره‌غه والی تعیین ایتکاچ آڭا قضا حقنده بر فرمان یازغان ایدی. شونڭ اوچون آنی‌ده قاضیلر صرمسینه کرتدك. آڭلاشلدیغینه کوره بو اش بصره‌غه آیرم قاضی تویماسدن الوك بولمشدر. خلیفه عمرنڭ ابوموسی‌غه یازغان فرمانی اوشبو مضمونده ایدی: «بسم‌الله الرحمن الرحیم. اما بعد. قضا فرض قطعی ورسول‌الله‌دن قالغان سنت‌در. سین محکومنڭ سوز ودلیلن دقت برله طڭلا وآڭلا. چونکه قاضینڭ قولاغینه کرمه‌گان وگوڭلینه سڭمه‌گان سوز هر نه قدر حق بولسه‌ده

آکاره فائده یوقدر. حکمکده، مجلسکده خلقنی مساوی طوت، که شریف والوغ کشی سینك حقیقتدن طش حکم قیلووکه امیدله نه کورمه‌سون، ضعیف وتوبه‌ن کشی‌ده ظلم ایتووکدن قورقماسون! شاهد طورغزو دعوا قیلوچی‌غه تیوش بولوب، یمین ایتو انکار قیلوچیغه تیوشدر. مسلمانلر آراسنده صلح قیلو وکیلشو درستدر. یالگز حرامنی حلال قیلغان وحلالنی حرام قیلغان صلح‌غنه درست توگلدر. بوکون برتوسلی حکم قیلوب‌ده صوکندن شونك خطا ایکانلگن باسه‌ك حقیقتکه قایتودن امتناع قیلمه. چونکه حقلق بیك ایسکی بولوب آنی ابطال ایته طورغان هیچ بر نرسه یوقدر. حقلقغه قایتو باطلده دوام ایتودن خبرلیره‌کدر. کتاب وسنت‌ده دلیل طابا آلمیچه آبدراشده قالغان وقت غایت آکلاب، بلوب، دقت برله اش قیل. سین حکم قیلا طورغان اشکه اوخشاشلی اشلرنی طابوب، بلوب شونلرغه قیاس برله حکم ایت. بونلرنك اوزکچه حقیقت صانالغان والله‌قاشنده‌مقبول ظن ایتلگانن آل. بره‌وحق غائب دعوا قیلوب شوکا شاهد اقامت قیلورغه صوراسه فرصت بیر. اگر دعواسینه دلیلن اقامت ایتسه، شاهدن کیترسه حقن بیررسك، یوقسه حکمنی اجرا قیلورسك. بولای ایتکانده شك وشبهه‌گه یول قالماس، عذرك‌ده کوز آلدکده بولور. مسلمانلر بربرسینه عدل بولوب برسینك شهادتی ایکنچیسینك علیهنه مقبولدر. یالگز حد قیلنغان، یاخود یالغان شهادت بیرگانلگی تجربه قیلنغان، یاخود ولاء ویاقتلق سببلی متهم بولغان کشیلرنك گنه شهادتلری مقبول توگلدر. خلقنك اسرارینه مطلع ذات یالگز الله تعالی بولوب، شبهه سببلی حدنی دفع ایتمشدر. حکم وقتنده کیفسزله‌نمه، صبرسزلانمه‌ده آچولانمه، بقما، حقلق برله‌حکم ایتودن قورقماوطارتنما. چونکه حقلق برله حکم ایتونك الله قاشنده اجری غایت بیوکدر. الله برله خلق آراسنده، ولو اوز ضررینه بولسون نیتن درست واخلاص قیلغان کشینی الله خلقدن صافلایه‌چقدر. بره‌و اوزنده بولماغان صفت برله خلقغه کورینورگه طرشسه الله آنك حقیقتن میدانغه قویاچق وآنك حالن آچاچقدر. والسلام» بیهقی، دارقطنی وابن عساکرلر طرفندن روایت ایتلگان اوشبو مکتوب معتبر دینی وتاریخی کتابلرنك بتونسنده دیرلك مذکوردر. تا صدر اسلامدن آلوب اوشبو کونگه قدر اوشبو مکتوب قضا حقنده اساس طوتیلوب کیلمشدر.

شام وباشقه یرلرده‌گی قاضیلرنك کملر بولغانلغی حقنده معلوماتمز یوقدر. فقط هر ولایتکه قاضیلر تعیین ایتلگانلگی شبهه‌سزدر. بونك اوستینه عمر، صوغشده بولغان عسکرلر آراسنده‌ده مخصوص قاضیلر بولوندرا ایدی. شولایوق غنیمتلرنی صاقلاوغه مخصوص مأمورلرده بولا ایدی. جزیه وخراجلرنی جیبو ایچون طاغی مخصوص مأمورلر بولوب، بونلرنك بزگه ایك بیلگولیلری عثمان بن حنیف برله حذیفة بن الیمان‌در. عمرنك بیت‌المال امینی عبدالله بن‌ارقم، سکریتاری زید بن ثابت هم معیقیب، ایشکچیسی مولاسی «یَرْفَأ» ایدی.

عمر بن الخطاب دورنده فتوحات اثناسنده شهرت قازانغان قوماندانلر اوشبو ذاتلر ایدی: ۱) ابو عبیدة بن الجراح - بو اوّلا بر فرقه قوماندانی، برموك صوغشندن صوڭ شام اردوسنده باش قوماندان بولوب، عمرڭ ایڭ اشانچلی وایڭ یارانقان قوماندانی ایدی. یموشاق کوڭللی، صلحپرور بر ذات بولوب، فوق العاده تقوا ودنیادن واز کیچکان بر ذات ایدی. اوزنده ڤبّلل نیندی حربی تالانت یوق ایدی. شام نامیستنیگی بولوب طوردی. ۱۸نچی یل عمواس طاعونده وفات ایتدی. یاشی ۵۸ ده ایدی. ابن الاثیر وابن عساکرلر سوزینه کوره «فحل»ده دفن قیلندی. بعضلر بیسان‌ده، قای برلر عمواس‌ده مدفون دیلر. ۲) خالد بن الولید - فوق العاده قهرمان، ماهر، بختلی وعسکرینه سیوکلی بر قوماندان ایدی. بتون عمرن دیرلك صوغشده اوتکاردی، صوغشدن باشقه‌ڭی بلمی واویلامی ایدی. بونی غرب مؤرخلری هر جهتدن ناپالیون غه قیاس ایتدلر. شام اردوسنده باش قوماندانلقدن عزل قیلنغاچ ابو عبیده قول آستنده فرقه قوماندانی بولوب محاربه قیلدی. ابو عبیده قول آستنده «قِنّسرِین»ده والی بولوب طوردی. ۱۷نچی یل بتونلی‌ی مأموریتدن عزل قیلندی. هجرتدن ۲۱نچی یلده حمص‌ده وفات بولدی. قبری حاضرده معروفدر. ۳) مثنی بن حارثه - خالد بن الولیددن قالا ایڭ بیوك قوماندان ایدی. قادسیه محاربه‌سی آلدندن وفات ایتدی.

٤) ابوعُبَید - فوق العاده بهادر کشی بولسه‌ده مهارت حربیه‌سی اول قدر توڭل ایدی. بر قدر وقتلر عراق اردوسینه باش قوماندان بولوب ایرانلیلر برله صوغشدی. جسر واقعه‌سنده اوترلدی. ۵) سعد بن ابی وقاص - بوده الوغ قوماندانلردن بولوب عراق اردوسنده بیش آلتی یل باش قوماندان وعراقده نامیستنیك بولوب طوردی. قادسیه مظفریتی، مدائن فتحی بونڭ قولنده بولدی. بو ذات فتوحات اثناسنده کوب ذکر ایتلدی وبوندن صوڭ‌ده کوب ذکر ایتلور. ٦) عمرو بن العاص - بوده الوغ وماهر قوماندانلردن والوغ سیاسیلردندر. شام فتوحاتنده زور شهرت قازاندی. مصر بونڭ قولنده فتح ایتلدی. کیله‌چکده بو ذات بایطاق ذکر ایتلور.

۷) قعقاع بن عمرو - بو ذات آدم توڭل، جن ایدی. شام، عراق وایران فتوحاتنده فوق العاده زور قهرمانلقلر کورسه‌تدی.

۸) نعمان بن مُقَرِّن - بوده الوغ قهرمان والوغ قوماندانلردن ایدی. مثنی بن حارثه وقعقاع‌لر قاطارندن بر قوماندان ایدی. نهاوند صوغشنده عرب اردوسنده باش قوماندان ایدی. شول صوغشده اوترلدی. ۹) ابوسبره بن ابی رهم - بوده نعمان قاطارندن الوغ قوماندان ایدی. ۱۰) یزید بن ابی سفیان - بوده الوغ قوماندان ایدی. عمواس طاعونده وفات ایتدی. ۱۱) عکرمه بن ابی جهل - برموك‌ده اوترلدی. ۱۲) زبیر بن العوام - مصر فتوحاتنده فرقه قوماندانی ایدی. ۱۳) شرحبیل بن حسنه. ١٤) هاشم بن

عتبه بن ابی وقاص. ۱۵) معاویه بن ابی سفیان. ۱۶) زهره بن حویه. ۱۷) عاصم بن عمرو. ۱۸) عبدالله بن معتم. ۱۹) جریر بن عبدالله بن الیحلی. ۲۰) سوید بن مقرن. ۲۱) شرحبیل بن السمط الکندی. ۲۲) سلمان بن ربیعة الباهلی. بو صوکڭی جیده‌و الوغ قهرمانلردن بولوب ایران وعراق فتوحاتنده زور خدمتلری سبقت ایتدی. ۲۳) خالد بن عرفطه ــ بوده الوغ قهرمان وقوماندانلر. ۲۴) عبدالله بن ذی السهمین. ۲۵) سواد بن مالك. ۲۶) حبیب بن مسلمة الفهری. ۲۷) علقمة بن مجزز. ۲۸) عبادة بن الصامت. ۲۹) ذوالکلاع الحمیری. ۳۰) علقمة بن حکیم الفراسی. ۳۱) مالك بن الاشتر النخعی. ۳۲) خالد بن سعید. ۳۳) مسروق العکی. ۳۴) ابو ایوب المالکی وباشقه‌لر. ذکر ایتدیکمز اوشبو ذاتلر بارسی‌ده الوغ قوماندانلردن ایدی.

دولت وارداتی. صدقه.

عمر بن الخطاب دورنده فتوحات کوبه‌یو سببلی دولت وارداتی فوق العاده آرتوب کیتدی. آنك زمانده دولت وارداتی صدقه، غنیمت، جزیه، خراج وعشور اولمق اوزره بیش منبعگه منحصر ایدی. صدقه، آقچه وآیاقلی مالدن هر یل مخصوص مقدار آلنا طورغان زکات، ایگن وییمشلردن آلنا طورغان عشردن عبارتدر. بونك نصابی، کوبمو ماندن کوبمو مقدارده آلنووی، هم نیندی اورونلرغه صرف ایتلووی فقه کتابلرنده مفصل بیان ایتلگانلکدن بو اورونده ذکرگه حاجت کورمیمز.

جزیه.

جزیه، اسلام حکومتی قبول آستینه کرگان غیر مسلم خلقلردن آنلرنی دشماندن حمایه ایتو وطنچ وراحت معیشت ایتولرن تأمین ایتو ایچون آلنا طورغان نالوغ‌در. جزیه آلو قرآن کریمنك سورهٔ توبه‌ده‌گی ۲۹ نچی آیتی برله ثابتدر. اوشبو آیتده صریح بیان ایتلدیکینه کوره یهود ونصاری‌دن جنس آیرماسینه قارامیچه جزیه مقبولدر. رسول‌الله اوزی نجران وباشقه نصارادن جزیه آلغان ایدی. مشرکلردن ایسه عرب جنسندن باشقه‌لردن جزیه قبول ایتلووی معلوم. رسول‌الله اوزی «هجر» مجوسلرندن جزیه قبول ایتکان ایدی. عمر بن الخطاب ده شونی اساس طوتوب ایران مجوسلرندن جزیه قبول ایتدی. عرب مشرکلرندن جزیه مقبول بولوب بولماوحقنده علماء آراسنده اختلاف بولوب، کوبچیلك آنلردن یالگز اسلام مقبول، جزیه مقبول توگل، دیلر. بعضلر ایسه عموم خلقدن وشول جمله‌دن عرب مشرکلرندن ده جزیه مقبول، دیلر. صوکغی فرقه‌نك دلیللری صحیح مسلم‌ده ذکر ایتلگان حدیث‌در. (۱) بریده‌دن روایت ایتلگان اوشبو حدیث‌که بناء رسول الله بر بر بیرگه عسکر یبه‌رسه قوماندانغه اوزی، عسکری ودشمانلری حقنده تورلی توصیه قیلغاندن صوك، مشرکلرنی باشلاب اسلامیتکه دعوت ایته‌رگه، قبول ایتسه‌لر هجرتکه دعوت ایته‌رگه، اگرده اسلامیتنی قبول ایتمه‌سه‌لر جزیه صالورغه، جزیه قبول ایتکان تقدیرده آنلر برله صوغشماسقه، یوقسه الله‌نك یاردمینه طایانوب محاربه باشلارغه فوشا طورغان بولغان.

(۱) مسلم ۶۲ ج ۲.

درست فکر شبهه‌سز اوشبو فکردر. (۱) بزنڭچه جمهورنڭ خطاغه ارتکاب ایتولری اوشبوڭاردن کیلمشدر: ۱) آنلر «آیت سیف» نی آرتغراق نق صلتهب یبه‌روب اسلامیتده اکراه یوقلغن قچقروب طورغان آیتلرنی وذکر ایتدیکمز حدیثنی بتونلی اهمیتدن توشورگانلر. ۲) رسول‌الله زمانننده عرب مشرکلرندن بالفعل جزیه آلنماوی بونلرنی اوشبو تکرگه سوق ایتمش. حالبوکه عرب مشرکلرندن جزیه آلنماوی، آنلردن جزیه مقبول نوگللگندن بولمیچه، عربلرنڭ جزیه بیرمه‌ولرندن کیلمشدر. عربلر ایچون جزیه بیروگه قاراغانده اسلامیتنی قبول ایتو ئه‌للا نیچه درجه آرتق ایدی. آنلرنڭ حب نفسلری «نالوغ» اسمی برله یورتیلر طورغان نه‌رسه‌نی بیرونی اصلا کوته‌رمی ایدی. ابو بکر دورنده آنلرنڭ اختلال کوته‌رولری‌ده زکاتنی «اتاوه» دیه تلقی ایتولرندن کیلگان ایدی بیت. بنی تغلب عربلری جزیه بیروگه کونمه‌گاچ عمر آنلرغه اهل اسلامگه قاراغانده ایکی الوش زکات صالو برله چاق اشنی ره‌تلگان ایدی. (۲) شولایوق ربیعه عربلری‌ده باشده جزیه‌نی ایشته‌سیلری‌ده کیلمه‌گان ایدی. آخرده عمر نق طورغاچ تکیلر « آل فقط جزیه دیب آتاما» دیدیلر. مونه شول سببدن عربستان مشرکلری جزیه‌دن اسلامیتکه کیلونی آلده طوتدیلر وبتونیسی اسلامیتکه کیلوب بتدیلر. طبیعی بو حکم بتون عربلرگه قاراب توگلدر. عربلرنڭ کوبیسی اسلامیتنی اشانو برله قبول ایتمشلر ایدی. جمهورنڭ صاناشوویته ایڭ زور سبب بزنڭچه مونه اوشبو نه‌رسه بولمشدر. جزیه کیلوری رسول‌الله زمانننده غایت آز ایدی. ابو بکر زمانننده ایسه عراق وشام فتوحاتی باشلانو سببلی بوکاردن کیلگان واردات بر قدر آرتدی. عمر بن الخطاب دورنده ایسه بو چماسز آرتوب کیتدی. رسول‌الله طرفندن جزیه، تورلی خلقغه تورلی مقدارده صالنغان ایدی. مثلا نجران خرستیانلرینه سنوی ایکی ملڭ کیوم، درهم حسابی برله ۸۰۰۰۰ درهم، اَیلَه خلقینه سنوی ۳۰۰ دینار، اذرح، جرباء خلقینه سنوی ۱۰۰ دینار، بحرین‌ده‌گی مجوس ویهودلردن هر بالغ کشی باشینه سنوی بر دینار جزیه صالنغان ایدی. عمر بن الخطاب ایسه جزیه مقدارینی تعیین ایتدی. اول قوماندانلرینه مکتوبلر یازوب میبق وصافال چغا باشلاغان هر کشیگه کموشدن بیرگه تله‌سه فرق درهم آلتوندن بیرگه تله‌سه دورت دینار جزیه (باش نالوغی) صالورغه امر ایتدی. بوندن صوڭ اول خلقنڭ کیلورینه قاراب جزیه‌نی تعیین ایتدی. مثلا عراق خلقینه، بایلرغه کشی باشینه ۴۸ درهمدن، اورتاحاللیلرگه ۲۴ درهمدن، توبه‌ن حاللیلرگه یعنی فاراکوچ یاخود قول کوچی برله کیچنوچیلرگه ۱۲ درهمدن صالدی. (۳) اگرده بر درهمنی دورت مصر غروشی، (۴) بزنڭ روس آقچه‌سی برله

(۱) احکام القرآن ۴۷، ۳۷۸ ج ۱ (۲) کتاب الخراج ۶۸ (۳) کتاب الخراج ۲۲ (۴) گیورگی زیدان حضرتلری «تاریخ التمدن الاسلامی» نام اثرنده بر درهمنی تقریبا بر فرانق یاخود دورت مصر غروشی اعتبار ایته. بو، بزنڭ روس آقچه‌سی برله تقریبا ۴۰ تین بولادر. حاضرگی عصرنڭ اسلام مؤرخلرندن رفیق بك العظم جنابلری درهم ودینار حقنده قناعت ایته‌رلك بر تحقیق یاصی آلماغانلغن سویلی. محمد الخضری حضرتلری ایسه درهمنی ۲۱ تین چاماسنده اعتبار ایته. غرب مؤرخلرندن بعضلرینڭ بونی ۳۰ تین اعتبار ایتکانلکلرن کوردك. تولهزده بونی قازوب چغارلرلق معلومات هم وقت بولماغانلقدن حاضرگه گیورگی زیدان فکرینه اعتماد ایتوب طورامز. بزنڭچه اول، بوندی خصوصلرده باشقه‌ارغه قاراغانده اشانچلیراقدر.

فرق تین حساب ایتسه‌ك، هر بر بای کشیگه ۱۹ صوم ۲۰ ة، اورتا حالی کشیگه ۹ صوم ۶۰ ة، توبه‌ن درجه کشیگه ٤ صوم ۸۰ ة نالوغ صالنغان بولادر. جزیه خاتون و صبیلردن، فقیر، مسکین و عاجزلردن، باشقه کسبی بولماغان پاپاسلردن، ماناستیرلرده عبادت برله مشغول مانا‌خ و ماناشقه‌لردن آلنمی ایدی. فقیر، مسکین، عاجزلرغه بالعکس زکات مالندن کیچنورلك معاش بیریله ایدی. (۱) عراق خلقینه صالنغان اوشبو مقدار جزیه فتح ایتلگان بیرلرنك کوبره‌گنده جاری ایدی. مع هذا بعض اورونلرده باشقه مقداردہ جزیه‌ده صالنغان ایدی. مثلا عمرو بن العاص مصر خلقی برله یاصاغان خصوصی معاهده‌دن آنلرغه خاتون بالا چاغالر و فارتلر مستثنی اولمق اوزره، بایاق و نقیرلك آیرماسینه قارامیچه هر کشیگه صنوی ایکی دینار جزیه صالمش و آنلرغه کیله‌چك اسلام مسافرلرن اوچ کون قوناق ایتونی شرط ایتمش ایدی. شولایوق الجزیره‌نی فتح ایتکان عیاض بن غنم بتون خلقنی برطبقه ایتوب هرکشی باشینه سنوی آفچه‌لانه بردینار، (۱۰ درهم = ٤ صوم) دورت قاداق چاماسنده بغدای، سیکز قاداق چاماسنده زیتون مایی، سیکز قاداق سرکه جزیه صالمشدر. (۲) جزیه یالکز غیر مسلملردن آلنوب، اسلامیتکه چقفان کشیلردن ساقط بولا ایدی. عمر طرفندن ذمیلرگه صالنغان باش نالوغی بایطاق‌فنه آور بولسه‌ده قیصر وکسرالرنك نالوغلرینه قاراغانده قیاس ایتمه‌سلك درجه‌ده آز ایدی. ابو یوسف‌نك کتاب الخراجده ذکر ایتدیکنه بناء ایرانلیلر عراق خلقینه هیچ بر طبقه آیرماسینه قارامیچه کشی باشینه ۲۷ درهم باش نالوغی صالمشلردر. رومللرنك‌ده مصر، شام والجزیره خلقندن آلغان باش نالوغلری اسلاملرنقینه نسبة غایت کوب بولغانلغن اشلوسیر، موللر وگیورگی زیدان کبك خرستیان مؤرخلری ذکر ایتمکده‌لردر.

خراج، اسلام دولتی قول آستینه کرگان خلقدن آلنا طورغان بیر نالوغی (Поземльн. нал.) در. خراج وارداتی باشلیچه عمر بن الخطاب دورنده وجودکه کیلدی. آنك فتح ایتلگان بیرلرگه نالوغ صالووی اوشبو طریقه میدانغه کیلمشدر. سعد بن ابی وقاص طرفندن نهائی اولاره‌ق عراق قطعه‌سی فتح ایتلگاچ غازیلر فتح ایتکان بیرلرنی باشقه غیر منقول غنیمت مالللری کبك اوزلرینه بولنوون طلب ایتدیلر. شونلقدن سعد، بوحقده عمرگه مکتوب یازوب تکیلرنك طلبلرن بلدرتدی. فقط عمر بن الخطاب، فتح ایتلگان بیرلرنی خلقفه بولوب بیرمیچه، آنکا مخصوص نالوغ صالوب دولت ایچون بر واردات منبعی ایتو فکرنده ایدی. بناءعلیه اول سعدکه یازغان جوابنده قولغه توشکان منقول ملکلردن عبارت غنیمت مالللرن اوّلکیچه بیشدن بر الوشندن باشقه‌سن غازیلرگه بوله‌رگه، غیر منقول ملکلرنی ایسه بیرلی خلقنك قولنده قالدررغه قوشدی. فقط غازیلر بوکا قناعت ایتمیچه اوّلکی طلبلرنده اصرار ایتدیلر. واقعاده فتح ایتکان بیرلر باشقه قولغه توشکان مالللر کبك غنیمت اعتبار ایتلگانلکدن آنلرغه طلبلرنده اصرار ایته‌رگه یول بار ایدی. خصوصا

---

(۱) کتاب الخراج ۷۲ (۲) کتاب الخراج ۲۳.

رسول‌الله‌نك خبير بيرن غازيلر آراسنده تقسيم ايتووى بونلرغه طاغى‌ده قوّت بولوب توشه ايدى. سوريه فتوحاتنده بولغان كشيلرده بعينه بونلر شيكللى بيرلرنك بولنووين قوّتله‌ديلر. شونلقدن عمر بن الخطاب اصحاب كرامنى جيوب، بر قرارغه كيلو ايچون بوحقده مذاكره‌گه باشلادى. غازيلر حقلرن نق طلب ايتديلر. عمر بن الخطاب ايسه بونلرغه قطعى صورتده فارشى توشدى. اول: «فتح ايتكان بيرلرنى سزگه بولوب بيروب آتادن بالاغه ميراث بولوب قالا طورغان بولسه، باشقه‌لرغه و سزدن صوڭ كيله‌چك بوونلرغه نى قالور ؟ جزيرة العرب، عراق وشام وباشقه بيرلرده‌گى فقير، فقرا، ضعيفلر، يتيملر وطوللرى نرسه برله كيچنورلر؟ شام، الجزيره، مصر، عراق وباشقه فتح ايتلگان بيرلرنى صاقلاو ايچون دائمى عسكر طوتو تيوش بيت. اگرده بو بيرلرنى خلقى برله سزگه بولوب بيرسه‌ك، اول عسكرلرگه قايدن معاش بيررمز؟ بيرنى بولو فكرى اصلا موافق فكر توگل. اول بيرلرگه خراج صالوب، خلقينه جزيه صالوب دولت ايچون وارادات منبعى ايتو تيوش» ديدى. عبدالرحمن بن عوف فتح ايتلگان بيرلرنى غنيمت اعتبار ايتوب عمرگه فارشى توشدى. كبار اصحابدن على بن ابى طالب، عثمان بن عفان، طلحة بن عبيدالله عمر فكرن تقويه قيلديلر. عمر فكرينه ايڭ نق فارشى كيلگان كشيلر كبار اصحابدن زبير بن العوام برله مؤذن بلال ايدى. شونلقدن مسئله اوزولميچه قالدى. اوچ كوندن صوڭ عمر طاغى‌ده خلقنى كيڭاشكه جيوب مسئله‌نى مذاكره‌گه صالدى. هم شول وقت اول سورهٔ حشرده‌گى «والذين جاءوا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل فى قلوبنا غلا للذين آمنوا انك رؤف رحيم آية ١٠» آيتى برله استدلال ايتوب «فَيْء» (غنيمت) مالى غازيلرگه‌گنه خاص بولميچه آڭا بوندن صوڭ كيله‌چك كشيلرده مشترك ايكانچيلكن بيان ايتدى.(١) هم بيرلرنى بوله‌و حقنده قطعى قرارغه كيلوب، خراج صالورغه بولدى. عمر بن الخطاب‌نڭ اوشبو قرارى فوق العاده مهم واور ونلى ايدى. چونكه رسول‌الله زمانده غازيلر فوق العاده محتاج برحالده بولغانلقدن آنڭ اوستينه اول وقت دولت مصارفى ديگان نرسه اصلا بولماغانلقدن فتح ايتلگان بيرنڭ (مثلا خيبر بيرى) غازيلر آراسنده بولنووندە آرتق ضرر يوق ايدى. عمر بن الخطاب ايسه اساسلى بر دولت تأسيس ايتكانلكدن، شبهه‌سز آنى اداره قيلو، آنى دشماندن صاقلاو واصلاحات كرتو ايچون كوب مصارف طوتارغه مجبور ايدى، كه بونڭ ايچون دولت وارداتن آرتدرو تيوش ايدى. شونلقدن اول بتون كوچى برله مذكور

(١) كتاب‌الخراج ١٥، ٢٠. بو آيتنڭ الدنداغى ايكى آيتده «فَيْء» مالى مهاجر وانصارلرغه تيوشلكى بيان ايتله. عمر بو آيتده‌گى «واو»نى عطف ايچون آنلردن صوڭ كيلگان كشيلرنڭ‌ده «فَيْء»ده مشترك ايكانچيلكلرن سويلى. بو حالد، آيتنڭ معناسى اوشبولاى بولا: «فَيْء» مالى مهاجر وانصار اوستينه، آنلردن صوڭ كيلگان كشيلرگه تيوش، كه آنلر «اى ربمز، بزگه هم بزدن الوك ايمانغه كيلگان كشيلرگه مغفرت قيل. بزنڭ كوڭللرمزده مؤمنلرگه كينه وحقد بولوندرما. سين فوق العاده شفقتلى وفوق العاده مرحمتلى‌سڭ ديلر.

فکرنی قوّتلاب نهایت فتح ایتلگان بیرلرگه خراج صالدی. عمر طرفندن، فتح ایتلگان بیرلرگه صالنغان خراج، جزیه توسلی اوك بیرنك مخصولاتینه قاراب مختلف مقداردہ ایدی. مثلا آنك طرفندن عراق عربی گه جزیه وخراج مأموری ایتلوب یبه‌رلگان عثمان بن حنیف، عراق عجمی گه یبه‌رلگان حذیفة بن الیمان‌لر طرفندن بر جریب حرماغه اون درهم، ژیناغرادقه، اون درهم، شیکر قامشینه آلتی درهم، بغدایغه دورت درهم، آرپاغه ایکی درهم ایدی.(۱) اگر بو نالوغلرغه باش نالوغی، (Поголовн подать) آنك اوستینه اسلام حکومتی طرفندن بعض بیرلرده ذمیلرگه شرط ایتلگان اسلام مسافرلرن وعسکرلرن اوچ کون ضیافت ایتولر قوشلسه ذمیلرگه صالنغان نالوغلر بایطاق کوب بولوب کیته‌در. فقط کسرا وقیصرلر طرفندن صالنغان نالوغلرغه قاراغانده بو، قیاس ایتلمه‌سلك درجه‌ده آز ایدی. آنك اوستینه تگیلرنك مأمورلرینك جبر وظلم برله آلغان رشوتلری، عمرنك مأمورلرینك ذمیلرگه مثلسز درجه‌ده انصاف وعدالت برله معامله قیلولری نظر اعتبارغه آلنسه اسلام حمایه‌سنده یاشا گان ذمیلرگه روم وایران قول آستندن چغولرینه قوانماسقه یول یوقدر.

اوشبو مناسبت برله عمر بن الخطاب عراق خلقینه استاتیستیقه یاصاندی. هم عراق بیرن اولچه‌تدی. عثمان بن حنیف طرفندن اولچه‌نگان عراق قطعه‌سنده‌غی محصولدار بیر ۳۶ میلیون جریب بولوب، یوز میلیون درهم خراج کیتره ایدی. بونك اوستینه پادشاهلق بیری ایتوب اعتبار ایتلگان، کسری وعائله‌سندن، خوجه‌سی صوغشده اوترلگان یاخود طاشلاب قاچقان بیرلرنك وارداتن‌ده نظر اعتبارغه آلورغه کیره‌ك، که بوندی بیرلر سنوی جیدی میلیون درهم واردات کیتره ایدی. شولوق عراق‌ده‌غی جزیه بیروچیلرنك صانی ۵۵۰ مك ایدی. اگرده اورتا حساب برله هر کشیگه ۲٤ درهم جزیه حساب ایتسه‌ك یالگز عراق‌ده‌غی خلقدن کیلگان جزیه ۱۳ میلیون ۲۰۰ مك درهم بولادر. بوکا یوقاروده ذکر ایتلگان خراج کیلوری قوشلسه، عراق‌دن کیل طورغان بتون واردات ۱۲۰ میلیون ۲۰۰ مك درهم، بزنك روس آقچه‌سی برله‌ن حساب ایتسه‌ك ٤۸ میلیون ۸۰ مك صوم بولادر. گیورگی زیدان‌نك مقریزی‌دن نقل ایتوب یازدیغینه بناء مصر قطعه‌سنك یالگز جزیه وارداتی ۱۲ میلیون دینار یعنی ٤۸ میلیون صوم ایدی. بونك اوستینه مصردن کیلگان خراج وارداتی، ایران، الجزیره، سوریه، فلسطین‌لردن کیلگان حسابسز کوب جزیه وخراج وارداتلری قوشلسه عمر دورنده دولت وارداتی فوق‌العاده کوب بولغانلغی، عربستان جزیره‌سینك آلتونغه کوملوب قالغانلغی بیك آچق بلنه‌در. عمر، ذمیلرگه صالنغان اوشبو جزیه وخراجلر آرتق آور توگلمی ایکان دیب پوشونه ایدی. عثمان بن حنیف

(۱) فتوح البلدان ۲۷۸ کتاب‌الخراج ۲۰. بوکا باشقه روایتلرده باردر. فقط کوبرك ومقبول روایت اوشبو بولغانلقدن شونی اختیار ایتدك. بوند، ذکر ایتلگان «جریب»، دیسانینه قبیلندن اولچه‌و بولوب بو یغه واینگه آلتمش عرب آرشینندن یعنی ۳۶۰۰ آرشین مربعندن عبارتدر.

برله حذيفة بن اليمان‌لر عراق‌غه نالوغ صالوب فاينقاچ آنلرغه «احتمال سز خلقغه كوته‌ره آلماسلق نالوغ صالغانسزدر!» ديدى. بوكا قارشى عثمان «اول بيرلر طاغى شونك قدر نالوغنى كوته‌رر‌لك»، حذيفة بن اليمان‌ده «بيرگه كوته‌رر‌لك نالوغ صالدم. ثه‌لى آكا طاغى آرتدررغه يول كوب» ديدى. (١) فقط عادل حكمدار هماندە بوخصوصده تشويشله‌نه ايدى. آنك اوترلور آلدندن بر نيچه كونگنه الوك عثمان بن حنيف برله حذيفة بن اليمان‌نى چاقروب «آى عراق بيرينه كوته‌ره آلماسلق نالوغ صالماغان بولسه‌كز يارار ايدى. سلامت بولسه‌م، عراق فقيرلرن ميندن صوك هيچ بر اميرگه محتاج بولماسلق اينه‌رمن!» ديگانلگى روايت ايتله‌در. اول بونك برله‌گنه قالميچه عراق خلقندن جزيه آلنغانده هر يل بصره وكوفه خلقندن اونار كشيدن بو مالده ذميلرگه ظلم بولماديغى حقنده يمين ايتدره طورغان ايدى. اهل اسلام طرفندن فتح ايتلوب خلقينك قولنده قالدرلغان اوشبو عراق، ايران، الجزيرة، شام، مصر قطعه‌لرى خراج بيرى بولوب آكا خراج صالنا ايدى. يالگز فتح ايتلگانگه قدر خلقى اسلاميتكه كيلگان بيرلرگنه عشر بيرى اعتبار ايتلوب، آكا خراج صالنمى بلكه محصولاتينك عشرى (ياخود نصف عشرى) آلنا ايدى. بر خراج بيرى ايتوب حساب قيلنغان بير خلقى اسلاميتكه كيلسه‌ده ياخود آنى مسلم كشى مالك بولسه‌ده كينه خراج بيرى بولوب قالا ايدى. جزيه ايسه اسلاميتكه چقغان كشيدن اسقاط ايتله ايدى. جزيه برله خراج آراسنده اوشبو جهتدن فرق باردر. بتون عربستان بيرى عشر بيرى بولوب آندن عشر آلنا ايدى.

غنيمت

غنيمت، صوغشده دشمان طرفندن قولغه توشكان مالللردن عبارتدر. قرآن كريمنك سورهٔ انفال‌ده‌گى ٤١ نچى آيتى موجبنچه غنيمتنك بيشده برى خزينه‌گه آلنوب قالغان بيشدن دورت الوشى غازيلرغه بولنوب بيريله طورغان ايدى. مذكور غنيمت مالللرى آتلى‌غه اوچ الوش جه‌يه‌وليگه بر الوش بولوب قهرمانلق وشجاعت آيرماسينه قارالميچه بتون كشيگه بر تيگز ايتلوب بيريله، مع هذا قوماندان بعض بر زور فدا كارلقلر كورسه‌تكان كشيلرگه آيرم مكافات بيررگه حقلى ايدى. قهرمانلق وفدا كارلق كورسه‌تكان كشيلرگه آيرم بيرلگان اوشبو مكافاتكه «نفل» ديلور. بونك اوستينه بره‌ونى اوترگان كشى، شونك كيوم وقورالللرن اوزينه آلورغه حقلى ايدى. بوكا «سَلَب» ديلر. رسول‌الله، ابوبكر دورلرنده، شولايوق عمرنك يارطى دورندن آرتغراق وقتلرده عسكرگه خزينه‌دن مخصوص معاش تعيين ايتلمه‌گان، اوشبو غنيمت مالللرى برله‌گنه كيچنه ايديلر. فقط غنيمتدن تيگان مالللر عمر زمانىده فوق‌العاده كوب بولا ايدى. قادسيه صوغشنده هربر آتلى عسكرگه ٦٠٠٠ درهم، مدائن صوغشنده ١٢٠٠٠ درهم تيگانلگن كوز آلدينه كيترسه‌ك بو وقت عسكرگه فوق‌العاده كوب مال تيگانلگن كوره‌مز. غنيمت مالينك بيشده بر الوشى ايسه يوقاروده سويله‌نگانچه خزينه مالى اعتبار ايتلوب بونك بيشده بر الوشى

(١) كتاب الخراج ص ٢١.

رسول‌الله‌غه، بیشده برسی رسول‌الله‌نك یاقنلرینه، قالغان اوچ الوشی یتیملر، مسکینلر، ابن سبیل‌لرگه بیریله ایدی. ابوبکر دورنده مذکور «خمس» (بیشده بر) دن رسول الوشی برله یاقنلرینك الوشی بتریلوب بتونیسی یتیملر، مسکینلر، ابن سبیل‌لرگه بولوب قالدی. عمر وباشقه خلیفه‌لر دورنده‌ده اوشبو یول برله کیتلدی.

عشور، چیت مملکتلردن اسلام مملکتینه کرتلگان طاوار ومالدن آلینا طورغان پوشلینه‌در. پوشلینه وارداتی‌ده عمر بن الخطاب دورنده وجودکه کیلدی. عمرنك اسلام مملکتینه کرگان چیت مالدن پوشلینه آلووی اوشبو طریقه میدانغه کیلمشدر: اسلام تاجرلری چیت مملکتلرگه طاوار آلوب بارسه‌لر آنلردن اون پراتسینت پوشلینه آلا طورغانلر ایدی. ابوموسی الاشعری خلیفه‌گه بوخصوصده معلومات یبه‌ردی. شوکا فارشی عمر، آنلردن‌ده شول مقدارده پوشلینه آلورغه قوشوب ابوموسی‌گه مکتوب یازدی. مونه پوشلینه آلو اوشبو وقتدن اعتبارا باشلاندی. پوشلینه، یوزگه اون، بیش وایکی یارم پراتسینت اولاره‌ق متفاوت مقدارده آلینا ایدی. فقط بو تفاوت مملکتکه کرگان مال آیرماسینه قاراب بولمیچه مالنی کرتکان سوداگیرلرگه قاراب ایدی. مثلا یوزگه اون پراتسینت چیت حکومت تبعه‌لرندن، بیش پراتسینت اسلام حکومتی تبعه‌سی بولغان چیت دین خلقندن، (ذمیلردن) ایکی یارم پراتسینت مملکتنك رسمی دین اهلندن یعنی مسلمانلردن آلینا ایدی.

عشور.

مونه عمر بن الخطاب دورنده دولت واردانی اوشبو منبعلرگه منحصر ایدی. آنك دورنده واردات حسابسز کوب ایدی. فقط بونك نی قدرگه ایرشکانلگی حقنده قولمزده آچق معلومات یوقدر. شولایده عمر طرفندن خلقغه تعیین ایتلگان معاشنك شافطی زور بولووی وکیل‌چکده یازیل‌چق خلفاء راشدین دورنده خلقنك ثروتی نی درجه‌ده زور بولووی کوز آلدینه کیترلسه بونی بر توسلی تخمین ایته‌رگه ممکن بولاچقدر.

یوقاروده ذکر ایتلدکچه کیره‌ك رسول الله دورنده وکیره‌ك ابوبکر دورنده جزیه وباشقه‌لردن کیلگان مالدر، کیلو برله مسجدکه طاراتلوب طاشلانا، صافلق بر نرسه‌ده قالدرلمیچه خلقغه اول‌شنوب بیریل‌ایدی. رسول‌الله اوزی، کوب وقت خلقنك احتیاجینه قاراب وبعض‌مصلحتلرنی اعتبار ایتوب خلقغه تورلی مقدارده بیره طورغان ایدی. ابوبکر ایسه بتون خلقغه، الوغ کچوك، ایر خاتون، حر قول آیرماسینه قارامیچه هر کمگه بر تیگز بیره، صافلق بر نرسه‌ده قالدرمی ایدی. عمر بن‌الخطاب دورنده‌ده ۲۰نچی‌یلغه قدر بوحال شولای دوام ایتدی. فقط آنك دورنده فتوحات غایت‌کوبه‌یوب واردات فوق العاده آرتوب کیتکانلکدن بونی برضبط تختینه آلورغه هم دولتنك تورلی احتیاجلری ایچون بیت المال‌ده صافلق مال قالدررغه مجبوریت حس ایتلدی. آنك اوستینه بو وقت مدینه خلقندن بیك کوب هیچ بر اشکه یارامسز کشیلر ثه‌لل نی قدر مال آلوب‌ده چیقده‌گی کشیلر فوری‌قالا، شولایوق‌خلیفه حضورنده مدینه‌ده دولت‌اشلرینه آکا یاردم ایته طورغان

عسکرگه معاش تعیین ایتو.

بعض بر الوغلرنك بتونلی‌ی آز کیلور برله قالوب ده، فتح ایتلگان مملکتده طورغان عسکرلر، غنیمت مالی اوستینه جزیه وخراجدن فوق العاده کوب مال آلالر ایدی. عمر بن الخطاب اوشبو احوالنی اعتبارغه آلوب دولتنك واردات ومصارفن مخصوص دفترگه قیدایتوب مالنی ضبط تحتینه آلورغه، معاش مسئله‌سن ده خلقنك درجه‌لرینه یعنی اسلامیتکه تقدم وخدمتلرینه، رسول‌الله‌غه بولغان قرابتلرینه قاراب تعیین ایتەرگه بولدی. شونلقدن اول اصحاب کرامنی جیبوب بو حقده مذاکره گه کرشدی. تورلی کشی تورلی فکر بیان‌ایتدیلر. اوشبو وقت ایك موافق فکر بیان ایتوچی ذات ولید بن هشام بن المغیرة ایدی. اول بو حقده شام مملکتنده روملر طرفندن اتخاذ ایتلگان اصول اداره‌نی آلوب دیوان ترتیب‌ایتو تیوشلگن سویله‌دی. عمر بونی غایت معقول کوروب قریش‌نك زبره‌ك یکتلرندن بولغان عقیل بن ابی‌طالب، مَخْرَمة بن نوفل وجُبَیْر بن مُطْعِم لرنی چاقروب دیوان ترتیب ایتەرگه‌قوشدی. دیوان، مهاجرین، انصار وتابعین لرنك یعنی بتون اهل اسلامنك اسملری وآلا طورغان معاشلری‌قید اینل‌طورغان دفتردر. بووقتلرده بتون اهل اسلام دیرلك عسکر بولغانلقدن مذکور دیوان «عسکر دیوانی» ایدی. اول وقت دیوان هیچ بر قیدسز «دیوان» دیبکنه‌یورتلر ایدی. صوگره‌عسکرلك مخصوص طبقه‌غه خاص بولغاچ بو «دیوان الجُنْد» یعنی عسکر دیوانی دیب یورتلدی. آندن صوگ طاغی توسیع ایتلوب عسکری دائره‌گه اطلاق اولندی. دیوان‌دفتری طبیعی برگنه توگل ایدی. هر ولایتنك اوزینه بر دیوان‌دفتری بولغان بولسه کیره‌ك. ایسکی تاریخ کتابلرنده بونی آکلاتقان سوزلر کوزگه چالینه‌در. مثلا: «حمیر دیوانی (یعنی یمن‌خلقینك دیوانی) اوزینه باشقه‌ایدی»، «عمر بن الخطاب «خزاعه» دیوانن کوته‌روب بالذات معاشلر اوله‌شوب بوردی» کبك سوزلرگه تصادف ایتله‌در. جزیرة العرب‌ده‌گی دیوان‌دفترلری عربچه یازلسه‌ده، شام، عراق کبك یاکا فتح ایتلگان بیرلرنك دیوانی چیت تل برله، چیت ملت خلقی طرفندن یازیلا ایدی. مثلا شام دیوانی رومچه، عراق دیوانی فارسیچه ایدی. بواش عبدالملك زمانینه قدر شولای دوام ایتدی. بوطریقه حکومتنك مالی اشلرن اجنبیلرگه طابشروده فوق العاده زور آلدانو ممکن ایسه‌ده، ئه‌لده مدنیت یولینه جونلب آیاق باصماغان بر ملتکه شوندن باشقه چاره یوق ایدی. عبدالملك ایسه مذکور دیوانلرنی عربچه‌گه کوچرتدی.

دیوان‌دفترینه خلقنی قید ایتوده رسول‌الله‌غه بولغان نسب وقرابت جهتلری اعتبار ایتلدی. خلق، عمر بن الخطاب‌نك اوزندن باشلاب قیدایتلورگه کیکاش بیرسه‌لرده اول بوکا راضی بولمادی. دیوان ترتیب‌ایتوچی ذاتلر باشده «بنی‌هاشم» تسلن، آندن صوگ ابوبکر نسلی بولغان «تَیْم» اروغن، آندان صوگ عمر بن الخطاب نسلی بولغان «بنی عدی» اروغن قید ایتوب عمرگه کورسه تسه‌لرده، اول بونی ده قبول ایتمه‌دی. بلکه قبیله واروغلرنی رسول الله غه قرابت اعتباری برله قید اینه‌رگه ایك باشلاب بنی هاشم،

آندان صوڭ بنی المطلب، آندان صوڭ بنی امیه وباشقه‌لر، آلتنجی درجه ده ایسه اوز نسلی بولغان «بنی عدی» ار وغن قید ایته‌رگه قوشدی. دفترنڭ ایڭ باشینه رسول الله‌نڭ آتا بر طوغمه‌سی عباس بن عبد المطلب نی، آڭاردن صوڭ رسولنڭ اتا بر طوغمه‌سینڭ اوغلی علی بن ابی طالب نی قید ایته‌رگه وشول طریقه یافندن یرافغه بار ورغه قوشدی. خلاصه دفترگه قید حقنده رسول الله غه قرابت جهتی اصل اتخاذ ایتلدی. شونڭ ایچون ده مضر قبیله‌سی ربیعه قبیله‌سندن آلده طوتولدی. چونکه قریش قبیله‌سی مضردن متفرع ایدی. شولایوق عدنان عربلری قحطان عربلرینه اوستون طوتلدی. عرب بولماغان کشیلر حقنده نسب اعتبار ایتلمی ایدی. بونلرنڭ جنسلری یاخود مملکتلری نظر اعتبارغه آلینا ایدی. شولایده بونلردن اسلامیتکه سبقت ایتکان کشیلر ممتاز اولاراق قید ایتله ایدیلر. معاش تخصیص ایتو مسئله‌سنده اسلامیتکه تقدم وخدمت جهتی اصل اتخاذ ایتلدی. یعنی اسلامیتکه الوڭ کیلوب آڭا خدمتلری کوبره‌ك تیگان کشیلرگه، صوڭراق مسلمان بولغان وخدمتلری آز راق تیگان کشیلرگه قاراغانده معاش کوبره‌ك تعیین ایتلدی. مع هذا صوڭ اسلامیتکه کیلگان کشیلرگه ده شجاعت وخدمتلرینه قاراب معاشلر متفاوت ایدی. شولایوق رسول الله غه قرابت جهتی یاخود باشقه خصوصلر اعتبار ایتلوب بعضلرغه اوز درجه لرنده‌گی کشیلردن معاش آرتق تعیین ایتلدی. عمر طرفندن ترتیب ایتلگان دیوانده معاش ترتیبی اوشبو طریقه ایدی:

عباس بن عبد المطلب قه	۱۲۰۰۰ درهم.
بدر واقعه‌سینه حاضر بولغان اصحاب کرامدن هر برینه	۵۰۰۰ »
حدیبیه گه قدر اسلامیتکه کیلگان هر بر کشیگه	۴۰۰۰ »
حدیبیه دن صوڭ اسلامیتکه کیلگان اصحابقه وقادسیه گه‌چه صوغشلرده بولغانلرغه	۳۰۰۰ »
قادسیه برله یرموك که حاضر بولغان غازیلرغه	۲۰۰۰ »
قادسیه برله یرموكدن صوڭغی واقعه‌لرغه حاضر بولغانلرغه	۱۰۰۰ »
حسن، حسین، ابوذر، سلمان لردن هر برینه	۵۰۰۰ »
اسامه بن زید که	۴۰۰۰ »
خلیفه اوغلی عبد الله بن عمرگه	۳۰۰۰ »
مهاجر وانصارلر اوغللرندن هر برینه	۲۰۰۰ »
رسول الله خاتونلرندن هر برینه	۱۲۰۰۰ »
عمر بن ابی سلمه گه (بو رسول الله‌نڭ خاتونی ام سلمه اوغلی)	۳۰۰۰ »
مکه خلقندن هر برینه	۸۰۰ »
ایڭ توبه‌ن درجه کشیلرگه	۲۰۰–۵۰۰ »
بدرگه حاضر بولغان اصحاب خاتونلرندن هر برینه	۵۰۰ »
حدیبیه گه‌چه اسلامیتکه کیلگان اصحاب خاتونلرندن هر برینه	۴۰۰ »
قادسیه گه‌چه محاربه‌لرده بولغان عسکر خاتونلرندن هر برینه	۳۰۰ »
بوندن صوڭغی واقعه‌لرگه حاضر بولغانلرنڭ خاتونلرندن هر برینه	۲۰۰ »
یاڭا طوغان هر بالاغه	۱۰۰ »

اوشبو ترتیب خلفاء راشدین دورنده تعدیلسز دیرلك اجرا قیلندی. معاویه خلافتکه کیچوب اسلام حکومتی حکومت مستبده بولغاچ طبیعی بوکا اعتبار ایتلمه‌دی. مونه بو جدولکه قارالسه عمر زمانینده خلقنك نی درجه‌ده بایلقغه کوملگانلکلری آچق بلنه‌در. دیوانده یالگز ایرلرگنه قید ایتلمیچه خاتون وبالا چاغالرده قید ایتلگانلکدن بو دفتر بتون اهل اسلام دیوانی بولادر. دیوان ترتیبن ذکر ایتکانده عرب مؤرخلری عباس بن عبدالمطلب، حسن، حسین، سلمان الفارسی کبك بعض ذاتلرنك ممتاز اولاره‌ق اوز درجه‌لرنده‌گی کشیلردن آرتق آلدیقلرن بیان ایتدیکلری حالده خلیفه عمر حقنده بر سوزده ئه‌یتمیلر. بوکا کوره اول، بدرگه حاضر بولغان بر صحابی کبك ۵۰۰۰ درهم معاش آلغان بولورغه کیره‌ك. آنك، اوزینه معاش تعیین ایتو خصوصنده اصحاب کرام برله مذاکره ایتکاندن صوك علی بن ابی طالب فکری برلن کیچنورلك قدرگنه معاش آلووی ذکر ایتلسه‌ده بو، دیوان ترتیبندن الوك بولورغه اوخشی. هر عالده عمرنك معاشی ۵۰۰۰ درهمدن آرتق توگل ایدی. (۱) دیوان ترتیب ایتلگاندن صوك عسکرلکمکه قید ایتلگان کشیلرگه شجاعت واقداملرینه کوره ۲۰۰ درهمدن آلوب ۵۰۰ درهمگه قدر معاش تعیین اینله طورغان بولدی.

والی وقاضی لرنك معاشی.

عمر بن الخطاب طرفندن والی، قاضی، خراج مأمورلری وباشقه حکومت مأمورلرینه‌ده آیرم معاشلر تعیین ایتلگان ایدی. بو مسئله‌ده‌ده آنك اسلامیتکه تقدم وخدمت جهتلرن نظر اعتبارغه آلغانلغی کوریله‌در. ابو یوسف کتاب الخراج‌ده والیلرگه اختیاجلرینه قاراب ۷۰۰۰ درهمدن آلوب ۹۰۰۰ درهمگه قدر معاش تعیین ایتلگانلگن ذکر ایته. (۲) اسدالغابه‌ده ذکر ایتلدیکنه بناء ابو عبیده‌دن صوك حمص‌ده والی بولوب قالغان عیاض بن غنم‌گه عمر، هر کون بر دینار وبر قوی معاش تعیین ایتکان. دینارنی اون درهم، بر قوینی‌ده ایکی درهم اعتبار ایتسه‌ك بوکا سنوی معاش ۴۲۷۲ درهم قویملغان بولادر. (۳) گیورگی زیدان حضرتلری «تاریخ التمدن الاسلامی»ده کوفه والیسی عمار بن یاسرگه آیلق ۶۰۰ درهم، شام والیسی معاویه‌گه سنوی ۱۰۰۰ درهم معاش تعیین ایتلگانلگن سویلی. (٤) شولایوق خراج مأموری بولغان عثمان بن حنیف که ۵۰۰۰ درهم وچیرك قوی، کوفه‌گه معلم وبیت المال امینی ایتوب یبه‌رلگان عبدالله بن مسعود که آیده ۱۰۰ درهم وچیرك قوی، کوفه قاضیسی شریح الکندی‌گه آیده ۱۰۰ درهم واون جریب معاش تعیین ایتلگانلگن ذکر ایته. (۵) مبردنك الکامل ندن آلوب توبه‌نده

(۱) ابن اثیر اسد الغابه‌سنده عمرنك معاش حقنده اوزن اجیر وعادی بر مسلمان توسلی اعتبار ایتدی. اول وقت آنك معاشی ۵۰۰ درهمدن آرتق بولماسقه تیوش بولادر. ۷۱ ج ٤ اسد الغابه.

(۲) کتاب الخراج ۲۷

(۳) اسدالغابه ۱۹۸-۱۹۹ ج ۴ دینار عموما اون درهم اعتبار ایله ایدی. بعضا بعض احوالگه قاراب ۱۲ درهمدن ۱۵ درهمگه قدر اعتبار ایتلوده بولغانی ایدی. قویمك ۲ درهم قیمتنده بولغانلغی مال زکاتی ذکر ایتلگان حدیثلرده کوریله‌در.

(٤) تاریخ التمدن الاسلامی ۱۳۱ ج ۱ (۵) بوننده جریب‌دن مراد جریب محصولی‌در.

ذكر ايته‌چكمز قصه‌دن بحرين واليسينه ١٠٠٠ درهم معاش بيرلكانلكى كوريله‌در. بونلرنك مجموعندن آكلاشلديغنه كوره عمر واليلرگه اسلاميتكه تقدم وخدمتلرينه، عائلى احتياجلرينه كوره ١٠٠٠ درهمدن آلوب ٩٠٠٠ گه قدر سنوى معاش تعيين ايتكان بولادر. خراج مأمورلرى، قاضيلر، بيت‌المال امينلرى، كاتبلر وباشقه مأمورلرگه‌ده اوشبو طريقه تقدم وعائلى احتياجلرينه كوره مختلف مقداردە تعيين ايتكان بولسه كيره‌ك. گيورگى زيدان متصرفلر، كاتب ومؤذنلرگه‌ده معاش تعيين ايتكانلكن «سراج الملوك» دن آلوب نقل ايتمكده‌در. فقط مأمورلرگه تعيين ايتلگان اوشبو معاشلر عسكرلك جهتندن آلغان معاشلرينه باشقه بولسه كيره‌ك. چونكه اول معاشنى اولده عسكر بولوب صوغشلرده بولووى اعتبار ايتلوب حاضرگى كونده بالفعل عسكرلك خدمتنده بولماغان كشيلرده آلا ايدى. مثلا على بن ابى طالب، عبدالرحمن بن عوف، عباس بن عبدالمطلب، عثمان بن عفان، عبدالله بن‌عباس وباشقه‌لر مدينه‌ده طوردقلرى حالده شول ديوان جدولنده كورسه‌تلگان معاشلرنى آلوب طورديلر. ايندى شولاى بولغاچ مأموريتكه منو برله ابن مسعودنك معاشى ٥٠٠٠درهمدن ١٣٧٧ درهملرگه توشمه‌سكه تيوش. شولايوق مثلا معاويه، عسكرلك جهتندن ٣٠٠٠درهم معاشكه مستحق بولديغى حالده والى بولغاچ ١٠٠٠ درهم برله قالووى معقول توگلدر. شونلقدن مذكور معاشلر ديوان دفترنده كورسه‌تلگان معاشلر اوستينه بيرلگان بولسه كيره‌ك ديمز.

بيت‌المال تأسيس ايتمو.

عمر بن‌الخطاب‌نه قدر عرب حكومتنده بيت‌المال‌ده يوق ايدى. درست ابوبكر حتى رسول‌الله دورنده بيت‌المال اسمى برله يورتله طورغان بر نرسه بولسه‌ده، آنك ايچون مخصوص بناءده يوق، آنده صاقلق آقچه‌ده يوق، بناء عليه اول عنقا قبيلندن اسمى بار جسمى يوق بر نرسه ايدى. ذاتا اول وقت آكا احتياج‌ده حس ايتلمى ايدى. چونكه اول وقت دولتنك كيلورى بتونله‌ى يوق ديرلك ايدى. بوقنى صاقلاو ايچون طبيعى اورون‌نك‌ده كيره‌گى يوق ايدى. عمر بن‌الخطاب ايسه بيت المال ايچون مخصوص بنا طوتوب آكا دائمى امين اولاره‌ق عبدالله بن ارقم‌نى قويدى. آنك وقتنده بيت‌المال‌ده هر وقت صاقلق آقچه ياتوب دولت احتياجلرينه طوتولا طورغان ايدى. آنك بيت‌المال‌دن بعضا بوروچ آلوب طورغانلغى، بعض بر كشيلرگه كسب ايته‌ر ايچون بيت المال‌دن قرض بيروب طورغانلغى روايت ايتله‌در.

تاريخ وضع ايتمو.

عمر زمانينه قدر اسلام دولتينك نى درجه‌ده ساده بولغانلغن بلو ايچون آنلرده مضبوط تاريخ استعمال ايتلمگانلكن ايسكه توشرو اوزى يته‌در. آنلر بوكا قدر مشهور زور حادثه‌لرنى طوتوب شوكا قاراب وقتنى ضبط ايته‌لر، مثلا: رسول‌الله فيل يلنده وجودكه كيلدى، فلان واقعه فيل يلندن اوچ يل الوك بولدى، فلان كشى «فجار» صوغشندن بيش يل الوك وفات ايتدى قبيلندن عباره‌لر برله تاريخلى ايديلر. بو اش عمر بن

الخطاب خلافتینك ایکی یل یارمینه قدر دوام ایتدی. بو طریقه تاریخ ضبط ایتونك نی قدر مشکل ایکاملکن سویلاب طوره‌سی‌ده یوق. شونلقدن عمر بونی نظر اعتبارغه آلوب حوادثنی ضبط ایتو ایچون تاریخ وضع ایتو فکرینه توشدی. اول اصحاب کرامنی جیوب بو حقده مذاکره قیلغاندن صوك علی بن ابی طالب فکری برله رسول‌الله‌نك مدینه‌گه هجرت کونن مبدأ تاریخ اتخاذ ایته‌رگه بولدیلر. رسول‌الله‌نك هجرتی ربیع الاول سیکزنده بولسه‌ده، تاریخ باشن اول کوندن اعتبار قیلمی، یل باشی بولغان محرم‌دن اعتبار قیلدیلر. تاریخ وضع قیلو هجرتدن ١٦ نچی یل ربیع الاول آینده ایدی.

پوچته اصولن کرتو.

اسلام دولتنده ایك باشلاب پوچته بورتو اصولن کرتکان ذات عمر بن‌الخطاب‌در. بو، طبیعی اول وقتلر بیك ساده ره‌وشده‌گنه بولوب، پوچته استانسه‌لری واستانسه‌لرده مخصوص پوچته آتلری طوتو کبك نه‌رسه‌لر یوق ایدی. پوچته اشن بو طریقه ترتیبکه صالو معاویه دورنده وجودکه کیلدی. شونك ایچون‌ده مؤرخلر، اسلام دولتنده پوچته بورتو اصولن کرتونی آکا اسناد ایتمکده‌لردر. درستی ایسه بونی باشلاب وجودکه قویغان حکمدار عمر بن الخطاب‌در. عرب تاریخلرنده عمر دورن کوزدن کیچرگانده «برید المسلمین» عباره‌سینه یش یش اوچراو بوکا دلیلدر. مثلا طبری روایتینه کوره خلیفه عمرنك خانونی ام‌کلثوم بنت علی، بر وقت حجازدن سوریه وبیزانس مملکتینه باراچق پوچته‌غه روم ایمپیراطوریچه‌سی اسمینه بر قدر بولك طابشرغان. بوکا قارشی ایمپیراطوریچه خلیفه بیکه‌گه قیمتلی هدیه‌لر یبه‌رگان. مذکور هدیه‌لر اچنده قیمتلی بر موینسه‌ده بولغان پوچته بورتوچی، خلیفه بیکه‌گه ئه‌لیکی هدیه‌نی طابشرغاچ عمر بن الخطاب خلقنی جیوب بو هدیه‌نی نی اعلم‌تو، خلیفه بیکه‌نك اوزنده قالدرو یاخود خزینه‌گه مصادره قیلو حقنده کیکاشکان. خلق طبیعی مصادره قیلوغه قارشی توشکالمر. شول وقت خلیفه: «فقط ایلچی مسلمانلرنك ایاچسی، پوچته‌ده آنارنك پوچته‌سی» دیب تیکی هدیه‌لرنك ام‌کلثوم طوتقان مصارفنی چغارغاندن قالغانن خزینه‌گه مصادره قیلغان. (١) مونه بو روایتدن آکلاشیلا. که عمر زمانده‌اوق پوچته آتلغان بر نه‌رسه بولغان ایکان. بو روایت عمر دورنده پوچته بورتو اصولی کرتلکاندکن بلدرگان کبك، سوریه فتوحاتندن صوك اسلام دولتی برله بیزانس دولتی آراسنده دوستانه مناسبتلر باشلانغانلغن، ایمپیراطور برله خلیفه آراسنده، شولایوق ایمپیراطوریچه برله خلیفه بیکه آراسنده مخابره‌لر بولغانلغن کوره‌ته‌در مذکور ایکی دولت آراسنده‌غی محاربه‌لردن صوك بونلر آراسنده مصالحه یاصالغانلغن بعض خرستیان مؤرخلری‌ده تصدیق ایتمکده‌لردر. عمر دورنده پوچته اصولی کرتلونی توبه‌نده‌گی واقعه‌ده کورسه‌ته‌در: نصر بن حجاج اسمنده مانور بر یکتکه مدینه خانونمرندن بعضلر ینك عشق اظهار قیلوب آنك حقنده شعرلر سویله‌گانلکلرن ایشتوب، خلیفه عمر مذکور یکتنی مدینه‌دن بصره‌غه نفی ایتکان

(١) تاریخ الامم ٥٣ ج ٥

ایدی. بر وقت خلیفه‌دن بصره والیسینه مکتوب آلوب کیلگان کشی، بصره‌ده بر نیچه کون طورغاندن صوڭ: «اسلام پوچته‌سی مدینه‌گه ناراب چغارغه حاضرلانه. مکتوب یازاچاق کشیلر یازسونلر!» دیه اعلان قیلدردی. اوشبو وقت نصر بن حجاج خلیفه‌گه مدینه‌گه فایتاروون اوتنوب مکتوب یازوب مکتوبلر آراسینه صالدی. اوشبو واقعه ابن الجوزی طرفندن حضرت عمرنڭ مناقبی قسمنده ذکر ایتلمشدر. بوده شبهه‌سز آنڭ دورنده پوچته اصولی کرنلگان بولغانلغینه دلیلدر. (١)

آقچه مونداری.

اسلام دولتنده ایڭ باشلاب آقچه صوقدروچی ذات‌ده خلیفه عمر بن الخطاب در. بو وقتگه قدر عربلرنڭ اوزلرینه مخصوص آقچه‌لری بولمیچه، کورشیلری بولغان روم وایران آقچه‌لرن استعمال ایته‌لر ایدی. بو آقچه‌لر آلتون، کموش وبعضاً باقردن بولوب، آلتونغه «دینار»، کموشکه «درهم»، باقرغه «فلس» اسمن بیره‌لر ایدی. عربلر کوبره‌ك ایرانلیلرنڭ کموش آقچه‌لرن، رومللرنڭ آلتون آقچه‌لرن استعمال ایته‌لر ایدی. آنلر یاسنده «دنانیر هرقلیه» یاخود «دنانیر رومیه» آتالغان روم آلتون آقچه‌لری، «دراهم بَغْلِیَّة» آتالغان ایران کموش آقچه‌لری ایڭ مرغوب آقچه‌لردن صانالا ایدی. اول وقت دینار عموماً اون درهمگه مساوی بولوب، بعضاً حال وموقعغه ناراب ١٣ و ١٥ درهم‌ده اعتبار ایتله ایدی. دینارنڭ حاضرگی قیمتی ایسه اون فرانق، درهمنڭ قیمتی بر فرانق چاماسنده ایدی.

اسلام دولتنده برنچی مرتبه اولاره‌ق اسلام مأمورلری طرفندن صوغلغان آقچه‌لر، هجرتنڭ ١٥ نچی یلنده: «طَبَرِیَّه»ده خالد بن الولید اسمینه صوغلغان آلتون آقچه‌لر ایدی. بو آقچه بتون بتونگه روم دیناری شکلنده بولوب، یالگز بر طرفنده یونان حرفلری برله خالدنڭ اسمی (XAJEД) و(BON) حرفلری یازلغان ایدی. نیمس مؤرخی موللیر مذکور حرفلرنڭ خالدنڭ کنیه‌سی بولغان «ابوسلیمان»نی افاده ایچون اختصار ایتلگان حرفلردن عبارت بولغانلغن ظن ایتمکده‌در. (٢) ١٨ نچی سنهٔ هجریه‌ده ایسه عمر بن الخطاب کموش آقچه‌لر صوقدردی. مذکور درهملر بتونله‌ی ایران درهملری شکلنده بولوب، بونڭ بر یوزنده کسری صورتی، ایکنچی یوزنده اوت عبادتخانه‌سی وآنڭ ایکی صاغچیسینڭ صورتی بولنور ایدی. عمر مذکور آنچه‌لرغه یالگز هجری تاریخ‌غنه آرتدردی. بعض وقت صوغلغان شهرلرنڭ اسملری‌ده قویلا ایدی. (٣) شولایوق بعضلرنده «الحمد لله»، بعضلرنده «محمد رسول الله» عباره‌لری آرتدرلمش ایدی. (٤) عمر طرفندن صوقدرلغان اوشبو درهملر بره‌ر مثقال آلتون آورلغنده بولوب، خلافتینڭ صوڭ دورلرنده هر اون درهمنی یدی مثقال آورلغنده بولمق اوزره کچره‌یتوبره‌ك صوقدرغانلغی روایت

---

(١) نصر بن حجاج‌دڭ ام‌الحجاج بن یوسف برله واقعه‌سی مشهور بولوب، صوڭغینڭ ایّالگی حقنده‌غی شعرلرندن بری اوشبودر: هل من سبیل الی خمر فاشربها ام هل سبیل الی نصر بن حجاج

(٢) تاریخ‌التمدن اسلامی ١١٦ ج١. (٣) شورا ٩٢ ج٦. (٤) اشهر مشاهیرالاسلام ص ٣٧٥.

ایتلمکده‌در. خالد بن الولید طرفندن صوقدرلغان آلتون آقچه‌لردن باشقه، عمر طرفندن دینار صوقدرلماغان ایدی. مذکور آقچه‌لر اسلام دولتنچه رسمی حساب ایتلمیچه، روم وایران آقچه‌لری اوّلده‌گیچه همانده معامله‌ده جاری ایدی. عبدالملك بن مروان ایسه روم وایران آقچه‌لرن، شولابوق بو وقتقه قدر روم وایران آقچه‌لری شکلنده اسلام حکمدارلری ومأمورلری طرفندن صوقدرلغان آقچه‌لرنی بالکل ابطال قیلوب، عرب حرفلری برله یاکا آلتون وکموش آقچه‌لر صوقدردی وبونلرنی رسمیتکه کرتوب باشقه‌لر برله تعاملنی منع ایتدی.

شهرلر بنا قیلدرو.

عمر بن الخطاب‌نك عمران واصلاحات یولنده ایتکان خدمتلرندن ایك زوریسی بصره، کوفه وفسطاط شهرلرن بنا ایتدروویدر. بصره اورونی باشده کسرانك صاقچی عسکرلری طورا طورغان اورون بولوب «خُرَیْبه» دیب آتالا ایدی. ١٤ نچی یل عرب فاتحلری بونی ضبط ایتوب عسکری لاگیر حالینه کیتردیلر. ١٧ نچی یل کوفه شهری بنا قیلنو برله بوده شهر حالینه کیترلدی. بصره‌نی بنا قیلدروچی عُتْبه بن غَزْوان، کوفه‌نی بنا قیلدروچی سعد بن ابی وقاص‌در. باشده بو ایکی شهر قامشدن‌غنه بنا ایتلسه‌لرده، زور بر پاژار چغوب بنالرنك کوبیسی یانغانلقدن، خلیفه‌نك مخصوص رخصتی برله کیرپچدن بنا ایتلدیلر. هر وقت ساده‌لك واقتصاد طرفداری بولغان عمر بن الخطاب بنالرنی زور یاصاتماسقه، بر اویده اوچ بولمه‌دن آرتق بولمه بولوندرماسقه امر ایتکان ایدی. شهرلرنی بنا ایتو عربلرده ایسکیدن مشهور بناچیلرگه طابشرلغان کبك، ایران اوستالری‌ده قاتناشقان ایدی. کوفه پلانن توزو اشی سائب بن اقرع برله ابوالهیاج الاسدی‌گه طابشرلدی. کوفه اورامارینك کیکلکی قرق، اوطوز، یکرمی آرشین اولاره‌ق متفاوت بولوب، پراولقلر ٧ آرشین کیکلکده قیلندی. شهرنك نه‌ق اورتاسنده مسجد جامع بنا قیلندی. مسجد تبره‌سنده هر یاقدن اوق ایرشورلك قدر میدان قالدرلوب، بنالر صالندی. مسجدنك باغانالری رخامدن بولوب توبه‌سی روم کنیسه‌لرینك توبه‌لری ره‌وشنده قیلندی. مسجدنك قارشنده غوبیرناطور سعدکه سرای بنا قیلندی. مذکور سرایني قاراب اشله‌توچی کشی ایران اوستالرندن «روزبه» بولوب، حیره‌ده‌غی کسری بنالرینك طاشلرندن صالدرمش ایدی. عرب تلنده کوفه واق طاشلر قاتش قوملق بیر، بصره قاره قاطی طاشلی بیر معناسنده بولوب، مذکور اورونلر شوندی صفتده بولغانلقدن شهرلر کوفه وبصره دیب اسملندیلر. مذکور ایکی شهر دمشق وفسطاط کبك زور مرکز شهرلردن بولوب کیتدی. فسطاط شهرن خلیفه‌نك رخصتی برله مصرنی فتح ایتوچی ومصر نامیستنیگی عمرو بن العاص بنا ایتدردی. فسطاط، اسکندریه شهری نهائی اولاره‌ق توشکاچ، ٢١نچی سنهٔ هجریه‌ده بنا قیلنمش ایدی. عمرو بن العاص شهرنك پلانن توزو اشن معاویه بن خُدَیْج التُّجیبی، شریك بن سمی الغطیفی، عمرو بن قحزم الخولانی،

خليج امير المؤمنين وعام الرمادة

حيويل بن ناشرة المغافرى لرغه طابشردى. اوشبو وقت حاضرگى كونگه قدر «جامع عمرو» ديه معروف جامع بناقيلندى. جامعنك بويى و آرقيليسى ايللیشه‌ر آرشين بولوب غايت ته‌به‌نه‌ك اشله‌ندى. فسطاط شهرى وجامع عمرو حقنده يوقاروده‌ده بر قدر سوزلر سويله‌نمش ايدى.

عمر بن الخطاب‌نك عمرآن يولنده قيلغان بيوك خدمتلرندن برى، نيل برله بحر احمر آراسن طوتاشدرغان وصوكندن «خليج امير المؤمنين» ديه معروف بولغان قانالنى قازتدروويدر. بونى خليفه‌نك امرى برله مصر نامستنيگى عمرو بن العاص قازتمش ايدى. بو قانال بيك ايسكيدن موجود بولوب، اول وقتلرده بتونله‌ى كوملوب بتكان وبعض آثارى غنه باقى ايدى. عمرو بن العاص، خليفه‌گه بطالسه (بعلميوس‌لر) حكمدارلرى زمانننده قازيلوب‌ده حاضرگى كونده كوملوب بتكان وبحر احمر برله بحر ابيض آراسن طوتاشدرغان قانالنى قازتورغه كيكاش بيرسه‌ده، خليفه رومله طرفندن خطره طووون ملاحظه قيلوب بوكا رخصت بيرمه‌دى.

خليج امير المؤمنين‌نى آچدروغه سبب حجاز ومدينه‌ده زور آچلق پيدا بولووى ايدى. هجرتنك ١٨ نچى يلنده حاصل بولغان اوشبو آچلق فوق العاده قاطى وميتك بولوب، حجاز اولكه‌سن غايت آور حالده قالدرمش وبتون مالله قريلوب بتمش ايدى. خليفه عمر اوشبو فلاكتنى بيكللك‌شدرو يولنده غايت جدى صورتده حركت ايتوب عراق وسوريه‌ده‌گى واليلرندن آزق يبه‌رولرن طلب ايتمش وبناءً عليه تگيلر بايطاق آزق يبه‌رمشلر ايدى. مثلا ابوعبيده بن الجراح‌غنه دورت مك دويه يوگى آزق يبه‌رگان ايدى. مقريزى اوشبو وقت خليفه‌نك اوشبو حقده عمرو بن العاص‌غه مراجعت ايتديكن، عمرونك باشى مدينه‌ده آخرى مصرده اولاره‌ق غايت زور كروان برله آزق يبه‌ردىكن روايت ايتمكده‌در. فقط بو روايت ظنمزچه درست توگلدر. چونكه «عام الرّمادة» ديه معروف بولغان اوشبو آچلق يلى هجرتدن ١٨ نچى ياخود ١٧ نچى يلده بولمش ايدى. حالبوكه عمرو بن العاص مصر فتحن ٢١ نچى يلده نمام ايتدى. مصرنى بتونله‌ى قولغه كرتوب آنده اسلام حاكميتن اورونلاشدرمىچه آنك حجازغه آزق يبه‌روگه امكان طابا آلماوى بيك طبيعيدر. شولايوق ابن الاثير وابن خلدون كبك مؤرخلرنك اوشبو يل (رماده يلنده) عمرو بن العاص «بحر القلزم»نى اصلاح قيلوب مدينه‌گه آزق يبه‌ردى ديگان سوزلرى‌ده قلم ناسخدن خطا توشسه كيره‌ك. بزنكچه، عمرو بن العاص‌نك صوكندن آزق يبه‌روى، رماده يلنده يبه‌رلوگه حمل قيلنوب خطاغه ارتكاب قيلنغان بولسه كيره‌ك.

اوشبو آچلقده خليفه عمر، فلاكتنى خلق برله اورتاقلاشوب، خلق آشاماغان نه‌رسه‌لر آشاماسقه، مای بال كبك نه‌رسه‌لر استعمال ايتمه‌سكه يمين ايتكان ايدى. بر وقت خليفه‌نك قولى بازارده بر صاوت مای، بر صاوت سوت كوروب فرق درهمگه صاتوب آلوب خليفه‌گه آلوب فايتدى. خليفه بونى آشامادى. بلكه خلقفه تصدق قيلورغه قوشدى و: «خلقفه كيلگان آورلق ميكاكيلمى طوروب، مين خلق مصلحتن گوزه‌توچى بولمايه‌چمن» ديدى.

آچلق فوق العاده کسب شدت ایتکاچ خلیفه عمرنك خلق برله یانغور تلەرگه چقفانلغن، رسول الله‌نك عمی عباس بن عبد المطلب‌نی امام قویوب نماز اوقودیقلرن روایت ایتمکه‌لردر. اوشبو آچلق یلغه عام الرماده دیب اسم بیرولری، هر وقت قاطی جیل ایسوب کول ره‌وشنده طوفراق سیبکانلکی ایچه‌ندر. خلیج امیر المؤمنین حقنده مصر فتوحاتنده برقدر سوز کیچکانلکدن بوندە سوز اوزایتورغه حاجت کورمیمز.

خلیفه عمر بن الخطاب‌نك بوندن باشقه‌ده اصلاحات وعمران یولنده قیلغان تشبثلری آز توکلدر. مثلا اول عراق قطعه‌سن فتح ایتکاچ آنده کوپرلر صالدرمش وکیره‌ك اورونلرغه قانالر قازتمش ایدی. شولایوق هر بر فتح ایتلگان یبر خلقینه قانالر قازیتو، کوپرلر صالدرو وبیرنی تعمیر ایتونی شرط ایتمش ایدی. مکه برله مدینه آراسنده مسافرلر ویولدن کیسلوب قالغان کشیلر ایچون مسافرخانه‌صماق بنالر صالدروب مصارفن خزینه‌دن تأمین ایتدی. شولایوق شام برله حجاز آراسنده‌غی زور یولغه‌ده شوندی مسافرخانه‌لر بنا ایتدرگانلگی روایت ایتله‌در. هر بر فتح ایتلوب اهل اسلام اورونلاشقان یبرلرگه مسجدلر صالدردی. مکه‌ده‌گی مسجد حرام برله مدینه‌ده‌گی مسجد رسولنی زورایتدردی. مسجد تیره‌سنده‌گی یورطلر بها تعیین ایتلوب صاتوب آلنوب واندرلدی. صاتارغه کونمه‌گان کشیلرنك یورطلری جبراً آلنوب واندرلدی وتیوشلی آقچه‌لر، بیت المال‌گه صالندی. صوکندن بونلرنك اوتنولری بوینچه مذکور آقچه‌لر بیت المال‌دن آلنوب ایه‌لرینه طابشرلدی. مدینه مسجدن زورایتقانه عباس بن عبد المطلب‌نك یورطی‌ده آلنوب واندرلمش ایدی.

مسجد حرام ومسجد رسولنی زورایتو ویاشقه‌لر.

اسلام دولتنده «ولایة الحسبة» دیه معروف بولغان دائره‌نی وجودکه کیترگان ذات‌ده، عمر بن الخطاب‌در. طبیعی باشده بو دائره‌ده بیك، ساده وبیك طار ره‌وشده بولوب وظیفه‌سی‌ده شهرنك پاکلك ونظافتن تیکشرو، بازارده نظام وانتظامنی کوزدتو، صاتوچی وآلوچیلر آراسنده خیانتکه یول قالدرماو، اولچه‌ولرنك درستلکینه دقت ایتو، بازارغه کیلگان مالللرغه بها تعیین ایتو کبك نه‌رسه‌لردن عبارت ایدی. صوکندن ایسه بو دائره فوق العاده ترقی ایتوب اسلام دولتنده ایك زور دائره‌لردن بولوب کیتدی. امر بالمعروف ونهی عن المنکر قیلو، امام ومؤذنلرنك وظیفه‌لرن ادا قیلو قیلماولرن تیکشرو، نمازلرنی وقتنده ادا قیلوغه نظارت قیلو کبك اشلرده اوشبو دائره‌نك وظیفه‌لرندن بولوب کیتدی. عمر بن الخطاب طرفندن وجودکه کیترلگان اوشبو دائره، حاضرگی کونده بزده‌گی «شهر اداره‌سی» دائره‌سینك بیك کچکنه‌گنه بر قوپیه‌سی ایدی. اول اوشبو وظیفه‌نی ادا ایته‌رگه عبدالله بن عتبه‌نی نصب ایتمش ایدی. مع هذا اول اوزی‌ده بعضا «محتسب» وظیفه‌سن ادا قیلا طورغان ایدی. اول، وقت وقت شهره‌ده‌گی نظافتنی بالذات تیکشروب یوری، بازارغه چغوب اولچه‌ولرنی تیکشره، بازارغه کیلگان مالللرغه بها تعیین ایته، بازارده‌غی نظام وانتظامنی کوزه‌ته ایدی.

ولایة الحسبة وباشقه‌لر.

اسلام دولتنده ایك باشلاب «حبس خانه» بنا ایتدروچی حکمدارده عمر بن الخطاب ایدی. اول، مکه‌ده صفوان بن امیه یورطن صاتوب آلوب حبس خانه ایتمش ایدی. (١) آنك شام‌غه بارغانده جنادم زحمتینه دوچار بولغان کشیلرگه اوچراب آنلرغه بیت المالدن وظیفه تعیین ایتکانلگی، طابلدق بالالرنی‌ده بیت المالدن تربیه ایتدردیگی روایت ایتلدر. خلاصه عمر بن الخطاب، اون یلدن عبارت آزغنه دور حکومتنده بیوك فتوحاتلر وجودکه کیتروب اسلام مملکتن فوق العاده کیکایتکان کبك، بابطاق‌غنه داخلی اصلاحاتقه‌ده یتشه آلغان ایدی.

عمر بن الخطاب‌نك ترجمهٔ حالی

صفتی، نسب وعائله‌سی. جاهلیت وقتنده‌غی حالی. اسلامیتکه کیلووی ورسول‌الله برله صحبتی. بعض مناقبی. خلقنی سعی وعمل‌گه تشویق ایتووی. دینده یکلمك قیلووی. احادیث قولیة‌گه نظری. بعض بر دینی واجتماعی مسئله‌لر حقنده حکم ونظری. عمر‌گه سوء قصد. اصحاب شوری تعیین ایتووی. وفاتی.

صفتی، نسب وعائله‌سی.

عمر بن الخطاب، زور گه‌وده‌لی، اوزون بویلی، زور میوفلی وزور صاقاللی، باشینك آلغی طرفی چه‌چسز، ایکی قولی برله بر تیگز اشلی طورغان، بورگانده اری آطلاب وآشوغوبراق یوری طورغان ایدی. اول، قریش قبیله‌سینك «بنی عدیّ» نسلندن بولوب آناسینك اسمی الخطّاب بن نُفَیل بن عبدالعُزّی بن رِیاح بن عبدالله، بن قُرْط بن رَزاح بن عَدی بن کعْب‌در. اول اسمی برله معروف بولوب کنیه‌سی «ابوحفص» در. لقبی «فاروق» در. حق برله باطلنی نق آیرغانلغی ایچون رسول‌الله طرفندن اوشبو لقب برله لقبلنمش‌در. آنك فاروق دیب آتالوینه ایکنچی بر سبب کورسه‌تسه‌لرده درستی اوشبو ذکر ایتدکمز سببدر. عمرنك آناسی حَنْتَمه بنت هاشم بن المُغیرة بن عبدالله بن عمر بن مخزوم بولوب قریش‌نك مخزوم نسلندندر. اول مشهور ابو جهل‌نك آنا بر طوغمه قرداشینك اوغلی بولادر. (٢) عمر، فیل یلندن اون اوچ یل صوك وجودکه کیلوب رسول‌الله‌نك بعثتی وقتنده ٢٧ یاش چماسنده ایدی.

عمر بن الخطاب‌نك خاتونلری اوشبولر ایدی: ١) زینب بنت مظعون. بونی جاهلیت عصرنده آلغان ایدی. آکاردن مشهور صحابی عبدالله بن عمر، عبدالرحمن الاکبر،

---

(١) منهاج السنة ٢٣٢ ج ٣

(٢) بعضلر، حنتمه‌نی هشام بن المغیره قزی دیه ذکر ایتدلر. اول وقت عمر، ابو جهل‌نك بر طوغمه قرداشینك اوغلی بولادر. ابن الاثیر بونی خطاءدی. تاریخ الکامل ص ٢٠ ج ٣

ام المؤمنین حَفْصَة دنیاغه کیلدی. ٢) ملیکة بنت جَرْوَل الخزاعی. بو جاهلیت عصرنده آلنغان بولوب، حدیبیه صلحنده طلاق قیلندی. بوکاردن عبیدالله وجودکه کیلدی. عمر اوترلگاچ مشهور هرمزان‌نی اوتروچی کشی اوشبو ذات ایدی. اول معاویه یاغندن صفین‌ده حاضر بولوب شونده اوترلدی. ٣) قریبة بنت ابی اُمَیّة. بوده جاهلیت عصرنده آلنوب حدیبیه صلحنده طلاق قیلندی. ٤) ام حکیم بنت الحارث بن هشام. (١) بوکاردن فاطمه دنیاغه کیلدی. ٥) جمیلة بنت ثابت بن ابی‌الافح. بوکاردن عاصم دنیاغه کیلدی. بوده طلاق قیلندی. (٢) ٦) لُهَیّه. بوام ولددر. بوکاردن عبدالرحمن الاصغر دنیاغه کیلدی. ٧) عاتکه بنت زید بن عمرو بن نفیل. بو اوّلا عبدالله بن ابی بکر الصدیق، اول طائف‌ده شهید بولغاچ زید بن الخطاب، اول یمامه‌ده اوترلگاچ عمر بن الخطاب نکاحنده بولدی. اول اوترلگاچ زبیر العوام‌غه نکاحلاندی. آکاردن صوك علی بن ابی طالب صورانسه‌ده «باشقه ایرلرم کبك سینده اوله‌رسك دیب قورقام» دیب قبول ایتمه‌دی. ٨) فکیهة الیمانیة. بوکاردن عبدالرحمن الاوسط دنیاغه کیلدی. ٩) ام گلثوم بنت علی بن ابی طالب. بوکاردن زید برله رُقَیّة دنیاغه کیلدی. ام گلثوم حضرت حسن‌نك خلافتنده وفات بولدی. عمردن صوك عون بن جعفر نکاحنده ایدی. عمر بوکاردن الوك عائشه‌دن، ام گلثوم بنت ابی بکر الصدیق‌نی صورانقان ایدی. عائشه بونی ام گلثوم‌گه سویله گاچ، خاتونلرغه معامله‌سی قاطی، طورمشی ناچار، مین آکا بارا آلمیم» دیدی. شوندن صوك ام المؤمنین عائشه عمرو بن العاص‌نی یبه‌روب، عمر گه علی‌نك قزی ام گلثوم‌نی آلوغه کیکاش بیردردی. عمر، علی بن ابی طالب‌دن بونی صوراغاچ «یارار، اوزن سیکا یبه‌رمن، یارانسه‌نك باش اوستی» دیدی. شوندن صوك علی، قزینه بر کیوم کوته‌رتوب عمرگه یبه‌ردی. هم آکا «ئه‌تی، قبول ایتسه‌نك شوشی ایندی دیدی" دیدی. عمر «ئه‌یت ئه‌تیگه قبول ایتدم» دیدی. هم‌شول وقت تگیکارگه قولن صالدی. شول وقت ام گلثوم بوکا فوق العاده کیفی کیتوب «اگرده امیر المؤمنین بولماسه‌نك ایدی، بورونکنی صندرر ایدم» دیدی. بو، عرب قزلرینك نی درجه‌ده حر وجرأتلی بولولرن آچق کورسه‌تدر. عمر، ام آبان بنت عتبة بن ربیعه‌نی‌ده صوراتسه‌ده اول‌ده قبول ایتمه‌دی: «ایشگن بیکلی، خیرن منع قیلا. چتق یوزلی بولوب کره، چتق یوزلی بولوب چفا» دیدی.

عمر بن الخطاب، جاهلیت عصرنده شریف وسید کشیلردن بولوب، قریش‌نك سفارت وظیفه‌سی آنك قولنده ایدی. اول یاش وقتنده آلوب، خلیفه بولغانچه تجارت برله مشغول بولدی. اوزینك ئه‌لله نیندی بایلغی یوق ایدی. جاهلیت وقتنده آنك برنیچه دفعه شام‌غه تجارت برله بارغانلغن وشول بارشلرنك برنده دمشق‌ده بر رئیس طرفندن اسیر آلنوب

جاهلیت وقتنده‌ئی حالی.

(١) ابن الاثیر اسدالغابه‌سنده بونی اولا عکرمه، آندان صوك خالد بن سعید بن العاص نکاحنده بولدی، دی. عمر نکاحنده بولوون ذکر ایتمی.

(٢) بونی ابن‌الاثیر «تاریخ الکامل»نده جمیله بنت عاصم بن‌ثابت بن ابی‌الافح دیب قیدایته. اسدالغابه‌ده ایسه جمیله بنت ثابت دیب قید ایته. صوکغیسی درست بولسه کیره‌ك.

فارا اشکه قوشلغانلغن، فقط بر قدر وقتلردن صوڭ فرصت کیتروب خوجه‌سن اوتروب داچقانلغن روایت ایته‌لر.(١) اول کچکنه چاغنده آتاسی خطاب‌نڭ قویلرن کوته طورغان ایدی. خلیفه بولوب، امر، نهی آنڭ قولنده بولغاچ شول قوی کوتوب یورگان بیردن اوتکانده «بو بیرده خطاب نڭ قویلرن کوته طورغان ایدم. آنڭ معامله‌سی فوق العاده فاطی ایدی. بعضا قوی کوته، بعضا اوطون جیبا طورغان ایدم. حاضر ایندی اوزم خلقنی صوغا باشلادم. حاضر میندن اوستون «رب العالمین» دن باشقه هیچ کم یوق.»

لا یشیٔ فما تری الا بَشاشة یبقی الآله ویُودِی المالُ والولدُ (٢)

دیه‌طورغان ایدی. عمر جاهلیت وفتنده ابوجهل بن هشام قبیلندن غایت نفوذلی برکشی ایدی. اول غایت فاطیلق برله مشهور ایدی. اول اسلامیتکه کیلمه‌س بورون اهل اسلام آکاردن فوق العاده جبر وظلملر کوره‌طورغان ایدیلر. شونلقدن رسول الله، ابوجهل یاخود عمر بن الخطاب نڭ برسینڭ اسلامیتکه کیلووون آرزو قیلا، شولای بولغانده قریش نڭ مسلمانلرغه جبرلری بر آز آزالور امیدنده ایدی. عمر بن الخطاب نڭ اسلامیتکه برقدر میل ایتووی اهل اسلامنڭ حبشه‌گه هجر ایتدیکلری وقت آکلاشلغان ایدی.(٣) عمر اسلامیتکه کیلمه‌س بورون اهل اسلام، اوزلرینڭ آزلقلری هم قریش عربلرینڭ آنلرغه جبر ایتولری سببلی عبادتلرن یاشرن قیلالر ایدی. آنلر کوبره‌ك «الارقم بن ابی الارقم» یورطینه یاشرون صورنده جمولوب عبادت قیلالر هم رسول الله‌دن دین اوگره‌نه‌لر ایدی.

بعثتکه آلتی یل دیگانده ذوالحجه آینده بر کون عمر بن الخطاب مکه اوراملرندن برنده یوری ایدی. برکشی بوکا اوچراب: «ای خطاب اوغلی یول قایده؟ سین، مین شولای، مین بولای دیسڭ. حالبوکه محمدنڭ دینی سینڭ اوز اویڭه‌ده کردی ایندی!» دیدی. عمر غایت عجبله‌نوب «سویله، نی بولدی؟» دیدی. تیگی «قرداشڭ دیندن چقدی!» دیدی. بوکا عمرنڭ فوق العاده کیفی کیتوب کیه‌وینڭ اوبینه باروب ایشگن قاقدی. بونده اصحابدن ایکی کشی بار ایدی. خاق، قرآن یازلغان برکاغدنی اوقوب اوطورالر ایدی. عمرنڭ طاوشن ایشتکاچ بونلر نی اشلرگه بلمیچه تورلیسی تورلی بیرگه یاشرنوب قوللرنده‌غی کاغدلرن توشروب قالدردیلر. عمرنڭ سڭلیسی ایشکنی آچو برله عمر آکا «دشمان، سین دیندن چقغان ایکانسڭ!» دیب قولنده‌غی نه‌رسه‌سی برله صوغوب تیگینی جراحتله‌دی. بونڭ اوزرینه بو یغلاب «مین مسلمان بولدم ایندی، اشلی طورغان اشکنی اشله!» دیدی. عمر بوکا آچووندن یرتلورغه یاقنلاشدی. ئه‌لیگی کاغدنی کوروب آلوب «نه‌رسه اول؟ کیتر مونده!» دیب قچقردی. خانون اوّلا بیرمه‌سکه بولسه‌ده صوکندن مجبورا بیردی. عمر کاغده «بسم الله الرحمن الرحیم» دیگان سوزنی کورو برله آنی آتوب طاشلادی. آندن صوڭ طاغی بر آز آچووی باصلوب کاغدنی آلوب اوقی باشلادی.

(١) بونی رفیق بك العظم ابن عساکردن روایت قیلا. اشهر مشاهیر الاسلام ص ١٨٦.
(٢) اشهر مشاهیر الاسلام ١٨٦ بونی آزغنه باشقالق برله طبری وابن عبد ربه‌لرده روایت ایته‌لر.
(٣) فارا حضرت محمد ١٠٣-١٠٤.

اسلامیتکه کیلووی رسول الله برله معجزه‌ی

کاغده «الحدید» سوره‌سی یازلمان ایدی. کاغده «الله» اسمی ذکر ایتلگان صایون عمرنگ آچوی قاباراء قورقووی آرتا ایدی. شولای ایتوب اول جیدنچی آیتنگ آخرینه قدر اوقودی. اوشبو ییرگه یتکاچ اول بتونلای ایکنچی عمر بولدی. اول شوندوق «اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول‌الله» دیب یبه‌ردی. خلق شادلقلرندن نی اشلهرگه بلمه‌دیلر، تکبیر ئه‌یته باشلادیلر. هم آکا «رسول‌الله دوشنبه کون (ای ربم ایکی کشینگ برسی برله، یا عمرو بن هشام، یاخود عمر بن الخطاب برله اسلامیتنی قونله) (۱) دیب دعا قیلغان ایدی. شکرلر اولسون بو کشی سز بولدگز» دیدیلر. عمر بونلردن رسول‌الله‌نگ قایده‌لغن صوراب «الارقم» اویینه باروب ایشك قاقدی. ایشکده‌گی کشی عمر ایکانلگن بلگاچ خلق نی اشلرگه بلمی آبدراشوب قالدیلر. فقط رسول‌الله برده شیکل‌نمیچه ایشکنی آچارغه قوشدی. عمر اویگه کرگاچ آنگ رسول‌الله‌غه سوء قصد قیلووندن قورقوب ایکی کشی بونگ بله‌کلرندن طوتدیلر. فقط رسول‌الله بونلرغه یبه‌رگه قوشدی. عمر رسول الله‌نگ آلدینه کیلوب اوطورغاچ رسول الله بونی کولمگندن اوزینه طابا قاتی صورتده طارتدی‌ده: «ای خطاب اوغلی، مسلمان بول! ای ربم بونی طوغری یولغه کوندر!» دیدی. بونگ اوزرینه عمر «اشهد ان لا اله الا الله وانك رسول الله» دیدی. خلق شادلقدن تیره باغنی تکبیر طاوشلری برله یاکغراتدیلر. (۲) عمر اسلامیتکه کیلگاچ دینن خلقدن یاشره‌سی کیلمه‌دی. اول شوندوق ابو جهل‌گه باروب اوزینگ اسلامیتکه کیلگانلگن سویله‌دی. ابوجهل بوکا فوق‌العاده کیفی کیتوب اویینه کرتمه‌دی. بوندن صوگ عمر کعبه‌گه باروب جیبلغان کشیلرگه مسلمان بولغانلغن بتونای اعلان قیلدی. بونی ایشتکاچ خلق آنی به‌رگه‌لی، صوقفالی باشلادیلر. اشنگ بیك آورغه کیتده باشلاغانلغن کورگاچ عمرنگ آنا یاغندن یاقینی بولغان «العاص بن وائل السهمی» اسمنده‌گی رئیس بونی خلقدن آرالاب آلدی. عمرنگ اسلامیتکه کیلووی بعثتکه آلتی یل طولغانده ذی‌الحجه آینده ایدی. اول وقت رسول‌الله‌غه ایه‌رگان کشیلر ۳۹ ایر و ۲۳ خاتون ایدی. اول اوزی یاشرنوب عبادت قیلورغه راضی بولماغان کبك بتون اهل اسلامنگ‌ده یاشرنوب عبادت قیلولرینه راضی بولمادی. اول رسول‌الله‌غه «ای رسول‌الله، آنلر باطل دینده بز حق دینده بولا طوروب، نیك دینمزنی یاشروب یوریمز!؟» دیدی. رسول‌الله بوکا «اوزمزنگ آزلغمزنی، آنلردن بزگه نیندی مشکلاتلر کیلگانلگن بله‌سنگ بیت. شولای بولغاچ نیچك یاشرنمه‌سکه؟» دیدی. عمر بوکا «یوق، مین کافر حالده اوطورغان اورونغه مسلمان حالده اوطورمی قالمایه‌چقمن» دیدی. بونگ اوزرینه رسول‌الله واصحاب کرام دینلرن اظهار قیلورغه قرار بیروب عمر وحمزه کبك غیرتلی وقهرمان کشیلر معیتنده کعبه‌گه باروب کروب عبادت قیلدیلر. مشرکلر اهل اسلامنگ مذکور

(۱) ترمذی ۲۰۹ ج ۲ (۲) اسد الغابه ٥٤-٥٦ ابن اسحاق بونی بر قدر باشقه تورلی نقل ایتمه. (ابن هشام ۱۸٦ ج ۱)

اشلرن کوروب برتلورغه یافنلاشسه‌لرده هیچ بر قارشیلق قیلورغه جسارت ایته آلمادیلر. اوشبو وقت رسول الله آکا «فاروق» لقبن بیردی. اوشبو مناسبت برله عبد الله بن مسعود ئه‌یته‌در: «عمرنك اسلامیتکه کیلووی فتح، هجرتی نصر، خلافتی رحمت بولدی. اول مسلمان بولغانغه قدر کعبه‌ده عبادت قیلا آلمی ایدك. اول اسلامیتکه کیلگاچ کوچله‌ب باروب آنده عبادت قیلدق» (۱) حذیفه ئه‌یته: «عمر مسلمان بولغاچ اسلامیت همان آلغا بارا طورغان کشی توسلی بولدی. اول اوترلگاچ اسلامیت آرتقه چیگنوب همان یراقلاشقان کشی کبك بولدی». (۲) عمر اسلامیتکه کیلگاچ بتون وجودن رسول الله واسلامیتنی حمایه‌گه صرف ایتدی. اول اسلامیتدن الوك اعل اسلام‌گه نیچك قاطی بولسه، اسلامیتدن صوڭ مشرکلرگه شول قدر اوك قاطی بولدی. آنڭ هجرت وقتنده‌غی اطواری بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. باشقه اصحاب کرام بتونیسی قاچوب، پوصوب هجرت ایتدیکلری حالده عمر آلای یاشرینه‌سی کیلمه‌دی. اول حق نرسه گلن اوستون بولورغه تیوش، یاشرنورگه یارامی اعتقادنده ایدی. شونلقدن هجرت قیلورغه حاضرلانگاچ فلچ وجه‌یه‌لرن طاغوب، قولینه برقدر اوقلر آلوب هم طاباغن طایانوب کعبه‌گه باردی. آنده قریش عربلری اوطورا ایدیلر. بو برده التفات ایتمیچه بیت الله‌نی جیدی مرتبه طواف قیلدی. آندان صوڭ بیك ایرکنله‌ب کنه نماز اوقودی. صوڭره تگیلرنڭ اوطورغان مجلسلرینه بره‌م بره‌م باروب اوزینڭ مدینه‌گه کوچه‌چگن سویله‌دی. هم «کمده کم آناسن بالاسز، بالاسن یتیم، خاتونن طول قالدررغه نله‌سه فلان بیرده میڭا اوچراسون!» دیدی. فقط آنڭ آرتندن هیچ بر تعقیب ایتوچی بولمادی. آنڭ برله برابر یکرمی آتلی کشی هجرت ایتمشلر ایدی.

عمر هجرتکه قدر رسول الله واسلامیتنی حمایه ایتوده نی قدر جدیت وغیرت کورسه‌تسه، هجرتدن صوڭده شولای بولدی. اول رسول الله‌غه، باشقه‌لردن هیچ بر جبر وظلم کیتره‌مسکه طرشدی. منافق ومشرکلرنڭ حرکتلرن بیك آڭدوب طوردی. اول رسول الله‌غه بربر کشیدن سؤقصد، یاخود باشقه تورلی اذا وجفا کورسه، یاخود شوندی فکرده بولغانلغن بلسه، درحال رسول الله‌غه کیلوب آنی تأدیب قیلورغه بیگره‌کده درستی اوتررگه رخصت صوری، مسئله‌نی هر وقت فلچی برله حل قیلورغه طریشه ایدی. مشهور قریش خطیبی سُهَیْل بن عمرو بدرده اسیر توشکاچ اول، آنڭ رسول الله‌نی یمانلاب نطقلرن سویله‌گانلگن خاطرغه آلوب «ای رسول الله، بونڭ تشلرن صوررغه میڭا رخصت بیر. بوندن صوڭ سینڭ علیهڭه نطق سویله‌مه‌سلك بولسون!» دیگان ایدی. بدر صوغشنده اسیر توشکان قریش عربلرن اوتررگه کیڭاش بیروویده آنڭ مشرکلرگه نی درجه‌ده قاطی معامله‌ده بولغانلغن، رسول الله واسلامیتنی حمایه ایتوده نی قدر غیرت کورسه‌تکانلگن کورسه‌ته‌در. عُمَیر بن وَهْب الجُمَحی بدر فاجعه‌سندن صوڭ صفوان بن امیه‌نڭ کیڭاشی

(۱) اسدالغابه ۵۸ ج ٤. (۲) اسدالغابه ۵۸ ج ٤.

برله رسول‌الله‌نی اوتررگه مدینه‌گه کیلگان ایدی. شول وقت عمر بونك ناچار نیت برله کیلگانلگن سیزوب آلوب درحال قلچ باوندن الکتردی ورسول‌الله یانینه کرتمه‌سکه بولدی. مونه بو اشلر عمرنك نی درجه اویاولغن ورسول الله‌نی نی درجه‌ده حمایه‌گه بیرلگانلگن بیك آچق بلدره‌در. فتح مکه وقتنده مر الظهران‌ده بونك ابوسفیان‌غه بولغان معامله‌سی‌ده بوکا ایك زور شاهددر. بر وقت بر یهودی رسول‌الله‌نی، بورچن صوراب قسرقلی باشلاغان ایدی. شول وقت عمر بن الخطاب بونك رسول‌گه بوندی معامله‌سینه فوق‌العاده اچی پوشوب آکاردن یهودی‌نی اوتررگه رخصت صورادی. فقط رسول‌الله بوکا «قوی عمر، بورچ ایه‌سینك سویله‌رگه حقی بار!» دیدی. رسول‌الله‌غه چاقنه سوز تیدرگان، یاخود جبر وظلمی تیگان کشی‌گه عمر بن الخطاب‌نك قلچی درحال صوریلا ورسول‌الله‌دن آنی اوتررگه رخصت صوری طورغان ایدی. بوندی مثاللر آنك حقنده بیك کوب بولوب «حضرت محمد» ده تورلی بیرلرده بیان قیلندی. عمر فوق العاده طوغری فکرلی وطوغری سوزلی کشی بولوب بر نیچه مسئله‌لرده وشول جمله‌دن امهات المؤمنین‌نك حجاب آستینه آلنولری وخمر حرام ایتلو مسئله‌لرنده قرآن کریم آنك فکرینه موافق نازل بولمشدر. شونك ایچون‌ده رسول‌الله آنك حقنده «ان‌الله جعل الحق علی لسان عمر وقلبه» دیمشدر. (١) هم «قد کان یکون فی‌الامم قبلکم مُحدَّثون فان یکن فی امتی منهم احد کان عمر بن‌الخطاب منهم»(٢) دیه طورغان ایدی. رسول‌الله عمر بن‌الخطاب‌نك اسلامیت یولنده فوق‌العاده فدائی اولاره‌ق خدمت ایتوون نق‌تقدیر ایته وآنی نق‌سویه ایدی. اول «مین، ابوبکر وعمر کیلدك، مین، ابوبکر وعمر کردك، مین ابوبکر وعمر چقدق» دیه کوب وقت بوایکی الوغ‌ذاتنی اوزینه قوشوب سویلی ایدی. (٣) هم اوزندن صوك بو ایکی ذاتنی اوزلرینه نمونه ایته‌رگه وآنلرغه ایه‌ررگه اصحابینه قوشه ایدی. (٤) خلاصه عمر بن الخطاب جاهلیت عصرنده اهل اسلامگه قارشی نی‌درجه‌ده قاطی‌بولوب آنلرغه نی‌قدر جبر وظلم کورسه‌تکان بولسه، اسلامیتکه کیلگاندن صوك مشرکلرگه آندان ئه‌لله نی قدر آرتق قاطی بولدی. اول بتون وجودن رسول الله واسلامیتنی حمایه ایتوگه، اسلامیتنی قوّتله‌وگه وآنی اوستون‌چغارغه صرف‌قیلدی. شونك ایچون‌ده رسول‌الله، ابوبکردن فالا ایك نق آنی تقدیر اینه ایدی. عمر رسول الله برله بتون غزوه‌لرده حاضر ایدی. رسول‌الله آنی برنیچه سریه‌گه باش ایتکان کبك، ذات السلاسل سریه‌سنده عمرو بن العاص قول‌آستنده، رسول‌الله‌نك مرض موتنده اسامه بن زید قوماندەسنده بر نفر صفتیله ایدی.

---

(١) ترمذی ٢٠٩ ج ٢ معناسی: الله طوغریلقنی عمرنك تلنده وکوکلنده قیلدی.

(٢) مسلم ٣٢٠ ج ٢ معناسی: سزدن الوکسکی قوملرده الهام قیلنه طورغان کشیلر بولا طورغان‌ایدی. اگرده مینم امتمده شوندی کشیلر بولا طورغان بولسه، عمر بن‌الخطاب شونلر جمله‌سندن بولاچقدر.

(٣) مسلم ٣١٧ ج ٢ (٤) ترمذی ٢٠٧ ج ٢ بوحدیثنی ابن حزم صحیح توکل‌دی.

بعض مناقبی.

عمر بن الخطاب، ادب، تواضع، عفت، شفقت ومرحمت، زهد وتقوالق، یومارتلق کبك فضیلت ومکارم اخلاقنك ایك یوقارو درجه‌سنده ایدی. اول اوزی الوغ بر دولتنك حکمداری، اوز زمانندهغی ایك زور دولتلاردن صانالغان ایران وروم دولتلرینك اولگیسن بتونلهی یقغان، ایکنچیسینك‌ده یازمشن بتونلهی حل قیلو درجه‌سینه کیلگان الوغ بر ذات بولا طوروب، فوق‌العاده توبه‌نچیلکلی، کیوم صالوم، آشاو اچوده باشقه‌لردن آیرماسی یوق، بیگره‌ك‌ده درستن ئه‌یتکانده بیك کوب کشیلردن توبان ایدی. اول، دین وملیتنه ایك کوب خدمت ایتکان وشول یولده بتون وجودن صرف ایتکان بر ذات بولاطوروب، اوزینك خدمتن بیك آزغه صانی، اوزنده قصور وکیمچیلکلر کوب بولوون ظن ایته والله‌دن هر وقت مغفرت طلب قیلا ایدی. انس: «بر وقت قویما آشا عمر بن الخطابنی طکلاب طوردم. اول اوشبو سوزلرنی ئه‌یته ایدی: (عمر بن الخطاب امیر المؤمنین ایمش. خراب ایندی خراب! ای خطاب اوغلی، الله‌دن قورق، یوقسه آنك غذابینه دوچار بولورسك!) دیه‌در. عبدالرحمن بن عامر بن ربیعه ئه‌یته: «بر وقت عمر بن الخطاب بیردن بر صالام کیسه‌گی آلوب (شوشی صالام کیسه‌گی بولغان بولسه‌مچی، آنام مینی طودرماغان بولسه‌چی) دیدی» بر وقت عمر بن الخطاب یانندهغی کشیلردن «مین پادشاهمی، خلیفه‌می؟» دیب صوراغان ایدی. سلمان الفارسی بوکا «اگرده خلقنك بیرندن برگنه درهم آلوب اورنسز بیرگه طوتساك‌ده خلیفه بولمایه‌چقسك، پادشاه بولاچقسك» دیدی. بونی ایشتوب عمر یغلاب ببه‌ردی. بتون مقصدی خلقنك سعادت ومصلحتن کوزه‌تو، آنلر آراسنده عدالت اجرا قیلو بولغان بر ذاتنك بوقدر اوزن کیمستوی واوزن مراقبه قیلوی، پادشاه اسمن کوتهرودن‌ده قاچووی، تقوالقنك ایك صوکغی درجه‌سی بولمی‌نی بولسون؟ طلحه بن عبیدالله ئه‌یته‌در: «عمر، بزدن الوك اسلامیتکه کیلگان وبزدن الوك هجرت ایتکان کشی توگل ایدی. لکن دنیادن ایك نق واز کیچکان، آخرتکه ایك نق رغبت ایتکان کشیمز ایدی» عمر، یاخشوق قزو قانلی بر کشی بولوب عقوبت طوغروسنده بعضا آشغوبراق‌ده اش قیلوچان ایدی. فقط خطاء بره‌ر اش اشلهب طاشلاسه درحال شوکا اوکنه وپوشونا، جیری تیگان کشیدن عفو اوتنه ایدی. احنف بن قیس ئه‌یته: «بر وقت عمر بن الخطاب یانینده ایدم. بر کشی کیلدی‌ده (ای امیر المؤمنین، فلان کشی میکا ظلم ایتدی. آکا جزا بیروکنی اوتنه‌م) دیدی. عمرنك بوکا کیفی کیتوب (امیرالمؤمنین یانکزده چاقده یوشکزنی سویله‌میسز. اول دولت اشلرندن بربراش برله مشغول چاقده کیله‌سزده شکایتکه یابشاسز) دیب قولنده‌غی قامچیسی برله تکیکارگه برنی اوطورتوب آلدی. تیگی کشی نیك کیلدم کونگه توشوب صقرانه، صقرانه ئه‌یلهنوب کیتدی. کوب وقت اوتمیچه عمر تیگی کشینی چاقروب آلدی‌ده (مه، بایاغی ایچون میکا برنی صوق!) دیب آکا قولنده‌غی طایاغن طوتدردی. تیگی (یوق، صوقمیم. الله هم سینك حقك ایچون مین کیچدم ایندی) دیدی.

عمر بوڭا (يوق، آلاى بولمى. الله حقى ايچون كيچه‌سڭمى، ئه‌للە مينم ايچون گيچه‌سڭمى، آيروب ئه‌يت!) ديدى. شوندن صوڭ تيگى «الله‌ايچون كيچدم» ديدى. شوندن صوڭ غنه عمر تگينڭ صوقماوينه كوندى. بوندن صوڭ عمر اويينه كروب ايكى ركعت نماز اوقودى ده اوزينه خطاب قيلوب (اى خطاب اوغلى، سين توبه‌ن ايدڭ الله‌سينى كوته‌ردى. آداشقان ايدڭ، اول سينى طوغرى يولغه صالدى. خور ايدڭ، اول سينى عزيز قيلدى. آندان صوڭ سينى خلقغه حاكم قيلدى. ايندى بر كشى سيڭا شكايتنكه كيلگاچ آنى صوغوب يمه‌ردڭ. ربڭه بارغاچ بوحقده نى ئه‌يتورسڭ؟) ديدى. هم اوشبو وقت اوزن شول قدر شاشه‌له‌دى، كه بز آنى دنيا خلقينڭ ايڭ ابزگيسى ديب اويلادق» (۱) بر وقت عمر بن الخطاب سامه اسمنده‌گى بره‌وگه بازارده اوچراب آياق آستنده‌غى بر نرسه‌نى آلوب طاشلاماغان ايچون «نيڭ شونى آلوب طاشلاميسڭ؟» ديب «دره»سى برله اكتركان، دره تگينڭ چاووينه تيگان ايدى. ايكنچى يل تگيڭارگه اوچراب «سلمه، بو يل حج گه نيتليسڭمى؟» ديدى. تيگى «بارغه نيت!» ديگاچ قولندن طوتوب اويينه آلوب كيتوب ۶۰۰ درهم چغاروب بيردى ده (طبيعى اوز كيسه‌سندن) «مه، يوليڭا طوتارسڭ. اوتكان يل سينى صوڭغانم ايچون بولور» ديدى. سلمه بوڭا «اى امير المؤمنين، اول بتونله‌ى مينم ايسدن چقغان» ديدى. عمر بوڭا قارشى «احتمال سينڭ ايسدن چقغاندر. فقط مينم ايسدن چقغان يوق» ديدى. بووقعه‌لر عمرنڭ نى درجه‌ده تقوالغن واوزن گلن تيكشروب ومراقبه قيلوب طورغانلغن كورسه‌تەدر.

فتوحات سببلى خزينه‌ده بايلق، خلقده فروانچيلق حكم سورسه‌ده اول كينه شول توبه‌ن طورمشندن آيرلمادى. اول خليفه بولغچ تجارتن طاشلارغه مجبور بولوب خزينه مالى برله كيچنه باشلادى. فقط خزينه‌دن پادشاهلر آلغانچه آلمادى. بلكه اوزى وعائله‌سى اورناچه كيچه‌ورلك قدرگنه آلدى: فشلق بر كيوم، جايلك بر كيوم، حج وعمره قيلو ايچون دويه، جهاد وباشقه حاجتلرى ايچون برآت آلدى. بونى‌ده اوزلگندن گنه قيلميچه اصحاب كرامنڭ كيڭاشى برله آلغان ايدى. فقط عمر بن الخطاب‌نڭ فوق العاده احتياجگه توشوب، معاشى بتشمگانلگن نظر اعتبارغه آلوب اصحاب كرامنڭ الغلرى بوڭا معاش آرتدرغه بولدىلر. اوزلرى بالذات عمرگه ئه‌يتورگه نيمه‌چه ام المؤمنين حفصه واسطه‌سيله ئه‌يندردىلر. ام المؤمنين حفصه تگيلرنڭ سوزلرن عمرگه ئه‌يتكاچ، عمر بوڭا فوق العاده آچولاندى هم بواشنى كملر بالاب بورگانلگن صورادى حفصه ايسه ئه‌يتمه‌دى. بونڭ اوزرينه عمر «اگر آنلرى بلسه‌م، كيره‌كلرن بيررايدم. صوڭ رسول الله برله اوزگزنڭ ايڭ يارانوب كيگان كيومگز، ايڭ يارانوب آشاغان آشگز، توشه‌ڭ ويورغانلرگز نرسه ايدى؟» ديدى. حفصه بونى بر بر بيان ايتكاچ «رسول الله آرتق ماللرنى اورنلرينه صرف قيلدى، اوزى بارى كيچنورلك برله كفايه‌لندى. مين ده آنكچه قيلاچقمن. مين

(۱) اسد الغابه ۶۱ ج ۴

هم ایکی ایبده‌شم (رسول برله ابوبکر) بر یولغه کرگان اوچ کشی شیکللی، که اولگیسی کیره‌ك قدر آزق آلوب، بارا طورغان ییرینه باروب یتدی. ایکنچیسی ده آنك آرتندن توشوب اول بارغان ییرگه باروب یتدی. آندان صوك اوچنچیسی تگبلر آرتندن کیتدی. اگر اول تگیلرنك یولندن آیرلماسه و آنلر آزقلانغان آزقغه راضی بولسه آنلرغه باروب قوشیلاچق هم آنلر برله برگه بولاچق. اگرده آنلرنك یولندن باشقه یولغه کرسه آنلرغه قاوشمایه‌چق» دیدی. واقعا اول بتون اشنده گل رسول‌الله‌چه بولورغه طریشه، آنك ازندن فل قدرده آیرلماونی بتون مقصدی ایتوب طوتا ایدی. عمرنك قزی حفصه بروقت بوگا: «ای امر المؤمنین، حاضرده‌گی کیومکدن آرو راق کیوم کینورگه، حاضرگی آشکدن یاغشیراق آش آشارغه کیره‌ك ایدی. حاضر بیت مملکنده بایلق ایندی!» دیگان ایدی. بوگا قارشی عمر «رسول‌الله‌نك حالن برده ایسیگا توشرمیسکمونی؟ اول نیچك کیینه ایدی، نیچك کیچنه‌ایدی؟» دیب رسول‌الله‌نك طورمشن سویله‌ب حفصه‌نی یغلاتمش ایدی. ابو عثمان النهدی دیه: «بر وقت عمر بن الخطاب‌نك بیت‌الله‌نی طواف ایتکانن کوردم. کیومنده اون ایکی یاماو بولوب، بر یاماوی قزل تیریدن ایدی» شولوق ابو عثمان «عمرنك حج‌ده طاش آتقانن قاراب طوردم. کیینده بر کیسه‌ك تیریدن یاماو صالنغان ایدی» دیه‌در. انس «عمر بن‌الخطاب‌نك کولمگنده، جیلکه طوغرسنده دورت یاماو کوردم» دیه‌در. بر وقت منبرده خطبه سویله گانده کیومی اون ایکی اورندن یاماولی بولغانلغن روایت ایتلر. علی بن ابی‌طالب «عمرنك کعبه‌نی طواف ایتکانن کوردم، شول وقت کیومنده یکرمی بر یاماو بولوب برسی تیریدن ایدی» دیه‌در. بیت‌المقدس‌نی فتح ایتو ایچون شام‌غه بارغانده فوق‌العاده ساده قیافتده، عادی‌گنه ایه‌رلی عادی‌گنه دویه‌ده بولووی‌ده عمرنك نی درجه‌ده ساده طورمشلی بولغانلغن آچق کورسه‌ته‌در. بر وقت عمر، قزی حفصه‌غه کرگان ایدی. حفصه بوگا شورپا تقدیم ایتدی. آناسن نفراق صیلارغه اویلاغان بولورغه کیره‌ك، شورپا اوستینه زیتون مایی‌ده صالدی. بونی کورو برله عمر «مین عمرم بوینچه ایکی ادام جیبلغان طعامنی آشامایه‌چقمن» دیب آشنی کیری قایتاردی. (۱) بروقت عتبه بن ابی فرقد عمرگه کرگان ایدی. عمرنك آلدینه ایکمك وزیتون مایندن عبارت آش تقدیم ایتلگان بولوب، بونی آشارغه چاقردی. عتبه امیر المؤمنین برله آشارغه اوطورسه‌ده ایکمکنی طاماغندن ره‌تله‌ب اوتکاره آلمادی. شونلقدن آگا «امیر المؤمنین، سیگا آق کومچ طوتارغه کیره‌ك ایدی!» دیدی. بوگا قارشی عمر «نی سویلیسك؟ بتون خلق شولای آق کومه‌چ آشی آلامی صوك؟» دیدی. تیگی «یوق!» دیگاچ «ای عتبه، سین مینم بتون لذتمنی دنیاده قیلدروب بترمه‌کچی بولاسکمی؟» دیدی. (۲) مونه الوغ حکمدارنك کیچنیشی شوکاردن عبارت ایدی.

عمر اوشبو اشاری برله بردن تقوالق وزهدکه بیریلوب رسول‌الله و ابوبکر یولندن

---

(۱) اسدالغابه ۶۲ ج ٤ (۲) اسدالغابه ۶۲ ج ٤

بارونی مقصد ایتوب طوتسه، ایکنچیدن باشقه‌لرغه دنیاغه بیك بیریلوب کیتماسونلر ایچون اورنه‌ك بولورغه طریشه ایدی. خلیفه اوزی شولای بولغاچ خلق‌ده طبیعی، آرتق نعمتلرگه بیریلوب کیتمی طورغانلر ایدی. عمر اوزی شولای ساده معیشت ایتسه‌ده، باشقه‌لرغه آندی قسنقیلق قیلمی طورغان ایدی. فقط مأمورلرینه ایسه اوزی کبك بولورغه شرط ایته واوزی کبك بولولرن یاراتا ایدی. عمرنك مأمورلری برله بو خصوصده نیندی معامله‌ده بولغانلغن، هم اوزینك زهد برله نی درجه‌ده مشهور بولغانلغن بلدرو ایچون بصره والیسی ابو موسی الاشعری قول آستنده مأمور بولوب طورغان «ربیع بن زیاد الحارثی» برله آنك آراسنده بولغان اوشبو واقعه‌نی کوچره‌مز. ربیع ئه‌یته: «مین ابو موسی الاشعری طرفندن بحرین‌ده عامل ایدم. عمر ابو موسی‌گه مکتوب یازوب قول آستنده‌غی مأمورلری برله مدینه‌گه کیلورگه واورونلرینه کشیلر قالدرغه امر ایتدی. مدینه‌گه کیلگاچ خلیفه‌نك ایشکچیسی «یرفأ» که باروب (امیر المؤمنین مأمورلرینك نیندی کیوم ونیندی قیافتده بولولرن یاراتا؟) دیب صورادم. یرفأ آنك ساده کیوم وساده قیافتنی یاراتقانلغن آکلاتدی. شوندن صوك بیك پراصتوی آیاق قابلری، جوندن اشله‌نگان قالون جبه کیدم. چالمامنی غیر منتظم صورتده باشیمه چورنادم. عمر حضورینه کروب آلدینه تزیلوب اوطورغاچ بزنی بیك جنتکله‌ب قاری باشلادی. کوزی میندن باشقه بره‌وگه‌ده توشمی ایدی. شوندن صوك مینی چاقروب «سین کم بولاسك؟» دیب صورادی. — «ربیع بن زیاد الحارثی» دیدم. — «نیندی مأموریته‌سك؟» — «بحرین‌ده والی من» — «کوبمو معاش آلاسك؟» — «مك درهم» (١) — «فایده قویوب بتره‌سك صوك آنی؟» — «اوزم کیچنه‌م. یافنلریمه یاردم ایته‌م. آرتقانن فقیرلرگه بیره‌م» — «آلایسه‌ضرر یوق. بار اورنیکا اوطور!» مین اورنیمه باروب اوطورغاچ کوزن طاغن ئه‌یله‌ندره ئه‌یله‌ندره قارادی‌ده همان کوزی میکا توشدی. طاغی چاقروب: «یاشك کوبمو؟» دیدی. «فرق بیشده» دیدم. «آلای تمام نغوب یتکانسك ایکان» دیدی. شوندن ایکمك هم دویه سویه‌کلرندن عبارت آش تقدیم ایتلدی. ایبده‌شلر زورراق طورمشقه اویره‌نگانلکدن آشنی اول قدر یاراتمادیلر. مین ایسه مخصوص آچغوب کیاگانلکدن بیك یاراتوب، طازا آشادم. آشاغان چاقده عمرگه کمگه قاری ایکان دیب کوزمنی توشورگالی ایدم. اول گل میکا قاری ایدی. شوندن صوك بر سوز اچقندردم، که بیرگه کروب کیته‌رلك بولدم: (ای امیر المؤمنین، خلق سینك آزراق طورمشکنی اوزگه‌رتووکنی، زورراق طوروکنی تلیلر) دیدم. بوکا کیفی کیتوب مینی اورشوب طاشلادی. آندان صوك یاکادن قایتاروب (نی ئه‌یتکان ایدك ئه‌لی؟) دیدی. مین (ای امیر المؤمنین، ایکمگك آشاودن بر کون الوك پشرلسون، ایتك‌ده بر کون الوك پشرلسون ایدی. شولای بولغانده ایکمك وایتك سؤیزی بولور ایدی) دیدم. شوندن صوك بر آز آچووی باصلدی‌ده (ای ربیع، تله‌ك بز بو اورونی آق کومه‌چلر،

(١) العقد الفرید روایتنده بونك وظیفه‌سی کونلك بیش درهم کورسه‌تله. ص ٥ ج ١

ژارقویلر وادامله برله طوتورر ایدك. فقط الله آندی زور طورمشقه بیریلونی عیب ایتوب (اذهبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا احقاف ۲۰) دیه‌در» دیدی. بوندن صوك ابو موسی‌گه مینی اورنمده فالدررغه باشقه‌لرنی آلشدررغه قوشدی» (۱)

عمر بن الخطاب فوق العاده قاطی کشی بولوب آنك مجابتی بتون خلقنك کوکللرینه نق سکشکان، آنك «دره» سی، «الدِّرة عمر أهيب من سيوفكم» (۲) دیه ضرب مثل قیلنه طورغان بولسه‌ده اول خلقه فوق العاده شفقتلی ومرحمتلی ایدی. یوقاروده ذکر ایتلگانچه آنك قاطیلغی بیگره‌کده اوزینك یاقنلرینه هم مأمورلرینه، همده طوغریلقدن یازغان وشریعتکه مخالف حرکتده بولونغان کشیلرگه قاراب ایدی. ضعیف ومحتاجلرغه، فقیر ومسکین‌لرگه ایسه اول فوق العاده مهربانلی ایدی. اول هر وقت ضعیف ومحتاجلرنك، فقیر ومیسکین‌لرنك حاللرن بالذات تیکشروب بوروب آنلرغه باردم ایته، قوللرغه آرتق آور اشلر اشلتکان کشیلرگه تنبیه‌لر یاصی، حیوانلرنی عذابلاوچیلرنی یاخود آنلرغه طاقتدن طش یوك صالوچیلرنی تأدیب ایته، بعضا حیوانلرنك یوکلرن اوز کوز آلدنده بوشاندروب طاشلی ایدی. یوقاروده ذکر ایتلگان، ابو عبیده‌گه یازغان مکتوبی بونی بیك آچق کورسه‌ته‌در. بر وقت عمر ناچار بیرده حاللرن کوتوب بورگان بر کتوچیگه اوچراب «فلان بیرده اولدن یاخشیراق. شونده باروب حاللرکنی اوتلاتورغه کیره‌ك. کتوچی حاللرینك فائده‌سن کوزه‌تورگه تیوش. قیامتده هر کتوچی اوزینك کوتکان نه‌رسه‌سندن ونیچك کوتدیکندن مسئولدر» دیدی. مسیب بن دارم: «بر وقت عمرنك بر دویه‌چینی طوتوب (دویه‌کی کوته‌ره آلماسلق نه‌رسه یوکلتکانسك) دیب صوغوب طورغانلغن کوردم» دیه‌در. اول عسکر خاتونلرینه مشقت بولماسون ایچون، امیرلرگه، عسکرلرنی جماعتلرندن آیروب دورت آیدن آرتق طوتماسقه امر بیره‌ایدی. (۳) بر وقت

---

(۱) الکامل للمبرد ۷٤ ج۱ «لذتلرکزنی دنیاده قیلوب بتردیکز» مضمونده‌در. (۲) «عمرنك طیاغی سزنك قلچلرکزدن قورقنچلیراق» معناسنده‌در.

(۳) بوکا سبب ایتوب اوشبو واقعه‌نی کورسه‌تلر: برکیچ عمر بن الخطاب عادتنچه مدینه اوراملرنده آنی مونی تیکشروب یورگان چاغده بر اویدن اوشبو شعرلرنی ایشتکان:

تطاول هذا اللیل تسری کواکبه — وارّقنی ان لا ضجیعاً ألاعبه

فو الله لولا الله تخشی عواقبه — لزحزح من هذا السریر جوانبه

ولکننی أخشی رقیبا موکّلاً — بانفسنا لا یفتر الدهر کاتبه

فخافة ربی والحیاء یصدنی — وأکرم بعلی ان تنال مراتبه

خلیفه درحال اویگه کروب شعرنی ئه‌یتوچی خاتونغه: «نی اشلاب بوندی شعر سویلاب یاناسك؟» دیگان. تیگی: «ایرمنی صاغندم. ئه‌لله نیچه آیدن بیرلی ایندی صوغشده یانا» — «سینك ناچار نیتك بولورغه اوخشی» — «الله صاقلاسون!» — «آلایسه بر آز صبر ایت. خبر یبه‌رورمن، قایتور!» دیدی. هم تیگی ایرنی چاقرتوب مکتوب یازدی. مونه اوشبو واقعه‌دن صوك خلیفه، قزی حفصه وباشقه‌لردن صوراشوب، عسکرنی عائله‌سندن دورت آیدن آرتق آیروب طوتماسقه امرلر طاراتدی. (تاریخ الخلفا ص ۵۵).

عمر بن الخطاب‌ه ابوسفیان بن حرب، سهیل بن عمرو وباشقه بر نیچه رئیسلر کیلوب، کررگه رخصت صوراغانلر ایدی. شول وقت صهیب وبلال کبك اصلده قول بولوب‌ده آزاد ایتلگان وبدر غزوه‌سینه حاضر بولغان بر نیچه کشی‌ده کررگه اذن کوتوب طورالر ایدی. عمر تیگی الوغلرنی قالدروب اوّلا بونلرغه اذن بیردی. ابوسفیان‌نك بوگا فوق العاده کیفی کیتوب «بو کونگی کبك خورلق کورگانم یوق ایدی. اوشبو قوللرغه کررگه اذن بیره‌ده، بزنی التفاتسز ایشك توبنده قالدرا» دیدی. بو اش عمر بن الخطاب‌نك تیگی بیوکلرگه بر طرفدن ادب بیرووی بولسه، ایکنچی طرفدن تیگی ضعیفلرگه الوغ شفقت ومرحمتی ایدی. بر وقت عمر بن الخطاب مکه‌گه کیلگانده بعض بر کشیلر ابو سفیان اوستندن شکایت ایتوب «ای امیر المؤمنین، ابوسفیان صو آغا طورغان یولنی ناپلاب طاشلادی. ایندی صو جیبلوب بزنك اویلرمز بیمریله‌چك» دیدیلر. شوندن صوك عمر، ابوسفیان‌دن صونی بوغان طاشلارنی برهم برهم آلدروب طاشلاندی. شولای ایتوب آکاردن بیش آلتی طاشنی آلدرغاچ کعبه‌گه قارشیلانوب: «شول الله‌غه شکر بولسون. که اول مکه اچنده عمرنی ابوسفیان‌غه امر ایتدروب‌ده، آنی بوگا اطاعت ایتدره طورغان قیلدی» دیدی. بوده بر جهتدن ابوسفیان کبك، باشقه‌لرنك جیلکه‌لرینه آطلانورغه تله‌گان الوغلرنی تأدیب ایتو بولسه، ایکنچی جهتدن مظلوملرنك حقلرن آلوب بیرو هم آنلرغه شفقت ومرحمت ایتودر.

عمرنك خلقنك مصلحتلرن کوزه‌تووی آنلرغه شفقت ومرحمتی غایت درجه‌ده ایدی. اول بتون وجودن شول یولغه صرف ایتکان، خلق راحتی ایچون اوز راحتن قربان ایتکان، خلق آراسنده عدالت اجرا قیلو، فقیر وفقراء، ضعیف ومحتاجلرنك قوللرندن طوتو آنك اخص آمالی ایدی. اول مملکتنك حالن غایت دقت برله نیکشروب طورا، ممکن بولغان بیرلرده اوزی بالذات تیکشروب یوری، کوندزلرده شولای ایتکان کبك کوب وقت تونلرده‌ده محتاجلر، یولدن کیسلوب قالغان مسافرلر یوقمی دیب مدینه‌تیره‌سنده آکدوب یوری ایدی. توبه‌نده ذکر ایتله‌چك اوشبو واقعه‌لردن بونی بیك آچق آکلارغه ممکندر: ۱) بر تون عمر بن الخطاب خلق یاتوب بتکاچ بازار میدانده اوت یاقطیسی کوروب مسافرلر بولووی ظن ایتکان وآنلرنك حاللرن باروب بلمسی کیلگان ایدی. شونلقدن عبد الرحمن بن عوف برله برابر بارمافچی بولوب آنك اویینه باروب ایشگن قاقدی. عبدالرحمن اوزی نماز اوقوب یاتا ایدی. ایشك قاغلوغه عبدالرحمن‌نك خاتونی چغوب ایشکنی آچدی‌ده «مین کروب الوك اورنیمه اوطوریم، آندان صوك کررسك» دیدی. عبدالرحمن نماز اوقوب طورا ایدی. عمر، عبدالرحمن خاتوننندن آشارغه صوراب آزراق آشاب آلدی. عبدالرحمن‌غه‌ده «نماز کنی قسقارتن قرا» دیدی. عبدالرحمن سلام بیرگاچ بونك تون اورتاسنده کیلووینك سببن صورادی. عمر «بازار تیره‌سینه یولچیلر توشکانلر. مدینه‌ده‌گی اوغریلر اوزلرینه جبر ایته‌رلر دیب قورقام. باروب شونلرنی

صافلیق» دیدی. بناءً علیه ایکاولاب تگیلر توشکان بیرگه یافن بر فالقو بیرگه باروب اوطوروب سویلهشه باشلادیلر. شول وقت بونلرغه تگیلر توشکان بیردن لامپا یاقتیسی کورندی. بونك اوزرینه عمر «تونل، یوقودن صوك لامپه یانماسقه قوشقان ایدم توگلمی؟ ئهیده ئهلی کملر ایکان آنلر» دیب تگیلرگه طابا بوری باشلادیلر. یافنراق بارسهلر نی کوزلری برله کورسونلر تگیلر بولچی بولمیچه، خمر اچوب، ذوق وصفا قوروب اوطوروچی یاش بیلکنچه کلر ایکان. عمر مسئلهنی آکلاو برله «ئهیده، کم ایکانلکارن بلدم ایندی!» دیب قایتوب کیتدیلر. ایرتهنگیسن عمر، تگیلرنك برسن چاقروب «کیچه ایبدهشلرك برله خمر اچوب اوطورا ایدکز بیت» دیدی. تیگی «قایدان بلدك، امیر المؤمنین؟» دیدی. «اوزم کوردم» دیدی، عمر. تیگی «الله سینی جاسوسلق قیلردن منع قیلمادیمی؟» دیدی. شوندن صوك عمر بونلرنی عفو ایتدی. (۱) عمرنك خلقفه قوی العاده شفقت ومرحمتلی بولوینه، تونارده بالذات اوزی چغوب خلقنك احتیاجن تیکشروب چوروینه مثال اولاره‌ق کیتردکمز اوشبو واقعه، اول زمانده‌غی عربلرنك معیشت واجتماعی حاللرندن بعض صحیفه‌لرنی بزگه آچا وانسان هروقت انسان بولفانلغن، هیچ بر وقتده اول فرشته بولماغانلغن آچق کورسه‌تهدر. ۲) بر وقت عمر بن الخطاب قولی اسلم برله «صرار» (۲)غه بارغانلر ایدی. شول وقت عمر بر بیرده اوت یانغانن کوروب «اسلم، بونلر یولچیلر بولورغه کیره‌ك. آغری کیچ وصالقونلق سببلی شونده طوقطاب قالغانلردر. ئهیده تیزره‌ك اوزلرینه باریق!» دیدی. آشیغا، آشیغا بارسهلر برخاتون قازان آصقان، یانده‌غی کچکنه بالالری قچقروب یغلاشوب اوطورالر ایکان. عمر بونلرغه باروب یتو برله سلام بیردی. خاتون سلام قایتارغاچ عمر بوکا «یافن کیلورگه ممکنمی؟» دیدی. خاتون «فائده‌ك تیه‌راك بولسه کیل، بوقسه ازومك یوق» دیدی. عمر تگیکارگه یافنلاشقاچ «نیك بو بالالر یعلیلر؟» دیدی. ــ «آچ بولغانغه کوره یغلیلر» ــ «صوك قازانده نرسه؟» بر نرسده یوق. تیك بوقلاب کیتکانچه یوانسونلر ایچون آصدم» عمر برله بزنك آراده الله بار ئهلی» ــ الله رحمت ایتکری. سزنك حالکزنی عمر قایدن بلسون؟» ــ «بزنك اشمزنی اوستینه آلوب، بزنك حالمزدن غافل یانامی؟» شوندن صوك عمر، اسلم برله غایت آشیغا بیت المال گه باروب بر قابچقفه اون، مای، ایت مایی، حرما، کیوملر وبر نیچه درهم آنچه صالوب طوتوردی‌ده اسلم گه «شونی آرقامه کوته‌رت ئهلی» دیدی. اسلم «ای امیر المؤمنین، اوزم کوته‌رهم» دیدی. عمر ئهلیگی سوزن اوچ مرتبه تکرار ایتدیکی حالده تیگی همان شول جوابنی بیردی. آخرده عمر «آناسز، قیامت کوننده مینم گناهمنی سین کوته‌رسکمونی؟» دیدی. شوندن صوك عمر قابچقنی کوته‌روب تیگی خاتون یانینه باردیلر وقابچقنی تگیکارگه بیردیلر. فقط عمر بونك برله گنه قالمیچه بالالرغه بالذات

---

(۱) تاریخ الکامل ۲۲ ج ۳ (۲) مدینه‌گه یافن بر اورون‌در. بو واقعه‌ده اسلم اورنینه عباس نی ذکر ایتوچیارده بار. مبدأ القراءة ده بونی عباس دیه قید ایتمش ایدك.

اوزی اون برله مایلی بولغاتوب بر نرسه پشروب بیردی. قازان آستن اوزی قاری واوزی اوره‌ایدی. قازانده‌غی نرسه‌پشکاچ خاتوندن صاوت صوراب اوزی صالوب بالالرغه بیردی. بالالر آشاب طویغانچه آنلر یانینده اوطوروب قابچقده قالغان نرسه‌لرنی خاتونغه بیروب بورولوب کیتدیلر. شول وقت خاتون «بویاخشیلغکنی الله‌قایتارسون. خلیفه‌لککه امیر المؤمنین‌دن سین مستحقراق ایکانسك!» دیدی. عمر بوکا «شولای، خیر دعا قیلا کور. امیر المؤمنین‌گه بارسالك ان شاء الله مینی آنده طابارسك!» دیدی. اسلم ئه‌یته: «شوندن صوك بر قدر چیتکه‌ره‌ك کیتدك‌ده عمر، آرسلان یاتقان توسلی تگیلرگه قارشی یاتدی. (طاغی بر براش اشله‌مه‌کچی بولاسکمی؟) دیدم. جواب بیرمه‌دی. بر آزدن صوك بالالر کولیشه، تورتوشه وکوره‌شه باشلادیلر، صوکره یاتوب یوقلاب‌ده کیتدیلر. بونی کورگاچ عمر الله‌غه شکرانه قیلا قیلا طوردی‌ده میکا قاراب (ای اسلم، آچلق بونلرنی یغلاتقان ویوقولرن قاچرغان‌ایدی. آنلرنك کولوشوب، آخرده یوقلاغانلرن کورمیچه کیته‌سم کیلمه‌دی) دیدی. مونه عمر شوندی حکمدار ایدی. ٣) ابو هریره «الله حقنده اوغلینه رحمت قیلسون. آچلق یلنده بر وقت آرقاسینه ایکی طورسق قولینه بر صاوت زیتون مایی کوته‌رگان حالده کوردم. بونی قولی اسلم برله آلماشلاب کوته‌روب بارالر ایدی. مینی کورگاچ «فایدن کیل‌سك ابو هریره؟» دیدی. یاقندن «دیدم‌ده تگیلرگه کوته‌رشوب کیتدم. شولای ایتوب صرارغه باروب یتدك. آنده محارب عربلرندن یکرمیلب عائله بار ایدی. عمر بونلردن صوراشوب آچلقدن کیلگانلکلرن بلگاچ کیومن صالوب طاشلادی‌ده بونلرغه آلوب کیلگان نرسه‌لرندن طعام پشروب آشاتدی. آندان صوك اسلم‌نی مدینه‌گه یبه‌روب دویه‌لر وکیملر کیتروب بونلرغه بیردی. آچلق کوته‌رلگانچی اول گل شوندی محتاجلرنی تیکشروب حاجتلرن دفع‌ایتوب بوری ایدی» دیه‌در. (١) ٤) بر کیچ عمر مدینه‌اوراملرنده یوزگان چاغده برمیدانغه‌کیلوب چغوب بوندن اوّلگی کون کورنمگان بر چاتر کوردی. چاترغه یاقلاشقاچ اچدن انغراشقان بر خاتون طاوشی ایشتدی. چاتر یانینده بر ایر اوطورغانن کوردی. شوندن ایر یانینه باروب سلام بیردی وآنك کم بولغانلغن صورادی. تیگی «صحرا کشیسمن، امیر المؤمنین‌دن بر آز مرحمت بولماسمی دیب کیلگان ایدم» دیدی. عمر بوکا «بونده نیندی طاوش ایشتدك؟» دیدی. بدوی «اوز اشکده بول ایندی، رحمت توشکوری!» دیدی. فقط عمر بوکا اصرار قیلغاچ «خاتونم بالاغه آوری» دیدی. «آنك یانینده بره‌ر کشی بارمی صوك؟» دیدی عمر. «یوق» جوابن آلغاچ تیزره‌ك اوینه قایتوب خاتونی ام‌گلثوم بنت علی‌گه «الله‌سیکا یولغه‌چغاروب قویغان اجرنی آلاسك کیله‌می؟» دیدی. ام‌گلثوم «نرسه اول، نیندی اجر؟» دیدی. عمر «بره‌رب خاتونی بالاغه آوری، یانینده هیچ کم یوق. باروب آکا ئه‌یتیلك قیلساك ثوابلی بولور ایدك!» دیدی. «باش اوستی، سین تله‌سه‌ك بارام!» دیدی، ام‌گلثوم

---

(١) تاریخ الامم ٢٤ ج ٥.

شوندن صوڭ عمر، خاتونینه کیرەك نەرسەلر آلورغه قوشوب اوزی قازان، یارما ومای آلوب چاترغه یونەلدیلر. ام گلثوم چاترغه کروب، عمر تیگی ایریاننده اوطوروب ئەلیگی یارما، مایدن بوطقه پشردیلر. خاتون بالا کیترگاچ ام گلثوم، عمرگه: «ای امیر المؤمنین، ایبده‌شکدن سیونچی آل. ایر بالا طابدی!» دیدی. بدوی «امیر المؤمنین» سوزن ایشتکاچ کوزی دورت بولدی. قورقوب چیتکەرەك طابچانا باشلادی. عمر بونی کوروب «اوّلده گیچه اورنکده بول، قوزغالما!» دیدی. شوندن صوڭ عمر آشنی چاترغه ایتوب، ام گلثوم گه خاتوننی آشاتورغه قوشدی. خاتون آشاب طویغاچ قازاننی چغاروب عمر گه بیردی. عمر قازاننی آلوب تیگی ایرنڭ آلدینه قویدی ده «آشا، سین بیت بو کیچ بورچولغان، یوقلاماغان کشی» دیدی. عمر کیتەر آلدندن تگیلگه ایرتەگه بزگه جارسڭ، حاجتکنی اوتەرمز» دیدی. هم اعرابی گه مکافات ومعاش بیروب اوزاندی. به ایندی عمر بن الخطاب نڭ کچوکلك وتواضعلغینه، شفقت ومرحمتینه، خلقینڭ احتیاجلرن دفع قیلووینه وآنارنڭ اشارینه اهمیت بیروینه، فوق العاده دیندارلق وتقوالغینه بوندن آرتق نیندی مثال کیرەك؟ الوغ بر پادشاه وپادشاه بیکه تون اورتاسنده طاتلی یوقولرن قالدروب بربدوی خاتونی آرتندن مشقتلەنوب، بورچلوب یوربار. پادشاه بیکه بالذات ئەبیلك قیلا، پادشاه، تگیلرگه بوطقه پشره. نیك بولای بولغاچ آنی خلقی سویماسون؟ نی ایچون آڭاردن صوڭ اهل اسلام آوز صولری قوروب آنی سویلەمەسونلر؟ نیك آنڭ اسمی قیامتکه قدر تسبیح اورنینه ذکر ایتلمەسون؟ عمرنڭ مذکور اشاری برجهتدن اوز اوستینه بوکل گان وظیفەسن بحق ادا اینوگه طریشو بولسه، ایکنچی جهتدن الله نڭ اجر وثوابینه نائل بولو ایچون ایدی. عمرنی بوندی ایتوب تربیه ایتکان نرسه شبهەسز دین ایدی. آنڭ دیندارلغی والله دن قورقووی بیگرەك آنی شول یولغه سوق ایتدی.

بر وقت عمر بن الخطاب غه بر کشی کیلوب: «مین جاهلیت وقتنده بر قزمنی بیرگه تریلەی کومگان ایدم. آنی اولماس بورون یا ڭادن چغاروب آلدق. صوڭره اوسوب یتوب بزنڭ برله اسلامیتکه کیلدی. بروقت اول زنا قیلوب حد قیلندی. شونڭ عارلگندن انتحار قیلا باشلاغانده کیلوب یتوب اوزن قوتقاروب آلدق. دوالاب جراحتلرن اوڭالتدق. صوڭندن اول غایت نق توبه اظهار قیلدی. حاضر آڭا برەودن یاوچی کیلدی. آنلرغه آنڭ عیبن ئەیتیمی، یوقمی؟» دیدی. بوڭا قارشی عمر: «الله ستر قیلغان نرسەنی میدانغه قویمانچی بولاسڭمی؟ اگر آنڭ اشن بر برکشیگه سویلەسەڭ، اوزڭنی بتون تیره یانغه عبرت یاصاب قالدررمن. آنی عفیفەنی ببرگان توسلی بیر!» دیدی. (١) مونه بو واقعه عمر بن الخطاب نڭ نی قدر خلقغه شفقت ومرحمتلی بولغانلغن، کشینی اویاتقه قالدرو ورسوایلقغه توشورودن غایت نق طارتنغانلغن آچق کورسەته در. بر وقت بر قز عمر بن الخطاب قه کیلوب اوزینڭ یوکلی بولغانلغن سویله گان ایدی. خلیفه، مجلسده حاضر

(١) شعبی دن روایت قیلنغان اوشبو واقعەنی رفیق بك العظم اشهر مشاهیر الاسلام ده ذکر ایتەدر. ص ٤٤٤

بولغان عبدالرحمن بن عوف، عثمان وعلی لردن بوحقده فتوا صورادی. عبد الرحمن برله علی «طبیعی حد اجرا قیلاچقسك. ئه‌الله الله حکمندن باشقه‌چه حکم ایتمك بولاسکمی؟» دیدیلر. عثمان بن‌عفان ایسه قرنك بواش ایچون حد قیلنه‌چغن بلمه‌گانلکن ذکر ایتوب حد اجراقیلماسقه کیکاش بیردی. خلیفه بونك فکرن معقول کوروب حد اجراقیلمادی. (١) بوده طبیعی آنك خلقغه شفقت ومرحمتندن کیل ایدی. ذاتا رسول‌الله اوزی‌ده حد قیلورغه برده آشقمی، ممکن قدر آنی توشورگه طریشه ایدی. آنك زماننده رجم قیلنغان اوچ دورت کشی برله بولغان آنك معامله‌سی بونی بیك آچق کورسه‌تەدر. بر وقت بر ایر خلیفه عمرگه کیلوب خاتونن طلاق قیلاچقلغن سویله‌گان ایدی. خلیفه‌نك «نی سببدن طلاق قیلاسك؟» دیب صوراوینه تیگی «سویمیم، شوناقدن طلاق قیلورغه‌ایتەم» دیدی. بوکا قارشی عمر «بتون عائله اشی سویوگه بناء قیلنغان دیب بله‌سکمونی؟ زوجیت حقن رعایت قیلورغه کیره‌ك. خلقنك سوزندن ویامانلاوندن صاقلانورغه کیره‌ك؟ (٢)» دیب تـگیکارگه کیری‌توشدی. خلیفه عمرنك عائله‌حیاتی وحقوق زوجیتـکه عائد اوشبوسوزی، آلتون برله‌ن یازلوب قویلورغه تیوش سوزدر. بروقت جریر بن‌عبدالله، خلیفه عمرگه کیلوب خاتونینك معامله‌سندن شکایت ایتکان ایدی. بوکا قارشی عمر «ئه‌یده تشکنی قص ایندی. آندی اشلر بولمی طورمی‌ایندی اول. مونه مینم‌خاتون‌ده مازامنی‌جیبه‌روب بتره. بر پیرگه چقا باشلاسەم، (بو توزه‌نووك بنی‌فلان نك قزلارن قاراو ایچون ایندی) دیه» دیدی. (٣) عمر بن‌الخطاب نك اوشبو قبیلدن بایطاق اشلری بوندن الوك‌ده ذکر ایتکانلکدن بو اوروندە اوشبونك برله کفایه‌لنه‌مز.

عمر بن الخطاب نك تواضعلغینه عقللر حیران بولورلقدر. اول الوغ بر مملکتنك الوغ حکمداری بولا طوروب شول قدر توبه‌نچیلکلی ایدی، که بو حقده آکا تاریخده مثال‌طابو آز بولور. اول اوزن مجلسده‌بولسون، باشقه‌اورونلرده بولسون باشقه‌لر برله‌تیگز طونا، باشقه‌لر هم بیك عادی کشیلر کیبنگاننی کیبنه، عادی‌کشی آشاغاننی آشی ایدی. اول «اگر بر بر مجلس بولوب‌ده میکا اورون بولوب باشقه‌لرغه اورون بولماسه، بو مین اوطورا طورغان مجلس توگلدر. مین باشقه‌لر برله مساوی بولورغه تیوش» دیه ایدی. بر وقت عمر برله بروو آراسنده آزراق سوز بولوب آلغان ایدی. شول وقت تیگی آکار «الله دن قورق!» دیدی. واقعه‌گه حاضر بولغان کشیلردن بری تـگیکار «امیر المؤمنین گه‌شوندی سوز سویله‌رگه نیچك جسارت ایته‌سك؟» دیدی. بونی ایشتوب عمر «ئه‌یتسون ئه‌یتسون. اول بیك گوزه‌ل سوز سویله‌دی. اگرده آندی‌سوز سویله‌مه‌سه‌کز سزده بزکت بولمایه‌چق. شولایوق آندی سوزنی قبول ایتمه‌سه‌ك بزده‌ده برکت بولمایه‌چق» دیدی. قادسیه مظفریت خبرن کیترگان مخبر آرتندن آنك جه‌یه‌و اولاره‌ق مدینه‌گه کیلوب

---

(١) مختصر جامع بیان العلم ١٤٨ منهاج السنة. ١٥ ج ٣ (٢) البیان والتبیین ١٨٣ ج ١.
(٣) العقد الفرید ٢٠١ ج ٣

کروی تواضعلق علامتی بولمی نی بولسون؟ طاعون یلنده عمر بن الخطاب شام غه «ایله» یولی برله بارغان ایدی. ایله گه یتهر آلدندن قولینك دویه‌سن آنلانوب، آکا اوز دویه‌سن بیردی. خلیفه نی قارشیلاوغه کیلگان خلق آکاردن «خلیفه قایده؟» دیب صوری باشلاغاچ اول بونلرغه «خلیفه آلدکزده» دیب جواب بیردی. تکیلر عمرنی طاشلاب آلغه کیتدیلر. ایله گه کرگاچ عمر استقبالچیلرغه «امیر المؤمنین ایله گه کردی ایندی» دیدی. استقبالچیلر خلیفه‌نك آللرنده‌غی کشی بولوون کوروب شاق قاندیلر.

عمرگه شام‌غه اوّلگی باریشنده براوتکل‌دن چغارغه طوغری کیلگان ایدی. اول دویه‌سندن توشدی ده باشماقلرن صالوب، دویه سن جیته‌کلهب اوتکلنی جه‌یه‌و چقدی. ابو عبیده بونی کوروب: «سین شام خاقی قاشنده بیك زور اش اشلهب طاشلادك!» دیدی. عمر بوکا «ای ابو عبیده، بو سوزنی سیندن باشقه کشی ئه‌یتسه طاغی‌ده برحال ایدی. سز بتون قوملر آراسنده ایك خور، ایك‌توبه‌ن، ایك‌یارلی قوم‌ایدکز. اسلامیت سببلی الله سزنی عزیز وقوّتلی قیلدی. الله دن باشقه‌دن عزت وقوّت طلب ایتسه‌کز، الله سزنی خور وذلیل قیلور» دیدی. مونه بو اشلر آنك توبه‌نچیلکن وتواضعن بیك آچق کورسه‌ته‌در. ابوبکر العنسی: «فوق العاده اسسی برکون زکات دویه‌لری طورغان اورونغه باردم. آنده عمر، عثمان وعلی بار ایدی. عمر باشینه کیومن بورکانکان حالده دویه‌لرنی برهم برهم آیروب، توسلرن ویاشلرن علی‌گه قچقروب ئه‌یتوب طورا، علی، کوله گه‌ده اوطوروب یازوب طورغان عثمان‌غه عمرنك سوزلرن املا قیلا ایدی. شول وقت علی، عثمان‌غه «شعیب قزینك (انّ خیر من استأجرت القوی الامین القصص آیت ۲۶) دیگان سوزن بلمسکمو؟ مونه قوی امین کشی شوشی ایندی» دیب عمرگه اشاره قیلدی» دیه‌در. (۱) بروقت عراق خلقندن عمرگه برایلچی هیئتی کیلوب آرالرنده مشهور احنف بن قیس بار ایدی. کون فوق العاده اسسی ایدی. هیئت عمرنی کوریك دیب بارسه‌لر، اول کیومینه تورولوب زکات دویه لرن آیروب ماتاشا ایدی. ایلچیلرنی کورو برله احنف که «کیومکنی صالده کیلوب اوشبو دویه‌لرنی آیرغه میکا یاردم‌ایت. مونده یتیملر، طوللر، میسکینلر حقی باربیت» دیدی. شول وقت بره‌و، ای امیر المؤمنین، بره‌ر قولنی بو اشکه قوشسه‌ك بولماسمی ایدی؟» دیگان ایدی. عمرنك بوکا کیفی کیتوب «میندن هم شوشی احنف دن ده قول کشی بارمی؟ بره‌و مسلمانلرنك اشلرن اوستینه آلسه آنلرغه قول بولادر. قولغه خوجه‌سی ایچون نیندی وظیفه‌لر مترتب بولسه، آکاده اهل اسلام طرفندن شوندی وظیفه‌لر مترتب‌بولادر» دیدی. ابوسلیمان: «بروقت مدینه‌گه کیلگان ایدم. عمر بن الخطاب نی اوستنده دگتلی کیوم بولغان حالده کوردم» دیه‌در.

---

(۱) اسد الغابه ۷۲ ج ٤ آیتنك باشی «قالت احداهما یا ابت استأجره» در. بو سوز شعیب قزی طرفندن موسی حقنده ئه‌یتلمشدر. علی، عمرنی موسی‌غه اوخشاتقان بولادر. آیتنك معناسی «ای ئه‌تی، آنی یاللا، خدمتکه آلغان کشینك ایك یاخشیسی قوتلی وامین کشیدر».

بر وقت عثمان بن عفان. اوزینك بر قولی برله «عوالی» ده گی ایمنیه سنده ایدی. کون فوق العاده اسسی ایدی. شول وقت اول یرافدن ایکی دویه نی قووب بارغان بر کشینی کوروب «نی اشلهب بو نرسه شوندی اسسیده بوری ایکان؟ بر آز صالقنایه توشکاچ یوریسه بولماس ایدیمی ایکانسی؟» دیدی. تیگی کشی بر آز یافنلاشقاچ قولینه «قارا ئه‌لی، کم ایکان شول!» دیدی. قول «کم ایکانن آچق ئه‌یته آلمیم. کیومن باشینه قاپلاغان بره‌و ایکی دویه ئه‌یده‌ب کیله» دیدی. بر آز یافنلاشقاچ عثمان، قولینه طاغی تیگینی قارارغه قوشدی. قول قارادی‌ده کیلوب «امیر المؤمنین ایکان!» دیدی. شوندن صوك عثمان باشن ایشکدن طغوب تگینك کیلگانن قاری باشلاسه‌ده، اسسی جیل ایسکانلك سببلی باشن کیری آلورغه مجبور بولدی. عمر کیلوب یتکاچ عثمان آکا «نی اشلهب بوندی اسسی وقتده چغوب یوریسك؟» دیدی. «مونه زکات دویه لرندن ایکی دویه مالدن آیرلوب قالغان. احاطه‌غه، باشقه مالاریانینه ایتوب قایتماقچی بولدم. آرتلرندن بارماسام یوغالوب نیتوب کیته‌رلرده، الله‌فاشنده مسئول بولورمن دیب قورقدم»، دیدی عمر. شوندن صوك عثمان «ای امیر المؤمنین، مونده کوله گه‌گه‌کروب استراحت ایت. دویه‌لرنی اوزم ایتدروب طاشلانورمن» دیسه‌ده «ضرر یوق، بار کوله گه‌ئه کر ایندی» دیدی. عثمان طاغی بر قات تکلیف ایتوب قاراسه ده خلیفه قبول ایتمه‌دی، دویه‌لرنی ئه‌یده‌ب کیتدی. شوندن صوك عثمان قولینه «مونه، قوی، امین کشیگه قاریسی کیلگان کشی، شوکا قاراسون ایندی» دیدی. (١) عمر بن الخطاب نك بوکا اوخشاشلی عجیب واقعه لری کوبدر. اول بتون راحتن مملکت فائده سینه وخلق منفعتینه صرف قیلوب، بتون اوبی، فکری آنلرنك مسعود وراحت یاشاولری، آنلر آراسنده عدالت اجرا قیلو بولدیغی حالده همان اوزنده زور مسئولیت حس ایته وخطبه‌سنده «الله برله یمین ایتوب ئه‌یتهم، که اگرده فرات بوینده بر بر دویه یوغالوب هلاك بولسه، شونك حقنده الله میندن سؤال قیلور دیب قورقام» دیه طورغان ایدی. عمر بن الخطاب نك نی درجه ده خلق منفعتن کوزه تکانلگینه واوزنده غایت زور مسئولیت حس قیلغانلغینه اوشبو توبه‌نده ذکر اینلهچك سوزلر شاهد بولسه کیره‌ك: اول عمرو بن العاص‌قه یازغان بر مکتوبنده اوشبو سوزلرنی سویلی: «ای عمرو، مین اوشبو امتنك اشی برله مبتلا بولدم. اوزمده ضعیفلك حس قیلا باشلادم. خلقم کوبه‌یدی، وجودم ضعیفله ندی. ایندی جناب‌الله دن کیمچیلك وقصورسز اوزینه آلوون صوریم. الله برله یمین ایتوب ئه‌یتهم، که مین سینك قول آستکده‌غی ایك براق یبرده بردویه اولب قالسه، شوکاردن مسئول بولورمن دیب قورقام» ٢٣نچی یل حج سفرنده خلیفه عمر ١٦دینار مصرف طوتقان ایدی. حجدن قایتقاچ بیت المال دن کوب آقچه صرف ایتووینه کوینوب «ای عبدالله،

(١) اسد الغابه ٧١ ج ٤.

اسراف ایتدك بیت!» دیدی. (۱) بوده عمرنك نی درجه ده تواضعلغن، توبه‌ن طورمش واوزنده زور مسئولیت حس قیلغانلغن کورسه‌ته‌در.

خلقنی سعی وعمل گه تشویق ایتوی.

عمر بن الخطاب بتون وجودن مملکتنی کیکایتو وبایتوغه، خلقینك عدالت فلاغی آستنده طنچ وراحت معیشت ایتولرینه صرف ایتکان برحکمدار بولوب، هر وقت خلق مصلحتن کوزه‌ته، دینی ودنیاوی اشلرنده آنلرغه رهبرلك ایته، آنلرنك دینی وظیفه‌لرن قصورسز ادا ایتولرینه هروقت دقت ایتکان کبك، دنیاوی اشلرینك کیدیشینه، اجتماعی واقتصادی حاللرینك توزه‌لووینه وترقی ایتووینه ده نق اهمیت بیره ایدی. اول، کوب یرلر فتح ایتوب عربستان خلقینك اقتصادی حاللرینك نهایت درجه ده یاخشروینه، خزینه‌دن بیریلوب طورغان معاشلر سببلی معیشتلرینك غایت درجه‌ده توزه‌لووینه سبب بولسه‌ده، بوبایلقغه‌غنه قناعت ایتوگه راضی توگل، آنلرنك سعی واجتهادلرن، هنروکسب که بیریلولرن، سودانی ترقی ایتدرولرن تلی ایدی. قرآن کریمده‌گی «توکل» برله امر ایتکان وتوکل ایتکان کشیلرنی مافتاغان آیتارنی ظاهرینه حمل ایتوب، کسبسز نیمز طنچ وراحت کنه یاتارغه تله‌گان بعض بر آدملرنك بوانووی، آنی خلقنی سعی وعمل گه تشویق ایته‌رگه بیگرەك ده مجبور ایته ایدی. معاویه بن قُرّه ئه‌یته: «بر وقت عمر بن الخطاب یمن خلقندن بر نیچه کشینی کوروب نی اشلیب طورغانلقارن صورادی. تگیلر (بز الله‌غه توکل ایتکان کشیلرمز) دیب جواب بیردیلر. بوگا قارشی عمر (یالغان سویلیسز. توکل قیلو آلای تیك یاطو برله بولمی. توکل ایتکان کشی اورلوغن بیرگه صالاده، الله‌نك مرحمتن کوتوب طورا) دیدی» اول، اوشبو سوزی برله تگیلرنك «توکل» گه خطا معنا بیرگانلکلرن، توکلنك، سعی وعمل گه منافی توگللگن آگلاتیشدر. واقعا قرآن کریم‌ده سعی وعمل برله امر ایتمش، رسول الله‌ده سعی وعمل گه فوق العاده ترغیب ایتمش ایدی. شولای بولا طوروب ملت اچنده بوندی یالقاو وتیك یاتونی یارانقان کشیلر طبیعی، بولادر. عمر بن الخطاب مونه شوندی کشیلرنی طامرندن قوروتورغه طرشقان بولا. اول بر وقت قاریلرغه اوچراب: «ای قاریلر، باشلرگزنی توبه‌ن صالوب یورمه‌گز، کوته‌رگز. حق یول آچق بیت. یاخشیلق وخیرانقه طرشگز، بر برگزدن اوزوشگز. فقط خلق اوستینه یوك بولوب یاتمه‌گز!» دیمش ایدی. اول قاراب طوروشقه ماتور وطازا بر یکت کورسه، آنك نیندی کسب ونیندی هنر ایه‌سی ایکانلگن صوری، اگرده کسب وهنری یوقلغن بلسه اول آنك کوزندن توشه ایدی. بروقت اول برکشینك مسجده عبادت برله کوب وقت اوزدرغانلغن کوروب: «سینك، عائله‌ك ایچون کسب ایتوب یوروه‌ك، نماز وقتلرندن باشقه وقتلرده مسجده اوطوروگدن آرتغرافدر» دیدی. بره‌ونك آغاچ اوطورتوب باتمچه آصرارغه کرشکانلگن کوروب: «بیك گوزه‌ل ایته‌سك، بو اشگنك دینگنی صاقلاو ایچون‌ده درجه‌گنی صاقلاو ایچون‌ده فائده‌سی بولور» دیدی. اول تجارت حقنده بعضا خلقده مصلحتلر

(۱) تاریخ الخلفاء ص ۵۵.

بیره، آنلرغه تجارتنك یوللرن کورسه‌توب ماتاشه ایدی. و: «دویه‌آلسه‌کز، زورنی، سیمزنی آلوکز، چونکه آندان فائده‌لانه آلماسه‌کز قیمتن یوغالتماس، صاتارسز!» دیه، «بره‌و برسودانی اوچ مرتبه تجربه قیلوب‌ده اوکماسه، ایکنچی‌سوداغه کرشسون!» دیه ایدی. سیرین بو، اصل ایرانلق بولوب مشهور تابعی محمد بن سیرین‌نك آتاسی‌در.) «بر وقت عمر بن الخطاب برله آقشام نمازن اوقودم. قولمده بر توینچك طاوار بار ایدی. خلیفه میندن «بو نرسه؟» دیب صورادی. — «طاوار، بازارده صاتو آلو ایتدم» دیدم. شوندن صوکه خلقه قاراب «ای قریش خلقی، بونلر (عجملر) تجارتکزنی قوللرکزدن آلماسونلر، تجارت بیت اول امیرلکنك اوچدن بری، دیدی» دیه‌در. بر وقت اول خلقه: «الله‌دن رزق، صوراب تیك گنه یاتماکز. بله‌سز بیت کوك آلتون کموش‌یاودرمی. الله خلقنی بر برسی سببلی رزقلندره» دیدی هم «فاذا قضیت‌الصلوة فانتشروا فی‌الارض وابتغوا من‌فضل‌الله الخ‌الجمعه آیت ١٠.» آیتن‌اوقودی. ابوظبیان الازدی: «بر وقت میکا عمر بن‌الخطاب کوبمو مالك مالك بار، دیب سؤال بیردی. ایکی‌مك بیش یوز درهم، دیب جواب بیردم. بوکا قارشی (آکاغنه قناعتله‌نوب یاتما، مال آلوب اورچت، چونکه بر وقت معاشلرکزنك کیسلووی بیك ممکن!) دیدی دیه‌در. عمر بن الخطاب بوخصوصده اوزی‌ده خلقه اورنه‌ك بولاایدی. اول خلیفه وقتنده مدینه‌ده باقچه تربیه ایتمه ویمشلر اوسدره ایدی. آنك خلیفه وقتنده تجارتن دوام ایتدرگانلکی ده روایت اینله‌در. (١)

دینده یکللك قیلوری

اسلامیت غایت ساده، طوتووی ایك بیکل، طورمش برله ایك اویوشا طورغان بر دیندر. قرآن کریم، «یرید الله بکم الیسر ولا یرید بکم العسر الخ بقره ١٨٥ (٢)»، «وما جعل علیکم فی‌الدین من حرج حج آیت ٧٨ (٣)» «وما یرید‌الله لیجعل علیکم فی‌الدین من حرج مائده آیت ٦ (٤)» آیتلری برله بو حقیقتنی بیك آچق کورسه‌تەدر. صاحب الشریعة اوزی‌ده بتون کوچی برله شول بیکل وساده دیننی شول حالنچه قالدررغه طریشه، خلقه آور تکلیفلر یوکله‌تودن غایت نق اجتناب قیلا ایدی. آنك، یمن‌گه دین اوگره‌تو ایچون یبه‌رگان معاذ بن جبل برله ابو موسی الاشعری‌گه «یَسِّرا ولا تُعَسِّرا، بَشِّرا ولا تُنَفِّرا» (٥) دیه توصیه‌ده بولنووی بوکا بیوك دلیلدر. اول اصحاب کرام‌غه ئه‌الله نیندی فتوالر صوراب توبچکله‌مه‌سکه وجنتکله‌مه‌سکه قوشا، اوّلگی قوملرنك شول توبچکله‌و وجنتکله‌و آرقاسنده آور تکلیفلر آستنده قالغانلقلرن ایسلرینه توشوره ایدی. آنك وداع حجنده اعمال حج‌گه متعلق سوزلر صوراوچیلرغه گل «افعل ولا حرج»، «افعل

---

(١) تاریخ الخلفاء ص ٥٠ عمرنك کسب وهنرگه تشویق حقنده‌غی سوزلری البیان والتبیین، العقد الفرید، مختصر جامع بیان‌العلم وفضله، کنزالعمال، تاریخ الخلفاء واشهر مشاهیرالاسلام‌لردن آلندی.

(٢) الله سزگه یکللکنی تلی، آورلقنی تله‌می. (٣) سزگه دینده طارلق وقصنقیلق قیلمادی. (٤) الله سزگه دینده طارلق وقصنقیلق قیلورغه تله‌میدر. (٥) خلقغه یکللك قیلکز، آورلق قیلماکز. خلقنی شادلاندرکز، اورکونمه‌کز. مسلم ٦٢ ج ٢.

ولا حرج» دیبووی بونی بیك آچق کورسه‌تەدر. رسول الله‌نك کیره‌ك نعلی وکیره‌ك سوزی برله اصحابنی دینده تشدید قیلودن منع ایتووی، آنك سیرتن اوقوغان کشیلرگه بیك معلومدر. اسلام دینینك رسول الله ئەیتکانچه «شریعت سمحاء» بولوون باو ایچون ئەلیگی اعرابی واقعه‌سن ایسکه توشورو اوزی کافی بولسه کیره‌ك. (١)

رسول الله‌دن صوك اش باشینه کیچکان خلیفه‌لرده بو خصوصده رسول الله ازندن باروب، خلقنی دینده اعتدالگه دعوت ایتەلر، افراطقه کیتمه‌سکه، دینك ساده‌لگن جویماسقه توصیه ایتەلر، دینده افراطقه کیتوب، تورلی بدعتلرگه یول آچوب اقتصادی واجتماعی حیاتلرینه خلل کیترولرندن، دنیاوی اشلرن سکته‌گه توشورولرندن قورقالر، بناء علیه بو خصوصده تدبیرلر قیلالر ایدی. فتوحات سببلی عربلرنك تورلی دین خلقی برله آرالاشوب، آنلر کبك افراطقه کیتو وتورلی بدعتلرگه بیریلو احتمالری بونلرغه بو خصوصده دقت ایتەرگه بیگرەك ده مجبوریت کورسه‌ته ایدی. خلفاء راشدون آراسنده بو مسئله‌گه ایك دقت ایتکان وبو خصوصده ایك اوباو حرکت ایتکان ذات عمر بن الخطابدر. اول حجر اسودنی اوبکان چاقده «مین سینك بر طاش ایکانلگکنی، فائده وضرر کیترمه‌گانلگکنی بیك یاخشی بلەم. اگرده رسول الله اوبمه‌گان بولسه، سینی اوبمه‌س ایدم» دیه ایدی. (٢) رکنی استلام قیلغانده‌ده «رسول الله سینی استلام قیلماغان بولسه، استلام قیلماس ایدم» دیه ایدی. (٣) عمر بن الخطابنك بو اشی طبیعی، حجر اسوده ئەلله نیندی خاصیتلر بارلق، آکارده فائده وضرر کیترو قوه‌سی بارلق اعتقاد قیلنوب کیتوگه یول قالدرماو ایچون ایدی. آنك، خلقنك «شجرة الرضوان»نی تعظیم ایتمه باشلاغانلقلرن وآنك توبینه باروب نماز اوقی باشلاغانلقلرن ایشتوب آنی کیسدروب اورنن بلمسز ایتوب طاشلاتووی‌ده اوشبو مقصدغه مبنی ایدی. عرب فاتحلری ایران‌ده سوس شهرن فتح ایتکاچ آنده بر قبرنك «دانیال» پیغمبر قبری دیه تعظیم قیلنغانلغن وآکاردن حاجتلر صورالغانلغن، یا کفرلر طلب قیلنغانلغن کورگانلر وخلقینك اوتنووی بوینچه آکا تیمه‌گانلر ایدی. ابو موسی الاشعری بو حقده خلیفه‌گه مکتوب یازغاچ، اول آکا آنی بلمسز ایتدررگه امر ایتوب مکتوب یازدی، بناء علیه قبر بلمسزلەتلدی. بر وقت اول حج سفرنده جماعت برله نماز اوقوغاندن صوك بعض کشیلرنك بر اور ونغه آشغوب باروب نماز اوقوغانلقلرن کورگان وبونك سببن صوراغان ایدی. «رسول الله

---

(١) بروقت براعرابی رسول الله‌غه کیلوب «ای رسول الله، میکا شوندی برعمل کورسەت، که آنی قیلسەم جنتکه کریم» دیدی. بوکا رسول الله «الله‌غه عبادت قیل، آکا هیچ بر نەرسه‌نی شریك قیلما، فرض نمازنی ادا قیل، فرض زکاتنی بیر، رمضان روزه‌سن طوت!» دیدی. شوندن صوك اعرابی «بوکا آرتدرمام‌ده» کیمونمه‌م‌ده» دیدی. بونك اوزرینه رسول الله «برەو جنت اهلندن بولغان کشینی کورەسی کیلسه بوکا قاراسون» دیدی. مسلم ٢٥ ج ١ بو حدیث بیك آز باشقەلق برله بایطاق صحابی طرفندن روایت ایتلر.

(٢) مسلم٤٨٧-٤٨٨ ج١ نسائی ٣٨ ج ٢. ابوداود٢٥٨ ج١ بو، عباره‌ده آزغنه باشقالق برله بخاری، (١٥١ ج ٢) ترمذی (١٠٥ ج٢) وباشقەلرده‌ده تورلی کشیلردن روایت قیلنه‌شدر. (٣) بخاری (١٥١ ج٢)

نماز اوقوغان اورون بولغانلقدن تبرکه‌نوب نماز اوقیلر «جوابن آلغاچ» سزدن الوك کیلگان امتلرده پیغمبرلرینك اورونلرن عبادت اورونی ایتوب، تعظیم ایتوب خراب بولدیلر. شول اورونده نماز اوقورغه طوغری کیلسه اوقوگز، یوقسه قصدا طوقتاب عبادت ایتمه‌گز!» دیدی. (١)

عمر بن‌الخطاب اعتقادی مسئله‌لرده قرآن صرغان ازدن چغلمارغه نق دقت اینکان وبو خصوصده اوزی بالذات اورنه‌ك بولوب قطعی تدبیرلر قیلغان کبك، عمل وعبادتکه عائد اشلرده ده اعتدالگه دعوت ایته، آرتق عبادتکه بیریلوب کیتوب دنیاوی اشلرگه سکته کیتروگه مانع بولورغه طریشه ایدی. بر وقت اول ایرته نمازندن صوك: «فلان کشی مسجددە کورنمه‌دی، اول قایده ایکان؟» دیب صورادی. بوگا قارشی بعضلر «اول کیچ اویاو طوروچه‌ن کشی، احتمال یوقلاب قالغاندر» دیدیلر. شول وقت عمر «تون بوینچه یوقلاب‌ده، ایرته نمازن جماعت برله ادا فیلسه آرتغراق بولور ایدی» دیدی. بر وقت اول بره‌ونك عمر بویی روزه طوتقانلغن ایشتوب تگینی «ای دهر، آشا، ای دهر، آشا!» دیب قامچی برله قینادی. خلیفه عمر بر وقت حاجت خانه‌دن قرآن اوقوب چغوب کیله ایدی. شول وقت «ابو مریم» اسمنده بره‌و «ای امیرالمؤمنین، طهارتسز قرآن اوقیسکمی؟» دیدی. بوگا قارشی عمر «مسیلمه‌می سیگا بونی قوشدی؟» دیدی. بر وقت اول صوفیلق اظهار قیلوب صالنوب طورغان بر کشینی کوروب، دره‌سی برله برنی قوندردی‌ده «بزنك دینمزنی اوترمه!» دیدی. (٢) عمر بن‌الخطاب‌نك دینده تشدید قیلوغه قارشی بوندن باشقه واقعه‌لری‌ده باردر. اول بو خصوصده اوزی بالذات خلقغه اورنه‌ك بولورغه طریشه وکوندزلرده فرض نمازلر برله اکتفا قیلوب بعض بر نفل نمازلرن کیچکه قالدرا، عبادتکه بتونله‌ی بیریلوب کیتو دولت اداره‌سینه وخلق اشن قاراوغه خلل کیتره، دیه ایدی. ذاتا عمر بن‌الخطاب وباشقه کبار اصحابنك‌ده صوفیلق وتقوالقلری بیل بوکره‌یتوب، کوز چکره‌یتوب، باشنی توبه‌ن صالوب یورودن، سویله‌گانده آورو کشیلر توسلی آقرنغنه سویله‌و، یه‌شللی قزللی طاوشلر چغارو، ئه‌لله نیندی کیك واوزون به‌شل وآق کیوملر کیودن عبارت بولمیچه، ساده طورمشدن، دنیا لذتینه آرتق بیرلمه‌ودن، کوکل‌تقوالغندن عبارت ایدی. ام‌المؤمنین عائشه صوفیلق اظهار قیلوب اولك توسلی طورغان بره‌ونی کوروب آنك کم بولغانلغن صوراغان، «قاریلردن برسی» جوابن آلغاچ «عمر بن‌الخطاب‌ده قاری ایدی. فقط ئه‌یتسه ایشتدروب ئه‌یته، یوروسه، شه‌ب یوری، صوقسه آورتدروب صوغه ایدی» دیدی. (٣)

عمر بن الخطاب‌نك اصحاب کرامغه رسول‌الله‌دن حدیث روایت ایتوده احتیاط برله اش قیلورغه، حدیث روایتن ممکن قدر آزایتورغه قوشووی‌ده بعینه اوشبو مقصدقه، یعنی دین‌نی «کتاب الله» وآنی شرح وایضاح قیلغان «سنت عملیه» صرغان دائره‌دن

(١) منهاج السنة ١٣٢ ج١ (٢) الکامل للمبرد ٢٧٣ ج١ (٣) الکامل للمبرد ٢٧٣ ج١.

چفارماق، یکللك وساده‌لکدن عبارت اصل حالنده قالدرو مقصدینه مبنی ایدی. واقعا رسول‌الله‌دن روایت قیلنغان حسابسز وصانسز حدیثلرنك بتونله‌ی دین دیه تلقی ایتلوب، اهل اسلام‌نك یورش طورش، کیوم صالوم، آشاو اچو کبك بتون معیشتلرینك دین برله چورنالوب بتووی وشول سببلی اسلام عالمینك اقتصادی واجتماعی ترقیلرینه غایت بیوك سکته کیلووی نظر اعتبارغه آلنسه، عمر بن الخطاب‌نك اوشبو معامله‌سن تقدیر ایتمه‌مك ممکن توگلدر. بز، احادیث قولیه حقنده سویله‌یه‌چك سوزمزنی آزغنه صوگه قالدروب، عمر بن الخطاب‌نك حدیث روایتینه فارشی بولغان سوز وتدبیرلرن ذکر ایتمز: عمر بن الخطاب قرظه بن کعب وابیده‌شلرن کوفه‌گه یبه‌رگانده «صیرار»غه قدر جه‌یه‌و اولاره‌ق آنلرنی اوزانا بارغان ایدی. آنلر برله کورشکان چاغده «بله‌سزمو، سزنی نی‌ایچون اوزانا کیلدم؟» دیدی. تگیلر «رسول‌الله نك اصحابی بولغانلغمز ایچون حرمت ایتوب اوزانا کیلگانسکدر!» دیدیلر. بوکا فارشی عمر «مینم‌سزنی اوزانا کیلووم سزگه بر سوز سویله‌و ایچوندر. مینم سزنی اوزانا کیلووم ایچون شونی کوکللرکزده طوتارسز دیب امید ایتمم. شوندی قومگه بارا سز، که آنلرنك کوکره‌کلرنده قازان قایناغان توسلی قرآن طاوشی ایشتلور (یعنی قرآن‌نی کوب اوقورلر). سزنی کوردیلر ایسه «موینلرن صوزوب رسول‌الله‌نك صحابه‌لری کیلدی!» دییشورلر. آنلرغه رسول‌الله‌دن حدیث روایتن آزایتمکز. مین‌ده سزگه شریکمن» (۱) دیدی. اوشبو سوزنی سویله‌وچی قرظه بن کعب «بوندن صوك رسول‌الله‌دن حدیث روایت ایتمه‌دم» دیه‌در. ایکنچی روایته آنك حدیث روایت اینوون اوتنوچیلرگه «عمر بن الخطاب قوشمادی» دیب جواب بیرگانلکی ذکر ایتله‌در. بر وقت ابو موسی الاشعری، عمر بن الخطاب‌نك ایشگینه کیلوب، کررگه اوچ مرتبه اذن صوراغان، جواب فایتاروچی بولماغاچ بوریلوب کیتکان ایدی. عمر بن الخطاب بونك آرتندن کشی یبه‌روب کیری فایتارتدی‌ده: «بز مشغول ایدك، نیك آزراق کوتوب طورمادك، بوریلوب کیتدك؟» دیدی. بوکا فارشی ابو موسی: «رسول‌الله، بره‌و اوچ مرتبه اذن صوراب‌ده جواب آلماسه، کیری فایتوب کیتسون!» دیگان ایدی. شونلقدن فایتوب کیتدم، دیدی. بونی ایشتو برله خلیفه غایت حدتکه کیلوب «ئه‌یتکان سوزیکه شاهد کیتر، یوقسه اوزکنی پشره‌چکمن!» دیدی. بناء علیه ابو موسی غایت قورقوب تومله‌ری قاچوب ئه‌لیکی حدیث‌که شاهد ازله‌رگه کیتدی. هم ابی بن کعب، ابو سعید الخدری وباشقه برنیچه کشیدن عبارت مجلسکه باروب، ابو سعیدنی شاهدلکه آلوب کیلدی (۲). ابو موسی الاشعری کبك بیوك صحابی‌دن آنك، سویله‌گان حدیثینه شاهد کیتررگه قوشووی حدیث روایت ایتوگه فارشی بولغانلغن بیك آچق کورسه‌ته‌در. اول

---

(۱) ابن ماجه ۹ ج ۱ قرظه بن کعب‌دن روایت‌قیلنغان اوشبو واقعه‌نی ابن‌عبدالبر «جامع‌بیان العلم»نده ذکرایته‌در. اول ذکر ایتکان حدیث‌ده «آز ایتکز» اورننده «روایت ایتمه‌کز» عباره‌سی قوللانلا. مختصر جامع بیان العلم وفضله ص۱۷٤. (۲) صحیح مسلم ۲۳٤-۲۳٦

بعض صحابه‌لرنك رسول الله دن حديث روايت ايتوگه بيك يومارتلانوب كيتكانلكلرن ايشتوب، آنلرنى اوز يانينه، مدينه‌گه چاقرتقان، حديث روايت ايتودن آنلرنى بالكل منع ايتكان، مدينه‌دن چغارغه ايرك بيرمه‌گان ايدى. اوشبو جمله‌دن مدينه‌گه چاقرلغان صحابه‌لر آراسنده ابو الدرداء، عبدالله بن خذيفة، عقبه بن عامر، ابوذرلر بار ايدى. (۱) حديثنى بيك مول روايت ايته طورغان ابو هريره‌گه آنك: «حديث روايت ايتودن البته طوقتايه‌چقسك، يوقسه اوزكنى «دوس» كه سوره‌چكمن!» ديگانلكى، كعب الاحبارغه: «البته حديث روايت ايتونى طاشلايه‌چقسك، يوقسه اوزكنى يهودلر آراسينه سوره‌چكمن!» ديگانلكى روايت ايتله‌در. (۲)

عمر بن الخطاب‌نك اوشبو صحابه‌لرنى حديث روايت ايتودن منع ايتووى، بردن رسول الله‌دن نقل قيلنغان هر سوز دين ديه تلقى ايتلوب تشديدگه وابتداغه يول آچلودن قورقغانلقدن، ايكنچيدن سوء حفظ سببلى رسول الله سويله‌مگان سوزنك آكا اسناد قيلنووندن قورقغانلقدن ايدى. واقعا رسول الله من كذب علىّ متعمدا فليتبوأ مقعده من النار» (۳) حديثى برله اوزى سويله‌مگان سوزنى آكا اسناد قيلوب سويله‌و-چيلرنى غايت شدتلى صورتده تهديد ايتكان ايدى. شونك ايچون‌ده كبار اصحاب عموما حديث روايت ايتوده فوق العاده احتياط برله طاورانالر، اورونلى اورونسز برده‌يبه‌رلميلر، اوزلرنچه بيك ضرورت حس ايتكان چاقده‌غنه روايت ايته‌لر ايدى. اوچنچى خليفه عثمان بن عفان: «رسول الله‌دن حديث روايت ايتمه‌وم، آكاردن حفظ ايتوده باشقه‌دن كيم بولغانلغمدن توگل، بلكه آنك (من قال علىّ مالم اَقُلْه فليتبوأ مقعده من النار) ديگان سوزن ايشتكانلكم ايچوندر» ديه ايدى. (٤) عبدالرحمن بن ابى ليلى: «زيد بن ارقم‌دن رسول الله‌دن حديث روايت ايتوون اوتنگان ايدك. بوكا قارشى اول (كبرنا ونسينا والحديث عن رسول الله شديد) ديدى» ديه‌در. (٥) شعبى ئه‌يته: «ابن عمر برله بوريل بوينچه صحبتداش بولدم. شول وقت اچنه برگنه حديث روايت ايتكانلكن‌ده ايشتمه‌دم» (٦) السائب بن يزيد: «سعد بن مالك (سعد بن ابى وقاص) برله مدينه‌دن مكه‌گه قدر بولداش بولوب باردم. شول وقت برگنه حديث روايت ايتكانلكن‌ده ايشتمه‌دم» ديه‌در. (٧) ١٧ نچى يل ايمپيراطور هرقل‌نك حمص ودمشق‌لرنى فايتاروب آلوايچون يبه‌رگان كوچلى اردوسينه قارشى هجوم ياصار آلدندن باش قوماندان ابوعبيده بن الجراح اوشبو مضمونده سوز سويله‌گان ايدى: «بوكون نك، كيله‌چگى‌ده بار، نرك قالغان كشيگه مالى، بيرى

---

(۱) المنار واسطه‌سيله ابن عسا كردن ۸٤۹ ج ۱۰ (۲) المنار، ابن‌عسا كردن ۸٤۹ ج ۱۰

(۳) بونى، متواتر المعنى حديث ديلر. معناسى «بروو مينم اوستيمه قصدا يالغان سويله‌سه، اوتدن بولغان اورنن حاضرله‌سون!» (٤) بونى احمد وابويعلى روايت ايتمشدر. (٥) ابن ماجه ۸ ج ۱ قارتايدق، اونوتوچان بولدق، رسول الله‌دن حديث روايت ايتو آور اشدر، معناسنده‌در. (٦) ابن ماجه ۸ ج ۱.

(٧) ابن‌ماجه ۹ ج ۱.

اوز قولنده قالاچق. اولکان کشیکه ایسه شیادت نصیب بولاچق. الله‌غه حسن‌ظن قیلکز، شرکدن باشقه قیلغان گناهلرکز، سزگه اولمنی ناچار کورسه‌تمه‌سون. الله‌غه توبه‌قیلکز، شهید بولوغه کوکلکزنی برکتکز. بو، یالغان سویله‌ب طورا ملورغان وقت توگل. مین شهادت بیرم، که رسول‌الله (بره‌و، الله‌غه هیچ‌بر نرسه‌نی شریک‌قیلمیچه اولسه، جنت‌که‌کره‌چک) دیدی» دیدی. ابوعبیده‌نک اوشبو نطقی عسکرگه غایت درجه‌ده روح کرتوب، ایمپیراطور عسکرینه قطعی صورتده غالب کیلدیار. غلبه صوکنده ابو عبیده عسکرنی جیوب اوشبو سوزلرنی سویله‌دی: «قورقافلق ویالقاولق قیلمه‌کز، الوغ درجه‌لرگه منودن طارتنماکز، اگرده مبن بزدن برگنه کشینک سلامت قالاچغن بلسه‌م‌ده، بو حدیثنی سویله‌ماس ایدم» دیدی. مونه الوغ صحابی ابوعبیده‌نک حدیث روایت ایتو حقنده فکری اوشبو ایدی. اول فوق العاده ضرورت وقتنده، عسکرنی شجاعتکه، اولمدن قورقماسقه دعوت ایتوب انلرده روح کوته‌روگه بیوک احتیاج توشکان بروقتده، رسول‌الله‌دن ایشتکان برحدیثنی سویلی‌ده، صوکندن آنی سویله‌وینه اوکنه، اوزلکندن اوکنوب کنه قالمیچه عسکرن‌جیوب بوحدیث که اشانوب سعی وعمل‌دن‌طوتاماسقه، الوغ درجه‌لرگه آشقنودن کیری‌طورماسقه توصیه قیلا، اوزینک بو حدیثنی روایت ایتوچی قالماس دیه ظن ایتکانکه کوره کنه سویله گانلکن اعلان قیلا.

واقعا اسلام ملتینک، اجتماعی واقتصادی جهتدن فوق‌العاده توبه‌ن‌قالولرینه، بتون ملت آراسنده ایک توبه‌ن، ایک حقیر، ایک ذلیل بر ملت بولوب قالولرینه شوندی حدیثلرنک غایت بیوک تأثیری بولوون انکار ایته‌رگه مجال یوقدر. خصوصا بوندی حدیثلرنی اساس طوتوب بعض بر اغراض سافله أربابی، یاخود اشسزلک ویالقاولغه آلشقان عالم اسمن کوته‌رگان جاهللر، صوفی وتقوا اسمن کوته‌رگان آزغنلر طرفندن اویدرلغان ساچمه صاپانلر، اسلام ملتینه وبا میکروبی کبک تأثیر ایتوب آنی غایت مهلک اجتماعی خسته‌لککه اوسته‌دی. ابوعبیده‌نک مذکور حدیثنی روایت ایتووینه اوکنووی رسول الله اوستینه یالغان سویله‌ودن وبناءعلیه ئه‌لیگی تهدید آستینه کرودن قورقغانلقدن توگل ایدی. چونکه آنک (طبیعی باشقه اصحاب کرام‌نک‌ده) رسول الله سویله‌مگان نرسه‌نی آکا اسناد قیلو احتمالی قطعیا بولماغان کبک، بوندی قسقه‌غنه حدیث‌ده اونوتو، سؤحفظ احتمالی‌ده یوق ایدی. آنک اوکنووی یوقاروده ئه‌یتلگانچه هیچ شبهه‌سز خلقغه‌یالغاولق واشسزلککه بیریلوب، دنیاوی اشلرینه، اجتماعی واقتصادی کیدشلرینه سکنه عارض بولوودن قورقغانلقدن ایدی. عمربن الخطاب‌نک‌ده حدیث روایت ایتو مسئله‌سنده اصحاب کرامغه‌غایت احتیاط برله اش قیلوغه توصیه‌قیلووی، بعض برحدیث روایت ایتوگه بیرلگان صحابه‌لرنی اوزیانینه آلدروب آنلرنی نظارت آستنده طوتووی، بعضلرن بتونله‌ی مدینه‌دن سورو برله تهدید ایتووی البته شولوق مقصدغه مبنی ایدی. یرافدن کوره طورغان عمرنک اوشبو تخمینی غایت طوغری چقدی. بر وقتلر اهل اسلام‌نک بتون اشی دیرلک

حدیث روایت ایتو وحدیث طکلاودن عبارت بولوب، علم ومعرفت، کسب وصناعت، تجارت وزراعت، امارت وسیاست وبتون اصول معیشت گل حدیث میزانی برله اولچه‌نه وحدیث سوزگچندن سوزیله باشلادی. بوطریقه حدیث بازاری بیك کوته‌ریلوب کیتکاچ، انصاف و وجدان‌دن بی بهره بولغان بعض بر اغراض فاسده اربابی چغوب تل گانچه حدیث اویدرا و وضع ایته باشلادیلر. بونك نتیجه‌سنده اسلام ملتی اوزن اوزی قبرگه تریله‌ی کومدی.

ذاتا عمر بن الخطاب‌دن صوك حدیث روایت ایتوچیلر وحدیث طکلاو، حدیث حفظ ایتونی مقصد ایتوب آلوچیلر کوبه‌یوب، ثمالله نیندی خلقده طارالووی مطلوب بولماغان وعامه‌نی فتنه‌گه صالا طورغان، یاخود آنلرنك معیشی اشلرنده سکنه کیتروگه خدمت ایته طورغان حدیثلر کوبه‌یه باشلاغاچ، کبار اصحاب اوزی‌ده مسئله‌نك جدی لکن سیزوب آلغان وعمر بن الخطاب‌نك مذکور فکرن تقدیر ایتکان ایدی. محمود بن لبید، عثمان بن عفان منبردن اوشبو سوزلرنی سویله‌دی دیه‌در: «ابوبکر برله عمر زمانده ایشتمه‌گان حدیثلرنی سویسله‌مه‌کز. مینم حدیث روایت اینمه‌وم‌ده حفظ قیلوده باشقه‌لردن کیم بولغانلغمدن توگل، بلکه رسول‌الله‌دن (من قال علی مالم اقل فقد تبوأ مقعده من النار) دیگانلگن ایشتکانلگمدندر» (۱) اوشبوسوزنك خلیفه سوزی بولووینه ومنبردن سویله‌نووینه دقت ایته‌رگه تیوشدر. ام المؤمنین حضرت عائشه‌ده ابوهریره‌نك حدیثنی کوب روایت ایتوون انکار قیلا وآنی عیب ایتوب سویلی ایدی. عروة بن الزبیر، عائشه میکا: «ابو هریره‌نك مین نماز اوقوب طورغان وقت، مینم حجره‌م یانینه کیلوب، میکا ایشتدروب حدیث روایت ایتووی عجب توگلمی؟ اگرده اول مین نماز اوقوب بتماس بوروب طوروب کیتمه‌گان بولسه، آکا رد قیلغان بولور ایدم. رسول الله حدیثنی آلای سز سویله‌گان کبك کوب سویله‌می ایدی، دیدی» دیه‌در. (۲) ذاتا ابو هریره اوزی‌ده «مین سزگه شوندی حدیثلر روایت قیلدم، که اگرده اول حدیثلرنی عمر زمانده سویله‌گان بولسه‌م، «دره»سی برله قیناغان بولور ایدی» دیه ایدی. (۳) ابوهریره‌نك حدیث کوب روایت ایتوون عیبله‌وچی عائشه‌گنه بولمیچه، عموم اصحاب دیرلك بونی انکار قیلالر ایدی. بوکا قارشی اول: «ابو هریره حدیثنی بیك کوب روایت قیلادیلر. مین شول آنار کبك بازارلرده سودا قیلوب یورمه‌دم. مین فقیر کشی ایدم. رسول‌الله‌غه ملازمت ایته وآنك یانده طویونا ایدم، شونلقدن حدیثنی کوب ایشته وکوب حفظ ایته ایدم» مضموننده‌غی سوزلر برله مقابله قیلا طورغان ایدی. سفیان بن عیینه حدیث روایت ایتووحفظ ایتوبرله اشتغال ایتوچیلرنی کورسه: «سز کوزکویکلریسز

---

(۱) بونی ابن عساکر وابن سعدلر روایت قیلمشلردر. (۲) مختصر جامع بیان العلم ص۱۷۵
(۳) مختصر جامع بیان العلم وفضله ص ۱۷۵

اگرده سز وبزگه عمر بن الخطاب ایرشسه نق قینار ایدی.» دیه ایدی (۱). کبار اصحاب وکبار تابعین‌دن حدیث روایتینه فارشی بوندن باشقه‌ده بیك کوب سوزلر منقولدر. بو اورونده سوز عمر بن الخطاب حقنده بولغانلقدن آرتق سوز اوزایتورغه حاجت کورمیمز.

بو اورونده «حدیث»دن مراد «حدیث قولی» بولوب «سنت» آکا کرمیدر. ذاتا حدیثنی حدیث قولیه وسنت عملیه‌دن عام معناغه اطلاق قیلو، صوکغیلر طرفندن چغارلغان اصطلاحغنه بولوب، اصحاب دورنده بونلرنك معنالری بربرینه آیرم یورتیله ایدی. حدیث عرب تلنده سوز معناسنده بولوب، «حدیث رسول» رسول‌الله‌نك سویلگان سوزلرندن عبارتدر. سنت ایسه طریقة ویول معناسنده بولوب، رسول‌الله‌نك عملی جاری بولغان یولدن عبارتدر. اصحاب عصرنده حدیث وسنت‌لر مونه شول لغوی معنالری برله آیرم یورتیله ایدیلر. عمر بن الخطاب‌نك حدیث روایتینه فارشی کیلووی وبعض کشیلرنی بالکل آکاردن منع قیلووی البته «احادیث قولیه»گه عائددر. رسول الله وبتون اصحاب کرام طرفندن عمل جاری بولغان «سنت» اساس دیندن بولوب، آکا قرآن کریم‌گه بیرلکان توسلی اهمیت بیریله ویاش بوونلرغه بالعمل، کورسه‌تله وتعلیم قیلنه ایدی. عمر بن الخطاب‌نك قرآن اوگره‌نگان کبك سنت‌نی اوگره‌نورگه قوشا طورغان بولغانلغی هم بو خصوصده تورلی طرفلرغه یازوب اوامرلر یبه‌رگانلکی معلومدر. (۲)

عمر بن الخطاب‌نك بعض بر دینی واجتماعی مسئله‌لر حقنده‌غی فکر وحکملری بوندن الوك بایطاق اورنلرده سوز مناسبتی برله یازلوب کیچکان ایدی. ایندی بو اورنده طاغی برنیچه‌نرسه‌لر ذکر ایتوب سوزگه خاتمه بیره‌مز: خمرحدن ایك باشلاب سیکسان قامچی یاصاوچی ذات عمر بن الخطاب ایدی. بوکا قدر خمرگه معین بر حد بولمیچه، بعضا باشمافلر، کیوم چابولری، بعضا قول برله، بعضا حرما بوطاقلری برله صوغیلا ایدی. رسول‌الله‌نك حرما بوطاقلری وباشمافلر برله قرق‌غه قدر صوقغانلغی روایت ایتله‌در. (۳) عمر بن الخطاب‌نك بوکاچه خمر اچو اوچون چه‌چ آلدروب، یاخود نفی قیلوب تعزیر قیلغانلغی‌ده روایت ایتله. (٤) صوکندن ایسه عمر، اصحابنی جیوب خمرگه معین بر حد قوبو فکرن عرض ایتدی، هم عبدالرحمن بن عوف فکری برله سیکسان قامچی صوغارغه بولدیلر. مع هذا عمردن صوکغی خلیفه‌لردن بعضلری بوکا مقید توگللر ایدی. مثلا علی بن ابی طالب حد خمر اولاره‌ق قرق قامچی صوغا طورغان ایدی. جنازه تکبیرلرنده‌گی اختلافلرنی بتروب، دورت تکبیرنی آلغه سورگان ذات‌ده عمر بن الخطاب ایدی. (۵) رمضان آینده مسجدکه جیبلوب تراویح نمازی اوقونی چغاروچی‌ده عمر بن الخطاب ایدی. رسول‌الله زمانده ایسه رمضان آینده کیچلرن عبادت ایتو مستحب ومرغوب اشلردن بولسه‌ده، مسجدکه جیبلوب جماعت بولوب نماز اوقو یوق ایدی. حتی رسول‌الله اوزی

(۱) مختصر جامع بیان العلم ص ۱۸۲ (۲) مختصر جامع بیان‌العلم ص۱۷۷ (۳) مسلم ۵۱ج۲
(٤) منهاج السنت ۱٤۹ج۳ (۵) مختصر جامع بیان العلم ۱٤۷

مسجدکه چغوب نماز اوقوغانده، بر ایکی کیچ خلقنك کیلوب اوزینه اویوب نماز اوقوغانلقلرن کوروب، مسجدکه چغودن طیلغان وبونك سببن صوراغاچ «سزگه کیچ نماز (تراویح) مجبوری بولوب کیته‌ر دیب قورقام، تلگان کشیلر اویلرنده اوقوسونلر» دیگان ایدی. (١) رسول‌الله دورنده، شولایوق ابوبکر دورنده اوچ طلاق بر طلاق اعتبار ایتله ایدی. عمر دورنده‌ده ایکی یل بو شولای دوام ایتدی. اوچنچی یل ایسه اول، اوچ طلاقنی بر طلاق اعتبار ایتمیچه، اوچ طلاق ایتوب بیبه‌ردی. (٢) بوده خلقنی طلاقغه آرتق آشغودن منع ایتو مقصدینه مبنی ایدی. نکاح متعه (موقت) نی ایك باشلاب قطعی صورتده منع ایتوچی ذات‌ده عمر بن الخطاب ایدی. معلوم، که رسول‌الله زمانینده اصحاب کرام بعض بر غزوه‌لرده وضرورت وقتلرنده نکاح موقت برله خاتونلردن استفاده اینه‌لر ایدی. مثلا خیبر واقعه‌سنده وفتح مکه یلنده شول طریقه فائده‌لانولر حدیث، سیر وتاریخ کتابلرنده مشهوردر. شولایوق فتح مکه یلنده اوچ کون رخصتدن صوك، رسول‌الله نك نکاح موقتدن منع قیلووی‌ده معلوم. فقط بو منع مؤبد وقطعی صورتده منعمی، ئه‌لل موقت وبعض برشرائط تحتنده منعمی، بوسون قطعی صورتده کیسدروب بولمی. درست صحیحین‌ده «سبرة الجهنی» حدیثینك بعض طریقلرنده قطعی ومؤبدلکنی آکفارتقان «الی یوم القیامه» عباره‌سی ذکر ایتله. (٣) شونك برله برابر شولوق صحیحین‌ده‌غی بعض حدیثلر بونك مؤبد وقطعی اولاره‌ق حرام قیلنماغانلغن‌ده آکفارتالر. مثلا عبدالله بن مسعود اوزلرینك رسول‌الله زمانینده نکاح موقت برله فائده‌لانغانلقلرن ذکر ایتکاندن صوك اوشبو: «یا ایها الذین آمنوا لاتحرموا طیبات ما احل‌الله لکم ولا تعتدوا ان الله لایحب المعتدین» آیتن اوقومش ایدی. (٤) و ابن مسعودنك نکاح موقت‌نك قطعی صورتده حرام بولماغانلغی وضرورت وقتنده درستلگی برله قائل بولغانلغن آکفارتادر. شولایوق جابر بن عبدالله‌نك نکاح موقت حقنده صوراغان کشیلرگه: «درست، رسول‌الله ابوبکر وعمرلر دورنده نکاح موقت برله فائده‌لانه ایدك» دیه جواب بیرگانلگی روایت ایتله‌در. (٥) ایکنچی روایتده اول «نکاح موقت‌دن عمر بن الخطاب، عمرو بن حریث حقنده منع ایتدی» دیه‌در. (٦) جابرگه بره‌وکیلوب «ابن‌عباس یرله ابن‌الزبیر متعة النساء برله متعة الحج حقنده اختلاف نزاع قیلشدیلر. سین نی ئه‌یته‌سك؟» دیگان ایدی بوکا فارشی اول «رسول‌الله زمانینده بونك ایکیسن‌ده اشلی طورغان ایدك، صوکندن عمر بونلردن نهی قیلغاچ، اشلمی طورغان بولدق» دیدی. (٧) ذانا عمر اوزی‌ده بونك رسول‌الله طرفندن قطعی ومؤبد حرام قیلنماغانلغن بیك آچق ذکر ایتمش ایدی، اول خلقغه: «ایکی متعه رسول‌الله زمانینده بار ایدی. مبن آنلردن منع ایتدم وآنلرغه خاتمه چیگدم» دیمش ایدی. (٨) اوشبو ذکر ایتدکمز سوزلر آکلاتا، که کیره‌ك جابر وکیره‌ك ابن مسعود وعمر بن الخطاب‌لر فتح

---

(١) مسلم ٢٨٤ج١. (٢) مسلم ٥٧٤ج١. (٣) مسلم ٥٣٦-٥٣٧ج١. (٤) مسلم ٥٣٤ج١.
(٥) مسلم ٥٣٥ج١ (٦) مسلم ٥٣٥ج١ (٧) مسلم٥٣٥ج١ (٨) البیان والتبیین ٢٢ج٢.

یلنده‌غی تحریمنی، قطعی صورتده تحریمگه حمل قیلمامشلردر. ابن عباس حضرتلری عمر بن الخطاب‌نك اوشبو امر صوكنده‌ده، ضرورت وقتند بونك درستلگی برله قائل وخلقه‌ده بو حقده فتوا بیره طورغان ایدی. حتی علی بن ابی طالب برله آنك آراسنده بو حقده مناظره بولغانلغی، علی‌نك «آكا سین آداشقان كشیسك!» دیگانلگی روایت ایتله‌در. (۱)ه ابن عباس‌نك اوشبو فكرنده اصرار قیلووی عبدالله بن‌الزبیر دورینه حدلی باردی. عبدالله بن الزبیرنك منبردن آكا تعریف قیلوب: «بعض بر كشیلر بار، كه الله آنلرنك كوزلرن صوقورایتقان كبك، قلبلرن‌ده صوقورایتقان. آنلر نكاح متعه‌نك درستلگی برله فتوا بیره‌لر» دیمش ایدی. شول وقت ابن عباس آكا «سین طوك نرسه‌سك. متعه امام المتقین رسول‌الله دورنده قیلنه طورغان ایدی» دیدی. بوكا فارشی ابن الزبیر «آلایسه اوزك تجربه قیلوب قارا ئه‌لی. اوز طاشلرك برله رجم قیلغانمنی كوررسك» دیدی. (۲) صوكندن ایسه خلقنك بو حقده بیك سوء استعمال قیلا باشلاغانلقلرن، بونك اوچون آنی شعرلرگه كرتوب كوته‌روب سویلی باشلاغانلقلرن ایشتوب آنك مذكور فكردن وفتوا بیرودن قایتقانلغن روایت ایته‌لر. (۳) سوزنك قسقه‌سی نكاح موقت رسول‌الله زمانینده بولوب، فتح یلنده حرام قیلنه‌مش ایدی. آكلاشلدغینه كوره مذكور حرمت قطعی حرمت بولمیچه، عمر بن الخطاب اصحابنك كیكاشی برله منبردن بوكاردن قطعی صورتده نهی ایتمشدر. عمرنك بو تدبیری هیچ شبهه‌سز اورنلی وموافق تدبیر ایدی.

متنبی: بذا قضت الایام ما بین اهلها مصائب قوم عند قوم فوائد

دیب تیكنه‌سكه سویله‌مگان، آنك اوشبو شعری مقال اورنینه كیچوب بتون اسلام دنیاسنده یوقفه تسبیح اورننده یورتلمی. چندان‌ده شولای بیت: بر قومگه مصیبت وبلا بولوب توشكان نرسه ایكنچی ملتكه فائده بولوب توشه. نیندی معنالی سوز، نیندی درست حقیقت! صوكغی مصراعنك آخر طرفندن طوتوب اوقوب «فوائد قوم عند قوم مصائب» دیسه‌ك، كینه بایاغی كبك بر حقیقت كیلوب چغا: بر ملتكه فائده بولوب توشكان نرسه، ایكنچی ملتكه ضرر ومصیبت بولوب توشه. بزنك بورونغی بابالرمزده بو حقیقتنی ئه‌یتمی قالدرماغانلر: بره‌ونك بلووی، ایكنچینك كولووی، نیندی معنالی سوز! مونی آزغنه تقدیم تأخیر قیلوب: بره‌ونك كولووی، ایكنچینك بلووی دیسه‌ك كینه بایاغی كبك بر حقیقت كیلوب چغادر. بو «بره‌و»دن شخص مراد بولغان كبك «ملت» و«قوم» مراد بولورغه‌ده یاریدر بیت؟ تیك بو وقت بزنك برله عربلر آراسنده نزاع كیلوب چغارغه ممكن: بونی قایسی قایسیسندن «سرقت»له‌گان. متنبی بزنك بابایلردن‌می؟ ئه‌لله بزنكیلر متنبی‌دن‌می؟ متنبی‌نك اوصاللغن وكشی حقینه كرودن اول‌قدر فورقماغانلغن بیك یاخشی بلم. شونلقدن هر نه قدر «استاذمه قارشی احترامسزلق» بولسه‌ده «سرقت» آنك طرفندن

(۱) مسلم ۵۳۸ج۱ (۲) مسلم ۵۳۷ج۱ بوندہ ابن عباس عباره‌سی ذكر ایتلمی، باری برایر دبب كنه ذكر ایتله. بو ایرنك ابن عباس ایكانلگی معلوم. (۳) زادالمعاد ۱. ٤ج۱، ۲۱۲ ج۲.

بولغانلغن دعوا قیلور ایدم. تیك عربلرنك

حسد حملنه من اجلها وقدیما کان فی الناس الحسد(۱)

شعری برله، یاخود اوزمزنك صالقن قانلیراك بعض بر ادیبلرمزنك «هر کمنك بارماغی اوزینه طابا که کری» دیب آوزمنی قاپلاولرندن قورقام. شونلقدن حاضرگه مسئلهنی ادبیات برله شغللهنوچیلرگه قالدروب مقصدمه کرشهم. متنبی، یاخود بزنك بابایلرئه یتکانچه عربلرنك ایران وروم دولتلرن یغا یازوب، عربستانی آلتونغه کوموب طاشلاولری آنلر ایچون نی قدر زور فائده، شادلق وسوینچ بولسه، تیگی ملتلر ایچون شول قدر زور مصیبت وقایغو ایدی. تیگی دولتلرنی قاقشاتقان الوغ حکمدار عربلر قاشنده نی قدر سیوکلی ومحترم بولسه، نگیلر قاشنده، خصوصا ریاستدن محروم بولغان الوغلر قاشنده شول نسبتده منفور ایدی. درست عمر بن الخطاب فتح اینلگان بیرلرده مثلی بولماغان عدالت اجرا قیلوب اول ملت خلقینك‌ده خصوصا آنلرنك قول آستلرنده بولغان اجنبی قوملرنك محبتلرینه مظهر بولغان ایدی. فقط دولت، ملك وریاستلرندن محروم بولوب قالغان بعض بربیوکلر کوزنده اول «چوب» بولوب طورا ایدی.

ایرانلنك ایك الوغ رئیسلرندن بولوب‌ده ئه‌لل نیچه مرتبه اهل اسلامگه قارشی عصیان چغارغان وآخرنده اسیر آلنوب مدینه‌گه کیترلگان، عمر بن الخطاب‌دن حیله برله‌گنه جانن قوتقارغان «هرمزان» نلك مدینه‌ده طوروب قالغانلغن یوقاروده یازغان ایدك. بو ذات عمر الخطاب‌قه قارشی طبیعی زور دشمانلق صاقلی ونیچه‌کده فرصت کیتروب آکارمدن اوچ آلو نیتنده ایدی. آنك برله برابر مدینه‌ده طاغی «جفینة» اسمنده حیره‌لی خریستیان بر معلم بار ایدی. بو ذات‌ده الوغلردن بولوب، حیره فتح اینلگاچ سعد بن ابی وقاص طرفندن بالالر اوقتور ایچون مدینه‌گه یبه‌رلگان ایدی. بونك اوستینه قای بر صحابه‌لرنك ایران وشام فتوحاتنده اسیر آلنغان قوللری بولوب، شول جمله‌دن «ابو لؤلؤه» اسمنده مغیره بن شعبه‌نك بر قولی بار ایدی. بو کشی ایرانلنك نهاوند شهرندن بولوب روم وایران صوغشلرینك برنده روملر طرفندن اسیر آلنغان، صوکره شام فتوحاتنده اهل اسلام قولینه توشوب حاضرگی کونده مغیره بن شعبه قولنده قول ایدی. اوزی مجوسی ایدی. ایران وعرب دولتلرینك یاق یاقغه کیلوب صوغشقان واوّلگیسینك صوکغیسی طرفندن نق توبه‌لنوب یاتقان بر زمانده موندی کشیلرنك پایتخته جیبلوب یاتولری شبهه‌سز مناسب توگل ایدی. عمر بن الخطاب بونلرنك آندی بوندی جنایتکه تشبث قیلو احتمالللرینه مبنی بولسه کیره‌ك، که خلقه

(۱) بو شعر، قریشلنك بردن بر ایك شهب شاعرلرندن بولغان عمر بن عبدالله بن ابی ربیعه‌نکی‌در. اول بو شعرنی محبوبه‌سینك ئه‌خیره‌تلرینك آنی کیمستولرینه وعمر بن عبدالله‌نك آکا عاشق بولووی وآنك جمالن توصیف قیلووی، آنك ماتورلغندن بولمیچه تیك کوز توشکاندن‌گنه ایکانلگن سویله‌ولرینه قارشی ئه‌یته‌در. بو شعرنك آلدنده فتاها نفن وقد قلن لها حسن فی کل عین من تود شعری باردر.

اجنبیلرنی پایتختکه کیترمه‌سکه کیکاش بیره، حتی بو حقده والیلرینه‌ده یازغان ایدی. فقط اوزینك کوکلی پاك، هر کمگه عدالتلی بولوندن بولسه کیره‌ك، که بو حقده قطعی تشبثده بولنمادی وپایتختدن ئه‌لیگی‌لرنی سورمه‌دی. مذکور اجنبیلر اوز آرا جیبلشوب یاشرون کیکاشلرده بولونالر ایدی. ذکر ایتدکمز ابولؤلؤه، یوره‌کلی وفدائی بریکت ایدی. نهاوند صوغشندن صوك مدینه‌گه کیترلـگان اسیر بالا چاغالرنی باشلرندن صیپاب یغلاوی و «عمر مینم باورمنی آشادی» دیب سویله‌نووی، بونك عمرگه سوء قصد قیلو نیتنده بولغانلغن آچق کورسه‌ته‌در. بونك مذکور نیتن وفدائیلـگن بلـگان ئه‌لیگی هرمزان وجفینه‌لر بونی ممکن قدر عمر علیهنه تشویق ایتوده دوام ایته ایدیلر. شولای ایتوب بر وقت بونلر عمرنی اوتررگه قرار بیروب بو اشنی «ابولؤلؤه»گه طابشردیلر. مذکور یاشرن جمعیتنك اعضالری کوبمو بولغانلغن آچق بلمیمز، فقط توبه‌نده ذکر ایتله‌چك سوزلرندن بونك باشنده هرفران، ابولؤلؤه وجفینه‌لر طورغانلغی، شولایوق مشهور مسلمان یهودیسی «کعب‌الاحبار»نك‌ده قاتناشی بولغانلغی آچق بلنه‌در.

عمر بن الخطاب‌نی اوتررگه قرار بولغاچ ابولؤلؤه بر کون بازارده عمرگه اوچراب خوجه‌سی مغیره‌نك آکا آور نالوغ صالغانلغن شکایت ایتدی. عمر بوکا «صوك کوبمی نالوغ صالدی اول سیکا؟» دیدی. «هر کون ایکی درهم نالوغ تولیم» دیدی. ابولؤلؤه. — «صوك هنرك نرسه؟» — «تیمرچی، آغاچ اوستاسی هم طاش یونوب بیزه کلر توشروچی‌من» — بوندی هنرلرك بولغاچ اول نالوغ کوب توگل ایکان. سینی تیگرمه‌ن یاصارغه اوستا دیلر. جیل تیگرمه‌نی یاصار ایدم دیب سویله‌نه ایکانسك. میکا بر جیل تیگرمه‌نی یاصاب بیرر ایدك!» — «سیکا شوندی تیگرمه‌ن یاصارمن، که بتون مشرق ومغرب اهلی سویله‌رلك بولور!» دیدی‌ده بوریلوب کیتدی. بونك آرتندن عمر «بو قل مینی تهدید ایتدی بیت!» دیب قالدی. اسدالغابه‌ده روایت ایتلدکینه بناءً اوشبو وقت عمر آکا خوجه‌سینه یاخشی معامله ایته‌رگه توصیه قیلغان هم اچندن، مغیره‌گه بو حقده سویله‌ب تیگینك نالوغن بیکله‌یتدررگه بولغان. فقط بوکا ابولؤلؤه آچولانوب «بتون خلقغه عدالت قیلا طوروب، یالـگز مینم حقده عدالت قیلمی» دیگان هم آنی اوتررگه حاضر له‌نـگان. ظاهری قاراشده ابولؤلؤه‌نك عمرنی اوتررگه بولووی مغیره اوستندن شکایت ایتووینه آنك اهمیت بیرمه‌وی بولسه‌ده، فی الحقیقه باشقه، بایا بز ذکر ایتـکان سبب ایدی. چونکه آنك بوندی یوقه‌نه بر نرسه ایچون آندی زور اشکه کرشووی ممکن توگلدر. آنك عمرگه اوچراب بوندی تهدید ایتووی بزنـکچه عمرنك بوکا قارشی نیندی طورا آلاچغن، صاقلانو وصاقلانمایه‌چغن بلو وشوکا کوره اش قیلو ایچون بولورغه کیره‌ك.

ابولؤلؤه‌نك تهدیدندن ایکنچی کون کعب الاحبار عمر بن الخطاب‌قه کیلوب: «ای امیرالمؤمنین، ئه‌یته طورغان وصیتـکنی ئه‌ینوب قال. سین اوچ کون اچنده اوله‌چکسك!» دیدی. — «فایدن بلـسك؟» دیدی عمر. — «الله‌نك کتابی تورات‌ده کوره‌م.» —

«عمر بن الخطاب‌نی‌می تورات‌ده کوره‌مك؟» ـ «یوق اسمكنی توگل، صفتكنی، اجلكنك یتكانلگن کوره‌م» ایکنچی کون کیلوب طاغی عمرگه کیلوب: «ای امیر المؤمنین، بر کون اوتدی، ایکی کون گنه قالدی» دیدی. شولای ایتوب اول عمر اوتریلور کوننك ایرته‌سینه قدر هر کون کیلوب فلان قدر کون اوتدی، فلان قدر کون قالدی» دیه طورغان ایدی. مونه بوسوزلر کعب الاحبارنك واقعه‌ده اشترا کی بارلغن آچق کورسه‌ته‌در. بوقسه آکا واقعه‌نی آلدان کونی ساعتی برله نیچك بلورگه کیره‌ك؟ آکا کوکدن وحی توشمه‌گاندر بیت. تورات‌ده کورگان ایمش. بوده امی خلق آراسنده تورات‌نك درجه‌سن کوتره‌رو، اوزینك اسرائیلیاتینه میدان آچو ایچون کیسه‌دن چغاریلوب ئه‌یتلگان گنه سوز. آنك کیسه‌دن چغاروب ئه‌یتکان اسرائیلیاتلری بایطاق‌قنه بار. (۱) فقط بونده بر سؤال کیلر. کعب‌نك واقعه‌ده اشترا کی بولغاچ نیچون عمرگه بوندی سوز سویلی؟ بونك جوابی بیك آنسات وبیك طبیعی. سؤقصد نتیجه‌سنده عمر اوترلسون، قوتلوب قالسون تفتیش بولاچغی بیلگولی. اگرده مذکور سری قرار میدانغه چغارلسه بو وقت کعب‌که قوتیلورغه یول آچق بولاچق. قرار آچق بلنمه‌سه بیگره‌کده یاخشی. اول وقت کعب‌نك تورانقه اسناد ایتوب آلدان ئه‌یتکان سوزی طوغری چقغان بولاچق‌ده، شول سببلی آکا امی خلقغه اسرائیلیاتن تلگانچه بوتدررغه وشول سایه‌ده اوزینك وامثالینك، ابولؤلؤه وایبده‌شلرینك قرارلرندن‌ده مهلك‌ره‌ك قرارلرن وجودکه قویارغه میدان آچلاچق. آنك اوستینه کعب‌نك خلق قاشنده حرمت واعتباری آرتاچق. هم شولای بولدی‌ده. آنلر بزگه آزمی اسرائیلیات یوتدردیلر. آزمی تفسیر صحیفه‌لری شوندی خرافات برله طولوب حق باطل برله بولغانوب کیتدی. بو اسرائیلیات اهل اسلامنك اخلاقلرینه اجتماعی حیاتلرینه آزمی تأثیر ایتدی. آنلرنی آزمی شیعه وفرقه‌لرغه بولوب طاشلادی.

عمر بن الخطاب فوق العاده عادل، خلقغه اصلا جبر وظلم تیدرمه‌گان بر حکمدار بولغانلتدن ابولؤلؤه‌نك تهدیدینه قولاق صالمادی. شولایوق اوزنده هیچ بر آورو حس ایتمه‌گانلکدن کعب‌نك پیغمبرلك فیلوب ماتاشوینه‌ده اهمیت بیرمه‌دی. ذاتا عمر آندی اسرائیلیاتکه توگل، روایتلرگه‌ده کوب قولاق صالمی ایدی. ابولؤلؤه ایسه اوزینك قرارن وجودکه قویو ایچون نق حاضرله‌نگان ایدی. اول عمرنی اوترو ایچون صابی اورتاسنده اولاره‌ق ایکی یاقلی خنجر حاضرله‌ب آنی آغولاب قویدی. ایرته‌ن عمرنی اوترهم دیگان کیچنی اول هرمزان وجفینه‌لر برله بر بیرگه جیبلوب یاشرن‌گنه سویله‌شوب طورالر ایدی. شول وقت عبدالرحمن بن ابی بکر بونلر یانینه کیلوب چقدی. بونلر آنی کورو برله قورقیشوب اورونلرندن قوزغالدیلر. شول وقت ئه‌لیگی خنجر بونلرنك قوللرندن بیرگه توشوب کیتدی. عبدالرحمن‌نك مسئله‌دن اصلا خبری بولماغانلقدن بوکا

---

(۱) کعب الاحبار حقنده معاویه: اول اهل کتاب حقنده سویله‌وچیلرنك ایك طوغریسی ایدی. شولایده بز آنك یالغانلرن بله ایدك» دیه‌در. بخاری ۱۱۱ ج ۹.

اصلا اهمیت بیرمیچه یولنده دوام ایتدی. اوشبو کیچنك ایرته‌سن ابولؤلؤه ئه‌لیگی آغولانغان حنجرن آلوب مسجدکه باردی. عمر عادتده ایرته نمازن بیك ایرته، قارانغیلانه اوقی طورغان ایدی. ابولؤلؤه باشقه خلق برله صف آراسینه عمرنك آرتینه کروب آنك نمازغه کرشکانن کوتوب طوردی. عمر تکبیر ئه‌یتوب قرائتکه کریشو برله‌ن اول حنجر برله عمرگه بر نیچه مرتبه چه‌نچدی. جراحتنك برسی عمرنك کندك آستینه تیوب اول شوندوق یغلدی. هم «طونکز شول اتنی، مینی اوتردی!» دیب قچقردی. ابولؤلؤه قاچارغه طریشوب صفنی جروب چغا باشلادی. شول وقت آنی طوتارغه تلگان کشیلرنی حنجری برله چه‌نچوب جراحتله‌دی. نهایت بر کشی، آرتندن کیومن قاپلاب تکینی طوتا باشلاغاچ اول حنجری برله انتحار ایتدی.(١) اوشبو وقت ابولؤلؤه طرفندن اون اوچ کشی جراحتله‌نوب یدیسی جراحتدن وفات ایتدی. واقعه‌نی بالکز عمرگه یاقن طورغان وآنك ته‌نگه‌لنده بولغان کشیلرگنه بلدی. براقده‌غیراق کشیلر ایسه عمرنك قرائتدن طوقتالغانلغن ایشتکاچ «سبحان الله، سبحان الله» دیب قچقریشه باشلادیلر. عمر یغلغاچ «عبدالرحمن بن عوف بارمی؟» دیب صورادی. «بار» دیگاچ آنی امام طوررغه قوشدی. بناءً علیه یکلچه‌گنه نماز اوقولغاچ عمرنی اویینه آلوب کیتدیلر. خبر مدینه‌گه طارالو برله بتون مدینه چیکسز قایغو وحسرت اچنده قالوب هر بیرده یغلاو طاوشلری ایشتله باشلادی. هر کم اوتروچی مغیره‌نك قولی ابولؤلؤه ایکانلگن بلدیلر. آنك بوکا قدر عمرنی تهدید ایتکانلگن‌ده خاطرغه توشوردیلر. اوشبو وقت عبدالرحمن بن ابی بکرده اوتکان کیچ کورگان واقعه‌سن خلقفه سویله‌دی. عمرنك اوغلی عبیدالله بونی ایشتو برله قلچن آلوب هرمزان برله جفینه‌نی هم ابولؤلؤه‌نك قزن قلچدن کیچردی. هم مطلقا ئه‌تینی اوترگان گشیلردن اوچینی آلاچقمن دیب باشقه‌لرنی‌ده تهدید ایته باشلادی. بختکه قارشی ئه‌لده خلق بونی نیچك یتدی آلای طوتوب قلچن قولندن آلدیلر واوزن‌ده سعد بن ابی وقاص‌نك اویینه حبس قیلدیلر. شولای ایتوب عبیدالله‌نك آشغو براق اش فیلووی سببلی یاشرون جمعیت کشف ایتلمیچه قالدی. کعب‌نك کیسه‌سندن چغارغان «پیغمبرلك قیلووی» ده تورات خبری بولوب قالدی.

عمر اوینیه کیتریلو برله اوغلی عبدالله‌غه «بار چغوب صوراش. مینی کم اوتردی ایکان؟» دیدی. عبدالله «مغیره بن شعبه‌نك قولی ابولؤلؤه اوتردی» دیگاچ عمرنك یوزی آچلوب «الحمدلله مینم اولمنی آکا سجده قیلغان کشی قولنده قیلماغان ایکان!» دیدی. درحال دوقتور چاقردیلر. اول، جراحتنك اوتررلك بولوب بولماون کشف ایتو ایچون بوکا نبیذ (شراب) اچردی. نبیذ جراحتدن کیلوب چقغاچ خلق صاری صو دیبشدیلر. شوندن صوك دوقتور بوکا سوت اوچردی. اول‌ده کیلوب چقدی. بناء علیه دوقتور جراحتنك مهلك بولغانلغن باوب عمرگه «اشلیه‌چك اشکنی اشلاب قال. کیچکه قدر طورا

---

(١) اسدالغابه ٧٤ ج ٤.

آلوزسك ديب بلميم!» ديدى. اوشبو وقت اصحاب كرام گروه گروه آكا كروب تأسف اظهار قيلالر وآنى يواتو ايچون آنك قيلغان الوغ اشلرن دين وملتينه بولغان خدمتلرن صانيلر ايدى. اوشبو وقت كعب الاحبار ده كيلوب كروب «سيكا شهيد بولا چقسك ديگان ايدم. سوزم درست چقدى» ديدى. بوكا قارشى عمرنك:

فَلَو عدنى كعب ثلاثا أعدّها ولا شكّ ان القول ما قال لى كعب (۱)

وما بى حذارُ الموت انى لَميّتٌ ولكن خذار الذنب يتبعُه الذنب (۲)

ديديكى روايت ايتلەدر. عمر بن الخطاب، اصحاب كرامنك جواتولرينه قارامچه فوق العاده پوشونا وكويونەو «اگرده بتون دنيا مالى مينم بولوب ده شونى ضرف ايتوب كيلەچك كونلك قورقنچدن قوتيلو ممكن بولسه صرف ايتەر ايدم» ديه ايدى. اول زيارت ايچون كرگان اصحاب كرامدن بواش سزنك كيكاش ورضالقكز برله بولماديمى؟» ديب صوراشه، تكيلرده «الله صاقلاسون. بز ممكن بولسه اوز عمرلرمزدن سينك عمريكه قوشار ايدك» ديەلر ايدى. اوشبو وقت عمرنك باشى اوغلى عبدالله‌نك ايته‌گنده ايدى. اول آكا ايەنگه قويارغه قوشسەده عبدالله طكلامادى. نهايت عمر اصرار قيلغاچ آنك باشن بيرگه قويدى. شوندن صوك اول باشى بيرده حالده «اگر الله عمرگه مغفرت قيلماسه، آتا وآناسينه نى اوكنچ!» ديدى. بوندن صوك عمر، عبدالله بن عباس‌قه، اورامغه چغوب خلقنك واقعه‌گه قاراشلرن، آنلرنك رضالقلرى برله بولوب بولماون بلورگه قوشدى. ابن عباس تورلى اوراملرغه كروب برقدر قاراب يوروب هر كمنك فوق العاده قايغرغان ويغلاغانلقلرن كوردى. قايتوب عمرگه مسئلەنى سويلەدى. عمر بوكا قارامچه همان بورچولا وكيلەچك كوننى ايسكه توشروب پوشونا ايدى. عبدالله بن عباس بونى جواتا ورسول‌الله‌نك آنك اسلاميتكه كيلووى ايچون الله‌غه دعا قيلوون، اول مسلمان بولو برله اسلاميتنك طن آلوب كيتوون، آنك هجرتن، رسول‌الله برله بتون واقعه‌لرگه حاضر بولوون، رسول‌الله‌نك آكاردن راضى بولوب وفات بولوون، ردت واقعه‌سنده آنك خليفه‌گه زور ياردملرى تيبوون، خليفه آكاردن راضى بولوب وفات بولوون صوكره اوزى خلافت منصبينه كيچوب مملكتنى فوق العاده گوزەل اداره قيلوون، آنك قولنده مملكتلر فتح ايتلوب خلققه فروانچيلق كيلوون، آخر امرده آكا شهادت ميسر بولوون بيان قيلدى. بوكا قارشى عمر آكا «اى ابن عباس، قيامت كونده الله فاشنده اوشبو سوزلر برله شهادت بيررسكمى؟» ديدى. تيگى «البته» ديدى. شوندن صوك عمر «الحمدلله» ديب يبەردى.

عمر اوزينك اولەچگن قطعى بلگاچ، اوغلى عبدالله‌نى ام المؤمنين عائشه‌گه يبەروب اوز حجره‌سنده رسول‌الله وابوبكرلر ياننده دفن قيلنورغه رخصت صوراتدى. عائشه بوكا اول اورونني اوزيمه بيلگولەب طورا ايدم. باش اوستى آكا بولسون. اوغلم، عمرگه

(۱) كعب مينى اوچ كون بوينه قورقوتدى. كعب ثەيتكان سوز شبهەسز، درست بولدى.

(۲) مين اولمدن قورقميم، چونكه قايچانده بر اولەچكمن. فقط گناه اوستينه گناهدن قورقام.

سلام ئه‌یت. محمدنك امتن كتوچیسز قالدرماسون. آنلرغه خلیفه تعیین ایتوب قالدرسون. خلافت حقنده آكاردن صوك فتنه چغوندن قورقام!» دیدی. بوندن الوك ده عمرنك حالن بلورگه كرگان مهاجر وانصارلردن بعضلری آكاردن ولی عهد تعیین ایتوب قالدروون صوراغانلر، اول جوابده «یوق، ترك هم اولك حالده سرنك مسئولیتكزنی كوته‌رر حالم یوق» دیگان هم «اگرده خلیفه تعیین ایتوب قالدرسه‌م، میندن ایزگوكشی (ابوبكرنی اراده قیلا) تعیین قیلوب قالدرغان ایدی. اگرده قالدرماسه‌م، میندن ایزگوكشی (رسول الله‌نی اراده قیلا) تعیین ایتمه‌گان ایدی. (١) اگرده اوشبو كون ابو عبیده بن الجراح ترك بولسه آنی قالدرر ایدم. بوحقده ربم سؤال قیلسه پیغمبرك آنك حقنده «هر امتنك بر امینی بار. بو امتنك امینی ابوعبیدة بن الجراح» دیدی، دیه‌ر ایدم. اگرده حذیفه‌نك مولاسی سالم ترك بولسه آنی قالدرر ایدم. اگرده ربم بوحقده سؤال قیلسه، پیغمبرك «سالم الله‌نی شول درجه ده سویه، كه آكاردن قورقماغان تقدیرده آكا عصیان قیلمایه‌چق» دیدی دیه‌ر ایدم» دیدی. (٢) بعضلر «صوك عبدالله بن عمرنی تعیین ایتسه‌ك نیچك بولور؟» دیگانلر ایدی. بوكا قارشی عمر «بولماس، محمدنك امتی حقنده عمر عائل سندن بر كشینك حساب قیلنووی یته‌ر!» دیدی. آندان صوك طاغی بعضلر «بره‌ر كشی تعیین قیلوب قالدرغه كیره‌ك ایدی!» دیگانلر ایدی. بوكا قارشی عمر علی گه اشاره قیلوب «بایاغی سوزمدن صوك، سزنی طوغری یولدن آلوب باروچی بر كشینی تعیین ایته‌رگه بولغان ایدم. فقط ترك هم اولك حالده مسئولیتنی اوستمه آلاسم كیلمه‌دی» دیدی. اوشبو دفعه‌ده عبدالله، عائشه‌نك سوزلرن عمرگه سویله گاچ، اول «میكا كهنی تعیین قیلدروب قالدرغه قوشا ایكان. اگرده اوشبو كونك ابوعبیده بن الجراح ترك بولسه آنی قالدرر ایدم. ربم حضورینه باروب بو حقده میندن سؤال قیلسه، پیغمبرك «هر امتنك امینی بار. بو امتنك امینی ابوعبیده بن الجراح» دیب ئه‌یته ایدی، دیه‌ر ایدم. اگر معاذ بن جبل ترك بولسه آنی قوبار ایدم. ربم بو حقده سؤال قیلسه، پیغمبرك «معاذ بن جبل قیامت كونده عالملرنك آلدنده كیله‌چك» دیدی دیه‌ر ایدم. اگر خالد بن الولید سلامت بولسه آنی قویار ایدم. ربمه بارغاچ سؤال قیلسه پیغمبرك «خالد بن الولید، الله‌نك مشركلرگه صوورغان قلچلرندن برقلچ» دیدی دیه‌ر ایدم» دیدی. (٣)

عمر بن الخطاب، یوقاروده دفعه‌لرچه ذكر ایتدكمزچه «شورا» قاعده سینه ایك رعایت ایته طورغان خلیفه ایدی. خلق آكا رؤسا آراسنده خلافت مسئله سنده نزاع چغوندن قورقوب ولی عهد تعیین ایتوب قالدرغه كیكاش بیرسه لرده، بردن اوزندن صوك مسئولیتنی كوته‌ره‌سی گیلمه گانلكدن، ایكنچیدن بواش «شورا» قاعده سینه مخالف بولغانلقدن قبول ایتمه‌دی. شولایده بونی بتونله‌ی خلقنك اوز اختیارینه قالدروده بیك

اصحاب شوری

(١) مسلم ١٠٨ ج٢ الامامة والسیاسة ٣٨ ج ١ تاریخ الامم ٣٤ ج ٥.
(٢) تاریخ الامم ٣٤ ج ٥. (٣) الامامة والسیاسة ٣٩ ج ١.

مشکل ایدی. چونکه بوکارچه صایلاو حقنده هیچ بر نظام توزولمه‌گان وآکا اشتراك ایتو کملرحقی، بتون امت حقیمی؟ ئه‌لله بعض کشیلر حقیگنه‌می ایکانلگی بیلگولنمه‌گان بولغانلقدن، خلیفه صایلاو مسئله سنده زور نزاع واختلافلر چقو متوقع ایدی. شونلقدن خلیفه عمر بو حقده، آشغچ وبیك موفت بولسه ده بر نظام توزوب قالدرمقچی بولدی. اول، شول وقت امتنك ایك آلدنغیلرندن بولوب، صایلانه‌چق خلیفه‌نك شونلرجمله‌سندن بولووی ظن اینلگان آلتی کشینی صایلاوچی تعیین ایتوب آرالرندن برسن خلیفه صایلارغه قوشدی. بونلر علی بن ابی طالب، عثمان بن عفان، سعد بن ابی وقاص، عبدالرحمن بن عوف، زبیر بن العوام وطلحة بن عبیدالله لردر. بو ذاتلر سابقین اوّلین دن بولوب هر قایوسینك اسلامیتکه الوغ خدمتلری تیگان، رسول‌الله آنلردن راضی بولوب وفات بولغان وآنلرغه جنت برله سوینچ بیرگان ایدی. عمر مونه شونلرنی «صایلاوچی» تعیین ایتوب آرالرندن برسن خلیفه تعیین ایته‌رگه قوشدی. بونك ایچون اوچ کون مدت قویوب دورتنچی کون کرگانده مطلقا آرالرندن برسی خلیفه تعیین قیلنغان بولونی شرط ایتدی. بو وقت طلحة بن عبید الله مدینه ده یوق ایدی. اوچ کون اچنده اول قایتوب یتسه صایلاوغه قاتناشه‌چق، قایتوب یتماسه بیشبسی اچندن برسن صایلایه‌چقلر ایدی. عمر، طلحه‌نك صوکندن قارشی توشماوی حقنده سعد بن ابی وقاص‌دن سوز آلدی. صایلاوچیلردن کوبچیلك کمگه طاوش بیرسه شول خلیفه بولاچق، اگرده طاوشلر مساوی بولسه عبدالله بن‌عمر «حَکَم» بولاچق ایدی. اگرده عبدالله بن‌عمرنك حکمینه راضی بولماسه‌لر عبدالرحمن بن عوف بولغان یاق ترجیح ایتله‌چك ایدی. صایلاو مجلسینه عمرنك اوغلی عبدالله ده حاضر بولاچق فقط صایلاو هقینه مالك بولمایه‌چق ایدی. ابن قتیبه‌نك روایتینه کوره حسن بن علی وعبدالله بن عباس‌لرنی ده عمر صایلاو مجلسینه کرتورگه قوشمشدر. (۱) خلیفه صایلانغانچه صُهَیب الرومی خلقفه امام طوروب نماز اوقویه‌چق، مِقداد بن اسود مجلس اورنن تعیین اینه‌چك ومجلسده ترتیب نی صاقلایه‌چق ایدی. عمر مذکور آلتی صایلاوچینی تعیین اینکاچ «خلیفه‌لك علی برله عثمان نك برسندن اوتماس دیب بلم. عثمان برآز یوشاغراق کشی. علی ایسه برآز مزاحچل کشی. فقط خاقنی طوغری یولغه سوق ایته‌رگه ایك مقتدر کشی. سعده امل کشی. اگر اول خلافتکه کیچمه‌سه خلیفه آکاردن فائده‌لانسون. مین آنی خیانت یاخود اقتدارسزلق سببلی عزل قیلمادم. عبدالرحمن بن عوف طوغری فکرلی کشی. آکاردن ده فائده‌لانکز» دیدی عمر. فتنه‌گه یول قالماسون ایچون اکثریت کیلگان قرارغه، یاخود ایکی طرف مساوی بولوب ده عبدالرحمن بن عوف طرفینك قرارینه قارشی کیلگان کشیلرنی قلچدن کیچررگه قوشدی. ۵ یبرشیقلر عمر یانندن چغوغه عباس بن عبدالمطلب، بنی هاشم‌دن برنیچه کشی برله علی‌نی کوتوب طورا ایدی. علی، عباس‌نی کورو برله «بزدن بیت کیتدی!» دیدی. «قایدن بلدك؟» دیدی

(۱) الامامة والسیاسة ٤٠ ج ۱.

عباس. ــ «چونکه مینم برله عثمان نی تیگز کوردی. هم اکثریتکه ایه‌رگه، اگرده ایکی طرف مساوی بولسه عبدالرحمن بن عوف بولغان باق ترجیح قیلنورغه قوشدی. سعد، ابن‌عمی عبدالرحمن‌غه قارشی کیلمیه‌چك. عبدالرحمن ایسه عثمان‌نك باجاسی. شولای بولغاچ بونلر بر برینه قارشی کیلمیه‌چکلر. یا عبدالرحمن عثمان‌نی خلافتکه مندره چك، یاغود عثمان، عبدالرحمن‌نی. قالغان ایکاو (زبیر برله طلحه) مینم یانده بولغان تقدیرده‌ده فائده چقمایه چق. مین خلافت شول ایکاونك برسندن اوتماس دیب بلهم» ــ نیچه مرتبه سیکا عقل بیرسه‌مده، سوزمنی طکلامه‌دك. صوکندن میکا ناچار خبر کیتردك. رسول الله وفات بولور آلدندن خلافت کمگه بولاچغن صورارغه قوشقان ایدم، قبول ایتمه‌دك. اول وفات بولو برله خلافتنی آلو خصوصنده تیزره‌ك ماتاشورغه قوشقان ایدم، کینه‌قبول ایتمه‌دك. عمر صایلاوچیلر آراسینه سینی کرتکان چاقده، کرمه‌سکه قوشقان ایدم، کینه قبول ایتمه‌دك. حاضر مینم برکیکاشمنی طوت ایندی: اوزکدن باشقه هیچ کمنك صایلانوینه راضی بولما! بونلردن صاقلان. آنلر همان بزنی خلافتدن چیتکه تیبه‌ره‌چکلر! ..» دیدی. (۱) عمر بن الخطاب نك «اصحاب شوری» تعیین ایتوب قالدرو فکری احتمال حاضرگنه باشینه کیلگان بولمیچه اوّلده‌ن اوك اویلاب یورگان فکری بولغاندر. بو الوغ حکمدار دن خلیفه صایلاو مسئله‌سن طاغی اساسلیره‌ك برنظام تختینه آلوب قالدرو کوتیلهایدی. فقط کینه‌ت وفات ایتووی بواشنی وجودکه کیتروگه مساعد بولمادی. هرحالده آنك ولی‌عهد تعیین ایتوب قالدروینه قاراغانده بواشی کوب درجه آرتق واسلام‌تعالمینه موافق ایدی.

عمر بن الخطاب‌قه سوء قصد هجرتنك ۲۳نچی یلنده ذوالحجه آیینك ۲۶نده سیشنبه کون ایرته نمازی وقتنده ایدی. وفاتی‌ده شول کون کیچ بولدی. وفات وقتنده یالکز اوطوز قرق درهم قدرگنه مالی قالوب اوستنده ۸۶مك درهم بورچ بولمشدر. اول اوله‌ر آلدندن اوشبو بورچلرن اوغلی عبدالله‌دن حساب قیلدروب، بونی اوز عائله‌سینك مالللرندن توله‌رگه، اگرده آنلرنك مالللری یتمه‌سه اوز اروغی بولغان بنی عدی نسلندن یاردم صورارغه، اگرده آنلرنك‌ده مالللری یتمه‌سه قریش قبیله‌سندن یاردم صورارغه قوشدی. مونه عربستان‌نی آلتونغه کومگان الوغ حکمدارنك وفات وقتنده‌غی بایلغی شوشی ایدی. اوله‌ر آلدندن اول اوزندن صوکغی خلیفه‌گه مهاجرین اولین‌نك حقلرن رعایت ایتوب آنلرنی احترام قیلورغه، انصارنك یاخشیلقلرن قبول ایتوب بعض برکیمچیلکلرندن کوز یومارغه وکیکاشکه قاتناشدررغه، ذمیلرگه یاخشی معامله قیلورغه، آنلرنك عهدلرن ایفا قیلورغه، طاقتلرندن طش ویرگو یوکله‌تمه‌سکه، آنلرنی دشمانلرندن حمایه قیلورغه توصیه قیلدی. عمر، وصینی بو پنچه چهارشنبه کون ایرته برله عائشه حجره‌سنده رسول الله وابوبکرلر یانینه دفن قیلندی. جنازه نمازی مسجده اوقیلوب صهیب الرومی امام طوردی. علی برله عثمان‌لر امام طوررغه طریشسه‌لرده عبدالرحمن بن عوف «آی آی امیرلکگه حریص

(۱) تاریخ الامم ۳۵ ج ۵.

کشیسکز. امیرالمؤمنین، امام طور رغه صهیب‌قه قوشدی ایچ!» دیب بونلرنی منع قیلدی. (١)
عمرنك خلافتی اون یل آلتی آی دورت کون بولوب اولگان وقت یاشی ایکی ایبده‌شنکی
کبك ٦٣ده ایدی. (١) اول وفات ایتو برله بتون مدینه قایغو وحسرت اچنده قالدی
انك بوندی تأسفلی وفاتی بتون مملکت خلقینه اوق کبك قادالدی. خطیبلر، شاعرلر
آنك حقنده کوب مرثیه‌لر سوبله‌دیلر. اوزندن صوك هرکم آنی یاخشیلق برله ذکر ایتدی.
هرکم آکا حرمت کورسه‌تدی هم قیامتکه قدر احترام برله یاد ایتله‌چك. اول اوزی اولسه ده
اسمی مه‌گگوگه قالدی. آنك اسمی تللرده تسبیح اورنینه یورتلدی. دیمك اول اولمه‌دی.

من الناس میتٌ وهو حیٌ بذکره وحیٌ سلیم وهو فی الناس میّتُ

عمر بن الخطاب‌نی تاریخ نق تقدیر ایتدی. کیره‌ك شرق وکیره‌ك غرب مؤرخلری آنی
ایك عادل وایك الوغ حکمدارلردن صانادیلر. دیمك اول بختیار کشی.

---

(١) تاریخ الامم ١٣ ج ٥ (١) مسلم ٢٩٩ - ٣٠٠ ج ٢

خطا	صواب	بيت	يول
غروج الذهب	مروج الذهب	٥	٢٨
غنوان الصبر	عنوان الصبر	٥	٢٨
ابو الغدا	ابو الفدا	٥	٢٩
منقهم	منهم	١٠	١٨
زبيبته	زبيبة	١١	٥
واسمع	والسمع	١١	٩
اياك	اباك	١١	٢٤
لقد همت	لقد هممت	١٢	٢٩
تاريخ الناس		١٥	٣١
اصابت رأيى	اصالت رأى	١٦	١١
سقيفه‌گه	سقيفه‌گه يونه‌لديلر.	١٨	١١
مقام	مقامه	٢٠	٣٣
تمثيل	تمثل	٢٢	٢٩
نشاد	انشاد	٢٢	٣٠
اصالت رأى	اصابت رأى	٢٦	١٧
شكلون	شكلده	٢٧	٢٣
وفى	وقى	٢٧	٢٤
فلتة «فتمت»	فلتة فتمت»	٢٧	٢٧
اجلا	احدا	٢٧	٣٣
تفرة	تغرة	٢٧	٣٣
قدولستُ	قدولّيتُ	٣٠	٨
توزه‌توب	كوزه‌توب	٣١	١٣
امانت	امامت	٣١	١٦
تبع برهم «وفا- جرهم	تبع لبرهم وفا- جرهم	٣٤	٢٦
اسد الغابه	اسد الغابه	٣٥	٢٠
صحره	سمره	٣٦	١٦
ما اقاموا الدين	ما اقاموا الدين	٣٦	١٨
ثقه‌سى	تتمه‌سى	٣٦	٣٠
رسول الله‌نك	رسول الله	٣٧	٢٩
خلافت حقى	خلافت	٣٩	٦
آنك	افك	٣٩	١٩
جبر بن مطعم	جبير بن مطعم	٤٣	٢
اسمنده	اسمندن	٤٦	١٩
Эрнесто ренанд.	Эрнеста Ренана	٤٦	٣٢
بولام،	بولدم	٤٨	٧
كان الزكاة	فان الزكاة	٤٨	١٠
ثقفتموهم	ثقفتموهم»	٤٨	١٩
باشى	باشى	٤٨	٣٨
ايته‌چكمز	ايته‌چكمن	٤٨	٣٧ ، ٣٩
آلمايه‌چقلر	آلمايه‌چقلرن	٥٠	١٢
معن بن حاجزه	معن بن‌حاجز	٥٢	٢٧
حربه	حزبه	٥٣	٢
عطفان	غطفان	٥٤	١٢
خاتم	حاتم	٥٤	٢٧
عدى بن خاتم	عدى بن‌حاتم	٥٥	٢
عطاشه	عكاشه	٥٥	١٦
قيس بن عالم	قيس بن عاصم	٥٦	١٣
رِباب	رِباب	٥٧	١
خبّه	ضبه	٥٧	٢
(١)		٥٧	٩
تاشلادى.	تاشلادى.(١)	٥٧	١٨
كتانة	كنانه	٥٩	٢
مالك نويره	مالك‌بن‌نويره	٦٢	١١
ابو خديفه	ابو حذيفة	٦٣	١١
حجر	هجر	٦٥	٢٦
انباء	ابناء	٦٨	١٦ ، ١١ ٣٠ ، ١٩
مهاجرين	مهاجر، يمن‌لى	٦٨	٢٦
طريفه‌نك	اياس‌نك	٧١	١٥
باروسى	باروسما	٧١	٢٩
Вализарій	Велизарій	٧٢	٣٣
Зороастръ-Заратустра	Зороастръ-Зоратустръ	٧٨	٧
فصصده	قصص	٨٠	١
امفيشيا	امفيشيا	٨٣	٦
باروسى	باروسما	٨٥	٤ ، ٨
نجر	نمر	٨٦	١١
غان	غسان	٨٧	٥

خطا	صواب	بیت	یول
آنده	آنلر	۸۹	٦
قوماندانلرده	قوماندانلردن	۹۳	۲۰
ایتلگان	ایتلمه‌گان	۹٤	۳۳
عین‌القرده	عین‌القری‌ده	۹۵	۳۱
Антіорія	Антіохія	۹٦	۲٤
تأثر	تأثر.	۹۷	٦
بخران	نجران	۹۸	۱۹
بونی	بوندی	۹۸	۲۳
ذمی	ذمی‌لردن	۹۸	۲٤
آلام	آلدم	۱۰۲	۹
تیمم	تیم	۱۰۲	۱۹
سخ	سنج	۱۰۷، ۱۰۸	۲٦، ۵
اعتباری	اعتبارلی	۱۰۸	۱۳
قدری ونفوذی	قدرلی ونفوذلی	۱۰۸	۱٤
قراه	قراء	۱۰۹	۲٦
بولوون‌ده	بولووی‌ده	۱۱۲	۳۰
آلوب آلوب	الوب آلوب	۱۱۷	۲٤
ج	ح	۱۱۸	۲۷
گیلوب	کیلشوب	۱۲۱	۴۰
اخزاب	احزاب	۱۲۲	۱۱، ۲٤
عبادت	عیادت	۱۲۳	۲۸
صویاچقدر	صوغاراچقدر	۱۲٤	۲۹
تگیله‌رگه	تگیگارگه	۱۲۵	۹
حسن ظنی	حسن ظنلی	۱۲۹	۲۱
غارق	نمارق	۱۳۱، ۱۳۳	۲۲، ۳ ۷
ابو عبیده	ابو عبید	۱۳۱	۲٤
اصبهید	اصبهبد	۱۳۲	۲۸
از	ازد	۱۳۵	۲۲
بجیله	بجیله	۱۳۵	۲۳
اسعد	سعد	۱٤۰	۳۲
سودا	سواد	۱۴۵	۲
یغوب	بغوب	۱٤۵	۱۸
«رب»	«رب»	۱٤٦	۲۷
بجیله	بجیله	۱٤۸، ۱٤۹	۲۲، ۱۸ ۳۰
اسمط	السمط	۱۵۱، ۱۵۲	۳، ۳
فاکهة	فاکهین	۱۵۳	۲۲۵
ترمیسین	قرمیسین	۱۵۵	۲۳۱
ماسنیدان	ماسبذان	۱۵٦	۲
مخاصره	محاصره	۱۵۹	۲۱، ۲۰ ۲۲
قیلمیچه	حل قیلمیچه	۱۵۹	۲۸
آلنوب	آبنوت	۱٦۳	۲۹
طلحة الاسدی	طلیحة الاسدی	۱٦٤	۸
افرع	اقرع	۱٦٤	۱۳
خسرو شندم	خسرو شنوم	۱٦٤	۲۸
عتیان	عتبان	۱٦۵	۱۵
نعمان	نعیم	۱٦۵	۲۳
دارا یحرد	دارا بجرد	۱٦۵	۲٦
هرقلرنك	هرقلرنك	۱٦۷	۷
حورات	حوران	۱٦۷	۳۰
آبان	ابان	۱۷٤	۲٦
طعیل	طفیل	۱۷٤	۲٦
سحط	سمط	۱۷٤	۲۹
بورولغانلقلا-	بورولغانلقلا-		
رن	رن کورسه‌لر	۱۷۵	۵
خمص	حمص	۱۸۹	۱٤
حصومتنده	خصومتده	۱۹۲	۱٤
Манфисъ	Мемфисъ	۱۹۵	۲۸
رارفریس	رامزیس	۱۹۵	۲۸
قصرا شمع	قصرالشمع	۱۹۵	۳۰
اروب	اردب	۱۹٦	۲۲
ختمه	حنتمه	۲۰۲	۸
وره	دِرّة	۲۰٦	۱٤
آشقان	آلشقان	۲۰۷	۳
صنفلردن	صفلردن	۲۱٤	۲۹
بخران	نجران	۲۱۹	۱۸، ۱۵ ۳۰
بخرانیه	نجرانیه	۲۲۰	٦
بخران	نجران	۲۲۰	۷، ۱ ۲۸، ۲۱
وخشت	وحشت	۲۲۰	۲٦
غیا	علنا	۲۲٤	٤

خطا	صواب	بیت	یول
یخرین	بحرین	۳	۱
الیحلی	البجلی	۲۹	۲
تکرگه	فکرگه	۲۳۲	۵
فوگللگندن	توکللگندن	۲۳۲	۶
معاهده‌دن	معاهده‌ده	۲۳۳	۷
وصنع	وضع	۲۴۲	۳
بعلمیوس	بطلمیوس	۲۴۵	۸
عبدالغزی	عبدالعزی	۲۴۷	۱۷
ابی‌الافج	ابی الافلج	۲۴۸	۶
ام آبان	ام ابان	۲۴۸	۲۳
لا یشیء فما	لا شیء مما	۲۴۹	۷
جیرلری	جبرلری	۲۴۹	۱۱
عواتبه	عواقبه	۲۵۷	۲۶
فخانة	مخافه	۲۵۷	۲۸
مصلحترن	مصلحتلرن	۲۵۸	۱۷
طوتوردی‌ده	طوتدردی‌ده	۲۵۹	۲۶
ایتکانلکدن	ایتلگانلکدن	۲۶۲	۱۸
سحماء	سمحاء	۲۶۷	۳
صیرار	صرار	۲۶۹	۸
شوندی	سز شوندی	۲۶۹	۱۳
خذیفه	حذیفة	۲۷۰	٤

چیتکه قویلغان سوز باشلرینه تصحیح

خطا	صواب	بیت	یول
کندواشعت	کنده واشعث	۶۹	
باروسی	باروسما	۸۵	
غارق	نمارق	۱۳۲	
	مدائن نك آلنووی	۱۵۲	
حلولا، طوان	جلولا، حلوان	۱۵۴	

عبد راجب بسر الدین
او غلنه ویلکشه
1/12/20